

THE
MÂLATÎMÂDHAVA
OF
BHAVABHÛTI

VITE

The Commentaries of Tripurâri and Jagaddhara.

EDITED BY

MANGESH RÂMAKRISHNA TELANG

REVISED BY

WÂSUDEV LAXMAN S'ÂSTRÎ PAÑS'IKAR.

Fifth Edition.

PUBLISHED

BY

PÂNDURANG JÂWAJÎ,

PROPRIETOR OF THE 'NENAYA-SÂGAE' PRESS,

BOMBAY.

1926.

Price 2½ Rupees.

[All rights reserved by the publisher.]

PUBLISHER:—Pandurang Jawaji, } at the 'Nirnaya-sagar' Press
PRINTER:—Ramchandra Yesu Shedge, } 26-28, Kolbhat Lane, Bombay.

॥ श्रीः ॥

महाकविश्रीभवभूतिप्रणीतं

मालतीमाधवम् ।

त्रिपुरारि-जगद्धरकृताभ्यां टीकाभ्यां समेतम् ।

मङ्गेश रामकृष्ण तेलङ्ग

इत्यनेन संशोधितम् ।

पणशीकरोपाहविद्वद्वरलक्ष्मणशर्मतनुजनुपा

वासुदेवशर्मणा संस्कृतं च ।

(पञ्चमं संस्करणम् ।)

तच्च

मुम्बय्यां

पाण्डुरङ्ग जावजी

इत्येतैः स्वीये निर्णयसागरालययन्त्रालयेऽङ्कितं

प्रकाशितम् ।

शके १८४८, सन १९२६.

मूल्यं २। सपादरूप्यकद्वयम् ।

पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासंदिग्धमुग्धेन्दवो

भूतेशस्य भुजङ्गवल्लिवलयस्रङ्गजूटा जटाः ॥ १ ॥

सर्वथा सादरं सन्तः प्रतिगृह्णन्त्वमत्सराः ।

को वा प्रणयिनि प्रहे कुर्यादेवावधीरणाम् ॥

अथवा नः क्रिमेतेन दैन्येन यदि मत्कृतौ ।

विशेषं चेद्विशेषज्ञः पश्येद्गृह्णातु तां तदा ॥

साहिल्याध्वपरिक्षुण्णवियामस्मादृशां श्रमम् ।

तादृशा एव जानन्ति विदुरन्ये कथं खलाः ॥

अथ तत्र भवान्भवभूतिः कीर्त्यादिसत्काव्यनिर्माणप्रयोजनप्राप्तये प्रेक्ष्यप्रबन्धमे-
दनाद्यप्रधानं प्रकरणं साङ्गं मालतीमाधवं नाम रूपकमाततान । तत्र प्रकरणलक्षणं
भरते—‘तत्र कविराजबुद्ध्या वस्तुशरीरं च नायकं चैव । स्वयमुत्पाद्य विरचयेत्तज्ज्ञेयं
प्रकरणं नाम ॥’ इति । दशरूपकेऽपि—‘अथ प्रकरणे वृत्तमुत्पाद्यं लोकसंश्रयम् ।
अमाल्यविप्रवणिजामेकं कुर्यात्तु नायकम् ॥ घोरप्रशान्तं सोपायं धर्मकामार्थतत्त्वं
रम् । शेषं नाटकवत्संधिप्रवेशकरसादिकम् ॥’ इति । तत्र नाट्योपक्रमे विज्ञोपशा-
न्तये कुशीलवैः पूर्वरङ्गः क्रियते । तदुक्तम्—‘प्रथमं पूर्वरङ्गश्च ततः प्रस्तावनेति
च । आरम्भे सर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमिष्यते ॥ यत्राव्यवस्तुनः पूर्वं रङ्गविज्ञोप-
शान्तये । कुशीलवाः प्रकुर्वन्ति पूर्वरङ्गः स कीर्तितः ॥’ इति । तत्र चानुष्ठितभ-
रतोपदिष्टपूर्वरङ्गाङ्गकलापेन सूत्रधारेण पाठ्याङ्गभूता नान्दी प्रयोक्तव्या । तदु-
क्तम्—‘यद्यप्यज्ञानि भूयांसि पूर्वरङ्गस्य नाटके । तेषामवश्यं कर्तव्या नान्दी न-
न्दीश्वरप्रिया ॥’ इति । नान्दीलक्षणं तु—‘आशीर्नमस्क्रियारूपः श्लोकः काव्य-
मुखोदितः । नान्दीति कथ्यते तस्यां पदादिनियमोऽपि वा ॥ मात्रात्या शङ्खचक्रा-
ब्जकोककैरवशंसिनी । नान्दी पदैर्द्वादशमिरष्टाभिर्वाप्यलंकृता ॥’ इति । ‘आपि वा’
इति पदानियमपक्षोपक्षेपः । तथाह विद्यानाथः—‘कैश्चिन्नान्यां पदनियमो नाभ्यु-
पगतः’ इति । तत्र कविधिकीर्षितस्य प्रकरणस्याविन्नपरिसमाप्तये विशिष्टेष्टदे-
वतानमस्कारलक्षणं मङ्गलमाचरन्पूर्वरङ्गाङ्गभूतामष्टपदादिमकामाशीरलंकृतां नान्दीं
सूत्रधारप्रयोज्यां तावदाह—चूडेति । एषा च ‘संदिग्धमुग्धेन्दवः’ इति चन्द्र-
नामाङ्किता नान्दी । तदुक्तम्—‘चन्द्रनामाङ्किता कार्या रसानां स यतो निधिः ।
प्रीते चन्द्रमसि स्फीता रसश्रीरिति वालुकिः ॥’ इति । अयमर्थः—भूतेशस्य
जटाः पान्त्विति संबन्धः । ता विशिनष्टि—चूडेति । चूडा शिखा । ‘शिखा
चूडा केशपाशः’ इत्यमरः । तथा च स्वाश्रयभूतं शिरो लक्ष्यते । कपालमालि-
याः शिरोभूषणत्वात् । तस्यापीडस्तत्र तिर्यङ्मुक्ता स्रक् । ‘आपीडशेखरोत्तंसा-
शिरसि स्रजः’ इति हलायुधः । आपीडशब्देनैव शिरःस्रगुक्तावपि
संनिधा प्रतीत्यर्थः । कर्णावतंसवत् । यथाहुः—‘कर्णावतंसदिपदैः
संनिधितः । संनिधानप्रतीत्यर्थम्’ इति । तत्र कपालाः । तद्र-
ूपः । तेषु संकुलं व्याप्तं गलत्तत्पूरणादधःस्रवणं मन्दाकिन्याः शं-

पुनश्च ।

सानन्दं नन्दिहस्ताहतगुरजरयाहृतकौमारवर्हि-

त्रासानासाग्ररन्ध्रं विशति फणिपतौ भोगसंकोचभाजि ।

गण्डोद्गीनालिमालामुखरितककुमस्ताण्डवे शूलपाणे-

र्वेनायक्यधिरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥ २ ॥

शुशिरोगज्ञाया वारिधारा चासु ताः । तडित्तुल्येनालिकनेत्रतेजसा साजात्याद्विशो-
येण मिथीभूता दीप्तिर्नासां ताः । कोमलया केतकगर्भद्रोण्या सह संदिग्धः समा-
नाकृतिवर्णत्वात्किं केतकशिरोयमुत शशिरेखेति संदेहगोचरो मुग्धो मनोहर
इन्दुर्यासु ताः । जटीकृत्य यदासु जूटीकृतासु विप्रकीर्णासु । एकस्याश्वन्द्रकलाया-
त्तिरोधानप्रसंगेन केतकशिखासंशयजनकत्वायोगात् । भुजगा एव वायव्यो लतास्ता-
भिरेव बलयैर्बलयीकृतैः । लतासदृशीरिति यावत् । निर्मितया स्रजा नदा जटा यासां
ता इति । अत्र रूपकसंदेहानुविद्धा स्वभावोपि रलंकारः । तद्वक्षणानि तु विस्तरम-
याप्त लिख्यन्ते । अत्रेश्वरस्य जटाजूटालंकृतस्य प्रशान्ताकारप्रतीतेर्यारशान्तः कथा-
नायकः सूचितः । जटा इति कर्तृबहुत्वेन नायकनायिकायहुत्वम्, भूतेशस्यैव-
पसर्जन्येन जटा इति स्वातन्त्र्येण नायकस्य स्वप्रयोजननिर्वाहेऽन्यपारतन्त्र्यम्,
कामन्दक्यादितपस्विनीजनस्यैव तत्कार्यनिर्वहणनिरन्तरोद्योगित्वं सूचितमिति म-
नाकाव्यार्थसमुन्नेप ऊह्यः ॥ १ ॥ प्रचितादेव मङ्गलात्तादृगन्तरायनिरासं मत्वाह—
सानन्दमिति । विनायकस्य संवन्धीनि मुखविधूननानि पान्तु । विनायकस्य
विघ्नराजत्वात्तन्मुखविधूननानि प्रत्यूहनिवर्तकानीत्याशयः । तेषु निमित्तमाह—
शूलपाणेस्ताण्डवे नन्दिकरवाचमानमुरजध्वनिना धनगर्जितसदृशेनाहृतात्स्कन्दवा-
हनमयूरात्रासो भयं तस्माद्भोगसंकोचभाजि सूक्ष्मरन्ध्रप्रवेशविद्यर्थं संकुचितश-
रीरे फणिपतावुपवीतीकृते । नासाग्ररन्ध्रं पुष्करविवरं सानन्दं यथा भवति
तथा । तदैव संनिहितविवरलाभात् । विशति सति । कीदृश्यः । कपोलतलोत्थि-
तमधुकरमालामुखरितदिशः । चीत्कारोऽनुकरणशब्दस्तत्सहिताः । काव्यलिङ्गमलं-
कारः ॥ एताभ्यां श्लोकाभ्यां जलधरसमयप्रारम्भः सूच्यते । तस्य निर्वहणसंघौ
वक्ष्यमाणत्वात् । मुखसंधिसूचितस्यैव निर्वोढव्यत्वात् । तत्र कपालेत्यनेन बला-
कावलिः, जलधरणेन वृष्टिः, विद्युदित्यनेन च विद्युत्, केतकशिखेत्यनेन केतको-
द्गमः, भुजगबलयवदजटापटलत्वेन जलदोदयः, मुरजध्वानेन गर्जितशब्दः,
कौमारवर्हिती मयूरहर्षश्च सूच्यत इति केचिद्वाचक्षते । तदेतच्छब्दशक्त्या प्रतीय-
तेऽर्थशक्त्या वेति त एव जानन्ति । नत्वेते शब्दाः प्रकृतार्थनियन्त्रिता अपि शक्त्य-
न्तरबलादन्वितमर्थान्तरं प्रत्याययन्तीति कस्यचिद्बहुषुत्पन्नस्य प्रतीतिः । अर्थोऽपि
प्रकृतौ नैतादृशस्यार्थान्तरस्य प्रतीतौ समर्थोऽनुभूयते सहृदयैः । कथांशानामेव
निर्वहणे निरूप्यमाणानां मुखसंघौ सूचननिर्वन्धः । न तु तत्र वक्ष्यमाणस्य सर्व-
वृत्तवर्णनादेरपि । ततो नैपोऽर्थः कवेर्विवक्षागोचरोऽपि । तस्मान्नायं -निम. १-

अपि च ।

दन्तश्रेणिषु संगलत्कलकलव्यावर्तनव्याकुला
नासालोचनकर्णकुञ्जकुहरेषूद्गद्गदध्वानिनः ।

गण्डग्रन्थ्यभिघातशीर्णकणिकाश्चूडास्रवन्त्यूर्मयः

शंभोर्ब्रह्मकपालकंदरपरिस्पन्दोल्बणाः पान्तु वः ॥ ३ ॥

अन्यच्च ।

पक्ष्मालीपिङ्गलिम्नः कण इव तडितां यस्य कृत्स्नः समूहो

यस्मिन्ब्रह्माण्डमीषद्विघटितमुकुले कालयज्वा जुहाव ।

अर्चिर्निष्ठस्रचूडाशशिगलितसुधासारशात्कारिकोणं

तार्तीयिकं पुरारेस्तदवतु मदनश्लोषणं लोचनं वः ॥ ४ ॥

(नान्यन्ते ।)

सूत्रधारः—अलमलम् । उदितभूयिष्ठ एव भगवानशेषभुवन-
द्वीपदीपः । तदुपतिष्ठे । (प्रणम्य ।)

दां पन्थाः ॥२॥ दन्तश्रेणिष्वित्यादि श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमिति पूर्वैरव्याकृतमपि क्वचि-
त्पुस्तकेषु दृष्टत्वादस्माभिव्याख्यायते—दन्तेति । चूडास्रवन्त्यूर्मयः शिरोनदीतर-
ङ्गा वः पान्तु । ब्रह्मकपालकंदरपरिस्पन्दोल्बणा विधिशिरःकरोटिपरिस्त्रलनप्रभृताः
दन्तपङ्क्तिषु संगलन्त्यः क्षरन्त्यः कलकलसहितेन व्यावर्तनेन परिभ्रमणेन व्याकुलाः ।
नासादिषुपिरप्रदेशेषु बुद्बुदशब्दवत्यः । गण्डग्रन्थ्यभिघाताद्विशीर्णा भ्रम्यन्ततप्रदेशा-
दधो विपमस्थले पतन्त्यो निर्भरवारिधारा यासां ताः । स्वभावोक्तिरलंकारः ॥ ३॥
पक्ष्मेति । तृतीयमेव तार्तीयिकम् । 'तीयादीकक् स्वार्थे वक्तव्यः' इतीकक् ।
मदनश्लोषणं स्मरदाहि लोचनं वोऽवतु । कीदृक् । यत्पक्ष्मपङ्क्तिपिङ्गलतायाः सर्वोऽपि
तडितसंघो लेशः । कालो मृत्युरेव यज्वा । ईषद्विघटितमुकुले किंचिदुन्मीलिते
यस्मिन्ब्रह्मण्डवनीयस्थाने जगद्भुतवान् । ज्वालासंतापितशिरध्वन्द्रकलामुधाधारानि-
पातेन प्रतप्तायसि जलविन्दुसेचनेनेव शात्कारिप्रान्तम् । उदात्तालंकारः ॥४॥ अथ
प्रस्तावनां विवक्षुस्तदज्ञयोः प्ररोचनामुखयोः प्रथमं प्ररोचनां प्रस्तीति—नान्यन्त
इति । कृतपूर्वरेण प्रथमप्रविष्टे सूत्रधारे नान्दी पटिलावशिष्टं च प्रत्याहारमार्जनाले-
पनादिपूर्वरङ्गाकलापं निष्पाद्य विनिर्गते तत्सदृशोऽन्यः सूत्रधारः प्रविश्य प्रस्ताव-
नदीत्यर्थः । तदुक्तं दशरूपके—'पूर्वरङ्गं विधाययादौ सूत्रधारे विनिर्गते । प्रविश्य
तद्दरपरः काव्यमाख्यापयेन्नटः ॥' इति । प्ररोचनामुखलक्षणं तु—'विवेदनं प्रयो-
निर्देशो देशकालयोः । काव्यार्थसूचकैः शब्दैः सभायाश्चितरजनम् ॥ क्वचि-
दीनां प्रशंसा च प्ररोचना ॥' आदिशब्देन सभावस्तुनायकानां मृदणम् ।
दीर्घां श्रुते मारियं वा विदूषकम् । स्वकार्यप्रस्तुताक्षेपि निशोकस्या यत्तदा-
॥' इति । अलमिति । अनेकनान्दीश्लोकपाठकं पूर्वमूत्रिणं प्रति विलम्ब-

कल्याणानां त्वमसि महतां भाजनं विश्वमूर्ते

धुर्या लक्ष्मीमिह मयि भृशं घेहि देव प्रसीद ।

यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ नमस्त्य तन्मे

भद्रं भद्रं वितर भगवन्नूयते मङ्गलाय ॥ ५ ॥

(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।) मारिष, सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि । संनिपतितश्च भगवतः कालप्रियनाथस्य यात्राप्रसङ्गेन नानादिगन्त-वास्तव्यो जनः । तत्किमित्युदासते भरताः । आदिष्टोऽसि विद्वरिपदा यथा—अद्य त्वयाऽपूर्ववस्तुप्रयोगेण वयं विनोदयितव्या इति । तत्परिपदं निर्दिष्टगुणप्रबन्धेनोपतिष्ठावः ।

महद्वानस्योक्तिः । प्रभातकालं निर्दिशति—उदितेति । भूयसा मण्डलेन भा-गेनोदितः । उदितकल्प इति भावः । उपतिष्ठे स्तोत्रेणाराधयामि । 'पथ्याराधन-योध' इत्यात्मनेपदम् । तथा करोति—कल्याणानामिति । विश्वमूर्ते सर्वा-त्मक । 'सूर्ये आत्मा जगतस्त्युपय' इति ध्रुवेः । त्वं कल्याणानां मङ्गलरूपानां त्वेजसां स्थानमसि । मयि धुर्या सकलसौख्यसंपादनसमर्था लक्ष्मीं घेहि । प्रसन्नो भव । यद्यदिति वीक्षया प्रकारकाल्पर्यमनिर्प्रेति । येन केनचिद्रूपेण स्थितं सर्वप्र-कारं यत्पापमस्ति नमस्त्य मे तथाभूतं सर्वप्रकारं पापं प्रतिजहि निवर्तय । अत्र यद्यदिति वीक्षया मादृशोऽयं वस्तुत्वस्यैव प्रकृतवचनसिंहा तच्छब्देनोपादानात् द्वितीयत्वच्छब्दोऽपेक्षित इत्याहुः । तेन पूर्ववाक्ये मच्छब्दद्वयदर्शनात्तदुत्तरवाक्ये तच्छब्दद्वयं द्रष्टव्यमित्यपवाक्यत्वात् । नगवन्, बहुप्रकारं मङ्गलं भूयसे मङ्गलाय वितर । मङ्गलायुवन्धीनि मङ्गलानि प्रदच्छेत्पर्यः । इयं काव्यार्थसूचकेन श्लोकेन संस्कृतप्रायवाग्व्यवहाररूपा मारती वृत्तिः । प्ररोचनाङ्गं काव्यार्थसूचनं च । क-थानायकतन्मित्रादीनामनिष्टपरिहारेष्टप्राप्तिप्रदीपः । तथापि यद्यदित्यपौरुषण्ट-शाईलन्दनादेकतोपद्रवनिर्देशः । भद्रं भद्रमेति मालतीमदयन्दिचाप्राप्तिरूपं मङ्गलद्वयं सूचितम् । भूयसे मङ्गलायेति कपालकुण्डलाग्रहीतमालतीविपनिस्तारः । आरक्षग्रहीतमाधवनकरन्दप्रागरक्षादयः सूच्यन्ते ॥ ५ ॥ नेपथ्य इति । नेपथ्यो नाम रङ्गस्थलस्य पश्चाद्यवगिकान्तरितो वर्षाप्रहणादियोग्यकुशीलवकुडुन्वावस्था-नर्देशः । 'कुशीलवकुडुन्वस्य स्थलीं नेपथ्य इष्यते' इति वचनात् । मारिषो नटः ॥ नटः सूत्रधारेण मारिष इति वाच्यः । 'सूत्रो नटेन भावेति तेनार्थो मारिषेति च' इत्युच्यते । सुविहितानि साधु संपादितानि । कालप्रियनाथस्य महाकालास्य-दस्य शंभोः । नानादेशनिवासीत्वेनेन सर्वकलावेदित्वं परित्यजो दर्शयति । विद-ग्धपरिपत्तंनिर्धौ हि प्रयोगकौशलप्रकटनस्योत्साहः । भरताश्चाप्राथ्येताये नटाः । किं तर्हि तैः प्रयोज्यमित्याह—आदिष्टोऽस्मीति । निर्दिष्टगुणप्र-बन्धमिति । रङ्गनीयविद्वत्परिपदा निर्दिष्ट ये युगात्त्वच्छास्त्रिणं प्रबन्धमित्यर्थः ।

नटः—(प्रविश्य ।) भाव, कतमे ते गुणा यानुदाहरन्त्यार्या-
मिश्रा भगवन्तो भूमिदेवाः ।

सूत्रधारः—

भूम्ना रसानां गहनाः प्रयोगाः

सौहार्दहृद्यानि विचेष्टितानि ।

औद्धत्यमायोजितकामसूत्रं

चित्राः कथा वाचि विदग्धता च ॥ ६ ॥

नटः—भाव, कस्मिन्प्रकरणे ।

आर्या इति सर्वविद्यास्थानवेदिनः । मिश्रा इति पूज्यनिर्देशः । भूमिदेवा
इति तत्प्रधानत्वात्, सभाया गुणदोषविवेचनस्य तदधीनत्वात्, देवतात्मकत्वेन
तेषामाराधनीयत्वाच्च । अनेन सभाप्रशंसा कृता ॥ एते यानुदाहरन्ति त एते
गुणाः क इति नटस्य प्रश्नः । तानेव गुणानाह—भूम्नेति । भूम्ना प्राञ्ज-
र्येण रसानामङ्गाङ्गिभावेन निविष्टानां शृङ्गारादीनां प्रयोगा अभिनया गहना
स्थूलदर्शिभिर्भावयितुमशक्याः । रसानां हि व्यञ्जनेन विषयाणामगूढत्वे गुणीभावप्र-
सङ्गात्, गूढतयैव कामिनीकुचकलशवदिति भावनाचर्चणादौ सूक्ष्मतय ए-
सहृदयाः समर्थाः । न तु पदपदार्थज्ञानकृतार्थाः पण्डितमन्याः । यथाह च्चनिकृत्—
'शब्दार्थशासनज्ञानमात्रेणैव न वेद्यते । वेद्यते स हि काव्यार्थतत्त्वज्ञैरेव क्लेशम् ॥
इति । अनेन रसैकप्रवणत्वं प्रबन्धस्य जीवितभूतो गुणो दर्शितः । तथा सौहार्दे-
निरुपाधिकलेहेन हृद्यानि मनोहराणि विचेष्टितानि नायकतन्मित्रादीनां व्यापाराः
अनेन धीरप्रशान्तनायकोपेतत्वं नाम गुणो दर्शितः । तथा औद्धत्यं शृङ्गाररसप्र-
धानस्यापि नायकस्य तद्विरोधिवीमत्साद्भुतरौद्ररसालम्बनत्वम् । तथा आयोजि-
तमानुकूल्येन संघटितं कामसूत्रं नायिकानायकयोरन्योन्यानुरागवीजं येन तादृशम् ।
कामोऽनुरागः । स एव वर्तिष्यमाणसर्वकार्यवीजभूतत्वात्सूत्रमिव सूत्रम् । अयं
भावः—महामांसविक्रयाघोरघण्टादौ यद्वीमत्सरौद्रशृङ्गारविरोधिरसोपादानं तदपि
प्रधानमालतीलाभलक्षणप्रयोजनानुगुण्येन शृङ्गाराङ्गभावापत्त्या विरोधपरिहारेणौ-
चित्यमेव संपादयतीति । तदुक्तम्—'विवक्षिते रसे लब्धप्रतिष्ठे तु विरोधिनाम् ।
भाषानामङ्गभावं वा प्राप्तानामुक्तिरच्छला ॥' इति । अत्र खल्ववधानवता कविना
भवितव्यम् । यद्विरोधिरसोपादानेऽप्यनौचित्यलेशोऽपि नास्पर्दं लभते । यदा-
—'अनौचित्यादृते नान्यद्रसभङ्गस्य कारणम् । प्रसिद्धौचित्यवन्धलु रसस्यो-
चित्यत्वात् ॥' इति । अनेनौचित्यशालित्वं नाम गुणो दर्शितः । कथाचित्राः ।
पुनराश्चर्यजनकमिति वृत्तवैचित्र्यं गुणः । वाचि विदग्धता उक्तौ चातुर्यम् ।
चित्रा यो ज्ञानेन दर्शितः । ईदृशगुणगरिष्ठप्रबन्धप्रयोगार्थमादिष्टोऽस्मीति
: ॥ ६ ॥ कस्मिन्निति । नैतादृशः प्रबन्धः प्रायेण लक्ष्यत इत्याशयः ॥

सूत्रधारः—(विचिन्त्य ।) स्मृतम् । अस्ति दक्षिणापथे पद्मपुरं नाम
नगरम् । तत्र ब्राह्मणाः केचित्तैत्तिरीयाः पङ्क्तिपावनाः काश्यपाः पञ्चा-
ग्रयः सोमपीथिनो घृतत्रता उदुम्बरनामानो ब्रह्मवादिनः प्रतिवसन्ति ।

ते श्रोत्रियास्तत्त्वविनिश्चयाय
भूरिष्टुतं शाश्वतमाद्रियन्ते ।

इष्टाय पूर्ताय च कर्मणोऽर्था-

न्दारानपत्याय तपोर्धमायुः ॥ ७ ॥

तदामुप्यायणस्य तत्रभवतो भट्टगोपालस्य पौत्रः पवित्रकीर्तेर्नाल-
कण्ठस्य पुत्रः श्रीकण्ठपदलाञ्छनः पदवाक्यप्रमाणज्ञो भवभूतिर्नाम
कविर्निसर्गसौहृदेन भरतेषु वर्तमानः स्वकृतिमेवंगुणभूयसीमस्माकं
हस्ते समर्पितवान् । यत्र खल्वियं वाचोयुक्तिः ।

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां

जानन्ति ते किमपि तान्प्रति नैष यत्नः ।

स्मृतमिति । अस्ति कश्चिदीदृशः प्रवन्धो मयेदानीं दिष्ट्या स्मृत इति भावः ।
तैत्तिरीयाः तित्तिरिप्रोक्तं छन्दस्तैत्तिरीयम् । तदधीयत इति तैत्तिरीयाः । पञ्चा-
ग्रयो गार्हपत्यादिपञ्चाम्निपरिचर्यापराः । आहिताग्रय इति यावत् । सोमपीथिनः
सोमपाननेपामन्तीति ते तथा । ज्योतिष्टोमादिक्रतुनुष्ठानार इत्यर्थः । घृतत्रता-
स्तपोनिधननिष्ठाः । उदुम्बराख्यं कुलनाम येषां ते । तथा ब्रह्मवादिनोऽध्यात्म-
निष्ठाः । त इति । श्रोत्रियाः साङ्गवेदाध्ययनतदर्थज्ञानतदनुष्ठाननिष्ठा विशिष्टकु-
लप्रसूता ब्राह्मणाः । 'श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते' इति निपातनात्साधुः । तत्त्वस्य पार-
मार्थिकस्य ब्रह्मस्वरूपस्य परमपुरुषार्थस्य विशेषतः असंभावनाविपरीतभावनानि-
रासपूर्वकं निश्चयो निर्विचिकित्सं ज्ञानं तस्मै प्रयोजनाय । भूरिष्टुतं शाश्वतम् ।
'ब्राह्मणेन निष्कारणं पढज्ञो वेदोऽप्येयो ज्ञेयः' इति नित्यवञ्छ्रुतिबोधितत्वेन नित्यं
श्रुतं शास्त्रध्वजमाद्रियन्ते, न तु प्रतिवादिगर्वनिर्वापणेन ख्यातिलाभार्थम् । यागाद्य-
नुष्ठानार्थं तटाकादिनिर्माणार्थं चार्थानाद्रियन्ते, न तु भोगेच्छया । संततिसंपादनाय
दारान्, न तु मन्मथं कृतार्थयितुम् । तपःसंवर्धनार्थमायुरपेक्षन्ते, न तु जीवनलोभेन
मरणभयेन वेति । परिसंख्यालंकारः॥७॥ आनुष्यायणस्य अनुष्यकुलप्रसूतस्य पुत्रस्य
नदादित्वात्कृत् । 'आनुष्यायणानुष्यपुत्रिकानुष्यकुलिकेति चाल्ङ्गवक्तव्यः' इति
पष्ट्या अल्लृत् । श्रीकण्ठपदं लाञ्छनं यस्य सः । भवभूतिरिति व्यवहारे तस्येदं नामा-
न्तरम् । भरतेषु निसर्गसौहृदेन नाट्यवेदपारगत्वेनानिनयार्थं नायकादिनिर्माणनिपु-
णत्वेन च नटास्तस्मिन्पुरौ यथा भक्तिं कुर्वन्तीति तेषु तद्वात्सल्याद्द्वर्तमानः स्वकृतिमे-
वंगुणभूयसीं भूलेखत्र निर्दिष्टगुणशालिनीं समाप्तु प्रयोगेण प्रख्यापयन्विल्लत्साकम-
र्षितवान् । यत्र कृतौ खलु प्रसिद्धौ । वाचोयुक्तिर्वचोभक्तिः । ये न

यत्प्रौढित्वमुदारता च वचसां यच्चार्यतौ गौरवं

तच्चेदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवैदग्ध्ययोः ॥ १० ॥

नटः—तावद्भूमिकास्तथैव भावेन सर्वे वर्ग्याः पाठिताः । सौगतजरत्प्रवाजिकायाः कामन्दक्यास्तु प्रथमां भूमिकां भाव एक एवाधीते । तदन्तेवासिन्यास्त्वहमवलोकितायाः ।

सूत्रधारः—ततः किम् ।

नटः—प्रकरणनायकस्य मालतीवल्लभस्य माधवस्य वर्णिकापरिग्रहः कथम् ।

सूत्रधारः—कलहंसमकरन्दयोः प्रवेशावसरे तत्सुविहितम् ।

नटः—तेन हि तत्प्रबन्धप्रयोगादेवात्रभवतः सामजिकानुपासहे ।

क्षितार्थसमर्पणप्रावीण्यम् । 'विवक्षितार्थनिर्वाहः काव्ये प्रौढिरिति स्मृता' इति वचनात् । 'पदे वाक्यार्थरचना वाक्यार्थे च पदानिधा । प्रौढिव्याससमासौ च साभिप्रायत्वमस्य च ॥' इत्येवंरूपं वैचित्र्यं वा । उदारता प्रबन्धसौन्दर्यं श्लाघ्यार्थत्वं वा । अर्थतो गौरवमनेकार्थप्रतिपादनसामर्थ्यं गाम्भीर्यरूपं तदेतच्चेदस्ति, तदेव पाण्डित्यस्य व्युत्पत्तैर्वैदग्ध्यस्य कविताशक्येण गमकं ज्ञापकम् । प्रबन्धगुणान्दृष्ट्वा स्वयमेव विद्वांसो मम वैदग्ध्यं ज्ञास्यन्ति । नत्वेतन्मया स्वकण्ठेन वक्तव्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ एतावता कविकाव्यप्रशंसा कृतेति प्ररोचनां निर्बर्त्तामुखं प्रस्तौति—तावदित्यादि । वीध्यज्ञानामामुखे विकल्पितत्वान्नात्र तेषामुपादानमिति मन्तव्यम् । तावत्साकल्येन भूमिकास्तदभिनयकार्यं प्रति जनोचितवर्णवेषभाषानिनयादिपरिग्रहान्स्ववर्गान्तर्गताः पठिताः शिक्षिताः । सौगतजरत्प्रवाजिकाया वौद्धृद्धसंन्यासिन्याः प्रथमामादितः प्रवेशनीयाम् ॥ ततः किम् । ब्रूहीति शेषः । तत इति । आवाभ्यां तावत्कामन्दक्या अवलोकितायाश्च भूमिकाद्वयं प्रथममेव गृहीतम् । प्रधाननायकभूमिकापरिग्रहस्तु कथं केन वा कर्तव्यं इत्यर्थः । उत्तरमाह—कलहंसेति । कलहंसो माधवस्य चेटः, मकरन्दो मित्रम्, तत्प्रवेशावसरे एवैतन्माधवभूमिकापरिग्रहं भविष्यतीति नेदानीं तद्धिन्तनीयम् । तेन सर्वं सुष्ठु विहितम्, न किञ्चिदपि कर्तव्यमवशिष्टमित्यर्थः । तदनेन प्रथमं कामन्दक्यवलोकिताप्रवेशः सूचितः । केचित्तु यावन्व्यत्र प्रकरणे पात्राणि तेषां सर्वेषामपि प्रथमतः प्रवेशः सूचित इति व्याचक्षते । तदसंगतम् । तत्प्रवेशावसरे एव प्रवेशस्य सूचनीयत्वात् । न तु कृत्स्नप्रकरणपात्रप्रवेशः प्रथमतः सूचनीय इति प्रकरणलक्षणत्वे न क्वचिदपि ग्रन्थे दृश्यते । तत्तत्रात्रप्रवेशसमये तत्तत्सूचनं स्फुटमेवाग्रे दृश्यत इत्यलम् ॥ तेनेति । सामाजिकनिर्दिष्टगुणयोगित्वेन वर्गैरधीतत्वेन चेत्यर्थः । सनाजे समवेतान्तामाजिकान् । 'पशूनां

सूत्रधारः—वाढम् । एपोऽस्मि कामन्दकी संवृतः ।

नटः—अहमप्यवलोकिता ।

(इति निष्क्रान्तौ ।)

प्रस्तावना ।

(परिवृत्य रक्तपटिकानेपथ्य उभावुपविष्टौ प्रविशतः ।)

कामन्दकी—वत्से अवलोकिते ।

अवलोकिता—आणवेदु भववदी ।

कामन्दकी—अपि नाम कल्याणिनोर्भूरिवसुदेवरातापत्ययो-

१. आज्ञापयतु भगवती ।

मजोऽन्येषां समाजोऽथ सधर्मिणाम्' इत्यमरः ॥ वाढमिति । तथा कुर्म इत्यर्थः । एष इति । सूत्रधाररूपपरित्यागेन कामन्दकीभूतोऽस्मि ॥ अहमप्यवलोकिता संवृत्तेत्येतदामुखाङ्गं प्रयोगातिशयः । तदुक्तम्—'एपोऽयमित्युपक्षेपात्सूत्रधारप्रयोगतः । पात्रप्रवेशो यत्रायं प्रयोगातिशयो मतः ॥' इति । अन्यस्य पात्रस्य प्रवेश एपोऽयमित्युपक्षेपः । सूत्रधारस्यैव समनन्तरपात्रत्व एपोऽहमित्युपक्षेप इति नातीव भेदः ॥ इति प्रस्तावना ॥ परिवृत्य निर्गमनं नाटयित्वा । कापायशाटीविरचितवेपावुपविष्टौ कामन्दक्यवलोकितावेपधारिणौ प्रविशतः । इत्येवं प्रस्तावनां परिसमाप्य सूत्रनीयकथांशसूचनायं मिश्रविष्कम्भमारभते—कामन्दकीत्यादि । वदतीति शेषः । विष्कम्भलक्षणं तु—'वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां निदर्शकः । संक्षेपार्थस्तु विष्कम्भो मध्यपात्रप्रयोजितः ॥' इति । 'शुद्धः संकीर्णो वा द्विविधो विष्कम्भकोऽपि वक्तव्यः । मध्यमपात्रैः शुद्धः संकीर्णो नीचमध्यमकृत् ॥' इति । शेषं नाटकवदित्यतिदेशात्प्रकरणेऽपि विष्कम्भकनिवेशः । तथा चाहुः—'प्रकरणनाटकविषये प्रवेशको नाम विज्ञेयः । विष्कम्भकस्तु कार्यो नाटकयोगे प्रकरणे च ॥' इति ॥ अवलोकितेति । आज्ञापयतु भगवती ॥ अपि नामेति । कल्याणिनोः कल्याणं मङ्गलमन्योन्यानुकरूपं वयोरूपभाग्यसौभाग्यादिकमनयोरस्तीति तौ तथोक्तौ । अनेन चान्योन्यानुगुणयोगान्मालत्येव माधवस्य योग्या वधूः, स एव तस्याः समुचितो वर इति सूचितम् । भूरिति श्लाघ्यवंशप्रसूतरवेन कुलतत्संबन्धाद्दत्तं ध्वनितम् । मालतीमाधवयोरितरेतरयोगद्वन्द्वनिर्देशेन साहित्यप्रतीतेः तद्धेतुरन्योन्यानुरागोऽस्तीति द्योत्यते । अभिमतम् । तयोर्वन्धूनामन्येषां च सहृदयानामभिलषितमित्यर्थः । तदनेन मालतीमाधवयोरन्योन्यानुरागोऽत्र प्रकरणे बीजभूतसूचितो भवति । यथा—'स्तोकोद्दिष्टः कार्यहेतुर्बीजं विस्तार्यनेकधा' इति । प्रथमं स्वल्पमेवोद्दिष्टः पश्चादनेकधा विस्तारी यः कार्यस्य प्रयोजनस्य हेतुः सोऽर्थो बीजमित्युच्यते । अत्र च प्रकरणे मालतीप्राप्तिर्माधवस्य प्रधानं कार्यम् । तद्धेतुश्च

रनयोर्गाल्तीमाधवयोरभिमतं पाणिग्रहमङ्गलं स्यात् । (अर्धं कामद्विष-
न्दनं स्रज्विता ।)

विवृण्वतेव कल्याणमान्तरङ्गेन चक्षुषा ।

स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते ॥ ११ ॥

अवलोकिता—महन्तो वयु एसो मखवदीण निजावकखेओ ।
अचरिखं अचरिखम् । जं दाणि चीरचीवरमेत्तपरिच्छदं पिण्डपा-
अमेत्तपाणलत्तिं वि मखवदी ईरिसेसु वाजासेसु अमच्चभूरिवत्तु
णिओएदि । तस्सि उक्खण्डिअसंसारावग्गहो तुप्पेहिं वि अप्पा
णिविन्धविच्चदि ।

१. महान्खल्वेप भगवत्याश्चित्तावक्षेपः । आश्चर्यमाश्चर्यम् । यदिदानीं
चीरचीवरमात्रपरिच्छदां पिण्डपातमात्रप्राणवृत्तिमपि भगवतीर्मादशेष्याया-
सेष्वनात्यभूरिदनुर्भियोजयति । तन्निद्रुत्वण्डितसंसारावग्रहो दुष्माभिर-
प्यात्मा निक्षिप्यते ।

तयोरनुरागो बीजम् । बीजं नाम प्रायमिकी अर्धप्रकृतिः । कार्यं पद्यनी ।
पाणिग्रहणमङ्गलमपि नाम स्यात् । किं नु रज्जु भवेत् । अनेन मालतीमाधवसमा-
गमरूपफलार्थमात्सुक्यप्रतीतेरारम्भो नाम प्रथमावस्था दर्शिता । यथा—‘वी-
त्सुक्यमात्रमारम्भः फललाभाय भूयसे’ इति । बीजारम्भसमव्ययायायं मुखसंधिः ।
तदुक्तम्—‘बीजविन्दुपताकाख्यप्रकरीकार्यलक्षणाः । आरम्भयत्नप्राप्त्याशानिय-
ताप्तिफलागमाः ॥ अर्धप्रकृतयः पद्य पद्यावस्थासमन्विताः । यथासंख्येन जायन्ते
मुखाद्याः पद्य संधयः ॥’ इति । तत्रार्थहेतुमद्भेदो यत्र बीजस्य तन्मुखम् । तस्य च
मुखसंधेरुपक्षेपादीन्वृत्तानि द्वादश बीजारम्भानुगुण्येन प्रयोक्तव्यानि । तानि च यथा-
वसरमप्रत एव निरूपयिष्यन्त इत्यलम् ॥ सहर्षमिति । विचिन्त्यमानमनोरथत्ति-
द्विसूचकनिमित्तलाभात् । तदेव दर्शयति—विवृण्वतेति । आन्तरङ्गेनेवासि-
न्नर्थे खल्वियं संदिग्धे किमेतत्प्रयोजनं भविष्यति न वेति, तदस्याः संशयमपनया-
नीत्वेवमत्सदनिप्रायवेदिनेव कल्याणं विवृण्वता भाविमङ्गलं सूचयता स्फुरता वाम-
केन सव्येन । अथ च प्रतिकूलेनापि सता चक्षुषा दाक्षिण्यं चिन्त्यमानकार्यत्ति-
द्विसंखित्वेनाप्रातिकूल्यम् । अथ च सव्येतरत्नमज्ञीक्रियते । स्त्रीणां वामाक्षिस्पन्दः
शुभशंसीति नैमित्तिकाः । विरोधाभासोऽलंकारः ॥ ११ ॥ अवलोकिता—महा-
न्खल्वेप चिन्तारूपो भगवत्याश्चित्तावक्षेपो मनःखेदः । आश्चर्यमाश्चर्यम् । यदिदानीं
चीरे रम्यापतितपटञ्चरखण्डैः कृतो यक्षीवरः कन्या तन्मात्रप्रावरणां पिण्डस्य
भैक्षकवलस्य प्राणधारणोचितस्य पात उदरकुहरे निक्षेपस्वन्मात्रप्राणवृत्तिः । पात्रे
पाणौ मुखे वा यैर्वेदत्रं विनिपात्यते तदेवौषधवन्निगीर्यते, न तु रसास्वादपूर्वकं
भुज्यत इत्यर्थः । भगवतीं माहात्म्यवतीमात्मवतीनीदशेष्यायासेषु दुःखजनकेषु रा-

कामन्दकी—करो, मा मैत्रम् ।

यन्मां विधेयविषये स भगवन्निपुङ्गे

श्रेष्ठस्य तत्तत्कर्मसौ प्रणयस्य सारः ।

प्राणैस्तपोभिरशवाभिमतं मदीयैः

कृत्यं घटेत सुदुयो यदि तत्कृतं स्यात् ॥ १२ ॥

किं न वेत्सि । यदेव नो विद्यापरिग्रहाय नानादिगन्तवाप्तमाह्व-
र्यमारीतदैवास्तसौदाभिनीसमक्षमनयोभूरिवसुदेवरातयोः प्रपूज्यं प्र-

भिजनोचितपूर्वकारिण्येषामालम्भूरिवसुभिर्मोजयतीति तस्य तावत्कार्यमन्त-
न्येन चास्य पुष्करत्वादनुचितेऽपि व्यापारे भगवतीं भोजयन्तु नाम । तस्मिन्नायाम्

उत्सृष्टित उच्छिन्नः संसार एवावप्रदो निःश्रेयसायुतान्प्रतिबन्धः । मोक्षान्तराय
इति यावत् । स यस्य आत्मा गुण्यभिरपि निक्षिप्यत इति यदेतत्सर्वमाध्वर्यमिति

योजना ॥ कामन्दकी । घट्से इति । नैवं वक्ष्यमित्यर्थः ॥ यन्मामिति । स पू-
ज्यो भवान्भूरिवसुर्मा विधेयविषये कृत्यविषये नियुक्त इति यत्तदश्रेष्ठस्य प्रणयः फलम् ।

असौ विद्वन्मयोग्यं प्रेमेव प्रणय इत्युच्यते । निर्व्याजं सौजन्यमेव प्रणय इति
केचित् । तस्य सारः सिरांशः । श्रेयातिरेकादनुचितेऽपि कर्मणि नियोगोऽस्माकं

च तदङ्गीकरणं युक्तमेवेति भावः । प्राणैरशवा तेष्योऽपि श्लाघ्यैस्तपोभिर्वा सुदु-
दभिलषितकृत्यं घटेत यदि विध्येत्, तत्तर्हि निःश्रेयसादप्यधिकं कृत्यमस्त-

त्प्राणैस्तपोभिश्च कृतं निष्पादितं स्यादित्यायुक्त्या योजनीयम् । मित्रकार्यनिष्पादनं
मोक्षादपि गरीय इति भावः । अमाल्यभूरिवसुः स्वमुतां मालतीं स्वयलमित्रस्य

देवरातस्यात्मजाय माधवाय प्रदित्सुर्नरपतेर्नन्दनवान्ने नमसस्विवाय मालती याच-
मानाद्रूपेण प्रकाशं दातुमशक्नुवन्गूढविवाहनिर्वर्तनव्यापारे कामन्दकीं नियुक्तवानि-

ति कथा उपरि स्फुटीभविष्यति ॥ १२ ॥ किमिति भूरिवसोर्माधवायैव मालती
दातव्येति निर्वन्धः । भगवत्या वा प्राणव्ययेनाप्येतत्कार्यं संपाद्यमिति किमित्य-

भिनिवेश इत्यत आह—किं न वेत्सीति । आवाल्यान्मदन्तेवात्तिनी तमप्ये-
तत्सर्वं जानास्येवेति भावः । न इति । भूरिवसुदेवरातयोर्मम चेत्यर्थः । नानादिग-

न्तवासेन बहुदेशवासेन साहचर्यं सहचरभावः । एकत्राध्ययननिवन्धना मैत्री यदै-
वाभूत्तदैवास्तदिति पञ्चमीबहुवचनम् । अल्लत एव मत्कारितैव ययोरियं प्रतिज्ञा

वृत्तिः । केवत आह—आवाभ्यामिति । अतश्च पूर्वप्रतिज्ञातत्वाद्भूरिवसोर्न-
रःसरत्वान्मम चात्र निर्वन्धो युक्त इति भावः । मत्प्रथमशिष्या सौदामिन्य-

साक्षिणीत्यत आह—सौदामिनीसमक्षमिति । तेन तस्या अप्येत-
द्विजनापवादोऽन्तः । तिलप्रतीतेः अन्ते तथा करिष्यमाणो मालस्युपद्रवपरि-

कथांशः सूचितो भवति । नापि मां भूरिवसुर्दूले नियुङ्हे । किं तद्वमेव मत्काङ्क्षि-
निर्वाहः प्रवर्ते । न मे दूल्यालाघवमाशङ्कनीयमित्यपि सूच्यते । मम च
मिन्यावा... क्षमिति व्याख्यातमनुपपन्नम् । स च देवदत्तश्च ता-

तिशा ज्वर्यमावाभ्यामपत्यसंबन्धः कर्तव्य इति । तदिदानीं वि-
दर्भराजस्य मन्त्रिणा सता देवरातेन माषवं पुत्रमान्वीक्षिकीश्रवणाय
कुण्डिनपुरादिमां पद्मावतीं प्रहिण्वता सुविहितम् ।

अपत्यसंबन्धविधिप्रतिशा प्रियस्य नीता सुहृदः स्मृतिं च ।

अलोकसामान्यगुणस्तनूजः प्ररोचनार्थं प्रकटीकृतश्च ॥ १३ ॥

अवलोकित्वा—किंति नालदिं अमच्चो माहवस्त अप्पणा ण
प्पडिवादेइ । जेण चोरिजमिषाहे भववर्दी तुवरावेदि ।

कामन्दकी—

तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृन्नन्दनो नृपमुखेन ।

तत्साक्षात्प्रतिषेधः क्रोपाय शिवस्त्वय्युपायः ॥ १४ ॥

१. किमिति नालतीमनात्सो माषवत्यात्मना न प्रतिपादयति । येन
चौर्यविवाहे भगवतीं त्वरयति ।

वित्तिवत् 'त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम्' इत्येकशेषप्रसङ्गात् । द्विपर्यन्तादीनानेवत्यदादित्व-
मिति तु त्यदाद्यत्वमात्रनिरासार्थम् । तदिदानीमिति । तत्प्रतिज्ञातम् । मन्त्रिणे-
तिपदं बहुप्रयोजनोद्देशेन पुत्रमत्र प्रेषितवानिति तस्य बुद्धिकौशलं प्रकटयितुम् ।
आन्वीक्षिकी न्यायशास्त्रम् । नीतिशास्त्रस्यापि न्यायमूलकत्वात्तदन्तर्गतिः । सुविहितं
साधु संपादितम् । सुविधाने सुचिन्माह—अपत्येति । पूर्वमेव संबन्धस्य प्रतिज्ञात-
त्वात्स्वयमेव भूरिवदुः सुतां माषवाय दास्यतीति यदि तमत्र देवरातो न प्रेषयेत्तदा
स्वाराभावात्कालविप्रकर्षाय भूरिवसुः प्रतिज्ञां विल्लरेदपि । तदनेन पुत्रप्रेषणेन
सुहृदः प्रतिज्ञा स्मृतिविषयं प्रापिता । यदि वा कदाचिददृष्टवशात्स्वरात्रपि वरगुण-
परिहानादत्रिलोकलावप्यशालिनीं सुतां दातुं संशयीत, तदपि निराहृतम् । यतः
प्ररोचनार्थं संबन्धेच्छोत्सादनार्थं यूतोरग्योन्याहुरागजननार्थं चाभितरणापरणसु-
पस्तनूजः प्रकटीकृतश्चेति सुखिद्वयात्प्रतिज्ञातं सुतप्रेषणेन सुविहितमित्यर्थः ॥ १३ ॥
अवलोकित्वा—किमिति नालतीमनात्सो माषवत्यात्मना न प्रतिपादयति ।
येन चौर्यविवाहे भगवतीं त्वरयति । माषवत्येति चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ अपत्यसंबन्धे
किमितिमाह—कामन्दकी । तामिति । नरपतेर्नर्मसुहृत्कीदरदिशो नन्दनतां
मावतीं नृपमुखेन याचते । नन्दनस्य प्रपत्तेरिति सहा याचयतीत्यर्थः । सहा-
श्रुतेन याचते न तु स्यात्प्रपत्तेरिति भावः । तस्या नरपतिवर्षणस्य साक्षा-
न्मुखतो न प्रवक्ष्यामीत्येव प्रतिषेधो सहाः शोभन स्यात् । अर्थं तु सर्वैर्नित्याह
व्यासः सिद्धः शोभनः । अन्वितासुहृदसंबन्धस्यैवप्रसङ्गोऽत्रोक्तः किंतिविरादेः-

कामन्दकी—वत्से, मा मैवम् ।

यन्मां विधेयविषये स भवान्नियुङ्क्ते

लेहस्य तत्फलमसौ प्रणयस्य सारः ।

प्राणैस्तपोभिरथवाभिमतं मदीयैः

कृत्यं घटेत सुहृदो यदि तत्कृतं स्यात् ॥ १२ ॥

किं न वेत्सि । यदैव नो विद्यापरिग्रहाय नानादिगन्तवाससाहचर्यमासीत्तदैवास्तसौदामिनीसमक्षमनयोर्भूरिवसुदेवरातयोः प्रवृत्तेयं प्र-

निजनोचितदूत्यादिहृद्येष्वमाल्यभूरिवसुर्नियोजयतीति तस्य तावत्कार्यप्रसत्त्वादन्येन चास्य दुष्करत्वादनुचितेऽपि व्यापारे भगवतीं नियोजयतु नाम । तस्मिन्वासात् उत्सृष्टत उच्छिन्नः संसार एवावप्रहो निःश्रेयसानृतवपंप्रतिबन्धः । मोक्षान्तराय इति यावत् । स यस्य आत्मा युष्मामिरपि निक्षिप्यत इति यदेतत्सर्वमाथर्वमिति योजना ॥ कामन्दकी । वत्से इति । नैवं वक्तव्यमित्यर्थः ॥ यन्मामिति । स पूज्यो भवान्भूरिवसुर्मां विधेयविषये कृत्यविषये नियुङ्क्त इति यत्तन्नेहस्य प्रेम्णः फलम् । असौ विस्रम्भयोग्यं प्रेमैव प्रणय इत्युच्यते । निर्व्याजं सौजन्यमेव प्रणय इति केचित् । तस्य सारः स्थिरांशः । लेहातिरेकादनुचितेऽपि कर्मणि नियोगोऽस्माकं च तदहोकारणं युक्तमेवेति भावः । प्राणैरथवा तेभ्योऽपि श्लाघ्यैस्तपोभिर्वा सुहृदभिलषितकृत्यं घटेत यदि सिध्येत्, तत्तर्हि निःश्रेयसादप्यधिकं कृत्यमस्तरप्राणैस्तपोभिश्च कृतं निष्पादितं स्यादित्यावृत्त्या योजनीयम् । मित्रकार्यनिष्पादनं मोक्षादपि गरीय इति भावः । अमाल्यभूरिवसुः स्वमुतां मालतीं स्वशालमित्रस्य देवरातस्यात्मजाय माधवाय प्रदित्सुर्नरपतेर्नन्दननाम्ने नर्मसन्निवाय मालतीं याचमानाद्भयेन प्रकाशं दातुमशक्तुवन्गूढविवाहनिर्वर्तनव्यापारे कामन्दकीं नियुक्तवानिति कथा उपरि स्फुटीभक्षिष्यति ॥ १२ ॥ किमिति भूरिवरोमाधवार्यैव मालतीं दातव्येति निर्वन्धः । भगवत्या वा प्राणव्ययेनाप्येतत्कार्यं भुंषामिति किमित्यभिव्यक्तिरिति इत्यत्र आह—किं न वेत्सीति । आवात्यान्मदन्तेवाग्निनी लमप्येतत्सर्वं ज्ञानार्थेवेति भावः । न इति । भूरिवसुदेवरातयोर्मम चेत्यर्थः । नानादिगन्तवासैर्बहुदेशवासैर्न सादनये सहनरभावः । एकत्राव्ययननिबन्धना मंत्री यदेवाभ्यर्चयामास इति पदमीयदुवचनम् । अस्मत्त एव मत्कारितैव ययोरियं प्रतिज्ञा प्रवृत्ता । केचन आह—आत्राभ्यामिति । अतश्च पूर्वप्रतिज्ञातज्ञाद्भूरिवसोर्नन्दनस्यैव तन्मम चात्र निवेन्दो युक्त इति भावः । मत्प्रथमदिव्या यादामित्यन्वयार्थे मालतीत्यत्र आह—सौदामिनीसमक्षमिति । तेन तस्या अन्वयेन ययोरननिर्वर्तकान्तःसत्तिलप्रदीपः अन्ते तया करिष्यमाणो माल्युपरयपरिहारः कुर्यादः कश्चित् भवति । नापि मां भूरिवसुर्द्वेषे नियुङ्क्ते । किं अहमेव मत्कारिणप्रतिज्ञादिगंक्ष्यं प्रवर्ते । न मे दूरात्साधयमानकृतीयमित्यपि सूच्यते । मम यदीदमित्यावासात्सौदामिनीसमक्षमिति व्याख्यानमनुपपन्नम् । यत्र देवरातस्य ता-

तिज्ञा अवश्यमावाभ्यामपत्यसंबन्धः कर्तव्य इति । तदिदानीं वि-
दर्भराजस्य मन्त्रिणा सता देवरातेन माधवं पुत्रमान्वीक्षिकीश्रवणाय
कुण्डिनपुरादिमां पद्मावतीं प्रहिण्वता सुविहितम् ।

अपत्यसंबन्धविधिप्रतिज्ञा प्रियस्य नीता सुहृदः स्मृतिं च ।

अलोकसामान्यगुणस्तनूजः प्ररोचनार्थं प्रकटीकृतश्च ॥ १३ ॥

अवलोकिना—किंति मालदिं अमच्चो माहवस्स अप्पणा ण
प्पडिवादेइ । जेण चोरिअमिघाहे भववर्दी तुवरावेदि ।

कामन्दकी—

तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृन्नन्दनो नृपमुखेन ।

तत्साक्षात्प्रतिषेधः कोपाय शिवस्त्वयमुपायः ॥ १४ ॥

१. किमिति मालतीममाल्यो माधवस्यात्मना न प्रतिपादयति । येन
चौर्यविवाहे भगवतीं त्वरयति ।

वितिवत् 'त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम्' इत्येकशेषप्रसङ्गात् । द्विपर्यन्तादीनामेवत्यदादित्व-
मिति तु त्यदाद्यत्वमात्रनिरासार्थम् । तदिदानीमिति । तत्प्रतिज्ञातम् । मन्त्रिणे-
तिपदं बहुप्रयोजनोद्देशेन पुत्रमत्र प्रेषितवानिति तस्य बुद्धिकौशलं प्रकटयितुम् ।
आन्वीक्षिकी न्यायशास्त्रम् । नीतिशास्त्रस्यापि न्यायमूलकत्वात्तदन्तर्गतिः । सुविहितं
साधु संपादितम् । सुविधाने युक्तिमाह—अपत्येति । पूर्वमेव संबन्धस्य प्रतिज्ञात-
त्वात्स्वयमेव भूरिवसुः सुतां माधवाय दास्यतीति यदि तमत्र देवरातो न प्रेषयेत्तदा
स्मारकाभावात्कालविप्रकर्षाच्च भूरिवसुः प्रतिज्ञां विस्मरेदपि । तदनेन पुत्रप्रेषणेन
सुहृदः प्रतिज्ञा स्मृतिविषयं प्रापिता । यदि वा कदाचिददृष्टवशात्स्मरन्नपि वरगुणा-
परिज्ञानादतिलोकलावप्यशालिनीं सुतां दातुं संशयीत, तदपि निराकृतम् । यतः
प्ररोचनार्थं संबन्धेच्छोत्पादनार्थं यूनोरन्योन्यानुरागजननार्थं चानितरसाधारणगु-
णस्तनूजः प्रकटीकृतश्चेति युक्तिद्वयात्प्रतिज्ञातं सुतप्रेषणेन सुविहितमित्यर्थः ॥ १३ ॥
अवलोकित्ता—किमिति मालतीममाल्यो माधवस्यात्मना न प्रतिपादयति ।
येन चौर्यविवाहे भगवतीं त्वरयति । माधवस्येति चतुर्थ्यर्थे पठ्यते ॥ स्वयमप्रदाने
निमित्तमाह—कामन्दकी । तामिति । नरपतेर्नर्मसुहृत्क्रीडासाचिवो नन्दनत्वां
मालतीं नृपमुखेन याचते । नन्दनाय प्रयच्छेति राज्ञा याचयतीत्यर्थः । राज-
गुणेन याचते न तु श्लाघ्यवरगुणेनेति भावः । तस्या नरपतिप्रार्थनायाः साक्षा-
न्मुखतो न प्रयच्छानीत्येव निषेधो राज्ञः कोपाय स्यात् । अयं तु चौर्यविवाहरूप
उपायः शिवः शोभनः । अग्निमतसुहृत्संबन्धनृपद्वेषलक्षणेद्यनिष्टप्राप्तिपरिहारहेतु-

अवलोकिता—आचरितं आचरितं । ए इत् नमसो माधव्य
णामं नि जानादिति गिरवेत्परा लक्षितमदि ।

कामन्दकी—वसो, संवरणं तत् ।

विशेषतस्तु नाल्पज्ञानोर्विद्वत्भावयोः ।

तेन माधवमात्स्योः कार्यैः समतिनिद्धतः ॥ १९ ॥

अपि च—

अनुरागपदास्तु वसयोः मार्शलौकिकः ।

श्रेयो वस्माकमेवं हि प्रतार्यौ राजनन्दनौ ॥ २६ ॥

१. आधर्ममाधर्मम् । न खल्वमात्स्यो माधवस्य नामापि जानातीति नि-
रपेक्षता लक्ष्यते ।

स्तात् ॥ १४ ॥ अवलोकिता—आधर्ममाधर्मम् । न खल्वमात्स्यो माधवस्य नामापि
जानातीति माधवे निरपेक्षता लक्ष्यते । कर्म तस्यै सुतां प्रतिमुक्तं माधवमप्यजा-
नान इव तस्मिन्निदृष्टमाचरतीत्यर्थः ॥ कामन्दकी—संवरणं तत्, राजभोगाका-
रमोपनं तत् । अज्ञाननटनमित्यर्थः । इतोऽप्यज्ञानं नटनीयमित्याह—विशेषतः
स्त्विति । मात्स्यानन्तरभाषितान्द्रूपसा तद्दर्शनमुत्प्रेष्य । मात्स्यमिदं प्रथमयीयन-
मुच्यते । तेन युक्तायुक्तविचारविधुरे, आकारगोपनानभिज्ञे, मदनाश्रकवशंभवे, गुरु-
जनमुल्लङ्घनापि मनोरथं संपादयितुमुद्युक्ताने, प्रथमयीयने वर्तमानत्वादिदृष्टभावयोः
प्रकटीभूतान्योन्यानुरागकुण्ठीभावपरिहारार्थं विशेषतः स्वमतेस्तादन्योन्यानुरागवि-
पयाया निद्रवः कार्यैः प्रच्छादनं कर्तव्यम् । मालत्वपि माधवानुरक्तं मां तातो
न जानातीति यथा मन्यते, माधवोऽपि स्वसुतानुरक्तं माममात्स्यो न वेत्तीति यथा
प्रत्येति, तथा तदज्ञानं नाटयितव्यम् । तथा सति, अकुण्ठितोत्साहयोस्तयोः स्वत
एवाभिमतसंघटनं सिष्येत् । अन्यथा गुरुजनेन विदितमस्मत्पलमिति लज्जया
तदुद्योगभङ्गादभिलपितः कृतकपरिणयो न निष्पद्येतेति भावः । अत्र नायकयोर-
न्योन्यानुरागस्य बीजस्योपन्यासादुपक्षेपो नाम मुखसंधेरङ्गमुक्तं भवति । यथा—
'बीजन्यास उपक्षेपः' इति ॥ १५ ॥ अनुरागेति—अमात्स्यो माधवस्य नामापि न
जानातीत्येतत्संवरणमात्रमिति किं वक्तव्यम् । यतः वत्सयोरुभयोरपि, कामन्दकीं
प्रति प्रियसुहृदपत्यत्वाद्दत्तसयोरिति निर्देशः । अनुरागप्रवादः सार्वलौकिकः सर्वलो-
कविदितः 'लोकसर्वलोकान्याम्—' इति ठक् । अनुशतिकादिवाद्दुभयपदवृद्धिः ।
पामरा अपि जानन्ति किमुतामात्स्य इति भावः । अनेन बीजस्य बहुलीकरणात्परि-
करो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । यथा—'तद्वाहुल्यं परिकरः' इति । एवं च सत्य-
स्माकं श्रेयो भवति । कृतः । हि यस्माद्राजनन्दनौ प्रतार्यौ वक्ष्यितुं शक्यौ स्याताम् ।
यदि कृतकपरिणये वृत्ते राजा नन्दनौ वा कुप्येत् कथमनया वराक्या भिक्षुक्या-
स्मद्विरोध आचरित इति, तदा न ममात्र दोषः तावन्योन्यानुरागवशेन स्वत
एव संमिलितौ । स चानुरागः सर्वलोकप्रसिद्ध इत्यस्माकं तद्वचनं सुलभमित्यर्थः ।

पश्य ।

बहिः सर्वाकारप्रवणरमणीयं व्यवहर-

न्यराभ्यूहस्यानान्यपि तनुतराणि स्वगयति ।

जनं विद्वानेकः सकलमत्तिसंघाय कृपटै-

स्तटस्यः खानर्थान्वटयति च मौनं च भजते ॥ १७ ॥

अवलोकिता—नए वि तुल्य ववणादो तेण तेणोवण्णासेण

भूरिवसुमन्दिरासण्णतरराजमग्गेण माहवो सञ्चारिणदि ।

कामन्दकी—कथितनेव नो मालतीषान्नेय्या लवङ्गिकया ।

न्युयोन्युयः सविषयगरीरध्यया पर्यटन्तं

दृष्ट्वा दृष्ट्वा भवनवलभीतुल्लवातायनस्या ।

१. नद्यापि दुष्पदवचनात्तेन तेनोपन्यासेन भूरिवसुमन्दिरासण्णतरराजना-
गेण माधवः संचार्यते ।

॥ १६ ॥ एवमेव च विदग्धाः स्वयमुदासीनवद्वर्तमानास्तद्द्वार्तामप्यजानाना इव
परैः प्रतीयमाना दुद्विकीरालेनैव कार्याणि निर्वहन्तो हृदयन्द इत्याह—बहिरिति ।
विद्वान्कार्यवेदे कोऽनेकास्रवर्गनिहितार्थभरोऽभ्यन्तैरेकवत्प्रतीयमानः सन् बहिः
स्वकीयवास्तवव्यापारप्रच्छादनेन लोकं वदयितुमेव केवलमारग्ये स्वानिलवितरह-
स्ववार्ताद्विभूलेऽन्यलिम्बनःपूर्वकेऽपि व्यापारे सर्वस्वाकारस्य वैयनायाव्यवहर-
णदेरनुभावस्य प्राग्ग्येन । भावप्रधानो निर्देहः । तदेकपरत्वेन रमणीयं लोकस्य
चित्तरक्षणं यथा भवति तथा व्यदहरमयमद्विदग्धमेतदेकपरो वर्तते । न एसाव-
न्यकार्यवार्तामपि जानातीति यथा रमप्रान्वेषिणामपि प्रतीतिस्तथा व्यदहरमित्यर्थः ।
परैर्पां शत्रूनामभ्यूहस्य रहस्योपदेशस्य समुचितानि स्थानानि छिद्रानि तनुतराण्य-
प्यतिसूत्रमाप्यपि स्थगयति पिपत्ते, एवं सकलसूहनदर्शिनमपि जनं वदन्तदेव-
नव्यापारैरतिसंघाय विधासजनेन वदयित्वा स्वयं तटस्थ उपार्त्तान् एव प्रतिभा-
तमान एव खानर्थान्वटयति संपादयति । मौनं च भजते । कश्चित्तदर्थं विपदे
वाक्यप्रणपि बहिर्न वदतीत्यर्थः । विदग्धजनस्यभावोक्तिः ॥ १७ ॥ इदानीन्व-
लोकित्वा स्यादुहितवार्तासमाह—अवलोकिता । भवेति । ए च मयदि
दुष्पदवचनात्तेन तेनोपन्यासेन बहुविधासाहस्योपन्यासेन भूरिवसु-
मन्दिरासण्णतरराजमग्गेण माधवः संचार्यते । यथा मालतीवदन्तो वदन्तो भवती
तथा इत्यतित्यर्थः । आरम्भात्तेन एवं एववार्तास्य रमणीयमायत्ता इत्येता ।
सायः संचारणेऽप्यन्यथाऽप्येव एवं एववार्तास्य इत्येता । तन्मुद्योतयत्तत्त-
स्यारिरेतिवमित्याह—वामन्दकी । कथितमिति । यथा एव । यथा
'लोको एव' । तेन तस्याः एव तन्वदपरत्वेनाहो बहिरिति । विदग्धजनस्य
वदति रमणीयं लोकं वदतीति इत्येता । इति च वदित्वा एव—भूय इति

अवलोकिता—अचरिअं अचरिअं । ण कखु अमत्तो माहवस्स
णामं वि जाणादित्ति णिरचेक्खदा लक्खिअदि ।

कामन्दकी—वत्से, संवरणं तत् ।

विशेषतस्तु बालत्वात्तयोर्विद्वृतभावयोः ।

तेन माधवमालत्योः कार्यः स्वमतिनिहवः ॥ १५ ॥

अपि च—

अनुरागप्रवादस्तु वत्सयोः सार्वलौकिकः ।

श्रेयो ह्यस्माकमेवं हि प्रतार्यौ राजनन्दनौ ॥ १६ ॥

१. आश्चर्यमाश्चर्यम् । न खल्व्माल्यो माधवस्य नामापि जानातीति नि-
रपेक्षता लक्ष्यते ।

लात् ॥१४॥ अवलोकिता—आश्चर्यमाश्चर्यम् । न खल्व्माल्यो माधवस्य नामापि
जानातीति माधवे निरपेक्षता लक्ष्यते । कथं तस्मै सुतां प्रदित्स्वस्त्वं माधवमप्यजा-
नान इव तस्मिन्नेस्पृष्टमाचरतीत्यर्थः ॥ कामन्दकी—संवरणं तत्, राजभयेनाका-
रगोपनं तत् । अज्ञाननटनमित्यर्थः । इतोऽप्यज्ञानं नटनीयमित्याह—विशेषत-
स्त्विति । बाल्यानन्तरभावित्वाद्भ्रूयसा तद्धर्मोनुवृत्तेषु । बाल्यमिह प्रथमयौवन-
मुच्यते । तेन युक्तायुक्तविचारविधुरे, आकारगोपनानभिज्ञे, मदनज्ञैकवशंवदे, गुरु-
जनमुल्लङ्घयापि मनोरथं संपादयितुमुद्युञ्जाने, प्रथमयौवने वर्तमानत्वाद्विद्वृतभावयोः
प्रकटीभूतान्योन्यानुरागकुण्ठीभावपरिहारार्थं विशेषतः स्वमतेस्तदन्योन्यानुरागवि-
पयाया निहवः कार्यः प्रच्छादनं कर्तव्यम् । मालत्यपि माधवानुरक्तां मां तातो
न जानातीति यथा मन्यते, माधवोऽपि स्वसुतानुरक्तं माममाल्यो न वेत्तीति यथा
प्रत्येति, तथा तदज्ञानं नाटयितव्यम् । तथा सति, अकुण्ठतोत्साहयोस्तयोः स्वत
एवाभिमतसंघटनं सिध्येत् । अन्यथा गुरुजनेन विदितमस्मत्चापलमिति लज्जया
तदुद्योगभङ्गादभिलपितः कृतकपरिणयो न निष्पद्येतेति भावः । अत्र नायकयोर-
न्योन्यानुरागस्य बीजस्योपन्यासादुपक्षेपो नाम मुखसंधेरङ्गमुक्तं भवति । यथा—
'बीजन्यास उपक्षेपः' इति ॥१५॥ अनुरागेति—अमाल्यो माधवस्य नामापि न
जानातीत्येतत्संवरणमात्रमिति किं वक्तव्यम् । यतः वत्सयोरुभयोरपि, कामन्दकीं
प्रति प्रियसुहृदपत्यत्वाद्वत्सयोरिति निर्देशः । अनुरागप्रवादः सार्वलौकिकः सर्वलो-
कविदितः 'लोकसर्वलोकाभ्याम्—' इति ठक् । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः ।
पामरा अपि जानन्ति किमुतामाल्य इति भावः । अनेन बीजस्य बहुलीकरणात्परि-
करो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । यथा—'तद्बाहुल्यं परिकरः' इति । एवं च सत्य-
स्माकं श्रेयो भवति । कृतः । हि यस्माद्राजनन्दनौ प्रतार्यौ वञ्चयितुं शक्यौ स्याताम् ।
यदि कृतकपरिणये वृत्ते राजा नन्दनो वा कुप्येत् कथमनया वराक्या भिक्षुक्या-
स्मद्विरोध आचरित इति, तदा न ममात्र दोषः तावन्योन्यानुरागवशेन स्वत
एव संमिलितौ । स चानुरागः सर्वलोकप्रसिद्ध इत्यस्माकं तद्वचनं सुलभमित्यर्थः ।

पश्य ।

वहिः सर्वाकारप्रवणरमणीयं व्यवहर-
न्पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति ।

जनं विद्वानेकः सकलमतिसंघाय कपटै-

स्तदस्थः स्वानर्थान्घटयति च मौनं च भजते ॥ १७ ॥

अवलोकिता—मए त्रि तुल्य वजणादो तेण तेणोवण्णासेण
भूरिवसुमन्दिरासण्णतरराजमग्गेण माहवो सञ्चारिअदि ।

कामन्दकी—कथितमेव नो मालतीघात्रेय्या लवङ्गिकया ।

भूयोभूयः सविधनगरीरध्यया पर्यटन्तं

दृष्ट्वा दृष्ट्वा भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था ।

१. मयापि युष्मद्वचनात्तेन तेनोपन्यासेन भूरिवसुमन्दिरासन्नतरराजमा-
र्गेण माधवः संचार्यते ।

॥ १६ ॥ एवमेव च विदग्धाः स्वयमुदासीनवद्वर्तमानास्त्वद्वार्तामप्यजानाना इव
परैः प्रतीयमाना बुद्धिकौशलेनैव कार्याणि निर्वहन्तो दृश्यन्त इत्याह—वहिरिति ।
विद्वान्कार्यवेद्येकोऽनेकास्रवर्गनिक्षिप्तकार्यभरोऽप्यन्यैरेकवत्प्रतीयमानः सन् वहिः
स्वकीयवास्तवव्यापारप्रच्छादनेन लोकं वक्षयितुमेव केवलमारब्धे स्वामिलपितरह-
स्यकार्याद्विर्भूतेऽन्यस्मिन्मनःपूर्वकेऽपि व्यापारे सर्वस्याकारस्य वैषभापाव्यवहर-
णादेरनुभावस्य प्रावण्येन । भावप्रधानो निर्देशः । तद्वेकपरत्वेन रमणीयं लोकस्य
चित्तरक्षणं यथा भवति तथा व्यवहरन्नयमहर्निशमेतदेकपरो वर्तते । न ह्यसाव-
न्यकार्यवार्तामपि जानातीति यथा रन्ध्रान्वेषिणामपि प्रतीतित्वा व्यवहरन्नित्यर्थः ।
परेषां शत्रूणामभ्यूहस्य रहस्योत्प्रेक्षणस्य समुचितानि स्थानानि छिद्राणि तनुतराण्य-
प्यतिसूक्ष्माप्यपि स्थगयति पिधत्ते, एवं सकलसूक्ष्मदर्शिनमपि जनं कपटैर्वञ्च-
नव्यापारैरतिसंघाय विधातजननेन वक्षयित्वा स्वयं तदस्थ उदासीन इव प्रतिभा-
समान एव स्वानर्थान्घटयति संपादयति । मौनं च भजते । अस्मिन्मत्कार्यविषये
वाह्यमात्रमपि बहिर्न वदतीत्यर्थः । विदग्धजनस्वभावोक्तिः ॥ १७ ॥ इदानीमव-
लोकिता स्वानुष्ठितकार्याशमाह—अवलोकिता । मयेति । स च मयापि
युष्माकं वचनात्तेन तेनोपन्यासेन बहुविधानाशङ्कनीयव्याजोक्तिप्रयोगेण भूरिवसुम-
न्दिरस्तासन्नतरराजमार्गेण माधवः संचार्यते । यथा मालतीनयनगोचरोऽस्ती भवति
तथा कृतमित्यर्थः । आसन्नत्वेन सर्वावयवसौष्टवस्य सम्यग्विभाव्यता सूचिता ।
बहुधाः संचरणेऽप्यनाशङ्कनीयत्वं राजमार्गपदेन सूचितम् ॥ तत्रयुक्तीपायस्य फल-
मलानिरदिगतमित्याह—कामन्दकी । कथितमिति । घात्र्याः हुता घात्रेयी
'ह्योभ्यो दक्ष' । तेन तस्याः सह स्वल्पानसहपांसुक्तीढादिनातिवितम्भस्थानत्वात्
धैर्यमपि तन्मनोगतं वेत्तीति सूचितम् । किन्मिति कथितमत्र आह—भूय

अवलोकिता—माहवो वि कौकहलं उप्पादिअ मए पउत्तम-
अणमहूसर्वं मअणुज्जाणं पहादे अणुप्पेसिदो । तत्थ किल मालदी
गमिस्सदि । तदो अण्णोण्णदंसणं होदित्ति ।

कामन्दकी—साधु वत्से, साधु । अनेन मत्रियाभियोगेन
स्मारयसि मम पूर्वशिष्यां सौदामिनीन् ।

अवलोकिता—भवदि, सा दाणिं सौदामिणी समासादिअ-
अच्चरिअमन्तसिद्धिप्पहावा सिरिपव्वदे कावालिअव्वदं धारेदि ।

कामन्दकी—कुतः पुनरियं वार्ता ।

अवलोकिता—अत्थि एत्थ णअरीए महामसाणप्पदेसे कराला
नाम चासुण्डा ।

कामन्दकी—अस्ति । या किल विविधजीवोपहारप्रिवेति साह-
सिकानां प्रवाहः ।

अवलोकिता—तस्मिन् क्वु सिरिपव्वदादो आवदत्स इदो

१. माधवोऽपि कौकहलमुत्पाद्य नया प्रवृत्तमदनमहोत्सवं मदनोद्यानं
प्रभातेऽनुप्रेषितः । तत्र किल मालती गमिष्यति । ततोऽन्योन्यदर्शनं भवि-
ष्यतीति ।

२. भगवति, सेदानीं सौदामिनी समासादिताश्चर्यमद्गतिद्विप्रभावा श्रीप-
र्वते कापालिकव्रतं धारयति ।

३. अत्यत्र नगर्वा महारनशानप्रदेशे कराला नाम चासुण्डा ।

४. तस्मिन्कलु श्रीपर्वतादागतसेतो नातिदूरस्थानवासिनः साधकश्च

इदं तात्पर्यं मन्दारिकाहस्ते चित्रफलकविधानस्यैवार्थः ॥ अवलोकिता । साह-
स्रितं धारान्तरमाह—अत्र माधवोऽपि कौकहलमुत्पाद्य नया प्रवृत्तमदनमहोत्सवं
मदनोद्यानं प्रभातेऽनुप्रेषितः । किमर्थम् । तत्र किल मालती गमिष्यति । ततोऽन्यो-
न्यदर्शनं भविष्यतीति हेतोः ॥ कामन्दकी । साधिवत्सादि । मत्रिये मर-
भिलषितसंपादनेऽभियोगेनोऽख्यन्ताभिवेदात्तैः ॥ अवलोकिता—भगवति,
सेदानीं सौदामिनी समासादिताश्चर्यमद्गतिद्विप्रभावा श्रीपर्वते कापालिकव्रतं धार-
यति ॥ कामन्दकी । कुत इति । करालाहुवत्स्यैवार्थः ॥ अवलोकिता—
अत्यत्र नगर्वा महारनशानप्रदेशे कराला नाम चासुण्डा । कामन्दकी ।
अस्तीति । अस्ति । प्रसिद्धे एव धूयते इत्यर्थः । विविधाणां मनुष्याणामुपहारप्रिवे-
ति साहस्रप्रवाहो विद्यते । अनेन परमादे मालाहुमहोत्सवस्यैवमुच्यते ॥ १.
विक्रानं साहस्रप्रवाहम् ॥ अवलोकिता—तस्मिन्कलु श्रीपर्वतप्रदेशे

णादिदूरमसाणवासिणो साधअस्स मुण्डधारिणो अघोरघण्टणामहेअस्स
अन्देवासिणी महाप्पहावा कवालकुण्डला णाम अणुसंझं आअच्छइ ।
तदो इअं पउत्ति ।

कामन्दकी—सर्वे हि सौदामिन्यां संभाव्यते ।

अवलोकिता—अलं दाव एदिणा । भवदि, सो वि पासअरो
माहवस्स वालमिच्चं मअरन्दो णन्दणस्स भइणिं मदअन्तिआं जइ
समुवहइ तं वि माहवस्स दुइअं पिअं होदि ।

कामन्दकी—नियुक्तैव तत्र मया प्रियसखी बुद्धरक्षिता ।

अवलोकिता—सुविहिदं भवदीए ।

कामन्दकी—तदुत्तिष्ठ । माधवप्रवृत्तिमुपलभ्य मालतीमेव पश्यावः ।
(इत्युत्तिष्ठतः ।)

कामन्दकी—(विचिन्त्य ।) अत्युदारप्रकृतिर्मालती नाम । निपुणं
निसृष्टार्थदूतीकल्पस्तत्रयितव्यः । सर्वथा

मुण्डधारिणोऽघोरघण्टनामधेयस्यान्तेवासिनी महाप्रभावा कपालकुण्डला नामा-
नुसंध्यमागच्छति । तत इयं प्रवृत्तिः ।

१. अलं तावदेतेन । भगवति, सोऽपि पार्श्वचरो माधवस्य वालमित्रं
मकरन्दो नन्दनस्य भगिनीं मदयन्तिकां यदि समुद्रहति तदपि माधवस्य
द्वितीयं प्रियं भवति ।

२. सुविहितं भगवत्या ।

नातिदूरमसाणवासिनः साधकस्य मन्त्रसाधनोद्यतस्य मुण्डधारिणो नरशिरःकपाल-
धारिणोऽघोरघण्टनामधेयस्यान्तेवासिनी महाप्रभावा कपालकुण्डला नामानुसं-
ध्यमागच्छति । तत इयं प्रवृत्तिर्वाता । मया श्रुतेति शेषः ॥ कामन्दकी ।
सर्वेऽस्मिन्नि । संभाव्यत इति । अनेनोत्तरत्र सौदामिनीसाध्यान्वहुनानि सूचि-
तानि ॥ अवलोकिता—अलं तावदेतेनालं तावदनुपयुक्तेनाघोरघण्टवृत्ता-
न्वकथनेनेत्यर्थः । भगवति, सोऽपि पार्श्वचरो माधवस्य वालमित्रं मकरन्दो
नन्दनस्य भगिनीं मदयन्तिकां यदि समुद्रहति तदपि माधवस्य द्वितीयं प्रियं
भवति । अनेनोपनायकस्य मकरन्दस्य गर्भगर्भो पताकावृत्तान्तः सूचिनो भवति ॥
कामन्दकी । नियुक्तैव । तदपि मया पूर्वमेवानुसंहितमित्यर्थः । अवलो-
किता—सुविहितं भगवत्या ॥ कामन्दकी । तदिति । माधवप्रवृत्तिमुपलभ्य कि-
न्तोद्याने तयोरन्योन्यदर्शनमभूत् वेति यातां शब्देत्यर्थः । मालतीमेव पश्यावः ।
परीक्षितवृत्तिने कस्मदुपदिष्टे स्वयमारमप्रदानसाहये यथापी नाशयते तथा
परिवयेन वदतीत्येयेति भावः ॥ कामन्दकी । विचिन्दयेति । कीदृशं

शरज्ज्योत्स्ना कान्तं कुमुदमिव तं नन्दयतु सा

सुजातं कल्याणी भवतु कृतकृत्यः स च युवा ।

गरीयानन्योन्यप्रगुणगुणनिर्माणनिपुणो

विधातुर्व्यापारः फलतु च मनोज्ञश्च भवतु ॥ १९ ॥

(इति निष्कान्ते ।)

मिश्रविष्कम्भः ।

(ततः प्रविशति गृहीतचित्रफलकोपकरणः कलहंसः ।)

कलहंसः—कहिं दाणिं तुलिअमअरद्धआवलेवरूपविन्भमा-

१. केदानीं तुलितमकरध्वजावलेपरूपविभ्रमाक्षिसमालतीहृदयमाहात्म्यं

दूल्ममाचरणीयमिति । विन्दय । निश्चिनोतीति शेषः । अत्युदारातिगम्भीरा प्रकृति-
र्यस्याः सा । तथा गाम्भीर्यं च—‘यस्य प्रभावादाकारा हर्षक्रोधभयादिषु । भावेपु
नोपलक्ष्यन्ते तद्गाम्भीर्यं प्रकीर्तितम् ॥’ इत्युक्तरूपम् । तेन मालत्यतिगम्भीरप्र-
कृतित्वाच्चरमावस्थायामपि स्वामिप्रायं स्वयं न निवेदयतीति हेतोर्निपुणं यथा
स्यात्तथा निश्चयार्था या दूती तस्याः कल्पो या व्यापारपद्धतित्त्वाच्चरितव्यः प्रधा-
नीकर्तव्यः । प्राधान्येनाश्रयणीय इत्यर्थः । निश्चये निक्षिप्तः ‘त्वमेव वेत्सि सर्वं
श्रुत्वा’ इति समर्पितोऽर्थः । कार्यभारो यस्यामिति व्युत्पत्त्या स्वतन्त्रकार्यनिर्वाहि-
का दूती कथ्यते । तदुक्तम्—‘रूढानुरागयोर्नोरमिलापं मनोगतम् । ज्ञात्वा
ताभ्यामनादिष्टा तदपेक्षितसिद्धये ॥ या प्रवर्तते सा प्रोक्ता निश्चयार्थेति कोविदैः ।
निश्चयः कार्यभारोऽस्यामिति व्युत्पत्तिसंभवात् ॥’ इति । अवाच्यकौटिल्यो यत्कृताः
संध्यादयः प्रमाणं स निश्चयार्थो दूतः । यथा भगवान्पाण्डवानामिति ॥ इदानीं स्वव्या-
पारसाफल्यनाशास्ते—सर्वथेति । शरज्ज्योत्स्नेति । कल्याणी मनोहराकारानु-
गुणशीलसंपन्ना सुजातं सुजन्मानं कान्तं स्वप्राणनायकं शारदचन्द्रिकाकुमुदमिव
समानुरागसंधटने दृष्टान्तः । नन्दयतु निरतिशयानन्दसन्तुष्टं करोतु । तेन स च
युवा कृतपुण्यश्चरितार्थो भवतु । उभयोः समानुरागत्वेन स च त्रां नन्दयतु । सा
च कृतकृत्या भवत्विलयमर्षोऽर्थाद्भव्यते । तं चकारो शोतयति । एवं च सति
गरीयान्युत्तरोऽन्योन्यस्य परस्परस्य प्रगुणा अनुगुणा ये गुणास्तेषां निर्माणे
निपुणो विधातुर्व्यापारः फलतु तत्संपटनलक्षणेनैव फलेन फलवान्भवतु । मनोहः
सर्वजनश्लाघ्यो भवतु । तादृगन्योन्यानुरूपनिर्माणस्य तयोः संपटनमेव फलम् ।
अन्यथा व्यर्षनेव स्यात् । यदाह कालिदासः—‘परस्परेण स्पृहणीयशोभम्’
इत्यादिश्लोकेन । अत्रोपमोपस्तुल्यमन्योन्यमलंकारः । अत्र परस्परानुरागस्य दीज-
स्त्वारुरूपेण स्तुतेर्विलोभनं नामाहम् । यथा—‘तद्गुणाददा विलोभनम्’ इति ॥१९॥
निधदिष्कम्भोऽयम् । नीचमध्यमपात्रप्रयोजितत्वादिति ॥ ‘नाथवानुचरः कलहं
नान’ इति वाक्ये सूचितमुपदर्शयद्गुणारम्भे—तत इत्यादि । ६

लनां विजित्य विनयं विनिवार्यैर्वै-

मुन्मथ्य मन्थरविषेकमत्तक एव ॥ २१ ॥

आधर्मम् ।

यद्विस्मयप्रतिमितमस्त्रमितान्यभावं-

मानन्दमन्दममृततृणनादिनासीत् ।

तत्संनिधौ तदनुना हृदयं मदीय-

मङ्गारचुम्बितमिव व्यापमानमास्ते ॥ २२ ॥

मकरन्दः—(अपश्यत् १) सखे माधव, इत इतः ललाटंताम्रापति
घर्मागुः । तदस्मिन्नुद्याने मुहूर्तमुपविशावः । (अग्रे परिक्रामतः १)

कलहंसः—कहं मकरन्दसहजरो इमं एव बालुज्जाणं अलं-
करेदि माधवो । ता दंशिमि मअणवेअणाभिसज्जमाणमालदी-

१. कथं मकरन्दसहजर इदमेव बालोद्यानमलं करोति माधवः । तदर्श-
यामि मदनवेदनाखिद्यमानमालतीलोचनसुस्तात्रहृमात्मनोऽस्य प्रतिच्छन्द-
कम् । अथवा विश्रामसौख्यं तावदनुभवतु ।

एव । लज्जाम् । कथमर्थविगर्हिते परोपदासनीये कथेषु प्रवृत्तोऽहमिति मनःसं-
कोचनं लज्जा । यथा—‘मनःसंकोचनं लज्जा ह्यनीधित्यप्रवर्तनात्’ इति । तां
विजित्य निरस्य विनयं विनीततां विनिवार्यै । धैर्यं धीरतामुन्मथ्य मयित्वा
मन्थरो मन्दीभूतो विवेकः कृत्वाकृत्यज्ञानं यथा स्यात्तथेति ॥ अत्र लज्जात्यागो
विवेकमान्येन उन्मादश्चेति सप्तमाष्टमावस्थाद्वयमादावेव रागोत्कषेप्रदर्शनार्थमुक्त-
मिति द्रष्टव्यम् । मन्थरविवेकमिति चेतोविशेषणं वा ॥ २१ ॥ आश्चर्यम् ।
यद्विस्मयेति । यन्मदीयं मनस्वस्याः संनिधौ विस्मयेनामानुपलोकोचितापूर्वला-
वण्यदर्शनजनितेन चित्तविकासेनाद्भुतरसस्थायिना रसतामापन्नेन स्तमितं निष्प-
न्दमस्तमितान्यभावं विगलितवेद्यान्तरममृततृणनादिव सुधाणवनिमज्जनेनेवानन्देन
निरतिशयसुखाविर्भावेन मन्दं तदास्वादैकपरतया निरुद्धवृत्त्यन्तरमभूत् । तदेवे-
दानीं तदसंनिधावङ्गारचुम्बितं प्रदीप्तेन्धनशकलसंपृष्टमिव । दग्धमिति वक्तव्ये
मनोगतप्रेयसीदाहमिया चुम्बितमिति कोमलोज्ज्वलः । व्यथमानं संतप्यमानमास्ते ।
तत्संनिधानासंनिधानयोः क्षणमात्रभेदेनातीव मनोवस्थावैलक्षण्यमाश्चर्यमित्यर्थः
॥ २२ ॥ मकरन्दोऽन्यमनस्कतयात्मानमपश्यन्तमपि स्वयमेव प्रज्ञापयन्नाकार-
यति—मकरन्दः । सखे माधवेति । इत इतः । आगम्यतामिति शेषः ।
ललाटेत्यादि । ललाटंतपो नभोमध्यवर्तीत्यर्थः । ‘भसूर्यललाटयोर्दंशितपोः’
इति खच् । ‘खिलनव्ययस्य’ इति मुमागमः ॥ कलहंसः—कथं मकरन्दसह-
जर इदमेव बालोद्यानमलं करोति माधवः । तदर्शयाम्यस्य मदनवेदनाखिद्यमान-

लोभणसुहावहं अत्तणो से पडिच्छन्दं । अहवा विस्सामसोक्खं दाव अणुहोदु ।

मकरन्दः—तदस्यैव तावदुच्छ्वसितकुसुमकेसरकषायशीतलामो-
दवासितोद्यानस्य काञ्चनपादस्याघस्तादुपविशावः ।

(उमौ तथा कुरुतः ।)

मकरन्दः—वयस्य माधव, सकलनगराङ्गनाप्रवर्तितमहोत्सवा-
भिरामकामदेवोद्यानयात्राप्रतिनिवृत्तमन्यादृशमिव भवन्तमवधारयामि ।
अपि त्वमवतीर्णोऽसि रतिरमणवाणगोचरताम् ।

(माधवः सलज्जमधोमुखतिष्ठति ।)

मकरन्दः—(निहस्य ।) किमवनम्रमुग्धमुखपुण्डरीकः स्थितोऽसि ।
पश्य ।

अन्येषु जन्तुषु च यस्तमसावृतेषु

विश्वस्य घातरि समः परमेश्वरेऽपि ।

सोऽयं प्रसिद्धविभवः खलु चित्तजन्मा

मा लज्जया तव कथंचिदपह्नुतिर्भूत् ॥ २३ ॥

मालतीलोचनसुखावहम् । चित्रस्य दर्शनमात्रफलकत्वात् । आत्मनःप्रतिच्छन्दकम् ।
अथवा विश्रामसाध्यं तावदनुभवतु । पश्चाद्दर्शयिष्यामीति शेषः ॥ मकरन्दः—
तदिति । विकण्ठितकुसुमकिञ्चलानां कषायशीतलो य आनन्दो दूरविन्दनरो
गन्धः । कषायत्वरिषिरत्तयो रसधर्मत्वेऽपि तादृशरसेर्नकार्थसमवादादामोदधने-
त्वोपचारः तेन सुरमीकृतोद्यानस्य काञ्चनपादस्य चाम्पेवतरोदद्यादाशानुपवि-
शावः ॥ सकलेत्यादि । अन्यादृशं विलक्षणावस्थम् । अपिः प्रथे ॥ निह-
स्येति । खननोपगतज्ञानादवनतानने माधवे सखं नदनविचार एव ननुधीतो
हेतुरेतद्वैलक्षण्येति समतिष्ठेवादाद्विदस्य सासुद्धाप्यप्रदर्शनेन लब्धं दिविलि-
गुमाहेति शेषः । विमिति । मुग्धं मुन्दरम् । तदन्तःशरणाभिर्दिशिरे नदि विना-
रह्या लज्जया वा । तावद्विग्न्यं यथयेत्यर्थः । किं च न खलु तदुपर एवमं
कसामिषयः सुरासुरनरगाधरपत्तात् । तेनात्मव्यक्तपूर्वात्मनाहू येनर्न तदपहो
न्याप्य इत्यह—अन्येष्विति । यो विश्वस्य घातरि जगत्कारि सुखोऽपि खदु-
द्विष्टवासुके परमेश्वरे नारदात्मनेऽपि दास्येहार्थविषेति त्रेपटीके तन्वाहोष-
प्रानोपहतमिदेषोपमोऽहू जन्तुः । प्रसिद्धात्र इत्यर्थः । समोऽप्यन्येनाहू भि-
न्नाचारः । ए तदस्योऽयं खननोपगतमित्तवग्ना प्रसिद्धविभवः प्रसिद्धप्रभा-
खलु प्रकाशोऽपि खदरीवरोति । वा दध्यायेतिदिति भावः । एते इत्यन-
न्येनाहू विचारहेतोःप्रीत्याहः । दिसे विमनरिति वादह । न

सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा
सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।

तस्याः सखे नियतमिन्दुकलामृणाल-

ज्योत्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधाः ॥ २४ ॥

अथ प्रणयिनीभिरनुचरीभिः कुसुमसंचयावचयलीलामिलापवती-
भिरभ्यर्च्यमाना तमेव बहुलपादपोद्देशमागतवती । तस्याश्च कस्मिंश्चि-
दपि महाभागधेयजन्मनि बहुदिवसोपचीयमानमिव मन्मथव्यथावि-
कारमुपलक्षितवानस्ति । यतः ।

परिमृदितमृणालीन्लानमङ्गं प्रवृत्तिः

कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु ।

लोचनपपगोचरं तस्याः स्वरूपमिदानीमपि प्रत्यक्षमिव विभाव्यमानं निर्वर्णयति—
स्तेति । रामणीयस्य भावो रामणीयकम् । 'दोषघाट्टरूपोत्तमाद्' इति बुञ् । ला-
भिरुप्यमिति यावत् । तस्य निधिनिक्षेपः शङ्खपद्मादिमान् । तस्याधिष्ठातृदेवता वा ।
सौन्दर्यस्य सर्वावयवसौष्टवस्य निकेतनं मन्दिरं वा । सखे, तस्या निर्माणे कारणमु-
पादानमिन्द्रादि । न तु भौतिकम् । मदनश्च वेधाः । न तु साधारणो वेदाभ्यासजडः ।
यदाह—'अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः' इत्यादि । अनेन
नादिकागुणवर्णनेन तद्विषयो महानुरागोऽपि श्रेयानिति चीजगुणप्रशंसनाद्विलोभनं
नाम मुखसंधेरङ्गमुक्तम् । यथा—'तद्गुणाख्या विलोभनम्' इति । गुणस्वरूपनिरूप-
णाद्गुणस्वरूपं चतुर्ध्वजस्या भाषवस्य प्रदर्शिता । यथा—'रूपौदार्यगुणैर्ला-
चेष्टाहसितवीक्षितैः । दर्शनालापमाधुर्यैर्नास्त्यतस्त्वत्समा वधुः ॥' इति । 'यत्रेदृशी
दिवा वापी भवेत्सैव गुणस्तुतिः' इति । वितर्कश्च व्यभिचारी व्यज्यते । यथा—
'जहो वितर्क इत्युक्तः परार्थेषु यथामति' इति । संशयापहवयोः संशयिः ॥ २४ ॥
अथेति । प्रणयिनीभिः प्रेमविषयाभिरनुचरीभिः परिसरवर्तिनीभिः । कुसुम-
संचयस्यावचय एव लीला तस्यामभिलाषवतीभिरभ्यर्च्यमाना स्वयमेव गन्तुया-
नापि शालीनतया कुञ्जितेच्छा सती तदपनोदनाय मनोविनोदिनीभिः प्रार्थ-
यान्ना तमेव यत्राहं स्थितः । तस्याश्च कस्मिंश्चिदपि लोकोत्तरे । महाभागधेयाद्-
श्चनेथापि तद्वर्णकल्पं बहुलपादने वराकप्रापं तादृशानुचरितविशेषाच्चन्म यस्य
तस्मिन् । अन्धादृशस्य तदभिलाषपात्रतालक्षणत्रिभुवनसाशाज्यसिंहसुनाधिरो-
एणसौभाग्यादर्हतात् । बहुदिवसोपचीयमानमतिचिरकालप्रवर्धमानं मन्मथ-
व्यादा वा व्यथा तद्वन्व्यं विकारमुपलक्षितवानस्ति । उक्तपदे लिङ्गान्वाह—यतः ।
परिमृदितेति । परिमृदितापचयेन म्हायमता मृणाली दित्तन्मृदिव । 'जहो-
रस्मीपिपाददोषघाट्ट' इति टीर् । म्लानं गलतिमुपगतम् । कर्ष्यं कान मदन
दशा सूचिता । विद्यासु शानपानरिक्तसु परिवारप्रार्थनाभिः परिजनस्य ५३

अन्योन्यमेव चतुरेण सखीजनेन

मुक्तास्तदा स्मितमुधामधुराः कटाक्षाः ॥ २८ ॥

मकरन्दः—(स्वगतम् ।) कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम ।

माधवः—अथ ताः सलीलमुत्तालकरकमलतालिकातरलवल्यावलीकमुत्रस्तकलहंसविभ्रमाभिरामचरणसंचरणरणरणायमानमञ्जुमञ्जीरणितानुविद्धमेखलाकलापकिङ्किणीरणरणत्कारमुखरं प्रतिनिवृत्य 'मर्तृदारिके, दिष्ट्या वर्धामहे । यदत्रैव कोऽपि कस्या अपि बलमस्तिष्ठति' इति मामङ्गुलीदलविलासेनाख्यातवत्यः ।

धामधुरा दरहसितामृतसाहचर्यमनोहराः कटाक्षा आकूतद्योतका दृष्टिविशेषा अन्योन्यं मुक्ताः प्रहिताः । मां दृष्ट्वा स्मितपूर्वकं परस्परावलोकनं कृतवत्य इत्यर्थः । अथ मामवलोक्येत्यवलोककक्रियां विशिनष्टि—सप्रत्यभिज्ञामिवेति । प्रत्यभिज्ञा नाम पूर्वानुभूतस्य पुरोवर्त्यैक्यावगाहिनी धीः । सा च परबुद्धितान्न मया प्रलक्षीकृता, किंतूप्रेक्षितेति इवशब्देन द्योतयति । कथं त्वयैतदुत्प्रेक्षितमिलाशङ्कवीजमाह—सोऽयमितीव नामेति । नाम प्रसिद्धौ । यो मालतीजीवितवल्लभो माधवो नाम प्रसिद्धः सखीजनकथासु स एवायमितीव तत्तेदन्तांशावच्छेदः प्रत्यभिज्ञोत्प्रेक्षावीजम्, तस्यापि तदिदंशब्दाभिलापरूपस्य तदानीमभावात् । ज्ञानकारस्य अप्रत्यक्षत्वात् सोऽप्युत्प्रेक्षित एवेतीवशब्देन सूचयति । तदपि कथमुन्नीतमित्याशङ्क्य स्फुटं तल्लिङ्गमाह—सभ्रूविलासमिति । भ्रुवोर्विलासो विक्षेपः । योऽस्माभिर्भर्तृदारिकाचित्तचोरो माधवो नाम गोष्ठीषु प्रसज्यते स एवायमित्येवंरूपार्थद्योतिका चेष्टाभ्रूलतोन्नमनचातुरी तत्सहितं यथा भवति तथा पूर्वानुभूतत्वपुरोवर्तित्वलक्षणतत्तेदन्ताभिव्यञ्जिका भूचेष्टा, पदार्थाभिनयरूपत्वाचेष्टायाः । तेन तथा तत्तेदन्तावच्छेदनेनासाधारणधर्मेण मद्विषया तासां प्रत्यभिज्ञाभ्युहितेत्यर्थः । भाविकमलंकारः ॥ २८ ॥ मकरन्दः—स्वगतम् । कथमिति । नामेति संभावनायाम् । अननुभूतपूर्वं कथं तासां प्रत्यभिज्ञासंभव इति वितर्कः । इदं चात्मगतं वेदितव्यम् । अन्यथा माधवेनोत्तरस्य वक्तव्यतापत्तेः । माधवः—अथेति । अनन्तरं तस्याः पुरत एव मत्समीपमागतास्ताः परिचारिका मां दृष्ट्वा प्रतिनिवृत्त्य पश्चादागच्छन्त्यै तस्यै । अङ्गुल्य एव दलानि । अङ्गुलीनां दलत्वरूपणं करस्य कमलत्वं द्योतयति । तेषां विलासोऽप्राप्त्यललितक्रिया तेन मां कथितवत्यः । कथं प्रतिनिवृत्त्येत्यपेक्षायां त्रीणि क्रियाविशेषणानि । तत्र सलीलं लीलया सहितं यथा भवति तथा । लीला नामापाङ्गव्यापारेणाभौष्टार्थानुकरणम् । यथा—'मनोमधुरवागङ्गचेष्टितैः प्रीतिचोदितैः । प्रियानुकरणं लीला सा स्यात्स्त्रीपुंसयोरपि ॥' उत्ताला उन्नताः करकमलयोस्तालिका ऊर्ध्वप्रसारिताङ्गुलीकरतलद्वयपरस्परास्फालनं तेन तरला वलयावली कङ्कणश्रेणिर्यथा स्यात्तथा । उन्नता उद्विग्ना मत्ताश्च ये कलहंसास्तेषां विभ्रमो विशिष्टभ्रमणं मनोज्ञा गतिस्तद्वदभिरामं चरणसंचरणं

ततश्च ।

स्तिमितविकसितानामुल्लसद्भ्रूलतानां

मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारभाजाम् ।

प्रतिनयनविपाते किञ्चिदाकुञ्चितानां

विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम् ॥ ३० ॥

तदुचितमोहावेगादिव्यभिचारिप्रतीतेरालम्बनोद्दीपनभिमानधुनिभानगूर्णः शृङ्गार
सध्वनिः । परिकरधालंकारः ॥ २९ ॥ अतश्च निरकालप्रगल्भस्य गरीयसः पूर्वा
रागस्य शब्दविकल्पस्मरणसंतानोपनितस्य जीवितसर्वरागमानस्य तस्यैव सा
म्बनविभावस्य सांमुख्यादन्योन्यकटाक्षमिश्रीभावादुत्पूरस्य गुभाकरकरस्पर्शादि
क्षीरसागरस्यापूरितान्तरतया परिपूर्णकुम्भोन्नलनन्यायेन मुहुर्बहिष्कलतो निर
शयपरिपोपात्मिकां रसतामापन्नस्य तरङ्गच्छटा इव प्रथमानुभावभूताः शृङ्गारदृष्ट
मदालम्बनाः प्रादुरासन्नित्याह—ततश्च । स्तिमितेति । अहमालोकितानां शृ
ङ्गारदृष्टिविशेषाणां विविधं पात्रमभूवम् । 'प्रसादललिता कान्ता शालिनी मन्मथ
शया । विचलद्भ्रुकटाक्षा च शृङ्गारे दृष्टिरिष्यते ॥' इति । तद्विशेषं दर्शयित्वा
विशिनष्टि—स्तिमितानामुन्मीलनानन्तरमेव पुरोवर्तिनि मयि निपत्य दर्शनलोने
तत्रैव विषये निश्चलानाम् । स्तिमितं नाम शृङ्गारदृष्टिविकारः । यथा—'खगो
रात्र चाल्येत यत्तत्स्तिमितमुच्यते' इति । ततो विकसितानां विषयगताशेषवि
पप्राहिणाम् । विकसितदृष्टिविकारो यथा—'विकसितं यद्विषये विशेषमवगाह
इति । अतो विषयास्वादजन्मानन्दभावनयोः सन्ती किञ्चिदुच्छ्वसन्ती चतुरास
भ्रुकर्मसहिता भ्रूलता येषाम् । चतुरं नाम भ्रुकर्म । यथा—'चतुरं किञ्चिदुच्छ्वस
न्मधुरा रचना भ्रुवोः' इति । प्रसन्नाख्यधानेन दृग्विकार उक्तः । यथा—
'प्रसन्नं तद्भवेत्सभ्रुविलासं सस्मितं च यत्' इति । अतो मसृणानामनुरागपेशव
नाम् । मसृणदृग्विकारो यथा—'मसृणं तत्तु विज्ञेयमनुरागकपायितम्' इति । त
सुखपारवश्यान्मुकुलितानामनुन्मीलितानाम् । मुकुलिता दृष्टिरनेनोक्ता । मुकुलि
ताख्यश्च दृग्विकारो यथा—'स्फुरिताश्लिष्टपक्षमाप्रा मुकुलोर्ध्वपुटोच्छ्रिता । सुख
न्मीलिततारा च मुकुला दृष्टिरिष्यते । दृष्टिर्मुकुलिता स्वप्नसुखनिद्रासु वर्तते
इति । अनेन विकृणितख्यदृग्विकार उक्तः ॥ विकृणितं यथा—'भागत्रयस्य संकोच
विकासस्त्वपरस्य च । यस्या दृष्टेर्विलक्षणे तद्विकृणितमुच्यते ॥' इति । ततः पुनर्द
नस्पृहया प्रान्तेऽपान्नदेशे विस्तारभाजां विस्तृतराणाम् । सम्यगाश्लिष्टविषयाणां
ति यावत् । अपान्नदृष्टिर्हि तत्रैव निपतन्ती सम्यग्विषयं परिच्छिनत्ति । अने
री सस्पृहश्चेति दृग्विकारद्वयमुक्तम् । यथा—'येनाश्लिष्टो हि विषयस्तद्वि
स्तारीति कथ्यते । भूयोभूयः स्पृहा यत्र दृष्टेस्तत्सस्पृहं भवेत् ॥' इति । त
प्रतिनयनस्य तदवलोकनाय प्रहितस्य मन्त्रेणस्य निपात आभिमुख्येन युगपदुपस्था
लञ्जया किञ्चिदाकुञ्चितानामीपत्संकुचितानाम् । संकुचितं नाम दृग्विकारो यथा—
'अपान्नभागसंकोचो यत्र तत्कुञ्चितं भवेत्' इति । बहुवचनेन धारावाहिन्याये

तत्र ।

अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्पन्दमन्दै-

रधिकविकसदन्तर्विसयस्मेरतारैः ।

हृदयमशरणं मे पद्ममलाक्ष्याः कटाक्षै-

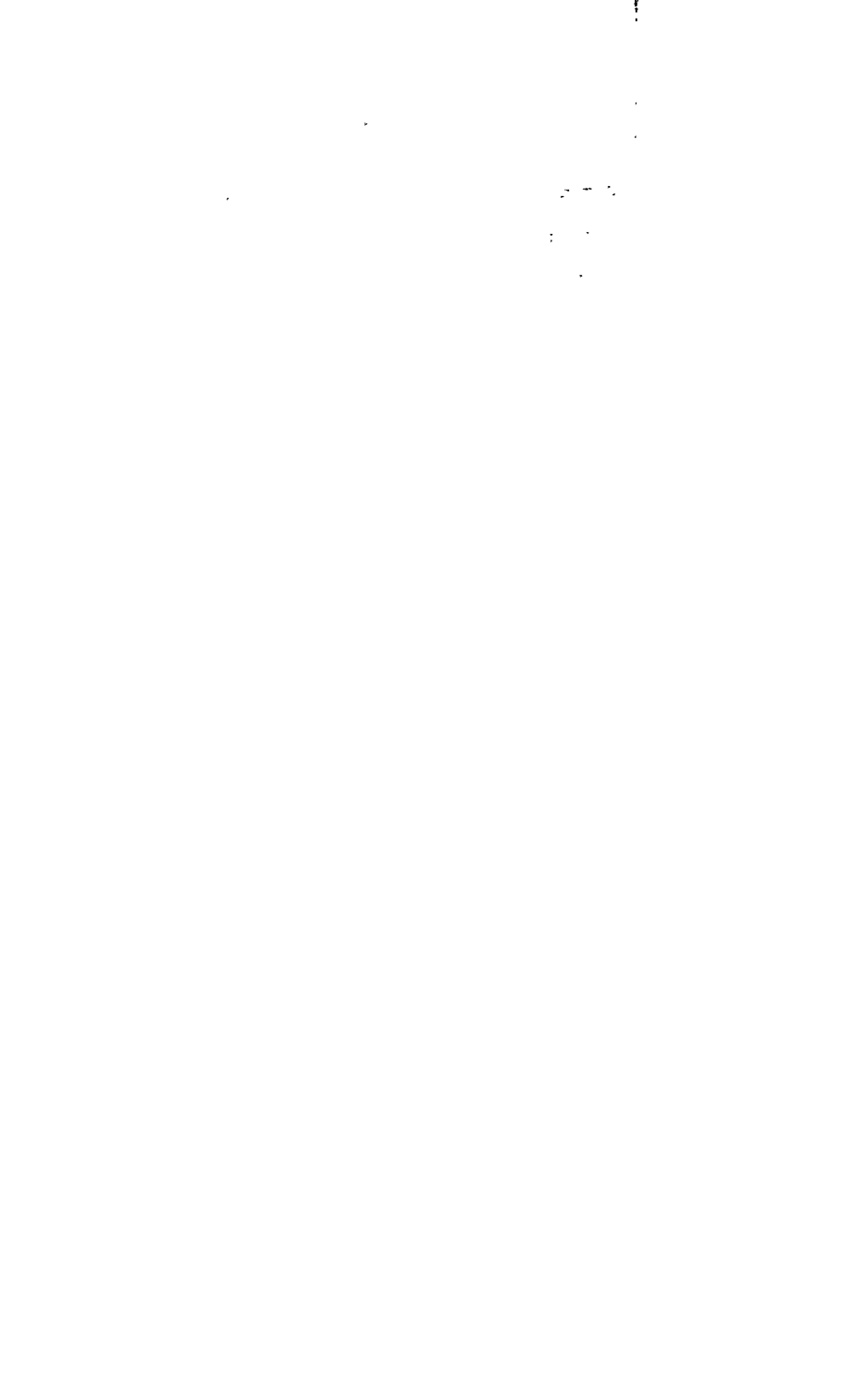
रपहतमपविद्धं पीतमुन्मूलितं च ॥ ३१ ॥

प्रवृत्तिप्रतीवेर्लोत्सव्यो दृष्टिविकार उक्तः । यथा—‘धारावाहिकचंचारो यस्य तल्लोलमुच्यते’ इति । विविधपदेनान्यानपि मधुरसानिलापसोत्कण्ठितसोत्सुकमन्मथप्रणविप्रेमगर्भविक्रोचललितक्रीमलमुखाञ्छृङ्गारदृष्टिविकारविशेषान् संगृह्णाति । तदक्षणानि वित्तरमपान् लिखितानि । परिकर एवालंकारः ॥ ३० ॥ इदानीं तादृग्वलोकनपात्रमभूवम् । तत्प्राप्तुनस्त्रादात्मिकीमवस्थानाह—ततश्च । अलसेति । पद्मले अत्रिधान्द्रपद्ममाले अक्षिणी यस्यात्स्त्राः कटाक्षैः ‘अपह्ने तारवक्षेपः कटाक्ष इति कथ्यते’ इत्युचलक्षणैर्दृष्टिविशेषैः पूर्वोक्तैर्मे हृदयमशरणं सत्तदा मनःपारवश्येनाक्रिचित्करत्वादन्वेन च रक्षणस्याशक्यत्वात्तदभावाच्च रक्षितारमलमनानं सत् । अपहृतं बलादाच्छिद्य गृहीतम् । कटाक्षाणां मनोहरत्वात्तदा मनःशून्य इयमभवम् । प्रमुपितमतितात्तत्त्वरपहल्य तदपविद्धमतितीक्ष्णत्वात्तेषां नाराचरिव विक्षतम् । निश्चितशलाकाप्रकृतरध्रमिव व्यथामन्वभूदित्यर्थः । ततश्च सतसमदनाराचकल्पत्वात्तेषां तदपवेधेन द्रवीभूय तत्रैव धाराजलान्वायेन विलीनत्वात्तैः पीतमिदम् । यथा पीतं सलिलादिकं पातुरन्तर्विलीयते, एवं कटाक्षेषु मन्मनो विलीनमित्यर्थः । ततश्च तैर्मेदीयहृदयालवाले लीनस्यापि मनसः पुनरुत्तरोदयशङ्का तदुन्मूलितमुत्त्वात्तमूलं कृतम् । अफुनरद्भवदोग्धं कृतमित्यर्थः । मनःपारपरदातिशयोक्तिः । कविना प्रीटपुत्रकर्षादेवं निरूपितम् । केचित्तु—विदग्धो यथा कश्चिदालिकेरतरोत्तरफलमपहृत्यायःशूलेनापदिष्य सरन्ध्रं कृत्वा तदन्तःसलिलं निपीय तदन्तःसारमुन्मूल्य भक्षयति, एवं कटाक्षा अपि नापयदेव तरोमेतत्फलमपहृत्य गाम्भीर्यैर्ष्यादिना दृष्ट्यात्प्रथममपदिष्य सधृतं कृत्वा तदन्तर्गतं लज्जादिनयदिवेषादिकं धृतविवरनिर्गतं निपीय तापतापदृग्मदाधितन्मलक्षणं मूलमुन्मूल्यामसन्निवेशं नातिकेरफलसनादिरुषेति त्याज्यते । दीर्घैः कटाक्षैर्नित्त आह—अलसेति । अलसाः प्रथमपतिताः । पुरताः प्रकटिताः पुरोवर्तिनि मध्येव निपातिताः । पश्चाद्विभाव्य जीवदेव प्रतिनिदिताः । एतत्तदन्तःसाररहितविषयाः । तत्रात्तस्य यथा—‘अलसं तदन्तःसारं तिर्यक्त्वात्तदन्तःसारं’ इति । ततो वर्तिताः पुनर्दन्तोरुत्तरदाः त्रिपुरविताः । एते यथा—‘वर्तितं तद्विदुस्तस्य भूयस्त्वसादपीव तम्’ । ‘अस्य तद्विदुस्तस्य’ इति परस्परशरणम् । ततो सुग्धाः स्वाध्यायवदन्तःसुग्धाः । सुग्धं यथा—‘अस्य स्वाध्यायवदन्तः सुग्धं भावगर्भमपि कृतम्’ इति । ततो विरपाः केवलं रताः कटाक्षैर्दुहितः । इति । अत्रिधान्द्रपद्ममाले—अत्रिधान्द्रपद्ममाले परस्परं रतुता

ततश्च ।

स्तिमितविकसितानामुल्लसद्भ्रूलतानां
मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारभाजाम् ।
प्रतिनयनविपाते किञ्चिदाकुञ्चितानां
विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम् ॥ ३० ॥

तदुचितमोहावेगादिव्यभिचारिप्रतीतेरालम्बनोद्दीपनविभावसंनिधानपूर्णः शृङ्गार-
सध्वनिः । परिकरश्चालंकारः ॥ २९ ॥ अतश्च चिरकालप्रवृत्तस्य गरीयसः पूर्वानु-
रागस्य शब्दविकल्पस्मरणसंतानोपचितस्य जीवितसर्वस्वायमानस्य तस्यैव साल-
म्बनविभावस्य सांमुख्यादन्योन्यकटाक्षमिश्रीभावादुत्पूरस्य सुधाकरकरस्पर्शादिव
क्षीरसागरस्यापूरितान्तरतया परिपूर्णकुम्भोच्चलनन्यायेन मुहुर्वहिरुचलतो निरति-
शयपरिपोषात्मिकां रसतामापन्नस्य तरङ्गच्छटा इव प्रथमानुभावभूताः शृङ्गारदृष्टयो
मदालम्बनाः प्रादुरासन्निलाह—ततश्च । स्तिमितेति । अहमालोकितानां शृङ्गा-
रदृष्टिविशेषाणां विविधं पात्रमभूवम् । ‘प्रसादललिता कान्ता शालिनी मन्मथा-
शया । विचलद्भ्रुकटाक्षा च शृङ्गारे दृष्टिरिष्यते ॥’ इति । तद्विशेषं दर्शयितुं
विशिनष्टि—स्तिमितानामुन्मीलनानन्तरमेव पुरोवर्तिनि मयि निपत्य दर्शनलोभेन
तत्रैव विषये निश्चलानाम् । स्तिमितं नाम शृङ्गारदृष्टिविकारः । यथा—‘स्वगोच-
रात्र चाल्येत यत्तत्स्तिमितमुच्यते’ इति । ततो विकसितानां विषयगताशेषविशे-
पप्राहिणाम् । विकसितदृष्टिविकारो यथा—‘विकासितं यद्विषये विशेषमवगाहते’
इति । अतो विषयास्वादजन्मानन्दभावनयोल्लसन्ती किञ्चिदुच्छ्वसन्ती चतुराख्य-
भ्रूकर्मसहिता भ्रूलता येषाम् । चतुरं नाम भ्रूकर्म । यथा—‘चतुरं किञ्चिदुच्छ्वासा-
न्मधुरा रचना भ्रुवोः’ इति । प्रसन्नाख्यश्चानेन दृष्टिविकार उक्तः । यथा—
‘प्रसन्नं तद्भवेत्सभ्रूविलासं सस्मितं च यत्’ इति । अतो मसृणानामनुरागपेशला-
नाम् । मसृणदृष्टिविकारो यथा—‘मसृणं तत्तु विज्ञेयमनुरागकपायितम्’ इति । ततः
सुखपारवश्यान्मुकुलितानामनुन्मीलितानाम् । मुकुलिता दृष्टिरनेनोक्ता । मुकुलि-
ताख्यश्च दृष्टिविकारो यथा—‘स्फुरिताश्लिष्टपक्षमाप्रा मुकुलोर्ध्वपुटोच्छ्रिता । सुखो-
न्मीलिततारा च मुकुला दृष्टिरिष्यते । दृष्टिर्मुकुलिता स्वप्रसुखनिद्रासु वर्तते ॥’
इति । अनेन विकृणिताख्यदृष्टिविकार उक्तः ॥ विकृणितं यथा—‘भागत्रयस्य संकोचो
विकासस्त्वपरस्य च । यस्या दृष्टेर्विलक्षणेन तद्विकृणितमुच्यते ॥’ इति । ततः पुनर्दर्श-
नस्पृहया प्रान्तेऽपान्नदेशे विस्तारभाजां विस्तृतराणाम् । सम्यगाश्लिष्टविषयाणामि-
ति यावत् । अपान्नदृष्टिर्हि तत्रैव निपतन्ती सम्यग्विषयं परिच्छिनत्ति । अनेन
विस्तारी सस्पृहश्चेति दृष्टिविकारद्वयमुक्तम् । यथा—‘येनाश्लिष्टो हि विषयस्तद्वि-
स्तारीति कथ्यते । भूयोभूयः स्पृहा यत्र दृष्टेस्तत्सस्पृहं भवेत् ॥’ इति । ततः
प्रतिनयनस्य तदवलोकनाय प्रहितस्य मन्त्रेत्रस्य निपात आभिमुख्येन युगपदुपस्थाने
लज्जया किञ्चिदाकुञ्चितानामीपत्संकुचितानाम् । संकुचितं नाम दृष्टिविकारो यथा—
‘अपान्नभागसंकोचो यत्र तत्कुञ्चितं भवेत्’ इति । बहुवचनेन धारावाहिन्यायेन

दिग्गोऽमृतैः न विषेण च पदमन्वयः

गाहं निस्त्रान इव मे हृदये कटाक्षः ॥ ३२ ॥

ततःप्रभृति

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः

पुनर्जन्मन्यग्निजनुमदपथं यो न गतवान् ।

विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो

विकारः कोऽप्यन्तर्जह्यति च तापं च तनुने ॥ ३३ ॥

मन्मनसि हृदये कदाचिदप्यनुदरणीयं निश्चयवानिति मन्मायिः । कीदृशः कटाक्षः ।
अमृतैः विषेण च दिग्गः । पतनममये निरतिमदानन्दजनकलादिदानीमपि की-
यनहेतुत्वानामृतेन दिग्गः । दुर्बिपद्यविप्रयोगवेदनाद्येनान्दिग्गः दिग्ग इति इष्ट-
व्यम् । अनेन विधानं नामागतमुक्तम् । यथा—‘विधानं मुग्धः गृह्यते’ इति ।
निश्चय इत्येति तीक्ष्णतया कटाक्षस्य नाराचक्षुषंभाषनात् । उपेक्षासंकारः ॥ ३२ ॥
तत इति । परिच्छेदेति । तत्कटाक्षनिश्चयमात्मन्य कोऽपि विकारो वैकृतः ।
अन्तरमन्तःकरणं जह्यति प्रतिपत्तिशून्यं करोति । तत्रैव तापं च कुरुते संताप-
नति । जात्यसंज्वरयोर्गंदनावस्थयोरित्यनुक्तिः । तत्र जात्यं यथा—‘जात्यमप्र-
तिपत्तिः स्यात्सर्वकार्येषु सर्वदा । इष्टानिष्टं न जानाति मुग्धः न वेति च ॥ प्रश्ने
न किंचित्प्रवृत्ते न शृणोति न पश्यति । राद्येति भाषणाकाण्डहंकारनिधित्वात्ता ॥
कार्यैर्व्यवर्ण्यनिश्चासस्वम्भस्वदानभिः । एते जात्यमभावा भावा नीनकेतनमा-
निताः ॥’ इति । संज्वरो यथा—‘अविपत्यो मनस्वापः संज्वरः परिकीर्तितः ।
येनाज्ञारनदीमध्ये विलुठभिव भाव्यते ॥’ इति । किं च जात्यमतिशीतलद्रव्यसं-
श्लेषात्स्त्वत्त्वम् । तेन जह्यति । अतिशीत्यात्स्त्वत्त्वयति । तापं च तनुत इत्युक्ते
विरोधप्रतीतिः । शैत्यस्वभावस्य तापहेतुताविरोधात् । परिहारस्तु बलितप्रोवा-
बलोकनस्य स्नेहसूचकत्वात् । गाढानुरागागमृतानुलिप्ततयेदानीमनुसंधीयमानोऽपि ।
अमृतनिमग्नमिव कटाक्षः करोति । पुनस्तत्प्राप्तिनैरादयप्रतिपादनेन विचिन्त्यमानो
विषमिव व्यथयतीति । तेन विरोधाभासोऽलंकारः । कीदृशो विकार इत्यत
आह—परिच्छेदेति । इयानेतावानित्यवधारणात्मकं ज्ञानं परिच्छेदः । तदतीत-
स्तदविषयः । तथा सकलवचनानामनिधालक्षणादिसर्वप्रकारशब्दव्यापाराणाम-
विषयोऽगोचरः । अनेन विशेषणद्वयेन बाह्यनसयोरगम्यत्वमुक्तम् । न चासौ पूर्वा-
नुभूतेन केनचिदपि विकारेण तादृगयमित्युपमातुं शक्य इत्याह—पुनरिति । ज-
न्मान्तरे किमनुभूतमिति न ज्ञायते । प्राग्जन्मवृत्तस्याजातिसरैरस्तरणात् ।
अस्मिन्नु जन्मनि पुनर्नतः पूर्वमीदृशो विकारोऽनुभवपथमवतीर्णो येनायमुपमीये-
तेति भावः । तथा विवेकस्याज्ञानविरोधिनः शास्त्रश्रवणादिजन्मनो विज्ञानस्य प्रकर्षेण
ध्वंसादत्यन्तसमुच्छेदादुपचितः प्रवृद्धो यो महामोहो दृढो भ्रमोऽविद्या
गहनो विषम इत्यर्थः । अनेन चोन्मादो नाम मदनावस्था सूचिता । ५

दिग्धोऽमृतेन च विषेण च पक्ष्मन्नाक्षया

गाढं निन्तात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ ३२ ॥

ततःप्रभृति

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः

पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान् ।

विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो

विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापं च तनुते ॥ ३३ ॥

मन्मनसि लक्ष्मि कदाचिदन्मनुद्धरणीयं निन्तातवानिति समाधिः । कीदृशः कटाक्षः ।
अमृतेन विषेण च दिग्धः । पतनसमये निरतिशयानन्दजनकलादिदानीमपि जी-
वनहेतुत्वायानृतेन दिग्धः । दुर्विषयविप्रयोगवेदनाहेतुत्वादिरेण दिग्ध इति द्रष्ट-
व्यम् । अनेन विधानं नामाहनुक्तम् । यथा—‘विधानं मुखदुःखकृत्’ इति ।
निन्तात इवेति तीक्ष्णतया कटाक्षस्य नाराचलसंभावनात् । उःप्रेक्षालंकारः ॥ ३२ ॥
तत इति । परिच्छेदेति । तत्कटाक्षनिन्तातमारभ्य कोऽपि विकारो वैकृतः ।
अन्तरमन्तःकरणं जडयति प्रतिपत्तिशून्यं करोति । तत्रैव तापं च दुहते संताप-
यति । जात्यसंज्वरयोर्भेदनावस्ययोरित्यमुक्तिः । तत्र जात्यं यथा—‘जात्यमप्र-
तिपत्तिः स्यात्सर्वकार्येषु सर्वदा । इष्टानिष्टं न जानाति मुखदुःखं न वेत्ति च ॥ प्रश्ने
न क्वचित्प्रवृत्ते न शृणोति न पश्यति । हाहेति भाषणाकाण्डहुंकारसिधिलालता ॥
कार्श्यवैवर्ण्यनिश्चासस्तम्भस्पर्शानभिज्ञता । एते जात्यमवा भावा नीनकेतनमा-
निताः ॥’ इति । संज्वरो यथा—‘अविषयो मनस्तापः संज्वरः परिकीर्तितः ।
येनाज्ञारनदीमध्ये विलुठन्निव भाव्यते ॥’ इति । किं च जात्यमविशीतलद्रव्यसं-
श्लेषात्स्त्वव्यतम् । तेन जडयति । अतिशैत्यात्स्त्वव्ययति । तापं च तनुत इत्युक्ते
विरोधप्रतीतिः । शैल्यस्वभावस्य तापहेतुताविरोधात् । परिहारस्तु वलितप्रीवा-
बलोकनस्य स्नेहसूत्रकलात् । गाढानुरागानृतानुलिप्ततयेदानीमनुसंधीयमानोऽपि ।
अनृतनिमग्नमिव कटाक्षः करोति । पुनस्तत्प्राप्तिनैराशयप्रतिपादनेन विविच्यमानो
विषमिव व्यथयतीति । तेन विरोधाभासोऽलंकारः । कीदृशो विकार इत्यत
आह—परिच्छेदेति । इयानेतावानित्यवधारणात्मकं ज्ञानं परिच्छेदः । तदतीत-
स्त्वदविषयः । तथा सकलवचनानामनिषालक्षणादिसर्वप्रकारशब्दव्यापाराणाम-
विषयोऽगोचरः । अनेन विशेषणद्वयेन बाह्यनसयोरगन्त्यत्वमुक्तम् । न चासौ पूर्वा-
नुभूतेन केनचिदपि विकारेण तादृग्यमित्युपमातुं शक्य इत्याह—पुनरिति । ज-
न्मान्तरे किमनुभूतमिति न ज्ञायते । प्राग्जन्मवृत्त्याजातिलरैरत्तरणात् ।
अस्मिन्नु जन्मानि पुनर्नतः पूर्वनीदृशो विकारोऽनुभवपथमत्रतीर्णो येनायनुपनीदे-
तेति भावः । तथा विवेकत्याज्ञानविरोधिनः शास्त्रश्रवणादिजन्मनो विज्ञानस्य अ-
ध्वंसादत्यन्तसमुच्छेदादुपचितः प्रहृष्टो यो महामोहो हृदो भ्रमोऽविद्या
गहनो विषम इत्यर्थः । अनेन चोन्मादो नाम मदनावस्था सूचिता । ५

अपि च ।

परिच्छेदव्यक्तिर्न भवति पुरःस्थेऽपि विषये

भवत्यभ्यस्तेऽपि स्मरणमतथाभावविरसम् ।

न संतापच्छेदो हिमसरसि वा चन्द्रमसि वा

मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति च किमप्यालिखति च ॥ ३४ ॥

कलहंसः—^१दिढं क्वु एसो कए वि अज्ज अवहरिदो । अवि
णाम मालदी एव सा हवे ।

१. दृढं खल्वेष कयाप्यद्यापहतः । अपि नाम मालत्येव सा भवेत् ।

‘उन्मादो विरहोत्थो य अतस्मिस्तद्ब्रह्मग्रहः । सर्वावस्थासु सर्वत्र सर्वथा सर्वदा
मनः ॥ तद्गतं तत्कथाहादि प्रद्वेष्टीघानपीतरान् । दीर्घं मुहुर्निश्चसिति तिष्ठत्यनि-
मिपेक्षणः ॥ विहारकाले रुदति क्रन्दति ध्यायति क्षणम् । ग्लायति स्पन्दते स्व-
स्मिन्हसति स्तौति मुह्यति ॥ इत्थमुन्मादजा भावाः कथिता नाट्यकोविदैः ॥’ इति ।
एतैरेव विशेषणैः कोऽपीति व्याख्यातम् ॥ ३३ ॥ इदानीमस्य विकारस्य कार्याप्यनु-
भवाश्चापरिच्छेद्या इत्याह—परिच्छेदव्यक्तीरिति । पुरःस्थेपीन्द्रियसंनिच्छे-
ग्रहणयोग्ये विषये परिच्छेदेन घटोऽयं पटोऽयमित्यवधारणात्मकेन सम्यगनुभवे-
न कृता व्यक्तिरभिव्यक्तिस्तत्र स्फुरणं तज्जन्यं प्राकट्यं वा न भवति । अनेन मनसो
विकारोपहतत्वाच्चक्षुरायनवस्थानेन बाह्यार्थप्रमायामव्यापार उक्तः । स्मरणेऽपि न
सम्यगव्याप्रियत इत्याह—भवतीति । अनभ्यस्ते सकृदापाततो गृहीते कदाचिदनु-
भवो न संस्कारमादध्यात् । आहितो वा संस्कारो दार्ढ्याभावात्कदाचिन्न स्मृतिं
जनयेदपि । पुनर्गृहीते वस्तुनि दृढतरं संस्काराधानाद्यथानुभवं स्मृत्या भाव्यम् ।
इह पुनरभ्यस्तेऽपि विषये न यथानुभवं स्मृतिरूपयते विद्यमानेष्वपि सदृशवस्तु-
दर्शनादिषु संस्कारोद्बोधकारणेषु । प्रत्युत दोषवशादतथाभावेनातथात्वेन विरसं
विपर्यस्तं स्मरणं भवति । क्वचिदपि पूर्वानुभूते स्मरणं नोत्पद्यते । अपि तु स्मृति-
विपर्यय एवेत्यर्थः । हिमसरसि तुषारवाप्यां वा चन्द्रमसि वामृतमयशरीरे संता-
पच्छेदो न भवति । केनापि क्षिशिरद्रव्येणानिर्वापणात्संतापो न निवर्तते इत्यर्थः ।
तेन लया च कस्मिंश्चिदपि शैत्योपचारे प्रयतितत्र्यमिति भावः । तथापि मनो
निष्ठया निर्वहणेन शून्यम् । कंचिदर्थमनुसंधातुमुपक्रम्य मध्य एव तस्यात्यन्तविस्म-
रणात्प्रक्रान्तनिर्वहणासमर्थमित्यर्थः । तत्र हेतुमाह—भ्रमति चेति । क्वचिदप्यर्थं

क्षणं तिष्ठतीत्यर्थः । ‘जडयति च तापं च तनुते’ इत्युक्तयोरेव जाड्यसंतापयोरे-

नानिः । नन्तव्यम् । विरोधाभास एवालंकारः अतिशयोक्तिर्वा ॥ ३४ ॥

२. —दृढं खल्वेष कयाप्यद्यापहतः । अपि नाम मालत्येव सा भवेत् ।

यथा वनितान्तरवार्तामपि न सहते तथा । कयाप्यद्य यात्रासमये नयनपथप-
तितया । यात्रा हि यूनोः प्रयमाव लोक्ने प्राथमिकोपायः । यथा—‘यात्रा पुर-

मकरन्दः—अहो वैदग्ध्यम् ।

माधवः—तया मदनुयुक्तयाख्यातम्—‘इयममात्यभूरिवसोः प्रसूतिर्मौलती नाम । अहं च भर्तृदारिकायाः प्रसादभूमिर्धात्रेयिका लवङ्गिका नाम इति ।

कलहंसः—(सहस्रम् ।) किं णाम मालदिति । दिष्टिमा विलसिदं भववदा देवेण कुसुमाजहेण । जिदं जहोहिं ।

१. किं नाम मालतीति । दिष्ट्या विलसितं भगवता देवेन कुसुमायुधेन । जितनलाभिः ।

वीजनस्य तदस्यसहृदयलोकस्य चाशास्यत्वेन दुद्धौ विपरिवर्तमानः संनिवेशो भवतोः संघन्योऽनिलापनात्रम् । तस्यां विषयेऽभितवः केनापि विरहिणाननुभूत पूर्वैः, अतएव विचित्रो विलम्बकारी कुमुनेपोर्व्यापारः । त्वानुद्दिश्य स्मरेण वल पदगिभूयत इत्यर्थः । तत्तलादन्योन्यसमागमेनोभयोर्वैदग्ध्यस्य सकलकलापरिज्ञानस्य कृताप्यंता भवतु । त्वदीयवैदग्ध्यसारं सैव लोके वेदितुमर्हा तस्याथ त्वमेव लान्योन्मसदशानिहविषयलाभादुभयोर्वैदग्ध्यं चरितार्थमस्तिवत्यर्थः । वैदग्ध्यलक्षणं च—‘लौकिके वैदिके कर्म तथा सामयिकेऽपि च । सन्यक्वर्तित्वप्रौढिवैदग्ध्यमिति गीयते ॥’ इति । निर्माणस्य भवदुमददृष्टिलक्षणस्य विधातृव्यापारस्य रम्यपता संप्रलोकान्तिशायिसौन्दर्यसंपादकत्वेन मनोहरता भवदुभयसमागमेनैव फलं पलतु । अन्यथेवदृष्टिप्रमगुणोच्चलव्रीपुंसनिर्माणप्रदासो विषेर्व्यर्थ एव भवेति भावः । तदेष त्रिभुवनरत्नभूतः सरसः सागरागो रत्निकाप्रणीध्व भवांस्त्वस्य कष्टाफलम्यनेन कष्टालिङ्गेन महार्पतां प्राप्नोतु । सा ह्यनूत्परत्नभूतं भवन्तं लोकातिशयनसांख्येन रतिरमणपरीक्षके कल्पितेन महताधिकेन लावण्यद्रविणेन तदभ्येत्युदतिजनासंपादेन मूल्येन केतुमर्हा नान्या काचिदिति भावः । अत्र इत्यममार्पताव्याजेन पूर्व निष्पन्नार्थस्य मालतीविरहहृत्पस्य भाविनस्य निर्वहणं तासुपतमानपशुलदानसाक्षिकसर्वव्यापारसूचनात्पताकास्थानकमिदम् । यम ‘दीर्घातागते ह्यर्थे कथ्येते यत्र दस्तुतः । अन्यपदेशव्याजेन पताकास्य हि तद् ॥’ इति । अत एव चिरकालावस्थादिना न्यनापि सौरन्यमयी मालाः सैव यद्विना विधिघान वितरश्चुनमालेति ॥ मकरन्दः । वैदग्ध्यं रिचारीकाया एदेशं दचनर्वाःशले चित्रनिलर्पः ॥ माधवः । अतुदुल्लवस्य शुभा येति पृष्टया । इयितं तया—इयमित्यादि । प्रसूतिरस्यम् । न तु संवरजाता वा । तेन विदारयोग्यता सूचिता । प्रसादभूमिर्विष्मन्मनावनम् । यति इहा न कार्येऽप्यम् । धात्रेयील्लवण्यवचनत्वं सकलदन्मर्दानं चा एषितम् ॥ कलहंसः—सहस्रमिति । यथा विहितमस्य प्रतिच्छन्दकमया तस्यानेव मालस्मान्तरयोऽपमिति सकल इदानीं मम व्यापार इति ह

मकरन्दः—अहो वैदग्ध्यम् ।

माधवः—तया मदनुयुक्तयाख्यातम्—‘इयममात्यभूरिवसोः प्रसूतिर्मालती नाम । अहं च भर्तृदारिकायाः प्रसादभूमिर्धात्रेयिका लवङ्गिका नाम इति ।

कलहंसः—(सहस्रम् ।) किं णाम मालदिति । दिष्टिवा विलसितं भववदा देवेण कुसुमाजहेण । जिदं अहोहिं ।

१. किं नाम मालतीति । दिष्ट्या विलसितं भगवता देवेन कुसुमायुधेन । जितमलाभिः ।

हीजनस्य तदस्यसहृदयलोकस्य चाशास्यत्वेन दुद्धौ विपरिवर्तमानः संनिवेशो भवतोः संयन्योऽनिलापमात्रम् । तस्यां विषयेऽभिनवः केनापि विरहिणाननुभूत-
 पदं, अतएव विचित्रो विस्रयकारी कुसुमेपोर्व्यापारः । त्वामुद्दिश्य स्मरेण बल-
 पदनिभूयत ह्यर्पः । ततस्तादन्योन्यसमागमेनोभयोर्वैदग्ध्यस्य सकलकलापरिज्ञा-
 नस्य कृतार्पता भवतु । त्वदीयवैदग्ध्यसारं सैव लोके वेदितुमर्हा तस्याश्च त्वमेवे-
 त्यन्योन्यसदृशाभिहविषयलाभादुभयोर्वैदग्ध्यं चरितार्थमस्तिवत्यर्थः । वैदग्ध्यलक्षणं
 च—‘लाभिके वैदिके वार्थे तथा सामयिकेऽपि च । सम्यक्परिचयप्रौढिवैदग्ध्य-
 मिति गीयते ॥’ इति । निर्माणस्य भवदुभयसृष्टिलक्षणस्य विधातृव्यापारस्य रमणी-
 यता सर्वलोकान्तिशादिसौन्दर्यसंपादकत्वेन मनोहरता भवदुभयसमागमेनैव फलेन
 फलतु । अन्यदेहकसृष्टिश्रमगुणोज्ज्वलक्षीपुंसनिर्माणप्रयासो विधेर्व्यर्थ एव भवेदिति
 भावः । तदेष त्रिभुवनरत्नभूतः सरसः सानुरागो रत्निकाप्रणीथ भवांस्तस्याः
 पृष्ठायलम्बनेन कण्ठालिङ्गनेन महार्पतां प्राप्नोतु । सा ह्यमूत्परत्नभूतं भवन्तं लक्ष-
 णालिङ्गनसंपाद्येन रतिरमणपरीक्षके कल्पितेन महताधिकेन लावण्यद्रविणेन दरि-
 प्रायंतस्युपतिजनासंपाद्येन मूल्येन क्रेतुमर्हा नान्या काचिदिति भावः । अत्र कुसु-
 मदास्यमार्थनाब्जाजेन पूर्वं लिप्पन्नार्थस्य मालतीविरहरूपस्य भाविनश्च निर्वहणपर्य-
 न्ताहवर्तमानवकुलदामसाक्षिकसर्वव्यापारसूचनात्पताकास्थानकनिदम् । यथा—
 ‘धर्तीतानागतं वार्थं कथ्येते यत्र दस्तुनः । अन्यापदेशाब्जाजेन पताकास्थानकं
 हि तम् ॥’ इति । अत एव विरवालावस्थादिनी म्यानापि सौरभ्यमदी वकुल-
 मालाः भवदुभयानिर्दिष्टान् स्तितरकुसुममालेति ॥ मकरन्दः । वैदग्ध्यं तस्य-
 रिचारिकाया एतत्सं वचनवैरातं चित्रमित्यर्थः ॥ माधवः । अतुयुक्त्या केयं
 पदं कृता चेति कृता । वदितं तदा—इयमित्यादि । प्रसूतिरपत्यम् । न तु दत्ता
 संभारजाता वा । तेन विदारयोग्यता सूचिता । प्रसादभूमिर्विदग्धममालनम् । तेन
 यदि इहः न वार्थं कृत्वा । धात्रेयीत्युक्त्या एतद्वचनत्वं सबलतन्ममेतानं चात्मनः
 एतत्तम् ॥ कलहंसः—सहस्रमिति । यदा लिखितमस्य प्रतिच्छन्दकनानीतं
 मया तस्मादेव सात्त्विकारूपोऽप्यमिति एतत् इदानीं मया व्यापार इति हर्षहेतुः

माधवः—श्रूयताम् । अथ तस्याः करेणुकाधिरोहणसमय एव ततः सखीकदम्बकादन्यतमा वारयोषिद्विलम्ब्य कुसुमापचयक्रमेण नेदीयसी भूत्वा प्रणम्य कुसुमापीडव्याजेन मामेवमुक्तवती—‘महाभाग, सुश्लिष्टगुणतया रमणीय एष संनिवेशः । कुतूहलिनी च नो भर्तृदारिकास्मिन्वर्तते । तस्यामभिनवो विचित्रः कुसुमेपुव्यापारः । तद्भवतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य । फलतु निर्माणरमणीयता । समासादयतु सरस एष भर्तृदारिकायाः कण्ठावलम्बनमहार्घताम्’ इति ।

पर्यनुरक्तेति लडुक्तेन तच्चेष्टाविशेषेण ज्ञातम् । कस्मिन्कुले जाता संवन्धयोग्या वा किंनामधेया वेत्येतदितः परं ज्ञातव्यम् । तत्साधनाय त्वया यत्किञ्चिद्विदितमिति प्रश्नः ॥ माधवः—श्रूयतामित्यादि । विलम्ब्य कुसुमापचयव्याजेन विलम्बं कृत्वा । कुसुमापचयक्रमेण तान्युपचिनोमि । तानि तानीत्येवंरूपेण नेदीयसी भूयः संनिहिता भूत्वा कुसुमापीडव्याजेन प्रणम्य शिरसि स्रग्वन्धनव्याजेन ललाटतटघटितकरकमलसंपुटा नमस्कृत्य । नमस्कारेण स्वभर्तृदारिकायास्त्वमेव मर्तेति तथा सूचितम् । मामेवं चक्ष्यमाणमुक्तवती । सा तावत्पूर्वमेवावलोकितादिमुस्तान्माधवस्य सर्वकलाकौशलं ज्ञातवती सती निपुणं वक्तुमुपक्रमते—महाभागेत्यादि । महान्भागो भागधेयं यस्य । ‘रूपनामभागेभ्यो धेयः’ इति स्वार्थे धेयप्रत्ययविधानाद्भाग एव भागधेयम् । आकृतिविशेषेणैवोपलक्ष्यमाणमहाभाग्यातिशयैत्यर्थः । एष संनिवेशः कुसुमसंनिवेशनप्रकारः स्रग्विरचनावैदग्ध्यं सुश्लिष्टगुणतया गुणघटितप्रन्थिमतरसूत्रत्वेन रमणीयो मनोहरः । कुतूहलिनी चास्मिन्वैदग्धानिशये कुसुमदामविरचनाविशेषे चास्माकं भर्तृदारिका । भूरिवगोरमात्यस्य राजदुस्वलात्तरगुतापि भर्तृदारिकेत्युच्यते बहुमानसूचनाय । तस्यामधिकरणभूतायामभिनवोऽन्यत्रादृष्टपूर्वा विचित्रधमत्कारकारी कुसुमेपुविषये व्यापारो माल्यप्रयत्नादपोऽर्चना । स्वयमस्यां कुसुमरचनायामतिशयेनाग्वाधारणीं प्रसिद्धिमुपगता स्ववैदग्ध्यग्रहं भवतो माल्यप्रयत्नकौशलमुपलभ्येदानीं कौतुकाकान्तमानसा वनेत इत्यर्थः । तत्तस्मात्स्वर्षीयस्य वैदग्ध्यस्य कुसुमदामरचनाप्रावीण्यस्य कृतार्थताविदग्ध्या तयोपलालनाच्चरितार्थता भवतु । यथाह—‘आ परितोपाद्रिदुषां न यातु मन्धे प्रयोगविज्ञानम्’ इति । अस्या अपि स्रजो निर्माणस्य रमणीयताभिन्नजनमनोर्नेनैव फलेन फलतु । अपवित्रकुसुमानां स्रजफलाजनकत्वेऽप्येतदेव फलमत्यर्थः । नदेष ते सरसोऽम्बानः, तथा सरस्येन चातुर्येणान्वितः, तथा त्वयातुर्लगे समर्पितः, कुसुमव्यापारो भर्तृदारिकायाः कण्ठावलम्बनेन प्रीवालंकारणया धरणेन महार्घतां महामूल्यतामागादयतु प्राप्नोतु । यथा किञ्चिदुत्तमं रत्नमुत्तमघनकम्पनस्त्रापितं महामूल्यं भवति, तथेदमपि बहुलदामरत्नभूतं भर्तृदारिकाकण्ठानरत्नत्वेन महामूल्यं भवति इति प्रष्टव्येऽर्थः । अन्येषु—एतोऽग्वाद्यास्य प-

मकरन्दः—अहो वैदग्ध्यम् ।

माधवः—तया मदनुयुक्त्याग्न्यातम्—‘इयममात्यमूरिव्रतोः प्रसूतिर्भोलती नाम । अहं च भर्तृदारिकायाः प्रसादभूमिर्धार्त्रेयिका लवङ्गिका नाम इति ।

कलहंसः—(सहर्षम्) किं नाम मालतीति । दिष्टिआ विलसिदं भववदा देवेण कुमुमारुहेण । जिदं लभेहि ।

१. किं नाम मालतीति । दिष्ट्या विलसितं मगत्रता देवेन कुमुमायुधेन । जितमलाभिः ।

जीजनस्य तदस्यसहृदयलोकस्य चाशास्यत्वेन युद्धा विपरिवर्तमानः संनिवेशो भवतोः संवन्धोऽनिलापमात्रम् । तस्यां विषयेऽभिनवः केनापि विरहिणाननुभूतपूर्वैः, अतएव विचित्रो विलयकारी कुमुनेपोर्व्यापारः । त्वानुद्दिश्य स्वरेण बलवदभिभूयत इत्यर्थः । तत्तस्मादन्योन्यसमागमेनोभयोर्वैदग्ध्यस्य सकलकलापरिज्ञानस्य कृतार्थता भवतु । त्वदीयवैदग्ध्यसारं सर्व लोके वेदितुमर्हा तस्याथ त्वमेवेत्यन्योन्यसदृशाभिः विषयलाभादुभयोर्वैदग्ध्यं चरितार्थमस्त्वित्यर्थः । वैदग्ध्यलक्षणं च—‘लौकिके वैदिके वार्थे तथा सामयिकेऽपि च । सम्यक्चरित्रप्रौढिवैदग्ध्यमिति गीयते ॥’ इति । निर्माणस्य भवदुभयदृष्टिलक्षणस्य विधानुव्यापारस्य रमणीयता सर्वलोकातिशायिसौन्दर्यसंपादकत्वेन मनोहरता भवदुभयसमागमेनैव फलेन फलतु । अन्यथेदृक्दृष्टिभ्रमगुणोज्ज्वलस्त्रीपुंसनिर्माणप्रयासो विधेर्व्यर्थ एव भवेदिति भावः । तदेष त्रिभुवनरत्नभूतः सरसः सानुरागो रत्निकाप्रणीथ भवांस्वस्याः कण्ठावलम्बनेन कण्ठाच्छिन्नेन महार्थतां प्राप्नोतु । सा ह्यमूल्यरत्नभूतं भवन्तं स्वकण्ठाच्छिन्नसौख्येन रतिरमणपरीक्षके कल्पितेन महताधिकेन लावण्यद्विणेन दरिद्रस्वेतरयुवतिजनासंपाद्येन मूल्येन केतुमर्हा नान्या काचिदिति भावः । अत्र कुमुमदामप्रार्थनाव्याजेन पूर्वं निष्पन्नार्थस्य मालतीविरहरूपस्य भाविनस्य निर्वहणपर्यन्तानुवर्तमानवकुलदामसाक्षिकसर्वव्यापारसूचनात्पताकास्थानकमिदम् । यथा—‘सतीतानागते कार्ये कथ्येते यत्र बलुनः । अन्यापदेशव्याजेन पताकास्थानकं हि तत् ॥’ इति । अत एव चिरकालावस्थायिनी म्लानापि सौरभ्यमयी वकुलनाला सैव कविना निर्दिष्टा न त्रितरकुमुनमालेति ॥ मकरन्दः । वैदग्ध्यं तत्परिचारिकाया एवेदं वचनकौशलं चित्रमित्यर्थः ॥ माधवः । अनुयुक्त्या केयं कस्य युता वेति पृथ्या । कथितं तया—इयमित्यादि । प्रसूतिरपत्यम् । न तु ६५ संकरजाता वा । तेन विवाहयोग्यता सूचिता । प्रसादभूमिर्विज्ञन्मभाजनम् । मयि शङ्का न कार्यत्युक्तम् । धार्त्रेयीत्यनुहृद्यवचनत्वं सकलतन्मनःज्ञानं सूचितम् ॥ कलहंसः—सहर्षमिति । यया लिखितमस्य प्रसूतिरपत्यम् । यया तस्यानेव मालत्वानासक्तोऽयमिति सफल इदानीं मम व्यापार

तत्संगमं प्रति सखे न हि संशयोऽस्ति

यस्मिन्विधिश्च मदनश्च कृताभियोगः ॥ ३७ ॥

द्रष्टव्यरूपा च भवतो विकारहेतुस्तदत्रैवालिल्यताम् ।

माधवः—यदभिरुचितं वयस्याय । (लिखन् ।) सखे मकरन्द,

वारंवारं तिरयति दृशानुद्गतो वाष्पपूर-

स्तत्संकल्पोपहितजडिमस्तम्भमभ्येति गात्रम् ।

सद्यःस्विद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः

पाणिर्लेखाविधिषु नितरां वर्तते किं करोमि ॥ ३८ ॥

तथाप्यवहितोऽस्ति । (त्रिरादभिलिख्य दर्शयति ।)

मकरन्दः—(चित्रं निर्वर्ण्य ।) उपपन्नस्तावदत्रभवतोऽभिषङ्गः ।

(सकौतुकम् ।) कथमचिरेणैव निर्माय लिखितः श्लोकः । (वाचयति ।)

जन्मा त्वमपि मनोरथदन्वस्य दृढानुरागस्य दन्धुः । आश्रय इत्यर्थः । तत्तत्तस्याः
संगमं प्रति संदेहो नास्ति । यतो यस्मिन्संगमे विधिरन्योन्यानुरूपनिर्माणोद्भूत-
प्रयासो मदनश्चाकस्मादेवोत्पादितगाढानुरागः कृताभियोगः एतत्कार्यसंगमे
रचितानिनिवेशो दृढकन्धः । ततो न तदर्थं त्वया चिन्तनीयमित्यर्थः ॥ ३७ ॥

द्रष्टव्येति । अतिधीरस्त्रापि ते या मनोविकारमुत्पादयित्री सा मया
द्रष्टव्यरूपा दर्शनीयाकृतिः । अनेन माधवस्य संशयं निरस्य परस्परानुरागस्य
बीजस्य स्थापनात्समाधानं नाम संध्यद्गुणम् । यथा—‘वीजागमः समाधा-
नम्’ इति ॥ द्रष्टव्यरूपा दर्शनीयाकृतिः । केयं कलामु प्रागल्भ्यं प्रकाशितवती,
तद्भवानपि तद्विलेखनेन व्याजेन तस्य स्वदग्ध्यं प्रकटीकरोलिति प्रतीतिः ॥
माधवः । वयस्यायेति । ‘स्वर्धानाम्’ इति संप्रदानत्वम् । तत्करोमीति
शेषः । अयं तत्तद्वयदसादृशलेखनार्थं मनसैव मालत्याः सर्वादयवसम्पन्निर्गमनेन
समुपजातवाष्पादिसारिचक्रभावो माधवश्चित्रक्रियायां स्वस्य स्वरारिसामान्या वद-
उत्पलतामुपपादयन्नाट—धारंधारमिति । लिखामि प्रियामिति संवाक्यं यद्वि-
दिज्ञानेनाद्यवयवस्य स्मरणं तत्समयसमुद्गतो वाष्पपूरो वारंवारं क्षणे क्षणे । ‘वार-
धावदसरः क्षणः’ इति वचनात् । पुनःपुनरन्वयमानोऽपि हर्षो तिरयलाकृतेति ।
अनेनाशुनामयः सारिचक्रभाव उच्यते । यथा—‘अशु नेत्रोद्भवं वाति दुःखकोष-
प्रहर्षणम्’ इति । तस्याः संवाक्येन विस्तृतोपरितः प्राप्नो जयिन्ता येन तद्भवं
सम्भमभ्येति । वाष्पस्तम्भो यथा—‘विद्यास्तपात्वं वात्पदं सिद्धीत्त्वत्प्रभय-
दिभिः । सम्भयेत्प्रतीपातो भवत्प्राप्तमदादिभिः ।’ इति । तत्र उच्यतेपुनर-
दिष्य एव तिरयन्नेदजलार्थे भवत्यर्थं ये पाणिर्लेखाविधिषु तेषामविकारविरते-

Handwritten text at the top of the page, possibly a header or title, which is mostly illegible due to blurring and angle.

तत्संगमं प्रति सखे न हि संशयोऽस्ति

यस्मिन्विधिश्च मदनश्च कृताभियोगः ॥ ३७ ॥

द्रष्टव्यरूपा च भवतो विकारहेतुस्तदत्रैवालिख्यताम् ।

माधवः—यदभिरुचितं वयस्याय । (लिखन् ।) सखे मकरन्द,

वारंवारं तिरयति दृशाबुद्धतो वाप्पपूर-

स्तत्संकल्पोपहितजडिमस्तम्भमभ्येति गात्रम् ।

सद्यःस्त्रिद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः

पाणिलेखाविधिषु नितरां वर्तते किं करोमि ॥ ३८ ॥

तथाप्यवहितोऽस्ति । (चिरादभिलिख्य दर्शयति ।)

मकरन्दः—(चित्रं निर्वर्ण्य ।) उपपन्नस्तावदत्रभवतोऽभिषङ्गः ।

(सकौबुकम् ।) कथमचिरेणैव निर्माय लिखितः श्लोकः । (वाचयति ।)

जन्मा त्वमपि मनोरयवन्धस्य दृढानुरागस्य बन्धुः । आश्रय इत्यर्थः । ततस्त्वस्याः संगमं प्रति संदेहो नास्ति । यतो यस्मिन्संगमे विधिरन्योन्यानु रूपनिर्माणेनोद्भूत- प्रयासो मदनश्चाकस्मादेवोत्पादितगाढानुरागः कृतानियोगः एतत्कार्यसंगमे रचितानिनिवेशो बद्धकच्छः । ततो न तदर्थं त्वया चिन्तनीयमित्यर्थः ॥ ३७ ॥

द्रष्टव्येति । अतिधीरस्यापि ते वा मनोविकारमुत्पादयित्री सा मया

द्रष्टव्यरूपा दर्शनीयाकृतिः । अनेन माधवस्य संशयं निरस्य परस्परानुरागस्य

वीजस्य स्थापनात्सनाधानं नाम संध्यङ्गमुक्तम् । यथा—‘वीजागनः सनाधा-

नम्’ इति ॥ द्रष्टव्यरूपा दर्शनीयाकृतिः । केयं कलासु प्रागल्भ्यं प्रकाशितवती,

तद्भवानपि तद्विलेखनेन व्याजेन तस्य स्ववैदग्ध्यं प्रकटीकरोलिति प्रतीतिः ॥

माधवः । वयस्यायेति । ‘रुच्यर्थानाम्’ इति संप्रदानत्वन् । तत्करोनीति

श्लेषः । अथ तत्तदवयवसादृश्यलेखनार्थं मनसैव मालस्याः सर्वावयवसम्बद्धिर्वर्णनेन

समुपजातवाष्पादिसात्त्विकभावो माधवधित्रक्रियायां स्वस्य दृकरादिसाम्येन अन-

सुकूलतासुपपादयन्नाह—वारंवारमिति । लिखामि प्रियामिति संकल्प्य यत्कि-

चिद्भूनेत्रायवयवस्य स्वरूपं तत्समयत्समुद्गतो वाष्पपूरो वारंवारं क्षणे क्षणे । ‘वार-

धाववचरः क्षणः’ इति वचनात् । पुनःपुनरन्वृज्यमानोऽपि दृशौ तिरयत्याहपोति ।

अनेनाश्रुमानकः सात्त्विकभाव उक्तः । यथा—‘अश्रु नेत्रोद्भवं वारि दुःखलोष-

प्रहर्षजम्’ इति । तस्याः संकल्पेन चिन्तयोपहितः प्राप्नो जडिमा येन त-

स्वम्भमभ्येति । लाज्यस्वम्भौ यथा—‘क्रियास्वपाटवं जाटयं चिन्त-

दिभिः । स्वम्भयेष्टप्रतीघातो भयरागानवादिभिः ॥’ इति । तथा ७५८

त्रिक्षप एव खिपन्तेदजलाशौ भवन्नयं मे पाणिलेखाविधिषु ७५९ ८५

जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः

प्रकृतिमधुराः सन्त्येवान्ये मनो मदयन्ति ये ।

मम तु यदियं याता लोके विलोचनचन्द्रिका

नयनविषयं जन्मन्येकः स एव महोत्सवः ॥ ३९ ॥

(प्रविश्य ।)

मन्दारिका—^१कलहंस कलहंस, चोर चोर, पञ्चाणुसारेण ल-

१. कलहंस कलहंस, चोर चोर, पदानुसारेण लब्धोऽसि कथं तावपि महानुभावावत्रैव प्रणमामि ।

त्कम्पेनानवरतवेपथुना लोलाश्रुला अद्भुलयो यस्य स तादृशो वर्तते । तर्कि करोमि । इदानीं चित्रकर्मवैदग्ध्यप्रकटनं दुर्घटमित्यर्थः । खेदवेपथू यथा—'वपुर्ज-लोद्गमस्वेदो रतिघर्मश्रमादिभिः । रागरोगभयादिभ्यः कम्पो गात्रस्य वेपथुः ॥' इति ॥ ३८ ॥ तथापीत्यादि स्पष्टम् ॥ जगतीति । जगति भुवने ते ते नवेन्दुक-लादयो भावाः पदार्था जयिनो मन्मथसाहाय्याचरणेन विरहिजनवशीकरणशीलाः । प्रकृतिमधुराः स्वभावेनैव मनोहराः । 'इह वटे यक्षः' इति न्यायेन न केवलमन्धपरम्परया प्रतिष्ठाः । अन्ये मालतीव्यतिरिक्ताः सन्त्येव येऽन्येषामदृष्टमालतीमुखा-भ्युजानामविवेकिनां वा मनो मदयन्त्युत्सुकयन्ति । नैतदपूर्वम् । सन्तु नाम । तैः किमिदानीं तदपेक्षया वराकप्रायैरिति भावः । 'भिन्नरुचिर्हि लोकः' इति न्या-येनान्येषां यथा तथा वास्तु नाम । मम पुनर्विलोचनचन्द्रिका नेत्राहादकारिणी । लोके लोकप्रसिद्ध्या केवलमिदमुच्यते, न तु स्वापेक्षया । माधवस्य मालत्यपेक्षया चन्द्रिकादेरतितुच्छत्वेन मालत्यामुत्कपप्रतिपादनार्थं चन्द्रिकालारोपस्य स्वचो-व्याहृतत्वात् । तेन यथा लोकस्य चन्द्रिका नेत्रयोराहादकारिणी एवं मम मालती-त्येतावता चन्द्रिकालारोपो न त्कपप्रतिपादनायेति व्याहयेयम् । एवं च व्याह-तार्थदोष इति तु परिहृतम् । इयं मालती नयनविषयम् । भावप्राधान्येन निर्देशः । नेत्रगोचरतामापन्नेति यत्स एवास्मिन्नन्मनि लोके कृत्स्नेऽपि प्रपद्य एकोऽद्वि-तीयो महानुत्सवः सौख्यहेतुः । नान्ये चन्द्रकलादय इत्यर्थः । अतिशयोक्तिरलं-कारः ॥ ३९ ॥ प्रविश्य । मन्दारिकेति । माधवाय प्रदर्श्य शीघ्रं प्रत्यानयेति कलहंसस्य हस्ते चित्रमर्पितवती मदनोद्यानप्रतिनिष्ठस्य क्रीडासौधवर्तिन्यां माल-त्यामद्य विशेषदर्शनप्रयत्नतरोत्कण्ठाविनोदनाय क्व चित्रफलकमिति विगृह्यन्त्यां तदसंनिधानादुपजातसंप्रमा मन्दारिका जनसंकुले कलहंसमन्विष्य तत्रादृष्टवती प्रविश्य वदतीति भावः । द्विरुक्तिः संप्रमसूचनार्था । एतच्च 'निगृह्यानुयोगे च' इति विहितो देशभाषास्यपि व्यवहियते । चोरेत्यामन्त्राणं मद्गृह्याचित्रफलकं त्वया चोरे-णानीतमित्युपहासपरम् । अत एवाह—पादानुसारेण लब्धोऽसीति ।

सि । (सलज्जम् ।) कंहं दे वि महाणुहावा एत्थ एव्व । (उपसल ।)
गमामि ।

उभौ—मन्दारिके, इत जागन्यताम् ।

मन्दारिका—कलहंसक, उवणेहि चित्तफलम् ।

कलहंसः—गिह्हे इमं ।

मन्दारिका—केन किंणिमित्तं वा एत्थ मालदी अहिलिहिदा ।

कलहंसः—जो एव्व जंणिमित्तं मालदीए ।

मन्दारिका—(च्छर्पम् ।) दिट्ठिआ उवदंसिदफलं विण्णाणं आवह्णो ।

मकरन्दः—सखि मन्दारिके, यदत्र वस्तुन्येष ते बल्लभः
अथयति, अपि तत्तथा ।

मन्दारिका—महाभाग, तत्तथा ।

मकरन्दः—क पुनर्नालती माधवं प्राग्दृष्टवती ।

१. कलहंसक, उपनय चित्रफलम् ।

२. गृहाणेदम् ।

३. केन किंनिमित्तं वात्र मालत्वंभिलिखिता ।

४. य एव यन्निमित्तं मालत्वा ।

५. दिष्टया उपदर्शितफलं निशानं प्रजापतेः ।

६. महाभाग, तत्तथा ।

चोरो हि पदन्तात्तान्निगुसरफेनैव मृष्यते । सलज्जमिति । सलज्जमित्तं-
मिथा तेन सहोपसलनान्नापिल्यात् । कथं तावपि महाभागवर्धन ॥ इत उ-
पनयतामिलादरोचिः । तस्याः समनन्तरवादीपयोगात्तदुपनयार्थम् । मन्दा-
रिका । कलहंसक, उपनय चित्रफलम् ॥ कलहंसः । गिह्हे इमं । मन्दा-
रिका । केन किंनिमित्तं वात्र मालत्वंभिलिखिता ।
कलहंसः । य एव यन्निमित्तं वा मालत्वा किं ते माधवंभवत्त-
दंमदोवपत्तान्निगोदापेनैव मालती भिलिखित्यर्थः । मन्दारिका—सच्छर्प-
मिति । वागन्तरीपरिज्वलतामालदीपेकवत्यापारः पक्षीमुक्त इति इत्येव
निशान उपदर्शितफलं निशानं प्रजापतेः । इत्यनुब्रुव्यतेति निशानः इति
सलज्जमित्तंमोहादुपसलनप्रवर्णनं दर्शितफलं जगत् । इतिवदन्तं चोरोः
पदमवशिष्टं भावः ॥ मकरन्दः । यत्र प्रतिपन्नवस्त्रे वस्तुने भवेत्त-
दप्यपि मालत्वा भिलिखितमुपनयान्निगोदापेनैव । अपि इति । इत
मिलयति ॥ मन्दारिका । महाभाग, तत्तथा । मकरन्दः—क

मन्दारिका—लवङ्गिका भणादि वादाञ्जणगदैत्ति ।

मकरन्दः—नन्वमात्यभवनासन्नरथ्यैव बहुशः संचरावहे ।

तदुपपन्नमेतत् ।

मन्दारिका—अणुमण्णादु महाभाओ । जाव एदं भववदो दे-
वस्स मञ्जणस्स सुचरिअं पिअसहीए लवङ्गिआए णिवेदिस्सामि ।

मकरन्दः—प्राप्तावसरमेतद्भवत्याः ।

(उत्थाय परिक्रामतः ।)

मकरन्दः—वयस्य, मध्याह्नोऽतिवर्तते । तदेहि । संस्त्यानमेव
प्रविशावः ।

(उत्थाय परिक्रामतः ।)

माधवः—एवं हि मन्ये ।

घर्मांभोविसरविवर्तनैरिदानीं

मुग्धाक्ष्याः परिजनवारसुन्दरीणाम् ।

तत्प्रातर्विहितविचित्रपत्ररेखा-

वैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ ४० ॥

१. लवङ्गिका भणति वातायनगतेति ।

२. अनुमन्यतां महाभागः । यावदिदं भगवतो देवस्य मदनस्य सुचरितं
प्रियसख्यै लवङ्गिकायै निवेदयिष्यामि ।

उत्कण्ठाविनोदनाय तद्रूपमलिखदिति भावः ॥ मन्दारिका । लवङ्गिका भणति
वातायनगतेति ॥ एतद्गुग्गुमाधुमार्गेण दर्शनमित्यर्थः । मन्दारिका । अनुमन्यतां
महाभागः यावदिदं भगवतोऽप्रतिहतभावस्य देवस्याशक्यसंघटनेदृशमिथुनसंघ-
टनानुगुणव्यापारात्तमकक्रीडावतो मदनस्य सुचरितमन्योन्याकृतिनिर्माणहेतुपरस्पर-
रानुरागलक्षणं लवङ्गिकायै निवेदयिष्यामि । तथैवाहमत्र नियुक्ता, तमिमं वृत्तान्तं
तस्यै निवेदयामि । सा पुनर्यथोचितमाचरिष्यतीति भावः ॥ मकरन्दः—प्रा-
तेति । भवत्या । एतन्माधवालोकितस्य दृढीकृततदनुरागस्य तदभिलिखितमा-
लतीरूपसंपादयिष्यमाणमालतीमनःप्रत्ययस्यास्य प्रतिच्छन्दकस्य लवङ्गिकायै नि-
वेदनं प्राप्तोऽवसरो यस्य तत् । अवसरोचितमित्यर्थः ॥ संस्त्यानं सदनम् ॥ घर्मांभ

३. मुग्धे सुन्दरे अक्षिणी यस्यास्तस्याः परिचारिकाणां वारविलासिनीनां

कुङ्कुमानि कर्तृणि कपोलयोरनुलिप्तानि कुङ्कुमानि । अनेनानुलेपनविशेष

। यथा—'वैदग्ध्येनोपरचितं स्तनयोर्वा कपोलयोः । उन्मादनं नयनयोर्वा-

। अनुलेपनम् ॥' इति । घर्मांभसः खेदजलस्य विषरो विन्दुसमूहस्य

अपि च ।

उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोश-
प्रच्योतद्भ्रमकरन्दगन्धवन्धो ।

तामीपत्प्रचलविलोचनां नताङ्गी-
मालिङ्गन्पवन मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥ ४१ ॥

मकरन्दः—(खगतम् ।)

अभिहन्ति हन्त कथमेष माधवं
सुकुमारकायमनवग्रहः स्वरः ।

विवर्तनैः प्रसरणैः । तत्तदा मया दृष्टं प्रातःकाले विहिता वा विचित्रा चमत्कार-
रकारिणी पत्रलेखा पत्ररचना सैव वैदग्ध्यं तत्कर्मभूतं जहति स्वजतीति मन्ये ।
तर्कयानीलश्रीः । खेदवशात्प्रच्युतचनानि विच्छिन्नचानुद्यानि कपोलकुङ्कुमानि
मध्याह्ने स्फुरिति भावः ॥ ४० ॥ अयोन्मादविजृम्भणमहिम्ना वायोरचेतनादपि
तत्संगमं प्रार्थयन्नाह—उन्मीलदित्यादि । हे पवन, तामालिङ्गन्नेव, न तु
तदनन्तरं किञ्चिद्विलम्ब्य, ममाङ्गमङ्गं प्रत्यवयवं स्पृश । प्रियतमामालिङ्गन्तत्त्वा-
द्दसंस्पर्शोऽपि प्रियतमाङ्गसंस्पर्शकल्प एवेति भावः । यथाह—‘वाहि वात वनः
वान्ता तां स्पृष्ट्वा नामपि स्पृश । त्वदि मे गात्रसंस्पर्शधन्ने दृष्टिसमागमः ॥’ इति ।
तामिति । वाहसी पूर्वं दृष्टा तामेव स्मरति । हेपत्प्रचले विलासदशाकिञ्चिच्चदले ।
सधयानिमिषदर्शनेन सरयो ह्यस्मन्तीति तत्प्रच्छादनाय किञ्चिच्चदले लोचने दन्ता-
राम् । पीवरसुषुप्तरेण विरहग्लान्या वा नतमवनतमङ्गं यस्यात्ताम् । पवनं विदि-
नति—उन्मीलदिति । उन्मीलश्चिर्विवालोन्मुखसुङ्कुलः चोरकैः करालो दन्तुरः ।
‘करालो दन्तुरे दृशे विनाले विह्वलेऽपि च’ इति दर्शनात् । वः सुन्दरवैरः सुन्द-
रताप्रदानं ततः प्रच्योतन्ती पना भिदिता ये मयन्द्याः सुस्पर्शानेदां सन्ध्रम
बन्धो तत्र स्पृशरेखनेन विलासपदा मयमावस्था दमिता । यथा—‘इह स्पृशित
विह्वलितप्रतन्ति विह्वलम् । इह विह्वलमत्रैव सखिनं वान्तरेऽहम् ॥ एवमर्थाणि वा-
चयानि विलास इति च पदले ॥ अन्तर्भवतिः पुरः पथाद्गुरारनामधीराः । अ विह्व-
रपति चाप्येव मथिकाप्यवशिष्टे । चाप्येव मथिकाप्येव मथिकाप्येव मथिकाप्येव मथिकाप्येव
एतदेव सन्ध्रमं रीति श्रममति धावति । एवं विह्वरजा मया मथिकाप्येव मथिका-
प्येव ॥’ इति ॥ ४१ ॥ मयन्द्याः—मयन्द्याम् । अस्मिन्मयीति । मयन्द्या
विधे । ‘एतन् दृश्येऽप्युव मयन्तां सयन्मयन्तीं यद्वी’ इति दर्शनात् । अभिह-
न्तानीत्येव प्रहरति । अन्तर्भवतीत्यभिप्रेत्या । सुस्पर्श इति मयन्द्याः सधयेव-
मयन्तासुस्पर्शमयन्ती इतीति मयन्ताहर्षेण चरेत्तन्मिथेने । अन्तर्भव-
त्यथा विह्वलितप्रतन्ती इति मयन्ता, यथा प्रतन्ती इति मयन्ती इति मयन्ता
विह्वलितप्रतन्ती इति मयन्ता, अन्तर्भवतीत्यभिप्रेत्या । अन्तर्भवती इति मयन्ता

प्रसरति परिमाथी कोऽप्ययं देहदाह-

स्तिरयति करणानां ग्राहकत्वं प्रमोहः ।

रणरणकविवृद्धिं विभ्रदावर्तमानं

ज्वलति हृदयमन्तस्तन्मयत्वं च घृते ॥ ४४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवे प्रथमोऽङ्कः ।

मिति ॥ ४३ ॥ एवं स्वात्मनि विमृष्टमेवार्थं वयस्याय मकरन्दाय निवेदयन्नाह—
प्रसरतीति । कोऽप्यनिर्वाच्यः केनाप्यविदितनिदानः परिमाथी परिमघनशीलः
सद्य एव विपत्तिशङ्काकार्ययं देहदाहो मदनज्वरः प्रसरति सर्वावयवव्याप्तो व-
र्तते । ज्वराल्पस्य दशाविशेषस्य लक्षणमुक्तम् । प्रमोहः । 'सुखदुःखादिजनितो
मोहश्चित्तस्य मूढता' इत्युक्तरूपः करणानामिन्द्रियाणां ग्राहकत्वं स्वस्वविषयप्र-
हणशक्तिं स्तिरयति नाशयति । रणरणकस्योत्कण्ठाया विवृद्धिं विभ्रत् । आवर्तमानं
मदनानलेन काप्यमानम् 'आवर्तनं कायनं स्यात्' इति वचनात् । हृदयमन्तर्ज्वलति ।
यथा तैलादिकमत्रिकायेन प्रज्वलति तद्वदिति । कथं तर्होदानो प्राणधारणमित्यत
आह—तन्मयत्वं मालतीतादात्म्यमेवानुभवनिषेकप्रायम् । संजीवनौषधमित्यर्थः ४४

चापलं चदकारीदं बालेनापि सता नदा ।

गुणैकप्राहिणानेतत्प्रतिषेधेऽस्तु महात्मनाम् ॥

इति श्रीमद्भारद्वाजकुलतिलकपर्वतनाथयायजूकनन्दनत्रिपुरा-
रिसूरिविरचितायां मालतीमाधवभावप्रदीपिकायां प्रथमाङ्कवि-
वरणम् ॥

द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशतश्चेत्यौ ।)

एका—हैला, संगीतशालापरिसरे अवलोइआदुईआ भवदी कामन्दई किं वि मन्तअन्ती आसी ।

द्वितीया—सैहि, तेण किल माहवप्पिअवअस्सेण मअरन्देण सअलो मअणुज्जाणउत्तन्तो भवदीए णिवेदिदो । तदो भट्टिदारिअं दट्टुकामाए पउत्तिणिमित्तं अवलोइदा अनुप्पेसिदा । मए वि ताए कहिदं जह लवङ्गिआदुईआ विविक्ते भट्टिदारिआ इवदित्ति ।

१. सखि, संगीतशालापरिसरेऽवलोकिताद्वितीया भगवती कामन्दकी किमपि मन्त्रयन्त्यासीत् ।

२. सखि, तेन किल माधवप्रियवयस्येन मकरन्देन सकलो मदनोद्यान-वृत्तान्तो भगवत्यै निवेदितः । ततो भर्तृदारिकां द्रष्टुकामया प्रवृत्तिनिमित्त-मवलोकितानुप्रेषिता । मयापि तस्यै कथितं यथा लवङ्गिकाद्वितीया विविक्ते भर्तृदारिका वर्तत इति ।

जयत्यपूर्वं पाण्डित्यमहो कुसुमधन्वनः ।

वा विरघप्रपञ्चैकसंप्रदायप्रवर्तकम् ।

केनाप्यनुपदिष्टेषु प्रगल्भा येन बालिका ॥

कविरिदानीमहान्तरमारभमाणो लवङ्गिकागमनानन्तरभाविवृत्तान्तसूचनाया-
शोपक्षेपकं प्रवेशकं तावत्प्रस्ताति—तत् इत्यादि । प्रवेशकस्तु—‘वृत्तवर्तिभ्यमा-
णानां कथांशानां निदर्शकः । प्रवेशकस्तु नाट्यादी नीचपात्रप्रयोजितः ॥’ इति ।
चेत्यौ दास्यौ । एनाटशानामेव प्रवेशकार्हलात् । यदाह—‘परिजनकथानुबन्धः
प्रवेशको नाम विज्ञेयः’ इति । एका । हलेति राह्या आमन्त्रणम् । संगीतशालापरि-
सरेऽवलोकिताद्वितीया भगवती कामन्दकी किमपि मन्त्रयन्त्यासीत् । प्राकृते
यदुलप्रहणादद्यतनभूतेऽपि लट्प्रयोगः । अवलोकितया तदा एवं किमभावित्रा
द्वयर्थः ॥ द्वितीया । सखि, तेन किल माधवप्रियवयस्येन मकरन्देन सकलो
मदनोद्यानवृत्तान्तो भगवत्यै निवेदितः । मकरन्देन निश्चितं सल्लु कामन्दकी नः श-
रणमिति । ततः सुहृद्विपः प्रतीकारार्थं तत्प्रमथार्थं कामन्दक्यथं तत्प्रथं निवेदितवानिवा
वलोकितानुप्रेषिताः । ततो भर्तृदारिकां द्रष्टुकामया भगवत्या प्रवृत्तिनिमित्तं
क वा कथं वा वनेत इति भर्तृदारिकायाः समवस्थापरिज्ञानार्थमवलोकितानुप्रेषिता ।
मयापि तस्यै अवलोकितार्थं कथितं यथा लवङ्गिकाद्वितीया विविक्ते भर्तृदारिका य-

प्रथमा—सहि, लवङ्गिआ खु केसरकुसुमाइं अवइणुम्भि ति
मअणुज्जाणं किं संपदं णिउत्ता ।

द्वितीया—अह इं । तं खु आपतन्तीं एव हत्थे घेत्तूण अप-
पणा भट्टिदारिआ उपरिअलिन्दं समारूढा ।

प्रथमा—णूणं तस्स महाणुहावस्स संकहाए अत्ताणं विणोदेइ ।

द्वितीया—(निःश्वस्य ।) कुंदो ख्खु से आस्सासो । एदिणा
ज्ज सविसेसदंसणेण अदिभूमिं व्खु ताए अहिणिवेसो गमिस्सदि ।
ण्णं अ । कले एव णन्दणस्स कारणादो महाराजो भट्टिदारिअ
थअन्तो अमच्चेण विण्णत्तो ।

प्रथमा—किं ति ।

१. सखि, लवङ्गिका खलु केसरकुसुमान्यवचिनोमीति गता मदनोद्यानं
किं सांप्रतं निवृत्ता ।

२. अथ किम् । तां खल्व्यापतन्तीमेव हस्ते गृहीत्वाऽपरिजना भर्तृदारि-
णोपर्यलिन्दं समारूढा ।

३. नूनं तस्य महानुभावस्य संकथयात्मानं विनोदयति ।

४. कुतः खल्वस्या आश्वासः । एतेनाद्य सविशेषदर्शनेनातिभूमिं खलु
तस्या अभिनिवेशो गमिष्यति । अन्यच्च । कल्प एव नन्दनस्य कारणान्म-
हाराजो भर्तृदारिकां प्रार्थयमानोऽनात्येन विज्ञप्तः ।

५. किमिति ।

तत इति ॥ प्रथमा—सखि, लवङ्गिका खलु केसरकुसुमान्यवचिनोमीति तत्रैव
विलम्बितवती नास्माभिरागच्छन्तीनिः सह मदनोद्यानादेवागता किं सांप्रतं
संप्राप्ता । द्वितीया । अथ किम् । वाडं संप्राप्तेत्यर्थः । तां खल्व्यापतन्तीमेव हस्ते
गृहीत्वाऽपरिजना प्रतिपिद्धसकलपरिचारिका भर्तृदारिकोपर्यलिन्दं क्रीडागृहवहिर्द्वा-
रप्रान्तवर्तिन्या पेटिकाया ऊर्ध्वभागं समाहृत्वा ॥ प्रथमा । नूनं तस्य महानु-
भावस्य संकथयात्मानं विनोदयति । तया किमुक्तं तेन च किमुक्तमिति तत्प्रसङ्गे-
नैवोत्कण्ठादिनोदनं करोतीत्यर्थः । द्वितीया । निःश्वस्येति । मालदीननोर-
प्रान्तरायाधिगमाभिःश्वाघः । कुतः खल्वस्या आश्वासः । एतेनाद्य सविशेषदर्शनेना-
तिभूमिं परां काशं खलु तस्या अभिनिवेशोऽनुरागप्रकर्षो गमिष्यति । अन्यदन्म-
भिनिवेशविद्वद्वां मिलितं सूचयति—कल्पे च प्रभातसमय एव नन्दनस्य च
महाराजो भर्तृदारिकां प्रार्थयमानोऽनात्येन विज्ञप्तः ॥ प्रथमा । किमेति ॥

मालती—सँहि, तदो तदो ।

लवङ्गिका—तँदो तेण महाणुहावेण उवणीदा इअं वउल-
माला (इत्थं पयति ।)

मालती—(मालां गृहीत्वा सहर्षं निर्वर्ण्य ।) सँहि, एकपासविसम-
पडिवद्धा इअं विरचना ।

लवङ्गिका—एँत्थ अरमणिज्जतणे तुमं एअं अवरद्धासि ।

मालती—कँहं विअ ।

लवङ्गिका—जेणँ सो दुवासामलङ्गो तह विहत्थीकिदो ।

मालती—सँहि लवङ्गिए, सबहा आसासणशीलासि ।

लवङ्गिका—सँहि, एँत्थ का आसासणशीलदा । णं भणामि ।

१. सखि ततस्ततः ।

२. ततस्तेन महानुभावेनोपनीतेयं बहुलमाला ।

३. सखि, एकपार्श्वविषमप्रतिबद्धेयं विरचना ।

४. अत्रारमणीयत्वे त्वमेवापराद्धासि ।

५. कथमिव ।

६. येन स दूर्वाश्यामलाङ्गस्तथा विहत्तीकृतः ।

७. सखि लवङ्गिके, सर्वथाश्वासनशीलासि ।

८. सखि, अत्र काश्वासनशीलता । ननु भणामि सोऽपि प्रिय-

‘मुखं चीजसमुत्पत्तिर्नानार्थरससंभवा’ इत्युक्त्वलक्षणात् इत्यलं प्रपञ्चेन ॥ मा-
लती । सखि, ततस्ततः । नदनोद्याने स्वविलम्बं माधवसनीपगमनं चतुर्र्वर्चन-
बहुलदानप्रार्थनं चेत्येतावदुच्चार्य लवङ्गिकां प्रत्युपरितनष्टतान्तरध्वनकांशुको-
त्कर्षारससंभ्रमप्रश्नः । आदरसूचनार्था दीप्ता । अनन्तरवृत्तान्तं कथयेति शेषः ॥
लवङ्गिका । ततस्तेन महानुभावेनोपनीतेयं बहुलमाला ॥ मालती । निर्वर्ण्य
त्तादरं विलोपय । सखि, एकपार्श्वविषमप्रतिबद्धेयं विरचना ॥ लवङ्गिका ।
अत्रारमणीयत्वे त्वमेवापराद्धासि । मालती । कथमिव । माधवचतुर्र्वर्चनयाः समिव
रचनाया एकपार्श्ववपम्ये कथमहं विनित्तं भवानीत्यर्थः । लवङ्गिका । येन
दूर्वाश्यामलाङ्गस्तथा विहत्तीकृतः । बहुलो प्रधानकियाया विहत्तरस्यः स
त्वेनैव स्वसौन्दर्यसंपदा गमनीरगपि तन्मनः समाकर्षन्ती प्रस्तुतकियादि-
कृतवती । तत इदं विरचनार्थम्यं जातमिति भावः ॥ मालती ।
ङ्गिके, सर्वथाश्वासनशीलासि । नरसमाश्वासनाय वेदलसिद्धं तयो
गम्यहताः । इति भावः ॥ लवङ्गिका । सखि,

मालती—सहि, तदो तदो ।

लवङ्गिका—तदो तेण महाणुहावेण उवणीदा इवं वडल-
माला (इत्थं पयति ।)

मालती—(मालं गृहीत्वा सहर्षं निर्वर्ण्यं ।) सहि, एकपासविसम-
पडिवद्धा इवं विरचना ।

लवङ्गिका—एत्थ अरमणिज्जतणे तुमं एवमं अवरद्धासि ।

मालती—कैहं विअ ।

लवङ्गिका—जेण सो दुवासामलङ्गो तह विहत्थीकिदो ।

मालती—सहि लवङ्गिए, सबहा आसासणशीलासि ।

लवङ्गिका—सहि, एत्थ का आसासणशीलदा । णं भणामि ।

१. सखि ततस्ततः ।

२. ततस्तेन महानुभावेनोपनीतेयं वकुलमाला ।

३. सखि, एकपार्श्वविपमप्रतिवद्धेयं विरचना ।

४. अत्रारमणीयत्वे त्वमेवापराद्धासि ।

५. कथमिव ।

६. येन स पूर्वाद्यामलाङ्गस्तथा विहत्सीकृतः ।

७. सखि लवङ्गिके, सर्वथाश्वासनशीलासि ।

८. सखि, अत्र काश्वासनशीलता । ननु भणामि सोऽपि प्रिय-

‘सुखं दीजसमुत्पत्तिर्नानार्थरससंभवा’ इत्युक्त्वलक्षणात् इत्यलं प्रपञ्चेन ॥ मा-
लती । सखि, ततस्ततः । नदनीद्याने स्वदिलम्भं माधवसमीपगमनं चतुर्रवेचन-
वकुलदानप्रार्थनं चेत्येतावदुक्तवती लवङ्गिकां प्रत्युपरितनवृत्तान्तध्वजपकानुको-
त्कर्षात्संभ्रमप्रक्षः । आदरसूचनार्था दीप्ता । अनन्तरवृत्तान्तं कथयेति शेषः ॥
लवङ्गिका । ततस्तेन महानुभावेनोपनीतेयं वकुलमाला ॥ मालती । निर्वर्ण्यं
सादरं विलोकय । सखि, एकपार्श्वविपमप्रतिवद्धेयं विरचना ॥ लवङ्गिका ।
अत्रारमणीयत्वे त्वमेवापराद्धासि । मालती । कथमिव । माधवकृतकथाः स्ववि-
रचनाया एकपार्श्ववपन्ने कथमहं विमितं भवामीत्यर्थः । लवङ्गिका । येन स
पूर्वाद्यामलाङ्गस्तथा विहत्सीकृतः । वस्तुतो प्रथमकियाया विहत्तरस्तः कृतः ।
त्वमेव स्वर्तान्दर्पसंपदा गमनीरपि तन्मनः समवर्तन्ती प्रवृत्तकियाविबल-
कृतवती । तत इयं विरचनार्थपन्थं जातमिति भावः ॥ मालती । सखि
प्रिये, सर्वथाश्वासनशीलासि । महामायासगाय देवतानिदं तदोच्यते
नप्यदुरायोऽस्तिभासित इति भावः ॥ लवङ्गिका । सखि, का-

Handwritten text at the top of the page, possibly a header or title, which is mostly illegible due to blurring and angle.

मालती—सैहि, तदो तदो ।

लवङ्गिका—तैदो तेण महाणुहावेण उवणीदा इअं वडल-
माला (इलर्पयति ।)

मालती—(मालं गृहीत्वा चर्ष्य निर्वर्ष्य ।) सैहि, एकपासविसम-
पडिवद्धा इअं विरवणा ।

लवङ्गिका—एत्थ चरमणिज्जवणे तुमं एवं ववरद्धासि ।

मालती—कैहं विव ।

लवङ्गिका—जेण सो दुवासामल्लो तह विहत्थीकिदो ।

मालती—सैहे लवङ्गिए, सबडा वासासणसीलासि ।

लवङ्गिका—सैहि, एत्थ का वासासणसीलादा । णं भणामि ।

१. सखि ततस्ततः ।

२. ततस्तेन महानुभावेनोपनीतेयं बकुलमाला ।

३. सखि, एकपार्श्वविषमप्रतिबद्धेयं विरचना ।

४. अत्रारमणीयत्वे त्वमेवापराद्धासि ।

५. कथमिदं ।

६. येन स पूर्वादिदानलाङ्गस्तथा विहत्सीकृतः ।

७. सखि लवङ्गिके, सर्वपाशासनशीलासि ।

८. सखि, अत्र काशासनशीलता । ननु भणामि सोऽपि प्रिय-

‘सुखं दीजसमुत्पत्तिर्नानायेरससंभवा’ इत्युक्तलक्षणाद् इत्यलं प्रथयेन ॥ मा-
लती । सखि, ततस्ततः । नददोदाने खविलम्भं माधवसमीपगमनं चतुर्येवर्त-
चंडुलदानप्रार्थनं चैलेतावदुत्तवती लवङ्गिकां प्रद्युपरितनृत्तान्तप्रवणकंदुको-
त्वर्पातसंभ्रमप्रथः । सादरमुचनार्था वीप्सा । अन्तरदृष्टान्तं कथयेति शेषः ॥
लवङ्गिका । ततस्तेन महानुभावेनोपनीतेयं बकुलमाला ॥ मालती । निर्वर्ष्य
सादरं विलोचय । सखि, एकपार्श्वविषमप्रतिबद्धेयं विरचना ॥ लवङ्गिका ।
अत्रारमणीयत्वे त्वमेवापराद्धासि । मालती । कथमिदं । माधवसदृशतयाः सखि-
रचनाया एकपार्श्वपरमे कथमहं मिलितं भवामीत्यर्थः । लवङ्गिका । येन स
पूर्वादिदानलाङ्गस्तथा विहत्सीकृतः । बकुली प्रथमकिंशया विहलरहः कृतः ।
त्वमेव सर्वान्दर्पसंभवा समन्तरमपि तन्मयाः समावर्षणी प्रद्युत्तकिंशयिहलरहं
दृष्टवती । तत इदं विरचनार्थपरम्पं जातमिति भावः ॥ मालती । सखि त्व-
दिके, सर्वपाशासनशीलासि । सादरसाधारणाय वैदलमिदं तदोच्यते । न
नन्दुत्तमोऽर्थः-पितृ इति भावः ॥ लवङ्गिका । सखि, एत-

लवङ्गिका—(विहस्य चाक्षुस्मिव ।) तुमं वि सहावेण एव तस्मिन्
 त्रवसरे जसंगीदवं पचिदासि ।

मालती—(सत्त्वं विहस्य ।) हुं, तदो तदो ।

लवङ्गिका—तदो पडिणिलचमाणजचाजणसंकुलेण जन्तारिदे
 तस्मिन् मन्दारिजावरं उवगदस्मि । ताए चित्रफलवं पहादे हत्थी-
 क्रिदं चासी ।

मालती—किणिनिचं ।

लवङ्गिका—तं खु माहवाणुजरो कलहंसवो कामेदि ।
 सा तस्त दंसइस्तदिचि । तदो पिजणिवेदिजा मन्दारिजा संवुत्ता ।

मालती—(सगतम् । सामन्दम् ।) पूजं देय वि कलहंसएण

१. त्वमपि स्वभावेनैव तस्मिन्त्रवसरेऽसंगीतकं कर्तित्तासि ।

२. हुं, ततस्ततः ।

३. ततः प्रतिनिवर्तनापचात्राजणसंकुलेणान्तारिते तस्मिन्मन्दारिकागृह-
 उवगतस्मि । तस्माच्चित्रफलकं प्रभाते हर्ताकृतमासीत् ।

४. किनिनिचम् ।

५. तां खु माहवाणुजरोः कलहंसकः कामयते । सा तस्त दर्शयिष्य-
 तीति । ततः प्रियनिवेदिजा मन्दारिका संवृत्ता ।

६. पूजं देयानि कलहंसकेनैतत्प्रतिच्छन्दकमात्मनः प्रभोर्दक्षितं भवि-
 ष्यति । सखि, किनिदानां ते प्रियम् ।

लवङ्गिका । निधिलापि नावगुप्तये केवलमेवं संदिग्ध इति विहस्य निधिलेऽन्वये
 मनापि विनाच्छाद्यत इति चाक्षुस्म । आहृति शेषः । सावहलिलन्वयं प्रगदकोषे ।
 त्वमपि स्वभावेनैव तस्मिन्त्रवसरेऽसंगीतकं कर्तित्तासि । 'वीणां शोचयित्वा
 गतं संगीतकं मतम्' इति वचनात् । नर्तिकाति । मारि तस्त सहजमिदं
 वयिदाति तर्हि त्वरंया वनि मिललाः स्वभाविकत्वद्वयिवा एव । न त्व
 प्रमदा इति । प्रतिबन्धितः प्रवृत्तापेक्षितोऽप्यनेतरः ॥ मालती । २
 पत्रारसेः सप्तम् । हुमिति प्रभे । ततस्ततः सप्तमरेणं नृपेण
 ङ्गिका । ततः प्रतिनिवर्तनापचात्राजणसंकुलेणान्तारिते तस्मि
 उवगतस्मि । तस्माच्चित्रफलकं प्रभाते हर्ताकृतं
 ना किनिनिचम् । लवङ्गिका । तां खु मा
 वा माहवाणुजरोः कलहंसकः कामयते
 सा तस्त दर्शयिष्यतीति हेतोस्तस्मा एवे
 ततः प्रियनिवेदिजा संवृत्ता । मालती । सगत

लवङ्गिका—(विहस्य चासूयमेव ।) तुमं वि सहावेण एव तस्मिन्
वसरे असंगीदयं णत्तिदासि ।

मालती—(सलजं विहस्य ।) हुं, तदो तदो ।

लवङ्गिका—तदो पडिणिउत्तमाणजत्ताजणसंकुलेण अन्तरिदे
त्तस्मिन् मन्दारिवाधरं उवगदस्सि । ताए चित्रफलयं पहादे हत्थी-
केदं आसी ।

मालती—किंणिमिचं ।

लवङ्गिका—तं वडु माहवाणुजरो कलहंसओ कामेदि ।
सा तस्स दंसइस्सदिचि । तदो पियणिवेदिवा मन्दारिवा संवृत्ता ।

मालती—(सगतम् । सागन्दम् ।) पूणं देण वि कलहंसएण

१. त्वमपि स्वभावेनैव तल्लिन्नवसरेऽसंगीतकं नर्तित्तासि ।

२. हुं, ततस्ततः ।

३. ततः प्रतिनिवर्तमानवात्राजनसंकुलेनान्तरिते तल्लिन्नन्दारिकागृह-
सुपगतासि । तस्माच्चित्रफलकं प्रभाते हस्तीकृतनासीत् ।

४. किंनिमिचम् ।

५. तां वडु माधवानुचरः कलहंसकः कामयते । सा तस्स दर्शयिष्य-
तीति । ततः प्रियनिवेदिका मन्दारिका संवृत्ता ।

६. नूनं तेनापि कलहंसकेनैतत्प्रतिच्छन्दकमात्मनः प्रमोर्दशितं भवि-
ष्यति । सखि, किमिदानीं ते प्रियम् ।

लवङ्गिका । निधिलापि भावगुणयोः केवलमेव संदिग्ध इति विहस्य निश्चितेऽप्यर्थे
ननापि क्रियाच्छाद्यत इति चासूयम् । आहृति शेषः । सावहमित्ययं प्रत्ययकोषे ।
त्वमपि स्वभावेनैव तल्लिन्नवसरेऽसंगीतकं क्रीणानयन्त्यम् । 'स्त्रीणां शोचयिष्यानां
गणं संगीतकं मतम्' इति वचनात् । नर्तित्तासि । यदि तस्स सहजदिलसंस्ख-
वदित्तासि तर्हि त्वदीया अपि दिलासाः स्वाभाविकालङ्कारिका एव । न त्वदुत्तम-
प्रभवा इति । प्रतिवन्दितः प्रहृत्तापनिर्धारणमेतत् ॥ मालती । इतःपरं मे-
पकारणेः सलजम् । हुमिति प्रथे । ततस्ततः पद्यवसरेण मूहीलयः । लव-
ङ्गिका । ततः प्रतिनिवर्तमानवात्राजनसंकुलेनान्तरिते तल्लिन्नमध्ये मन्दारि-
वागृहसुपगतासि । तस्माच्चित्रफलकं प्रभाते हस्तीकृतं न्यासीकृतनासीत् ॥
मालती । किंनिमित्तम् ॥ लवङ्गिका । तां वडु माधवानुचरः कलहंसकः
कामयते । सा तस्स दर्शयिष्यतीति ऐतोस्तत्त्वं हृद्ये दत्तमदीदित्यर्थः । तदो
मन्दारिका प्रियनिवेदिका संवृत्ता ॥ मालती । सगतम् । नूनं तेनापि कलहंस-

एत्थ पियसहि, सलाहणिजं दुल्लहमणोरहफलं जीअलोअम्म जं गुरु-
आणुराअसरिसो महाभाववल्लहसमाअमो त्ति एत्तिअं जाणीमो ।

मालती—सहि, दइदमालदीजीविदे साहसोपणासिणि, अवे-
हि । (सात्त्वम् ।) अहवा । अहं एव्व वारंवारं विलोअअन्ती पलाअंतपंडि-
ट्ठाविदधीरत्थणावडुम्भेण अत्तणो हिअएण दूरं विलीअन्तलज्जेण दु-
व्विणअलहुआ एत्थ अवरद्धम्मि । तहावि पियसहि । (संस्कृतमाश्रित्य ।)

तव्यम् । तदत्र प्रियसखि, श्लाघनीयं दुर्लभमनोरथफलं जीवलोकस्य यद्गुरु-
कानुरागसदृशो महाभागवल्लभसमागम इत्येतावज्जानीमः ।

१. सखि, दयितमालतीजीविते, साहसोपन्यासिनि, अपेहि । अथवा ।
अहमेव वारंवारं विलोकयन्ती पलायमानप्रतिष्ठापितधीरत्वावष्टम्भेनात्मनो हृद-
येन दूरं विलीयमानलज्जात्वेन दुर्विनयलघ्वत्रापराध्यामि । तथापि प्रियसखि ।

फलं तस्मिद्विरूपं जीवलोकस्य प्राणिवर्गस्यैतदेव यद्गुरुकानुरागस्य गरीयसः पर-
स्परप्रेमबन्धनस्य सदृशोऽनुरूपो महाभागवल्लभसमागम इत्येतावज्जानीमो वयम् ।
शरीरविद्योगानन्तरं कस्य किं वा फलमिति केवलं शिवो वेद । जीवतां पुनः स्व-
जन्मसाफल्यमनिलयतां प्राग्भवीयस्तु चरित्तातिरेकाचुल्यानुरागो महाभागश्च प्रग-
विजनो यदि लभ्यते, तर्हि यथाकथंविदपि तत्समागम एव श्लाघ्यं मनोरथफल-
मित्येव सकलजनसंमतो उद्दान्त इत्यर्थः ॥ मालती । सखि, दयितमालती-
जीविते साहसोपन्यासिनि, अपेहि । तव तावन्मदीयं जीवितमेव दयितं प्रियतमम् ।
तेन मर्जाविलोनेन कन्यकाजनविरुद्धमत्यन्तगुदबन्धुवर्गानङ्गीकृताशयं कुलकलङ्कं
स्वयमेव स्वप्रदानसाहसं उपन्यस्यसि । नैवमुपदेष्टव्यम् । ततः साहसोपदे-
शादनसरोति निपेक्षो वाच्यः । तवैव मे जीवितं दयितम्, न तु गुरुगामन्येषाम् ।
तस्मात्तवैव प्राप्तसख्या मम मनो यथा शङ्काश्लकविहीनं भवति तथोपदेष्टव्यमिति
विधिर्व्याप्तः । सात्त्वमिति । क्रेहात्केवलं त्वया यद्यपि साहसोपदेशः क्रियते
तथाप्युपदेशमात्रेण न तत्फलमिष्यति । केवलं गुरुजनाशक्तिरूपसाहसाध्ववसायः
कृतो भवेत् । ततो मनादिनमस्य फलं नभैवाशुभोक्तव्यम् । किमत्र त्वया कर्त-
व्यमिति रदन्त्याहेल्यर्थः । अथवा । अहमेव वारंवारं बहुकृतवो विलोकयन्ती । तस्मि-
न्लघ्नाहारः । पलायमानं स्वप्रतिष्ठापितं पुनर्निरुप्य स्थापितं यद्वीरवं तस्मादष्टम्भो-
ऽवलम्बनं यस्य तादृशैवात्मनो हृदयेन दूरं विलीयमानलज्जात्वेन दुर्विनयलघ्व-
त्रापराध्यामि । सुलङ्घनारीजनमर्दादासहितस्य यद्गुरुस्त्वमवलोकयन्त्या म-
नैरहमहं गरीय इति भावः । विलोकयन्तीति बहुः प्रीतिः, पलायनमानेति वि-
साहसः, दूरं विलीयमानेति प्रपानाशय वन्ति इति शब्दम् । तथापि प्रिय

1. 1. 1.

2. 2. 2.

3. 3. 3.

4. 4.

5. 5.

6.

(निष्क्रान्ता प्रतिहारी । मालती चित्रं छादयति ।)

लवङ्गिका—(स्वगतम् ।) सुसमाहितं क्वु जातम् ।

(ततः प्रविशति कामन्दक्यवलोकिता च ।)

कामन्दकी—साधु सखे भूरिवसो, साधु । प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य देव इत्युभयलोकाविरुद्धमुत्तरमुपन्यस्तम् । अपि च । अद्य मन्मथोद्यानवृत्तान्तेन भगवतो विधेरप्यनुकूलतामवगच्छामि । ब्रह्मलावलीचित्रफलकव्यतिकरत्तु कमप्यद्भुततमं प्रमोदमुल्लासयति । इतरेतरानुरागो हि विवाहकर्मणि परार्थं मङ्गलम् । गीतश्चा- यनर्थोऽद्विरसा यस्यां मनश्चक्षुषोर्निर्वन्धस्तस्यामृद्धिरिति ।

अवलोकिता—ऐसा मालती ।

१. सुसमाहितं क्वु जातम् ।

२. एषा मालती ।

वगत इति नोक्तम् । अत एव मालतीलवङ्गिके पृच्छतः—किं भगवती चंदि-
कृति । धागच्छतीत्यर्थः ॥ प्रतिहारी । भर्तृदारिकां ब्रह्मकामागता—उभे ।
किं ततो विलम्ब्यते । बहिरेव । भवत्येति श्लेषः ॥ लवङ्गिका । स्वगतम् । सुस-
माहितं क्वु जातम् । भद्रं संपन्नं, यत इदानीमेव भगवती समागतैत्यर्थः ॥
कामन्दकी—साधिवत्यादि । उभयलोकाविरुद्धमुभयोर्लोकयोरिदलोकरलो-
कयोर्द्वन्द्वं छेदित्परपतया सत्यावृत्तात्मकम् । तथा हि । सर्वो ह्यस्मात्कुटुम्बो
महाराजस्य परिवारः । तेन निजस्य स्वकीयस्य यथेष्टविनियोगार्हस्य कन्यकाज-
नस्य देवः प्रभवतीति राजचित्तानुरागेनैहिकसुखहेतुत्वादिदलोकाविरुद्धत्वम् ।
निजस्यैव कन्यकाजनस्य प्रभवति देवः । न तु मदीयस्येति सत्यस्यैवोक्तत्वात्पूर्व-
प्रस्तावृत्तसंबन्धप्रतिष्ठाभङ्गप्रत्यवायपरितराद्य परलोकाविरुद्धत्वम् । अयं भावः—
सः । राजा साचितो न दास्यामीति सुखतो निषेधात्तृटेन राजाहोहहानदोषेण द-
दामीती भवेत् । अथ यदि राजदाक्षिण्येन ददामीति निमित्तं बन्धेनसंबन्धप्र-
तिष्ठासंबन्धस्य परमुक्तप्रवृत्त्या कृतविवाहोद्योगः सत्सन्धयाभाषणदोषेण प्रत्यवायः
स्यात् । एवं तु कथं न सद्युभयलोकाविरुद्धमुक्तयामिति । यद्वा उभयोर्लोकयो-
र्दोषयोः प्रतिषेधोद्योगस्य सुखरूपस्योत्पत्तिरुच्यते । यद्वा उभयोर्लोकयो-
र्दोषयोः प्रवृत्तिसंबन्धयोरेवैवमिति । एतत्सामर्थ्यात्सुखादा देवात्कुलानुपपत्त्या-
त्तम्—अपि चेति । व्यातिशयोक्तिरिति । मालतीतिरिक्तविश्रुतत्वस्य भाष-
णेन सर्वं भाषणमित्युक्तत्वात् । मालतीं वपुःभरणमित्येवं व्यातिशयः परि-
शेषः । प्रमोदं प्रहसं हसंमुपाहरति । इतरेतरानुरागप्रवर्धहेतुत्वस्य एव चेद-
र्थोऽयं—इतरेति । परार्थं धेनुम् । निर्वन्धं व्यातिशयः । अद्वितीयोऽङ्कः ॥

ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रावखण्डकलः शशी
 दहतु मदनः किं वा मृत्योः परेण विधास्यतः ।
 मम तु दयितः श्लाघ्यस्तातो जनन्यमलान्वया
 कुलममलिनं न त्वेवायं जनो न च जीवितम् ॥ २ ॥

लवङ्गिका—(खगतम् ।) एतथ दार्णीं को उवाओ ।
 (नेपथ्यार्धप्रविष्टा ।)

प्रतिहारी—ऐसा भगवदी कामन्दई ।

उभे—किं भगवई ।

प्रतिहारी—भेद्विदारिकां दद्रुआमा आअदा ।

उभे—तौदो किं विलम्बीअदि ।

१. अत्रेदानीं क उपायः ।
२. एषा भगवती कामन्दकी ।
३. किं भगवती ।
४. भेद्विदारिकां द्रष्टुकामागता ।
५. ततः किं विलम्बयते ।

यति । उवळ्ळन्निव्यादि । रात्रौ रात्रौ सर्वाणु शुक्ररुणपक्षरात्रिषु गरैराण-
 विव्याण्णानकावर्जानयमाज्ज एव सर्वाणुखण्डकलो निरहितजनजीवितेन्धननिचय-
 न्धनान्वयमानयेपुण्येक्या न्दयमाज्जान्दकलिके । अशी विप्रयुक्तान्दजनवभवाव-
 येव सजाणयेन नूननां ज्जो विपरीतवक्षण्या जिजिष्कसविज्जपरेणो वदतो
 वल्लु । यत्तेन दे मागेनेभनं वदन् । तमेव वदनमादाय मदन एव वदन्तु । उभो
 किं मत्तः परेण मर्यादविक किं वा विधास्यतः कस्मिन्तः । ए न मृत्युर्मे-
 वेति म्द इवोत्तुवा मयजिदोपायवि भावः । मम पुनः श्यापो निविज्जजन-
 येव म्दो वदितः । जिनेन्दद्रुयप्रमृता जननी दयिता । अपदिनवियर्ज-
 वल्लुदेवेर्णा । विविज्जे कुले दयिताम् । न पुनरये हदयवर्जितीतिनादधि
 वनसाधनोदधि प्रयवपरिमज्जनीयो माधनायो जनो दयितः । तथा ये
 एव वदन्ते न्दयवियामया इमज्जवसाये इयानिदीयमानयाविकुवताम् । अत
 एव यवदुर्गो वेदिवमपि न दयितविति वाच्योदये । भावन्तु वदु मा परि-
 वेदि विद्वसन्तस्य विविज्जः सद्विज्जददीयः ॥ २ ॥ लवङ्गिका । ए-
 व अत्रेदानीं क उपायः । मया पूर्वं माध्यायदेवे न युक्तिवती, मेवे-
 वीवदन्तस्य दया । इमत्र विविज्जवर्तः ॥ अत्रेदानीं क उपाय इति । एव-
 वदन्तस्य दया उपयुक्तिवतीमे माध्यायदेवो नैपथ्यार्धप्रविष्टा प्रतिहारी
 वदति—एषा भगवती इ मन्दईदि । अत्रेदानीं क उपाय इति मयमायमे सा-

कामन्दकी—(निर्णय १)

निकामं क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्भमुग्गा

कलाशेषा मूर्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी ।

अवस्थामापन्ना मदनदहनोद्दाहविधुरा-

मियं नः कल्याणी रमयति मनः कम्पयति च ॥ ३ ॥

अपि च ।

परिपाण्डुपांसुलकपोलमाननं

दधती मनोहरतरत्वमागता ।

रमणीयजन्मनि जने परिभ्रमं-

ललितो विधिर्विजयते हि मान्मथः ॥ ४ ॥

नियतमनया संकल्पनिर्मितः प्रियसमागमोऽनुभूयते । तथा ह्यस्याः

नीवीबन्धोच्छ्वसनमधरस्पन्दनं दोर्विपादः

सेदश्चक्षुर्मसृणमुकुलाकेकरस्निग्धमुग्धम् ।

अवलोकिता । एषा मालती ॥ कामन्दकी—निकाममित्यादि । अ-
त्यर्थं कृशाङ्गी । काश्यं नाम मदनावस्था दर्शिता । सरसकदलीगर्भवत्सुभगेति
मार्दवं सौकुमार्यं पाण्डुता काश्यं च प्रकाशयते । एवमतिकृशत्वेऽपि कृष्णचतुर्दश्यां
कलामात्रशेषा शशिनो मूर्तिरिव नयनानन्दकारिणी । मदनदहनेन यदुद्भूतो दाह-
स्तेन विधुरां विह्वलामवस्थामापन्ना प्राप्ता । कल्याणी मङ्गललक्षणोपेता । इयं
नोऽस्माकं मनो रमयत्यस्मद्व्यापारानुकूलमाधवानुरागप्रकर्षसूचकावस्थाशालित्वादा-
हादयति कम्पयति च । दुःसहमन्मथव्यथादूयमानतया सुकुमारतया च कदाचि-
दनिष्टाशङ्कयोद्वेजयति चेत्यर्थः ॥ ३ ॥ परीति । पाण्डुपांसुलौ क्रियाद्वेषेण कुङ्कु-
मानुलेपनादिसंस्कारशून्यतया धूसरौ कपोलौ यस्य तादृशमाननं दधत्यपि कथ-
मियमतिशयेन मनोहरत्वं प्राप्ता । चित्रमिदम् । अथवा नेदमाश्चर्यं यतो रमणीय-
जन्मनि सहचरसौन्दर्यशालिनि जने परिभ्रमंस्तत्र व्याप्रियमाणो ललितः सुकुमारो
मान्मथो विधिरवस्थाविशेषो विजयते सर्वोत्कर्षेण प्रकाशते । सहजसौन्दर्य-
शालिनां मन्मथविकारोऽपि शोभातिशयं पुष्पातीत्यर्थः ॥ ४ ॥ नियतं निश्चितम् ।
यतः संभोगानुभावा दृश्यन्त इति भावः । तानैवाह—तथा ह्यस्या इत्युपस्कारः ।
नीवीत्यादि । नीवी नामान्तरीयनिवसनग्रन्थिरुच्छयाख्यः । तत्संबन्धस्यो-
च्छ्वसनं श्लथलम् । उपलभ्यत इत्यध्याहार्यं क्रियासंबन्धः सर्वत्र द्रष्टव्यः । बाह्य-
संभोगानन्तरं रतारम्भसमये क्रमेण कुचकलशदोर्मूलनाभिप्रदेशसंचारिणः काञ्ची
दामाकर्षणव्यग्रस्य प्रियतमकरस्य भावनया तत्स्पर्शसुखनिर्भरोद्भिन्ननितम्बविम्ब-
विहंसमाननीवीयमुपलक्ष्यत इति भावः । रतारम्भविधानं रतिरहस्यं यथा—

गात्रस्तम्भः स्तनमुकुलयोरुत्प्रबन्धः प्रकम्पो

गण्डामोगे पुलकपटलं मूर्च्छना चेतना च ॥ ५ ॥

(उपसर्पति ।)

(लवङ्गिका मालतीं चालयति । उभे उक्तिष्ठतः ।)

मालती—भैवदि, वन्दामि ।

कामन्दकी—महाभागधेयजन्मतायाः फलस्य भाजनं भूयाः ।

लवङ्गिका—भैवदि, एदं पत्रितं जासणम् ।

१. भगवति, वन्दे ।

२. भगवति, एतत्पवित्रमात्तनम् ।

‘अलिकचिबुकगण्डं नासिकाम्रं च सुन्वन्पुनरहरितचीत्कं तालु जिहां च भूयः । कलितललितवानीकक्षवक्षोरुहोरः श्रुधयति दृढर्षयः क्षोभयिताय नोवीम् ॥’ इति । अथरस्यन्दनमित्यनेन त्रितयमपि तदेतत्कन्यकायां प्रयोज्यमेति कन्यकाजनविहितस्य विकृष्टितस्फुरितपटिताख्यचुम्बनत्रयस्य मध्ये स्फुरितं नाम सुन्वनमुक्तम् । तदक्षरं रतिरहस्ये—‘स्फुरितमधिमुत्तान्तन्वत्तनोष्टं जिघृक्षुः स्फुरदधरपुटान्द्रां यत्र गृह्णाति भर्ता’ इति । दोषिपादो भुजललाद्यैवित्यम् । अनेन नायकस्य रतिव्यञ्जयदुरताया पूर्वमेव नायिकाया रतिभावप्राप्तिरज्ञा । यदाह—‘हिग्वता वपुनि नीलनं दशोर्मुच्छना च रतिलभलक्षणम्’ । इति । खेदः सात्विकभावविशेषो रतिजन्यः । यदाह—‘दपुर्जलोद्गमन्नेदो रतिपमंभ्रनाशिमिः’ इति ॥ चक्षुश्चास्या मद्युपं सुकृलमाकेवरं क्रियमसुग्धं च । ‘मद्युगमधुरम्’ इति क्वचित्पाठः । सुकृलारवस्या-दुपजायमानदृष्टिविचारविशेषा मद्युपादयः । तत्राकेवरदृष्टिर्वपा—‘आकृष्टितपुट-पात्रसंगतायैनिमेषिणी । सुहृव्यादृष्टतारा च दृष्टिराकेवरा सृता ॥’ मधुरं यथा—‘रीतार्थविवर्तं तापो येन तन्मधुरं सृत्तम्’ इति । मद्युसुकृलक्रियमसुग्धानां लक्षणं स्थितितालेति श्लेषद्वयव्याख्यानादसरे प्रागेदोक्तम् । गात्रस्तम्भो स्तन-मन्दलातिशेयं सात्विकभावः । यथा—‘स्तनभेदाप्रतीपातो मन्दरसमदामिनिः’ इति । मन्दरसुकृलदोरारितः प्रदग्धः प्रदग्ो चन्दः प्रदग्धः स्थिरं येन तादृशः । प्रदग्धो येषुः सात्त्विकभावः । यथा—‘स्तनभेदाप्रतीपातो मन्दरसमदामिनिः’ इति । गण्डामोगे विन्यासि चपीतनी पुलकपटलं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः । यथा—‘गण्डामोगे विन्यासि चपीतनी पुलकपटलं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः’ इति । मुरं तां च दर्शयित्वा प्रती-पातो सात्त्विकभावः । यथा—‘गण्डामोगे विन्यासि चपीतनी पुलकपटलं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः’ इति । एवं विन्यासि विन्यासोत्पन्नो मुरं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः । यथा—‘गण्डामोगे विन्यासि चपीतनी पुलकपटलं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः’ इति । एवमुक्तमसुग्धं चोत्पन्नं मद्युसुकृलक्रियमसुग्धानां लक्षणं स्थितितालेति श्लेषद्वयव्याख्यानादसरे प्रागेदोक्तम् । गात्रस्तम्भो स्तन-मन्दलातिशेयं सात्विकभावः । यथा—‘स्तनभेदाप्रतीपातो मन्दरसमदामिनिः’ इति । मन्दरसुकृलदोरारितः प्रदग्धः प्रदग्ो चन्दः प्रदग्धः स्थिरं येन तादृशः । प्रदग्धो येषुः सात्त्विकभावः । यथा—‘स्तनभेदाप्रतीपातो मन्दरसमदामिनिः’ इति । गण्डामोगे विन्यासि चपीतनी पुलकपटलं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः । यथा—‘गण्डामोगे विन्यासि चपीतनी पुलकपटलं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः’ इति । मुरं तां च दर्शयित्वा प्रती-पातो सात्त्विकभावः । यथा—‘गण्डामोगे विन्यासि चपीतनी पुलकपटलं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः’ इति । एवं विन्यासि विन्यासोत्पन्नो मुरं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः । यथा—‘गण्डामोगे विन्यासि चपीतनी पुलकपटलं चोत्पन्नः सात्त्विकभावः’ इति ।

(सर्गो उपविशति ।)

मालती—कुशलं भगवदीष्ट ।

कामन्दकी—(निःश्वस्य) कुशलमिव ।

लवङ्गिका—(सगतम्) पस्तावना कसु एसा कवडणाड-
अस्स । (प्रकाशम्) गुरुकवाष्पभरस्तम्भमन्थरितकण्ठपटिलप्रनिर्गम-
ममन्यादृशमिवाद्य भगवत्या वचनम् । तत्किमिदानीमुद्वेगका-
रणं भविष्यति ।

कामन्दकी—नन्वयमेव चीरचीवरविरुद्धः परिचयः ।

लवङ्गिका—कैहं विअ ।

कामन्दकी—अयि, त्वमपि किं न जानीषे ।

इदमिह मदनस्य जैत्रमस्रं

सहजविलासनिबन्धनं शरीरम् ।

१. कुशलं भगवत्याः ।

२. प्रस्तावना खल्वेषा कपटनाटकस्य । गुरुकवाष्पभरस्तम्भमन्थरितक-
ण्ठप्रतिलप्रनिर्गममन्यादृशमिवाद्य भगवत्या वचनम् । तत्किमिदानीमुद्वेगका-
रणं भविष्यति ।

३. कथमिव ।

शुद्धमित्यर्थः ॥ मालती । कुशलं भगवत्याः ॥ कामन्दकी । निःश्वस्य । कुशल-
मिव ॥ लवङ्गिका । सगतम् । प्रस्तावना खल्वेषा कपटनाटकस्य । कपटमसदृश-
वरप्रदाने वार्तोपन्यासच्छलेनोद्वेगमुत्पाद्य मालतीमनसि कृत्रिमपरिणयाध्यवसा-
यदृढीकरणं तदेव नाटकम् । तस्यैषा निःश्वाससहकृता कुशलमिवेति वास्तवकुशला-
भावोक्तिः प्रस्तावना । आमुखमित्यर्थः । निःश्वासेवशब्दद्योतितां तस्या वैयाकुलीनेव
स्फोरयितुं तां पृच्छति । प्रकाशम् । गुरुकवाष्पभरस्तम्भमन्थरितकण्ठप्रतिलप्रनिर्ग-
ममन्यादृशमिवाद्य भगवत्या वचनम् । तत्किमिदानीमुद्वेगकारणं भविष्यति ॥ का-
मन्दकी । चीरैर्जीर्णवस्त्रखण्डैर्निर्मितस्य चीवरस्य कन्यायाः तत्परिग्रहोपलक्षितस्य ।
परिभ्राजकस्येति यावत् । विरुद्धो भवादृशेन संसारिजनेन सहायं परिचय एव । उद्वे-
गनिमित्तमित्यर्थः ॥ लवङ्गिका । कथमिव । अस्मत्परिचयः कथमुद्वेगहेतुत्तद्व क-
व्यमित्यर्थः ॥ कामन्दकी । अयीति संबोधने । त्वमपि । त्वया खलु प्राणसदृशा
सर्वं मालत्या इष्टमनिष्टं च विचारणीयम् । तत् इदंशमनिष्टमिदानीमपि कथं त्वया
न ज्ञातमित्यर्थः ॥ इदमिति । मदनस्य जयशीलमायुधमकृत्रिमविलासास्पदमिदं
मालत्याः शरीरम् । अनुचिताय येन केनचिदपि कुलशीलरूपयौवनादिना वरगुणेन
संबन्धायोग्याय वराय यत्संप्रदानं राजदाक्षिण्याङ्कुरिवसुना चिकीर्षितं तेन शोच्यं

लवङ्गिका—अथा भगवती ज्ञापयेति नं ननु एव । अथवा
तस्मिन् वरे दुर्दंशणे अस्मिन्जीवने किं ति न विचारितं मनात्वेन ।

मालती—(स्वगतम् ।) हा, हतास्मि समुपस्थितानर्थवज्रपतना मन्दभाग्या
मन्दभाङ्गी ।

लवङ्गिका—तौ पसीद । भगवति, परित्रायस्वाम्नाजीवन्मरणात्प्रियसखीम् । त-
वाप्येपा दुहितैव ।

कामन्दकी—अयि सरले, किमत्र भगवत्या शक्यम् । प्रम-
वति प्रायः कुमारीणां जनयिता देवं न । यत्र किल कौशिकी
शकुन्तला दुप्यन्तमपसराः पुरुरवसं नरुम उन्नीलास्यानविद्र
आचक्षते, वासवदत्ता न पित्रा संजयाय राज्ञे दत्तमात्मानमुदय-
नाय प्रायच्छदित्यादि, तदपि साहसकरूपमित्यनुपदेष्टव्यमेव । सर्वथा

राज्ञः प्रियाय सुहृदे सन्निवाय कार्या-

दत्त्वात्मजां भवतु निर्वृतिमानमात्यः ।

१. यथा भगवत्याज्ञापयति तत्तथैव । अन्यथा तस्मिन्वरे दुर्दंशनेऽति-
क्रान्तयौवने किमिति न विचारितमनात्वेन ।

२. हा, हतास्मि समुपस्थितानर्थवज्रपतना मन्दभाग्या ।

३. तत्प्रसीद । भगवति, परित्रायस्वाम्नाजीवन्मरणात्प्रियसखीम् । त-
वाप्येपा दुहितैव ।

पुनर्मालती ॥ लवङ्गिका । यथा भगवत्याज्ञापयति । कुतोऽपल्लेह
यदुक्तं तत्तथैव । अन्यथा तस्मिन्वरे दुर्दंशने कुरूपेऽतिक्रान्तयौवने

किमिति न विचारितमनात्वेन ॥ मालती । स्वगतम् । हा, हतास्मि, समु-
पस्थितानर्थवज्रपतना मन्दभाग्या ॥ लवङ्गिका । तत्प्रसीद । भगवति, परि-

त्रायस्वाम्नाजीवन्मरणात्प्रियसखीम् । तवाप्येपा दुहितैव । तमप्यस्या मातृ-
ज्ञादभिमतया वराय दातुमीशिप इति भावः ॥ कामन्दकी । अयि सरले, ऋजु-

प्रकृतिके । दैवं चेति । जनकमप्युल्लस्य यदि करोति दैवमेव करोति नान्य
इत्यर्थः । दैवानुकूल्यमस्ति चेन्मया नोपेक्ष्यत इति भावः । यच्चेति । यच्छकुन्त-

लादिभिः कृतं तत्साहसमिति कृत्वा नोपदेष्टुं योग्यम् । शास्त्रलोकप्रतिध्यादिनि-
र्यन्निवेदितं तत्र यदि स्वयमेव स्वात्महितं विचार्य प्रवर्तते तदा साहाय्यमात्रम-

भिः कर्तुं शक्यम् । न तु कर्तव्यमित्युपदेष्टुं शक्यमित्यर्थः । अथ च साहसमि-
नोपदेष्टव्यम् । किं तु स्वजीवितव्यये प्राप्त इदमेव युक्तमित्येवोपदेष्टव्यमित्यपि

: । अनेन माधवस्य समागमानुगुणप्रोत्साहनं भेदयति । सर्वेधेत्युपस्कारः ।
इति । राज्ञः प्रियाय प्रेमभाजनाय सुहृदे सौहार्दशालिने । प्रियसुहृदोः किं-

। तद्यथा भावप्रकाशे—सत्ववागार्जवरतिरूपकुर्वन्प्रियंवदनम् ।

मालती—(जनान्तिकम् ।) अस्ति मे कोऊहलम् ।

लवङ्गिका—(प्रकाशम् ।) को एसो माहवो णाम, जस्सि भभवदी एव्वं सिणेहगुरुअं अत्ताणं धारेदि ।

कामन्दकी—अप्रस्ताविनी महत्येषा कथा ।

लवङ्गिका—तह वि आअक्खिअ भभवदी पसादं करेदु ।

कामन्दकी—श्रूयताम् । अस्ति विदर्भराजस्यामात्यः समग्रपुरुषप्रकाण्डचक्रचूडामणिर्देवरातो नाम । यमशेषभुवनमहनीयपुण्यमहिमानमात्मनः सातीर्थ्यात्पितैव ते जानाति योऽसौ यादृशश्चेति । अपि च ।

व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेतमानैर्यशोभिः

सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जखलानाम् ।

अगणितमहिमानः केतनं मङ्गलानां

कथमिव भुवनेऽस्मिस्तादृशाः संभवन्ति ॥ ९ ॥

१. अस्ति मे कौतूहलम् ।

२. क एष माधवो नाम; यस्मिन्भगवत्येवं खेहगुरुकमात्मानं धारयति ।

३. तथाप्याख्याय भगवती प्रसादं करोतु ।

तिस्थानं कुलं विशुद्धमिति यावज्जानीमः ॥ मालती । जनान्तिकमेव । अस्ति मे कौतूहलम् । अस्मिन्नर्थे तत्पृच्छेत्यर्थः ॥ लवङ्गिका । प्रकाशम् । क एष माधवो नाम, यस्मिन्भगवत्येवं खेहगुरुकमात्मानं धारयति ॥ कामन्दकी । अप्रस्ताविनी प्रस्तावनावुपयुक्ता । महनी बहुवक्तव्यसद्भावाद्विस्तृता । शीघ्रं मया गन्तव्यम् । तद्दिशानीमवसराभावादप्रस्तुतत्वात् किमनया । शुश्रूषातिशयोक्तादनाममनादरोक्तिः ॥ लवङ्गिका । तथाप्याख्याय भगवती प्रसादं करोतु ॥ कामन्दकी-श्रूयतामिति । समग्रस्य कृत्स्नस्य पुरुषप्रकाण्डचक्रस्य पुरुषत्रय-मूर्धन्य-चूडामणिचूडारत्नम् । श्रेष्ठ इत्यर्थः । सातीर्थ्यं सहाध्ययनम् । 'सातीर्थ्यास्त्येकयुत्सवः' इत्यमरः । व्यतिकरितेति । श्वेतमानैर्धवन्ती भवद्भिर्यशोभिर्यतिकरिता जानव्यतिकरा दिगन्ता केवा दे । व्यतिकरो मिथीभावः ऊर्जखलानां प्रखलानाम् । राशीभूतानामिति यावत् । सुकृतविलसितानां भागधेयविशृम्भणानाम् । 'प्रकृतविलसितानाम्' इति पाठे अनेकविधाणां स्थानमासदम् । अगणितमहिमानोऽपरिच्छेद्यानुभावा मङ्गलानामानां केतनं विहभूता या यत्र ते तत्र मङ्गलमिति । तादृशा अस्मिन्पुत्रे कथं भवन्ति । न कथं विश्वस्यथैः । व्यतिकरितेति । व्यतिकरो व्यापिदिपुण्यं संशानो मेभ्यो देवु दिगन्तेषु । चेतयन्ति चेतयमानानि । केतनं विद्धं मङ्गलानुदधानां यत्र तादृशाः पुरुषास्तत्र मङ्गलमित्याशयः । ऊर्जखलानां ते मणिनां स्थानसुतानिः । एतेन मङ्गलश्रेयो माधव इति भावः । अत एव इत्यनेन मा-

यदालोकस्थाने भवति पुरमुन्मादतरलैः

कटाक्षैर्नारीणां कुवलयितवातायनमिव ॥ ११ ॥

तदत्र च बालसुहृदा मकरन्देन सह विद्यामान्वीक्षिकीमधीते ।
स एष माधवो नाम ।

मालती—(सानन्दं जनान्तिकम् ।) संहि लवङ्गिए, सुदं महाउल-
प्पसूदो महाभाओ त्ति ।

लवङ्गिका—(जनान्तिकम् ।) संहि, कुदो वा महोअहिं वज्जिअ
पारिजाअस्स उग्गमो ।

कामन्दकी—अहो कालातिपातः । संप्रति हि

क्षिपन्निद्रामुद्रां मदनकलहच्छेदसुभगा-

मुपात्तोत्कम्पानां विहगमिथुनानां प्रथमतः ।

१. सखि लवङ्गिके, श्रुतं महाकुलप्रसूतो महाभाग इति ।

२. सखि, कुतो वा महोदधिं वर्जयित्वा पारिजातस्योद्गमः ।

न्मादतरलैरकुण्ठितप्रसरैर्लोलैश्च कटाक्षैः पुरमिदं कुवलयितवातायनं संजातकुव-
लयगवाक्षमिव भवति । पूर्णचन्द्रदर्शनेन कुवलयोल्लासो हि युक्तः । सकलवनि-
तालोचनीयलावण्यस्य तस्यामिलापवती भवतीत्यहो ते सौभाग्यमिति भावः
॥ ११ ॥ तदत्रेति । लवदुनुरागाविष्ट एव विद्याभ्यासव्याजेनेहागत्य वर्तते
इति भावः । स इति । य एष कथितो देवरातात्मजः स एव माधव इत्यस्मा-
भिर्निर्दिष्ट इत्यर्थः ॥ **मालती** । सखि लवङ्गिके, श्रुतं महाकुलप्रसूतो माधव
इति ॥ **लवङ्गिका** । सखि, कुतो वा महोदधिं वर्जयित्वा पारिजातस्योद्गमः ।
पारिजातकल्पस्तादृशादेव महोदधिकल्पपादुत्पत्तिमर्हति, न तु क्षुद्रपत्वलकल्पानी-
चादित्यर्थः । तदनेन 'निःश्वस्य । कुशलमिव' इत्यादिना 'स एष माधवो नाम'
इत्यन्तेन संदर्भेण प्रासङ्गिकनन्दनवृत्तान्तसूचनम्, तद्गुणहीनत्वम्, पितुः स्वकार्यपर-
तयापत्यन्नेहराहित्यम्, शकुन्तलावृत्तान्तस्य निषेधमुखेन सूचनम्, तुल्यसंविधानेन
माधवसमागमोपायनिवेदनम्, तद्गुणप्रख्यापनेन तत्रानुरागदृढीकरणं चेत्येतावतो-
ऽर्थस्य कामन्दक्या तदस्थयैव संविधानचातुर्येण कृतत्वात्पताकास्थानमिदम् । यथा-
'आगन्तुकेन भावेन यदभिव्यक्तिकारकम् । वस्तुनो भाव्यवस्थस्य पताकास्थान-
तत् ॥ अतीतानागते कार्ये कथ्येते यत्र वस्तुनः । अन्यापदेशव्याजेन पता-
तु तत् ॥' इति । अत एव कामन्दकी वक्ष्यत—'अवलोकिते, साधु संप्रति

क्या तदस्थयैव मालतीं प्रति निस्तृष्टार्थद्वयस्य लघूकृतो भारः' इति ॥ **कामन्दकी** ।

अहो कालातिपातः । प्रस्तुतकथाव्यासज्ञवशादतिक्रान्तः कालोऽपि न विचारित
र्थः । कालातिपातमेवाह—संप्रति हि । क्षिपन्निद्रा । विहगमिथुनानां

वरेऽन्यस्मिन्दोषः पितरि विचिकित्सा च जनिता

पुरावृत्तोद्गारैरपि च कथिता कार्यपदवी ।

स्तुतं महाभाग्यं यदभिजनतो गम गुणतः

प्रसङ्गाद्दत्सस्येत्यथ सलु विधेयः परिचयः ॥ १३ ॥

(इति निष्कान्ताः सर्गं ।)

इति महाकविधीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवे द्वितीयोऽङ्कः ।

परमल्पमेवावशिष्टमित्यर्थः । कृताशङ्कं कर्तव्यांशं च विशेषतो निरूपयति—वर इति । अन्यस्मिन्वरे नन्दने दोषः । पितरि विचिकित्सासलसंदेहमूलं वैमुह्यं च जनितं यद्वात्स्यायनमूत्रं कन्यासंप्रयुक्तकाधिकरणे निमृशार्थद्वीकृत्यनिरूपणप्रकरणेऽन्यवरपितृणां च दोषानभिप्रायविरुद्धान्प्रतिपादयेदिति मातापित्रोश्च गुणान्मिहतामनपेक्षतां लुब्धतां शठतां चपलतां बान्धवानां प्रतिपादयेदिति पूर्वसूत्रादनुपपद्यते । शकुन्तलावृत्तान्ताधीतिदासोद्घाटनेः कार्यपदवी कर्तव्यसरणिश्च कथिता । यथ सूत्रम्—‘याश्चान्या अपि समानजातीयाः कन्याः शकुन्तलायाः स्वरुच्या भर्तारं प्राप्य मोदन्ते स्म, ताश्चास्याः प्रदर्शयेत्’ इति, तथा वत्सस्य माधवस्याभिजनत आभिजात्याद्धेतोर्यन्महाभाग्यं महाभागधेयत्वं गुणतश्च रूपविद्यागुणेभ्यो यन्माहात्म्यं तत्प्रसङ्गत एव, अन्यथा पक्षपातप्रतीतेः । स्तुतम् । यदपि सूत्रं तस्याः ‘स्वरुच्या नायकगुणान्भूयिष्ठान्परिवर्णये’ इति । एवं तावन्माधवानुरागो दृढीकृतः । इतः परं परिचयो विस्मययोग्यत्वमनुचितेऽपि व्यापारे विनियुज्यमाना स्मृत्यविशदं येन करोति तादृशः प्रणयो विधेयश्चेत्तेतावन्मात्रमवशिष्टमित्यर्थः । अनेन करणं नाम मुखसधेरङ्गमुक्तं भवति । यथा—‘करणं प्रकृतारम्भः’ इति ॥ १३ ॥

जयन्त्यमृतनिष्यन्दिरसोत्कर्षानुरञ्जिताः ।

मधुरोदात्तगम्भीरा भवभूतिकवेर्गिरः ॥

इति श्रीमद्भारद्वाजकुलतिलकपर्वतनाथयायजूकनन्दनत्रिपुरारिसूरिविरचितायां मालतीमाधवभावप्रदीपिकायां द्वितीयाङ्कविवरणम् ॥

ताद, तुमं वि मह णाम एवं ति सब्हा जिदं भोवतिण्हाए । (सान-
न्दम् ।) कंहं महाडलप्पसूदो सो महामावो । सुट्टु भणिदं पिअस-
हीए कुदो वा महोअहिं वज्जिअ पारिजादस्त उगगमो त्ति । अवि
णाम तं उणो वि पेक्खिस्सं ।

लवङ्गिका—सहि, एतो कखु मधुरमधुरसाहमञ्जरिकवल-
णकेलिकलकोइलउलकोलाहलाउलिदसहआरसिहरुड्डीणचट्टुलचञ्चरी-
अणिअरवइअरुद्लिददलकरालचम्पआहिवासमणोहरो मरालजहणप-
रिणाहुव्वहणमन्यरोरुभरविअंतुलक्खलिदचलणसंचलणोवणीदसेअसी-
अरसुहाविन्दुज्जलमुद्धमुहचन्दचन्द्रणाअमाणसीअलफंसो तुमं परिस्स-
अदि कुसुमाअरुज्जाणमारुदो । ता पिअसहि, इदो परिक्कमावो ।

(परिक्रम्य प्रविशतः ।)

न पुनर्नालती । हा तात, त्वमपि मम नामैवमिति सर्वथा जितं भोगवृष्णया ।
कथं महाकुलप्रवृत्तः स महामागः । सुष्टु भणितं प्रियसख्या कुतो वा महो-
दधिं वर्जयित्वा पारिजातस्रोत्रम् इति । अपि नाम तं पुनरपि प्रेक्षिष्ये ।

१. सखि, एष खलु मधुरमधुरसार्द्रमञ्जरीकवलनकेलिकलकोकिलकुलकोला-
हलाउलितसहकारशिखरोड्डीणचट्टुलचञ्चरीकनिकरव्यतिकरोदलितदलकराल-
चम्पकाधिवासमणोहरो मरालजघनपरिणाहोद्वहनमन्यरोरुभरविअंतुलक्खलि-
तचरणसंचरणोवनीतस्वेदशीकरमुधाविन्दुज्जलमुग्धमुखचन्द्रचन्द्रनायमानशी-
तलम्पर्शस्वां परिष्वजति वृसुमाकरोद्यानमारुतः । तत्रिप्रियसखि, इतः
परिक्रमावः ।

पारिजातमलोपकानिष्यामः ॥ 'नेपथ्य—' इत्यादि 'पुनः प्रेक्षिष्ये' इत्यन्तं
गतार्थः ॥ लवङ्गिका । सखि, एष खलु मधुरेण मधुरसेनादांणां भृशं
हिलानां मधुरीणां वदलननेद केलिराया कलोऽलन्तमधुरो यः वोकिल-
कुलकोलाहलाउलितसहकारशिखरोड्डीणचट्टुलचञ्चरीकनिकरव्यतिकरोदलितदलकराल-
चम्पकाधिवासमणोहरो मरालजघनपरिणाहोद्वहनमन्यरोरुभरविअंतुलक्खलि-
तचरणसंचरणोवनीतस्वेदशीकरमुधाविन्दुज्जलमुग्धमुखचन्द्रचन्द्रनायमानशी-
तलम्पर्शस्वां परिष्वजति वृसुमाकरोद्यानमारुतः । तत्रिप्रियसखि, इतः
परिक्रमावः ।

संप्रति रमणीयतरा मालती ।

ज्वलयति मनोभवार्भि मदयति हृदयं कृतार्थयति चक्षुः ।

परिमृदितचम्पकावलिविलासलुलितालसैरङ्गैः ॥ ६ ॥

मालती—सैहि, इमस्सि कुञ्जणिउञ्जे कुसुमाइं अवचिणुस ।

माधवः—

प्रथमप्रियावचनसंश्रवस्फुर-

त्पुलकेन संप्रति मयावलम्ब्यते ।

घनराजिनूतनपयःसमुक्षण-

क्षणवद्धकुक्षलकदम्बडम्बरः ॥ ७ ॥

लवङ्गिका—सैहि, एवं करेस ।

(पुण्यावचयं नाटयतः ।)

माधवः—अपरिमेयाश्वर्यमाचार्यकं भगवत्याः ।

१. सखि, अमुष्मिन्कुञ्जानिकुञ्जे कुसुमान्ववचिनुवः ।

२. सखि, एवं कुर्वः ।

चैत्य प्राप्य द्रवमयो विकारो द्रवीभावः संघार्यते । तदेतन्मनसो द्रवीभवनमाश्वर्य-
मित्यर्थः । महीधरस्य चन्द्रमणिनेलनेन स्वस्य महीधरसाम्यप्रतीतेरचलवद्दीरस्यापि
मम मनो द्रवीभवतीत्याश्वर्यहेतुः ॥ ५ ॥ संप्रतीति । पूर्वदृष्टावस्थापेक्षया विर-
हविघ्नानां स्फुटीभावात्तेषामात्मविषयत्वस्य निश्चितत्वाच्च मालत्यतीव रमणीया च
वर्तते इत्यर्थः । यत् इत्यध्याहार्यम् । ज्वलयतीति । परिमृदिता म्लानिमुप-
गता या चम्पकावलिविलासकुसुममाला तस्या विलास इव विलासो विलसनं
कान्तिप्रकर्षत्वेन लुलितैरावलैः । अनिव्याप्तैरिति यावत् । अलसैः क्रियास्वनुन्मु-
खैरङ्गैर्मेनोभवार्भि ज्वलयति वीपयति । हृदयं मदयति हर्षपरवशं करोति । चक्षुः
कृतार्थयति द्रष्टव्यावधिदर्शनेन सफलं करोतीति मन्त्रिमित्ततया निश्चितां
विरहावस्थामनुभवन्तीयमानन्दमदनवेदनाभ्यां नमान्तःकरणमाकुलयतीत्यर्थः ।
कारकवीपकालंकारः ॥ ६ ॥ मालती । सखि, अमुष्मिन्कुञ्जानिकुञ्जे वामनतया
स्वहस्तापचयकुसुमे लतागुल्मे कुसुमान्वपचिनुवः ॥ माधवः—प्रथमेति ।
अधुतपूर्वप्रियावचनश्रवणेन स्फुरन्पुलको रोमोद्गमो यस्य तेन मया संप्रति मेघ-
पङ्क्तिवजलविन्दुसंसेचनेन य उत्पन्नः क्षणो हर्षत्वेन वद्वानि कुक्षलानि येन तस्य
कदम्बतरोर्दम्बरोऽवस्थाविशेषोऽवलम्ब्यते । अनुक्रियत इत्यर्थः । अत्र प्रती-
यमानसंभोगानिलापानुगुण्यात्तद्वचनश्रवणकौतुकेन च तदन्तोपसर्पणादिचेष्टा
गम्यमानत्वाद्विलासो नाम प्रतिमुखसंधेरङ्गम् । यथा—‘सनीहा रतिम्
विलासः परिकीर्तितः’ इति ॥ ७ ॥ लवङ्गिका । सखि, एवं कुर्वः ॥ ४

मुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रु खेद-

स्त्वयि विलसति तुल्यं वह्मभालोकनेन ॥ ८ ॥

(मालती लज्जां नाटयति ।)

लवङ्गिका—सोहणं भववदीए आणत्तं ।

माधवः—हृदयंगमः परिहासः ।

कामन्दकी—तदास्यताम् । किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामास्मि ।

(सर्वा उपविशन्ति ।)

कामन्दकी—(मालत्याशुबुकमुन्नमय्य ।) शृणु चित्रमिदं सुभगे ।

१. शोभनं भगवत्याश्रयम् ।

करोति । भ्रमादपि स्तलितवाग्भवति । प्रियतमदर्शनादपि गद्गदाख्यः सात्त्विक-
भावो भवति । यथा—‘मदप्रमोदनीढादेर्वाक्त्वम्भो गद्गदं विदुः’ इति ॥ अद्गमहं
प्रत्यवयवं संश्रयति । सर्वेष्ववयवेष्वभिव्याप्तौ वर्तत इत्यर्थः । वह्मभालोकनपक्षे
तु अद्गं कर्तुं । अद्गमवयवान्तरं कर्मभूतं भ्रमवशात्संश्रयतीति भ्रमाख्यः सात्त्विक-
भाव उक्तः । तद्गक्षणं वृत्तम् । अल्लिन्पाठे वह्मभालोकनेन तुल्यमिति सहो-
क्तिनिर्वाहकं वह्मभालोकनस्य कर्तृत्वेन प्रकान्तस्य परित्यागेन कर्त्रन्तरस्वीकारात् ।
न च व्यङ्ग्यत्वादस्यार्थस्यायमदोष इति वाच्यम् । तुल्यमिति सहार्थतुल्यशब्दवला-
दुभयोरपि वाच्यत्वेन व्यङ्ग्यत्वाभावात् । वह्मभालोकनजनितानुभावाभिन्वयो
हि शृङ्गारो व्यङ्ग्यः । न तु वह्मभालोकनव्यापारः । तस्मात् ‘संस्रयति’ इति पाठः
श्रेयान् । अद्गमहं संस्रयति सत्त्वं करोति । अद्गसादोऽनेनोक्तः । स चोभयत्र
साधारण एव । मुखचन्द्र उद्भासनशीलान्स्वेदकणाधनयति । अनेन स्वेदो द्वयो-
रपि साधारणो दर्शितः । यथाह—‘वपुर्जलोद्गमः स्वेदो रतिधर्मभ्रमादिभिः’ इति ।
नेत्रे च मुकुलयति । यथाह—‘निश्वासस्वेदसीत्काराः संकोचो मुखनेत्रयोः । एते
भ्रमस्यानुभावाः’ इति । पक्षान्तरे च मुखपारवद्यान्नेत्रसंनीलनं त्मभाख्यं सात्त्विक-
भावं व्यनक्ति । सहोक्तिदीपकयोः संकरः ॥ ८ ॥ लवङ्गिका । शोभनं भगव-
त्याश्रयम् । माधवः । परिहासो नर्मवचनम् । अनेन नर्माख्यमद्गमुक्तम् । यथा—
‘परिहासवचो नर्म’ इति । कामन्दकी—तदास्यतामित्यादि । किञ्चिदाख्येय-
मल्पनेव वक्तव्यम् ॥ सुबुद्धं वदनाधोभागं लज्जावनतमुन्नमय्य । आहेति शेषः ।
शृण्वित्यादि । रतिरहस्यवचनप्रतीकोपादानं कामन्दक्या वक्ष्यमाणस्य नायक-
विरहातिशयस्य दूतीव्यापारतया शास्त्रसिद्धतां सूचयितुम् । यथाह—‘उत्पाद्य सौम-
नस्यं वृषात्सुभगे शृणुष्व यच्चित्रम् । चित्रं किमयं व्यतिकरमसौ युवा कुसुमसुकु-
मारः ॥ दृष्टिमुज्ज्वलीदृष्टत्वं सखि संदेहमारूढः । श्रुतिरिति खिद्यति मुह्यति
संतापोऽप्यस्य कोऽपि दुर्वारः ॥ तन्मुखचन्द्रसुधारसनप्राप्य प्राणिता नासौ ।
सन्नेऽपि तस्य नेदकदापि सुभगे विकारोऽभूत् ॥’ इति । सुभगे इति संबोधनं
स्वदीपलभाद्यनीदृशं चैनेकाकी पित्रोरेकपुत्रो माधवः कुलालम्बनं श्रवण

मुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रु खेद-

स्त्वयि विलसति तुल्यं वल्लभालोकनेन ॥ ८ ॥

(मालती लज्जां नाटयति ।)

लवङ्गिका—सोहणं भववदीए आणत्तं ।

माधवः—हृदयंगमः परिहासः ।

कामन्दकी—तदास्यताम् । किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामासि ।

(सर्वा उपविशन्ति ।)

कामन्दकी—(मालत्याश्रुवुकमुन्नमय्य ।) शृणु चित्रमिदं सुभगे ।

१. शोभनं भगवत्याज्ञप्तम् ।

करोति । श्रमादपि स्वलितवाग्भवति । प्रियतमदर्शनादपि गद्गदाख्यः सात्त्विक-
भावो भवति । यथा—‘मदप्रमोदम्रीडादेर्वाक्स्तम्भो गद्गदं विदुः’ इति ॥ अद्गमद्गं
प्रत्ययवत् संश्रयति । सर्वेष्ववयवेष्वभिव्याप्तौ वर्तते इत्यर्थः । वल्लभालोकनपक्षे
तु अद्गं कर्तुं । अद्गमवयवान्तरं कर्मभूतं श्रमवशात्संश्रयतीति श्रमाख्यः सात्त्विक-
भाव उक्तः । तल्लक्षणं तूक्तम् । अस्मिन्पाठे वल्लभालोकनेन तुल्यमिति सहो-
क्तिनिर्वाहकं वल्लभालोकनस्य कर्तृत्वेन प्रक्रान्तस्य परित्यागेन कर्त्रन्तरस्वीकारात् ।
न च व्यङ्ग्यत्वादस्यार्थस्यायमदोष इति वाच्यम् । तुल्यमिति सहार्थतुल्यशब्दवला-
दुभयोरपि वाच्यत्वेन व्यङ्ग्यत्वाभावात् । वल्लभालोकनजनितानुभावाभिव्यक्तौ
हि शङ्कारो व्यङ्ग्यः । न तु वल्लभालोकनव्यापारः । तस्मात् ‘संसयति’ इति पाठः
श्रेयान् । अद्गमद्गं संसयति स्वस्वं करोति । अद्गसादोऽनेनोक्तः । स चोभयत्र
साधारण एव । मुखचन्द्र उद्गासनशीलान्खेदकणाञ्जनयति । अनेन स्वेदो द्वयो-
रपि साधारणो दर्शितः । यथाह—‘वपुर्जलोद्गमः स्वेदो रतिघर्मश्रमादिभिः’ इति ।
नेत्रे च मुकुलयति । यदाह—‘निश्वासस्वेदसीत्काराः संकोचो मुखनेत्रयोः । एते
श्रमस्यानुभावाः’ इति । पक्षान्तरे च सुखपारवदयात्रेणसंमीलनं स्तम्भाख्यं सात्त्विक-
भावं व्यनक्ति । सहोक्तिदीपकयोः संकरः ॥ ८ ॥ लवङ्गिका । शोभनं भगव-
त्याज्ञप्तम् । माधवः । परिहासो नर्मवचनम् । अनेन नर्माख्यमद्गमुक्तम् । यथा—
‘परिहासवचो नर्म’ इति । कामन्दकी—तदास्यतामित्यादि । किञ्चिदाख्येय-
मल्पमेव यत्तव्यम् ॥ सुवुकं वदनाधोभागं लज्जावनतमुन्नमय्य । आहृति शेषः ।
शृण्वित्यादि । रतिरहस्यवचनप्रतीकोपादानं कामन्दकया पक्ष्यमाणस्य नायक-
विरहातिशयस्य दूतीव्यापारतया शारत्सिद्धतां सूचयितुम् । यदाह—‘उत्पाद्य शौन-
नस्यं नृयात्सुभगे शृणुष्व यच्चित्रम् । चित्रं किमयं व्यतिकरन्तौ युवा कुसुमकु-
मारः ॥ दृष्टिभुजङ्गीदृष्टस्त्वव सति संदेहमाहृदः । श्वसिति खिद्यति मुह्यति
संतापोऽप्यस्य कोऽपि दुर्वारः ॥ लम्बुपचन्द्रसुधारसनप्राप्य प्राणिता नासौ ।
सभेऽपि तस्य नेरुदापि सुभगे विकारोऽभूत् ॥’ इति । सुभगे इति संबो-
दवदीयसंभाष्यनीदृशं येनकाकी पित्रोरेकपुत्रो माधवः कुत्सालम्भनं

कामन्दकी—यावत्कर्मशृणवं गान्धेवास्त गन्धर्वोन्मादहेतु-
रिति । ममापि न एव निश्चयः । कुतः ।

अनुभवं वदनेन्दुरपागम-

नियतमेव यदस्य महात्मनः ।

सुमितमुत्कलिकातरलं मनः

पय इव तिमितस्य महोदधेः ॥ १० ॥

माधवः—अहो उपन्यासशुद्धिः । अहो मम च महत्त्वारोपणे
यत्नः । अथवा ।

शास्त्रे प्रतिष्ठा सहजश्च बोधः

प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी ।

कालानुरोधः प्रतिभानवत्त्व-

मेते गुणाः कामदुषाः क्रियास्तु ॥ ११ ॥

तथा निवेदितमासीत् । यथास्वस्थशरीरो माधव इति । कामन्दकी—याव-
दिति । गन्धर्वकृतोन्माद उन्मथनं कर्णाकर्णिकया ध्रुत्वाहमन्धेतदेवं निर-
चैपम् । अन्धया तर्द्धयचलनायोगादिति भावः । अनुभवमिति । एव
इति मालतीमुखं बुधुकदेशे गृहीत्वा निर्दिशति । वदनेन्दुरस्य प्रकृतत्वेन बुद्धि-
स्यस्य लतान्तरिततया च पुरोवर्तिनो माधवस्यानुभवं समपागमदर्शनविषयतां
प्राप्तः । निश्चितं निश्चितं सर्वथात्थैवंविधविषयमदशाविपाकहेतुभूतं त्वदाननेन्दुदर्शनं
जातमिति साध्यते । यतो महात्मनोऽतिगम्भीराशयस्य तिमितस्य निस्तरणस्य
महोदधेः पय इवोत्कलिकातरलमुत्कण्डया कञ्जोलैश्च तरलं सत्सुमितमपहतधैर्य-
सुद्रेलं च संजातम् । यथा पयोनिधेः पूर इन्दुदर्शनादेव धुभ्यति न तूष्णीमेवं माध-
वमनःशोभेऽपि तन्मुखेन्दुदर्शनमेव निमित्तमिति कार्यात्कारणमनुनीयत इत्यर्थः ।
रूपकोपमाभ्यामज्ञातिभावेन संकीर्णमनुमानमलंकारः ॥ १० ॥ माधवः—अहो
इति । उपन्यासस्य प्रतिपादनप्रकारस्य शुद्धिः पूर्वापरविरोधादिदोषराहित्यम् ।
महत्त्वसारोपणे न्ययवियमानस्यापि समुद्रसाम्यसंपादनाध्यारोपे यन्नो निवन्धनम् ।
अथवा नैतादृशानामिदमाश्चर्यम् । कुत इत्यत आह—शास्त्र इति । शास्त्रे प्रतिष्ठा
शङ्काशुकरहितसन्मग्नज्ञानरूपा परिनिष्ठितिः । सहजः स्वामाविक्रो बोधोऽनभ्यस्ते-
ष्वपि सूक्ष्मप्रनेयरहरत्येपु खारत्तिकप्रसरणशालिनी प्रज्ञा । प्रागल्भ्यं प्रौढोक्तिवैचक्ष-
प्यम् । 'निःसाध्वसत्त्वं प्रागल्भ्यं प्रयोगेष्वपि सर्वतः' इत्युक्तरूपं वा । तथाभ्यत्ताः-
प्रयत्नसंपादा गुणाः प्रसादमाधुर्यादयो यस्याः सा वाणी । कालानुरोधो वचनावसर-
निरीक्षणम् । प्रतिभानवत्त्वं तादात्मिकनवनवोद्दिष्टशालिप्रतिभावत्वमित्येते गुणाः
क्रियास्तु साधयितुमिष्टास्तु कामदुषा मनोरथपूरकाः । तेनैतद्बुधगरिष्ठाया

दि चि जाणामि । जेण पप्फुरिदरदणच्छदुज्जलन्तदन्तमोत्तिअपन्ति-
 कन्तिसविसेससोहिअं णिरन्तरुल्लसिअपुलअपहलकपोलधोलन्तसं-
 ददाणन्दवाहत्थवअं ईसविसमणिप्पन्दमन्धरतारुत्ताणमसिणमुउला-
 अन्तणेत्तणीलुप्पलं अविरलुन्मिण्णसेअजलविन्दुसुन्दरणिडलचन्दले-
 हामणोहरं मुद्धमुहपुण्डरीअं उव्वहन्ती विअहुसहअरीचित्तसंसइदको-
 मारभावा होइ । किं अ, उद्दामससिमऊहणिउरुम्बचुम्बिअपउत्त-
 णिस्सन्दचन्द्रमणिहारधारिणी पउरकप्पूरसविसेससिसिरचन्दणरस-
 च्छडासारणिअरदन्तुरिदवालकदलीपत्तसअणा पादसंवाहणादिवावा-
 रतुवरन्तसहअरीसत्थविरइदोवणीदकमलिणीदलजलइतालउन्ता उ-
 णिहा एव रजणीओ गमेइ । कहं वि उवलद्धणिहासुहा पक्खालिद-

दिनी शीतलायत इति जानामि । येन प्रस्फुरितरदनच्छदोज्ज्वलदन्तमौक्तिक-
 पङ्क्तिकान्तिसविशेषशोभितं निरन्तरोल्लसितपुलकपद्मलकपोलधूर्णमानसंतता-
 नन्दवाप्यस्त्रवकमीषद्विषमनिप्पन्दमन्धरतारोत्तानमद्यणमुकुलायमाननेत्रनीलो-
 त्पलमविरलोद्भिन्नस्वेदजलविन्दुसुन्दरनिटिलचन्द्रलेखामनोहरं मुग्धमुखपुण्डरी-
 कमुद्धहन्ती विदग्धसहचरीचित्तसंशयितकौमारभावा भवति । किं च उ-
 द्दामशशिमयूत्रनिकुरम्बचुम्बितप्रवृत्तनिष्यन्दचन्द्रमणिहारधारिणी प्रचुरकर्पू-
 रसविशेषशिशिरचन्द्रनरसच्छडासारनिकरदन्तुरितवालकदलीपत्रशयना पादसं-
 वाहनादिव्यापारत्वरमाणसहचरीसार्थविरचितोपनीतकमलिनीदलजलद्रितालवृ-
 न्तोन्निद्रेव रजनीर्गमयति । कथमप्युपलब्धनिद्रासुखा प्रक्षालितपादपल्लवोद्धम-

जानामि । येन प्रस्फुरितरदनच्छदोज्ज्वलदन्तमौक्तिकपङ्क्तिकान्तिसविशेषशोभितं
 निरन्तरोल्लसितपुलकपद्मलकपोलधूर्णमानसंततानन्दवाप्यस्त्रवकम् । 'वाहधेवम्'
 इति पाठे धेवो (?) दिन्दुः । ईषद्विषमनिप्पन्दमन्धरतारोत्तानमद्यणमुकुलायमान-
 नेत्रनीलोत्पलमविरलोद्भिन्नस्वेदजलविन्दुसुन्दरनिटिलचन्द्रलेखामनोहरम् । नि-
 टिलो ललाटः । मुग्धमुखपुण्डरीकमुद्धहन्ती विदग्धसहचरीचित्तसंशयितकौमार-
 भावा भवति । येन कारणेन दन्तच्छदस्फुरणरोमाद्यानन्दवाप्यदृग्विकारविरोदस्वे-
 दप्रवृत्तिभिः संभोगचिह्नविदग्धसङ्गीनां चित्ते संशयविपरीकृतः कुमारीभावो यत्नः
 स्या । कथमित्यं कुमारीपि विदग्धनायकोपमुक्तेव संभोगचिह्नलङ्घनेदेवं संदिग्-
 माना भवति, तेन कारणेन हृदयनिरिदवगमनिर्माणसंभोगसौहिल्यनिर्वपितेयमेति
 जानामीति योज्यम् । एतत्सर्वमन्त्राभिः 'गीदीदन्व-' इत्यादावेवाच्यतेति
 नेह प्रकथ्यते । किं च, उद्दामशशिमयूत्रनिकुरम्बचुम्बितप्रवृत्तनिष्यन्दचन्द्रमणिहा-
 रधारिणी प्रचुरकर्पूरसविशेषशि- शिरचन्द्रनरसच्छडासारनिकरदन्तुरितवालकदली-
 पत्रशयना पादसंवाहनादिव्यापारत्वरमाणसहचरीसार्थविरचितोपनीतकमलिनीदलजल-

माधवः—अहो, स्थान एवाभ्युल्लासो भगवत्याः ।

कामन्दकी—अहो, प्रमादः ।

प्रकृतिललितमेतत्सौकुमार्यैकसारं

वपुरयमपि सत्यं दारुणः पञ्चवाणः ।

चलितमलयवातोद्धूतचूतप्रसूनः

कथमयमपि कालश्चारुचन्द्रावतंसः ॥ १४ ॥

लवङ्गिका—अण्णं अ जाणीदं होदु भववदीए । एदं अ माहवप्पडिच्छन्दअसणाहं चित्तफलमं । (मालत्याः स्तनांशुकमपनीय) एसा वि तस्स एव सहस्त्विरइदेति कण्ठावलम्बिआ वउलमाला संजीवणं पिअसहीए । (इति वकुलमालां दर्शयति ।)

१. अन्यच्च ज्ञातं भवतु भगवत्या । एतच्च माधवप्रतिच्छन्दकसनाथं चित्र-फलकम् । एपापि तस्यैव स्वहस्तविरचितेति कण्ठावलम्बिता वकुलमाला संजीवनं प्रियसख्याः ।

नन्दनमपि मे हृदयमस्या दारुण्या तदुक्तयावस्थया विदीर्यते । सुकुमारतया झटित्यनिष्ठोपनिपातमांशङ्क्य विदीर्णमिव भवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ माधवः । अभ्यु-ल्लासोऽनिष्ठाशङ्कया हृदयस्योद्वेगः । स्थाने युक्त इत्यर्थः ॥ कामन्दकी । प्रमादो-ऽस्मदीयानवधानता । अहो आश्चर्यम् । यदिदानीमपि तया संदिहानेनैव प्राणव्य-येनापि मालतीसमागमं प्रति विलम्बयत इत्यर्थः । विलम्बनानौचित्यमेवाह—प्रकृतीति । प्रकृत्यैव ललितम् । ललितं नाम यौवनारम्भसंभवभृङ्गारानुगुणो गात्रारम्भः । यथा—‘सुकुमारोऽङ्गविन्यासः सभ्रूनेत्राधरक्रियः । अनुलवणश्च मसृणः स्त्रीणां ललितमीरितम् ॥’ इति । तद्योगाल्ललितमेतस्या वपुः सौकुमार्यैकसारं सौकुमार्यमात्रस्थिरांशम् । सौकुमार्यमेवास्य वपुषोऽवलम्बनं नान्यः सत्त्वयोग इत्य-र्थः । ‘प्रसूनपल्लवस्पर्शासहं यत्स्यात्तदुत्तमम्’ इत्युक्तमुत्तमसौकुमार्यमत्र विवक्षितम् । अयं पुनः पञ्चवाणो दारुणो घोरतरव्यापारः । अस्तु नामैतत् । कथमयं कालोऽपि मन्दमन्दसंचारिचन्दनाचलगन्धवहकम्पितसहकारकुमुमनि करस्तुपारवारिदायव-प्रहाभावाच्चारुचन्द्र एवावतंसो यस्य स तादृश इदानीमेवोपस्थितः । कष्टमनर्थ-परम्परा संमिलितेत्याशयः । अनेन विधूतं नामाङ्गमुक्तम् । यथा—‘विधूतमरति-र्यूनोः सुरताप्राप्तिसंभवा’ इति ॥ १४ ॥ लवङ्गिका । अन्यच्च ज्ञातं भवतु भग-वत्या । एतच्च माधवप्रतिच्छन्दकसनाथं चित्रफलकम् । माधवानुरागप्रकपेद्योतक-मिदमप्येकं भगवत्या ज्ञातव्यमित्यर्थः । स्तनांशुकमिति कण्ठावलम्बितस्रगवलोक्रना-थम् । एपापि तस्यैव स्वहस्तविरचितेति कण्ठावलम्बिता वकुलमाला संजीवनं प्रिय-सख्याः । तदेवं भगवत्या माधवं प्रति मालत्यानुरागे न किञ्चिदपि संशयितव्यम् । यथा-

माधवः—

जितमिह भुवने त्वया यदस्याः

सखि बकुलावलि बल्लभासि जाता ।

परिणतविसदण्डकाण्डपाण्डु-

स्तनपरिणाहविलासवैजयन्ती ॥ १५ ॥

(नेपथ्ये कलकलः । सर्वे आकर्णयन्ति ।)

रे रे संकरपुरवासिजाणपदा, एतो क्वु जोषणारम्भभरिददुवि-
सहामरिसरोसवइअरबलामोडीअविघडिदुग्घडिअलोहपञ्जरपडिलगसं-
गलिअणिवलो णिवलीलाविलासुबेलिवल्लहत्तुङ्गलङ्गूलविअडवैजय-
न्तिआविसमडामरुहामसरीरसंणिवेसो मठादो अवक्कमिव तक्खणस-
तिण्णकवलिआणेअदेहिदेहावअवमज्झणिदुरत्थिखण्डखण्डणटंकारक-

१. रे रे शंकरपुरवासिजाणपदाः, एष खलु यौवनारम्भभरितदुर्विषहा-
मर्परोपव्यतिकरवलात्कारविघटितोद्घाटितलोहपञ्जरप्रतिलग्नसंगलितनिगलो नि-
जलीलाविलासोद्वेहवहभतुङ्गलाङ्गूलविकटवैजयन्तिकाविषमडामरोहामशरीर-
संनिवेशो मठादपक्रम्य तत्क्षणसत्पुष्पकवलितानेकदेहिदेहावयवमध्यनिधुरास्थि-

कथंचित्संघटनोपाय एव क्षटिति प्रयोज्य इत्याशयः ॥ माधवः—जितमिति ।
सखि, पूर्व मत्कृष्णादलम्बिनी भूत्वेदानीं मतिप्रयतमाकण्ठप्रणयिनीत्वेन मत्प्रयोजन-
संपादनैकप्रवणतया मम वयस्यभूते बकुलावलि, इह भुवने सर्वस्मिन्नपि प्रपद्ये त्वयैव
जितं सर्वाविराग्युत्कर्षो लब्धः । यतोऽस्याः प्रियाया बल्लभा जाताति । मया हि
कथमहमस्मा मदनुरागसूचकसस्पृहाबलोकनगोचरो भवेयम्, कथमेतदीयशरीरसं-
स्पर्शसंजातसौहिल्यनिर्घृतो भूयासम्, कथं क्षणमप्येतत्कृष्णालिङ्गननहोत्सवचरिता-
र्षजीवनः स्थामिति संततं यदाशास्यते तदेतत्त्वया निरन्तरतत्कुचमण्डलीमण्डनाद-
मानया संततं सस्पृहाबलोकननिर्वर्णमानया मनेयं जीवितालम्बनभूता प्रियसखी-
त्यनवरतमनिनन्दमानया सत्सुगुणमधिगतमित्यदो ते सौभाग्याविराग इति
भावः । इदमेव विरोधमेव दर्शयति—परिणतो यो विसदण्डस्तस्य काण्डः पदै-
देशस्तदूत्पाण्डुर्दः स्तनपरिणाहः कुचाभोगस्तस्य यो विलास उज्ज्वमणं तस्य
वैजयन्ती पताया उत्वर्षोतिषा । अनेन माधवस्य सत्सुगुणनिर्घृतबहुत्वनलि-
पायाः प्रियतमावप्यभरणलहनेन र्पप्रतीवेरत्तुपरानाप्यनो नामात्तुयन् ।
यथा—‘अरत्तुपरामः इमः’ इति । कव्यलिङ्गनलंकारः ॥ १५ ॥ एवमप्यो-
न्यानुरागव्यहयेन परस्परव्यभिचारेण स्तनपरिणतव्येन स्तनपरिणतव्येन तं विरो-
धार्तुं सूचिकारयमर्थोपदेशमाह—नेपथ्य इति । ‘अन्तर्बन्धिकासंघर्षभूति-
र्धस्य स्यना’ इति सूचिबालक्षणम् । रे रे संकरपुरवासिजाणपदाः, एष खलु यौ-

टकटाअन्तकरपत्तकठिणदाढाकरालमुहकन्दरो विअडविअम्भणुहाम-
दारुणछपेडामोडिअपरिमिलिअणरतुरङ्गजङ्गलुगालभरिअगलगुहाग-
म्भगम्भीरगम्गरो रल्लिगल्लूरणसद्दसंदम्भपरिपूरिअण्होअलो णिहदणि-
प्पेसिदण्हणिट्टाविदासेसजणणिवहो कठोरणहरकप्परदलिआकट्टज-
न्तुगत्तावअवपउत्तरत्तकद्दमिअगइपहो दुट्टसद्दलो कअन्तलीलाइदं क-
रेदि । ता पडिरक्खह जसहत्ति अत्तणो जीविदं ति ।

खण्डखण्डनटंकारकटकटायमानकरपत्रकठिनदंष्ट्राकरालमुखकन्दरो विकटवि-
जृम्भणोहामदारुणचपेटामोटितपरिमिलितनस्तुरङ्गजाङ्गलोद्धारभरितगलगुहाग-
र्भगम्भीरघर्घरो रल्लिगल्लूरणशब्दसंदर्भपरिपूरितनमस्तलो निहतनिष्पेपितनष्ट-
निष्ठापिताशेषजननिवहः कठोरनखरकर्परदलिताकृष्टजन्तुगात्रावयवप्रवृत्तरक्त-
कर्दमितगतपथो दुष्टशार्दूलः कृतान्तलीलायितं करोति । तत्परिरक्षत यथा-
शक्त्यात्मनो जीवितमिति ।

वनारम्भेण भरितौ पूर्णौ दुर्विषहौ यावमर्परोषावक्षमाकोधी । यद्वा स्थिरक्रोधांता-
त्कालिकफोषौ । यथाहुः—‘क्रोधः कृतापराधेषु स्थिरोऽमर्षलमश्रुते । रोपस्त्वात्का-
लिकः क्रोपः’ इति । तयोर्व्यतिकरेण संमेलनेन गो बलात्कारस्तेन पूर्वं विषटितं
भ्रजितं पश्चादुद्धाटितमपसारितद्वारबन्धनं यल्लोहपञ्जरं तत्रैव प्रतिलम्बः संघक्तः
संगलितः स्रचरणाद्विगलितो निगलः शृङ्खला यस्य सः । निजः स्वकीयः पञ्जरनिग-
लबन्धापगमाधिरस्य लब्धो यो क्षीलया स्वाच्छन्द्येन विलासश्चक्रमणरूपो निहार-
स्तेनोद्वेष्ट ऊर्ध्वप्रसारितो बलमः प्रियतमस्तुक्त उन्नतो यो लाजलो बालदण्डः स एव
विकटवैजयन्तिका विकृताकारपताका तथा विषमो दुर्दर्शो डामरो भीषण उहामः प्रा-
चण्ड्यमण्डितः शरीरसंनिवेशो यस्य सः । मटादपकम्य तत्क्षणेऽपकमण एव सतृष्णं
यथा स्यात्तथा कवळितानामनेकदेहिदेहानामवगवास्तेषां मध्ये ये निष्ठुराः परया
अस्त्रिखण्डास्तेषां खण्डनेन दन्तीर्निष्पीडनेन जनितो मष्टंकारस्तेन कटकटायमानो
कटकटाशब्दं कुर्वाणा करपत्रवत्कटकचवत्कठिना या दंष्ट्रा तथा करालो दन्तुरो मुख-
कन्दरो वदनकुहरं यस्य सः । तथा विकटं यद्विजृम्भणं विरहणं तेनोहामदारुणः
प्रचण्डभीषणो यत्रपेटो विस्तृताङ्गुलिः फरः । ‘पाणौ चपेटप्रतलप्रदृक्ता विस्तृता-
शुलौ’ इत्यामरः । तेनामोटितं मर्दितम् । ‘मुट प्रमदने’ इति धातोरेतद्भूषम् । परितो
मिलितं यत्रस्तुरदस्य जात्रलं सरफं मांसं तस्य य उद्धार आनिक्तयाद्भ्रमं तेन भ-
रिता परिपूर्णा गलगुहा तस्या गर्भं गम्भीरो घर्घरो यस्य । रल्लीति देशी परं दीर्घव-
धुरध्वनिवाचि । दीर्घमधुरो गल्लूरणशब्दो मांसमशुणपमयदृपितशार्दूलगणित्प्रयुक्तं
कटकटमितं तस्य संदर्भो विपुलत्वं तेन परिपूरितं ममस्तुत्वं येन सः । तथा केवि-
त्रिष्टनाः, केवित्रिष्टेपिताश्रुणीकृताः, केवित्रिष्टा अदर्शनं गणिताः, केवित्रिष्टा-
विदा निष्ठा निर्भयस्यानपर्यन्तं गमिता येऽशेषत्रतास्तेषां निवहो यस्य सः । कवि

(प्रविश्य संभ्रान्ता ।)

बुद्धरक्षिता—परिचाजघ । एसा णो पिअसही अमच्चणन्द-
णस्स भइणी मदअन्तिआ एदिणा दुइसहूलेण हदविद्दाविअपरि-
अणा अभिभविअदि ।

मालती—सखि लवङ्गिण, अहो महन्तो पमादो ।

माधवः—बुद्धरक्षिते, कासौ ।

मालती—(सहर्षसाध्वसम् । स्वगतम् ।) अहो हे, एसो वि एत्थ एव ।

माधवः—(स्वगतम् ।) हन्त, पुण्यवानसि यदहमतर्कितोपनत-
दर्शनोल्लसितयानया ।

अविरलमिव दाम्ना पौण्डरीकेण नद्धः

क्षपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेण ।

१. परित्रायध्वम् । एपा नः प्रियसख्यमाल्यनन्दनस्य भगिनी मदयन्ति-
कैतेन दुष्टशार्दूलेन हतविद्रावितपरिजनाभिभूयते ।

२. सखि लवङ्गिके, अहो महान्प्रमादः ।

३. अहो, एपोऽप्यत्रैव ।

नीपितनष्टनिष्ठापिता' इति पाठः । तत्र पूर्वं भीषिताः, पश्चान्नष्टा दृग्विषयमतीताः,
पश्चान्निष्ठापिता निर्भयस्थानं प्रापिता इति व्याख्येयम् । तथा बठोरनखरकर्परद-
लिताकृष्टजन्तुगात्रावयवप्रवृत्तरक्षकदर्दमितगतिपथो दुष्टशार्दूलः कृतान्तलीलायितं
करोति । तत्परिरक्षत यथाशक्त्यात्मनो जीवितमिति ॥ बुद्धरक्षिता । परित्रा-
यध्वम् । एपा नः प्रियसख्यमाल्यनन्दनस्य भगिनी मदयन्तिकैतेन दुष्टशार्दूलेन
हतविद्रावितपरिजनानभिभूयते । मालती । सखि लवङ्गिके, अहो महान्प्रमादः ।
चिरमत्र विजने वनेऽस्त्वामिरेकाकिनीनिः स्थितमनुचितं कृतम् । इदानीं कः
परित्रातेति भावः ॥ माधवः । असौ कुत्र वर्तते । इदानीमेव निरह्य भयत्सखीं
मोचयिष्यामीत्यर्थः ॥ मालती । सहर्षसाध्वसमिति । लवङ्गिकानिदेदितसखीस-
धिरहृद्येदना चित्रफलयककुलावलीवृत्तान्तः सर्वोऽप्यत्रैव वर्तमानेनापिगत इति
दृष्टेः, विदिष्टे मामेनं च एषा यथाशक्ताया निदेदमिप्सतीति साध्वसं च अहो हे
अहो प्रमादः । 'चिन्तायां सप्रमादायामग्रहे इति क्वचित्पठम् । एतद्वरुणं विदे-
येण प्रयोषत्वं प्रयोक्तृनिः ॥' इति दचनात् । एपोऽप्यत्रैव । माधवः । परिल्लारि-
श्लोकोपरस्कारः । अचिरलेति । अत्रापि तोपनतमरुद्धितमेव एतादुपगतं यदहं
मद्विषयं तेनोत्तितसाध्वसं हर्षपरदशतमानया बध्नां स्फारितेव विस्फारितेन । 'आ-
दत्तं विस्फुरत्सारे विस्फारितमुदाहृतम्' इति लक्षणात् । चक्षुषा हरयेन पं.
लितामभोजयित्तेन दासादिरत्वं नदी रद एव । अहमिति रेफः । दासत्वं च

कवलित इव कृत्स्नश्चक्षुषा स्फारितेन

प्रसभममृतमेघेनैव सान्द्रेण सिक्तः ॥ १६ ॥

बुद्धरक्षिता—महाभाग, एसो खु उज्जाणवाहिअरज्झामुहे ।

माधवः—(साटोपम् ।) अप्रमत्तोऽस्मि ।

मालती—लवङ्गिए, संसओ खु जादो ।

माधवः—(सवीभत्सम् ।) अहह ।

संसक्तव्रुटितविवर्तितान्नजाल-
व्याकीर्णस्फुरदपवृत्तरुण्डखण्डः ।

कीलालव्यतिकरगुल्फदन्नपङ्कः

प्राचण्ड्यं वहति नखायुधस्य मार्गः ॥ १७ ॥

अहो प्रमादः ।

वयं वत विदूरतः क्रमगता पशोः कन्यका

१. महाभाग, एप खल्लयानवाह्यरथ्यामुखे ।

२. लवङ्गिके, संशयः खलु जातः ।

क्षाणां प्रक्षीभूयाविरलनिप्रातनात् । नद्धत्वेन निष्क्रयत्वमात्मनो दर्शयन्स्तम्भाख्यं
सात्विकभावमभिव्यनक्ति । तथा निर्भरेण संपूर्णेन दुग्धस्रोतसा पयःप्रवाहेण
क्षपित इव । क्षीरपूरक्षपनेनात्मनः सौहित्यप्रकर्षं व्यनक्ति । कृत्स्नः समस्त एवाहं
कवलितो निगीर्णो विषयमाधुर्योत्कर्षाचक्षुषा स्वान्तःप्रवेक्षित इव । तस्याधिर-
कालदर्शनेनाप्यवृत्तिमनेन सूचयति । अमृतवर्षिणा मेघेन सान्द्रेण सिक्त इव ।
अनेन धारासारन्यायेन कटाक्षप्रवृत्तेर्लोलाख्यो दृष्टिव्यापार उक्तः । यथा—‘धा-
रावाहिकसंचारो यस्य तल्लोमुच्यते’ इति मालोपमालंकारः ॥ १६ ॥ बुद्धर-
क्षिता । महाभाग, एप खल्लयानवाह्यरथ्यामुखे ॥ माधवः । साटोपं ससं-
ध्रमम् । अप्रमत्तः सावधानः ॥ मालती । लवङ्गिके, संशयः खलु जातः शार्द-
लमृत्युवक्रान्निर्गमिष्यत्यसौ न वेति संदेहो जातः । कण्ठं धिगित्यर्थः ॥ माधवः ।
सवीभत्सं सज्जुगुप्सम् । आहेति शेषः । अहहेत्यद्भुते । संसक्तेति । नखायुधस्य
व्याघ्रस्य मार्गः प्राचण्ड्यमतिभयंकरतां वहति घते । कीदृक् । संसक्तानि क्वचिद्वतादी
प्रथमं लग्नानि तत्रक्षुटितानि छिन्नानि ततश्च विवर्तितानि भूमौ तत्र विक्षिप्तानि
ग्रान्यन्नजालानि तैर्व्याकीर्णः संकुलस्तथा स्फुरन्तः प्रकाशमाना अपवृत्ता विप-
प्रस्ता रुण्डखण्डाः क्षिरःकपालच्छेदा यत्र सः । तथा कीलालस्य रक्तस्य व्यति-
हारेणामिथ्रीभावेन गुल्फदन्नः पशो यत्र स इति ॥ १७ ॥ अहो प्रमादः ।
अयन्तिक्वापिजनस्यानवधानलमाध्वर्यं यदियमशक्यप्रतीकारे संकटे निपतिते-
। अशक्यप्रतीकारतामेवाह—चयमिति । वयं तावदूरे वर्तामहे । कन्यका

सर्वाः—हं मदयन्ति ।

कामन्दकीमाधवौ—(सहर्षाकृतम् ।)

कथं तदवपातितादधिगतायुषः संभ्रमात् ।

कुतोऽपि मकरन्द एत्य सहसैव मध्ये स्थितः

इतराः—साहु, महाभाव, साहु ।

कामन्दकीमाधवौ—

दृढं च पशुना हतो व्यसुरसौ कृतश्चामुना ॥ १८ ॥

इतराः—अचाहिदं ।

कामन्दकी—(साकृतम् ।) कथं व्यालनखरप्रहारनिःसृतरक्तनि-
वहः क्षितितलविषकखङ्गलतावष्टम्भनिश्चलः संभ्रान्तमदयन्तिक्रावल-
न्वितस्तान्यति वत्सो मकरन्दः ।

इतराः—हँद्वि, गाढप्रहागदाए, किलम्मदि महाभाओ ।

१. मदयन्तिके ।

२. साधु महाभाग, साधु ।

३. जत्याहितम् ।

४. हा धिक्, गाढप्रहारतया क्लान्यति महाभागः ।

तु पदोः कमगता । एकेनैव पदविन्यासेन लम्बदेशे वर्तते इत्यर्थः । हास्य-
इष्टजनविपत्तिद्योतकः । माधवस्य सहर्षत्वं व्याघ्रहननाद्वृत्तितान्निवनाद्य-
कथाः साकृतत्वं मकरन्देन मदयन्तिकाप्राणरक्षणोपकारस्य तदुभयसंघटनोपयो-
गित्वादिति । कथं मकरन्दः सहसैव संभ्रमादेत्य तदवपातितातेन शार्दूलेनावपा-
तितादिहतात् । कलाचिदायुधहस्तात्सुदृगादिलम्बाहारः । अधिगतं प्राप्तमायु-
येन सः । तन्निहतमदृस्वगतमाहृत्येत्यर्थः । मध्ये व्याघ्रमदयन्तिकपोरन्त-
स्थितोऽन्नकितोपनतोऽसावस्त्वा कालम्बनं जात इत्यर्थः ॥ इतराः । साधु-
पौरयं मकरन्दमिति शेषः । दृढमिति । दृढं यथा स्थापयामा मकरन्दः पशु-
हतोऽभिहतः । अमुना मकरन्देन चासौ पशुर्व्यसुर्विगतप्राणः कृतयः । प्रनमित्य-
'दंशुपुषः' इति कथित्वाठः । खण्डितः । व्याघ्र इत्यर्थः ॥ १८ ॥ इतराः । कला-
चितं मरानीतिः । उपस्थितमिति शेषः ॥ कामन्दकी । साकृतत्वे हेतु-
व्यालः शूरजन्दुः । क्षितितले विपत्तिलम्बनदधिरिव संभ्रान्तमदयन्तिको-
तदवष्टम्भनेन तदवष्टम्भनेन निश्चलो महाप्रहागदाए इत्युपनेया-
रम्भे स्थितः, न तु पतित इत्यर्थः । संभ्रान्तयोर्विपत्तया मदयन्तिकनादिति-
एतरेकपरम्भः ॥ इतराः । ए धिक् । गाढप्रहागदाए इत्यर्थः ।

मालती—(माधवस्य ललाटे हस्तं दत्त्वा ।) महाभाग, दिष्टिआ व
डुसि । णं भणामि पडिवण्णचेअण्णो महाभाओ त्ति ।

माधवः—(समाश्वस्य ।) वयस्य, साहसिक एहोहि । (इत्थालिङ्गति ।)

कामन्दकी—(उमौ शिरस्याग्राय ।) दिष्ट्या जीवद्वत्सांसि ।

इतराः—प्रियं णो संवृत्तं ।

(सर्वे हर्षं नाटयन्ति ।)

बुद्धरक्षिता—(जनान्तिकम् ।) सँहि मदअन्तिके, एसो एव सो ।

मदयन्तिका—सँहि जाणीदं एव मए जह एसो माहवो
अजं वि सो जणो त्ति ।

बुद्धरक्षिता—अवि सच्चवादिणी अहं ।

मदयन्तिका—णं कखु अह्मारिसेसु तुह्मारिसीओ पक्खवा-
दिणीओ होन्ति । (माधवमवलोक्य ।) सँहि, मालदीए वि रमणिज्जो

१. महाभाग, दिष्ट्या वर्धसे । ननु भणामि प्रतिपन्नचेतनो महाभाग इति ।

२. प्रियं नः संवृत्तम् ।

३. सखि मदयन्तिके, एष एव सः ।

४. सखि, ज्ञातमेव मया यथैष माधवोऽयमपि स जन इति ।

५. अपि सत्यवादिन्यहम् ।

६. न खल्वस्माद्दृशीषु युष्माद्दृश्यः पक्षपातिन्यो भवन्ति । सखि, मालत्या
अपि रमणीयोऽस्मिन्महानुभवेऽनुरागप्रवादः ।

चित्ताह्लादकलादनुरागप्रकर्षं सूचयति ॥ मालती । माधवस्य ललाटे हस्तं दत्त्वे-
त्यङ्गसंस्पर्शनामृतासेचनकल्पेन झटिति प्रमोहमपसारयितुं ललाटे हस्तनिक्षेपः ।
न चैतावता मालत्या धार्ष्ट्यमाशङ्कनीयम् । ईदृशे विपरसमये सर्वत्र सर्वेषामुचितो-
पचारकरणस्य लोके धार्ष्ट्यरूपतया अनुद्भावनात् ॥ कामन्दकी । शिरस्याग्राणं
गुरुजनस्यापत्येषु चात्सल्यद्योतकम् । जीवन्ती वत्सो वात्सल्यविषयावपलकल्पौ
यस्याः सा ॥ इतराः । प्रियं नः संवृत्तम् ॥ बुद्धरक्षिता । सखि मदयन्तिके,
एष एव सः । यो मया पूर्वं निवेदितस्त्वयि निरतिशयानुरागो मकरन्दः स एष एवे-
त्यर्थः ॥ मदयन्तिका । सखि, ज्ञातमेव मया एष एव माधवोऽयमपि स जन
इति । भर्तृत्वाध्यवसायान्नामानुपादानम् । त्वदुक्ताकृतिविशेषसंवादेन स्वजीवितनि-
रपेक्षतया मत्प्राणत्राणप्रवणतया कामन्दक्यादिव्यवहारेण च मदनुरक्तोऽयं मक-
रन्द इति ज्ञात एवेत्यर्थः ॥ बुद्धरक्षिता । अपि सत्यवादिन्यहम् । किं मदुक्तमस्य
दिगुणोज्ज्वलदं प्रत्यक्षतो दृश्यते न वेत्यर्थः ॥ मदयन्तिका । नखल्वस्म-

मन्तविस्रआणन्दसुन्दरघोलाविदधीरपेरन्तमणोहरा पल्लयन्ति मद-
अन्तिआमअरन्दाणं दलिअनीलुप्पलमंसलच्छविआ दिट्टिसंभेआ, तद्द
मण्णे मणोरहणिव्वुत्तसमाअमा एदेत्ति ।

कामन्दकी—(विहस्य ।) नन्विमौ परस्परं मानसं मोहनमनुभ-
वतः । तथा हि,

ईपत्तिर्यग्वलनचिपमं कूणितप्रान्तमेत-

अमोद्वेदस्तिमितललितं किञ्चिद्राकुञ्चितम् ।

अन्तर्मोदानुभवमसृणं सस्तानिष्कम्पपक्ष्म

व्यक्तं शंसत्यचिरमनयोर्दृष्टमाकेकराक्षम् ॥ २ ॥

मनोहराः पर्यरान्ते मदयन्तिकामकरन्दयोर्दलितनीलोत्पलमालच्छवयो दृष्टि-
संभेदाः, तथा मन्ये मनोमथनिर्युत्तममामावेताविति ।

पुरुषः—वत्से मदयन्तिके, इत इतः ।

मदयन्तिका—(अपवार्यं) सहि बुद्धरक्षिते, अवि पुणो

दीसइ एसो जीविदप्पदाई पुण्डरीअलोअणो ।

बुद्धरक्षिता—जेइ देव्वं अणुऊलइस्सदि । (इति निष्कान्ता)

माघवः—(अपवार्यं ।)

चिरादाशातन्तुसुटतु विसिनीसूत्रभिदुरो

महानाधिर्व्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु ।

प्रतिष्ठामव्याजं ब्रजतु मयि पारिप्लवधुरा

विधिः स्वैर्यं घत्तां भवतु कृतकृत्यश्च मदनः ॥ ३ ॥

अथवा ।

समानप्रेमाणं जनमसुलभं प्रार्थितवतो

विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणतिः ।

१. उच्चि बुद्धरक्षिते, अपि पुनर्द्रक्ष्यत एष जीवितप्रदायी पुण्डरीक-
लोचनः ।

२. यदि दैवमनुकूलयिष्यति ।

इति व्याचक्षते । अचिरमिति दर्शनक्रियाविशेषणम् ॥२॥ मदयन्तिका । उच्चि
बुद्धरक्षिते, अपि पुनर्द्रक्ष्यत एष जीवितप्रदायी पुण्डरीकलोचनः । अपि पुनरित्यौ-
स्तक्यातिशयो योज्यते ॥ बुद्धरक्षिता । यदि दैवमनुकूलयिष्यति । अथ माघवः
समधिगतमालतीप्रदाननिधयो नैराशयसंजातमुद्वेगातिशयं विवृण्वन्नाह—चिरा-
दिति । चिरादनुवृत्तो विसिनीसूत्रवन्मृगालतन्तुवद्भिदुरः स्वप्नेव नियमान्ता-
शातन्तुस्तस्यान्तारौव तन्तुरिदानीं बुद्धतु छिन्नो भवतु । प्रियतमासमागन्तारा
दुर्धलैवेयन्तं कालमनुवृत्ता सेदानीं छिन्नेत्यर्थः । तपेदानीं महानाधिर्मानती व्यथा
त एव व्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु । मालतीप्राप्तिलक्षणमवधिं प्रतीक्ष्य क-
संचिदाधिः सोऽहं इदानीं तस्यावधेरभावनिधयानिर्नर्थादो विवृण्वन्महामित्यर्थः । तथा
पारिप्लवस्य चित्तवाप्लवस्वारतिरूपस्य धुरोत्कर्षो मय्यव्याजं तिष्ठपदम् । तिरण्मे-
नेति यावत् । प्रतिष्ठां स्थितिं ब्रजतु । मालतीप्राप्त्याद्या कालमन्वभूत्याद्या अन्व-
गमाद्वात्सादिसदृश्यदप्रतिष्ठां प्रप्नोत्वित्यर्थः । तथा विधिः स्वैर्यं घत्ताम् । मदनस्य
कृतकृत्यो भवतु । उभाभ्यामपि वर्तव्यस्य महताः प्रयोजनस्य महता प्रयत्नेन
निर्दिष्टतत्त्वमित्यर्थः । जीवनमित्यपरं क्षणमात्रमपि दुर्लभमिति भावः । एकस्मि-
न्वर्षेऽनेववारपत्तमुच्चयत्तदुच्चयत्तदालंबारः ॥ ३ ॥ अथवेति । स्वप्नेव स्वा-
प्नानं एतथात्यति—समानेति । समानप्रेमाणं तुल्यात्समसुलभं परार्थित-
त्वेन दुःप्रापं जन्मं प्रार्थितवतो मम विधिः वामारम्भे दक्षीणेण एव परिणतिः

(मालतीमाधवौ सङ्गमपुराणमवलोक्यतः ।)

माधवः—कष्टम्, युतावती हि माधवस्य मालत्या समं लोका-
यात्रा । जहौ तु तत्र मोः,

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदां

प्रथममेकरमानमुत्कूलजात् ।

पुनरकण्ठविवर्तनदारुणः

प्रविशितष्टि विधिर्नसौ रुजम् ॥ ७ ॥

मालती—(व्यवर्ध !) महाशुभावः लोकनामन्दनः, इति
दिष्टेति ।

लवङ्गिका—हृदि । सरिरसंसर्गं इव पो विजसहोद कारो-
विदा वनधेन ।

मालती—परिणतं क्वनि जीवतिष्ठाद फलम् । निवृत्तं च
निष्कलदाद तदन्त कावालिक्वणं । परिगिद्धिदो देवद्वयम्-

मा वा सपत्नेष्वपि नाम तद्भू-

त्पापं यदस्यां त्वयि वा विशङ्क्यम् ।

तत्सर्वथा संगमनाय यत्नः

प्राणव्ययेनापि मया विधेयः ॥ ५ ॥

मकरन्दः—सर्वं सुष्ठु युज्यमानमादिश्यते युष्माभिः । अपि च

दया वा स्नेहो वा भगवति निजेऽस्मिञ्छिशुजने

भवत्याः संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति ।

ततश्च प्रव्रज्यासमयसुलभाचारविमुखः

प्रसक्तस्ते यत्नः प्रभवति पुनर्देवमपरम् ॥ ६ ॥

(नेपथ्ये ।)

भ्रमवद्, कामन्दद्, एसा भट्टिणी विष्णावेदि जहा मालदिं घेतुण
सुरिअं आअच्छेत्ति ।

कामन्दकी—वत्से, उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।

(सर्वा उत्थाय परिक्रामन्ति ।)

१. भगवति कामन्दकि, एषा भर्त्री विज्ञापयति यथा मालतीं गृहीत्वा
त्वरितमागच्छेति ।

तन्नानिष्टमाशङ्कनीयमित्यर्थः । तदेवाह—मा वासिति । अस्यां त्वयि च यत्पाप-
मनिष्टं विशङ्क्यं युवाभ्यामन्योन्यमस्मदादिभिश्च 'प्रेम पश्यति भयान्यपदेऽपि'
इति नीत्या प्रेमवशादस्थानेऽप्यनिष्टशङ्किभिराशङ्कनीयं तद्वां युवयोः सपत्नेष्वपि
माभूत् अनिष्टं हि शत्रुगामित्वेनेष्यते । इदं तु तेष्वपि नापेक्षितुं युक्तमित्यवस्था-
दौस्थ्यतिशयोक्तिः । तस्मात्सर्वथान्ततो गत्वा प्राणव्ययेनापि भवत्संगमनाय
यत्नो मया विधेयः । कार्य इत्यर्थः । इयं च यन्नाहया द्वितीयावस्था । यथा—
'अपश्यतः फलप्राप्तिं यो व्यापारः फलं प्रति । परं त्वौत्सुक्यगमनं स यत्न इति
कथ्यते ॥' इति ॥ ५ ॥ मकरन्दः । अपि चेत्यादि । संसाराद्विरतं राग-
द्वेषवासनाविवाजितमपि चित्तं द्रवयति कृपाद्रं करोति । दयेति । दयानुकम्पा,
स्नेहः प्रेमाख्यो भावः । अतो दयान्नेहपरवशत्वात्त्वदन्तःकरणस्य प्रव्रज्यासमये
संन्याससंप्रदाये सुलभो योऽष्टाङ्गयोगाभ्यासादिराचारस्तस्य विमुखो विरोधी । अयं
यत्नः प्रसक्तो बलादापतितः । अपरं पुनरितः परं तु दैवमनयोर्भागधेयं प्रभ-
वति । त्वया तु यावत्कर्तव्यं तावत्क्रियत इत्यर्थः । इदं चानुनयरूपं पर्युपासनं
नामाङ्गम् । यथा—'अनुनीतिः पर्युपास्तिः' इति ॥ ६ ॥ नेपथ्ये । भगवति
कामन्दकि, एषा देवी विज्ञापयति यथा मालतीं गृहीत्वा त्वरितमागच्छेति ॥

त्रलोकहायनदुरङ्गविलोकदृष्टि-

राष्ट्रिष्टवत्सवृत्तसंबलितैरिवाङ्गैः ॥ ८ ॥

माधवः—न दुर्लभा बुद्धरक्षितायाः प्रियसखी । अपि च ।

प्रमथ्य क्रव्यादं मरणसमये रक्षितवत्तः

परिष्वङ्गं लब्ध्वा तव कथमिज्जान्यत्र रमताम् ।

तथा च व्यापारः कमलनयनाया नयनयो-

त्तपि व्यक्तलेहः क्षिणितरुणीयश्चिरममूर् ॥ ९ ॥

तदुचिष्ठ । परदासिन्धुसंमैदन्वगाह्य नगरीमेव प्रविशावः ।

(व्यापार पतिक्रान्तः ।)

मकरन्दः—जयनसौ महानद्योर्नतिक्रः । य एषः

जलनिविहितवत्सव्यक्कनिस्तोततामिः

परिगततटद्यूनिः स्नातमात्रोत्थितामिः ।

विश्वी तलाः कश्चिदस्मा । त्रलोके ए एकहायनदुरङ्गवत्सलेव विलोका दृष्टिर्नस्माः आ ।
मनेन तला कस्तुद्वेगप्रतीवेष्टुरागातिरूपः प्रथमान्यवे । वद्वत्संबलितैः बुवारस-
दृष्टैरिवाङ्गैः । जनेन तदङ्गसंस्पर्शेण परमसौहेतुहेतुवृत्तमुक्त्वा । अष्टिष्टवत्स-
क्षिणं हुत्तवतीति यत्तद्विज्ञानं कर्तुं मे मनः क्षिणति । व्ययपदीत्यर्थः ॥ ८ ॥
माधवः । नेति । बुद्धरक्षितायाः प्रियसखी तथा न दुर्लभेति मकरन्दमाधव-
वति । बहुलमलमेवोच्यते । निर्धरत्यति—अपि चेति । प्रमथ्येति । मरण-
समये तलाः प्राग्विक्रान्तिकाले क्रव्यादं सांसारिकं व्याघ्रं प्रमथ्य निहृत्य रक्षितवत्-
त्सवत्सवसने प्रमथ्याणलक्ष्मणमुपकारं हुत्तवत्सवः परिष्वङ्गं स्वयंप्रसाधेयं लब्ध्वा
व्यभिचान्यत्र सहाय्येतिहे । रमतामदुराणवित्ता भवेत् । तथा हि तदानीमेव
पत्नीवित्तप्रदपिनस्य सर्वपं जंविहं शरीरं च समर्पितमिति स्वयंप्रसाधितानेन
व्यपिक्तम् । अतस्तदर्थे नवीविष्टेयं नान्यथासुख्यद इति भावः । यथा मया निविष्टं
तथा च तदनुस्य एव तला मरणयोर्गोचरो व्ययपदेः प्रदीद्वेगप्रतीवेष्टुरा-
गाया तिमिराया विषयान्तरसंस्पर्शेन तत्रैव निष्कृतया रमनीयो मनोरसह-
ति विषयेतिरामभूत् । एतेहावलीकनादेव विधीयते तस्मात्तानयेदयं विस्तरः ।
एवं योग्यता विस्तरानुसङ्गात्मे गमनम् । यथा 'वपनविहारे' वीर्येणः स व्य-
यान् एवमे' इति । ९ । इत्येति । परत विष्णुदेवि नरं करोः कनेरः
संगतः । मकरन्दः । लीवरिष्टेपि इ एषः य एष इति । योयं करोः
संभारः । जलेति । बुद्धरं यंहायनदुरङ्गसंस्पर्शेनोत्थितः कस्तुद्वे-
गवति । परिगततटद्यूनिः सर्व एतेषां । एतेषां इति शेषः । एतेषां
जलनयोर्विषयिः मकरन्दमाधवेति विस्तरः । एत एव जले

दालुणसमारम्भपरिणामो । ता कं वा उवालमामि मन्दभाङ्गी । कं
वा असरणा सरणं पडिवज्जामि ।

लवङ्गिका—सहि इदो इदो । (परिक्रामति ।)

माधवः—(स्वगतम् ।) नूनमाश्वासनमात्रमेतन्माधवस्य सहजत्वे-
हमात्रकातरा भगवती करोति । (सोद्वेगम् ।) हन्त, सर्वथा संशयित-
जन्मसाफल्यः संवृत्तोऽस्मि । तर्किं कर्तव्यम् । (विचिन्त्य ।) न खलु
महामांसविक्रयादन्यदुपायान्तरं पश्यामि । (प्रकाशम् ।) वयस्य
मकरन्द, अपि भवानुत्कण्ठते मदयन्तिकायाम् ।

मकरन्दः—अथ किम् ।

तन्मे मनः क्षिपति यत्सरसप्रहार-

मालोक्य मामगणितस्खलदुत्तरीया ।

तातस्य कापालिकत्वम् । परिनिष्ठितो दैवहतकस्य दारुणसमारम्भपरिणामः ।
तत्कं वोपालभे मन्दभागिनी । कं वाशरणा शरणं प्रतिपद्ये ।

१. सखि, इत इतः ।

यतस्वेत्याशयः ॥ मालती । परिणतमिदानीं जीवितवृष्णायाः फलम् । निर्व्यूढं च
निष्करणतया तातस्य कापालिकत्वम् । कापालिक एव परं स्त्रीवालादिवधे निष्क-
रणः । तेन पञ्चमाहकृत्यं च किञ्चित्सूचितम् । परिनिष्ठितः परिसमाप्तिं गमितो
दैवहतकस्य दारुणसमारम्भपरिणामः । कमुपालभे मन्दभाग्या । कं वाशरणा श-
रणं प्रतिपद्ये । अनेन माधवं कामन्दकीं च प्रति कथं युवयोः सतोऽप्यहमीदृशीं
दशामनुभवामीति तदुपकम्यतां यथोचितं प्रयत्न इति सूच्यते । एतत्सूचनार्थ-
मेवाधीरयापि मालत्या माधवसंनिधानेऽपि निन्नपीभूयाकन्दितमिति मन्तव्यम् ॥
लवङ्गिका । सखि, इत इतः । आगम्यतामिति शेषः ॥ माधवः । नून-
मिति । कथं वा राजनि प्रतिपक्षे तद्विरोधेन भगवती कार्यं निष्पादयेत् ।
तदस्या वचनमाश्वासनार्थमेवेत्यर्थः । संशयितं जन्मसाफल्यं मालतीप्राप्तिक्षणं
यस्य तादृशः संवृत्तोऽस्मि । अत्र मालतीप्राप्तिरेव जीवितसाफल्यमित्यनेन तदनु-
रागतदुःखातिशयप्रख्यापनात्सातिशयवचनरूपं पुष्पं नामाङ्गमुक्तम् । यथा—‘पुष्पं
सातिशयं वचः’ इति । इदानीं जालनुचितेनापि क्षिप्रफलप्रदेन यास्यागमप्रसिद्धेन
साहसिकजनकृत्येन महामांसविक्रयेणापि प्रयोजनं साधनीयमिति विचिन्त्य नि-
र्धारयति—न खल्विति । महामांसं पुर्यमांसम् । इयमपि द्वितीयावस्था
दृष्टव्या । वयस्येति । अपि प्रश्ने । उत्कण्ठत उत्सुको भवति ॥ मकरन्दः ।
अथ किम् । बाहुमुत्कण्ठितोऽहमित्यर्थः । तदेवाह—तदिति । सरसप्रहारं सरो-
वित्तबाहुलकरजक्षतं मामालोक्याविचारितविगलकृचावर्णांशुका । अनेन तादृश-

त्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टि-

राश्लिष्टवत्यमृतसंवलितैरिवाङ्गैः ॥ ८ ॥

माधवः—न दुर्लभा बुद्धरक्षितायाः प्रियसखी । अपि च ।

प्रमध्य क्रव्यादं मरणसमये रक्षितवतः

परिष्वङ्गं लब्ध्वा तव कथमिवान्यत्र रमताम् ।

तथा च व्यापरः कमलनयनाया नयनयो-

स्त्वयि व्यक्तलेहः स्तिमितरमणीयश्चिरमभूत् ॥ ९ ॥

तदुच्छिष्ट । वरदासिन्धुसंभेदमवगाह्य नगरीमेव प्रविशावः ।

(उत्थाय परिक्रामतः ।)

मकरन्दः—अयमसौ महानद्योर्व्यतिकरः । य एषः

जलनिविडितवस्त्रव्यक्तनिम्नोन्नताभिः

परिगततटभूमिः स्नातमात्रोत्थिताभिः ।

लिक्री तस्याः कान्तिरुक्ता । त्रस्तो य एकहायनकुरङ्गस्तस्येव विलोला दृष्टिर्यस्याः सा ।
 अनेन तस्या अप्युद्देशप्रतीवेरजुरागातिशयः प्रहयाम्यते । अनृतसंवलितैः सुधारसा-
 हुतैरिवाङ्गैः । अनेन तदङ्गसंस्पर्शस्य परमसौहित्यहेतुकलमुक्तम् । आश्लिष्टवत्या-
 लिङ्गनं कृतवतीति चत्तदालिङ्गनं कर्तुं ने मनः क्षिपति । व्यययतीत्यर्थः ॥ ८ ॥
 माधवः । नेति । बुद्धरक्षितायाः प्रियसखी तथा न दुर्लभेति मकरन्दमाश्रास-
 यति । अदुर्लभत्वमेवोपपत्त्या निर्धारयति—अपि चेति । प्रमध्येति । मरण-
 समये तस्याः प्राणविपत्तिकाले क्रव्यादं मांसाशनं व्याघ्रं प्रमम्य निहृत्य रक्षितवत-
 स्त्वादशव्यसने प्राणत्राणलक्षणमुपकारं कृतवतस्त्वव परिष्वङ्गं स्वयंप्रहाश्लेषं लब्ध्वा
 कथमिवान्यत्र तद्वातिरिक्ते रमतामनुरक्तचित्ता भवेत् । तथा हि तदानीमेव
 स्वजीवितप्रदायिनस्त्वव मदीयं जीवितं शरीरं च समर्पितमिति स्वयंप्रहालिङ्गनेन
 कथितम् । अतस्त्वदर्पितजीवितेयं नान्यत्रानुरज्यत इति भावः । यथा मया निधि तं
 तथा च तदनुरूप एव तस्या नयनयोर्व्यापारो व्यक्तलेहः प्रकृष्टीकृतप्रेमातिशय-
 स्या स्तिमिततया विषयान्तरासंस्पर्शेन तत्रैव दिनप्रतया रमणीयो मनोहरस्त-
 यि विषये चिरमभूत् । स्लेहावलोकनादेव निधीयते तस्यास्तद्व्येवासक्तिरित्यर्थः ।
 इदं चोपपत्त्या निर्णयरूपमुपन्यासो नामाङ्गम् । यथा 'उपपत्तिकृतो दोऽर्थः स उप-
 न्यास इत्येव' इति ॥ ९ ॥ वरदेति । वरदा सिन्धुधेति नद्यौ तयोः संभेदः
 संगमः ॥ मकरन्दः । व्यतिकरोऽपि स एव । य एष इति । दोऽर्थं नयोः
 संभेदः । जलेति । पुष्पदीर्घत्वादवगाहनार्थमागतानिर्बधूमिः सद्यस्त्वेवराश-
 नानिः परिगततटभूमिर्व्याप्ततीरप्रदेशः । दृश्यत इति रोपः । बधूर्देति नदि
 शान्तमात्रोत्थिताभिः स्नातसमनन्तरमेव निर्गताभिः सद्य एव जलेन नि

42

1

पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशत्याकाशयानेन भोषणोच्चलवैषा कपालकुण्डला ।)

कपालकुण्डला—

षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा

हृदि विनिहितरूपः सिद्धिदस्ताद्विदां यः ।

अविचलितमनोभिः साधकैर्मृग्यमाणः

स जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥ १ ॥

पञ्चबाणसुहृदैरिवामवामेतराङ्कम् ।

वीरशृङ्गारयोरैक्यं हृदि स्फुरतु तन्महः ॥

अथ पूर्वाङ्कसूचितमहामांसविक्रयोपयोगिवृत्तान्तं सूचयितुमेकपात्रप्रयोज्यं शुद्ध-
विक्रमभमारभते—तत इति । एकेनापि मध्यपात्रेण शुद्धविक्रमभो भवत्येव ।
यथाह—‘शुद्धोऽनेकेन वैकेन मध्यपात्रेण योजितः’ इति । आकाशयानेनेति योगि-
नीत्वेन खेचरगमनादिसिद्धिसंपत्तेः । सीपणो भयंकर उच्चलो दीप्तश्च वैषो यस्याः
सा । कपालकुण्डलेत्यन्वर्थं नाम ॥ षडधिकेति । शक्तीनां ज्ञानेच्छाक्रियोपलक्षि-
तस्वभावपरिस्फुररूपाणां नाथः प्रयोक्ता । अत एव तामिः परिणद्धो व्याप्तः । विचि-
त्रविश्वपरिस्फुरतन्निर्मातेति यावत् । यद्वा शक्तीनां ब्राह्म्यादीनां नाथः । अत
एव तामिः परिणद्धः स्वप्राणेश्वरबुद्ध्या प्रणयाद्वैष्टितः कापालिकादर्शनप्रतिपाद्यभूत-
नाथो जयति सर्वैर्त्कर्षेण प्रकाशते । तादृशस्यैव नमस्कार्यत्वात् । कीदृशोऽसावि-
त्यत आह—षडधिकेति । षडधिका दश षोडश या नात्यस्तासां यच्चक्रं मण्डलं
पिण्डरूपं तस्य मध्यं हृदयं तत्र स्थित आत्मा स्वरूपं यस्य सः । नाडीनामनन्त-
त्वेऽपि प्रधाननाडीनामिडादीनां षोडशसंख्यात्वात्षडधिकदशोऽयुक्तम् । इडादीनां
नात्यश्च । ‘इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना च परा स्मृता । गान्धारी हस्तिजिह्वा
च पूषा वसुवशा तथा ॥ अलम्बुसा कुहूश्चैव शङ्खिनी दशमी स्मृता । ताड्य जेहा
च जिह्वा च दिज्या कामदा परा ॥ अमृता बहुला नाम नाड्यो वायुसमीरेताः ॥’
इति । अपरिमितसुहृन्नाडीसहितप्रधानषोडशनाडीसमूह एव हृदिरवसानांसारि-
धाष्टपरिवृत्तं त्रिगुणच्छन्नं पिण्डशब्दाच्चयं शरीरस्मात् योगमार्गः । यद्वा । षड-
भ्यश्चक्रैर्भ्योऽधिकस्य । सप्तमस्यैवर्थः । दशनाडीचक्रं दशनाड्यात्मकं चक्रं नामि-
षमलक्ष्यम् । यद्वा षडधिकदशनाडीनां षोडशनाडीनां चक्रं षोडशनाड्यात्मकं
चक्रं कण्ठदिलदलेनादताद्यम् । तत्र स्थित उपासनावैशेष्यं संन्यस्यित
आत्मा स्वरूपं यस्यैवर्थः । तदथा चक्रानि योगशास्त्रे—‘दृष्ट्वैतं स्तःशक्ति-
साधितानि च परदलम् । शमीं दशदलेपेतं सूर्यं सप्तदले हरे ॥ कण्ठे स्तःशोड-
शदलं भ्रूषोऽसीतलेनितम् ॥ सप्तदलनाटपातं ब्रह्मरन्ध्रे हृ पश्यन् ॥ १ ॥’

तथा हि ।

विष्वग्वृत्तिर्जटानां प्रचलति निविडग्रन्थिवन्धोऽपि भारः

संस्कारकाणदीर्घं पट्टु रटति कृतावृत्ति खट्वाङ्गघण्टा ।

ऊर्ध्वं धूनोति वायुर्विचृतशवशिरःश्रेणिकुञ्जेषु गुञ्ज-

नुत्तालः किंकिणीनामनवरतरणत्कारहेतुः पताकाम् ॥ ४ ॥

(परिक्रम्यावलोक्य च ।) इदं च पुराणनिम्बतैलाक्तपरिमृज्यमानरसो-
नकरसगन्धिभिश्चिताधूमैरधस्ताद्विभावितस्य श्मशानवाटस्य नेदीयः
करालायतनम् । यत्र पर्यवसितमन्त्रसाधनस्यास्मद्गुरोरघोरघण्टस्याज्ञया
सविशेषमद्य मया पूजासंभारः संनिधापनीयः । कथितं हि मे गु-
रुणा—‘वत्से कपालकुण्डले, भगवत्याः करालया यन्मया प्रागुपया-
चितं स्त्रीरत्नमुपहर्तव्यम्, तदत्रैव नगरे विदितमास्ते’ इति । (सकौतुक-

तदेव रमणीयदामरत्वं प्रकटयति—विष्वगिति । विष्वक्सर्वतो वृत्तिरवस्थानं
यस्य स तादृशो जटानां भारो दृढतरग्रन्थिवन्धोऽपि वेगवशात्प्रचलति । तथा ख-
ट्वाङ्गे नद्धा घण्टा संस्कारेण शब्दजनकामिघातादेजन्योनानिहन्यमानगतेनातिश-
येन काद्वैरूपरिकल्प्येन जनितो यः काणो रणरणध्वनिस्तेन दीर्घं यथा तथा । पट्टु
कृता वावृत्तिः पुनः पुनरभ्यासो यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणत्रयम् । रटति
ध्वनति । तथा विवृतानि यानि शवशिरांसि तेषां या श्रेणी तस्याः कुञ्जेषु घन-
कुहरेषु गुञ्जशब्दाद्यमान उत्ताल उद्भूटः किंकिणीनामनवरतरणत्कारस्याविच्छिन्न-
निकाणस्य हेतुर्वायुर्वैगोत्तमोऽनिलः पताकां खट्वाङ्गावयवद्वामूर्ध्वं यथा स्यादेवं
धूनोति कम्पयति ॥ ४ ॥ परिक्रम्येत्यादि । इदं च तत्करालायतनम् । क्रीड-
शम् । श्मशानवाटस्य पितृवनप्रदेशस्य नेदीवोतिसंनिहितम् । श्मशानवाटं
विदिशति—पुराणेन निम्बतैलेनाक्तस्य परिमृज्यमानस्य रसोनकस्य लघुनस्य ।
‘लघुने गृष्टनारिष्ठमहाकन्दरसोनकाः’ इत्यमरः । यो रसो निर्वासलस्य गन्ध इव
गन्धो तेषां तैधिताधूमैर्गगनकर्परधस्ताद्भूतले विभावितस्यानुमितस्य महतो वि-
स्तीर्णस्येति । यत्र करालायतने पर्यवसितमन्त्रसाधनस्य परिसमापितगुरुरघोरस्य
सविशेषं पूर्वापेक्षया विशेषसदृशत्वं यथा स्यात्तथा पूजासंभारः पूजोपकरणकलापः
संनिधापनीय उपस्थापनीयः । विशेषः को वेलपेक्षायामाह—कथितमिति ।
प्रागुपयाचितं पूर्वं प्रापितं तिष्ठेऽस्मिन्नाश्रे भगवत्यै स्त्रीरत्नमुपहारीकरिष्यामीति
संकल्पितम् । उपहर्तव्यमानेतव्यम् । तत्स्त्रीरत्नं यत्रैव संनिहिते नगरे विदितं
सर्वजनप्रसिद्धमात्र इति ॥ सकौतुकमिति । एतादृशसङ्गुनारत्नसङ्करस्य
कथं निरादानत्र निर्मितं संचरणमिति सकौतुकम् । अतिगम्भीरमधुरावृत्तिर्गो-
म्भीर्यमाधुर्यगुणसालिन्दावृत्तिर्यस्य सः । ‘नीलोत्करोधर्षेषु गन्गीर्षं निर्दिष्टा
रता । सर्पापस्यासु माधुर्यं त्रिपापां गृह्यारिता ॥’ उक्तमिदं ज्ञेयं इत्य

मवलोक्य ।) तत्कोऽयमतिगम्भीरमधुराकृतिरुत्तमिभक्तकुटिलकुन्तलभार-
कृपाणपाणिः श्मशानमवतरति । य एपः ।

कुवलयदलश्यामोऽप्यङ्गं दधत्परिधूसरं

ललितविकटन्यासः श्रीमान्मृगाङ्कनिभाननः ।

हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः

प्रविगलदसृक्पङ्कः पाणिर्ललन्नरजाङ्गलः ॥ ५ ॥

(निरूप्य ।) स एप कामन्दकीसुहृत्पुत्रो महामांसस्य पणयिता मा-
धवः । तत्किमनेन । यथासमीहितं संपादयामि । विगलितप्रायश्च
पश्चिमसंध्यासंमयः । तथा हि ।

व्योन्नस्तापिच्छगुच्छावलिभिरिव तमोवल्लरीभिर्व्रियन्ते

पर्यन्ताः प्रान्तवृत्त्या पयसि वसुमतीनूतने मज्जतीव ।

कुटिलः करालः कुन्तलभारः केशकलापो यस्य सः । कृपाणपाणिः खड्गहस्तैः
श्मशानमवतरति । तत्कोप्ययं मृदुप्रकृतिरपि कुतश्चिद्धेतोरचिरपरिग्रहीतसाहस-
व्यापारः तदेष विचारणीय इत्याशयः । तमेव निर्वर्णयति—य एपः । कुव-
लयेति । स्वभावत इन्दीवरदलनीलोऽपि विरहादिनिमित्तसंस्कारराहिल्यात्परिधू-
सरं विवर्णमङ्गं दधद्विभ्राणः तथा महानायकतया विनयगाम्भीर्यधैर्यशालित्वे-
नात्रापि श्मशानप्रदेशे ललितो गाम्भीर्यमनोहरो निःशङ्कश्चरणविन्यासो यस्य
सः । श्रीमान्महाभाग्यद्योतककान्तिविशेषयुक्तो मृगाङ्कनिभाननः पूर्णचन्द्र-
मण्डलसंनिभवदनो य एप परिदृश्यतेऽतो नेदमस्य समुचितं कर्म । किंतु 'न
साहसमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति' इति न्यायेन जीवितव्ययेनापि साधनीर्यं
किंचिदभिलषितं साधयितुमेवं साहसमवलम्बितमिति भावः । यस्यास्यप्रक्षर-
दुधिरकर्दमो ललन्नरजाङ्गलो विलसन्नरमांसखण्डः प्रकटीकृतसाहसो वामः
पाणिरिव केवलं विनयं हरत्यविनयं द्योतयति । समांसखण्डवामकरदर्शनादे-
वास्य साहसं प्रतीयते । तदतिरिक्तावयवदर्शने तु प्रशान्तो विनीताकार एव
प्रतीयते । न साहसमित्यर्थः ॥ ५ ॥ निरूप्य निश्चित्य । स एप इति । यः
कामन्दकीसुहृदो देवरातस्य कुण्डिनेश्वरसचिवस्य पुत्रो बाल एवास्माभिर्दृष्टः स
एवास्मौ कार्यवशादिहागतः किंचिदतिदुःसाधकं कार्यं साधयितुमवलम्बितसाहसो
महामांसस्य विक्रेता भूत्वेह संचरति । युज्यते चास्यैतन्मनुष्यदुष्करं कर्म । यदसौ
महायोगिन्याः कामन्दक्याः सुहृत्पुत्र इति भावः । पणयिता व्यवहर्ता । विक्रेतेति
यावत् । 'पण व्यवहारे स्तुतौ च' इति धातोस्तृचि रूपं पणयितेति । तत्किमनेन ।
पि स्वकृत्यं निर्वर्तयतु । अहमपि मदिष्टं संपादयामीत्यर्थः । गुर्वाज्ञानुष्ठानस्य
ोऽप्यनुगुणोऽयं प्राप्त इत्याह—विगलितप्राय इति । निर्वृत्तकल्प इत्यर्थः ।
इति । व्योन्नः पर्यन्ता अवनीतलप्रान्तेष्ववनतास्तिरस्करिणीवत्प्रतिभा-

वात्यासंवेगविष्वग्विततवलयितस्फीतधूम्याप्रकाशं

प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥६॥

(इति निष्कान्ता ।)

इति शुद्धविष्कम्भः ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधवः ।)

माधवः—(साशंसम् ।)

प्रेमार्द्राः प्रणयस्पृशः परिचयादुद्गाढरागोदया-

स्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्चेष्टा भवेयुर्मयि ।

समाना विद्यत्ताः । तमोवहरीभिरन्धकारलताभिस्तापिच्छगुच्छावलिभिरिव तमालस्तवकपद्मिभिरिव त्रियन्त आच्छाद्यन्ते । तथा पृथिवीप्रान्तवृत्त्या परितः पर्यन्तदेशनिमज्जनक्रमेण नूतने प्रत्यप्रतया कल्पे पयसि मज्जतीव । अन्धकारा-
दृता पयोराशिनिमग्नेवेत्युत्प्रेक्षते । तथा त्रियामा रात्रिः प्रारम्भे स्वप्रवेशसमयेऽपि वालानां मण्डलाकारवातानां सम्यग्वेगेन विध्वंस्यन्तीति वितता वित्सारिता ततो वलयिता संजातवलयकारा स्फीता प्रचुरा या धूम्या धूममण्डली तस्याः प्रकाशो यत्र तं निजं स्वकीयं नीलिमानं तरुणयति । प्रमुख एव संतमसन्नैत्यं यौवनदशां प्रापयतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ एवं महामांसविक्रियार्थं माधवप्रवेशं, करालायतने पूजार्थम-
धोरघटस्य संनिधानम्, तत्र मालत्यानयनं च सूचयित्वा कपालकुण्डला निष्कान्ता ॥
इति शुद्धविष्कम्भः ॥ तत इत्यादि । यथानिर्दिष्टः कपालकुण्डलया निह-
पितरूपः ॥ माधवः—साशंसमिति । यदुद्देशेन महामांसविक्रयाख्यं कर्म चिक्रीडितं तत्प्रयोजनाशंसापूर्वकमाहेत्यर्थः । प्रेमेति । शृङ्गारस्य स्थायीभावस्य रतिरूपस्य प्रकर्षलक्षणावस्थाविशेषः प्रेनेत्युच्यते । प्रेममानप्रणयल्लेहानुरागा रते-
रेवावस्थानेदाः । यदुक्तम्—‘इदमङ्कुरिता प्रेम्णा मानात्पल्लविता भवेत् । सकोरका प्रणयतः क्लेहात्कुञ्जमिता भवेत् ॥ रागात्कलवती सेयमनुरागेण भुज्यते ॥’ इति ‘परस्परश्रयधनं निरुद्धं भावबन्धनम् । यदेकायत्ततोपाधि तत्प्रेमेति निगद्यते ॥’ इति । तेनार्द्राः सरसाः । आशुकूल्यशालिन्य इति यावत् । उक्तं च—‘यद्यदस्याः प्रियो वक्ति तस्य तस्याशुकारिताम् । योग्यतामार्द्रतामाहुर्ननःकालुष्यनाशिनीम् ॥’ इति । तथा प्रणयं स्पृशन्ति तेनानुरज्यन्त इति प्रणयस्पृशः । प्रणयो यथा—‘उपचारैर्मिथो यूतोर्दृष्ट्याभ्यन्तराभिधैः । प्रेम नीतं प्रकर्षं चेत्स एव प्रणयः सृजतः ॥’ इति । तथा परिचयात्तलैव प्रणयस्य पुनःपुनरवलोकनसंभाषणस्पर्शादिभिः परिपोषात् । ‘विदेशस्थे नृते वापि दुर्बले प्रतियोगिनि । धर्मिणि क्लेशकारी चः स प्रौढक्लेह उच्यते ॥’ इत्येवंरूपप्रौढक्लेहात्मकतापत्तौ सत्यां तत उद्गाढः प्रौढः कदाचिदप्यनुपरमो मासिष्टाख्यो रागश्चित्तानुरक्षकक्लेहप्रकर्षो यत्स्य उदय उद्रेको वासु ताः । रागो यथा—‘स एष चेद्गुणद्रव्यदेशकालादिभिर्हृदि । रज्यते दीप्य-
चित्ते च राग इति कथ्यते ॥’ मासिष्टो रागो यथा—‘अतीव शोभते यस्तु

यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापाररोधी क्षणा-

दाशंसापरिकल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रो लयः ॥ ७ ॥

अपि च ।

पैति क्षालितोऽपि सन् । स एव कविभिः सर्वैर्माञ्जिष्ठो राग उच्यते ॥' अयमेव च श्रेष्ठो रागः । यथाह—'श्रेष्ठो माञ्जिष्ठरागः स्यान्नीलीरागस्तु मध्यमः । कुसुम्भरागः कविभिरधमः परिकीर्तितः ॥' इति । स्थिरोऽप्यशोभनो नीलीरागः । आपातरमणीयः कुसुम्भरागः क्षणिकः । निसर्गमधुराः स्वभावरमणीया मुग्धदशस्तस्यास्तास्त्वानुभूताः केवलमनुभवेकसाराश्रेष्टाः कटाक्षविक्षेपभ्रूकर्मगात्रवलनप्रभृतयः शृङ्गारानुगुणा गात्रारम्भाः यथा—'लीला विलासो विच्छित्तिर्विभ्रमः किलकिञ्चितम् । मोटायितं कुट्टमितं विव्वोकललिते तथा ॥ विहृतं चेत्ति विज्ञेया योपितां दशं गात्रजाः ॥' इत्येवं सूक्ष्मदृष्ट्या परिगणिता मयि भवेयुरित्याशंसायां लिङ् । यासु चेष्टास्वाशंसामात्रेण परिकल्पितास्वपि कथमेतदीयप्रेमाद्रकटाक्षगोचरो भवेयम्, कथममृतरसमधुरमाकृतगर्भमस्याः प्रणयवचनमाकर्णयेयम्, कथमेतदीयगाढालिङ्गनसौहिल्यसुधारससरस्यात्मानं निमज्जयेयमित्यादिप्रकारेण मनोरथमात्रोपस्थापितास्वपि न तु परमार्थतोऽनुभूयमानासु, अन्तःकरणस्य लयो विलीनता तदेकनिमग्नत्वम् । तस्मायःपिण्डपाथोन्यायेन तन्मयीभाव इति यावत् । स भवति । किमु वक्तव्यं वस्तुतोऽनुभूयमानास्विति भावः । कीदृशो लयः । बाह्यकरणानां चक्षुरादीनां यो व्यापारः स्वस्वविषयग्रहणहेतुशक्तिरूपस्तं रोद्धुं शीलमस्यास्तीति तथा अन्तःकरणस्य चेष्टास्वेव विलीनत्वात्तदधिष्ठानाभावाद्दुपरतव्यापाराणीन्द्रियाणि भवन्त्येव । मूर्च्छादिलयाद्वैषम्यमाह—आनन्दसान्द्र आनन्दैकप्रचुरः प्रत्यगात्मन इव ब्रह्मण्वानन्दात्मके विलयो मोक्षदशायां तद्वदित्यर्थः । अत्र चाभिलाषविप्रलम्भशृङ्गारः प्राधान्येन व्यज्यत इत्यभिधामूलसंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यो रसध्वनिः ॥७॥ अत्र च पूर्वं शंकरपुरोधानवृत्तान्तेन दृष्टस्य समनन्तरं नन्दनप्रदाननिश्चयेन नष्टस्य वीजस्य 'प्रेमाद्रोः' इत्यारभ्य 'लीनेव प्रतिविम्बितेव' इत्यन्तेन ततः 'उपपन्नस्तावत्' इत्यादिना तत्रतत्राङ्कपरिसमाप्तिपर्यन्तं मुहुर्मुहुर्नवेपणादनुसंधानरूपायाः पष्ठाङ्के मालत्याः प्रथमावलोकसमयादारभ्य 'विस्तारिणः' इत्यादिनाङ्कसमाप्तिपर्यन्तं निरूप्यमाणायाः प्राप्त्याशयाः 'वत्स मकरन्द, मालतीनेपथ्येन परिवृतः प्रवर्तस्वारमनः परिणयाय' इत्यादिना सप्तमाङ्कपरिसमाप्तिपर्यन्तं निरूप्यमाणाया मालतीरूपधारिणो मकरन्दस्योपनायकस्य तस्याधिकारिकवृत्तान्तोपयोगिव्यापाररूपायाः पताकायाश्च समन्वयात्कृत्रिमपरिणयलक्षणवान्तरकार्यसमन्वितानामङ्कत्रयप्रतिपाद्यानां महामांसविक्रयमालतीप्राणत्राणाघोरघण्टसंहरणनगरदेवतागर्भगृहवृत्तान्तकृतकमालतीरूपमकरन्दव्यापाररूपाणां कथांशानां संबन्धनस्तत्रतत्रे न नायक्य " इत्याह ७॥ १. ॥ अत्रमन्वितो गर्भसंधिर्निरूपितः विनेति द्रष्टव्यम् । तत्रक्षणानि—'गर्भस्तु दृष्टनष्टस्य वीजस्यान्वेपणं मुहुः । समन्वेदेव प्राप्त्याशया पताकया ॥ अज्ञान्येकादशैतस्य गर्भसंधेर्यथाक्रमम् ॥'

त्पत्तिसंतानस्तन्मयमिव करोति वृत्तिसारूप्यतश्चैतन्यम् । तथा हि ।

लीनेव प्रतिबिम्बितेव लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च
प्रत्युत्तेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निखातेव च ।

यैर्विषयान्तरावगाहिभिः प्रत्ययान्तरैरन्यैर्ज्ञानैः । विभिन्नविषयावगाहिलमेव ज्ञानानामन्योन्यं वैसादृश्यम् । अतिरस्कृतोऽनन्तरितः प्रवाहो यस्य । विजातीयप्रत्ययासंबलित इत्यर्थः । प्रियतमाविषयाः स्मृतय एव प्रत्ययास्तेषामुत्पत्तिसंतानैः संतन्यमानत्वेनोत्पद्यमानाः स्मृतिप्रत्यया इति यावत् । मम चैतन्यं चिद्रूपमात्मानं तन्मयं मालतीमयमिव तत्तादात्म्यापन्नमिव करोति । कुतः । वृत्तिसारूप्यतः । वृत्तेर्मालतीगोचरायाः स्मृतिरूपाया अन्तःकरणवृत्तेः सारूप्यं मालत्याकारकारितत्वं तस्मादयमर्थः । वेदान्तिनः खल्वेवमाहुः—इन्द्रियार्थसंनिकर्षे सत्यन्तःकरणं परिणामिस्वभावं वृत्त्याकारेण परिणमते । अन्तःकरणावच्छिन्नं च प्रमातृचैतन्यं वृत्तावपि प्रतिफलति । तदेव वृत्तिप्रतिफलितं चैतन्यं प्रमाणमित्युच्यते । सा च वृत्तिविषयदेशं गत्वा विषयाकारकारिता भवन्ती विषयाधिष्ठानचैतन्यावरणकमज्ञानं विरोधित्वात्प्रदीपतमोन्यायेन निवर्तयति । ततश्च विषयाधिष्ठानचैतन्यं वृत्तिप्रतिफलितमातृचैतन्यामेदेन कूपकुल्यालवालसलिलन्यायेनैक्यमापन्नं स्फुरति । अधिष्ठानचैतन्यस्य चान्तःकरणतादात्म्याध्यासाभावादहमिति न प्रतीतिः । किं त्विदमर्थेन तादात्म्याध्यासाद्विषयाकारेणेदमित्येवेति । तथा च प्रकृतेऽपि स्मृतेर्मालत्याकारकारित्वात्तत्प्रतिफलितचैतन्यं विषयचैतन्येनैक्यमापन्नं विषयाकारेण स्फुरतीति । नन्वेवं तर्हि सा मालतीत्येवं प्रतीतिः स्यान्न तु तन्मयत्वम् । सत्वम् । किंतु संतानपदं पर्यालोचितं त्वया नैरन्तर्येण स्वर्णमाणतत्तांशविगलनेनेयमिति पुरोवर्तित्वप्रत्यक्षे प्रतिभाति । ततोऽपि चिरकालं तथैव भावनयेदंतयापि प्रविलयात्प्रमातृचैतन्यतादात्म्यापन्नैव प्रतीयत इति भावनाया माहात्म्यमेतदेव । एवं हि कानातुरकामिनीसाक्षात्कारः प्रतिद्वः शास्त्रेष्विति । अत एवैवशब्दप्रयोगः सर्वत्र तन्मयमिव लीनेवेत्यादावपारमार्थिकत्वयोतनाय । तेन सत्यप्येवंविधे दर्शने पारमार्थिकदर्शनप्रार्थनं युक्तमेवेति भावः । तन्मयमेवेति यदुक्तं तदेव विशदयति—लीनेवेत्यादि । या मदनोयाने मद्विषयप्रागनुरागयोतकाननुभवान्प्रकाशितवती सा प्रिया नोऽस्माकं तादृशे खीरले मत्तोऽपि प्राणेव मय्यनुरक्त आसक्तचित्त इत्यहो मे सौभाग्यमित्यात्मनि गौरवमारोप्य बहुवचनम् । चेतसि लम्बा । कथं लम्बेति जिज्ञासायां लम्बप्रकारविशेषानुत्प्रेक्षते—लीनेवेति । लयं गतेव । पांसुराशिपतितपयःकणवचित्तेऽन्तर्हितेवेल्यर्थः । ननु तर्हि तत्स्फुरणमेव न स्यादित्यादाह—प्रतिबिम्बितेवेति । विमलसलिलाशये चन्द्रमण्डलमिव मन्त्रे तसि प्रतिबिम्बितेव । अन्तःस्फुरणमुपपन्नमित्यर्थः । ननु तर्हि दिम्बासंनिधौ कथं प्रतिबिम्ब इत्यत आह—लिखितेवेति । मच्चित्तमितौ मन्मथेनैव चित्रकारेण चिन्तातुलिकयानुरागदर्पकेन लिखितेव । अतः साक्षात्स्फुरती

सा नश्चेतसि कीलितेव विशिखैश्चेतोभुवः पञ्चमि-

श्विन्तासंततितन्तुजालनिविडस्यूतेव लम्बा प्रिया ॥ १० ॥

(नेपथ्ये कलकलः ।)

माधवः—(आकर्ष्य ।) अहो, संप्रतीतस्ततः प्रवर्तमानकौणपनि-
करस्य महती श्मशानवाटस्य रौद्रता । अत्र हि,

पर्यन्तप्रतिरोधिमेदुरघनस्त्यानं चिताज्योतिषा-

मौज्ज्वल्यं परमागतः प्रकटयत्याभोगभीमं तमः ।

ननु तर्हि चित्रस्य रेखोपरैस्त्रासंस्थानविशेषात्मकत्वेन तद्रूपत्वाभावान्मालतीचित्र-
मेव लभं न तु मालती स्यादत आह—उत्कीर्णरूपेवेति । यथा शिलायामेव शिलापु-
त्रिका शिल्पिना टङ्केनोत्कीर्यते, एवं मम चित्ते मदनशिल्पिना शरैरेव टङ्केनोत्कीर्ण-
रूपमचित्तमेव प्रियाकारेणोत्कीर्णमित्यर्थः । नन्वणीयसो मनसो निरवयवत्वात्कथं
प्रिया तत्रोत्कीर्णेत्यत आह—प्रत्युत्तेवेति । यथा कनकविकारेषु वज्रादिकं घटितं
भवति, एवं मन्मनसि विरहानलसंघीपितत्वादुज्ज्वलसुवर्णपिण्डसंतिमेऽत एव द्रवी-
भूते स्त्रीरत्नं मदनसुवर्णकारेण स्थापितमित्यर्थः । ननु प्रतिवापस्य संयोगविशेषत्वा-
द्विभागोऽपि स्यादित्यतः संयोगदाढर्यायं प्रकारविशेषमाह—वज्रेति । गुडमापरसा-
दिद्रव्यभाविताः सुधालेपो वज्रलेपः । तद्वदितं वस्तु यथा दृढतरं भवति तद्वदिप्रयापी-
त्यर्थः । ननु तर्हि मनसः प्रियायाश्च संस्पर्शो न स्यात् मनस उपरि वज्रलेपस्तदु-
परि तस्या घटितत्वादित्यत आह—अन्तर्निखातेवेति । भूतले निधानवन्मनोगते
यथा यत्किञ्चिन्निखात्यते तद्विप्रियापि निखातेत्यर्थः । तर्हि तद्वदेव प्रतीतिर्न स्या-
दित्यत आह—कीलितेवेति । यथा दारुद्वयमयःशलाकाविद्धं कीलितं भवति तद्वत्प-
ञ्चभिरपि पञ्चबाणैरतितीक्ष्णैरुभयत्रानुवृत्ततया प्रोतंमेम मनसि प्रियतमा कीलितेवे-
त्यर्थः । अत्र स्वचित्तस्य कठिनत्वादयःशलाकावेधव्यथासहिष्णुत्वेऽपि प्रियायाः सौ-
कुमार्यातिशयशालिन्याः कुसुमसंस्पर्शनापि खिद्यदङ्गं कथं शलाकावेधव्यथां सोढुम-
र्हतीत्यरुच्या प्रकारान्तरमाह—चिन्तेति । चिन्तासंततिः कथं तत्प्राप्तिः स्यादित्येवंरु-
पैव तन्तुजालं तेन निविडं स्यूता बद्धेवात्मनेति सर्वत्रान्वयः । अत्र लीनेत्यत्राल्यन्तामे-
दस्योपक्रमात्तस्य चोत्तरोत्तरं भेदप्रतीतेः पतत्प्रकर्षत्वादर्थस्य पतत्प्रकर्षातिशयस्यैत-
दुदाहरणं स्यादिति मीत्या‘पाठक्रमादर्थक्रमो बलीयान्’इति न्यायेन सोपानावरोहण-
रीत्या चिन्तासंततीत्यारभ्य लीनेवेतिपर्यन्तं चोत्तरोत्तरसंश्लेषोत्कर्षप्रतीतेः पतत्प्रक-
र्षत्वं न भवतीति केचिद्विदग्धा व्याचक्षते । अत्र लग्नतया निर्दिष्टायाः प्रकृतायाः प्रिया-
या लयादिक्रियानिमित्तकालीनाय प्रकृतवस्त्रात्मकलाध्यवसायप्रधानक्रियानिमित्त-
कद्रव्यस्वरूपभावोत्प्रेक्षेति निष्कर्षः । यत्सूत्रम्—‘अप्रकृतगुणक्रियासंबन्धात्प्रकृतत्वेन
प्रकृतस्य संभावनमुत्प्रेक्षा’ इति । एकस्यानेकधाध्यवसायाद्यर्थं मालोत्प्रेक्षा ॥ १० ॥
नेपथ्ये कलकलः । पिशाचानामुत्पन्न इति शेषः । कौणपा राक्षसाः । रौद्रता भीषणता ।
अत्र हि श्मशानप्रदेशे । पर्यन्तेति । तमः कर्तुं चिताज्योतिषामौज्ज्वल्यं परभा-

संसक्ताकुलकेलयः किलकिलाकोलाहलैः संमदा-

दुचालाः कटपूतनाप्रभृतयः सांराविणं कुर्वते ॥ ११ ॥

तदुच्चैराघोषयामि । भो भोः श्मशाननिकेतनाः कटपूतनाः,

अशस्त्रपूतमव्याजं पुरुषाङ्गोपकल्पितम् ।

विक्रीयते महामांसं गृह्यतां गृह्यतामिति ॥ १२ ॥

(निपथ्ये पुनः क्लकलः ।)

माधवः—कथमाघोषाणानन्तरमेव सर्वतः समुच्चलदुचालतुमुल-
त्यक्कलकलाकुलः प्रचलित इवाविर्भवद्भूतसंकटः श्मशानवाटः ।
आश्चर्यम् ।

कर्णाभ्यर्णविदीर्णसृक्कविकटव्यादानदीप्ताग्निभि-

र्दश्रुकोटिविशङ्कटैरित इतो घावद्भिराकीर्यते ।

गतो वर्षोत्कर्षात्प्रकटयति । तनोरूपसंनिधौ हि तेजोरूपमुज्वलं प्रकाशते । क्रीदशं
तमः । पर्यन्ते ज्योतिषां प्रान्तप्रदेशे प्रतिरोद्धुं शीलमस्य तत्तथा । ज्योतिःसनीपय-
र्यन्तमावृत्तवर्तमानमित्यर्थः । तथा नेदुरं मांसलं घनं निविडं स्थानं पिण्डीभूतम् ।
सूचीनेद्यमित्यर्थः । तथा भोगेन वित्तारेण बहुदेशव्यापित्वेन भीमं भीषणम् । किं वैते
संसक्ताविच्छिन्नाकुला केलियेषां ते । उचाला उद्धटाः । कटपूतना नाम पिशा-
चविशेषात्प्रभृतयः पिशाचाः संमदाकिलकिलारूपैः कोलाहलैः सांराविणं सर्व-
तोऽपि दिस्तरमाक्रोशं कुर्वते । संपूर्वात् 'रु शब्दे' इत्यस्माद्वातोः 'अनिविधौ भाव
इत्युप्' इतीनुप्प्रत्ययः । 'तदन्तादप्' इति तद्धितोऽप्रत्ययः स्वार्थिकः ॥ ११ ॥
आघोषयामि । उच्चैर्विक्रयार्थं विक्रेयवस्तु निवेदयामीत्यर्थः । भो भोः संभ्रनादामन्त्र-
णे । अशस्त्रेति । शस्त्रेणासृष्टम् । अशस्त्रक्षतमित्यर्थः । शस्त्रसृष्टं हि पवित्रत्वात्वि-
शार्वैः स्प्रष्टुमशक्यमिति तदभावत्वेपां तस्य सुप्रहृत्वप्रतिपादनाद्योक्तः । अव्या-
जमकपटं वस्तुतो विक्रयार्थमेवानीतं न तु मांसविक्रयव्याजेन विश्वाप्तसुरपाय
प्रदुर्भानीतमित्यर्थः । यद्वा व्याजः कृत्रिमो गद्वादिर्मांसरूपको रोगनिरोधत्व-
द्रहितं यत्सुरपस्थां तेनोपकल्पितम् । गद्वादिकृत्रिमदोषदूषितं हि मांसं रसही-
नत्वादान्स्वायं स्यात् । स्त्रीमांसापेक्षया पुरुषमांसस्य प्रशस्तत्वद्योतनाय पुरुष-
प्रहणम् । उचं हि क्षापालिकागमे—'अशस्त्रसंछिन्नमयोपिरीयं कृमांसमाद्रं गल-
यसदिन्दु यत्' । अन्ये तु—'आत्मनिदिं पपीकल्य साहसाददुष्कञ्जितम् । अ-
दात्तभूतमव्याजं कृमांसं परिधीर्तितम् ॥' इत्याहुः । एतदेव महामांसशब्देनोच्यते ।
गृह्यतां गृह्यतामिति पीप्सा दुर्लभत्वापेक्षादरुण प्रथममागतत्वेकाले न पशुदाम-
तस्तेलादरातिगतसूचनायां ॥ १२ ॥ सर्वतः समुच्चलदुचालो भीषणस्तुमुलः सं-
धीर्णो व्यसः स्रुष्टं विभाव्यमागध यः कलकलस्तेनाहुत्वात्वाविर्भवद्भूतसंकटं
प्रकटीभवद्भूतैः संकटः संशीर्षः श्मशानप्रदेशः प्रचलित इव । विरायणतसंकर-
पथिवायात्प्रकृतया प्रहीतेः कन्मन्तान इव दत्तं इत्यर्थः । कर्णाभ्यर्णोति ।

विद्युत्पुञ्जनिकाशकेशनयनम्रूश्मश्रुजालैर्नभो

लक्ष्यालक्ष्यविशुष्कदीर्घवपुषामुल्कामुखानां मुखैः ॥ १३ ॥

अपि च ।

एतत्पूतनचक्रमक्रमकृतप्रासार्धमुक्तैर्वृका-

नुत्पुष्णत्परितो नृमांसविषसैरादर्दरं क्रन्दतः ।

खर्जूरद्रुमदन्नाजङ्घमसितत्वङ्नद्धविष्वक्तत-

स्त्रायुप्रन्थिघनास्थिपञ्जरजरत्कङ्कालमालोक्यते ॥ १४ ॥

(समन्तादवलोक्य विहस्य च ।) अहो प्रकारः पिशाचानाम् । ततः ।

पृथुचलरसनोप्रमास्यगर्तं

दधति विदार्य विशीर्णशुष्कदेहाः ।

मुखगतोल्कादीप्तिवशादीपलक्ष्यमन्धकारवशात्स्फुटमल्लक्ष्यं च विशेषतः शुष्कं कृशं दीर्घमत्युन्नतं च वपुर्येषामुल्कामुखानामन्वर्थानां पिशाचविशेषाणां मुखैर्नभ आकीर्यत आकीर्णं भवतीति । कीदृशैः । कर्णयोरभ्यर्णमन्तिकं यावद्विदीर्णं विपाटिते ते सङ्कणी ओष्ठप्रान्तौ ताभ्यां विकटं यद्यादानं वदनकुहरविवरणं तेन दीप्तः प्रकाशमानोऽन्त्रियेषु तैः । दंष्ट्राणां कोटिमिरत्रैर्विशङ्कटैराकुलैः । इतश्चेतश्च धावद्भिः । प्रदीप्तोल्कासंबन्धेन मुखमात्रदर्शनात्तेषामपसरणमुक्तम् । तडित्समूहसंनिभकेशादिमिराननैः ॥ १३ ॥ एतदिति । एतत्पूतनानां पिशाचविशेषाणां चक्रमालोक्यते दृश्यते । कीदृशम् । परितः सर्वत आदर्दरमीषद्धर्धरं यथा तथा । 'आधर्धरम्' इति क्वचित्पाठः । क्रन्दत आक्रन्दनं कुर्वाणान्कृकान्मासाहारान्मृगविशेषानक्रमेणातिवृष्णया यौगपथेनैकीकृत्य गृहीतो यो प्रासः क्वलपिण्डस्तस्मादर्धमुक्तैराधिक्याद्बदनविवरेऽद्यमानाङ्गमौ पतितैर्नृमांसस्य विषसैर्भुक्तशेषैः । उच्छिष्टैरिति यावत् । उत्पुष्णत्पोषणं कुर्वाणम् । खर्जूरद्रुमदन्ना तत्प्रमाणा जङ्घा यस्य ततथा । असितया लला नद्धाः परीताः विष्वक्सर्वतस्तता व्याप्ताः स्त्रायुप्रन्थयः सिराप्रन्थयस्तामिर्धनं निविडमस्थिपञ्जरं रक्तमांसमज्जादिभिर्विहीनतया केवलं पञ्जरीभूतान्यस्थीनि यस्य तादृक्च जरतोऽतिचिरकालजीवनाज्जराजीर्णाः कङ्कालाः शरीरास्थीनि यस्य तात्तद्वचेति विशेषणसमासः । 'कङ्कालः पुंसि कायास्त्रि' इति विश्वः ॥ १४ ॥ समन्तादवलोक्य विहस्य च । आहेति शेषः । विहसनेन च तादृशभयंकरदर्शनेऽपि वीतशङ्कतासूचनात्रायकस्यातिमनस्विता कथिता । पृथुचलेति । विशीर्णां विशेषेण शीर्णां व्रणकिण्णगण्डादिवहूपद्रववशाद्विशकलिताः शुष्कामांसरुधिरादिशून्यतया नीरसा देहा येषां ते पिशाचाः पृथु विशालं चलया कम्पमान्या रसनयोप्रम् 'पृथुतररसनोप्रम्' इति पाठेऽतिस्थूलतया रसनयोप्रमास्यगर्तं गर्तमिवास्यम् । उपमितसमासः । अत एव समाससाम्यात्तद्वाचिलोपे लुप्तोपमा ।

चलदजगरघोरकोटराणां

द्युतिमिह द्रवपुराणरोहिणानाम् ॥ १५ ॥

(परिक्रम्यावलोक्य च ।) हन्त, अतिवीभत्समग्रतो वर्तते ।

उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिं प्रथममथ पृथूत्सेवभूयांसि मांसा-

न्यंसस्त्रिकपृष्ठपीठाद्यवयवसुलभान्युग्रपूतीनि जग्ध्वा ।

आत्तलाय्वाघ्रनेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरङ्गः करङ्गा-

दङ्गस्यादस्त्रिसंस्थं स्वपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमति ॥ १६ ॥

अपि च ।

निष्ठापस्त्रिघदस्त्रः कथनपरिगलन्मेदसः प्रेतकाया-

न्दद्वा संसक्तधूमानपि कुणपभुजो भूयसीभ्यश्चिनाभ्यः ।

उत्पक्वसि मांसं प्रचलदुभयतः संधिनिर्मुक्तमारा-
 देते निष्कृष्य जङ्घानलकमुदयिनीर्मज्जधाराः पिवन्ति ॥१७
 (विहस्य ।) अहो, प्रादोषिकः प्रमोदः पिशाचानाम् ।
 आत्रैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रीहस्तरक्तोत्पल-
 व्यक्तोत्तंसभृतः पिनह्य सहसा हृत्पुण्डरीकस्रजः ।
 एताः शोणितपङ्ककुङ्कुमजुपः संभूय कान्तैः पिव-
 न्त्यस्थिस्त्रेहसुरां कपालचषकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥ १८ ॥

तो गलत्संसमानं मेदो येषां तानेवंविधान्संसक्तधूमांश्चितासु दह्यमानान्प्रेतका-
 यान्भूयसीभ्यश्चिताभ्यो मृतशरीरदहनेन्धनराशिभ्यः कृष्ट्वाकृष्य । उत्पक्वमुत्क-
 र्पेण पक्वमत एव संति विगलन्मांसं यस्य तत् । प्रचलत्कायात्पृथक्त्वेन स्वतन्त्र-
 क्रियम् । उभयतो मूलाप्रभागयोर्यौ संधी ताभ्यां तयोर्वा निर्मुक्तं जङ्घानलकं
 जङ्घाकाण्डमारात्समीपे निष्कृष्य शरीरात्पृथक्कृत्य । 'निष्कृष्य' इति पाठे प्रथमं
 द्रवीभूतगलन्मांसत्वामेदादिवचूपणं कृत्वा पश्चात्तत् उदयिनीर्निष्प्रतिबन्धं नि-
 सरन्तीर्मज्जधारा अस्थिसुपिरपूरकधातुविशेषधाराः पिवन्ति । निःशब्दपानासे-
 चनमित्यत्रासेचनमीपत्सेचनं तद्यतिरिक्तेनासेचनेनेपत्वविधानान्निष्ठापन इति
 पत्वम् । 'निष्ठं रक्षः' इत्यादौ निःशेषतापस्यैव विवक्षितत्वात् । पूर्वश्लोके
 मांसभक्षणस्योक्तत्वाद्वा पानक्रियावर्णेनेनः बीभत्सरसपरिपोपः ॥ १७ ॥ प्रादो-
 षिक इति । रजनीमुखसमुद्भूतः प्रमोदः प्रकृष्टो हर्षः । तेषां रात्रिचरत्वात्प्र-
 दोषसमये प्राप्ते युक्तः प्रमोद इति भावः । आत्रैरिति । पूर्वं पिशाचवृत्तान्त
 इदानीं समृद्धवधूकानां तेषां विजृम्भणमुच्यते । आत्रैः कल्पिता मङ्गलार्थं
 प्रतिसरा रक्तसूत्रादिनिर्मितवलयया यासां ताः । स्त्रीणां मृतानां हस्ता एव रक्तो-
 त्पलानि तान्येव व्यक्तानुत्तंसान्विभ्रतीति तथोक्ताः । शोणितपङ्क एव रुधिर-
 कर्दम एव कुङ्कुमं तज्जुपन्ति सेवन्त इति तथाभूताः पिशाचाङ्गनाः सहसा
 हृद्दिरेव पुण्डरीकैः कृतस्रजः । 'पिनह्य शिरसा' इति पाठे स्वकीलेन शिरसा
 घृत्वा । एवमलंकृताः कान्तैः समं कपालैः शवशिरःकरोटिभिरेव चषकैः पान-
 पात्रैरस्थिस्त्रेहमज्जान्येव सुरां प्रीताः सत्यः पिवन्तीत्येकदेशवर्तिषावयवं रूपकम-
 त्रालंकारः । पिशाचानां संभोगनायकत्वस्य तदङ्गनानां तत्रायिकात्वस्य च श्रुत्या-
 रोपणाभावादार्थात्प्रतीतेः । यदाह—'तद्रूपकमभेदो य उपमानोपमेययोः' इति ।
 'श्रीता आर्थाश्च ते यस्मिन्नेकदेशविवर्ति तत्' इति च 'आत्रैः कल्पितमङ्गलप्रतिसरः'
 इत्यत्र तु परिणामः । आत्रप्रतिसरत्वस्य प्रकृतोपयोगित्वेनारोपणात् । यथाह—
 'आरोप्यमाणस्य प्रकृतस्योपयोगित्वे परिणामः' इति । 'आरोप्यमाणमारोपविषयात्म-
 तया स्थितम् । प्रकृतस्योपयोगित्वात्परिणाम उदाहृतः ॥' इति । प्रकृतोपयोगित्वा-
 दित्यनेन रूपकाद्भेद उक्तः । तत्र प्रकृतेनोपरञ्जकमारोप्यमाणस्य । अत्र तु तदुप-
 षेपः । अत्र प्रियतमैः सह मधुपानप्रवृत्तस्रजचन्दनायलंकृतना-

(परिक्रम्य । पुनः 'अशत्रुपूतम्—'इत्यादि पठित्वा ।) कथं नामातिभीषण-
विभीषिकाविकारैर्ज्ञातित्यपक्रान्तं पिशाचैः अहो निःसत्त्वाः सर्वे ।
(सन्निवृद्धम् ।) विचितश्चैष सर्वः श्मशानवाटः । तथा खल्वियं पुरत एव,

गुञ्जद्गुञ्जकुटीरकौशिकघटाधूत्कारसंवेलित-

क्रन्दत्फेरवचण्डधातृतिभृतप्राग्भारभीमैस्तटैः ।

विकाप्रतीतेः संभोगशृङ्गाररसः प्रतीयमानः प्रधानस्य चार्थभूतस्य वीभत्सरसस्या-
ङ्गमिति रक्षदलंकारश्च । अङ्गाङ्गिभावापत्तेश्च शृङ्गारवीभत्सयोर्विरोधपरिहारः ।
'अयं च रशनोत्कर्षो' इत्येवमादौ करुणाङ्गलात्करणशृङ्गारयोरिव । यदाह ध्वनि-
कृत्—'विवक्षिते रस्ते लब्धप्रतिष्ठे तु विरोधिनाम् । बाध्यानामङ्गभावं वा प्राप्ताना-
मुक्तिरच्छला ॥' इति । अत्र 'प्रेमाद्राः' इत्यारभ्य 'लीनेव' इत्यन्तं परिपोषितस्य शृ-
ङ्गारस्य 'आन्त्रैः' इत्यनेन वीभत्सेन सह विरोध इति नाशङ्कनीयम् । मध्ये 'इतस्ततः
परिवर्तमान—'इत्यादिनाश्चर्यस्य, 'कर्णाभ्यर्ण—' इत्यादिना चाङ्गुतरसस्य नैरन्तर्यकृत-
विरोधपरिहारार्थं निवेशनात् । 'रसान्तरान्तरितयोरेकवाक्यस्थयोरपि । निवर्तते
हि रसयोः समावेशे विरोधिता ॥' इति एकवाक्यस्थयोरपि रसान्तरव्यवधाने
विरोधो निवर्तते किल । किमुत भिन्नवाक्यस्थयोरित्यपिशब्दार्थः । न चात्रैकाश्र-
यत्वकृतो विरोधः शङ्कनीयः । शृङ्गारिणो माधवस्य वीभत्सरसालम्बनत्वाद्युपपत्तेर्न
विरोधशङ्कापीति प्रागेव निरूपितम् । न च यावत्प्रधानरसपरिपोषः कृतराजाद्यन्त्र
परिपोषत्वेनापि विरोधाभावः । यदाह—'अविरोधी विरोधी वा रसोऽङ्गिनि
रसान्तरे । परिपोषं न नेतव्यत्वात् स्यादविरोधिता ॥' इति । परिपोषानाद्ये
कथं रसत्वमिति वाच्यम् । यतो यावानङ्गिनो रसस्य परिपोषः कृतराजाद्यन्त्र
न कर्तव्य इत्यस्या ध्वनिवारिकायाः शृङ्गारस्यमित्यलं प्रसंगेन ॥ १८ ॥ 'पुनरस्य—'
इत्यादिपाठः पश्चादागतानामपि प्रहापनार्थम् । अतिभीषणा विभीषिकाः परस्पर
भयमुत्पादयितुं नै विकारा विकृतवेदभापादयो वेदां तैः पिशाचैर्ज्ञातित्यपक्रान्तं सत्तरं
पलायितम् । निःसत्त्वा निर्धर्याः । सन्निवृद्धमिति । पिशाचैः सर्वैरपि भीषणी-
रपश्यते न तु धार्ष्ट्यमवलम्ब्य मद्गन्तकामागत्य मांसं विधीतम्, धवीते चान्निद्रा
ने चार्थसिद्धिरिति निर्वेदयेदुः । सर्वोऽपि श्मशानवाटः श्मशानप्रदेशो विविधो-
ऽभिव्यक्तः । नेतः परं विदुषनभागभूमिरिति यत्र शैलारो लभ्यन्ते । तद्दृष्टिरेव
सात्ते प्रवृत्तस्य नै न चार्थसिद्धिरित्यहो देवस्य मयि प्राणिकृत्यमिति भावः । इत्य-
परं श्मशानप्रदेशस्याभावादेव—इह सत् पुरत एव परैरस्यस्य नैर्विरोध इत्य-
नेनान्वयः । गुञ्जदिति । परैरस्यस्य श्मशानस्य परे पर्वते । परे सन्ने
पश्चात् वा' इत्यव्ययीभावः । रीनभूता रसितरंज एव दर्शते । इत्येवैव परं
श्मशानभूमिरस्तीति भावः । वीररी सरिद । गुञ्जतां गुञ्जतां गुञ्जदिति कृत्वा
विपिरीतोरप्रदेशेषु शिलायां वीरेशान्गुञ्जद्वयात् वा यज्जतायां गुञ्जदिति शब्दे-
नितः संवेदितो यः क्रन्दतां फेरदतां जट्टहतां सन्तो भीषणो धारः सत्

अन्तःकीर्णकरङ्ककर्परतरत्संरोधिकूलंकप-

स्रोतोनिर्गमघोरघर्घररवा पारेऽश्मशानं सरित् ॥ १९ ॥

(नेपथ्ये ।)

हां ताद णिक्करुण, एसो दाणिं दे णरेन्दचित्तराहणोवअरणं
जणो विपज्जह ।

माधवः—(साकृतमाकर्ष्यं ।)

नादस्तावद्विकलकुररीकूजितस्निग्धतार-

श्चिन्ताकर्षीं परिचित इव श्रोत्रसंवादमेति ।

अन्तर्भिन्नं अमति हृदयं विह्वलत्यङ्गमङ्गं

गात्रस्तम्भः स्वलयति गतिं कः प्रकारः किमेतत् ॥२०॥

१. हा तात निष्करुण, एष इदानीं ते नरेन्द्रचित्तराघनोपकरणं जनो
विपद्यते ।

रणशब्दस्तेन मृतो भरणशीलः प्राग्भारस्तेन भीमैर्भीषणैस्त्वैरुपलक्षिता । तया-
न्तःकीर्णानां करङ्गाणां निर्मासास्थिपञ्जरशवशरीराणां यानि कर्पराणि कपालानि
तेषु तरदत एव संरोधोऽस्यास्तीति संरोधि तत एवैकदेशे सङ्घीभूय वेगातिशयेन
प्रवहणात्कूलंकपं तदमेदकम् । 'सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कपः' इति खचमुमागमथ ।
तादृशं यत्स्रोतस्त्वस्य निर्गमस्तेन घोरो भीषणस्तथाविधो घर्घरः श्रवणकद्ग रवो
यस्याः सा तादृशीति । अत्रोद्धकादिभी रसाभावेऽपि वाच्यायाः सरितो भीषण-
त्वात्तदनुगुणा परुषवृत्तिरिति द्रष्टव्यम् ॥ १९ ॥ नेपथ्ये इति । इत्थं वाणी
समुत्थितेति शेषः । हा तात निष्करुण, एष इदानीं ते नरेन्द्रचित्तराघनोपकरणं
जनो विपद्यते । तात, जनक एवास्ति केवलम्, न तु जनकानुरूपव्यापारोऽस्तीति
भावः । अतो निष्करुणो मयि कृपारहितो माधवाय मामदत्त्वा नन्दनाय प्रयच्छता
त्वयैवाहं निष्करुणेन मारिता । भ्रमस्तु मरणस्य केवलं व्यपदेशभाक् । अन्यथा
मरणस्य निश्चितत्वादिति भावः । एष इत्यात्मनिर्देशः । जनो यः कश्चिज्जन्तुरित्येव
मयि बुद्धिः नल्पपत्यमिति ज्ञेहलेशोऽपीति भावः । नरेन्द्रस्य चित्तानुराघनोपकरण-
द्रव्यतयैवाहं तवोपयुक्ता मणिषुवर्णादिवत् । न तु पुनरात्मजेष्याद्यत्र द्रष्टव्यम् ॥
माधवः । साकृतं साभिप्रायम् । नाद इति । विकला भयोद्विग्ना या कुररी
कौश्वधूस्तस्याः कूजितवत्स्निग्धो मसृणस्तारश्च मालतीध्वनिरिव चित्ताकर्षीं मनो-
हार्ययं नादस्तावत्प्रथमं परिचित इव पूर्वमनुभूत इव श्रोत्रसंवादं पूर्वं व्याघ्राव-
स्कन्दनसमये मकरन्दविपत्तिविह्वलाया मालत्या यो ध्वनिर्मयानुभूतः स एवाय-
मेति प्रत्यभिज्ञागोचरत्वमेति गच्छति किं च नादश्रवणानन्तरं मदीयं हृदयमन्त-
र्मध्ये भिन्नं विदीर्णं सद्गमत्यनवस्थितं वर्तते । तथाङ्गमङ्गं सर्वमप्यवयवजातं पाणि-
पादादिकं विह्वलति विषण्णं भवति । तथा गात्रस्य महावयविनः शरीरस्य स्तम्भो

करालायतनाच्चायमुच्चरन्करुणध्वनिः ।

विभाव्यते ननु स्थानमनिष्ठानां तदीदृशाम् ॥ २१ ॥

भवतु । पश्यामि । (इति परिक्रामति ।)

(ततः प्रविरातो देवतार्चनाव्यग्रौ कपालकुण्डलाघोरघण्टौ कृतवप्यचिला मालती च ।)

मालती—हां ताद णिक्करुण, एसो दाणिं दे णरेन्दचित्तारा-
हणोववरणं जणो विपज्जइ । हा अम्भ, हिअए हदासि दुवारदेव-
दुबिलसिदेण । हा मालदीमअजीविए, मह कल्लाणसाहणेकसुहसअ-

१. हा तात निष्करुण, एष इदानीं ते नरेन्द्रचित्ताराधनोपकरणं जनो
विपद्यते । हा अम्भ, हृदये हतासि दुर्वारदेवदुर्विलसितेन । हा मालतीमय-
जीविते, नम कल्याणसाधनैकसुखसकलव्यापारे भगवति कामन्दकि, चिरस्य

निश्चेष्टत्वं गतिं गमनं स्वलयति । ततश्चायमत्रार्तनादसमुद्भवप्रहारः को वा
भवेत् । किनेतत् । किं मालत्येव केनचिदुर्लभसिद्धिसाधकेन मायाविना विविध-
जीवोपहारप्रियत्वप्रसिद्धायाः सकलसाधकानिमतसिद्धिप्रदानदक्षायाः संनिहिताय-
तनवर्तिन्याः करालाख्याया महाकाल्या उपहारोक्तुं मायाबलादानीता संनिहित-
पया करुणं क्रन्दति, उत तन्नादसदृशो वान्यदीयो वायं ध्वनिरिति प्रकारे वितर्कः ।
यद्यन्यदीयोऽयं ध्वनिस्त्वर्हि नमोत्पन्नं मनोविदलनभ्रमणपाप्याद्यवयवविषादगात्र-
स्त्वन्मादिकं किंनिमित्तकं स्यात् । न ह्यन्यदीयव्यसनान्मनैषा दुःसहवेदना भवि-
तुमर्हति । तेन 'प्रनागमन्तःकरणप्रवृत्तयः' इति न्यायेन प्रियायां एवैष आर्तध्व-
निरिति मन्ये । सा हि नम बहिधराः प्राणा इति तद्विपत्तिसंभावनयैव नमैषा
दशेति निश्चयगर्भो नाथवस्य वितर्को दुज्यत एवैषः ॥ २० ॥ प्रियाया एव केन-
चित्काल्या उपहारोक्तया एष ध्वनिरिति कुत इत्यत आह—करालेति ।
करालाख्यायाः काल्याः स्थानादुच्चरद्गुह्यं च्चकरुणध्वनिरिव विभाव्यते । तत्त्वल्नी-
दृशानां जीवोपहारादीनामनिष्ठानां स्थानम् । तस्मात्संभावितमेवैतदित्यर्थः ॥२१॥
एवं विन्दस्य कर्तव्यं निश्चिनोति—भवतु नया यथाभ्यूहितं तथैव भवतु । तथापि
पश्यामि कालीस्थानं करुणध्वनिमूलं च प्रत्यक्षीकरोमि । यदि वस्तुतः प्रियैव त-
न्मूलम्, तदा नत्प्राणव्ययेनापि यदि सा विपदो नित्स्वारयितुं शक्यते, तर्हि त-
च्छ्राणत्राणेन संपूर्णसंप्राप्तजीवितफलो भवेदम् । यदि न शक्यते, तदापि तत्रैव
विद्वज्य प्राणान्प्रियतमां लोचान्तरे वा सनासादयेयमेत्यभिप्रायः । मालती ।
हा तात निष्करुण, एष इदानीं ते नरेन्द्रचित्ताराधनोपकरणं जनो विपद्यते । हा
अम्भ, हृदये हतासि दुर्वारदेवदुर्विलसितेन । 'नरलेहनये' इति हृदयविशेषणं
कचित्पठ्यते । तत्र तात, त्वं निष्करुणः कित्तु (अम्बा) नद्वत्सलेति माद्वैयोग-
शोकेज्वलनात् जीविष्यतीत्येतदेव मे दुःखनिमित्तम्, न तु नत्प्राणवियो

लवावारे भवदि कामन्दह, चिरस्स जाणाविदासि दुक्खं सिणेहेण ।
हा पिअसहि लवङ्गिए, सिविणअवसरमेत्तदंसणा अहं दे संवुत्ता ।

माधवः—हन्त, संप्रति निरस्त एव मे संदेहः । तदपि नाम
जीवन्तीमेनां संभावयेयमिति । (ऋटिति परिक्रामति ।)

कापालिकौ—देवि चामुण्डे भगवति, नमस्ते ।

सावष्टम्भनिशुम्भसंभ्रमनमद्भ्रुगोलनिष्पीडन-

न्यञ्चत्कर्परकूर्मकम्पविगलद्भ्रुह्लाण्डखण्डस्थिति ।

पातालप्रतिमल्लगलविवरप्रक्षिप्तसप्तार्णवं

वन्दे नन्दितनीलकण्ठपरिषद्यक्तं तव क्रीडितम् ॥ २२ ॥

ज्ञापितासि दुःखं ज्ञेहेन । हा प्रियसखि लवङ्गिके, स्वभावसरमात्रदर्शनाहं
ते संवृत्ता ।

तस्य माधवमलभमानाया मम संमतत्वादिति भावः । हा मालतीमयजीविते मम
कल्याणसाधनैकसुखसकलव्यापारे । मत्परिणयनिष्गादनमेवैकं सुखं साध्यत्वेन
फलं यस्य स तादृशः सकलो व्यापारो यस्या इति विग्रहः । भगवति कामन्दकि,
चिरस्य ज्ञापितासि दुःखं ज्ञेहेन । मयि ज्ञेह एव तव दुःखहेतुर्जात इत्यर्थः ।
हा प्रियसखि लवङ्गिके, स्वप्रदर्शनमात्राहं ते संवृत्ता । माधवः । हन्तेति
खेदे । सत्यं प्रियतमैव वधार्यमानीता केनचिदिति मञ्जीविततरोर्मूले कुठारोऽन-
र्थाय व्यापारित इति भावः । 'हन्तेति हर्षे' इति व्याख्यानमसंगतम् । जीवित-
सर्वस्वभूतायास्तस्या वध्यशूलारोपणसमये कोऽत्र हर्षस्यावकाशः । न च प्रिया
मया मोचयिष्यत इति निश्चयस्तु तदानीमस्मिन् जीवनस्यैव संदिग्धत्वात्
एवाह—अपि नाम जीवन्तीं संभावयेयमिति । सर्वथा तन्मरणेनापि ममापि
प्राणत्यागो निश्चितः । तथापि जीवन्तीमेव तां संदर्शनसंभाषणप्रयत्नव्या-
पारैर्यदि संभावयामि तदा जीवितसाफल्यं स्यादित्याशंसा । अपि नामेति निपा-
ताभ्यामपि संभावनौत्सुक्यं द्योत्यते । यच्चात्र निपातसमुदायस्यावधारणपरत्न-
मुक्त्वा जीवन्तीमेवैनां संभावयेयमिति जीवन्त्येव वर्तते इति व्याख्यानम्,
तदपि प्रकृताननुगुणत्वाच्चेयम् । नहीदानीमपि तस्या जीवनं निश्चितं तन्निश्चये
वा संभावयेयमित्याशंसायां लिङ्गशब्दः कथं घटत इत्यलम् ॥ कापालिकौ ।
कपालकुण्डलाघोरघण्टौ । 'पुमान्त्रिया' इत्येकशेषः । देवीत्यादि । रकोपहारं
पुरतः संनिधाप्य स्तुतिनमस्कारपूर्वकं निवेदयेदिति देव्याः स्तुतिः क्रियते—
सावष्टम्भेति । सावष्टम्भः सावलेपो यो निशुम्भः पादघातलक्षणपरिभवस्त-
त्संभ्रमेण । 'निशुम्भनिर्भर-' इति पाठे निशुम्भेन निर्भरमतिमात्रं नमयद्भ्रुगोलं भुवः
तेन यन्निष्पीडनमतिभारत्वेन दुर्वहतया वहनशक्त्यवसादनं तेन न्यघ-
न्कर्परः पृष्ठास्थिकटाहो यस्य तादृशस्य कूर्मस्य पृष्ठाद्विगलन्ती तत्कम्पेन
ाना ब्रह्माण्डखण्डस्य स्थितिर्यस्मिन्क्रीडिते तत्तया । पातालस्य प्रतिमल्लयोः

कपालकुण्डला—हन्त, माधवानुरक्तेऽयं तपस्विनी ।

अघोरघण्टः—(शस्त्रमुद्यम्य)

चामुण्डे भगवति मन्त्रसाधनादा-

बुद्धिघासुपनिहितां भजस्व पूजाम् ॥ २५ ॥

माधवः—(सहस्रोपचल्य खड्गं प्रकोष्ठेन निक्षिप्य ।) आः कापालि-
कापसद दुरात्मन्, अपेहि । प्रतिहतोऽसि ।

मालती—(सहसावलोक्य ।) परित्राअद् महाभागो । (इति
माधवमालिङ्गति ।)

माधवः—महाभागे, न भेतव्यम् ।

मरणसमये त्यक्ताशङ्कं प्रलापनिरर्गल-

प्रकटितनिजस्नेहः सोऽयं सखा पुर एव ते ।

सुतनु विसृजोत्कम्पं संप्रत्यसाविह पाप्मनः

फलमनुभवत्युग्रं पापः प्रतीपविपाकिनः ॥ २६ ॥

१. परित्रायतां महाभागः ।

जनो युष्मानिः देवेत्यनेन त्वमेव मनेष्टदेवतास्वरूपः । तन्मरणदशायामपि त्वा-
मेव स्मरिष्यामि । जन्मान्तरे वा त्वत्समागमो मे भूयादिति भावः । न खलु च उप-
रतो यस्य वाङ्मो जनः स्मरति । यस्येतीयं कर्मणि पृथी । प्रियतमस्मृतिगोचरस्य
जनस्य निरन्तरं तन्मनसि स्थित्या नोपरतिरित्यर्थः ॥ हन्तेति विपादे । तपस्विन्य-
नुकम्पार्हा । इयं माधवेऽनुरक्ता सती । तदिदानीं सोऽत्रैव महामांसस्य विक्रयार्थं
पर्यटति । दैवादागल्य मोचयेद्वा तदा कष्टं मन्त्रसाधनप्रत्यूहः संभावित इति वि-
पादः ॥ 'तं भद्रे' इति श्लोकस्योत्तरार्थम्—चामुण्डे भगवतीति । मन्त्रसाधन-
स्वादावुपक्रमसमय उद्दिष्टां संकल्पितामिदानीं तत्पर्यवसान उपनिहितां सनर्पितां
पूजां क्षीरलोपहारं भजस्वेति ॥ २५ ॥ माधवः । खड्गं कापालिकस्योद्यतं प्रको-
ष्ठेन मणिदन्धेन निक्षिप्यापसार्थं । अपेत्यपसर । प्रतिहतोऽसि वैपरीत्येन त्वमेव
हतोसि । मालती । परित्रायतां महाभागः ॥ माधवः । मरणसमय
इति । त्यक्त्वाऽऽशाङ्का दस्मिन्वर्गणि तत्तथा प्रलापेऽनर्धकवचोऽवत्वने इदानीमेवैवं
संहरिष्यामीत्येवंरूपे निरर्गलो निम्प्रतिरोधः । महाभागोऽसि खलुपकारं कुर्वन्त्येव
न तु दचनपूर्वकं कुर्वन्तीति दचनस्यानर्धक्यम् । यद्यप्येवं क्वरिष्यामीति न वस्तु-
मेवलं वर्तव्यमेव, तथापीदृशानां दुर्दशायां श्रियायाः प्राणनापेन मज्जन्मनोऽतीव
साफल्यमासादितमिति हर्षभरदरोन मनस्त्वदधारितस्वाभापदसदृशमपि मिलित्वा-
नर्धकमेव विक्षिप्रप्रलपितमिति भावः । तथा प्रकटितो विजः सहजः हेतो येन सोऽयं
ते सखा पुरत एव वर्तते । अहः सुतनु उत्कम्पं भगवतिमिदं मेऽहं निहन्

माधवः—(विलोक्य ।) हा धिक् प्रमादम् ।

न्यस्तालक्तकरक्तमाल्यवसना पापण्डचण्डालयोः

पापारम्भवतोर्मृगीव वृकयोर्भारिणीता गोचरम् ।

सेयं मूरिवसोर्वसोरिव सुता मृत्योर्मुखे वर्तते

हा धिक्कष्टमनिष्टमस्तकरुणः कोऽयं विधेः प्रक्रमः ॥ २४ ॥

कपालकुण्डला—

तं भद्रे सर दयितोऽत्र यस्तवामू-

दद्य त्वां त्वरयति दारुणः कृतान्तः ।

मालती—हा देव माधव, परलोजगदो वि तुझेहिं सुमरि-
दवो अयं जणो । ण हु सो उवरदो जस्स वल्लहो सुमरेदि ।

१. हा देव माधव, परलोकगतोऽपि युष्माभिः स्मर्तव्योऽयं जनः ।
न खलु स उपरतो यस्य वल्लभः सरति ।

तद्योचुङ्गस्य खट्वाङ्गस्य शिखरमेव ध्वजस्तस्योद्भूतिमिरुद्धननैर्निक्षिप्ता विशीर्णा-
स्त्वारगणा यत्र तद् । तथा प्रमुदितानां कटपूतनानां पिशाचविशेषाणामुत्तालानां
प्रचण्डानां वेतालानां मेतालानां च तालैः करतलद्वयास्फालनैः स्फुटकर्णा
विदलच्छ्रवणकुहरा अत एव संध्रान्ताया गौरी तस्या घनाश्लेषेण गाढालिङ्गनेन
हृद्यन्मनसङ्घम्वकस्यानन्दोऽत्रास्तीति तत्तादृशमिति दण्डकः । 'नौ रः' इति
वचनात् ॥ २३ ॥ माधवः । मालतीमेव वधार्थमानीतां दृष्ट्वा हा धिगिति ।
प्रमादं पित्रोः कामन्दक्यादीनां चानवधानतां धिक् । यदियमनेन नृशंसेन
कैरप्यनालक्षिता वधार्थमानीता वध्यवेपभूयिता चेति भावः । तदेवाह—न्य-
स्तेति । न्यस्तमनुलिप्तमलककं यस्याः सा चासौ रक्तमाल्यवसना च पापानां
पापकारिणामारम्भो मारणं कर्मानयोरस्तीति तद्वृत्तोः । पापण्डो वौद्धावेव
चण्डालकर्मकारित्वात्तत्सहकारित्वाच्च । तयोः । 'पुमान्नित्रया' इत्येकशेषः ।
वृकयोर्व्याघ्रादिकूरसत्त्वयोर्मृगी हरिणीव गोचरं विषयं गता । मीरुः स्वभावेनैव ।

ोरिवाष्टवसुध्वन्यतमसदृशस्य । यद्वा वसोरग्रेरिव पराक्रमसंपन्नस्य देवतुल्य-
ापि भूरिवसोरमाल्यस्य सुता मृत्योर्मुखे वर्तते । हा खेदे । धिगिति । ममेतः
रं जीविताशामिति शेषः । कष्टमिदमनिष्टमापतितम् । अस्तकरुणः कृपाहीनो

प्रक्रम आरम्भः कोऽयम् । कथमत्यन्तानुचितमेवारब्धं देवहतकेनेत्यर्थः ।

ष्टमनिष्टमिति पदानामतीवार्थमेदाभावेऽप्यनुकम्पातिशयद्योतनार्थत्वात्
इति ध्येयम् । यदाह—'अनुकम्पातिशये यदि कश्चिन्निवध्यते । न

कृत्यादौ प्रत्युत्तेयमलंक्रिया ॥' इति ॥ २४ ॥ कपालकुण्डला—

इति । अत्र मरणसमये यस्तव दयितोऽमीष्टो देवोऽभूतं सर ।

मिष्टदेवतास्मरणममुत्राभ्युदयायेत्यागमः । अयेति । मृत्युः संनि-
वर्धः ॥ मालती । हा देव माधव, परलोकगतोऽपि स्मर्तव्योऽयं

कपालकुण्डला—हन्त, माधवानुरक्तेश्यं तपस्विनी ।

अघोरघण्टः—(शत्रुमुच्यन्)

चामुण्डे भगवति मन्त्रसाधनादा-

बुद्धिष्टामुपनिहितां भजन्त पूजाम् ॥ २५ ॥

माधवः—(सहस्रोपचल खड्गं प्रकोष्ठेन निक्षिप्य ।) आः कापालि-

कापसद दुरालम्, अपेहि । प्रतिहतोऽसि ।

मालती—(सहस्रावलोक्य ।) परित्राज्जु महाभागो । (इति माधवमालिङ्गति ।)

माधवः—महाभागे, न भेतव्यम् ।

मरणसमये त्यक्त्वाशङ्कं प्रलापनिरर्गल-

प्रकटितनिजलेहः सोऽयं सखा पुर एव ते ।

सुतनु विद्वज्जोत्कम्पं संप्रत्यसाविह पाप्मनः

फलमनुभवत्युग्रं पापः प्रतीपदिपाकिनः ॥ २६ ॥

१. परित्रायतां महाभागः ।

जनो दुष्मानिः देवेत्यनेन तमेव मनेष्टयेयताश्चरन् । तन्मरणदृश्यायामपि त्या-
मेव न्मरिष्यानि । जन्मान्तरे वा त्वरसमागमो मे भूयादिति भावः । न कालमवस-
रतो यस्मिन्नाभो जनः स्मरति । यद्येतीर्थं कर्मणि पर्या । प्रियतमादृष्टिभेदस्य
जनस्य निरन्तरं तन्मनसि स्थित्वा नोपरतिरित्यर्थः ॥ इत्येति विपद्ये । यन्निन्द-
दुष्कर्माणां । इयं माधवेश्वरुणा सती । तदिदानीं सोऽर्द्रव मन्त्राणांमन्त्र विप्रस्यं
पश्येति । देवादागल मोचयेत्वा तदा वरं मन्त्रसाधनप्रसूतः संभवति इति वि-
पादः ॥ 'तं भद्रं' इति श्लोकसोत्तरार्थम्—चामुण्डे भगवतीति । मन्त्रसाधन-
नादाद्युपमसकस्य उरिषां संव विज्ञानिदायी तापसंवहात उपनिविष्टी सन्निवि-
पूजां श्रीकृष्णपदारं भजतीति ॥ २५ ॥ माधवः । एवं कापालिशरोत्सवं प्रवे-
शेन मन्त्रिण्यन्धेन विदिष्यापराधं । अपेहापार । प्रतिहतोऽसि । अपेहि । तमेव
हत्विति । मालती । परित्रायतां महाभागः । माधवः । मरणसमय-
इति । मरणसमये त्यक्त्वाशङ्कं प्रलापनिरर्गल-
सोऽयं सखा पुर एव ते । इति । मरणसमये त्यक्त्वाशङ्कं प्रलापनिरर्गल-
प्रकटितनिजलेहः सोऽयं सखा पुर एव ते । इति । मरणसमये त्यक्त्वाशङ्कं प्रलापनिरर्गल-
सुतनु विद्वज्जोत्कम्पं संप्रत्यसाविह पाप्मनः । इति । मरणसमये त्यक्त्वाशङ्कं प्रलापनिरर्गल-
फलमनुभवत्युग्रं पापः प्रतीपदिपाकिनः ॥ २६ ॥ इति । मरणसमये त्यक्त्वाशङ्कं प्रलापनिरर्गल-

माधवः—(विलोक्य ।) हा धिक् प्रमादम् ।

न्यस्तालक्तकरक्तमाल्यवसना पापण्डचण्डालयोः

पापारम्भवतोर्मृगीव वृकयोर्भीर्गता गोचरम् ।

सेयं गूरिवसोर्यसोरिव सुता मृत्योर्मुखे वर्तते

हा धिक्कष्टमनिष्टमस्तकरुणः कोऽयं विधेः प्रक्रमः ॥ २४ ॥

कपालकुण्डला—

तं भद्रे स्मर दयितोऽत्र यस्तवामू-

दय त्वां त्वरयति दारुणः कृतान्तः ।

मालती—हाँ देव माहव, परलोअगदो वि तुझेहिं सुमरि-
द्वो अअं जणो । ण हु सो उवरदो जस्स वल्लहो सुमरेदि ।

१. हा देव माधव, परलोकगतोऽपि युष्माभिः स्मर्तव्योऽयं जनः ।
न खलु स उपरतो यस्य वल्लभः स्मरति ।

तथोत्तुङ्गस्य सद्गाङ्गस्य शिखरमेव ध्वजस्तस्योद्भूतिमिरुद्धूनैर्निक्षिप्ता विशीर्णा-
स्त्वारगणा यत्र तत् । तथा प्रमुदितानां कटपूतनानां पिशाचविशेषाणामुत्तालानां
प्रचण्डानां वेतालानां मेतालानां च तालैः करतलद्वयास्फालनैः स्फुटत्कर्णा
विदलच्छ्रवणकुहरा भत एव संभ्रान्ता या गौरी तस्या घनाश्लेषेण गाढालिङ्गनेन
हृष्यन्मनसहयम्बकस्यानन्दोऽत्रास्तीति तत्तादृशमिति दण्डकः । 'नी रः' इति
वचनात् ॥ २३ ॥ माधवः । मालतीमेव वधार्थमानीतां दृष्ट्वा हा धिगिति ।
प्रमादं पित्रोः कामन्दक्यादीनां चानवधानतां धिक् । यदियमनेन नृशंसेन
कैरप्यनालक्षिता वधार्थमानीता वध्यवेषभूषिता चेति भावः । तदेवाह—न्य-
स्तेति । न्यस्तमनुलिप्तमलक्तकं यस्याः सा चासी रक्तमाल्यवसना च पापानां
पापकारिणामारम्भो मारणं कर्मानयोरस्तीति तद्वतोः । पापण्डो वौद्धावेव
चण्डालकर्मकारित्वात्तत्सहकारित्वाच्च । तयोः । 'पुमान्ध्रिया' इत्येकशेषः ।
वृकयोर्व्याघ्रादिकूरसत्त्वयोर्मृगी हरिणीव गोचरं विषयं गता । भोरुः स्वभावेनैव ।
वसोरिवाष्टवसुध्वन्यतमसदृशस्य । यद्वा वसोरग्रेव पराक्रमसंपन्नस्य देवतुल्य-
स्यापि भूरिवसोरमाल्यस्य सुता मृत्योर्मुखे वर्तते । हा खेदे । धिगिति । ममेतः
परं जीविताशामिति शेषः । कष्टमिदमनिष्टमापतितम् । अस्तकरुणः कृपाहीनो
विधेः प्रक्रम आरम्भः कोऽयम् । कथमत्यन्तानुचितमेवारुच्यं दैवहतकेनेत्यर्थः ।
हा धिक्कष्टमनिष्टमिति पदानामतीवार्थभेदाभावेऽप्यनुकम्पातिशयद्योतनार्थत्वात्
पौनरुक्त्यशङ्केति ध्येयम् । यदाह—'अनुकम्पातिशये यदि कश्चिन्नियम्यते । न
दोषः पुनरुक्त्यादौ प्रत्युतेयमलंक्रिया ॥' इति ॥ २४ ॥ कपालकुण्डला—
तं भद्र इति । अत्र मरणसमये यस्तव दयितोऽमीशो देवोऽभूतं स्मर ।
मरणदशायामिष्टदेवतास्मरणममुत्राभ्युदयायेत्यागमः । अयेति । मृत्युः संनि-
हित इत्यर्थः ॥ मालती । हा देव माधव, परलोकगतोऽपि स्मर्तव्योऽयं

मालती—(अपवार्यं ।) कैहं मम कालणादो एव एद अप्पणि-
रपेक्खं परिब्भमन्दि ।

माधवः—अहो नु खलु भोः, तदेतत्काकतालीयं नाम ।
संप्रति हि

राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरीं दैवात्समासाद्य मे
दस्योरस्य कृपाणपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम् ।

१. कथं मम कारणादेवैत आत्मनिरपेक्षं परिभ्रमन्ति ।

मनुष्यजातिवाचित्वम् । संज्ञायामिति वा ऊङ्प्रत्ययः ॥ २७ ॥ मालती—
अपवार्येति । 'अपवारितकं कार्यं त्रिपताकेन पाणिना' इत्युक्तब्रीडाहर्षातिशय-
गोपनात्मकस्य व्यभिचारिणोऽनुभावोऽपवारणम् । कथं मम कारणादेवैत आत्मनि-
रपेक्षं परिक्रमन्ति । मम स्त्रीमात्रस्यैव कृते महत्कार्यमुद्दिश्य कर्तुमात्मनिरपेक्ष-
नेतत्कर्म कथमनेनारब्धम् । तदत्राहमेवापराधिनी या साहसेनापि नैनं समागते-
त्यहो मे दारुणं चित्तमिति भावः ॥ माधवः । अहो नु खलु भोः । एतद्याख्यातं
प्राक् । तदेतदिति । तदेतत्प्रियाया दर्शनं काकतालीयं नाम । दैवात्काकागमन-
समये तालफलपतनसदृशमित्यर्थः । स्वरूपतिद्धिस्तु 'इवे प्रतिकृतौ' इतीवार्यप्रकरणे
'कुशाप्राच्छः' इत्यतश्च इत्यनुवर्तमाने 'समासाच्च तद्विषयात्' इति तच्छब्देने-
वार्यः परानृश्यते । इवार्यविषयात्समासादिवार्ये ह्यो भवतीति सूत्रार्थः । ननु स-
मासेनैव तद्विषयेणैवार्थाभिधानात्किं प्रत्ययेनेति चेन्मैवम् । समासविषयादिवार्या-
दन्यस्मिन्निवार्यं प्रत्ययोत्पत्तिः । तथा हि यादृच्छिकं काकागमनं तालपतनं च ।
तेन पतता तालेन काकवधः कृतः । माधवस्य यदृच्छया तत्रागमनम्, मालत्या
अपि तत्र तथैवागमनं च काकागमनतालपतनमिवेति विगृह्यात्सादेव वचना-
ज्ज्ञापकात्समासः । वृत्तिविषये च काकतालशब्दावागमनपतनक्रियावाचिनौ
भवतः । ततः काकतालशब्दात्पतता तालफलेन काकवधसदृशं यदृच्छागतेन
माधवेन कापालिकं हत्वा प्रियारक्षणमस्मिन्निवार्ये च्छः । काकतालीयमिवातर्कि-
तोपनतं चित्रकरणमिति शब्दार्थः । सुप्सुपेति समासः । अन्यस्य विशेषवि-
धानस्य चाभावात्तस्य चैवविधा १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
पस्कारः ।
नेत्यर्थः ।
१
तस्मि-
दीर् ।
२
३
४
५
६
७
८
९
१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००
१०१
१०२
१०३
१०४
१०५
१०६
१०७
१०८
१०९
११०
१११
११२
११३
११४
११५
११६
११७
११८
११९
१२०
१२१
१२२
१२३
१२४
१२५
१२६
१२७
१२८
१२९
१३०
१३१
१३२
१३३
१३४
१३५
१३६
१३७
१३८
१३९
१४०
१४१
१४२
१४३
१४४
१४५
१४६
१४७
१४८
१४९
१५०
१५१
१५२
१५३
१५४
१५५
१५६
१५७
१५८
१५९
१६०
१६१
१६२
१६३
१६४
१६५
१६६
१६७
१६८
१६९
१७०
१७१
१७२
१७३
१७४
१७५
१७६
१७७
१७८
१७९
१८०
१८१
१८२
१८३
१८४
१८५
१८६
१८७
१८८
१८९
१९०
१९१
१९२
१९३
१९४
१९५
१९६
१९७
१९८
१९९
२००

माधवः—(विलोक्य ।) हा धिक् प्रमादम् ।

न्यस्तालक्तकरक्तमाल्यवसना पापण्डचण्डालयोः

पापारम्भवतोर्मृगीव वृकयोर्भास्त्रिता गोचरम् ।

सेयं गूरिवसोर्वसोरिव सुता मृत्योर्मुखे वर्तते

हा धिक्कष्टमनिष्टमस्तकरुणः कोऽयं विधेः प्रक्रमः ॥ २४ ॥

कपालकुण्डला—

तं भद्रे सर दयितोऽत्र यस्तवाम्-

दद्य त्वां त्वरयति दारुणः कृतान्तः ।

मालती—हां देव माहव, परलोअगदो वि तुझेहिं सुमरि-
द्वो अअं जणो । ण हु सो उवरदो जस्स वह्हो सुमरेदि ।

१. हा देव माधव, परलोकगतोऽपि युष्माभिः स्मर्तव्योऽयं जनः ।
न खलु स उपरतो यस्य वहमः सरति ।

तथोत्तुङ्गस्य खट्वाङ्गस्य शिखरमेव ध्वजस्तस्योद्गतिमिरुद्धूननैर्निक्षिप्ता विशीर्णा-
स्त्वारगणा यत्र तत् । तथा प्रमुदितानां कटपूतनानां पिशाचविशेषाणामुत्तालानां
अचण्डानां वेतालानां नेतालानां च तालैः करतलद्वयास्फालनैः स्फुटकर्णा
विदलच्छूद्रवणकुहरा अत एव संध्रान्ता या गौरी तस्या घनाश्लेषेण गाढालिङ्गनेन
हृष्यन्मनसहृद्यम्बकस्यानन्दोऽत्रास्तीति तत्तादृशमिति दण्डकः । 'नी रः' इति
वचनात् ॥ २३ ॥ माधवः । मालतीमेव वधार्थमानीतां दृष्ट्वा हा धिगिति ।
प्रमादं पित्रोः कामन्दक्यादीनां चानवधानतां धिक् । यदियमनेन वृशंतेन
कैरप्यनालक्षिता वधार्थमानीता वध्यवेपभूषिता चेति भावः । तदेवाह—न्य-
स्तेति । न्यस्तमनुलिप्तमलक्तकं यस्याः सा चासौ रक्तमाल्यवसना च पापानां
पापकारिणामारम्भो मारणं कर्मानयोरस्तीति तद्वतोः । पापण्डौ बौद्धावेव
चण्डालकर्मकारित्वात्तत्सहकारित्वाच्च । तयोः । 'पुमान्नित्रया' इत्येकशेषः ।
वृकयोर्व्याघ्रादिकूरसत्त्वयोर्मृगी हरिणीव गोचरं विषयं गता । मीरुः स्वभावेनैव ।
वसोरिवाष्टवसुध्वन्यतमसदृशस्य । यद्वा वसोरग्रेरिव पराक्रमसंपन्नस्य देवतुल्य-
स्यापि भूरिवसोरमाल्यस्य सुता मृत्योर्मुखे वर्तते । हा खेदे । धिगिति । ममेतः
परं जीविताशामिति शेषः । कष्टमिदमनिष्टमापतितम् । अस्तकरुणः कृपाहीनो
विधेः प्रक्रम आरम्भः कोऽयम् । कथमत्यन्तानुचितमेवारब्धं दैवहतकेनेत्यर्थः ।
हा धिक्कष्टमनिष्टमिति पदानामतीवार्थमेदाभावेऽप्यनुकम्पातिशयद्योतनार्थत्वात्
पौनरुक्त्यशङ्केति ध्येयम् । यदाह—'अनुकम्पातिशये यदि कश्चिन्निबध्यते । न
दोषः पुनरुक्त्यादौ प्रत्युत्तेयमलंक्रिया ॥' इति ॥ २४ ॥ कपालकुण्डला—
तं भद्र इति । अत्र मरणसमये यस्तव दयितोऽमीथो देवोऽभूत्तं सर ।
मरणदशायामिष्टदेवतास्मरणममुत्राभ्युदयायेत्यागमः । अयेति । मृत्युः संनि-
हित इत्यर्थः ॥ मालती । हा देव माधव, परलोकगतोऽपि स्मर्तव्योऽयं

मालती—(अपवार्यं ।) कंहं मम कालणादो एव एव अप्पणि-
रपेक्खं परिव्वमन्दि ।

माधवः—जहो नु खलु भोः, तदेतत्काकतालीयं नाम ।
संप्रति हि

राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरीं देवात्समासाद्य मे

दस्योरस्य कृपाणपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीन् ।

१. कथं मम कारणादेवैत आत्मनिरपेक्षं परिभ्रमन्ति ।

ननुष्यजातिवाचिलम् । संज्ञायामिति वा लङ्प्रत्ययः ॥ २७ ॥ मालती—
अपवार्येति । 'अपवारितकं कार्यं त्रिपताकेन पाणिना' इत्युक्तप्रोडाहर्षातिशय-
गोपनात्मकस्य व्यभिचारिणोऽनुभावोऽपवारणम् । कथं मम कारणादेवैत आत्मनि-
रपेक्षं परिभ्रमन्ति । मम स्त्रीमात्रस्यैव कृते महत्कार्यमुद्दिश्य कर्तुमात्मनिरपेक्ष-
नेतत्कर्म कथमनेनारब्धम् । तदत्राहनेवापराधिनी या साहसेनापि नैनं समागते-
त्यहो मे दारुणं चित्तमिति भावः । माधवः । जहो नु खलु भोः । एतद्याख्यातं
प्राक् । तदेतदिति । तदेतत्त्रिपाद्या दर्शनं काकतालीयं नाम । देवात्काकागमन-
समये तालफलपतनसदृशमित्यर्थः । स्वरूपतिद्धित्तु 'इवे प्रतिकृतौ' इतीवार्थप्रकरणे
'कुशाप्राच्छः' इत्यतश्च इत्यनुवर्तमाने 'समासाच्च तद्विषयात्' इति तच्छब्देने-
वार्थः परानुसृत्ये । इवार्थविषयात्समासादिवार्थे हो भवतीति सूत्रार्थः । ननु स-
मासेनैव तद्विषयेगेवार्थानिधानात्किं प्रत्ययेनेति चेन्नैवम् । समासविषयादिवार्था-
दन्यत्स्त्रिवार्थे प्रत्ययेत्प्रतिः । तथा हि पादच्छिद्रं काकागमनं तालपतनं च ।
तेन पतता तालेन काकवधः कृतः । माधवस्य यदृच्छया तत्रागमनम्, मालत्या
नापि तत्र तथैवागमनं च काकागमनतालपतनमित्येति विशेष्यात्सादेव वचना-
ज्ज्ञापकात्समासः । वृत्तिविषये च काकतालशब्दावागमनपतनक्रियावाचिनौ
भवतः । ततः काकतालशब्दात्पतता तालफलेन काकवधसदृशं यदृच्छागतेन
माधवेन कापालिकं हत्वा त्रिपादाक्षगमनस्त्रिवार्थे च्छः । काकतालीयमित्येवार्थि-
तोपनवं चित्रकरणमिति शब्दार्थः । सुप्तेति समासः । अन्यस्य विशेषवि-
धानस्य चानावात्स्य चैवंविधा गतिरनेकविषयत्वादित्यलम् । संप्रदायिपुस्तकारः ।
राहोरिति । राहोरुदने चरतीत्याननचरी । ताम् । तन्मुखागतमित्यर्थः ।
'चरेष्टः' इत्यधिकरण उपपदे टप्रत्ययः । टित्त्वान्त्योर । ताहरीं चन्द्रकलामिव
प्रेयसीम् । त्रिपादात् 'द्विवचनविभज्योपपदे तरपीपडुनै' इतीपडुन् । तलि-
नरतः 'प्रियस्थिर-' इत्यादिना त्रिपादादस्य प्रेसादेशः । 'तगित्थ' इति हीन् ।
देवापदच्छया समासाद्य प्राप्य दस्योरस्यत्स कापालिकासदृश कृपाणपात-
विषयात्तत्सदृशपतनगोचरादाच्छिन्दतः प्रसदृशहरतो मे मम चैव जातहात्कप-
लियं राहोरिवातिकूलस्य दस्योः कृपाणपातविषयमित्युक्तेव सौकुमार्यातिशय-

अधोरघण्टः—आः, क एष पापोऽस्मात्प्रमत्तरागः संवृतः ।

कपालकुण्डला—भगवन्, स एवास्याः स्नेहभूमिः कामन्दकी-
गुह्यपुत्रो महामांसस्य पण्यगिता माधवः ।

माधवः—(मातम् ।) महामागे किमेतत् ।

मालती—(निराश्रयम् ।) महाभाग, अहं वि ण आणामि
पत्तिअं जाणामि । उतरिअलिन्दं एव पमुत्ता इह पडिबुद्धसि ।
तुझे उण कहिं ।

माधवः—(सलजम् ।)

त्वत्पाणिपङ्कजपरिग्रहधन्यजन्मा

भूयासमित्यभिनिवेशकदर्थ्यमानः ।

श्राम्यन्तृमांसपणनाय परेतभूमा-

वाकर्ष्य भीरु रुदितानि तवागतोऽसि ॥ २७ ॥

१. महाभाग, अहमपि न जानामि । एतावज्जानामि । उपर्यलिन्दमेव
प्रसुप्तेह प्रतिबुद्धसि । यूयं पुनः क ।

संप्रत्येवासी पापः पापकारीदिव तवैव पुरतः प्रतीपं विपरीतं यथा तथा विपाकः
फलरम्भो यस्य तादृशस्य पाप्मनः फलमनुभवति । तद्वधोद्यमेनायं स्वयमेव हत
इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अधोरघण्टः । अन्तरायः प्रत्यूहः । कपालकुण्डला ।
अस्याः स्नेहस्य भूमिरेकालम्बनमित्यनेनावश्यं रक्षणीयेयमिति सूचितम् ।
कामन्दकीगुह्यपुत्र इत्यनेन महायोगिन्यास्तस्याः प्रसादादस्मिन्नास्माकं मणिमञ्ज-
मायादिकं प्रभवतीति सूचितम् । महामांसस्य पण्यित्वेत्यनेनातिशूरत्वान्न पौरुषे-
णाप्यसौ साध्य इति दर्शयति । माधवः—साक्षमिति । आनन्दविपादाभ्यां
साक्षत्वम् । किमेतत् । तत्कथमसावनर्थोपनिपात इत्यर्थः ॥ मालती । महाभाग,
अहमपि न जानामि एतावज्जानामि उपर्यलिन्दमेव प्रसुप्तेह प्रतिबुद्धसि । यूयं
पुनः क । समागता इति शेषः ॥ माधवः—सलजमिति । त्वस्यानुचितं
स्वेनाचरितं कर्म नृमांसविक्रयरूपं निवेदनीयं जातमिति लज्जाहेतुः । त्वत्प्राप्तिप्र-
त्याशयानुचितमपि कृतमिति धार्ढ्यमवलम्ब्याह—त्वदिति । त्वत्पाणिपङ्कजपरि-
ग्रहेण धन्यजन्मा भूयासमित्यनेनाभिनिवेशेनाभिपक्षेण कदर्थ्यमानो धैर्यमपसार्य
चापलापादनेन वितथीक्रियमाणोऽहं नृमांसपणनाय विक्रयाय परेतभूमौ श्मशाने
, हे भीरु, तव रुदितान्याकर्ष्य समागतोऽस्मीति । विभेतेस्ताच्छील्ये
'मियः कुक्कुकनौ' इति कुक् । 'कुहुतः' इत्युकारान्तात्मनुष्यजातिवाचिन ऊह ।
ततः 'अम्बार्यनघोर्हसः' इति हसः । भीरुशब्दस्य नियमेन स्त्रीवाचित्वाद्भूया

मालती—(अपवार्यं ।) कंहं मम कालणादो एव एव अप्पणि-
रपेक्षं परिष्मन्दि ।

माधवः—जहो नु खलु भोः, तदेतत्काकतालीयं नाम ।
संप्रति हि

राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरिं दैवात्समासाद्य मे

दस्योरस्य कृपाणपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम् ।

१. कथं मम कारणादेवैत आत्मनिरपेक्षं परिष्मन्ति ।

मनुष्यजातिवाचितम् । संहायामिति वा लक्ष्यत्वयः ॥ २७ ॥ मालती—
अपवार्येति । 'अपवारितकं कार्यं त्रिपताकेन पाणिना' इत्युक्तप्रोवाहर्षातिशय-
गोपनात्मकस्य व्यभिचारिणोऽनुभावोऽपवारणम् । कथं मम कारणादेवैत आत्मनि-
रपेक्षं परिष्मन्ति । मम स्त्रीनात्रस्यैव कृते महत्कार्यमुद्दिश्य कर्तुमात्मनिरपेक्ष-
नेतरकर्म कथमनेनारब्धम् । तदत्राहमेवापराविनी या साहसेनापि नैनं समागते-
लहो मे दातुं चित्तमिति भावः । माधवः । जहो नु खलु भोः । एतद्यत्क्यातं
प्राह । तदेतदिति । तदेतत्त्रिपाया दर्शनं काकतालीयं नाम । दैवात्काकागमन-
समये तालकलपतनसदृशमित्यर्थः । स्वरूपविद्विस्तु 'इवे प्रति कृता' इतीवार्थप्रकरणे
'कुशाप्राच्छः' इत्यतदर्थ इत्यनुवर्तमाने 'समासाद्य तद्विषयाद्य' इति तच्छब्देने-
वार्थः परानुसन्धे । इवार्थविषयात्समासादिवाये छो भवतीति सूत्रार्थः । ननु स-
नासेनैव तद्विषयेषेवार्थानिधानात्किं प्रत्ययेनेति चेन्मदम् । समासादिषयादिवाया-
दन्यलिदिवाये प्रत्ययोरुत्पत्तिः । तथा हि दाद्यच्छिकं काकागमनं तालपतनं च ।
तेन पतता तालेन काकवधः कृतः । माधवस्य यहच्छया तत्रागमनम्, मालती
अपि तत्र तथैवागमनं च काकागमनतालपतनमिवेति त्रिष्टयात्सादेव वचना-
ज्जापकात्समासः । इतिविषये च काकतालशब्दादागमनपतनक्रियावादिनां
भवतः । ततः काकतालशब्दात्पतता तालपलेन काकवधसदृशं यहच्छागतेन
माधवेन कापालिकं हत्वा प्रियारक्षणमलिदिवाये च्छः । काकतालीयमिवाकावै-
लोपततं चित्रकरणमिति शब्दार्थः । कृष्णुपेति समासः । अन्यस्य विशेषदि-
धानस्य वानावात्तस्य चैवंविधा गतिरनेकविषयत्वारित्यलम् । संप्रतीक्षुनरकारः ।
राहोरिति । राहोरानने चरतीत्यादन्वरी । तन् । तन्मुखापतनमित्यर्थः ।
'चरेत्' इत्यधिकरण उपपदे टप्रत्ययः । चित्तान्वीम् । तारो वन्नुवत्तल्लिव
प्रेयसीम् । प्रियरशब्दाद् 'द्विदवगविमयोपपदे तारोपशुनै' इत्योपशुनै । तल्लि-
नरतः 'प्रियस्थिर' इत्यादिना प्रियरशब्दस्य प्रेयसेरः । 'उत्तितथ' इति टोः ।
दैवात्पच्छया समासाद् प्रत्यय दस्योरस्यस्य वानातिवचनसदृश इत्यन्वय-
विषयात्समासस्योपपदाच्छिन्दतः प्रत्ययपरतौ मे मम चेत् काकशब्द-
मित्यं राहोरिवातिशूरत्वात् एतोः इत्यन्वयतद्विषयमित्युक्तेरैव तद्विषयस्यैव-

अघोरघण्टः—आः, क एष पापोऽस्माकमन्तरायः संवृतः ।

कपालकुण्डला—भगवन्, स एवास्याः स्नेहभूमिः कामन्दकी-
सुहृत्पुत्रो महामांसस्य पणयिता माधवः ।

माधवः—(साल्वम् ।) महाभागे किमेतत् ।

मालती—(चिरादाश्रयस्य ।) महाभाअ, अहं वि ण आणामि
एत्तिअं जाणामि । उवरिअलिन्दं एव पसुत्ता इह पडिवुद्धस्सि ।
तुल्ले उण कहिं ।

माधवः—(सलज्जम् ।)

त्वत्पाणिपङ्कजपरिग्रहधन्यजन्मा

भूयासमित्यभिनिवेशकदर्थ्यमानः ।

आम्यनृमांसपणनाय परेतभूमा-

वाकर्ण्य भीरु रुदितानि तवागतोऽस्मि ॥ २७ ॥

१. महाभाग, अहमपि न जानामि । एतावज्जानामि । उपर्यलिन्दमेव
प्रसुप्तेह प्रतिबुद्धास्मि । यूयं पुनः क ।

संप्रत्येवासौ पापः पापकारीहैव तवैव पुरतः प्रतीपं विपरीतं यथा तथा विपाकः
फलारम्भो यस्य तादृशस्य पाप्मनः फलमनुभवति । तद्बोधमेनायं स्वयमेव हतं
इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अघोरघण्टः । अन्तरायः प्रत्यूहः । कपालकुण्डला ।
अस्याः स्नेहस्य भूमिरेकालम्वनमित्यनेनावश्यं रक्षणीयेयमिति सूचितम् ।
कामन्दकीसुहृत्पुत्र इत्यनेन महायोगिन्यास्तस्याः प्रसादादस्मिन्नास्माकं मणिमन्त्र-
मायादिकं प्रभवतीति सूचितम् । महामांसस्य पणयितेत्यनेनातिश्रुत्वात्र पीरुपे-
णाप्यसौ साध्य इति दर्शयति । माधवः—साल्वमिति । आनन्दविपादाभ्यां
साल्वम् । किमेतत् । तत्कथमसावनर्थोपनिपात इत्यर्थः ॥ मालती । महाभाग,
अहमपि न जानामि एतावज्जानामि उपर्यलिन्दमेव प्रसुप्तेह प्रतिबुद्धास्मि । यूयं
पुनः क । समागता इति शेषः ॥ माधवः—सलज्जमिति । स्वस्यानुचितं
स्वेनाचरितं कर्म नृमांसविक्रयरूपं निवेदनीयं जातमिति लज्जाहेतुः । त्वत्प्राप्तिप्रं-
त्याशयानुचितमपि कृतमिति धार्ष्ट्यमवलम्ब्याह—त्वदिति । त्वत्पाणिपङ्कजपरि-
ग्रहेण धन्यजन्मा भूयासमित्यनेनाभिनिवेशेनाभिपक्षेण कदर्थ्यमानो धैर्यमपसार्य
चापलापादनेन वितथीक्रियमाणोऽहं नृमांसपणनाय विक्रयाय परेतभूमौ श्मशाने
हे भीरु, तव रुदितान्याकर्ण्य समागतोऽस्मीति । विभेतेस्ताच्छील्ये
'मित्यः कुक्कुनौ' इति कुङ् । 'ऊडुतः' इत्युकारान्तान्मनुष्यजातिवाचिन ऊङ् ।
ततः 'व्यम्बार्थनयोर्ह्रस्वः' इति ह्रस्वः । भीरुशब्दस्य नियमेन स्त्रीवाचित्वाद्भूया

उटः—अरे ब्राह्मणडिम्भ,

तमृगीकृपाकुलमृगन्यायेन हिंसारुचेः

य प्राण्युपहारकेतनजुषः प्राप्तोऽसि मे गोचरम् ।

प्राग्भवतैव भूतजननीमृधोमि खङ्गाहति-

यस्तस्कन्धकवन्धरन्ध्ररुधिरप्राग्भारनिष्यन्दिना ॥ २९ ॥

उटः—आः दुरात्मन्पाखण्डचण्डाल,

असारं संसारं परिमुषितरत्नं त्रिभुवनं

निरालोकं लोकं मरणशरणं वान्धवजनम् ।

रस्वरविरोधाः प्रधानरसापेक्षयाऽविरोधाः । प्रधानरसपरिपोषापेक्षयान्यु-
रपोषत्वेव श्लाघनीयौचित्यनिबन्धना व्यतिकराह्यया शोभनाह्यया च
गत्या शृङ्गारेण सह संकीर्तन्ते । यथाह—‘समकालसमुत्पन्नैस्त्रिभिर्द्वाभ्या-
न वा । रसस्येवतिकीर्येत समव्यतिकरः स्मृतः ॥ विरोधे मित्रशत्रूणां रसानां
रऽपि च । महिम्ना शोभते स्वेन यः स शोभन ईरितः ॥’ इत्यलमविक्रम-
॥ २८ ॥ अघोरघण्टः । ब्राह्मणडिम्भ । विप्रत्वाच्छिशुत्वाच्च भीरुत्व-
तया पौरुषशून्येत्यर्थः । व्याघ्राघ्रातेत्यादि । व्याघ्रेणाघ्रातायां गृहीतायां
नां हरिष्यां कृपाकुलः कृपालुर्यो नृगो हरिणस्तृष्यायेन हिंसारुचेरनवरतहिंसा-
स्य प्राणिनानुपहारस्य साधकैः क्रियमाणस्य केतनमास्थानं करालास्थानं
जुषः सेवमानस्य मे गोचरं विषयं प्राप्तोऽसि गतोऽसि । यथा मृगयां दयालु-
नृगो व्याघ्रेण हन्यते तथा त्वमप्यस्यां मयोपहारार्थमानीतायां दयालुर्मया वध्यस्य
शक्ति भावः । पापेति प्रारब्धकर्मप्रत्युहकारित्वान्माघवस्य संबोधनम् । सोऽहं
पूर्वं खङ्गाहत्या व्यस्तस्कन्धं विक्षिप्तस्कन्धं यत्कवन्धं विगतशिरस्कं तस्य रन्ध्रेभ्यो
रुधिरप्राग्भारं रक्तप्रवाहं निष्यन्दते वर्षतीति तयोकेन भवतैव भूतानां जननी
तारं भद्रकालीनृधोमि शीणयामि । पथादनयेति शेषः ॥ २९ ॥ माघवः ।

सारमिति । अये दुरात्मन्पाखण्डचण्डाल, कथमेवं विधातुं व्यवसितोऽस्युद्यु-

रसि । किं विधातुमित्यपेक्षायामाह—संसारमाकीटमाविरयं देवतिर्यधनुष्या-

पिषाणपित्रप्रान्धवर्गस्य जननजीवनमरणतत्तद्देशकालोचितशरीरपरिग्रहतत्त-

रानुरुपसुखदुःखायनुभवादिब्यापारप्रवाहाद्यविक्रन्देन संतन्यमानं प्रपद्य-

परार्थवल्लुशून्यं कर्तुं कथं व्यवसितवानसीति सर्वत्र संवध्यते । अयं हि

सत्त्वपि चन्दनचानीकरादिषु पदार्थेषु तैर्न सारवान्, कित्वनयैव सारभू-

तं च त्वया निहतायां केवलमृजीपकल्पोऽयं निःसार एव स्यात् ।

अमुद्यतस्त्वं संसारमेवासारं कर्तुमुद्यतोऽसीत्यर्थः । ‘अत्र विषयनिगर-

सकलसंसारैकसारवस्तुत्वसाध्यवसितत्वात् ‘निर्गीर्याध्यवसानं तत्प्र-

यत्’ इत्युक्तलक्षणाध्यवसितप्रयत्नातिशयोक्तिः, सिद्धवन्निर्दिष्टया

अघोरघण्टः—आः, क एष पापोऽस्माकमन्तरायः संवृतः ।

कपालकुण्डला—भगवन्, स एवास्याः स्नेहभूमिः कामन्दकी-
सुहृत्पुत्रो महामांसस्य पणयिता माधवः ।

माधवः—(साक्षम् ।) महाभागे किमेतत् ।

मालती—(चिरादाश्वस्य ।) महामाअ, अहं वि ण आणामि
एत्तिअं जाणामि । उवरिअलिन्दं एव पसुत्ता इह पडिवुद्धसिं ।
तुल्ले उण कहिं ।

माधवः—(सलज्जम् ।)

त्वत्पाणिपङ्कजपरिग्रहधन्यजन्मा

भूयासमित्यभिनिवेशकदर्शमानः ।

आम्यन्नृमांसपणनाय परेतभूमा-

वाकर्ण्य भीरु रुदितानि तवागतोऽसि ॥ २७ ॥

१. महाभाग, अहमपि न जानामि । एतावज्जानामि । उपर्यलिन्दमेव
प्रसुप्तेह प्रतिबुद्धासि । यूयं पुनः क ।

संप्रत्येवासौ पापः पापकारीहैव तवैव पुरतः प्रतीपं विपरीतं यथा तथा विपाकः
फलारम्भो यस्य तादृशस्य पाप्मनः फलमनुभवति । त्वद्घोचमेनायं स्वयमेव हृत
इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अघोरघण्टः । अन्तरायः प्रत्यूहः । कपालकुण्डला ।
अस्याः स्नेहस्य भूमिरेकालम्बनमित्यनेनावश्यं रक्षणीयेयमिति सूचितम् ।
कामन्दकीसुहृत्पुत्र इत्यनेन महायोगिन्यास्तस्याः प्रसादादस्मिन्नास्माकं मणिमन्त्र-
मायादिकं प्रभवतीति सूचितम् । महामांसस्य पणयितेत्यनेनातिशूरत्वान्न पीरुपे-
णाप्यसौ साध्य इति दर्शयति । माधवः—साक्षमिति । आनन्दविपादाभ्यां
साक्षलम् । किमेतत् । तत्कथमसावनर्योपनिपात इत्यर्थः ॥ मालती । महाभाग,
अहमपि न जानामि एतावज्जानामि उपर्यलिन्दमेव प्रसुप्तेह प्रतिबुद्धासि । यूयं
पुनः क । समागता इति शेषः ॥ माधवः—सलज्जमिति । स्वस्थानुचितं
स्वेनाचरितं कर्म नृमांसविक्रयरूपं निवेदनीयं जातमिति लज्जाहेतुः । त्वत्प्राप्तिप्रं-
त्याशयानुचितमपि कृतमिति धार्थ्यमवलम्ब्याह—त्वदिति । त्वत्पाणिपङ्कजपरि-
ग्रहेण धन्यजन्मा भूयासमित्यनेनाभिनिवेशेनाभिपक्षेण कदर्शमानो धैर्यमपसार्य
चापलापादनेन वितथीक्रियमाणोऽहं नृमांसपणनाय विक्रयाय परेतभूमौ श्मशाने
हे भीरु, तव रुदितान्याकर्ण्य समागतोऽस्मीति । विभेतेस्ताच्छील्ये
'मियः कुक्कुकनौ' इति कुङ् । 'ऊडुतः' इत्युकारान्तान्मनुष्यजातिवाचिन ऊड् ।
ततः 'अम्बार्थनघोर्हस्वः' इति हस्वः । भीरुशब्दस्य नियमेन स्त्रीवाचित्वाद्भ्या

अघोरघण्टः—अरे ब्राह्मणडिम्भ,

व्याघ्राघातमृगीकृपाकुलमृगन्यायेन हिंसारुचेः

पाप प्राण्युपहारकेतनजुषः प्राप्तोऽसि मे गोचरम् ।

सोऽहं प्राग्भवतैव भूतजननीमृधोमि खङ्गाहति-

व्यस्तस्कन्धकवन्धरन्ध्ररुधिरप्राग्भारनिप्यन्दिना ॥ २९ ॥

माधवः—जाः दुरात्मन्याखण्डचण्डाल,

असारं संसारं परिमुषितरत्नं त्रिभुवनं

निरालोकं लोकं मरणशरणं वान्धवजनम् ।

निरत्नपरस्परविरोधाः प्रधानरसपेक्षयाऽविरोधाः । प्रधानरसपरिपोषापेक्षयान्यु-
 नरसपरिपोषत्वेव श्लाघनीयौचित्यनिबन्धना व्यतिकराह्यया शोभनाह्यया च
 नेलनगत्या शृङ्गारेण सह संकीर्तन्ते । यथाह—‘समकालसमुत्पन्नैस्त्रिनिर्द्वाभ्या-
 मयापि वा । रसध्वेषतिकीर्येत समव्यतिकरः स्मृतः ॥ विरोधे मित्रशत्रूणां रसानां
 संकरेऽपि च । महिम्ना शोभते स्वेन यः स शोभन ईरितः ॥’ इत्यलनतिक्रय-
 नेन ॥ २८ ॥ अघोरघण्टः । ब्राह्मणडिम्भ । विप्रलान्छिशुलाच्च भीरु-
 भावतया पौरुषशून्येत्यर्थः । व्याघ्राघातेत्यादि । व्याघ्रेणाघ्रातायां गृहीतायां
 नृग्यां हरिण्यां कृपाकुलः कृपालुर्यो नृगो हरिणस्तन्नायेन हिंसारुचेनवरत्नहिंसा-
 परस्य प्राणिनामुपहारस्य साधकैः क्रियमाणस्य केतनमास्थानं करालास्थानं
 तज्जुषः सेवमानस्य मे गोचरं विषयं प्राप्तोऽसि गतोऽसि । यथा नृग्यां दयालु-
 र्नृगो व्याघ्रेण हन्यते तथा त्वमप्यस्यां मयोपहारार्थमानीतायां दयालुर्नृगो वध्यस्य
 इति भावः । पापेति प्रारम्भकर्मप्रत्युहकारित्वान्नाशवस्य संबोधनम् । सोऽहं
 पूर्वं खङ्गाहत्या व्यस्तस्कन्धं विक्षिप्तस्कन्धं यत्कवन्धं विगतधिरत्कं तस्य रन्ध्रेभ्यो
 रुधिरप्राग्भारं रक्तप्रवाहं निष्पन्दते वर्षतीति तपोकेन भवतैव भूतानां जननीं
 मातरं भद्रकालीमृधोमि प्रीणयामि । पश्चादनयेति शेषः ॥ २९ ॥ माधवः ।
 असारमिति । अये दुरात्मन्याखण्डचण्डाल, कथमेवं विधातुं व्यवसितोऽस्तुघु-
 षोऽसि । किं विधातुमित्यपेक्षायानाह—संसारमाकीटनाविरथं देवतिर्ददुष्प्या-
 दिविविधविचित्रप्राणिवर्गस्य जननजीवनमरणतत्तद्देशकालोचितशरीरपरिग्रहसत्त-
 न्शरीरानुरूपसुखदुःखापनुभवविद्यापारप्रवाहादविच्छेदेन संतन्पनानं प्रपट-
 नसारं परार्थवस्तुशून्यं कर्तुं कथं व्यवसितवानसीति सर्वत्र संबध्यते । तदं हि
 संसारः सत्त्वपि चन्दनवानीकरारिषु पदार्थेषु तैर्न सारवान्, कित्त्वन्तर्द्वय सारभू-
 तया, अस्यां च त्वया निहतायां केवलमृगीपङ्क्तोऽयं निःसार एव स्यात् ।
 तरिनां रन्ध्रमुपतस्त्वं संसारमेवासारं कर्तुमुपतोऽसीत्यर्थः । ‘तत्र विषयनिर्ग-
 षेन मालत्वां सकलसंसारैकसारवस्तुत्वसाप्यवहितत्वात् ‘निर्गीर्वाण्यवसानं तत्र-
 शब्दस्य परेण यद्’ इत्युत्पलक्षणाप्यवहितप्रयत्नाविशेषोक्तिः, तिस्रवतिर्दिश्या

आतङ्गाद्रिकलं द्रुतं करुणया निक्षोभितं विस्मया-

क्रोभेन ज्वलितं मुदा विकसितं चेतः कथं वर्तते ॥ २८ ॥

शालिनी प्रियतमा प्राप्ता । यदि मम क्षणमात्रमितः परे तिलम्बोऽभविण्णत्,
महाननर्थं क्षापस्वत इत्येवंरूपाद्गमानकरसंस्थापीभानात् । 'भयं नितस्य वैकृन्वं
रौद्रसंजनितं विदुः' इत्युक्लक्षणाद्गगाद्रिकलमिति कर्त्तव्यतामूढम् । तथा करु-
णया क्षणान्त्रभानेऽपि परासुरेवेयं तन्मृतेन पुनरुपनेलेयं प्रियायास्तादृगवस्था-
विभावनजनितया करुणया शोकरसंस्थामीभूतया द्रुतं विलीनम् । तथा विस्म-
यादहो देवविलसितस्मान्निन्यामहिमत्तं गदयैव महामांसविक्रयार्थमागमनं तत्रैव
काकतालीगन्यामेनेहागमनं प्रियासंप्राप्तिरिति महदिदं नित्रमितेवंरूपादद्भुत-
रसस्थायिनः 'विस्मयश्चित्तविस्तारः पदार्थातिशयादिभिः' इत्युक्लक्षणाद्रिक्षोभितं
जनिताद्भुतरसम् । तथा क्रोभेन कथमयं पाणकारी निरपराधिनीं त्रिभुवनरज-
भूतामिगामपीदानीं हन्तुं समुद्यतः, तस्माद्वयस्यभेष हन्तव्य इत्येवंरूपाद्री-
द्ररसस्थायिना 'प्रतिकूलेषु तेक्ष्णस्य प्रकथं क्रोध इष्यते' इत्येवंलक्षणेन ज्वलितं
रौद्ररसेनोद्दीपितम् । तथा मुदा मरप्राणेभ्योऽपि गरीयसी प्रियां परिरक्ष्य कृतार्थो
भवामीत्यादिबहुप्रकारया रसा मनःप्रसादरूपया प्रधानशृङ्गाररसस्थायिन्या
विकसितं रसास्वादेन विस्तारमुपगतम् । कथं केन प्रकारेण वर्तते । कथंचिदे-
तादृशी दशास्येति निरूपयितुं न शक्यत इति भावः । अत्र च प्रयन्धप्रवृत्ता
माधवस्य मालतीगोचरा रतिः प्रेयसीमिति निर्दिष्टेनालम्बनविभावेन विभाव्यमाना
तदवलोफनादिभिर्दुद्दीपिता मनोविक्षासप्रियवचनतद्रक्षणव्यापारादिभिरनुभावैर्वा-
ष्पनःशरीरारम्भरूपेरनुभाव्यमाना तद्दर्शनजनितैर्मदश्रनहर्षचिन्तास्मृत्यादिभिर्व्य-
भिचारिभिरुपचिता रसतामापन्ना प्राधान्येन ध्वन्यते । तदङ्गतया तु राहोराननचरिं
चन्द्रकलामिवेत्युपमासूचितमीषणाकारकापालिकालम्बनस्त्वस्वरूपविभावनोद्दीपित
आतङ्गपदनिर्दिष्टभयस्थायी विकल्पदसूचितमनोवैकृन्व्यतदनुगुणशरीरवागारम्भा-
नुभावस्तन्नियतकम्पशक्तानिवेदग्लानिजाड्यवीनतावेगविषादोन्मादचिन्तामोहादि-
भिर्व्यभिचारिभिः प्रतीयमानैरुपचितो भयानकरसः । तथा दस्योः कृपाणपा-
तविषयादिति सूचितमृतप्रायप्रियतमालम्बनस्त्वहुर्दशापरिभावनोद्दीपितः करुणयेति
निर्दिष्टः शोकस्थायीभावो द्रुतमिति निर्दिष्टचित्तद्रवीभावतदुचितशरीरवागारम्भा-
नुभवतन्नियताश्रुवैवर्ण्यवैस्वर्यजाड्यवेगमोहोन्मादविषादादिभिर्व्यभिचारिभिः प्र-
तीयमानैः परिपोषं गतः करुणरसश्च । तथा दैवादासायेति सूचितयादृच्छिकसमा-
गमालम्बनतद्धेतुविधिवैचित्र्यपरिशीलनोद्दीपितो विस्मयादिति निर्दिष्टाद्भुतस्थायी-
भावो विक्षोभितमिति मनोविक्षोभतदुचितशरीरवागारम्भानुभावस्तन्नियतस्त्वम्भ-
प्रलयस्वेदहर्षगर्वस्मृतिवितर्कविबोधचिन्तादिभिर्व्यभिचारिभिरुपचितोऽद्भुतरसश्च ।
तथाच्छिन्दत इति सूचितः प्रियावधोद्यतो हन्तव्य इत्यालम्बनस्त्वहौरात्मविम-
र्शनोद्दीपितो ज्वलितमिति मनोज्वलनतदुचितवागारम्भानुभावतन्नियतस्त्वम्भरो-
मात्रस्वेदहर्षावेगप्रमोन्मादमदहर्षचापलासूयाश्रमामर्षादिभिर्व्यभिचारिभिः सर्वत्र
कथं वर्तते इत्यनेन सूचितैरुपचितो रौद्ररसश्चैत्येते रसा अङ्गभावापत्यैव दूरतो

अपि च रे रे पाप,

प्रणयसखीसलीलपरिहासरसाधिगतै-

र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत् ।

वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः

पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैव भुजः ॥ ३१ ॥

न्यमाकलयंस्तानेव लोकोत्तरसौन्दर्यशालिनीं मन्यत इति तिर्यङ्मपि प्रतिद्वम् । न चात्रापि माधवाभिमानमात्रसिद्धमेव तस्या लोकोत्तरत्वमिति वाच्यम् । मा भूत् प्रबन्धरसास्त्रादयितृणां सहृदयानामन्यथाभावप्रतीत्यानौचित्यस्फुरणाद्रसास्त्राद-
भङ्गः । न च स्वाभिमानेन तस्याः श्लाघ्यत्वेऽपि न तावता तत्सत्त्वासत्त्वाभ्यां जगतोऽस्ति कश्चिद्विशेष इत्युपेक्षणीयमेवैतत् । अतो 'विधिविलसितं सर्वम-
फलम्' इति पठनीयमिति कुन्तकप्रभृतयः काव्यतत्त्वज्ञाः सहृदयाः । एवं हि नावयलेशोऽपि । अनादौ ह्यसारे मनोहरतरवस्तुच्छ्रै प्रवृत्तस्य विधेर्यो विलासो व्यापारो न तस्य चन्द्रादिनिर्माणं फलम् । तेषां तुच्छतया तादृशविधिप्रयासफल-
त्वायोगात् । अपि त्वियमेव तस्य हि फलमिति निगीर्याध्यवसानम् । तदेतत्क-
लमकाण्डे हन्तुमुद्युक्तस्त्वम् । विधातृव्यापारमेव निष्फलं कर्तुमुद्यत इत्यर्थः ।
तथा कन्दर्पमर्दं दर्पशून्यं कर्तुम् । तस्य हि सत्त्वपि मन्दानिलचन्दनचन्द्रिकादि-
भावेषु न तानवलम्ब्य त्रिलोचनावधिकां त्रिलोक्रीमहं जेष्यामीति दर्पस्तेषां
तत्सदृकारशक्त्यभावात्, किंत्विनामेवाप्रतिहितां निजां शक्तिमयलम्ब्य न मे
कश्चिद्विलोक्यां प्रतिभटोऽस्ति, अहमेक एव वीर इति तस्य दर्पः । तामिमां
हन्तुकामः कन्दर्पमेव दर्पशून्यं निरस्त्याहं कर्तुकामोऽसीत्यर्थः । तथा जनानां
नयननिर्माणफलं फलहीनं कर्तुम् । निरतिशयसौन्दर्यशालिवस्तुदर्शनमेव हि नय-
ननिर्माणस्य फलम् । न च वस्तवन्तरदर्शनं फलं तस्य । एतादृशसौन्दर्यशालि-
नोऽन्यस्याभावात् । इयमेव लावण्यासारसीमा तस्य फलमिति तद्विनाशे नेत्र-
निर्माणमेव वन्द्यं स्यादित्यर्थः । तथा जगज्जीर्ण जरच्छुष्ककण्ठकोटरारिदुप्रेक्ष-
वृक्षमरणं शूरसःवराक्षसपुलिन्दादिभीषणं कान्तारं कर्तुम् । इदं हि जगद्वनमन-
यैव हि प्रमदवनवसन्तप्रियातिसुकुमारविधिधतस्तलताकुमुमदासनासुरभीकृतं
सचलसंतापनिवारकमानन्दानुभवकभूमिः प्रमदोद्यानमभूत् । न तु भावैरन्परनी-
रसागुणगणोर्ज्वलः । तदिमां कथावरोपितां कर्तुमिच्छता जगदिदमरदुष्टेगदादि
भयंकरमरणमेव केवलं चिकीर्षितमित्यर्थः । अत्र चक्रेन दावयेनोत्कर्षप्रतिपाद-
नात्सर्वदावधान्तरैरपि प्रतिपादनार्थं पौनरुक्त्यनाराहणं रसाक्षिप्तवचना तस्त्वं
दायस्य प्रौढोक्तिर्विद्वेषेण गम्भीरविशेषणोपादानात् पौनरुक्त्यमिति भोजराजः
परिग्रहः । यथाह—'विशेषणं तु पूर्वोक्तं यत् भूयोऽपि कीर्तितं । तदेवार्थं
रसाक्षिप्तं तत्तस्मात् न दूयते ॥' इति । तेनानुप्रसङ्गेऽत्र शब्दलक्षणः । इत्य-
लमलंकारप्रत्यगौरवेण ॥ ३० ॥ प्रणयेति । प्रणयसखीनां प्रेमास्तरता-
नीनां सलीले यः परिहासः श्लोकाविशेषः इत्यन्वयः । अत्र शब्द-
१३ मालतीया०

अदर्पं कंदर्पं जननयननिर्माणमफलं

जगज्जीर्णारण्यं कथमसि विधातुं व्यवसितः ॥ ३० ॥

व्यवसायक्रियायाः सर्वत्रान्वयात्क्रियादीपकं च वाच्यालंकारी । चन्दनचामीक-
रादीनां न वस्तुतः सारंत्वम्, किंतु पामरजनप्रसिद्धैव । इयमेव सारभूतेत्यपह्वयः,
सर्वसारवस्तूपमानानि यानि तेभ्योऽपि सारभूतेयमेवेति व्यतिरेकश्च व्यज्ञापिति
सर्वत्र द्रष्टव्यम् । तथा त्रिभुवनं त्रयाणां भुवनानां समाहारत्रिभुवनम् । 'पात्रा-
दिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः' इति वचनात् 'द्विगोः' इति ङीष् भवति । परिमुषितं
लुण्ठितं रत्नं यस्य तत्कर्तुम् । सत्स्यपि कौस्तुभकनकादिषु न तै रत्नवन्निभुवनम् ।
न च तानि वस्तुनो रत्नानि । अविवेकिनां तु तत्र रत्नत्वव्यपदेशः ममीचीनव-
स्तूपमानत्वप्रसिद्धिश्च । इयमेव त्रिभुवनस्य सकलरक्षातिशायिगुणशालिन्येकं
रत्नमिति निगीर्याध्यवसानम् । तां हन्तुं प्रवृत्तः रत्नशून्यमेव जगत्कर्तुं प्रवृत्तोऽसी-
त्यर्थः । अलंकारयोगः पूर्ववत् । तथा लोकं प्रमाणपट्टकघपथिकं प्रपशं निरालोकं
प्रकाशशून्यं केवलमन्धकाराकान्तं कर्तुम् । न सलु सौरादिभिरालोकैः मालोक्योप-
लोकः । तेषां जडरूपाणां प्रकाशान्तरप्रकाश्यत्वेनाभासत्वान् । अतर्गैव पुनरानन्दै-
करगमंविन्मयप्रकाशात्मिकया त्रिभुवनभवनलोकोत्तररत्नपरीपकलिकया समुद्भा-
मितोऽयं सगूर्यचन्द्रादितेजस्को लोकः । तदिमां निवापयितुकामः जगदन्धं कर्तु-
कालोऽसीत्यर्थः । तथा चान्धवजनं सकलमपि बन्धुवर्गमेतदेकजीवितं मरगमेव
क्षरणमेतद्विपत्तिजनितशोकभिराकरणममर्थं यस्य तत्तादृशं कर्तुम् । इदं चावान्तर-
वाक्यं महत्तरनिघ्नम् । इह हि महावाक्यरूपे श्रीकोऽगारं गंगारमित्यादिभिर-
वान्तरवाक्यैर्मालत्याः सकललोकातिशायिलानण्यादिगुणशालित्वेन गर्वैपशार्थो-
न्वयैः चन्दनयनानिरेकान्यामेव लोकयोपायेयवान्धयन्यानिरेकी चेयेनापह्वयि-

(नेपथ्ये कलकलः । सर्वे लाक्षण्यमन्ति ।)

भो भो मालत्यन्वेषिणः, इयममात्यमूरिवनुमाश्रासयन्त्यप्रति-
हतप्रज्ञाचक्षुर्भगवती कामन्दकी समादिशति, पर्यवष्टभ्यतामेतत्क-
रालयतनम् ।

नाघोरघण्टादन्यस्मात्कर्मैतद्धारुणादमृतम् ।

न करालोपहाराच्च फलमन्यद्विभाव्यते ॥ ३३ ॥

कपालकुण्डला—भगवन्, पर्यवष्टब्धाः सः ।

अघोरघण्टः—संप्रति विशेषतः पौरुषस्यावसरः ।

मालती—हा ताद, हा भगवदि ।

माधवः—भवतु वान्धवसंस्थामेनां विधाय तत्समक्षमेनं व्या-
पादयामि । (मालतीमन्यतः प्रेषयन्नरिकामति ।)

(माधवाघोरघण्टावन्योन्वमुद्दिश्य ।)

आः, रे रे पाप,

कठोरास्त्रिग्रन्थिव्यतिकरघणात्कारमुत्तरः

स्वरलायुच्छेदक्षणविहितवेगशुपरमः ।

१. हा तात, हा भगवति ।

इत्युपलक्षणो निदर्शनालंकारः । न चात्र श्लेषभ्रान्तिः कर्तव्या । कावचद्वयसंघ-
युगपदुभाभ्यां पाठादिति ॥ ३२ ॥ कलकलः कोलाहलः । आश्रासयन्ती सुन-
कुणादिना दुःखं श्लथयन्ती । अप्रतिहताकुण्ठिता प्रीतिं चक्षुर्भूताः सा भगवती
कामन्दकी समादिशति समाश्रयति । किमिति । पर्यवष्टभ्यतां परिषेचनमित्य-
त्करालयतनम् । किमर्थमित्यत आह—नेति । दारणाद्रीपनादघोरघण्टादन्य-
स्मात्कर्मैरिषादेतन्मालत्यन्वहरपहरं कर्म नाभूत् । नापि तर्कस्तु कर्मैरे-
मश्रुताधनार्थं करालोपहारीकरणान्यथापि फलं विभाव्यते । तस्यापि च वान-
धवकुण्डलापहारिता देवी कल्पयति तदेव स्वानं विदुःकतातीत्यादयस्त्विति
भगवतीत्वर्थः ॥ ३३ ॥ कपालकुण्डला । भगवन्, पर्यवष्टब्धाः परिकृता
भर्तुः । निम्नःपरं कर्तव्यमिति पाठयति ॥ अघोरघण्टः—संप्रति ।
रक्षणार्थमागतान्नेपागत एव आश्रयति । तत्र नेपथ्ये ह्येतत्कथं-
चोच्यते । मालती । हा तात, हा भगवति । माधवः । वान्धवानां रक्ष-
यन्नागतानां एतान्ने एतदे एतरेण विद्यमानं विदुःकतातीत्यादयस्त्विति
मेवामती हरिष्यति । तथा एव एव भगवतीकामन्दकीकामन्दकीकामन्दकी
पादेन हस्त्यानां हस्त्यानां हस्त्यानां हस्त्यानां हस्त्यानां हस्त्यानां हस्त्यानां
मालतीप्रसूते हरिष्यति इति भावः । एतदेव वान्धवकुण्डलापहारिता

षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कपालकुण्डला ।)

कपालकुण्डला—आः पाप दुरात्मन्, मालतीनिमित्तं विनिपातितास्मद्गुरो माधवहतक, अहं त्वया तस्मिन्नवसरे निर्दयं निम्नत्यपि सीत्यवज्ञाता । (सक्लोधन् ।) तदवश्यमनुभविष्यसि कपालकुण्डलाकोपस्य फलम् ।

शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गशत्रो-

र्यस्मिन्निवद्भानुशया सदैव ।

जागर्ति दंशाय निशातदंष्ट्रा-

कोटिर्विपोद्गारगुरुर्मुजङ्गी ॥ १ ॥

(नेपथ्ये ।)

भो राजानश्चरमवयसामाज्ञया संचरध्वं

कर्तव्येषु श्रवणमुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।

अनाहार्यगुणोदाराननागन्तुकभूषणाम् ।

अयन्नत्तिदत्तारस्यामाश्रये सहजां गिरम् ॥

कविरिदानीमहन्तरनारभमाणो वृत्तवर्तिष्यमाणार्थसूचनार्थैकपात्रप्रयोज्यं शुद्धविष्कम्भाख्यमर्थोपक्षेपकं प्रस्तौति—तत इत्यादि । कपालकुण्डला । मालतीनिमित्तं विनिपातितोऽस्मद्गुरुर्येन तादृशेति । तादृशेन संबोधनेन युद्धे माधवेनाघोरघण्टवधो, मालत्यर्थं हि त्वयास्मद्गुरुर्निहतस्वन्मालत्यपहरणेनैव प्रत्यपकरिष्यामीति कपालकुण्डलाभिप्रायश्च सूच्यते । तस्मिन्नवसरे युद्धसमये निर्दयं निम्नतो स्त्रीजातिप्रयुक्तं भीरुवं परित्यज्य गुरुवचकोपान्निष्करणं प्रहरन्त्यहं त्वया स्त्रीत्वज्ञातावधीरिता । तस्मादवश्यं नदवज्ञायाः फलमनुभविष्यतीति । अस्मद्गुरुवधपातकस्य नयि बद्धवैरायां जाप्रज्ञां कुतः सुखमित्येव वाक्यार्थे तदवश्यमित्यादिवाक्योक्तेर्वाक्यार्थान्तरसंभवद्वल्लुसंबन्धात्मकमुपमानोपमेयपरिकल्पितं निर्दर्शनालंकारच्छायायाध्यारोपयन्नाह—शान्तिरिति । तस्य भुजङ्गशत्रोराशी-विपस्य हन्तुः शान्तिः सौख्यं कुतः । यत्र यस्मिन्निवद्भानुशया दृढतरवद्धवैराति-विक्ष्णदंष्ट्राप्रा विपोद्गमनभीषणा भुजङ्गी दंशार्थं जागर्ति सावधाना वर्तते । तस्याः सौख्यासंभवात्तापि सौख्यं न संभवतीति भावः ॥ १ ॥ वर्तिष्यमाणं सूचयति—भो राजान इति । हे राजानः सकलदिगन्तविधान्तशासनस्य महाराजस्य पादमूलसेवार्थमङ्गीकृतकिंकरभावाः सानन्तनहीरतयः, चरमवयसां दृष्टपरापरव्यवहाराणां वृद्धानामाज्ञया कर्तव्यविदामाज्ञया कर्तव्येषु प्रयोजनेषु संव

निरातङ्कः पङ्केष्विव पिशितखण्डेषु निपत-
न्नसिर्गात्रंगात्रं सपदि लवशस्ते विकिरतु ॥ ३४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवे पञ्चमोऽङ्कः ।

जाते—रे रे इति । कठोरेति । कठोराः कठिना येऽस्थिग्रन्थयः कीकसकूटानि
तैः सह व्यतिरेकेण तदभिघातेन जनितो यो घणात्कारोऽनुकरणशब्दस्तेन
मुखरः तथा खराणां स्नायूनां छेदेन क्षणमात्रं जनितो वेगस्य व्युपरमो विश्रान्ति-
र्यस्य सः । तथा पिशितखण्डेष्वस्थिस्नायुरहितेषु मांसखण्डेषु पङ्केष्विव निरा-
तङ्को निष्प्रतिरोधो निपतन्नेवंविधोऽसिः सपदि ते गात्रंगात्रं प्रत्यङ्गं लवशः
खण्डशः कृत्वा विकिरतु दिक्षु विक्षिपतु । वीभत्सोपस्कृतो रौद्ररसो व्यज्यते
॥ ३४ ॥ प्रत्यक्षयुद्धवर्णनस्य निपिद्धत्वान्नोक्तम् । तत्फलमग्रे सूचयिष्यते ।
यदुक्तम्—‘दूराध्वानं वधं युद्धं राज्यदेशादिविल्वम् । संरोधं भोजनं ज्ञानं सुरतं
चानुलेपनम् ॥ अम्बरग्रहणादीनि प्रत्यक्षाणि न निर्दिशेत् ॥’ इति ॥ ३४ ॥
युद्धार्थं निष्क्रान्ताः ॥

यथामति मयाहयातो भवभूतेरिहाशयः ।

तत्सर्वार्थपरिज्ञाने समर्थास्तु सचेतसः ॥

इति श्रीमद्भारद्वाजकुलतिलकपर्वतनाथयायजूकनन्दनत्रि-
पुरारिसूरिविरचितायां मालतीमाधवभावप्रदीपिकायां
पञ्चमाङ्कविवरणम् ॥

(ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।)

माधवः—

मालत्याः प्रथमावलोकनदिनादारभ्य विस्तारिणो
मूयः लेहविचेष्टितैर्मृगदृशो नीतस्य कोटिं पराम् ।

अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रबन्धस्य मे
कल्याणं विदधातु-वा भगवतीनीतिर्विपर्येतु वा ॥ ३ ॥

मकरन्दः—कथं भगवत्याः सा मेघाशक्तिर्विपर्येष्यति ।

कलहंसः—(अच्छ ।) णाह, दिङ्ङिवा बहुसि । पञ्चा खु
इदोमुहं मालदी ।

माधवः—अपि सत्यम् ।

मकरन्दः—किमश्रद्धानः पृच्छसि । न केवलं प्रवृत्ता प्रत्या-
सन्ना च वर्तते । तथा हि ।

अस्माकमेकपद एव मरुद्विकीर्ण-
जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः ।

१. नाथ, दिष्ट्या वर्षसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुखं मालती ।

संध्यङ्गुलम् । यथा—‘अमूताहरणं तस्याद्वाक्यं यत्कपटाश्रयम्’ इति । इद-
नेव तयोः प्रवेशकं च ॥ माधवः—मालत्या इति । मदनायासप्रबन्धस्य
स्वरूपानुबन्धस्य सर्वथाय खल्वितो मालतीलाभान्यतरकोटिपरिच्छेदेन पर्यव-
सानं भविष्यतीत्येव तत्त्वार्थक्रीतनान्मार्गो नाम गर्भसंधेरङ्गुलम् । यथा—
‘तत्त्वार्थक्रीतनं मार्गः’ इति । कथमत्रान्यतरकोटिपरिच्छेद इत्यपेक्षायां भग-
वतीप्रत्युत्थोपायविद्यतिद्विभ्यामित्याह—भगवत्याः कामन्दक्या नीतिः हृदिम-
विद्यारूप उपाये कल्याणं मालतीपानिग्रहणरूपं वा विदधातु । तथा सति
तत्प्राप्तये मदनायासस्तान्तो भविष्यति । अपवा मद्भाग्यवैकल्पद्विपर्येतु विप-
रीता भवतु । तथापि प्रत्युत्थोपायमहादुःखान्तराभावाच्च तदलाभविषये पुत्रं
नम दिपतिरित्याश्रयान्तराभावादेव मदनायासस्तान्तो भविष्यतीत्यर्थः । कीदृ-
शस्य मदनायासत्वेत्यपेक्षायां तावदाह—मालत्याः प्रथमदर्शनक्षणदारभ्य
विस्तारिणः प्रवर्धमानस्य । तथा मृगदृशस्तस्याः श्रेयसूचैर्विचेष्टितैः क्षान्तिप्राप्ता-
वलोकनारिभिः परां निरतिरायां कोटिं प्रदृष्ट्वा नीतस्येति बोध्यम् । एषा
प्राह्वारता नाम तुलीया कर्मावस्था । यथा—‘उपायपानविन्तान्यां प्राह्वारता
प्रतिबंधः’ इति ॥ ३ ॥ मकरन्दः । निर्येष्यति निरसीता भविष्यति ॥
कलहंसः । नाथ, दिष्ट्या वर्षसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुखं मालती । माधवः ।
अपि सत्यं किं चलन्वितोमुखं प्रदृष्टैलसंभावयतः प्रथः ॥ मकरन्दः । अश्रद्धानो
दिक्षारहितः । अस्माकमिति । मरुता प्रबलवनेन विहीनं निरुद्विष्टं

चित्रं नानावचननिवहैश्वेषतां मङ्गलेभ्यः

प्रत्यासनंस्त्वरयतितरां जन्ययात्राप्रवेशः ॥ २ ॥

यावच्च संबन्धिनो न परापतन्ति तावद्धत्सया मालत्या नगरदेव-
तागृहविज्ञमङ्गलाय गम्यन्तामित्यादिशति भगवती कामन्दकी ।
अन्यच्च गृहीतविशेषमण्डनः प्रतीक्ष्यतामानुयात्रिको जन इति ।

कपालकुण्डला—भवतु । इतो मालतीविवाहपरिकर्मस्त्वरप्र-
तिहारजनसहस्रसंकुलाप्रदेशादपक्रम्य माधवापकारं प्रत्यभिनिविष्टा
भवामि । (इति निष्क्रान्ता ।)

इति शुद्धविष्कम्भः ।

कलहंसः—(प्रविश्य ।) आणत्तोस्मि णअरदेवदागव्भवरवट्टिणा
मअरन्दसणाहेण माहवेण जाणीहि दाव इदोमुहं प्पउत्ता मालदी
ण वेत्ति । ता जाव णं आणन्दइस्सं ।

१. आज्ञप्तोऽस्मि नगरदेवतागर्भगृहवर्तिना मकरन्दसनाथेन माधवेन
जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न वेति । तथावदेनमानन्दयिष्यामि ।

ध्वम् । विप्राश्च श्रुतेः ध्रुवणस्य सुभगं यथा स्यात्तथा पठन्तु । आशीर्वादमन्त्रा-
निति शेषः । नानावचननिवहैः संस्कृतप्राकृतादिनानाभाषाविशेषैः सहितं चित्र-
माध्वर्यकारि गीतवाद्यवृत्तादिकं मङ्गलेभ्यो मङ्गलार्थम् । तादर्थ्यं चतुर्थी । चेष्वतां
व्याप्रियताम् । ततो जन्यानां वरसंबन्धिनां जनानाम् । 'जन्याः स्निग्धा वरस्य
ये' इत्यमरः । यात्राया वरगृहाद्द्व्यूहगमनक्रियायाः प्रवेशः प्राप्तिस्त्वरयति ।
तरां जनयतीत्यर्थः ॥ २ ॥ न परापतन्ति न समागच्छन्ति । गृहीतं सविशे-
षमण्डनं येन । सम्यगलंकृत इत्यर्थः । आनुयात्रिको मालत्या अनुचरो जनः
प्रतीक्ष्यतां परिपाल्यताम् । शीघ्रमाह्वयतामित्यर्थः । यद्वा अनुयात्रिको वरानुगामी
तत्सुहृज्जनः । गृहीतं सविशेषमण्डनमाभरणवस्त्रादिकं यस्मात्स तादृशः प्रतीक्ष्य-
तामभ्युद्गमनादिना संभाव्यतामिति ॥ कपालकुण्डला—भवत्वित्यादि ।

तेन नेदानीं मालत्यपहरणं शक्यमिति भावः । आकुलाज्जनसंमर्दान्माधवस्याप-
रां मालत्यपहरणरूपस्तं प्रत्यभिनिविष्टा दृढतरप्रयत्ना भवामि । इति निष्क्रा-
न्ता । इति शुद्धविष्कम्भः ॥ कलहंसः । आज्ञप्तोऽस्मि नगरदेवताया गर्भ-
गृहे ॥ मकरन्दसनाथेन माधवेन जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न
वेति । तथावदेनमानन्दयिष्यामि । इतोमुखं प्रवृत्ता मालतीति प्रियनिवेदने-
नेति शेषः । अनेन वाक्येन माधवमकरन्दयोः कृत्रिमपरिणयार्थं छद्मना नगर-
देवतागर्भगृहे पूर्वमेव प्रविश्य निलीयावस्थानसूचनादभूताहरणं नाम गर्भ-

(ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।)

माधवः—

मालत्याः प्रथमावलोकनदिनादारभ्य विस्तारिणो

भूयः लेहविचेष्टितैर्मृगदृशो नीतस्य कोटिं पराम् ।

अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रबन्धस्य मे

कल्याणं विदधातु-वा भगवतीनीतिर्विपर्येतु वा ॥ ३ ॥

मकरन्दः—कथं भगवत्याः सा मेघाशक्तिर्विपर्येष्यति ।

कलहंसः—(अपहस्य ।) णाह, दिष्टिवा बहुसि । पञ्चा खु
इदोमुहं मालदी ।

माधवः—अपि सत्यम् ।

मकरन्दः—किमश्रद्धवानः पृच्छति । न केवलं प्रवृत्ता प्रत्या-
सन्ना च वर्तते । तथा हि ।

अस्माकमेकपद एव मरुद्विकीर्ण-

जीमूतजालरसितानुवृत्तिर्निनादः ।

१. नाथ, दिष्टिवा वर्धसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुखं मालती ।

संध्यङ्गमुक्त्वा । यथा—‘अमृताहरणं तस्याद्वाक्यं यत्कपटाश्रयम्’ इति । इद-
मेव तयोः प्रवेशकं च ॥ माधवः—मालत्या इति । मदनायासप्रबन्धस्य
स्वरूपयानुबन्धस्य सर्वथाय खल्वितो मालतीलाभान्तरकोटिपरिच्छेदेन पर्यव-
सानं भविष्यतीत्येव तत्त्वार्थक्रीतनान्मार्गो नाम गर्भसंधेरङ्गमुक्त्वा । यथा—
‘तत्त्वार्थक्रीतनं मार्गः’ इति । कथमत्रान्तरकोटिपरिच्छेद इत्यपेक्षायां भग-
वतीप्रत्युत्थोपायसिद्ध्यतिद्विन्यामित्याह—भगवत्याः कामन्दक्या नीतिः कुत्रिम-
विद्यारूप उपाये कल्याणं मालतीपाणिग्रहणरूपं वा विदधातु । तथा सति
तत्प्रार्थय नदनायासस्यान्तो भविष्यति । अथवा मद्भाग्यवच्छत्याद्विपर्येतु विप-
रीता भवतु । तथापि प्रत्युत्थोपायभङ्गादुपायान्तराभावाच्च तदलाभनिषेधे पुं-
नम विपत्तिरित्याश्रयान्तराभावादेव नदनायासस्यान्तो भविष्यतीत्यर्थः । कौट-
ेस्य मदनायासस्यैवपेक्षायां ताददाह—मालत्याः प्रथमदर्शनरूपान्तर-
विस्तारिणः प्रवर्धमानस्य । तथा मृगदृशस्वस्याः हेमूच्चैर्विचेष्टितैः सान्निप्रादा-
वलोकनारिभिः परां निरतिशयां कोटिं प्रदृष्टतां नीतस्येति बोध्यम् । एषा
प्राप्त्यासा नाम वृत्तीया कार्यावस्था । यथा—‘उपायायासविन्यान्त्यां प्राप्तासा
प्रसिद्धंभवः’ इति ॥ ३ ॥ मकरन्दः । निरर्थेष्यति विपरीता भविष्यति ॥
कलहंसः । नाथ, दिष्टिवा वर्धसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुखं मालती । माधवः ।
अपि सत्यं किं खल्वितोमुखं प्रवृत्तेलसंभवादपहः प्रथः ॥ मकरन्दः । अश्रद्धवानो
दिक्षुसरहितः । अस्माकमिति । मरुता प्रवृत्तवदेन दिक्षुर्न निरवृत्तिं

चित्रं नानावचननिबद्धैश्चेष्टां मङ्गलेभ्यः

प्रत्यासनंस्त्वरयतितरां जन्ययान्नाप्रवेशः ॥ २ ॥

यावच्च संवन्धिनो न परापतन्ति तावद्भक्त्या मालत्या नगरदेव-
तागृहविभ्रमङ्गलाय गम्यतामित्यादिशति भगवती कामन्दकी ।
अन्यच्च गृहीतविशेषमण्डनः प्रतीक्ष्यतामानुयात्रिको जन इति ।

कपालकुण्डला—भवतु । इतो मालतीविवाहपरिकर्मसत्त्वरप्र-
तिहारजनसहस्रसंकुलाद्यदेशादपक्रम्य माधवापकारं प्रत्यभिनिविष्टा
भवामि । (इति निष्क्रान्ता ।)

इति शुद्धविष्कम्भः ।

कलहंसः—(प्रविश्य ।) आणतोस्मि णअरदेवदागअभघरवट्टिणा
मअरन्दसणाहेण माहवेण जानीहि दाव इदोमुखं प्पउत्ता मालदी
ण वेत्ति । ता जाव णं आणन्दइस्सं ।

१. आज्ञप्तोऽस्मि नगरदेवतागर्भगृहवर्तिना मकरन्दसनाथेन माधवेन
जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न वेति । तद्यावदेनमानन्दयिष्यामि ।

ध्वम् । विप्राश्च श्रुतेः श्रवणस्य सुभगं यथा स्यात्तथा पठन्तु । आशीर्वादमन्त्रा-
निति शेषः । नानावचननिबद्धैः संस्कृतप्राकृतादिनानाभाषाविशेषैः सहितं चित्र-
माध्वर्यकारि गीतवाद्यवृत्तादिकं मङ्गलेभ्यो मङ्गलार्थम् । तादर्थ्यं चतुर्थी । चेष्यतां
व्याप्रियताम् । ततो जन्यानां वरसंबन्धिनां जनानाम् । 'जन्याः स्निग्धा वरस्य
ये' इत्यमरः । यात्राया वरगृहाद्गृहगमनक्रियायाः प्रवेशः प्राप्तिस्त्वरयति ।
तरां जनयतीत्यर्थः ॥ २ ॥ न परापतन्ति न समागच्छन्ति । गृहीतं सविशे-
षमण्डनं येन । सम्यगलंकृत इत्यर्थः । आनुयात्रिको मालत्या अनुचरो जनः
प्रतीक्ष्यतां परिपाल्यताम् । शीघ्रमाह्वयतामित्यर्थः । यद्वा अनुयात्रिको वरानुगामी
तत्सहज्जनः । गृहीतं सविशेषमण्डनमाभरणवस्त्रादिकं यस्मात्स तादृशः प्रतीक्ष्य-
तामभ्युद्गमनादिना संभाव्यतामिति ॥ कपालकुण्डला—भवत्वित्यादि ।
तेन नेदानीं मालत्यपहरणं शक्यमिति भावः । आकुलाञ्जनसंमर्दान्माधवस्याप-
कारो मालत्यपहरणरूपत्वं प्रत्यभिनिविष्टा दृढतरप्रयत्ना भवामि । इति निष्क्रान्-
न्ता । इति शुद्धविष्कम्भः ॥ कलहंसः । आज्ञप्तोऽस्मि नगरदेवताया गर्भ-
गृहवर्तिना मकरन्दसनाथेन माधवेन जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न
वेति । तद्यावदेनमानन्दयिष्यामि । इतोमुखं प्रवृत्ता मालतीति प्रियनिवेदने-
नेति शेषः । अनेन वाक्येन माधवमकरन्दयोः कृत्रिमपरिणयार्थं छद्मना नगर-
देवतागर्भगृहे पूर्वमेव प्रविश्य निलीयावस्थानसूचनादभूताहरणं नाम गर्भ-

(ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।)

माधवः—

मालत्याः प्रथमावलोकनदिनादारभ्य विस्तारिणो

भूयः स्नेहविचेष्टितैर्मृगदृशो नीतस्य कोटिं पराम् ।

अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रबन्धस्य मे

कल्याणं विदधातु वा भगवतीनीतिर्विपर्येतु वा ॥ ३ ॥

मकरन्दः—कथं भगवत्याः सा मेघाशक्तिर्विपर्येप्यति ।

कलहंसः—(अप्यच्छ ।) णाह, दिङ्ङिआ वहुसि । पउत्ता खु इदोमुहं मालदी ।

माधवः—अपि सत्यम् ।

मकरन्दः—किमश्रद्धघानः पृच्छसि । न केवलं प्रवृत्ता प्रत्या-
सन्ना च वर्तते । तथा हि ।

अस्माकमेकपद एव मरुद्विकीर्ण-

जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः ।

१. नाथ, दिष्ट्या वर्धसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुखं मालती ।

संध्यानुष्ठाम् । यथा—‘अमृताहरणं तत्स्याद्वाक्यं यत्कपटाश्रयम्’ इति । इद-
नेव तयोः प्रवेशकं च ॥ माधवः—मालत्या इति । मदनायासप्रबन्धस्य
स्वरव्यथानुबन्धस्य सर्वथाय खल्वितो मालतीलाभान्यतरकोटिपरिच्छेदेन पर्यव-
सानं भविष्यतीत्येव तत्त्वार्थकीर्तनान्मार्गो नाम गर्भसंधेरङ्गमुष्ठाम् । यथा—
‘तत्त्वार्थकीर्तनं मार्गः’ इति । कथमत्रान्यतरकोटिपरिच्छेद इत्यपेक्षायां भग-
वतीप्रत्युत्थोपायसिद्धिसिद्धिर्भ्यामित्याह—भगवत्याः कामन्दक्या नीतिः कृत्रिम-
विद्यारूप उपाये कल्याणं मालतीपाणिप्रहरणरूपं वा विदधातु । तथा इति
तत्प्रार्थय मदनायासस्यान्तो भविष्यति । अथवा मद्राग्यवैकल्याद्विपर्येतु विप-
रीता भवतु । तथापि प्रत्युत्थोपायभातादुपायान्तराभावाच्च तदलाभमित्यये ध्रुवं
नम विपत्तिरित्याश्रयान्तराभावादेव मदनायासस्यान्तो भविष्यतीत्यर्थः । कीदृ-
शस्य मदनायासस्वेत्यपेक्षायां तावदाह—मालत्याः प्रथमदर्शनक्षणदारभ्य
विस्तारिणः प्रवर्धमानस्य । तथा मृगदृशस्त्वस्याः स्नेहमूचवैविचेष्टितैः समिप्रादा-
पलौवनादिभिः परां गिरितिरायां कोटिं प्रहृष्टतां नीतस्तेति योज्यम् । एषा
प्राप्तयासा ज्ञान तृतीया कार्यादस्या । यथा—‘उपायापायचिन्तान्नां प्राप्तरासा
प्रमितंभवः’ इति ॥ ३ ॥ मकरन्दः । विपर्येप्यति विपरीता भविष्यति ॥
कलहंसः । नाथ, दिष्ट्या वर्धसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुखं मालती । माधवः ।
अपि सत्यं किं कलमितोमुखं प्रहृष्टैलसंभाषयतः प्रथः ॥ मकरन्दः । अश्रद्धघानो
दिक्षाकरितः । अस्माकमिति । नरता प्रबलवत्तेन विकीर्ण निरवधिं

चित्रं नानावचननिवहैश्चेष्टतां मङ्गलेभ्यः

प्रत्यासन्नंस्त्वरयतितरां जन्ययात्राप्रवेशः ॥ २ ॥

यावच्च संबन्धिनो न परापतन्ति तावद्दत्तया मालत्या नगरदेव-
तागृहविघ्नमङ्गलाय गम्यतामित्यादिशति भगवती कामन्दकी ।
अन्यच्च गृहीतविशेषमण्डनः प्रतीक्ष्यतामानुयात्रिको जन इति ।

कपालकुण्डला—भवतु । इतो मालतीविवाहपरिकर्मस्त्वरप्र-
तिहारजनसहस्रसंकुलाप्रदेशादपक्रम्य माधवापकारं प्रत्यभिनिविष्टा
भवामि । (इति निष्क्रान्ता ।)

इति शुद्धविष्कम्भः ।

कलहंसः—(प्रविश्य ।) आणत्तोस्मि णअरदेवदागवभघरवट्टिणा
मअरन्दसणाहेण माहवेण जाणीहि दाव इदोमुहं प्पउत्ता मालदी
ण वेत्ति । ता जाव णं आणन्दइस्सं ।

१. आज्ञसोऽस्मि नगरदेवतागर्भगृहवर्तिना मकरन्दसनाथेन माधवेन
जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न वेत्ति । तद्यावदेनमानन्दयिष्यामि ।

ध्वम् । विप्राश्च श्रुतेः श्रवणस्य सुभगं यथा स्यात्तथा पठन्तु । आशीर्वादमन्त्रा-
निति शेषः । नानावचननिवहैः संस्कृतप्राकृतादिनानाभाषाविशेषैः सहितं चित्र-
माश्रयकारि गीतवाद्यवृत्तादिकं मङ्गलेभ्यो मङ्गलार्थम् । तादर्थ्यं चतुर्थी । चेष्यतां
व्याप्रियताम् । ततो जन्यानां वरसंबन्धिनानां जनानाम् । 'जन्याः क्लिग्धा वरस्य
ये' इत्यमरः । यात्राया वरगृहाद्वधूगृहगमनक्रियायाः प्रवेशः प्राप्तस्त्वरयति ।
तरां जनयतीत्यर्थः ॥ २ ॥ न परापतन्ति न समागच्छन्ति । गृहीतं सविशे-
पमण्डनं येन । सम्यगलंकृत इत्यर्थः । आनुयात्रिको मालत्या अनुचरो जनः
प्रतीक्ष्यतां परिपाल्यताम् । शीघ्रमाहूयतामित्यर्थः । यद्वा अनुयात्रिको वरानुगामी
तत्सुहृज्जनः । गृहीतं सविशेषमण्डनमाभरणवस्त्रादिकं यस्मात्स तादृशः प्रतीक्ष्य-
तामभ्युद्गमनादिना संभाव्यतामिति ॥ कपालकुण्डला—भवत्वित्यादि ।
तेन नेदानीं मालत्यपहरणं शक्यमिति भावः । आकुलाज्जनसंमर्दान्माधवस्याप-
कारो मालत्यपहरणरूपस्तं प्रत्यभिनिविष्टा दृढतरप्रयत्ना भवामि । इति निष्क्रान्-
न्ता । इति शुद्धविष्कम्भः ॥ कलहंसः । आज्ञसोऽस्मि नगरदेवताया गर्भ-
गृहवर्तिना मकरन्दसनाथेन माधवेन जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न
वेत्ति । तद्यावदेनमानन्दयिष्यामि । इतोमुखं प्रवृत्ता मालतीति प्रियनिवेदने-
नेति शेषः । अनेन वाक्येन माधवमकरन्दयोः कृत्रिमपरिणयार्थं छद्मना नगर-
देवतागर्भगृहे पूर्वमेव प्रविश्य निलीयावस्थानसूचनादभूताहरणं नाम गर्भ-

(ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।)

माधवः—

मालत्याः प्रथमावलोकनदिनादारभ्य विस्तारिणो

भूयः स्नेहविचेष्टितैर्मृगदृशो नीतस्य क्रोडि पराम् ।

अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रबन्धस्य मे

कल्याणं विदधातु वा भगवतीनीतिर्विपर्येतु वा ॥ ३ ॥

मकरन्दः—कथं भगवत्याः सा मेघाशक्तिर्विपर्येय्यति ।

कलहंसः—(अपह्वल ।) णाह, दिष्टिआ वहुसि । पउत्ता खु इदोमुहं मालदी ।

माधवः—अपि सत्यम् ।

मकरन्दः—किमश्रद्धवानः पृच्छसि । न केवलं प्रवृत्ता प्रत्या-
सन्ना च वर्तते । तथा हि ।

अस्माकमेकपद एव मरुद्विकीर्ण-

जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः ।

१. नाथ, दिष्ट्या वर्षसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुहं मालती ।

संभ्यङ्गसुखम् । यथा—‘अभूताहरणं तस्याद्वाक्यं यत्कपटाश्रयम्’ इति । इद-
नेव तयोः प्रवेशकं च ॥ माधवः—मालत्या इति । मदनायासप्रबन्धस्य
स्वरव्यथानुषन्धस्य सर्वथास्य गतिवतो मालतीलाभान्यतरकोटिपरिच्छेदेन पर्यव-
सानं भविष्यतीत्येष तत्त्वार्थकीर्तनान्मार्गो नाम गर्भसंघेराशुचम् । यथा—
‘तत्त्वार्थकीर्तनं मार्गः’ इति । कथमत्रान्यतरकोटिपरिच्छेद इत्यपेक्षया भग-
वतीप्रत्युचोपायसिद्ध्यसिद्धिभ्यामित्याह—भगवत्याः कामन्ददया नीतिः इतिम-
थिद्याहरण उपाये कल्याणं मालतीपाणिप्रहरणस्य वा विदधातु । तथा इति
तत्प्रार्थय मदनायासस्यान्तो भविष्यति । अथवा मरुद्विकीर्णस्य विपर्येतु विद-
रीता भवतु । तथापि प्रत्युचोपायभातादुपायान्तरभावाच्च तदन्तर्भविष्येति मुहं
मम विपत्तिरित्युपायान्तरभावादेव मदनायासस्यान्तो भविष्यतीत्यर्थः । इति-
हास्य मदनायासस्येवपेक्षया तादृश—मातलाः प्रथमदर्शनशरणात्प्र-
विस्तारिणः प्रसर्धमानसः । तथा मृगदृशस्य स्नेहस्यैव विचेष्टितैः स्नेहमात्र-
वृत्तौवगतिभिः परां निरतिशयां चोत्ति प्रवृत्तां नीतस्योति रोषम् । एत-
प्रसर्धमात्र नाम दुर्लभा वार्धवता । यथा—‘एवमप्यस्य विस्तारणं प्रवृत्त-
प्रसर्धमात्र’ इति ॥ ३ ॥ मकरन्दः । विपर्येय्यति विपर्येतु भविष्यति ।
कलहंसः । नाथ, दिष्ट्या वर्षसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुहं मालती । माधवः
अपि सत्यं इति खल्वितोमुहं प्रवृत्तस्यैवपेक्षया प्रवृत्ता । मकरन्दः । अश्रद्धवान्
विश्वात्परितः । अस्माकसिद्धि । मरुद्विकीर्णस्य प्रवृत्तस्यैवपेक्षया विदधति

विचं नानावननिवर्धेयं तं मङ्गलेभ्यः

पत्यासत्तस्वरपतिर्गं जन्मासाधयेनः ॥ २ ॥

मात्रं शेषानि न पश्यान्नि तावद्दसाया माल्या नगरदे-
सागृहविज्रमङ्गलाय मया साधयेयति भवती कामरुति ।
अथ च गृहीतविजोगमण्डनः प्रतीक्ष्य समान्पात्रिको जन इति ।

कपालकुण्डला — भवतु । इतो मास्कीपितामपरिकर्मसत्स-
तिहारजनसहस्रसंकुलजदेसाद्वकस्य माधवाकारं पत्यमिनिविष्टा
भवामि । (इति निष्कान्ता ।)

इति शुकविष्कम्भः ।

कलहंसः—(अविश्य ।) आणतोत्रि नगरदेवतागर्भगृहवर्तिना
मकरन्दसनाधेन माधवेन जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न वेति ।
तथावदेनमानन्दयिष्यामि ।

१. आजमोऽपि नगरदेवतागर्भगृहवर्तिना मकरन्दसनाधेन माधवेन
जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न वेति । तथावदेनमानन्दयिष्यामि ।

ध्वम् । विप्राश्च ध्रुतेः धरणस्य सुभयं यथा स्यात्तथा पठन्तु । आशीर्वादमन्त्रा-
निति शेषः । नानावननिवर्धेः संस्कृतपाठनादिनाभाषाविशेषैः सहितं विप्र-
माधर्मकारि गीतवाचनृत्तादिकं मङ्गलेभ्यो मङ्गलायम् । तादर्थ्यं चतुर्थी । चेष्यतां
व्याप्रियताम् । ततो जन्मानां वरसंबन्धिनां जनानाम् । 'जन्वाः क्षिग्धा वरस्य
ये' इत्यमरः । यात्राया वरगृहाद्बधूगृहगमनक्रियायाः प्रवेशः प्राप्तिस्त्वरयति ।
खरां जनयतीत्यर्थः ॥ २ ॥ न परापतन्ति न समागच्छन्ति । गृहीतं सविशे-
पमण्डनं येन । सम्यगलंकृत इत्यर्थः । आनुयात्रिको मालत्या अनुचरो जनः
प्रतीक्ष्यतां परिपात्यताम् । शीघ्रमाहूयतामित्यर्थः । यद्वा अनुयात्रिको वरानुगामी
तत्सुहृज्जनः । गृहीतं सविशेषमण्डनमाभरणवस्त्रादिकं यस्मात्स तादृशः प्रतीक्ष्य-
तामभ्युद्गमनादिना संभाव्यतामिति ॥ कपालकुण्डला—भवत्वित्यादि ।
तेन नेदानीं मालत्यपहरणं शक्यमिति भावः । आकुलाज्जनसंमर्दान्माधवस्याप-
कारो मालत्यपहरणरूपस्तं प्रत्यमिनिविष्टा दृढतरप्रयत्ना भवामि । इति निष्का-
न्ता । इति शुद्धविष्कम्भः ॥ कलहंसः । आशुतोऽस्मि नगरदेवताया गर्भ-
गृहवर्तिना मकरन्दसनाधेन माधवेन जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न
वेति । तथावदेनमानन्दयिष्यामि । इतोमुखं प्रवृत्ता मालतीति प्रियनिवेदने-
नेति शेषः । अनेन वाक्येन माधवमकरन्दयोः कृत्रिमपरिणयार्थं छद्मना नगर-
देवतागर्भगृहे पूर्वमेव प्रविश्य निलीयावस्थानसूचनाद्भूताहरणं नाम गर्भ-

(माधवमकरन्दौ सर्कातुकं पश्यतः ।)

मकरन्दः—सृष्टणीयाः खल्वमात्यभूरिवसोर्विभूतयः । तथा हि
प्रेङ्खङ्गूरिमयूरमेचकचयैरुन्मेषिचापच्छद-

च्छायासंवलितैर्विदार्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्यावृताः ।

व्यक्ताखण्डलकार्मुका इव भवन्त्युच्चित्रचीनांशुक-

प्रस्तारस्यगिता इवोन्मुखमणिज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥ ५ ॥

कलहंसः—कंहं ससंभमअणेअपडिहारमण्डलावज्जिओजलकण-
अकलधौअपडलितचित्तवेत्तलदामरिक्खित्तरेहारइअमण्डली दूरसंठिदो
परिअणो । एसा अ बहुलसिन्दूरणिअरसंझाराओपरत्तमुहमहुरयो-
लन्तणक्खत्तमालाभरणधारिणि करेणुरअणि अलंकरन्ती इदो एव

चित्तं नानावचननिवर्धेणैव तं गच्छेत्तः

प्रत्यासन्नस्वरगतिवरां जनयतामधेयः ॥ २ ॥

यावच्च संवन्धिनो न परावन्धि तावद्दशाप मालत्या नगरदे-
तामृद्विजमङ्गल्यप मन्थामिणादिगति भगवती कामन्दकी ।
अन्यच्च मुदीतविजेतमण्डनः प्रतीक्ष्यतामानुपातिको जन इति ।

कपालकुण्डला—भवतु । इतो मातृतीविजादपरिकर्मसावस-
तिहारजनसहस्रं कुलाजदेशाश्चकम्प माधवापकारं प्रत्यभिनिविष्ट
भवामि । (इति निष्क्रान्ता ।)

इति शुद्धविष्कम्भः ।

कलहंसः—(पविश्य ।) आणतोक्ति मभरदेवतागर्भगृहवर्तिना
मकरन्दसनाधेन माधवेण जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती
न वेति । ता जाव णं प्राणन्दइस्स ।

१. आज्ञतोऽपि नगरदेवतागर्भगृहवर्तिना मकरन्दसनाधेन माधवेन
जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न वेति । तथावदेनमानन्दविष्यामि ।

ध्वम् । मिप्राध श्रुतेः भवणस्य गुभयं यथा स्यात्तथा पठन्तु । आशीर्वादमन्त्रा-
निति शेषः । नानावचननिवर्धेः घट्टकप्राकृतादिनानाभावादिशेषैः सहितं चित्र-
माधव्यकारि गीतयाद्यवृत्तादिकं मङ्गलैभ्यो मङ्गलायम् । तादर्थ्यं चतुर्थी । चेश्रतां
व्याप्रियताम् । ततो जन्यानां वरसंबन्धिनां जनानाम् । 'जन्त्याः क्रिष्ठा वरस्य
ये' इत्यमरः । यात्राया वरगृहाद्बधुगृहगमनक्रियायाः प्रवेशः प्राप्तित्त्वरयति ।
वरां जनयतीत्यर्थः ॥ २ ॥ न परापतन्ति न समागच्छन्ति । गृहीतं सविशे-
पमण्डनं येन । सम्यगलंकृत इत्यर्थः । आनुयात्रिको मालत्या अनुचरो जनः
प्रतीक्ष्यतां परिपाल्यताम् । शीघ्रमाह्वयतामित्यर्थः । यद्वा अनुयात्रिको वरानुगामी
तत्समुहजनः । गृहीतं सविशेषमण्डनमाभरणवस्त्रादिकं यस्मात्स तादृशः प्रतीक्ष्य-
तामभ्युद्गमनादिना संभाव्यतामिति ॥ कपालकुण्डला—भवतिवत्यादि ।
तेन नेदानीं मालत्यपहरणं शक्यमिति भावः । आकुलाञ्जनसंमर्दान्माधवस्याप-
कारो मालत्यपहरणरूपत्वं प्रत्यभिनिविष्टा दृढतरप्रयत्ना भवामि । इति निष्क्रान्-
न्ता । इति शुद्धविष्कम्भः ॥ कलहंसः । आज्ञतोऽपि नगरदेवताया गर्भ-
गृहवर्तिना मकरन्दसनाधेन माधवेन जानीहि तावदितोमुखं प्रवृत्ता मालती न
वेति । तथावदेनमानन्दविष्यामि । इतोमुखं प्रवृत्ता मालतीति प्रियनिवेदने-
नेति शेषः । अनेन वाक्येन माधवमकरन्दयोः कृत्रिमपरिणयार्थं छद्मना नगर-
देवतागर्भगृहे पूर्वमेव प्रविश्य निलीयावस्थानसूचनादभूताहरणं नाम गर्भ-

विधाता भद्रं नो वितरतु मनोज्ञाय विधये
विधेयासुर्देवाः परमरमणीयां परिणतिम् ।

कृतार्था मूयासं प्रियसुहृदपत्योपनयतः

प्रयतः कृत्स्नोऽयं फलतु शिवतातिश्च भवतु ॥ ७ ॥

मालती—(जगतम् ।) केण उण उवाएण संपदं मरणणिवा-
णस्स अन्दरं संभावयिस्सं । मरणं वि मे मन्दभाअहेआए अहमिदं
अदिदुल्लहं होइ ।

१. केन पुनरुपायेन सांप्रतं मरणनिर्वाणस्यान्तरं संभावयिष्यामि । मरण-
मपि मे मन्दभागधेयाया अभिमतमतिदुर्लभं भवति ।

तथा परिजनत्वात् । 'परिजनक्यानुबन्धः प्रवेशको नाम विज्ञेयः' इत्युक्त्वलक्षण-
प्रवेशकोऽयं ग्रन्थभाग इति कश्चिद्वाच्ये । स वक्तव्यः । कथं प्रत्यक्षाभिनयरू-
पाद्मध्ये केवलाभिनयसूचनैकपात्रसूच्यार्थसूचकस्य प्रवेशकस्य निवेशः । कथं
वा प्रधाननायकस्य वस्तुतः क्षिप्यस्यापि प्रवेशकपात्रत्वपरिजनत्वादिपरिकल्पन-
मनीचिलापादकमिति । कथं च स्वपठितस्योत्तरश्लोको न दृष्टः । 'अहच्छेदं
कृत्वा मासकृतं वर्षसंचितं वापि । तत्तत्र सूचनीयं वर्षादूर्ध्वं तु न कदाचिद् ॥'
इति । तथा 'दिवसावसानकार्यं यद्यद्देशोपपद्यते सर्वम् । अहच्छेदं कृत्वा प्रवेश-
कैस्तद्विधातव्यम् ॥' इत्यादि भरतग्रन्थेषु तदनन्तरश्लोकेषु बहुप्रवेशकानभिधे-
यार्थसूचकत्वेन पृथगेव निवेशाभिधानात् । 'एतेष्वहद्विर्भावः स्याद्विष्वग्मन्-
वेशयोः । चूलिकायाः कश्चिद्वाच्ये कश्चिन्मध्ये निवेशनम् ॥' इति भावप्रकाशे-
ऽभिहितत्वाच्च तस्याद्मध्ये निवेशनं प्रधाननायकस्य नैच्यामीवरणं च लोचका-
द्यविरुद्धम् । अथ प्रवेशयतीति व्युत्पत्त्या प्रवेशकत्वसूचकमात्रेण प्रवेशकत्वता-
चोद्युक्तिस्तर्हि न तस्य परिजनेत्वादिकं लक्षणम्, किंतु विष्वग्भाकारिपदकान्त-
र्गतस्येति तदुदाहरणमगुणतम् । चूलिकादीनां तु प्रधानां पात्रप्रवेशसूचनार्थमेव
स्वीकारास्तथैव लक्षितत्वाच्च युज्यते कश्चित्तेषामद्मध्ये पात इत्यात्तम् ॥ याम-
न्दयति । सहर्षमिति । स्वप्रयुक्तोपायस्य तिर्थान्मुखात् सहर्षेण । 'शिवंति
पटुविमानि' इति संभावितविघ्नविधातायेरदेवतां प्रार्थयते—विधातेति ।
विधाता इत्या । अन्वोन्याहुणुणयोगान्मनीहरात् विधये मालतीमाधवविवाह-
पाद प्रयोजनात् नोऽस्माकं भद्रं वितरतु । अत्र सर्वसादा अपि भगवत्त्वात्क-
रप्रोपपादभद्रमिति नो इति च विधेयवाधिना विधानेन पात्रत्वसर्वदोष-
नाशकं कार्यत्वप्रताहलक्षितं भाव्यमित्युक्तसाहचर्यं योतयतीति हेचिद् । देवः
परमागुणतां रमणीयां परिणतिं सद्यचित्तधूसरसमापनरत्नां विधेयतुः ।
'एति' इत्येतम् । प्रियसुहृदपत्योरपनयतः संघातसर्वं कृतार्थं भूयच्छम् ।
उणं हि प्राह—'प्रार्थयामि' इत्यादि । सर्वं च सर्वैः सुहृदपत्यवतिः
सर्वतस्तः प्रयतोऽयं मालतीमाधववितरहरेण योतयतीति ।

कोऊहलुपुल्लमुहसमत्थलो अदिस्सन्तमणहरप्पण्डुरपरिक्षामदेहसो-
हाविभाविआणङ्गवेअणा पुढमच्चन्दलेशाविष्ममं वहन्दी किञ्चिअन्दरं
पसरिदा मालती ।

मकरन्दः—वयस्य, पश्य ।

इयमवयवैः पाण्डुक्षामैरलंकृतमण्डना

कलितकुसुमा बालेवान्तर्लता परिशोषिणी ।

वहति च वरारोहा रम्यां विवाहमहोत्सव-

श्रियमुदयिनीमुद्भूतां च व्यनक्ति मनोरुजम् ॥ ६ ॥

कथं निपादिता गजवधूः ।

माधवः—(सानन्दम् ।) कथमवतीर्य भगवतीलवङ्गिकाभ्यां
प्रवृत्तैव ।

(ततः प्रविशति कामन्दकी मालती लवङ्गिका च ।)

कामन्दकी—(सहर्षमपवार्यं ।)

पाण्डुरपरिक्षामदेहशोभाविभावितानङ्गवेदना प्रथमचन्द्रलेखाविभ्रमं वहन्ती
किञ्चिदन्तरं प्रसृता मालती ।

अत एव विशेषणद्वयस्य सामर्थ्यात्प्रथमचन्द्रलेखायाः प्रतिपच्चन्द्रकलाया विभ्रमं
वहन्ती किञ्चिदन्तरं परिजनमण्डलादपसृत्यान्यदेशं प्रसृता मालती । कथमन्य-
विभ्रममन्या वहेदित्यसंभवधर्मयोगात्तंघ्यारागोपरक्ततारावलीविभूषितरजनीप्रार-
म्भोदिता स्वभावादश्रौढत्वाच्च पाण्डुक्षामकौतूहलोन्मुखसमस्तलोक्कदृश्यमाना प्रति-
पच्चन्द्रलेखेव सिन्दूरोपरकहारालंकृतकरेणुमलंकुर्वती विरहभावनात्पाण्डुक्षामा
सर्वलोकप्रेक्षणीया मालतीति विम्बप्रतिविम्बभावेनार्थान्तराध्यारोपान्मुखनक्ष-
त्रमालाशब्दोपात्तश्लेषोपस्कृतसिन्दूरसंघ्यारागकरेणुरजनीशब्दोपात्तोपमानुगृहीतो
निदर्शनालंकारः ॥ मकरन्दः । इयमिति । इयं वरारोहोत्तमा नायिका ।
अवयवैः सहजलावण्यमयैर्विरहवशात्पाण्डुक्षामैरेव प्रत्युतालंकृतानि मण्डनानि
भूषणानि यस्याः सा । अलंकरणैर्न कश्चिदतिशयस्तदवयवानाम् । किंतु तद्गतत्वेन
तेषामेव शोभातिशयो हृद्यत इत्यर्थः । तादृशी सती माह्वल्यमण्डनसनाथतया
रम्यां विवाहमहोत्सवश्रियमौपयिकीं गुरुनिर्वन्धादाहतां वहिः केवलं वहति । त-
थात्यधमुदयिनीमिदानीं प्रतिक्षणमुपचीयमानां मनोरुजं मन्मथवेदनामवयवगत-
पाण्डिमकृशिमादिभिरेव व्यनक्ति । अन्तर्गतमनुपाधिकं दुःसहमन्मथव्यथावि-
कारं द्योतयतीत्यर्थः । कथमिव । वहिःकलितकुसुमान्तःक्रीटादिदोषवशात्परिशो-
षिणी बाललतेवेत्युपमालंकारः । धीरा चैर्यं नायिका ॥ ६ ॥ निपादितोपवे-
शिता ॥ ततः प्रविशतीति । पूर्ववाक्येनैव सूचितत्वाद्वा माधवमकर-
न्दयोः कथानुबन्धेन कामन्दक्यादिप्रवेशसूचनात्तयोश्च कामन्दकी प्रति शिष्य-

कामन्दकी—लवङ्गिके, प्रविश त्वमभ्यन्तरं वत्सया मालत्या सह ।

लवङ्गिका—भ्रमवदी उण ।

कामन्दकी—अहमपि विविक्ते तावदलंकरणरत्नानां प्राशस्त्यं शासतः परीक्ष्ये । (इति निष्क्रान्ता ।)

मालती—(आत्मगतम् ।) लवङ्गिकामेत्तपरिवारा दाव संउत्ता । (प्रकाशम् ।) एदं देवदामन्दिरदुवारं । ता पविसदु पिअसही । (प्रविशतः ।)

मकरन्दः—इतः स्वम्भान्तरितौ पर्यावः ।

(तथा कुवतः ।)

लवङ्गिका—सहि, अयं अङ्गराओ । इमाओ कुसुममालाओ ।

मालती—तदो किं ।

लवङ्गिका—सहि, इमस्सि पाणिग्गहणमङ्गलारम्भे कल्याणसंपत्तिणिमित्तं देवदां पूजेहि त्ति अम्वाए अणुप्पेसिदासि ।

मालती—(स्वगतम् ।) कुदो दाणिं दारुणसमारम्भदेव्वदुवि-

१. भगवती पुनः ।

२. लवङ्गिकामात्रपरिवारा तावत्संवृत्ता । इदं देवतामन्दिरद्वारम् । तत्र-विशतु प्रियसखी ।

३. सखि, अयमङ्गरागः । इमाः कुसुममालाः ।

४. ततः किम् ।

५. सखि, अस्मिन्पाणिग्रहणमङ्गलारम्भे कल्याणसंपत्तिनिमित्तं देवतां पूजयेत्यन्वयानुप्रेषितासि ।

६. कलादिदानीं दारुणसमारम्भैर्देवदुर्विलासपरिणामदुःखनिर्दलितमानसां पुनरपि नर्मच्छेददुःसहां मन्दभागिनीनुपतापयति ।

नेन प्रसाधनेन प्रसाधितं मालतीरूपधारिणं रमणीयं नकरन्दं जनो विप्रलब्धो मालतीद्युष्या क्षणान्तरमवेक्ष्यतीत्यर्थः । लवङ्गिका । भगवती पुनः । क्व चालतीति शेषः ॥ मालती । लवङ्गिकामात्रपरिवारा तावत्संवृत्ता । तदिदानीं यथाकथं चिदेनां लवङ्गिकानुपनीय शक्यं प्राणांस्त्वलुमिति भावः । इदं देवतामन्दिरद्वारम् । तत्रप्रविशतु प्रियसखी ॥ स्वम्भान्तरितौ स्वम्भापवारितौ ॥ लवङ्गिका । सखि, अयमङ्गरागः इमाः कुसुममालाः ॥ मालती । ततः किम् । ननु कामाद्या मम किमेति-रित्याशयः ॥ लवङ्गिका । सखि, अस्मिन्पाणिग्रहणमङ्गलारम्भ उपक्रमसमये कल्याणस्य विवाहमङ्गलस्य संपत्तिरविधेन निष्पत्तित्वनिमित्तं तदर्थं देवतां पूजयेत्यन्वयानुप्रेषितासि । तदेतदेवतामर्चयेति शेषः ॥ मालती । कलादिदानीं

लवङ्गिका—अदिकीलालिआ वखु पिअसही एदिणा अणु-
कलविप्पलम्भेण ।

(प्रविश्य भूपणपटलकहस्ता ।)

प्रतिहारी—भैअवर्दां अमच्चो भणादि । एदिणा णरेन्द्राणुप्पे-
सिदविवाहणेवच्छेण देवदाए पुरदो अलंकरिदवा मालदि ति ।

कामन्दकी—युक्तमाङ्गलिकं हि तत्स्थानम् । इतो दर्शय ।

प्रतिहारी—एदं दाव धवलपट्टं सुअजुअलं । एदं अ उत्तरी-
अवणंसुअं । इमे अ सबङ्गिआ आहरणसंजोआ । इमे अ मोत्ति-
आहारा । एदं चन्दणं । एसो सिदकुसुमापीडो ति ।

कामन्दकी—(अपवार्थे ।) रमणीयं वत्सं मकरन्दमवलोकयि-
प्यति जनः । (प्रकाशम् । गृहीत्वा ।) भवतु । एवमुच्यताममात्यः ।

(प्रतिहारी निष्क्रान्ता ।)

१. अतिक्लेशिता खलु प्रियसख्येतेनानुकूलविप्रलम्भेन ।

२. भगवतीममात्यो भणति । एतेन नरेन्द्रानुप्रेषितविवाहनेपथ्येन देव-
तायाः पुरतोऽलंकर्तव्या मालतीति ।

३. एतत्तावद्धवलपट्टांशुकयुगलम् । एतच्चोत्तरीयवर्णांशुकम् । इमे च
सर्वाङ्गिका आभरणसंयोगाः । इमे च मौक्तिकहाराः । एतच्चन्दनम् । एष
सितकुसुमापीड इति ।

शिवंकरश्च भवतु । शिवशब्दात् 'शिवशमरिष्टस्य करे' इति तातिल्प्रत्ययः ।
'क्षेमं करोऽरिष्टतातिः शिवतातिः शिवंकरः' इत्यमरः ॥ ७ ॥ अथ मालती मुह-
र्तानन्तरं नन्दनपाणिग्रहणं वज्रनिपातसममुत्प्रेक्षमाणा दुर्विषहत्तपाणिग्रहणल-
क्षणदुःखात्यन्तोच्छेदकत्वेन मरणमेव शरणं निःश्रेयसं मन्यमाना तमुपायमपि
दुर्लभं मत्वा वितर्कयति—केन पुनः सांप्रतमुपायेन मरणनिर्वाणस्यान्तरमवसरं
संभावयिष्यामि । एतद्वितर्कप्रतिपादनाद्रूपं नामाङ्गम् । यथा—'वितर्को रूप-
मुच्यते' इति । मरणमपि मन्दभागधेयाया मेऽभिमतमतिदुर्लभं भवति ॥
लवङ्गिका । अतिक्लेशिता खलु प्रियसख्येतेनानुकूलस्य प्रियस्य विप्रलम्भेन ॥
प्रविश्य । आहेति शेषः । पटलकमाभरणधारणपात्रम् । प्रतिहारी । अमात्यो
भगवतीं भणति । एतेन नरेन्द्रानुप्रेषितविवाहनेपथ्येन देवतायाः पुरतोऽलंक-
र्तव्या मालतीति ॥ कामन्दकी । माङ्गलिकं मङ्गलप्रयोजनमिति ठक् ॥ प्रति-
हारी । एतत्तावद्धवलपट्टांशुकयुगलम् । एतच्चोत्तरीयवर्णांशुकम् । इमे च सर्वा-
ङ्गिका आभरणसंयोगा आभरणान्येव संयोज्यन्ते स्थाप्यन्ते येष्ववयवेष्विति
संयोगाः । कर्मणि घञ् । सर्वाङ्गिकाः सर्वाङ्गस्थाप्याः । इमे च मौक्तिकहाराः ।
एतच्चन्दनम् । एष सितकुसुमशेखर इति ॥ कामन्दकी । रमणीयमिति । अ-

माधवः—वयस्य मकरन्दः,

न्यानस्य जीवकुसुमस्य विकासनानि

संतर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।

आनन्दनानि हृदयैकरसायनानि

दिक्षा मयाप्यधिगतानि वचोमृतानि ॥ ८ ॥

मालती—जह तस्त् जीविदप्पदाङ्गो अवसिदां मं सुणिञ्ज
संदप्पमाणस्स तहाविहं सरिररवणं ण परिहीवदि, जह च लोव-
न्दरगलं वि मं उदूसिञ्च सो जणो सुमरणकहामेत्तपरिसेसं काल-
न्दरेण वि लोवजत्तं ण सिद्धिलेदि तह करेसु । एवं दे पिक्क-
सही मालदी सकामा होइ ।

१. यथा तस्य जीवितप्रदायिनोऽवसितां मां श्रुत्वा संतप्यमानस्य तथाविधं
शरीररत्नं न परिहीयते, तथा च लोकान्तरगतानपि नाशुद्दिश्य स जनः सार-
णकथानामत्रपरिशेषां कालान्तरेणापि लोकयात्रां न शिथिलीकरोति, तथा
कुरु । एवं ते प्रियसखी मालती सकामा भवति ।

येन धारयन्ती समप्रतीभाग्यलक्ष्मीरिप्रहैकमङ्गलं माधवस्य श्रीसुखारविन्दमान-
न्दमद्यं यथा स्वादेवं प्रलोक्य । अनेन मन्निर्विशेषया तथा मां सारन्त्या प्रिय-
तमो दृष्टयेन्मयैव दृष्ट इति प्रतीतेर्भावविषयः प्रेम्नैव परां कोटिमारुहः । सर्वथा
तदलान्निधयान्मरणं निश्चितमिति व्यज्यते । आनन्दमद्यमलितनेन च येन प्रका-
रेणाहं तमवलोकयामि तेनैवावलोक्य, न तु खोचितेन तादृश्येनेत्युच्यते ।
माधवः । स्वविषयतां प्रेमबन्धस्य निरतिशयतां च ज्ञात्वाह—न्यानस्येति ।
दिक्षा भाग्येन मया तादृशसौभाग्यानर्हेणापि वचोमृतान्यधिगतानि प्राप्तानि ।
कीदृशानि । त्रिदाप्राप्तसंतर्पणनया ग्लानिसुषुप्तस्य जीवस्यैव सौकुमार्यादुत्सुमस्य
निकासनानि । तथा संतर्पणानि सन्धकवृत्तिजनकानि । तेन हि मालत्याः शरीरो
दरनेऽपीदृशयत्नध्वजपादादरी वृत्तित्वाद्दरी न भवतीति वचनानां संतर्पकत्वम् ।
तथा सकलेन्द्रियाणां मोहनानि । प्रलयाद्यत्तादिवकभावहेतुत्वात् । इन्द्रियात्मनो
रिप्रलयः । तथानन्दनानि निरतिशयानन्दस्वात्मसंवेद्यत्वादानन्दजनकानि । तथा
हृदयस्य निरहृदुःखारोपितसर्वरसादिधातुवत्स्य रसायनानि रसादिधातुसंवाह-
वत्त्वेन रणजनकानि । 'नीरसतां हि धातूनां तन्मोक्षतो रसायनम्' इति रसा-
यनम् ॥ ८ ॥ मालती । यथा तस्य जीवितप्रदायिनोऽवसितां श्रुत्वा सं-
तप्यमानस्य तथाविधं शरीररत्नं न परिहीयते, तथा च लोवन्दरगल-
नपि नाशुद्दिश्य स जनः सारणकथानामत्रपरिशेषां कालान्तरेणापि लोकयात्रां न
शिथिलीकरोति तथा कुरु । एवं माधवमकरन्दस्यैव सकामा माधव-
सखीभवति । यथाहं तदप्यभासतदप्यमे शीतिं स्वयमेव तदप्यभासि मया

लासपरिणामदुःखणिद्दलिअमाणसं पुणो वि गन्मच्छेददूसहं मन्द
इर्णां दूमिज्जसि ।

लवङ्गिका—अइ, किं वत्तुकामासि ।

मालती—किं^२ दाणिं दुल्लहामिणिवेसमणोरहविसंवदन्तमात्र
हेओ जणो मन्तेदि ।

मकरन्दः—सखे, श्रुतम् ।

माघवः—असंतोपस्तु हृदयस्य ।

मालती—(लवङ्गिकां परिष्वज्य ।) परमत्यमइणि पिअसहि लव
ङ्गिए, एसा दाणिं दे पिअसही अणाहा मरणे वट्टमाणा आग
ठभणिग्गमणिरन्तरोवारुढविस्सम्भसरिसं परिस्सज्जिअ अठ्ठमत्येदि
जइ दे अहं अणुवट्टणीआ तदो मं हिअएण धारअन्ती समगसो
हंगलच्छीपरिग्गह्कमङ्गलं माहवस्स सिरिमुहारविन्दं आणन्दम-
सिणं पलोएहि । (इति रोदिति ।)

१. अयि, किं वत्तुकामासि ।

२. किमिदानो दुर्लभाभिनिवेशमनोरथविसंवदद्भागधेयो जनो मन्त्रयते ।

३. परमार्थमग्निनि प्रियसखि लवङ्गिके, एपेदानो ते प्रियसख्यनाथा
मरणे वर्तमानाऽऽगर्भनिर्गमनिरन्तरोपाहृढविसन्मसदृशं परिष्वज्याभ्यर्थयते ।
यदि तेऽहमनुवर्तनीया ततो मां हृदयेन धारयन्ती समग्रसौभाग्यलक्ष्मीपरि-
ग्रहैकमङ्गलं माघवस्य श्रीमुखारविन्दमानन्दमन्त्रणं प्रलोक्य ।

रुणसमारम्भस्य दैवस्य यो दुर्विलासो दुर्व्यापारत्त्वपरिणामरूपेण दुःखेन निर्दलितं
खेदितं मानसं यस्यात्वां पुनरपि मनच्छेददुःसहां मन्दभागिनीनुपतापयति । इदं
चात्मगतमेव लवङ्गिकां संवोष्योपालम्भ इति द्रष्टव्यम् ॥ लवङ्गिका । अयि किं
वत्तुकामासि । तद्वदेति शेषः ॥ मालती । किमिदानो दुर्लभविषयो योऽभिनि-
वेशः प्रयत्नविशेषस्तत्र यो मनोरथस्तत्र विसंवदद्विपरीतीभवद्भागधेयं यस्य तादृशो
जनो मन्त्रयते । प्रियतमसमागमरूपमनोरथविसंवादे मरणं मयापेक्षितं तदपीदानो
भाग्यवैकल्यान्मम दुर्लभं जातमिति किमिदानो मया वक्तव्यमित्याशयः । एतन्न
प्रस्तुतमरणोत्कर्षद्योतकत्वादुदाहरणं नामाङ्गम् । यथा—‘यत्तु सातिशयं वाक्यं
तदुदाहरणं भवेत्’ इति ॥ मकरन्दः । सखे, श्रुतमित्यत्र काकुः ॥ माघवः ।
असंतोपस्त्विति खनिमित्तत्वस्यास्फुटत्वात् ॥ मालती । परमार्थमग्निनि प्रियसखि
लवङ्गिके, एपेदानो ते प्रियसख्यनाथा मरणे वर्तमाना आगर्भनिर्गमनिरन्तरोपाहृढ-
विसम्भसदृशं परिष्वज्याभ्यर्थयते । तत्र प्रस्तुतोपयोगिसामवचनत्वात्संप्रहो नामा-
ङ्गम् । यथा—‘संप्रहः सामदानोक्तिः’ इति । यदि तेऽहमनुवर्तनीया ततो मां हृद-

मालती—सहि, प्रियं खु तुह्माणं मालदीजीविदं । ण उण मालदी ।

लवङ्गिका—सहि, किं ति भणितं होइ ।

मालती—जेणं पच्चासाणिवन्धणेहिं ववणसंविहाणेहिं जीवा-
विव इमं महावीभञ्जारम्भं अनुभाविदस्सि । संपदं उण मे मणो-
रहो एत्तिवं एत्त । जं तस्स देवस्स परकेरवत्तणेण अवरद्धं
अत्ताणं परिच्चइव णिव्वुदा हुविस्सं । अस्सि पवोवणे पिअसही
मे अपरिपन्थिणी होदु । (इति पादयोः पतति ।)

मकरन्दः—सैया परमा सीमा खेहस्य ।

(लवङ्गिका माधवं चङ्गयाऽऽह्वयति ।)

मकरन्दः—वयस्य, लवङ्गिकास्थाने तिष्ठ ।

१. सखि, प्रियं खलु दुष्माकं मालतीजीवितम् । न पुनर्मालती ।

२. सखि, किमिति भणितं भवति ।

३. येन प्रत्याशानिवन्धनैर्वचनसंविधानैर्जीवयित्वेन महावीभञ्जारम्भमनु-
भावितास्मि । सांप्रतं पुनर्मे मनोरथ एतावानेव । यत्तस्य देवस्य परकी-
यत्वेनापराद्धमात्मानं परित्यज्य निर्वृता भविष्यामि । अस्मिन्प्रयोजने
प्रियसखी मेऽपरिपन्थिनी भवतु ।

प्रतिहतं तेषमङ्गलम् । इतोऽप्यपरं न श्रोष्यामि ॥ मालती । सखि, प्रियं खलु
दुष्माकं मालतीजीवितम् । न पुनर्मालती ॥ लवङ्गिका । सखि, किमिति भणितं
भवति । मालतीजीवितं प्रियं न तु मालतीति वचनस्य व्याहृतत्वादिति भावः ॥
मालती । येन प्रत्याशानिवन्धनैर्वचनसंविधानैर्जीवयित्वावन्तं कालनीरुमं
गतापीभरसारम्भमनुभावितास्मि । तदनेनातिजुष्टमितमपि नम जीवितमेव दुष्माकं
प्रियं यथा तथा वा जीवति चेदलमिति न तु दुःखदिदर्शिता मालती वधं कु-
रेण तिष्ठतीति दुष्माकं विचार इत्यस्य स्वभावस्यभिप्रायो दर्शितो भवति । महा-
वीभञ्जारम्भमतिजुष्टमितं मन्दनपानिमृदणोद्योगमित्यर्थः । सांप्रतं पुनर्मे मनो-
रथ एतावानेव । यत्तस्य देवस्य । जीवितप्रदायिनी माधवस्येति वादः । परकीयत्वेन
पराधीनत्वेनापराद्धमात्मानं परित्यज्य निर्वृता भविष्यामीति जीवितवर्तितायाः
मितास्य स एव खामीति तस्मिन्स्य जीवितस्य सुरतरतवदन्वयस्योक्तौ वरपो-
द्योगोऽपरत्वात् । तस्य च तस्मिन्स्यैवित्परीत्य एव प्रत्ययित्वात्परीत्यस्य
एनकलहावावरणमिति भावः । अस्मिन्प्रयोजने प्रियसखी मेऽपरिपन्थिनी भव-
तु ॥ मकरन्दः । परमा सीमा परा वासा । येतदं देवस्य वित्त-
रति भावः । अथ पूर्वमेव निर्वृतायाः तदपि वा रन्वयवर्तिता माधवं प्रत्यय-

मकरन्दः—हन्त, अतिकरुणं प्रसृतम् ।

माधवः—

नैराश्यकातरघियो हरिणेक्षणायाः

श्रुत्वा निकामकरुणं च मनोहरं च ।

वात्सल्यमोहपरिदेवितमुद्रहामि

चिन्ताविषादविषदं च महोत्सवं च ॥ ९ ॥

लवङ्गिका—अह, पडिहदं दे अमङ्गलं । इदो वि अवरं प सुणिस्सं ।

१. अयि, प्रतिहतं तेऽमङ्गलम् । इतोऽप्यपरं न श्रोष्यामि ।

रागोत्कर्षाच्छानप्रदेशवृत्तान्तावगमाच्च मय्यवसितायामसौ स्वजीवितनिरपेक्ष-
स्वजेदपि शरीरम् । यथा तु जीवति तथा कुर्वति । त्वत्प्रयत्नवशात्कथंचिदपरि-
क्षणीवितोऽसौ कालक्रमेण यथा मां न विस्मरति तदपि त्वयैव कर्तव्यमिति भावः ।
एवं ते प्रियसखी मालती सक्रामा भवति ॥ मकरन्दः । हन्तेति प्रेमातिशयमरणो-
योगप्रतीतेर्हर्षविषादद्योतकः ॥ माधवः—नैराश्येति । नैराश्येन मत्पाणिप्रहण-
प्रत्याशाभावे तद्धेतुकस्वजीवितप्रत्याशाभावेन कातरा चकिता धीर्यस्यात्स्वस्या हरि-
णेक्षणाया निकामं भृशं करुणं मरणोयोगसूचनाच्छोकातिशयजनकम् । अयं स्ववि-
षयानुरागप्रकर्षप्रतीतेर्मनोहरं च वात्सल्येन रतिभावेन । यद्यपि वात्सल्यशब्दो-
ऽप्यत्र विषयां रतिमाचष्टे, तथाप्यत्र लक्षणया रतिसामान्यमात्रमाह, न तु वात्सल्यं
नाम दशमं रसान्तरम् । प्रसिद्धान्कारप्रस्थानेष्वव्युत्पादनात् । प्रत्युत निषेधादेव
गुरुवृत्तपुत्रादिविषयाया रतेर्भावत्वमेव हि व्यवस्थापितम् । 'रतिर्देवादिविषयां व्य-
भिचारी तथा जिता' । तस्मात् 'तमङ्गमारोप्य शरीरयोगजैः' इत्यादौ पुत्रगोचराया
रतेः परिषोपादसंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यमेदो भावश्च निरेव रसान्तरम् । न च भरतेनात्र
पृथक्स्थायी प्रदर्शितः । नापि रतिरेवास्य स्थायी । तस्याः शृङ्गारैकस्थायित्वात्,
अस्य रसान्तरलाभावप्रसङ्गाच्च । नापि शृङ्गारभेद एवायम् । तद्धेतुेषु संभोगादिष्व-
परिगणनात् । मात्रादीनां पुत्रादौ शृङ्गारस्यात्यन्तानौचित्याच्च । अस्तु वात्सल्यं
रसान्तरम् । तथापि प्रकृते तन्न संभवति । तस्याप्यत्रात्रालम्बनत्वात् । नहि मा-
लत्या माधवे वात्सल्यं युक्तमित्यर्थः । अलं कुत्सितेन विचारणेन । तस्मादत्र रति-
सामान्यं लक्ष्यते । तेन मोहेन 'मोहश्चित्तस्य शून्यता' इत्युक्तेन व्यभिचारिणा च
यत्परिदेवितं विलापवचनं तत्र तद्गतचिन्तया मदलाभादियं प्राणानपि त्यक्तुमुद्यता ।
अनया किमिदानीं कर्तव्यमित्येवंरूपया यो विषादो विषण्णत्वमेव विषत् । तां च
महोत्सवं च । अहो मे सौभाग्यं यदेतादृशस्य स्त्रीरत्नस्य मय्येवंविधानुरागवन्वस्त-
देतन्नाभाभावेऽप्येतावतैव लब्धजन्मसाफल्योऽहमित्येवमात्मनो हर्षोत्कर्षः । तं च
ब्रह्मामि । उक्तं च—'परस्परप्राप्तिनिराशयोर्वरं शरीरनाशोऽपि समानरागयोः' इति ।
शोकहर्षान्यां करुणशृङ्गारसंकीर्णं मनो वर्तत इति भावः ॥९॥ लवङ्गिका । अयि,

माधवः—

किं वा भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि ।

कामं कुरु वरारोहे देहि मे परिरम्भणम् ॥ ११ ॥

मालती—(सहर्षम् ।) कंहं अणुगहीदस्मि । (उत्थाय ।) इअं आ-
लिङ्गामि । दंसणं उण वाफप्पीडणेण पिअसहिआए पच्चक्खं ण
लभिअदि । (आलिङ्गय सानन्दम् ।) सहि, कठोरकमलगव्भपह्मलो-
अण्णारिसो एव्व दे अज्ज णिवावेदि मं सरीरप्फंसो । (साह्वम् ।)
किंअ मौलिविनिवेशिअअज्जली मह वअणेण विण्णवेहि तं जणम् ।
जह ण मए मन्दभाआए विकसन्तसदपत्तलच्छीविलासहारिणो मुह-
चन्दमण्डलस्स सच्छन्ददंसणेण संभाविदो चिरं लोअणमहोसवो ।

१. कथमनुगृहीतास्मि । इयमालिङ्गामि । दर्शनं पुनर्वाप्नोत्पीडनेन प्रिय-
सख्याः प्रत्यक्षं न लभ्यते । सखि, कठोरकमलगर्भपक्ष्मलोऽन्यादृश इव
तेऽद्य निर्वापयति मां शरीरस्पर्शः । किंच मौलिविनिवेशिताज्जलिर्मम
वचनेन विज्ञापय तं जनम् । यथा न मया मन्दभाग्यया विकसच्छतपत्रल-
क्ष्मीविलासहारिणो मुखचन्द्रमण्डलस्य स्वच्छन्ददर्शनेन संभावितश्चिरं लो-

किं वेत्ति । विच्छेदेनात्यन्तविप्रयोगेण दारुणो य आयासो मरणोद्योगात्मकं
दुष्करं कर्म तत्कारिणीति संबोधनम् । ईदृशीं त्वां किं वा भणामि कथं म्रियस्त्वैत्यनुहां
दद्याम् । न कथंचिन्मरणानुहां कर्तुं शक्नोमीत्यर्थः । तस्मात्त्वमेव 'ईप्सितार्थ-
स्थिरनिश्चयं मनः' इति नीत्या कामं स्वाभिलषितं कुरु । हे वरारोहे, मम परि-
रम्भणं देहि । मामालिङ्गैत्यर्थः । अथ च माधववैचित्येन कामं मनोरथं कुरु
निष्पादय । वरारोहे चिरस्य प्रार्थितं परिरम्भणं देहीत्यपि प्रतीयते । लवङ्गिकया
प्रशंसार्थं वरारोहे, इति सखीसंबोधनं युक्तमेवेति ॥ ११ ॥ अथ मालती कामं
फुर्विति सख्या अनुमतिं मत्वाह—मालती । कथमनुगृहीतास्मीति । सख्येति
शेषः । इयमालिङ्गामि । दर्शनं वाप्नोत्पीडनेनाभ्रुद्भनेन प्रियसख्याः प्रत्यक्षं न
लभ्यते । एवं लवङ्गिकाभ्रनेण माधवमालिङ्गयामृतसरसीव निनभा निरतिरायं
निर्दृतिविशेषमनुभवन्त्याह—सखि, कठोरकमलगर्भपक्ष्मलोऽन्यादृश एव तेऽद्य
निर्वापयति मां शरीरस्पर्शः । कठोरकमलगर्भवत्परिणतपद्मजदीजकोशवत्प-
क्ष्मलो रोमाद्यकणुकितः । इदानीं कृतमरणनिश्चया सख्या चानुमतिं कृतां मन्य-
माना प्रियतमं प्रतिपत्तव्यं वाचिकं संरिराति—किंच । मौलिविनिवेशिताज्ज-
लिर्मम वचनेन विज्ञापय तं जनम् । तं जनमित्यनेन तस्य पतित्वं निश्चित्य साक्षा-
त्मानग्रहणानौचित्यं सूचयति । तेन च नाहं कन्दैव संस्थिता मन्मथेनैव
माधवाय दत्ता तत्प्रत्येव केवलम्, तादृशेन पला सह संसारसौख्यान्मुमुक्षुः

पुरश्चक्षुरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता

तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव ।

युवा सोऽयं प्रेयानिह सुवदने मुञ्च जडतां

विधातुर्वैदग्ध्यं विलसतु सकामोऽस्तु भदनः ॥ १५ ॥

लवङ्गिका—भगवदि, किसणचउद्दशीरञ्जिमसाणसंचारणिञ्चू-
ढविसमववसाञ्जिङ्गाविदपचण्डपाखण्डदोद्दण्डसाहसो साहसिञ्चो
क्खु एसो । अदो पिअसही उक्कम्बिदा ।

कामन्दकी—लवङ्गिके, स्थाने खल्वनुरागोपकारयोर्गरीयसो-
रुपन्यासः ।

मालती—हौ ताद, हा अम्ब ।

१. भगवति, कृष्णचतुर्दशीरजनीलशानसंचारनिर्व्यूढविषमव्यवसाय-
निष्ठापितप्रचण्डपापण्डदोर्दण्डसाहसः साहसिकः खल्वेपः । अतः प्रियसख्यु-
त्कल्पिता ।

२. हा तात, हा अम्ब ।

चायैव शीघ्रमस्य पाणिं गृह्णाणेति भावः ॥ पुर इति । यस्य त्वयि विषये यत्र
यस्मिन्विषये च तव पूर्वं चक्षुःप्रीतिस्तदनु चित्तासङ्गस्तदनु संकल्पादिक्रमेण
तनुग्लानिश्वेलाद्या मदनावस्थाः प्रादुरासन् । अत्र मनःसङ्गकार्यानि वाच्यानि
मनसोऽनन्यपरत्वेन तच्चिन्तैक्यापृतत्वेन संकल्पजागरकार्यतनुग्लान्यरतयो व्य-
ज्यन्ते, स एवायं युवा प्रेयानिति वयसा प्रेम्णा चानुसृतत्वं ध्वन्यते ।
तस्मादिहास्मिन्सुवदने सर्वदा सुवदने जडतामप्रतिपत्तिं मुञ्च । विधातुर्वैद-
ग्ध्यं भवदुभयनिर्माणनैपुण्यं भवदुभयसमागमेनैव विलसतु सफलं भवतु । भदनश्च
सकामो भवतु । जाज्यं विहाय यावदनुन्मादायवस्थान्तराणि नोद्दिशन्ति तावदेव
प्रेयांसं वृणीष्वेति भावः । जाज्यं च व्यभिचारिभावः । यथा—‘क्रियास्रपाटवं जाज्यं
चिन्तोत्कण्ठाभयादिभिः’ इति ॥ १५ ॥ लवङ्गिका । भगवति, कृष्णचतुर्दशीर-
जन्त्याम् । तस्यामेव साहसकर्मप्रतिद्वेरागमोक्तत्वात् । लशानसंचारेण निर्व्यूढो निर्व-
र्तितो महामांसविक्रमरूपो दिपम आर्यजनानुचितो व्यवसायो येन । अनेन माल-
त्यां माधवस्य प्रकृतोऽनुरागबन्ध उक्तः स चात्मा निष्ठापितं निरापाटितं प्रचण्ड-
पापण्डदोर्दण्डसाहसं मालतीवधरूपं कर्म येन स खल्वनेन जीवितत्राणेनोपकारादि-
य उक्तः । साहसिकः खल्वेपः । अतः प्रियसख्युत्कल्पिता । अत्र लवङ्गिका तस्यां नि-
शीदिन्यानेवानी भूत्वालयन्तद्गुण्यिततृमांसविक्रमसाहसरतिवो शीघ्रमालयन्तव-
धात्रौद्रप्रकृतिरिचिन्दपकारी चात्मा खदनेदानया दृष्टः, तदस्मिन्बालाया दुर्दैवजड-
ता धम्बनाजता चेति मापदमुद्दिश्य नमोऽस्तिव्यजेन निरतिशयप्रेम्णा परमोत्सा-
रिणि चास्मिन्सुवदनेवास्मिन्सदसरे जाज्यादिवनस्या इति वैपरीजेनोक्तत्वात् इति
वेदव्यम् ॥ मालती—हा तातेति । एवंविधासुवदित्वादिपदं वधं सुवरदि लक्ष-

तदिह सुवदनायां तात मत्तः परस्मा-

त्परिचयकरुणार्याः सर्वथा ना विरंसीः ॥ १६ ॥

(इति पादयोः पतितुमिच्छति ।)

माधवः—अहो, वात्सल्यादतिक्रामति प्रसङ्गः ।

मकरन्दः—भगवति,

श्लाघ्यान्वयेति नयनोत्सवकारिणीति

निर्व्यूहसौहृदरसेति गुणोज्ज्वलेति ।

एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो

युष्माकमेवमियमित्यथ किं ब्रवीमि ॥ १७ ॥

कामन्दकी—वत्स माधव ।

माधवः—आज्ञापय ।

कामन्दकी—स्त्रीक्रियतामियम् ।

माधवः—स्त्रीकरोमि ।

कामन्दकी—वत्स माधव, वत्से मालति ।

माधवः—आज्ञापय ।

मालती—आणवेदु भववदी ।

१. आज्ञापयतु भगवती ।

स्वर्षः विरंसीरिति 'व्याहपरिभ्यो रमः' इति परस्मैपदम् । रमिषश्च इदमि पत्न्ये
 मनेरित्यनिज्जकम् (?) । माह्योगादटागमप्रतिषेधः । विगाव्यवधानादद्यात्प्रति-
 षेधो नास्तीत्यसाध्दिकोक्तं हेचम् । 'मा तात साहसं धार्पणं पूर्वपतिषुः । प्रसा-
 सुवला तु धान्तेय पिचस च हरस्य च॥' इत्यादी मनुव्यवधानेऽपि प्रतिषेधदर्शनात्
 ॥१६॥ इति पादयोः पतितुमिच्छति । माधवः भवात्सल्यादपत्यप्रेमणः प्रसङ्गः प्र-
 द्योऽतिक्रामतीति चित्तमुत्सवते । वत्सवत्सलोचनया भगवती स्वर्षं माप्रणयं व इति
 च्छति । अनुचितवर्षेति प्रवर्षत इति भावः । मकरन्दः—भगवतीति । श्ला-
 घयेति । श्लाघ्यान्वया मत्तकृत्प्रयुक्तेति हेतोः । तथा मयनोत्सवकारिणीति । निर्व्यू-
 हसौहृदरसेति । तथा निर्व्यूहो निर्व्यूहं मणितः सौहृदरसः सौहृदरसस्य
 रतिर्दया सा लक्षणीति । तथा ह्ये स्वर्षः स्वर्षं स्वर्षिणिरस्मैपदं वैद्यक्या इति ।
 तेति । एतेष्वेव व मेदाव्यतिरेके गरीयोऽपि वशीकरणं इति वत्समे वत्सवती माधव-
 धनम् । मनुष्ये तु माधवं शिशुमिति विचारणप्रसङ्गात् । एवं ज्ञानान्न स एव
 वैदिषा इत्यने । वात्सल्यादिक्रामति । स्वर्षं प्रणयं विद्या देव हातुषेऽपि वि-
 ष्यं प्रपीति । इतः वात्सल्यादिक्रामति वत्सवती । इत्येवमर्थः । १५९ ॥

कामन्दकी—वत्स माधव ।

माधवः—आज्ञापय ।

कामन्दकी—इयमशेषसामन्तमस्तकोत्तंसपरागरञ्जितचरणाङ्गु-
लेरमात्यभूरिवसोरेकापत्यरत्नं मालती भगवता सदृशसंयोगरसिकेन
वेधसा मन्मथेन मया च तुभ्यं दीयते । (इति वाष्पं विसृजति ।)

मकरन्दः—फलितं हि तर्हि भगवतीपादप्रसादेन ।

माधवः—तत्किमित्यतिवाष्पायितमाननं भगवत्याः ।

कामन्दकी—(चीराक्षलेन नेत्रे परिमृज्य ।) वत्स, किमपि कल्याणं
वक्तुकामासि ।

माधवः—तत्किम् ।

कामन्दकी—विज्ञापयामि ।

माधवः—आज्ञापय ।

कामन्दकी—

परिणतिरमणीयाः प्रीतयस्त्वद्विधाना-

महमपि तव मान्या हेतुभिस्तैश्च तैश्च ।

खं विलोकयेयमिति शेषः ॥ कामन्दकी—इयमिति । अशेषेत्यनेन निरति-
शयैश्वर्यसंपन्नस्यापत्यं न दरिद्रस्येति, तस्याप्येकत्वेनातीव प्रेमभाजनं तदपि रत्नमिव
रत्नं सौन्दर्याद्यनेकगुणशाल्यपत्यमियं मालतीत्यनेनास्यामनादरस्त्वया न कथंचिद-
पि कर्तव्य इति सूचयति । सेयं प्रथमं सदृशयोरन्योन्यानुरूपयोर्युचयोः संयोगरसि-
केन वेधसा स खल्लुपादयन्नेवेयमस्मा अयं चास्या इति निर्णयं भालतले लिखितवान्
तदनन्तरं मन्मथेनाकस्मादेव द्वयोर्मनोघटकेन मया च तदुचितमानुषप्रयत्नविधा-
यिन्या तुभ्यं दीयते ॥ रोदनं च कन्याप्रदानानन्तरं मातृत्वाद्वात्सल्याच्च ॥ वाष्पायितं
वाष्पोद्धमनं कृतम् । 'वाष्पोष्मभ्यामुद्धमने' इति णिजन्ताद्भावे क्तः ॥ विज्ञापयामी-
त्युक्तिः कामन्दक्याः कन्याप्रदानमेव तत्कैङ्कर्यमिति नीत्या विनयद्योतनार्थम् ॥
माधवस्तु गुरुजनौचित्येनाह—आज्ञापयेति ॥ कामन्दकी—परिणतीति ।
लद्विधानां महाकुलीनत्वादिगुणशालिनां महानायकानां प्रीतयः श्रेहाः परिणतिरम-
णीयाः परिपाकेन मनोहराः न तु धुद्रजनश्रेहवत्परिणतिविरसाः । अतो न मया
किंचिदपि वक्तव्यम् । तथाहमपि तैस्सौर्हेतुभिर्निमित्तैः पितृश्रेहवात्सल्यादिभिर्मान्या-
नुलक्ष्यवचना । तत्तस्मादिहास्यां सुवदनायाम् । हे तात । वात्सल्यातिशयादपत्येऽपि
तातशब्दः प्रयोज्यः । स तादृशः परिचयो गाढश्रेह एव करुणा कृपा तस्याः य-
काशान्मा विरंसीर्विरतो मा भूः । अस्यां श्रेहानुबन्धेनैव मयि त्वया कृपा कृते-

मकरन्दः—(प्रविश्य विहसन् ।)

(सर्वे सविस्मयं सकौतुकं पश्यन्ति ।)

माधवः—(गाढं मकरन्दं परिष्वज्य ।) भगवति, कृतपुण्य एव
नन्दनः । यतः प्रियवयस्यमीदृशं मनसा मुहूर्तमपि कामयिष्यति ।

कामन्दकी—वत्सौ मालतीमाधवौ, इतो निर्गत्य वृक्षगहनेन
गम्यतामुद्गाहमङ्गलार्थम् । अस्ति तत्र दीर्घिकायाः पश्चादुद्यानवाटः ।
पुविहितं तत्रैव वैवाहिकद्रव्यजातमवलोकितया भूयश्च ।

गाढोत्कण्ठकठोरकेरलवधूगण्डाच्छपाण्डुच्छदै-

स्ताम्बूलीपटलैः पिनद्धफलितव्यानम्रपूगद्रुमाः ।

कङ्कोलीफलजग्धमुग्धविकिरव्याहारिणस्तद्भुवो

भागाः प्रेङ्खितमातुलङ्गवृत्तयः प्रेयो विधास्यन्ति वाम् ॥१९॥

अतस्तत्रैव मदयन्तिकामकरन्दयोर्यावदागमनं स्थातव्यम् ।

माधवः—(सहस्रम् ।) कल्याणान्तरावतंसा कल्याणसंपदुपरिष्ठा-
द्भवतु ।

कलहंसः—दिडिआ इदं वि पिअं णो हविस्सदि ।

१. दिष्ट्या इदमपि प्रियं नो भविष्यति ।

वा तव भवेदित्येवंरूपायाम् । कस्त्वं को वा तव भारो मयि वर्तमानायामिति भावः ।
गाढोत्कण्ठेति । गाढया प्रवृद्धयोत्कण्ठया प्रियानवाप्तिजनितेन स्मरदशानि-
मित्तेनौत्सुक्येन व्यभिचारिणा कठोरः प्रौढो यः केरलवधूनां कपोलस्तद्दृदच्छाः
पाण्डुवर्णाश्छदाः पर्णानि येषां तैस्ताम्बूलीनां नागवल्लीनां पटलैः समूहैः पिनद्धाः
संबद्धाः फलिता अत एव व्यानम्राः फलभारावनताः पूगद्रुमाः क्रमुकवृक्षा येषु
तथा । कङ्कोलीफलानां जग्धेन भक्षणेन । भावे क्तः । मुग्धा मनोहरा ये विकि-
राणां पक्षिणां व्याहारा स्तानि तद्वन्तस्तथा । प्रेङ्खिताश्चलिताः फलापादनार्थं
मातुलङ्गवृत्तयो दीजपूरसमूहा येषु तादृशास्तद्भुवोऽस्त्वद्विहारिकाया भुवो भागा
भवकाशा वां युवयोः प्रेयः प्रीतिं विधास्यन्तीति । अत्र नागवल्लीलतापूगद्रुम-
संश्लेषणं सिधुनान्तरदर्शनमुद्दीपनं चायत्नसिद्धसंभोगसाधनताम्बूललाभश्च पक्षिणां
कोलाहलेन नान्यैर्भवद्वचनाकर्णनं दीजपूरकुञ्जसंकटत्वादन्येषामप्रवेशयोग्यत्वम-
दृश्यत्वेन तेनावस्थानं च भवतीत्यादि व्यज्यते ॥ १९ ॥ मदयन्तिकामगमनं याव-
दिति । तत्र युवयोर्मदयन्तिकामकरन्दयोश्च युगपदेव विवाहो निर्वर्तयिष्यत
इत्याशयः ॥ माधवः । कल्याणान्तरावतंसा कल्याणान्तरालंकारा कल्याणसंप-
न्मालतीप्राप्तिलक्षणमङ्गलसन्निधिः ॥ कलहंसः । दिष्ट्या इदमपि प्रियं नो भवि

कामन्दकी—

प्रेयो मित्रं बन्धुता वा समग्रा

सर्वे कामाः शेषधिर्जीवितं वा ।

स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुंसा-

मित्यन्योन्यं वत्सयोर्ज्ञातमस्तु ॥ १८ ॥

मकरन्दः—अथ किम् ।

लवङ्गिका—जह तुह्ये आणवेत्थ ।

कामन्दकी—वत्स मकरन्द, अनेनैव वैवाहिकेन मालतीनेपथ्ये-
नापवारितः प्रवर्तस्व परिणयायात्मनः । (इति पटलकर्मपथ्येति ।)

मकरन्दः—यदाज्ञापयसि, यावदितश्चित्रजवनिकामन्तर्धाय नेपथ्यं
धारयामि । (तथा करोति ।)

माधवः—भगवति, सुलभमपि वह्ननर्थकमतिसंकटमेतद्वयस्यस्य ।

कामन्दकी—कस्त्वमस्यां चिन्तायाम् ।

माधवः—एवं भगवत्येव जानाति ।

१. यथा यूयमाज्ञापयथ ।

शोभयोः साधारणं धर्म्यमुपदेशमाह—प्रेय इति । प्रेयः प्रियतमः । मित्रं सखा ।
तथा समग्रा सकला बन्धुता बन्धुसमूहः सर्वेऽखिलाः काम्यन्त इति कामा विष-
यास्तथा । शेषधिर्निधिः । किं बहुना जीवितं वा स्त्रीणां भर्तृव, पुंसां च धर्म-
दाराः । एवं स्निग्धमित्राणीत्येतद्धर्मरहस्यं लोकशास्त्रसिद्धं वत्सयोर्ज्ञातं मनोगतं स-
र्वथास्तु । एतावत्सर्वदानुसंधेयमित्यर्थः । वत्सयोरित्यत्र 'पुमान्स्त्रिया' इत्येकशेषः ।
उभयोर्वात्सल्यस्य तुल्यलाद्वत्सशब्दप्रयोगः ॥ १८ ॥ मकरन्दः । अथ किम् । एवमे-
वेतदित्यर्थः ॥ लवङ्गिका । यथा यूयमाज्ञापयथ ॥ कामन्दकी । एवमत्र विवाह-
मङ्गलं निर्वर्त्येतः परं नन्दनवधनार्थं कृतकमालतीवेपं मकरन्दं मदयन्तिकालाभलो-
भाद्भ्युपगतस्त्रीभावं सजीकुर्वन्त्याह—वत्सेति । इत आरभ्य मकरन्दवृत्तान्तः
पताक्रेति पूर्वमेवोक्तम् । मालत्यर्थं राज्ञा प्रेषितेन नेपथ्येन मङ्गलालंकारेण । परि-
णयाय नन्दनपरिणयाय मदयन्तिकपरिणयाय चेत्यर्थः । चित्रजवनिकां चित्रपट-
निर्मितां त्रिरस्करिणीम् । अन्तर्धानं स्त्रीसंनिधौ वस्त्रादिपरिधाने स्त्रीजनोचितेऽपाट-
वात्परिधानचलनशङ्कया ॥ माधवः । सुलभमपि वह्ननर्थकमनेकप्रत्ययायमतिर्संकटं
मुदुष्करं कर्म नन्दनवधनात्मकं वयस्यस्या 'शुभमपि' इत्यपि पाठः ॥ कामन्दकी
कस्त्वमिति । अस्यां चिन्तायाम् । प्रभूतानर्थकं मुदुष्करं चेदं कर्म, कथमस्य
रक्षिसहस्राकुले नन्दनभवने प्रवेशनिर्गमौ, यदि राजा देवादिजानीयात्तदानर्थः, किं

सप्तमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।)

बुद्धरक्षिता—अंहहे, सुसिलिद्धमालदीणेवच्छलच्छीविप्पलद्ध-
नन्दणकरग्गहो अमच्चनूरिवसुमन्दिरे भववदीए संविहाणेण खेमेण
गोवाइदो अज्ज मवरन्दो । अज्ज अस्से णन्दणावासं उवगदा अदो-
भववदी नन्दणं आपुच्छिअ णिआवसहं गत्वा । अअं अ णव-
वहूघरप्पवेसविरइदाकालकोमुदीमहूसवप्पमत्तपज्जाउलासेसपरिअणो
पयोसो अणुकूलइत्सइ अज्ज णो व्ववसिदं । संपदं अ तुवरन्तकामो

१. अहो, सुसिलिद्धमालतीनेपद्मलक्ष्मीविप्रलब्धनन्दनकरग्रहोऽमाल्यभूरिव-
सुमन्दिरे भगवत्याः संविधानेन क्षेमेण गोपायितोऽद्य मकरन्दः । अद्य वयं
नन्दनावासमुपगताः अतो भगवती नन्दनमापृच्छथ निजावसथं गता ।
अयं च नववधूगृहप्रवेशविरचिताकालकौमुदीमहोत्सवप्रमत्तपर्याकुलाशेषपरि-
जनः प्रदोषोऽनुकूलदिप्यत्यद्य नो व्यवसितम् । सांप्रतं च त्वरमाणकामः

पार्वतीबुम्बितं शंभोर्जयत्यलिकलोचनम् ।

जिष्णोर्मनसिजायेन लज्जयेव निनीलितम् ॥

कविरिदानीमहान्तरमारभते—तत इत्यादिना । कामन्दक्या हि निरुद्यर्थ-
द्वृतीव्यापारं नालतीमाधवकृतकपरिणयलक्षणफलपर्यवसितं संपाद्य कामन्दक्येनियु-
क्ताया बुद्धरक्षिताया अपि तद्द्वारायरे 'नियुक्तैव हि मया तत्र प्रियसखी बुद्धरक्षिता'
इति प्राक्सूचितं मदयन्तिकामकरन्दसंघटनेन सफलयितुं कवैरह्वावतार इति द्रष्ट-
व्यम् ॥ बुद्धरक्षिता । सुसिद्धाकृतिमत्त्वेनानाशङ्कनीया मालतीनेपद्मलक्ष्मी-
त्तया विप्रलब्धेन नन्दनेन कृतः करग्रहो यस्य सः । अमाल्यभूरिवसुमन्दिरे भग-
वतीवचनसंविधानैः 'सनागतेयं मालती समभ्यर्च्य नगरदेवताम्' इत्यादिवचनै-
र्मालतीसमुचिततत्तदुपचारसंपादनादिव्यापारैश्च क्षेमेण केनचिदप्यलक्षितत्वादनु-
पद्रवेण गोपायितो रक्षितो राहस्यदनुचरेभ्यः परित्रातो मकरन्दः । यथा विज्ञाय
तैर्न प्रहियते तथा कृत इत्यर्थः । अनेन च कृतकमालतीनन्दनपरिणयनिष्पत्तिः
सूचिता । अद्य वयं नन्दनावासमुपगताः । मदयन्तिकामकरन्दत्वेन स्वस्य वरसंबन्धा-
द्विद्वद्धरवर्गाणां च बहुत्वाद्वयमिति बहुवचनम् । विवाहार्थं वरमनुत्स्य वयं जन्याथ
विवाहं निर्वर्त्य वरगृहनेव प्रत्यागता इत्यर्थः । अतो भगवती नन्दनमापृच्छया-
नञ्ज गता निजावसथं स्थावासम् । अयं च नववधूगृहप्रवेशार्थं विरचितो योऽकाल
आशुयुज्यैर्गोमाटीव्यतिरिक्तकाले कौमुदा अभावात्सौर्णमास्तां कर्तव्यो यो महो-
त्सवस्तैर्न प्रमत्तोऽनवहितत्तथा पर्याकुलः कार्यान्तरव्यासङ्गाद्विक्षिप्तचेतस्कोऽशेष-
परिजनो यस्मिन्स तादृशः प्रदोषो रजनीमुखमनुकूलदिप्यत्यभिमतसिद्धिसाहा-

कामन्दकी—कमं संदेवो ममाः ।

लवङ्गिका—सुदं पि यशदीप ।

कामन्दकी—यस्य मकरन्द, भदे लवङ्गिके, इतः मतिप्रामे ।

मालती—संदि, सुए नि गन्दनं ।

लवङ्गिका—(विद्यया ।) संदेवं यमु अने एतथ ओसरय ।

(इति निष्कान्ताः कामन्दकीलवङ्गिकामकरन्दाः ।)

माधवः—अगमिदानीमहम् ।

आमूलकण्टकितकोमलबाहुनाल-

मार्द्राङ्गुलीदलमनङ्गनिदाघतप्तः ।

अस्याः करेण करमाकल्यामि कान्त-

मारक्तपङ्कजमिद द्विरदः सारस्याः ॥ २० ॥

(इति निष्कान्ताः मर्वे ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवे षष्ठोऽङ्कः ।

१. श्रुतं प्रियसख्या ।

२. सखि, त्वयापि गन्तव्यम् ।

३. सांप्रतं खलु वयमत्रापसरामः ।

प्यति । यत्रिस्तीर्णविपन्मदयन्तिकासहितो मकरन्दोऽस्माभिर्देष्टव्यः ॥ लवङ्गिका । श्रुतं प्रियसख्या । भगवत्या विहारिकागमनाय मकरन्दागमनप्रतीक्षणाय च यदुक्तं तच्छ्रुतं किम् । तदेतत्कुरुष्वेत्यर्थः ॥ मालती । सखि, त्वयापि गन्तव्यम् । मां विष्टुष्येति शेषः ॥ लवङ्गिका । सांप्रतं खलु वयमेव शिष्टा वाह्याः । त्वं भर्ता सह सुखमास्वेति भावः ॥ माधवः । आमूलेति । अनङ्ग एव निदाघो घर्मसमयः संतापकारित्वात् । तेन तप्तोऽयमहमिदानीं निदाघतप्तो द्विरद इवामूलं कण्टकितो रोमाञ्चकक्षुकितः संजातकण्टकश्च कोमलो बाहुनालो नालसदृशो बाहुर्यस्य तम् । तथार्द्राः खेदाद्यसात्त्विकभाववशात्सलिलसंबन्धवशाच्चाङ्गुल्यो दलानीव दलसदृशोऽङ्गुल्यो यस्य तम् । अस्या मालत्याः सारस्या इव कान्तं करमारक्तपङ्कजं कोकनदमिव करेण हस्तेन शुण्डाग्डेन चाकल्यामि गृह्णामीति । उपमालंकारः ॥ २० ॥

भवभूतिकवेर्वाचः स्वदन्ते रसरञ्जिताः ।

सुमनोभ्यः सुधास्यन्दवन्धमाधुर्यवन्धुराः ॥

इति श्रीमद्भारद्वाजकुलतिलकपर्वतनाथयायजूकनन्दनत्रि-
पुरारिसूरिविरचितायां मालतीमाधवभावप्रदीपिकायां
षष्ठाङ्कविवरणम् ॥

लवङ्गिका—को संदेहो महाभागस्स । किं बहुणा । जह
एसो मञ्जीरसहो तह जाणामि देण ववदेसेण आणीदा बुद्धरक्खि-
दाए मदयन्तिएत्ति । ता उत्तरीआववारिदो सुत्तलक्खणो चिट्ठ ।

(मकरन्दस्तथा करोति ।)

(ततः प्रविशति मदयन्तिका बुद्धरक्षिता च ।)

मदयन्तिका—सँहि, सच्चं, एव्वं परिकोविदो मे भादा
माल्दीए ।

बुद्धरक्षिता—अँह इं ।

मदयन्तिका—अँहो अच्चाहिदं । ता एहि, वामशीलं मालर्दी
णिब्भच्छेह ।

(इति परिक्रामतः ।)

बुद्धरक्षिता—इँदं वासभवणं ।

१. कः संदेहो महाभागस्य । किं बहुना यथैष मञ्जीरशब्दस्तथा
जानामि तेन व्यपदेशेनानीता बुद्धरक्षितया मदयन्तिकेति । तदुत्तरीया-
पदारितः सुप्तलक्षणस्त्रिष्ट ।

२. सखि, सत्यमेव परिकोपितो नम भ्राता मालत्या ।

३. अथ किम् ।

४. अहो अत्याहितम् । तदेहि, वामशीलां मालर्ती निर्भर्त्सयावः ।

५. इदं वासभवनम् ।

नामेति संभावनायाम् । बुद्धरक्षितासंक्रान्ता भगवत्यैव निवेशिता भगवतीनीतिः
कृत्यं मदयन्तिकां प्रति न बुद्धरक्षिताबुद्धिदोषेण प्रतिहता फलतीति संभाव्यते । 'न
विपर्येयति' इति पाठे बुद्धरक्षितया स्वप्रज्ञावलेनाप्रमत्तेन दोषेण वैपरीत्यं न संभा-
व्यते।अपि तु भगवत्यैव प्रवर्तितत्वात्फलपर्यवसायिनी नीतिर्भविष्यतीत्यर्थः॥लव-
ङ्गिका । कः संदेहो महाभागस्य । संभावनाया उत्त्वणैककोटिसंदेहरूपत्वादपिनाम
शब्दसूचिता संभावनैव संदेहशब्देनोक्ता । कथं तर्हि संदेहलेशस्याप्यवकाश इत्यर्थः ।
किंबहुना।यथैष मञ्जीरशब्दःश्रूयते,तथा तेनैव नूपुरश्वनिश्रवणप्रकारेण हेतुना तर्क-
यामि तेन व्यपदेशेनालीकत्रातृभार्यायात्त्ववानुनयव्याजेनानीता बुद्धरक्षितया मद-
यन्तिकेति । तदुत्तरीयापदारितः सुप्तलक्षणः सुप्त इव वक्ष्यमाणस्त्रिष्ट ॥ मदयन्ति-
का । सखि, सत्यमेव परिकोपितः परिकुपितः कुतो मे भ्राता मालत्या ॥ बुद्धरक्षि-
ता । अथ किम् । सत्यमेवेत्यर्थः ॥ मदयन्तिका । अहो, अत्याहितं महानीतिः ।
कुपिता भ्रातुर्नालती सनीपसुपनीतैवेत्यर्थः । तदेहि । वामशीलां वक्त्रभावां मालर्ती

कामेदुं सपादपडणं अब्मस्थिअ पुणो बलामोडिअ अभिद्वन्तो
मअरन्देण णिदुरं पडिहदो जामादा । सो अ वैलक्खरोसावेसखलन्त-
अक्खरो ओरुइदणअणपप्फुरन्तवअणो ण मे संपदं इमाए कौमार-
वड्डईए पओअणं ति ससपहं पइणं कादूण वासभवणादो णिग्गदो ।
ता एदेण पसङ्गेण मदअन्तिअं आणीअ मअरन्देण संओजइस्सं
(इति निष्कान्ता ।)

इति प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति शय्यागतो मकरन्दो लवङ्गिका च ।)

मकरन्दः—लवङ्गिके, अपिनाम बुद्धरक्षितासंक्रान्ता भगव-
तीनीतिर्विज्ञेयते ।

कामयितुं सपादपतनमभ्यर्थ्य पुनर्वलात्कारेणाभिद्वन्मकरन्देन निष्ठुरं प्रति
हतो जामाता । स च वैलक्ष्यरोषावेशस्खलदक्षरोऽवरुदितनयनप्रस्फुर-
दनो न मे सांप्रतमनया कौमारवर्धक्या प्रयोजनमिति सशपथं प्रति-
कृत्वा वासभवनात्निर्गतः । तस्मादनेन प्रसङ्गेन मदयन्तिकामानीय मक-
न्देन संयोजयिष्यामि ।

प्यकानुकूलेन सिद्धयुन्मुखं करिष्यति । अथ नोऽस्माकं व्यवसितं मदय-
न्तिकामकरन्दसंघटनविषयदूत्यव्यापारं मालतीवेषधारिणो मकरन्दस्य कृत्रिम-
निर्वर्तितमदयन्तिकापारिणयस्य मदयन्तिकां गृहीत्वा निर्गन्तुं कालोऽप्ये-
वानुकूलो वर्तते । यतो मदीयाः सर्वेऽप्यप्रमत्ता रक्षिणः सर्वे प्रमत्ता
पर्याकुलाश्च । तन्निर्गमप्रज्ञानतन्निवारणादावसमर्था वर्तन्त इत्यर्थः । अने-
न च वर्तमानोऽर्थः सूचितः । सांप्रतं च त्वरमाणकामो नववधूसंभोगोत्कण्ठास-
मुन्मीलितमन्मथावेगः कामयितुं मां कामयस्वेत्येवमेव बहुशः सपादपतनमभ्यर्थ्य
पुनर्वलात्कारेणाभिद्वन्प्रसह्य स्वयंप्राहसाहसप्रवृत्तः सन्निष्ठुरं परुषं यथा स्यान्म-
करन्देन कपटमालया प्रतिहतो निराकृतो जामाता वरो नन्दनः । स च वैल-
क्ष्यरोषावेशस्खलदक्षरो मन्थरवचनः । तथावरुदितनयनं प्रस्फुरच्च वदनं यस्य सः ।
न मे सांप्रतमनया कौमारवर्धक्या कौमारे कुमारीभावे कन्यात्वं एव वर्धकी चलि-
तचारित्रया । माधवैकानुरक्तैर्मा लतीति पूर्वमेव नन्दनोऽपि श्रुतवानित्येवमुपा-
लम्भः । प्रयोजनमिति सशपथं प्रतिज्ञां कृत्वा वासभवनात्निर्गतः । तस्मादनेन प्रस-
ङ्गेन भ्रातृकार्यानुकूल्यार्थमनुनयव्याजप्रस्तावेन मदयन्तिकामानीय मकरन्देन सह
संयोजयिष्यामि । इति वृत्तं वर्तिष्यमाणं च संसूच्य निष्कान्ता बुद्धरक्षिता । अयं च
प्रशयकाण्डः प्रवेशको वृत्तवर्तिष्यमाणोदितलक्षणयोगात् । न चैकपात्रप्रयोगानुपपत्तिः
तद्वक्षणेऽनेकपात्रत्वनियमाप्रतीतेः । अस्य विष्कम्भवदेकेनाप्युपपत्तेश्चेति ॥ तत
इत्यादि । शय्यागत इति वासभवने नववधूसंभोगार्थं रचिते तल्पे शयितः प्रार्थ-
नाभङ्गतिरङ्कारनिष्कासितनन्दनः । मालतीरूपधारीत्यर्थः ॥ मकरन्दः । अपि-

मदयन्तिका—पेक्ख बुद्धरत्तिदे विप्पदीवं उवालद्धा स ।

बुद्धरक्षिता—विप्पदीवं ण वा विप्पदीवं ।

मदयन्तिका—कहं विअ ।

बुद्धरक्षिता—जं दाव चरणपतिदो भत्ता ण बहुमणिदो ।

एत्थ लज्जादोसेण एसो जणो ण उवालम्भणिज्जो । जं वि पिअसहि,
अहिणववह्वविरुद्धरहसोपकमक्खलणवेत्थक्खविच्छदिअमहाणुहावच-
णस्स भादुणो दे वाआगअं किं अप्पदिट्ठाणं । तेण जाणीअदि
किआवराहा उवालम्भणिज्जा अहेत्ति (संस्कृतमाश्रित्य ।) किंच ।

१. पश्य बुद्धरक्षिते, विप्रतीपमुपालब्धाः स्तः ।

२. विप्रतीपं न वा विप्रतीपम् ।

३. कथमिव ।

४. यत्तावच्चरणपतितो भर्ता न बहुमानितः । अत्र लज्जादोषैर्ष ज्ञानो नो-
पालम्भनीयः । यद्यपि प्रियसखि, अभिनववधूविरुद्धरमसोपक्रमस्खलनवै-
द्यविच्छर्दितमहातुमावत्वस्व भ्रातुस्ते वाचागतं किमप्रतिष्ठानम् । तेन ज्ञायते

दुर्मनायते । युष्मैर्वैविधमर्तृसमागने क्लेशेनास्या दुर्मनस्कत्वमित्यर्थः ॥ मदय-
न्तिका । पश्य बुद्धरक्षिते, विप्रतीपमुपालब्धाः स्तः । अस्मानिरपालब्धये
प्रद्युतास्मानेवोपालभत इत्यर्थः ॥ बुद्धरक्षिता । विप्रतीपं न वा विप्रतीपम् ।
आपाततो विप्रतीपमिव प्रतिभासमानमपि तत्त्वनिरूपणेनैव विप्रतीपं वदनेवोपा-
लब्धा इत्यर्थः । मदयन्तिका । कथमिव तत्कथमिति प्रश्नः ॥ बुद्धरक्षिता ।
यत्तावच्चरणपतितो भर्ता न बहुमानितोऽनुहृदितप्रणामोऽयमतिगौरवविपदो
भवेति न विहातः । अत्र न किञ्चिदस्या दूषणं प्रतिभाति । किन्तु कुलवन्द्याज-
नोपिता नवपरिणयसमयमुलभा लब्धेव परमार्थतः श्लाघनीयगुणभूतापि काना-
न्यस्याविवेकिनोऽस्सद्भादुदोषत्वेन स्फुरिता । तेन लज्जादोषैर्ष ज्ञानो नोपाल-
म्भनीयः । यद्यप्यभिनवधूविरुद्धं लोकतिष्ठनबोलासंभोगक्रमविपरीतं रमहोरक-
रखलनं प्रसङ्गानुचितप्रकमरूपं रखलनं तेन बद्धैर्लक्ष्यं तेन विच्छर्दितं महातु-
मावत्वं सत्येति । विच्छर्दितं विचर्जितम् । प्रवटित्तमैर्यस्येति वादत् । भ्रातु-
स्तेषु विमपि श्रोतुमप्यनर्हं वाचागतमप्रतिष्ठानं न मे त्वदा कौमारवर्धक्या प्रयोजनमिति
नर्हितवचनचापलम् । तेन वदनेवोपालम्भणीया इति प्रतिभाति । एतद्विरुद्धं
चेतदित्याह—किंचेति । योपिच्छरदोऽत्र नववधूरतः । यथा बुद्धेन न स्थावरे
तथा शृङ्गीत्या महाभारतकेणोपवन्द्यमायं सौरभभनेपदुञ्जिति, न तु प्रत्यभेव
तिपरीत्यमायम् । एवं तत्प्रकाशधर्माणो नवीना अपि शृङ्गारैर्नैव संभोगवनेनोप-
वन्द्याया अदुरक्तः सुखहेतवो भवन्ति । तास्त्वन्विद्यते विद्यते नदी-विद्यते

(उभे प्रणिगतः ।)

मद्यन्तिका—संखि लवङ्गिण, जाणीअदि पयुत्ता दे प्रियसखी
चि ।

लवङ्गिका—संखि, मा णं पडिनोवेहि । एसा निरं दुग्मणा-
अन्दी दाणि जेज्ज ईस मण्णे पयुत्तेति । अयो सणिअं इय एव स-
अणद्धम्मि उतविसा ।

मद्यन्तिका—(तया कृता ।) दुग्मणाअदि कहं इअं वामशीला ।

लवङ्गिका—कहं णाम णववधूविस्सम्भणोवाअजाणुअं लडहं
विअद्धं मधुरभासिणं अरोसणं दे भादरं भत्तारं आसादिअ ण दुग्म-
णाहस्सदि मे प्रियसखी ।

१. सखि लवङ्गिके, शायते प्रसुप्ता ते प्रियसखीति ।

२. सखि, मैनां प्रतिबोधय । एसा चिरं दुर्मनायमानेदानीमेवेपन्मन्ने
प्रसुप्तेति । अतः शनैरिहैव शयनार्थं उपविश ।

३. दुर्मनायते कथमियं वामशीला ।

४. कथं नाम नववधूविस्सम्भणोपायाभिज्ञं लडहं विदग्धं मधुरभाषिणम-
रोपणं ते भ्रातरं भर्तारमासाद्य न दुर्मनायिष्यते मे प्रियसखी ।

निर्भर्त्सयावः॥ बुद्धरक्षिता । ददं वासभवनम् ॥ मद्यन्तिका । सखि लवङ्गिके,
शायते प्रसुप्ता ते प्रियसखीति ॥ लवङ्गिका । सखि, मैनां प्रतिबोधय । एसा चिरं
दुर्मनायमाना दुःखितमनस्का भवन्ती । 'शृशादिभ्यो भुवि-' इत्यादिना क्यङ् । इदा-
नीमेवेपन्मन्ने प्रसुप्तेति । अतः शनैरिहैव शयनार्थं उपविश ॥ मद्यन्तिका । दुर्म-
नायते कथमियं वामशीला । स्वयमेव भर्तुः प्रतिकूलकारित्वेनापराधं कृत्वा कथ-
मात्मनैव दुर्मनस्का भवतीत्यर्थः ॥ लवङ्गिका । कथं नाम नववध्वा विस्सम्भणे वि-
स्सम्भजनने य उपायाः कामतन्त्रोक्तास्तच्चित्तवृत्त्यनुरोधस्तन्मनोरञ्जनं तदनिवारिता-
र्थाङ्गीकृतानां लज्जया केवलं बहिरलीकमेव किञ्चिन्निपिद्धानामप्यन्तरनुमोदिताना-
मवयवस्पर्शादिसंभोगव्यापाराणां मन्दमन्दमुपकमान्नातिप्रसह्य किञ्चिदाचरणमि-
त्यादयस्तेषामभिज्ञमिति विपरीतलक्षणयोक्तिः । यतोऽसौ ब्रह्मचर्यार्थं शयनादिनि-
यमवाह्ये वैवाहिक एव त्रिरात्रे स्वचित्तवृत्त्यनभिज्ञां किञ्चिदप्यशियिलीकृतबाहुभरा-
मत्यन्तापरिचयादहेरिवोद्विजमानां बलादेनां बालां मुखत एव पामरबालिशजनरी-
त्या निर्दयं निष्पीडयितुमारब्धवान् । अतो न कामतन्त्रवार्तामप्यसौ जानातीत्यर्थः ।
लडहो विदग्धो मधुरभाषी । लडहः सुन्दरः । विदग्धः सुरतकलानिपुणः । अत्रापि
सौन्दर्यगन्धविहीनं सुरतकलावार्तानभिज्ञमतिपरुषभाषिणमिति विपरीत्येनोक्तिः ।
अरोपणमकोपनमतिमूर्खमित्यन्वयोक्तिः । भ्रातरं ते भर्तारमासाद्य प्रियसखी न

बुद्धरक्षिता—अहं इं । सुदं एव्व अल्लेहिं ण मे संपदं इमाए
कोमारवड्ढेए पओअणं ति ससपहं पइण्णं काळण वासभवणादो
णिग्गदो ।

मदयन्तिका—(कणौ पिघाय ।) अल्लहे अदिक्कमो । अहो
पमादो । सहि लवङ्गिए, असमत्यल्लि दे मुहं संपदं दड्ढुं । तह वि
पहवामि चि किं वि मन्तइस्सं ।

लवङ्गिका—सौहीणो दे अअं जणो ।

मदयन्तिका—चिड्ढुं दाव मह भादुणो दुःसीलदा अप्प-
डिट्ठाणं अ । तुल्लेहिं वि ईदिसो वि एसो संपदं जहवित्तं अणुव-
ट्ठणाओ जेण भत्ता एसो चि । तुल्ले इमस्स अणहिल्लाअअक्खराहि-
क्खेवोवालम्भस्स जं मूलं तं ण जाणह ।

१. अथ किम् । धृतमेवास्मानिर्भन मे सांप्रतमनया कौमारवर्धक्या प्रयो-
जनमिति सशपथं प्रतिज्ञां कृत्वा वासभवान्निर्गतः ।

२. अहो अतिक्रमः । अहो प्रमादः । सहि लवङ्गिके, असमर्थास्त्रि ते
मुखं सांप्रतं द्रष्टुम् । तथापि प्रभवामीति किञ्चिन्मद्ययिष्ये ।

३. स्वाधीनस्तेऽयं जनः ।

४. तिष्ठतु तावन्नम भ्रातुर्दुःशीलताप्रतिष्ठानं च । शुष्माभिरपीदशोऽप्येष
सांप्रतं यथाचित्तमुवर्तनीयो येन भर्तेष इति । दूयमस्मानभिजाताक्षराधि-
क्षेपोपालम्भस्त यन्मूलं तन्न जानीथ ।

बुद्धरक्षिता । अथ किम् । हृत एवेत्यर्थः । तदेवाह—धृतमेवास्मानिर्भया न
मे सांप्रतमनया यो न धक्या प्रयोजनमिति सशपथं प्रतिज्ञां कृत्वा वासभवना-
निर्गतः ॥ मदयन्तिका । अहो अतिक्रमो मर्त्यादोलहनम् । अहो प्रमादोऽनव-
धानता । सहि लवङ्गिके, असमर्थास्त्रि ते मुखं सांप्रतं द्रष्टुम् । तथापि प्रभवामीति
मद्यदिक्रियार्थां तदि प्रभुतमस्तीति किमपि हतित्वमेवादलम्ब्य तदसुरं कि-
ञ्चिन्मद्ययिष्ये ॥ लवङ्गिका । स्वाधीनस्तेऽयं जनः । तदित्यर्थं मन्त्रवदेति
भावः ॥ मदयन्तिका । तिष्ठतु तावन्नम भ्रातुर्दुःशीलताप्रतिष्ठानं च शुष्मा-
भिर्माललाहवोदिभिरपीदशोऽप्येष सांप्रतं यथाचित्तमुवर्तनीयः । किञ्चिद्वेनात्र
तत्साधारणो व्यापारः संवत्सरादप्यो लभ्यते । तेन तदित्याप्रतिष्ठानं साधारण्यमि-
त्यारुच्यः । येन भर्तेष इति । निर्दोषो योपवाक्ये भर्ता भर्तृदेव इति तदुवर्तनीयम
न तु तस्य प्रादिकृतं हृत्पदभूताशुचित्प्रति भावः । न च सूरतया निजातक्ष-
राधिक्षेपोपालम्भस्मानभिजाताभिः किञ्चिदजनयोरव्यापारमिति न च इति ॥

‘कुसुमधर्माणो हि योषितः सुकुमारोपक्रमाः । तास्त्वनविगतविश्वा-
सैः प्रसभमुपक्रम्यमाणाः संप्रयोगविद्वेषिण्यो भवन्ति ।’ एवं किल
कामसुत्तआरा मन्तेन्ति ।

लवङ्गिका—घरे घरे पुरिसा कुलकण्णकाओ उव्वहन्दि । णअ
को वि लज्जापसाहणं अणवरद्धमुद्धसहावं कुलकुमारीजणं पहवामि ति
वाआणलेण पज्जालेदिं । एदे क्खु दे आमरणसंभरिज्जन्तदूसह-
परघरणिवासवेरगगकारिणो हिअअसल्लणिक्खेवा महापरिहवा । जाणं
किदे इत्थिआजम्मलाहं जुउच्छन्दि वान्धवा ।

मदयन्तिका—बुद्धरक्खिदे, अदिदूमिआ पिअसही लवङ्गि-
आ । अतिमहान्तो को वि मे भादुणा वाअवराहो किदो ।

कृतापराधा उपालम्भनीया वयमिति । एवं किल कामसूत्रकारा मन्त्रयन्ते ।

१. गृहे गृहे पुरुषाः कुलकन्यका उद्वहन्ति । न च कोऽपि लज्जाप्रसाधन-
मनपराधमुग्धस्वभावं कुलकुमारीजनं प्रभवामीति वागनलेन प्रज्वलयति ।
एते खलु न आमरणसंभ्रियमाणदुःसहपरगृहनिवासवैराग्यकारिणो हृदयशल्य-
निक्षेपा महापरिभवाः । येषां कृते स्त्रीजन्मलाभं जुगुप्सन्ते बान्धवाः ।

२. बुद्धरक्षिते, अतिम्लाना प्रियसखी लवङ्गिका । अतिमहान्कोऽपि मे
भ्रात्रा वागपराधः कृतः ।

यैस्ते तथा । यद्वानधिगतो नवोढया परिचयाभावादप्राप्तो विश्वासी विस्वम्भो येषु ते
तथोक्ताः । तैरप्येतन्मनोऽवेदिमिरपरिचितैश्च प्रसभं बलादेवात्युद्वेगकारिनिर्व्यापारै-
रुपक्रम्यमाणाः प्रयोगस्य संप्रयोगस्यैव विद्वेषिण्यो भवन्ति । न केवलं तादृशपुरुषे-
णानुरज्यन्ते । अपि तु रिपुसमागमवद्विपीदन्तीत्यर्थः । एवं किल कामसूत्रकारा म-
न्त्रयन्ते । यदाहुः—‘रभसेन ह्युपक्रान्ता कन्याभावमविन्दता । भयं चिन्तासमु-
द्वेगं सद्यो द्वेषं च गच्छति ॥’ इति ॥ लवङ्गिका । गृहे गृहे पुरुषाः कुलकन्यका
उद्वहन्ति । न च कोऽपि लज्जाप्रसाधनमनपराधमुग्धस्वभावं कुलकुमारीजनं प्रभ-
वामीति समर्थोऽहमित्येतावता वागनलेनावाच्यवचनरूपेणानलेन प्रज्वलयति ।
एते खलु ते हृदयशल्यनिक्षेपा आमरणं संभ्रियमाणा विस्मर्तुमशक्यत्वेन मनसि
संततं धार्यमाणा अत एव दुःसहाः परगृहनिवासवैराग्यकारिणो महापरिभवाः ।
येषां कृते स्त्रीजन्मलाभं जुगुप्सन्ते बान्धवाः ॥ मदयन्तिका । बुद्धरक्षिते, अति-
म्लाना प्रियसखी लवङ्गिका । अतिमहान्कोऽपि मे भ्रात्रा वागपराधः कृतः ॥

मदयन्तिका—सैहि, प्रसीद । अहवा ण तुल्ले फुडं भणिदावो
 चिद्धह । किंअ अल्ले सच्चं एव माहवेकमजजीविदं मालदिं जा-
 णामो । केण वा कठोरकेअईगठमविठमभावअवदोव्वल्लणिवट्टिद-
 सुन्दरत्तणविसेसं माहवसहत्थणिम्माविदवउलावलीविरइअकण्ठावल-
 च्चणमेत्तसंजीवणं मालदीए माहवस्त अ पहादचन्दमण्डलापाण्डुर-
 परिक्रामरमणिज्जदंसणं ण विभाविदं सरीरं । किंअ तस्सि दिअ-
 से कुमुमाउरुज्जाणपेरन्तरच्छामुहसमाअमे सविठममुल्लसिअकोअह-
 लुप्फुल्लपरिसरुबेहमाणसविलासमसिणसिणिद्धसंचरणचारुतारआवि-
 चम्भमाणणङ्गासङ्गाराआरिअसञ्चाअमोपदेशणिम्माविदविअद्धमुद्ध-
 मणहारा मए ण गिरुविदा इमाणं दिद्धिसंभेदा । किंअ मह भा-
 दुणो दाणउत्तन्दं सुणिअ तत्रखणुवत्तगम्भीरुबेअवइअरन्धआरिअ-

१. सखि, प्रसीद । अथवा न यूयं स्फुटं भणितास्तिष्ठथ । किंच
 वयं सत्यमेव माधवैकमयजीवितां मालतीं जानीमः । केन वा कठोरकेतकीग-
 र्भविभ्रमावयवदौर्बल्यनिर्वर्तितसुन्दरत्वविशेषं माधवस्वहस्तनिर्मितवकुलाव-
 लीविरचितकण्ठावलम्बनमात्रसंजीवनं मालत्या माधवस्य च प्रभातचन्द्रम-
 ष्डलापाण्डुरपरिक्षानरमणीयदर्शनं न विभावितं शरीरम् । किंच तस्मिन्दि-
 यसे कुमुमाकरोधानपर्यन्तरथ्यामुखसमागमे सविभ्रमोहसितकौतूहलोत्फुल्ल-
 परिसरोद्वेष्टमानसविलासमत्तृणकिञ्चसंचरणचारुतारकाविजृम्भमाणानङ्गशृङ्गा-
 राचार्यसर्वागमोपदेशनिर्मितवैदग्ध्यसुग्धमनोहरा मया न निरूपिता एतयोर्द्वि-
 संभेदाः । किंच मन भ्रातुर्दानवृत्तान्तं श्रुत्वा तत्क्षणोद्वृत्तगम्भीरोद्वेगव्यति-
 रान्धकारितन्यायमानदेहशोभयोरुद्वर्तमानमूलवन्धनमिव न लक्षितं हृदय-
 किंच नयैतदपरं विस्तृतम् ।

नम्रदिप्ये ॥ मदयन्तिका । सखि, प्रसीद । अथवा न यूयं स्फुटं भणितास्तिष्ठथ । किंच वयं सत्यमेव माधवैकमयजीवितां मालतीं जानीमः । केन वा कठोरकेतकीगर्भविभ्रमावयवदौर्बल्यनिर्वर्तितसुन्दरत्वविशेषं माधवस्वहस्तनिर्मितवकुलावलीविरचितकण्ठावलम्बनमात्रसंजीवनं मालत्या माधवस्य च प्रभातचन्द्रमण्डलापाण्डुरपरिक्षानरमणीयदर्शनं न विभावितं शरीरम् । किंच तस्मिन्दिद्यसे कुमुमाकरोधानपर्यन्तरथ्यामुखसमागमे सविभ्रमोहसितकौतूहलोत्फुल्लपरिसरोद्वेष्टमानसविलासमत्तृणकिञ्चसंचरणचारुतारकाविजृम्भमाणानङ्गशृङ्गाराचार्यसर्वागमोपदेशनिर्मितवैदग्ध्यसुग्धमनोहरा मया न निरूपिता एतयोर्द्विसंभेदाः । किंच मन भ्रातुर्दानवृत्तान्तं श्रुत्वा तत्क्षणोद्वृत्तगम्भीरोद्वेगव्यतिरान्धकारितन्यायमानदेहशोभयोरुद्वर्तमानमूलवन्धनमिव न लक्षितं हृदयकिंच नयैतदपरं विस्तृतम् ।

लवङ्गिका—कहं अहो असन्तं जाणामो ।

मदयन्तिका—^२जं दाणिं तस्सि महाणुहावे माधवे किं वि किल मालदीए वाआमेत्तं आसी सो एसो सव्वलोअस्स अदि- भूमिं गओ पवादो । तं क्वु एदं विअम्मइ । ता पिअसहि, जह एसो भत्तुणो उवेक्खाहिणिवेसो णिरवसेसो हिअआदो उद्धरिअदि तह करेहि । अण्णहा महान्तो पमादो चि जाणीदं होदु । णिक्कम्पदा- रुणासु कुलकण्णकासु दूमावेति हिअअं माणुसाणं ईरिसादो दुरहि- संगदो चि जाणह । मा भण मदअन्तिआए कहिदं ति ।

लवङ्गिका—अइ असंवद्धलोअप्पवादमोहिदे, अवेहि । णुए सह मन्तइस्सं ।

१. कथं वयमसन्तं जानीमः ।

२. यदिदानीं तस्मिन्महानुभावे माधवे किमपि किल मालत्या वाङ्मात्र- मासीत्स एष सर्वलोकस्वातिभूमिं गतः प्रवादः । तत्त्वत्वेतद्विजृ- म्भते । तत्प्रियसखि, यथैष भर्तुरुपेक्षाभिनिवेशो निरवशेषो हृदयादुद्भि- यते तथा कुरु । अन्यथा महान्प्रमाद इति ज्ञातं भवतु । निष्कम्पदारुणासु कुलकन्यकासु दूनयति हृदयं मनुष्यागामीदृशाहुरभिषङ्गादिति जानय । मा भण मदयन्तिकया कथितमिति ।

३. अयि असंवद्धलोकप्रवादमोहिते, अपेहि । न त्वया सह मन्त्रविष्ये ।

ऽधिक्षेपो धर्षणं छिद्रोपालम्भस्य यन्मूलं तन्न जानीथ ॥ लवङ्गिका । कथं वयमसन्तं जानीमः । एतदुपालम्भस्य बीजं मालतीगतं किञ्चिदनुचितमस्ति चेत्कथं वयं न जानीमः । नास्त्येवैतत् । अन्यत्तु कारणमसंभावितमेवेत्याशयः । अन्यदेव तन्मूलमाह—मदयन्तिका । यदिदानीं तस्मिन्महानुभावे माधवे किमपि किल मालत्या वाङ्मात्रं माधवानुरक्तं मालतीति प्रवादमात्रमासीत्स एष सर्वलोकस्वाति- भूमिं गतः परां कोटिमारुडः प्रवादः । 'तारामैत्रमासीत्' इति पाठे तारामैत्रं दशनमा- त्रन्नेहः । तस्मिन्सर्वलोकस्येति पाठः । तत्त्वत्वेतद्विजृम्भते । उपालम्भमूलत्वेनेति शेषः । तत्प्रियसखि, यथैष भर्तुरुपेक्षाभिनिवेशो मालत्या भर्तृविषयौदासीन्याग्रहो निरवशे- षो हृदयादुद्भियते तथा कुरु । अन्यथा महान्प्रमाद इति ज्ञातं भवतु । निष्कम्पदारु- णास्वनानुकूल्यं प्रतिपद्य केवलं निश्चेष्टीभूतास्वत एव दारुणासु कुलकन्यकासु विषय- भूतासु दूनयति हृदयं मनुष्यागामीदृशाहुरभिषङ्गादिति । दुरभिषङ्गो दुष्टानुरागवन्वः । तन्मा भण मदयन्तिकया कथितमिति मालत्युपालम्भवीजमेतदस्मद्भ्रातुर्मनोगतं भवतीत्युन्नेहान्मया गूढमपिकथितम्, तदेतन्मयोक्तमिति न क्वचिदपि प्रकटनीयमि- त्यभिप्रायः ॥ लवङ्गिका । अयि असंवद्धलोकप्रवादमोहिते, अपेहि । न त्वया सह

बुद्धरक्षिता—(शरीरमत्याः सृजन्ती ।) अस्सत्थसरीरे, किं वा-
जा । दंसिदं सरीरेण मवरन्दसमात्रमोच्छुञ्जं ।

मदयन्तिका—(लज्जम् ।) सँहि, जवेहि जवेहि । उन्मिण्णसि
सुहवासिणीए मालदीए ।

लवङ्गिका—सँहि मदयन्ति, जमे वि जाणीद्वं जाणामो ।
ता पत्तीद । विरम ववदेसादो । एहि । विरसम्भगवमकहाप्पवन्ध-
ररमं सुहं चिट्ठम ।

बुद्धरक्षिता—सँहि नोहणं लवङ्गिकाए भणितं ।

मदयन्तिका—विधेअसि संपदं सहीणं ।

१. अस्सत्थसरीरे, किं वाजा । दंसिदं शरीरेण मवरन्दसमात्रमोच्छुञ्जम् ।
२. ससि, अपपदेति । उन्मिण्णसि सुहवासिन्या मालत्या ।
३. ससि मदयन्तिके, वरमपि इत्यर्थे जाणीमः । मवतीद । विर-
मपदेसाव । एहि । विरसत्तमकहाप्पवन्धररमं सुहं चिट्ठमः ।
४. ससि, शोभनं लवङ्गिकाया भणितम् ।
५. विधेअसि संपदं सहीणाय ।

मिलाअन्तदेहसोहाणं उक्खण्डिअमाणमूलवन्धणं विअ ण लक्खिअं
हिअअं । किं अ मए एदं अवरं त्रिसुमरिदं ।

लवङ्गिका—^१किं दाणिं अवरं ।

मदयन्तिका—^३जं खु मह जीविदप्पदाइणो महाणुहावस
चेदणापडिलम्भपिअणिवेदिआए मालदीए भअवदीविअद्वअणोव-
ण्णासचोदिदेण हिअअं जीविदं अ माहवेण पारिदोसिअत्तणेण स-
अंगाहे णिउत्तं । अह लवङ्गिए, तुए खु एवं भणिदं पडिच्छिदो
क्खु णो पिअसहीए अअं पसादो त्ति ।

लवङ्गिका—सँहि, कदमो उण सो महाणुहावो त्ति त्रिसुमरिदं
विअ मए ।

मदयन्तिका—सँहि, सुमर । जेण तस्सि दिअहे विअडदुइ-
सावदविणिवादगोअरं गदा असरणा सुलग्गसण्णिहिदेण पीअरमु-

१. किमिदानीमपरम् ।

२. यत्खलु मम जीवितप्रदायिनो महानुभावस्य चेतनाप्रतिलम्भप्रियनिवे-
दिकाया मालत्या भगवतीविदग्धवचनोपन्यासचोदितेन हृदयं जीवितं च
माधवेन पारितोषिकत्वेन स्वयंग्राहे नियुक्तम् । अथ लवङ्गिके, त्वया खल्वेवं
भणितं 'प्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या अयं प्रसाद' इति ।

३. सखि, कतमः पुनः स महानुभाव इति विस्मृतमिव मया ।

४. सखि, स्मर । येन तस्मिन्निदवसे विकटदुष्टश्चापदविनिपातगोचरं गता-
ऽशरणा सुलग्नसंनिहितेन पीवरभुजस्तम्भेन संभाविता निष्कारणवान्धवेन सक-

लवङ्गिका । किमिदानीमपरम् ॥ मदयन्तिका । यत्खलु मम जीवितप्रदायिनो म-
हानुभावस्य चेतनाप्रतिलम्भप्रियनिवेदिकाया मालत्या भगवतीविदग्धवचनोपन्या-
सचोदितेन हृदयं जीवितं च माधवेन पारितोषिकत्वेन स्वयंग्राहे नियुक्तम् । अथ
लवङ्गिके, त्वया खल्वेवं भणितं प्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या अयं प्रसाद इति । अत्र
महानुभावस्येति मकरन्दस्याभिधानं तस्य भर्तृत्वेन मदयन्तिकया स्वमनसैव
निधितत्वाद्भर्तुर्नामग्रहणस्य कुलस्त्रीणामनुचितत्वादिति ग्राह्यम् । अथ लवङ्गिका
प्रच्छन्नो मकरन्दः स्वस्यानुरागस्य व्यञ्जकानि स्वप्रियतमावचनानि स्वयमेव शृणो-
त्विति जानानाप्यजानानेव पृच्छति । लवङ्गिका । सखि, कतमः पुनः स महा-
नुभाव इति विस्मृतमिव मया ॥ मदयन्तिका । सखि, स्मर । येन तस्मिन्निदवसे
विकटदुष्टश्चापदविनिपातगोचरं गताऽशरणा सुलग्नसंनिहितेन पीवरभुजस्तम्भेन
संभाविता निष्कारणवान्धवेन सकलभुवनैकसारनिजदेहोपहारसाहसं कृता परि-

बुद्धरक्षिता—(शरीरमन्त्राः स्मृतन्ती ।) अस्सत्थंसरीरे, किं वा-
वा । दंसिदं सरीरेण मकरन्दसमाजमोच्छुक्कं ।

मदयन्तिका—(सल्लम् ।) सँहि, जवेहि जवेहि । उन्निमण्णस्सि
सहवासिणीए मालदीए ।

लवङ्गिका—सँहि मद्वन्ति, ज्वे वि जाणीद्वं जाणामो ।
ता पसीद । विरम व्वदेसादो । एहि । विस्सम्भगन्मकहाप्पवन्ध-
सरसं सुहं चिट्ठम ।

बुद्धरक्षिता—सँहि सोहणं लवङ्गिकाए भणिदं ।

मदयन्तिका—विधेअस्सि संपदं सहीणं ।

१. अस्सत्थंसरीरे, किं वावा । दर्शितं शरीरेण मकरन्दसमाजमौच्छुक्कम् ।
२. मग्नि, अप्रपेहि । उन्निमण्णि सहवासिन्या मालत्या ।
३. मग्नि मदयन्तिके, वधमपि ज्ञातव्यं जानीमः । मत्प्रसीद । विरम व्यपदेशान् । एहि । विस्सम्भगर्भकथाप्रयन्धमरसं सुखं तिष्ठामः ।
४. मग्नि, प्रोभनं लवङ्गिकाया भणितम् ।
५. विधेयाग्नि संपदं सहीणाम् ।

अ पिअसहि, मुहुत्तं उदूढविस्मयविसंतुलुब्वेलवित्थारिपेरन्तणालरत्त-
णेत्तपुण्डरीअताण्डवउम्भटपल्लवमैरेअमदधुम्मन्तसीलं णिव्वण्णेदि ।
किंअ कवल्लिवारविन्दकेसरकसाअकण्ठकलहंसघोसधग्घरवखलिअ-
गम्भीरभारईभरिअकण्णविवरं पिए मदअन्तिए त्ति मं बाहरइ । अह-
पहावन्तो विअ उत्तरीअञ्चलवलम्बणपराहवेण ससंभमुत्तरङ्गधमधमा-
अन्तहियअं समुत्तासेइ । सहसा विसज्जिअओसरिअतक्खणकठोरक-
मलदण्डाअन्तवाहुवन्धणाववारिअपओहरुगमं विहडन्तविस्मलमेह-
लावलअत्तधाणिज्जन्तपीवरोरुप्पडिसिद्धविप्पडीवगमणं पडिउल्लादि-

प्रदृढमैरेयमदधूर्णनशीलं निर्दोषयति । किञ्च कवल्लिवारविन्दकेसरकषायक-
ण्ठकलहंसघोषधर्षरस्वलितगन्तीरभारतीभरितकर्णविवरं प्रिये मद्यन्तिके-
इति मां व्याहरति । अथ प्रमद्विद्वेत्तरीयाञ्चलावलम्बनपरामवेन संसंभमो-
त्तरङ्गधनधमायमानहृदयं समुत्तासयति । सहसा विसर्जितापच्युततरङ्गकठो-
रकमलदण्डायमानवाहुवन्धनापधारितनयोधरोद्गमं विषटमानविहृतमेन्तुला-
वलयसंधार्यमाणपीदरोत्प्रतिषिद्धविप्रतीपगमनां प्रतिभ्रूतवादिनीमपि सर्वादा-
प्रयत्ननिर्वर्तितसुहृत्कौशेयरागदुःखपदधीकृतहृदयं किञ्चयुनक्तद्वन्द्वलो-

धोन्मादमोहिता पश्यामि तं जन्तु । तथा च प्रियसन्धिः सुहृत्सुहृद्विस्मयविसंतु-
लोद्देहविस्वारिप्रान्तनालरत्तनेत्रपुण्डरीकताण्डवोद्भूतप्रदृढमैरेयमदधूर्णनशीलं य-
था स्थातया निर्दोषयति आभिलाषं मानेव पश्यति । संकलगाद्युनक्तोऽसाविति शेषः ।
निर्दोषयति मां सुखयतीति वा । मैरेयो मद्यन्तिकेः । विस्वारितः प्रान्तस्य नेत्रवि-
भागस्य दीर्घाभूयमाना मालाकारेण प्रसरणशालज्जितस्वगं स्वभावत एव नेत्रदु-
ष्वरीकस्य मधुमदधूर्णमानसमिद्व यथा स्यादित्युक्तम् । किञ्च कवल्लिवारविन्दकेसर-
कषायकण्ठकलहंसघोषधर्षरस्वलितगन्तीरभारतीभरितकर्णविवरं त्रिंशे, मत्स्य-
न्तिके, इति मां व्याहरति । स्वप्नादाविति चाषट् । अथ प्रमद्विद्वेत्तरीयाञ्चला-
वलम्बनपरामवेन संसंभमोत्तरङ्गधनधमायमानहृदयं समुत्तासयति ।
मानिति शेषः । संसंभम आवेगः । आदराविषयविनयावेगः संसंभमं मन्त्रं इति
लक्षणात् । धनधमायमानसुखमनानं शुभागिभावमुल्लस्य संसंभमं मद्यन्तिके-
रीकस्यान्त्यतो प्रजन्तीं मासुत्तरीयावले पृथीला वि वान्मद प्रवर्तते इतिह इ
प्राप्तमतीत्यर्थः । सहसा विसर्जितापच्युततरङ्गकठोरकमलदण्डायमानवाहु-
वन्धनापधारितनयोधरोद्गमम् । आदिना नालरत्तं ताप्रप्र किरणकिरणं सु-
धमाभिरामनायिवात् दर्शयत्युद्देहतेन सहसा विसर्जितापच्युततरङ्गकठो-
रोकमलदण्डा वीमलवसलनालसहस्रान्तां वान्मद प्रवर्तते इतिह इ
पयोधरोद्गमो यथा स्यादेवमित्यर्थः । किञ्चयुनक्तद्वन्द्वलो-

लवङ्गिका—अइ एव ता कलेहि कथं णु दे कालो गच्छति ।

मदयन्तिका—निशामेहि पिअसहि, मम बुद्धरक्षितापक्षपातप्रत्ययेन दप्पचण्ण पुढमं एव तस्सि जणे अविरलकौतूहलौत्कण्ठामनोहरं हृदयमासी । ततो विधिणिओइअचिरणित्तदंशणा भविअ दुवारदारुणा-
आसदुवत्तसंदावडज्जन्तनिचविहडन्तजीवितासा दूरविजृम्भितापूर्वसर्वा-
सघ्नप्रज्वलणमअणहुदवहुदामदाहदुःसहायासदुर्मनायमानपरिजना प्रत्याशाविमो-
क्षमात्रसुलभमृत्युनिर्वाणप्रतिकूलबुद्धरक्षितावचनविवर्धितावेगव्यतिकरवि-
संतुला इमं जीवलोअपरिवर्तं अणुहोमि । संकल्पचिन्तायां स्वप्नान्तरेषु च मनोरथोन्मादमोहिता पश्यामि तं जणं । तद-

१. यथेवं तत्कथय कथं नु ते कालो गच्छतीति ।

२. निशामय प्रियसखि, मम बुद्धरक्षितापक्षपातप्रत्ययेन प्रथममेव तस्मिन्नेऽविरलकौतूहलौत्कण्ठामनोहरं हृदयमासीत् । ततो विधिनियोजितचिरनिर्वृत्तदर्शना भूत्वा दुवारदारुणायासदुःखसंतापदह्यमानचित्तविघटमानजीविताशा दूरविजृम्भितापूर्वसर्वाङ्गप्रज्वलनमदनहुतवहोदामदाहदुःसहायासदुर्मनायमानपरिजना प्रत्याशाविमोक्षमात्रसुलभमृत्युनिर्वाणप्रतिकूलबुद्धरक्षितावचनविवर्धितावेगव्यतिकरविसंस्थुलेमं जीवलोअपरिवर्तमनुभवामि । संकल्पचिन्तायां स्वप्नान्तरेषु च मनोरथोन्मादमोहिता पश्यामि तं जनम् । तथा च प्रियसखि, सुहृत्सुदृढविस्मयविसंस्थुलोद्वेगवित्तारिप्रान्तनालरक्तनेत्रपुण्डरीकताण्डवोद्ध-

सखीनाम् ॥ लवङ्गिका । यथेवमस्मद्विधेयासि तत्कथय कथं नु ते कालो गच्छतीति । तादृशकायाप्राप्तानुरागविषयं दयितमलभमाना कथं दिवसानतिवाहयसीति भावः ॥ मदयन्तिका । निशामय शृणु प्रियसखि, मम बुद्धरक्षितापक्षपातप्रत्ययेन प्रथममेव तस्मिन्नेऽविरलकौतूहलौत्कण्ठामनोहरं हृदयमासीत् । नास्थाने बुद्धरक्षितापक्षपातं करोतीति तत्स्नेहादेव संभावितसकलनायकगणगरीयानिति प्रत्ययो विश्वासोऽस्त्येवेति भावः । ततो विधिनियोजितचिरनिर्वृत्तदर्शना भूत्वा दुवारदारुणायासदुःखसंतापदह्यमानचित्तविघटमानजीविताशा दूरविजृम्भितापूर्वसर्वाङ्गप्रज्वलनमदनहुतवहोदामदाहदुःसहायासदुर्मनायमानपरिजना प्रत्याशाविमोक्षमात्रसुलभमृत्युनिर्वाणप्रतिकूलबुद्धरक्षितावचनविवर्धितावेगव्यतिकरविसंस्थुलेमं जीवलोअपरिवर्तमनुभवामि । मकरन्दप्रत्याशानिवृत्तमात्रेण सुलभो मृत्युरेव निर्वाणं निर्वृतिस्तत्प्रतिकूलं बुद्धरक्षितावचनं संनिहितमकरन्दप्राप्तिप्रतिपादकं तेन संवर्धितो य आवेग उद्वेगस्तेन विह्वलेत्यर्थः । संकल्पचिन्तायां स्वप्नान्तरेषु च मनोर-

र्णां वि सबादरपअत्तणिवत्तिदमुहुत्तकोवोवराअदुक्खपरुसीकिद-
 हिअअं सिणिद्धपुणरुत्तपरुहत्थलोअणविहाविदासेसच्चित्तसारं उव-
 हसिअ दुउणवाहुदण्डावेट्टणणिच्चेट्टणिअमिअं पिअसहिं, परुहत्त-
 दूलकठोरकररुहप्पहारविअडपत्तावलीपसाहणुत्ताणवच्छत्थलणिट्टुरणि-
 वेसणणीसअं कदुअ सावेअविहूअमत्थआवविद्धकवरीणिहिदकरपरि-
 ग्गहपुञ्जीकिदुण्णमिअणिच्छलमुहावअवसच्छन्दविलसिदविअट्टवम-
 णकमलो वामगण्डमूलचिरविणिहिदप्पफुरन्तपुञ्जिआहरसमुग्गममण-
 हरसहअसारस्सदमणहरुक्खिस्सिदसरीरसोहं उल्लसिदसद्धसाणन्दविस-
 मसंभममणहरसंवलणमन्धरभमन्तचेअणं किं वि किं वि ट्टुविणअसा-

चनविभाविताशेषचित्तसारासुपहस्य द्विगुणवाहुदण्डावेट्टननिश्चेट्टनियमितां प्रि-
 यसखि, परुहत्तशार्दूलकठोरकररुहप्रहारविकटपत्तावलीप्रसाधनोत्तानवक्षःस्थल-
 निष्टुरनिवेशननिःसहां कृत्वा सावेगविधूतमस्तकापविद्धकवरीनिहितकरपरिग्रह-
 पुञ्जीकृतोन्नमितनिश्चलमुखावयवसच्छन्दविलसितविदग्धवदनकमलो वामगण्ड-
 मूलचिरविनिहितप्रस्फुरत्पुञ्जिताधरसमुद्गममनोहरसहजसारस्वतमनोहरोत्कर्षि-
 तशरीरशोभासुलसितसाध्वसानन्दविषमसंभ्रममनोहरसंवलनमन्धरभ्रमचेतनां

रोरुप्रतिपिध्यमानविप्रतीगमनाम् । गाढालिङ्गनसौख्यातिशयतत्क्षणप्रवृद्धावित-
 म्बाद्विघटमानं विश्लिष्यद्विहलं विस्वस्तं च यन्मेखलावलयं तेन संधार्यमाणाभ्यां पीव-
 रोरुभ्यामेव प्रतिपिध्यमानप्रतिकूलगमनामित्यर्थः । तथा प्रतिकूलवादिनीमपि सर्वाद-
 रप्रयत्ननिर्वर्तितमुहूर्तकोपोपरागदुःखपरुषीकृतहृदयाम् । मामित्यर्थः । तथा त्रिगुण-
 पुनरुक्तपर्यस्तलोचनविभाविताशेषचित्तसारां प्रेमाद्रं विलोचनेनैव मिथ्यैव कुपितेयं न
 तु वस्तुतोऽस्याः कोपः । प्रत्युत सर्वमेतन्मचेष्टितमनुमतमेवेति निर्णोताकृतसर्वस्वा-
 र्थीसुपहस्य त्वरीयं कोपमहं जानाम्येव, त्वयि प्रतिकूलगमनायामपि मेखलैव मत्स-
 खी त्वामन्यत्र गन्तुं न प्रयच्छतीत्यादिनर्मेवचनैः परिहास्येत्यर्थः । द्विगुणवाहुदण्डा-
 वेट्टननिश्चेट्टनियमितां प्रियसखि, परुहत्तशार्दूलकठोरकररुहप्रहारविकटपत्तावलीप्र-
 साधनमुत्तानं च यद्वक्षःस्थलं तत्र यन्निष्टुरनिवेशनं तेन निःसहां कृत्वा सावेगविधू-
 तमस्तकापविद्धकवरीनिहितकरपरिग्रहपुञ्जीकृतोन्नमितनिश्चलमुखावयवसच्छन्द-
 विलसितविदग्धवदनकमलः । शार्दूलनखप्रहारा एव विकटपत्तावली सैव प्रसाधनं
 यस्येति पूर्वोपकारस्मरणम् । सावेगं साटोपं यद्विधूननं तेनापविद्धवन्वाविस्रस्त-
 बन्धना या कवरी तस्यां निहितेन करेण यः परिग्रहस्तेन पुञ्जीकृतैः । कचरिति
 यावत् । उन्नमिता निश्चलाः स्युः विभाव्यमाना ये मन्मुखावयववास्तेषु सच्छन्द-
 विलसितं स्वेच्छया विलसनं कुर्वद्विदग्धं वदनकमलं यस्य स इत्यर्थः । वामगण्डमू-
 लचिरविनिहितप्रस्फुरत्पुञ्जिताधरसमुद्गममनोहरसहजसारस्वतमनोहरोत्कर्षितश-

मदयन्तिका—(निःश्वस ।) किं एत्तिवं आसासिदह्नि ।

बुद्धरक्षिता—सैहि, कहेहि ।

लवङ्गिका—सैहि, कहिदं एव हिबवावेवसूअएहिं दीह-
णीसासैहि ।

मदयन्तिका—सैहि, काहं इमस्स देण एव जत्ताणं पणीक-
दुव मिच्चुक्कवलणादो वाक्कट्टिवस्स तस्स एव परईवस्स किच्चकि-
करस्स वप्पणो सरीरस्स ।

लवङ्गिका—सैरिसं खु महाणुभावदाए ।

बुद्धरक्षिता—सुंमरेसि एदं वअणं ।

मदयन्तिका—कंहं दुदिअवामविच्छेदपडहो ताडिअदि । ता
जाव णदणं णिअभच्छिअ सपादपडणं वा अअमरियअ मालदीए उ-
दरि अणुऊरइस्सं । (अणुत्थाइमिच्छति ।)

१. कलादितावदाश्रान्तितामि ।

२. सति, कथय ।

३. सति, कथितमेव तद्व्यतिरेकमृचकैर्दीर्घनिःश्वसैः ।

४. सति, काहमेतन्न तेवैवाणामाणं पणीकूअ सुसुक्कवलणादाहृदयं पणीक-
वपणीयणं सुत्तयिअवग्गणमणः सरीरम् ।

५. सपमं सणु महाणुभावतायाः ।

६. मरियवग्गणमणम् ।

मदयन्तिका—मां क्व एव मायति उच्यते ।

बुद्धरक्षिता—यदि मदयन्तिके, पृच्छामीदानीं किमपि । यदि न मे विश्वासमङ्गं करोषि ।

मदयन्तिका—किं पुनरपि प्रणयमङ्गेन कृतापराधोऽयं जनो येनैवं मन्त्रयते । प्रियसखि, त्वं लवङ्गिका च सांप्रतं मे हृदयम् ।

बुद्धरक्षिता—अहं दे क्वं वि मकरन्दो पुनो वि दंसगर्यं ओदरइ तदो किं तु ए काद्व्यं ।

मदयन्तिका—एकैकावयवनिर्गलमनिश्चले चिरं लोचने निवापयिष्ये ।

बुद्धरक्षिता—अहं सो मन्मथवलात्कारितो जइ कंदर्पजन-
णणिं तुमं रुक्मिणिं विअ पुरुसोत्तमो सअंग्राहसाहसेण सहधर्मचारि-
णिं करेइ तदो कीरिसी पडिबत्ती ।

१. मा खल्वेवं मालतीमुपहस ।

२. सखि मदयन्तिके, पृच्छामीदानीं किमपि । यदि न मे विश्वासमङ्गं करोषि ।

३. किं पुनरपि प्रणयमङ्गेन कृतापराधोऽयं जनो येनैवं मन्त्रयते । प्रियसखि, त्वं लवङ्गिका च सांप्रतं मे हृदयम् ।

४. यदि ते कथमपि मकरन्दः पुनरपि दर्शनपथमवतरति तदा किं त्वया कर्तव्यम् ।

५. एकैकावयवनिर्गलमनिश्चले चिरं लोचने निवापयिष्ये ।

६. अथ स मन्मथवलात्कारितो यदि कंदर्पजननीं त्वां रुक्मिणीमिव पुरु-
षोत्तमः स्वयंग्राहसाहसेन सहधर्मचारिणीं करोति तदा कीदृशी प्रतिपत्तिः ।

शयो बुद्धरक्षिताया दर्शितः॥मदयन्तिका। मा खल्वेवं मालतीमुपहस॥बुद्धर-
क्षिता।सखि मदयन्तिके,पृच्छामीदानीं किमपि । यदि मे विश्वासमङ्गं न करोषि॥
मदयन्तिका । किं पुनरपि प्रणयमङ्गेन कृतापराधोऽयं जनो येनैवं मन्त्रयते ।
प्रियसखि, त्वं लवङ्गिका च सांप्रतं मे हृदयम् ॥ बुद्धरक्षिता । यदि ते कथमपि
मकरन्दः पुनरपि दर्शनपथमवतरति तदा किं त्वया कर्तव्यम् ॥ मदयन्तिका ।
एकैकावयवनिर्गलमनिश्चले चिरं लोचने निवापयिष्ये ॥ बुद्धरक्षिता । अथ
स मन्मथवलात्कारितो यदि कंदर्पजननीं त्वां रुक्मिणीमिव पुरुषोत्तमः स्वयंग्राः

मदयन्तिका—सहि बुद्धरक्षिते, कर्हि पुणो दाणि अब्हेहि
ण्दवं ।

बुद्धरक्षिता—जेहि एव मालदी गेया ।

मदयन्तिका—किं णिव्वुत्तसाहसा मालदी ।

बुद्धरक्षिता—अहं इं । अण्णं अ तुमं भणासि । ('का हं इमस्स'
इत्यादि पठति ।)

(मदयन्तिकाश्रूणि पातयति ।)

बुद्धरक्षिता—महाभाग, दिण्णो खु सअं अप्पा पिअसहीए ।

मकरन्दः—

अद्योर्जितं विजितमेव मया किमन्य-

दद्योत्सवः फलवतो मम यौवनस्य ।

यन्मे प्रसादसुमुखेन समुद्यतेयं

देवेन वान्धवघुरा मकरध्वजेन ॥ ४ ॥

१. सखि, बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ।

२. यत्रैव मालती गता ।

३. किं निर्वृत्तसाहसा मालती ।

४. अथ किम् । अन्यच्च त्वं भणसि ।

५. महाभाग, दत्तः खलु स्वयमात्मा प्रियसख्या ।

सादेवं वामः । एहि । नूपुरध्वनिरन्यैर्वधा न श्रूयते, तथोर्ध्वमुत्क्षिप्य वैश्विदप्यल-

देता यत्र मालतीमाधवी तत्रैव वामस्तरितं ना लज्जल्लेख्यः ॥ ३ ॥ मदय-

न्तिका । सखि बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ॥ बुद्धरक्षिता ।

त्रैव मालती गता ॥ मदयन्तिका । किं निर्वृत्तसाहसा मालती । साहसं का-

वनेवात्मप्रदानम् ॥ बुद्धरक्षिता । अथ किम् । निर्वृत्तसाहस्यैलेख्यः । अन्यच्च

त्वं भणसि । 'वाहमेतस्य' इत्यादि पठति । एता यदुच्यं तदुत्तरं दिपेदीत्यर्थः ॥

मदयन्तिका शूरजननिपीयमानसंप्रदान एव स्वयमात्मा पातयति ॥ बुद्धरक्षिता

व्यागन्दाश्रुपिनोचनेनैव तस्याः स्वात्मप्रदानमपिगम्याह—महाभाग, दत्तः खलु

स्वयमात्मा प्रियसख्या । व्यागन्दाश्रुपूर्वमिति भावः ॥ मकरन्दः—अद्येति ।

अद्य अद्योर्जितं विजितमेव मया सादेवं विजितमेव सर्वोत्तरं तं पारित-

मेय । यन्मे प्रसादसुमुखेन मया सादेवं विजितमेव सर्वोत्तरं तं पारित-

मदयन्तिका—सहि बुद्धरक्षिते, कहिं पुणो दाणिं ज्ञेहिं
गन्दवं ।

बुद्धरक्षिता—जेहि एव मालदी गंवा ।

मदयन्तिका—किं णिच्चत्ताहसा मालदी ।

बुद्धरक्षिता—अहं इं । अण्णं अ तुमं भणासि । ('का हं इमस्स'
इत्यादि पठति ।)

(मदयन्तिकाश्रुणि पातयति ।)

बुद्धरक्षिता—महाभाग, दिण्णो खुं सर्वं अप्पा पियसहीए ।

मकरन्दः—

अघोर्जितं विजितमेव मया किमन्य-

दघोत्सवः फलवतो मम यौवनस्य ।

यन्मे प्रसादसुमुखेन समुद्यतेयं

देवेन बान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥ १ ॥

१. सखि, बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ।

२. यत्रैव मालती गता ।

३. किं निर्दृत्तसाहसा मालती ।

४. अथ किम् । अन्यच्च त्वं भणसि ।

५. महाभाग, दत्तः खलु स्वयमात्मा प्रियसख्या ।

स्वदेवं यामः । एहि । नूपुरधगिर्यर्षयथा न ध्रुयते, तथोर्ध्वमुक्षिप्य रश्मिन्मल-
क्षिता यत्र मालतीनाधर्षी तत्रैव यामस्वरितं मा लब्धत्सैवर्षः ॥ ३ ॥ मदय-
न्तिका । सखि बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ॥ बुद्धरक्षिता ।
यत्रैव मालती गता ॥ मदयन्तिका । किं निर्दृत्तसाहसा मालती । साहसं क-
यमेवात्मप्रदानम् ॥ बुद्धरक्षिता । अथ किम् । निर्दृत्तसाहसीवैवर्षः । अन्यच्च
त्वं भणसि । 'साहमेतस्स' इत्यादि पठति । तथा सद्गुरुं वरसुखं विदेहीवर्षः ॥
मदयन्तिका प्रसन्नचित्तैवमात्मप्रदानं एव स्वयमात्मा पातयति । बुद्धरक्षिता
एतन्मदयन्तिकाश्रुणोत्तर्षेत्तदाः स्वयमप्रसादसुमुखेन—महाभाग, इत्युक्त्वा
स्वयमात्मा प्रियसख्या । एतन्मदयन्तिकाश्रुणोत्तर्षेत्तदाः ॥ मकरन्दः—अवेति ।
एव प्रियसख्यामात्मप्रदानेनैव देवं यथा स्वदेवं विजितमेव यौवनस्य स्वयमेव-
मेव । विजितवितः दत्तमात्मप्रदानेनैव । न हि विजितवितः । तथा स्वयमेव इ-
ति प्रसादं क तयात्मा मे स्वयमेव स्वयमेव इत्युक्त्वा । यन्मे प्रसादसु-
मुखेन स्वयमेव स्वयमेव इत्युक्त्वा । मकरध्वजेन स्वयमेव स्वयमेव

(मकरन्दे मृगयन्तान् तं इति मालति ।)

मदयन्तिका—मालति मालति, प्रतिबुद्धाति । (निवेद्य तं
मदयन्तिकां न ।) मन्त्रे, एव चार्थं एव वदति ।

मकरन्दः—

मन्त्रोक्त संक्षेप मयं श्रमणे विकार-

मकरन्दिनः मन्त्रवदस्य न मन्त्रभागः ।

इत्थं लयेव कथितप्रणयप्रसादः

संक्षेपनिर्देशोऽपि मन्त्रुन एव दासः ॥ २ ॥

बुद्धरक्षिता—(मदयन्तिका मृगयन्तिका मन्त्रवदस्येभ्यः ।)

प्रेयान्मनोरथसदृशमृगः य एव

मुक्षप्रमत्तजनमेतदमान्यवेदम ।

प्रौढं तमः कुरु कृतज्ञतथैव भद्र-

मुत्क्षिप्तमूकमणिनूपुरमेहि यामः ॥ ३ ॥

१. सति मालति, प्रतिबुद्धाति । अहो, इदमन्यदेव वर्तते ।

निर्भेत्स्यं रागादपतनं वाभ्यर्धं मालत्या उपर्यनुकूलधिष्यामि ॥ मदयन्तिका
ति मालति, प्रतिबुद्धाति । प्रियतमदर्शनं हर्षहेतुः, कुलकन्यकाजनानुचितव्यापार
सालिध साध्वसहेतुः । अहो इत्याश्चर्यम् । इदमन्यदेव वर्तते । प्रलुप्तमालतीन्द
नसंपटनादन्यदेव मकरन्दमदयन्तिकासंघटनसंघानं वर्तते इत्यर्थः । अथ न
रन्दो लज्जावैलक्ष्यशङ्कानिरासेनोन्मुखीकर्तुं प्रियतमां चादृक्ष्या प्रसादयति
म्भोर्विति । हे रम्भोरु कदलीस्वन्मवत्पीवरोरु, अकाण्डे भयं कोऽसावपरिति-
इति मत्साध्वसं लज्जा । उत्कम्पिनः साध्वसजनितोत्कम्पतरलस्य स्वययुगल-
विकारं विक्षोभमतिकनीयान्मध्यभागो न सहते । यतोऽपरिचिताद्धि नीतिर्भवति
एव इति स्वात्मानं निर्दिशति । अयं जनस्तु नासंस्तुतः किञ्चित्पूर्वं लज्जे
प्रकारेण लयैव कथितप्रणय एव प्रसादो यस्य स तादृशः संक्षेपसमागनेषु परि-
चितो दास एव । तत्र कथं ते साध्वसवैलक्ष्यमित्यर्थः ॥ २ ॥ अथ बुद्धरक्षिता
कुमारीजनसुलभलज्जावशादिति कर्तव्यतामूढां मदयन्तिकां प्रतिबोधयन्ती तस्या
मुत्सुम्भमदयायमेव त्रपां क्षिपिलीकृत्य मकरन्दवरणसमय इत्यत्र हेतुमुपन्यस्यति
प्रेयानिति।यः पूर्वं लयैव मनोरथसदृशैर्दृष्टः । स एव प्रेयान्तिरतिशयप्रेमात्सदंजनः
संनिहितो वर्तते । एतन्नामाल्यदृष्टं सुप्तानवहितरक्षितृजनम् । तेनात्र कश्चित्प्रयेदिति
शङ्कापि नास्ति । प्रौढं तमः । तेन नगरपालकेभ्योऽपि शङ्का निरस्ता । तत्साह-
तज्ञतथैव भद्रं मकरन्दपाणिग्रहणमद्रलं कुरु । अनन्तरमूर्ध्वमुत्क्षिप्तमणिनूपुरं दद्या-

अष्टमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशत्यवलोकिते ।)

अवलोकिते—वन्दिता नए गन्दणावसथपडिणिडवा भ-
अददी । ता जात्र नालदीमाहवतवासं गच्छसि । (परिक्म्य ।) एदे
दे परिणिउचिदगिहदिअहावसाणनज्जा दीहिजातीरसिलतलं ज-
लंङ्गेदि । ता उपसाप्पमि । (इति निष्क्रान्ता ।)

प्रवेदाकः ।

(ततः प्रविशतो मालदीमाधर्षी उपविश्यादलोकिते च ।)

माधवः—(कान्म्यम् ।) वर्धते हि नन्मथप्रौढपुहृदो निश्रीयस्य
यौवनश्रीः । तथा हि ।

दलयति परिशुन्यश्रौदतालीदिपाण्ट-

स्त्रिमिरनिकरमुष्णैन्दवः प्रावप्रकाशः ।

दियति पवनधैगाहुन्सुतः केतकीनां

प्रचलित इव सान्द्रः स्फारस्फारं परागः ॥ ६ ॥

१. वन्दिता मया गन्दनावसथपडिनिडुका भगवती । मयावसथपडि-
निकरमुष्णैन्दवः गन्धसि । एते तौ परिनिर्वृत्तियतिपरिचयवसावसथपडि-
दीहिजातीरसिलतलं मलंङ्गेदि । मद्रुपसर्षीणि ।

सिद्धधरकादरी ।

एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।
एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।
एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।
एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।
एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।
एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।
एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।
एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।
एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।
एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी । एष मालदीमाधर्षी ।

तदनेन पक्षद्वारेण साधयामः ।

(निश्चतं परिक्रामन्ति ।)

मकरन्दः—अहो निशीथनिःसंचाररमणीयता राजमार्गस्य ।
संप्रति हि ।

प्रासादानामुपरि बलभीतुङ्गवातायनेषु

प्राप्तामोदः परिणतसुरागन्धसंस्कारगर्भः ।

माल्यामोदी मुहुरुपचितस्कीतकर्पूरवासो

वातो यूनामभिमतवधूसंनिधानं व्यनक्ति ॥ ५ ॥

(इति निष्कान्ताः सर्वाः ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवे सप्तमोऽङ्कः ।

अनुकृत्यमुपलोकितपदं प्रापिता ॥ ४ ॥ पक्षद्वारेण पार्श्वद्वारेण । साधयामो म-
करन्दः ॥ मदीशिनं निशीथे निःसंचारेण राजमार्गस्य रमणीयतास्मर्याणानुगुण्यं
सर्पिणे ॥ प्रासादानामिति । सौभानामुपरिभागेषु पक्षभीतुङ्गवातायनामार्गेषु
प्रसिद्धे प्राप्तामोदः । 'प्राग्व्यापृतः' इति पाठे तथाक्षणांशेण हर्म्यतलेषु परिब्रज्य
पुनरागतः । अत्र एव परिणतसुरागन्धजनितवासनानुविद्यः । माल्यामोदी पुनः
पुनरनुपपन्नमुच्छ्रितसारगन्धी वातो यूनामभिमतवधूसंनिधानं व्यनक्ति
पुनरागतसाम्यादिभिः सुरनादिभोगो व्यज्यते ॥ ५ ॥

सहाय्यामन्यमनिपाद्वचनैः-नोम्भुः ।

रमण्यमन्यमन्यं सादयन्तु मुनाविरण्ण ॥

इति श्रीमद्भारद्वाजकृत्यनिन्दकपद्मैतनाथपायकृतसप्तमवि-
पुनारिष्टविरचितेनायं मालतीमाधवमात्रदर्शयिकायां

सप्तमोऽङ्कविरण्णम् ॥

इत्येतावन्तत्रकितानपत्रविक्रय

किं नेहसे ननु मया कथयिष्यतामि ॥ ८ ॥

यावच्छूर्पयन्तुस्यर्थाय प्रतिपद्ये तिलक्य एतां निहृत्वा दुःखमग्रेणीं
करोमि । (इति मन्त्रार्थमाद्यय निहृत्वा ।)

मद्यन्तिका—अहं हि मन्त्रार्थं एव कथयिष्ये । (मन्त्रार्थम् ।)
सहि मन्त्रदि ।

लवङ्गिका—(प्रथमम् ।) सहि मद्यन्तिका, लवङ्गिका ननु अहं ।

मद्यन्तिका—अहं, मन्त्रार्थं एव कथयिष्ये ।

लवङ्गिका—एहि एहि । सो एव उच्यते लवङ्गिका इति मन्त्रार्थं
कथयन्तु सुनिश्चयं साधयेद्यथावद्विद्विष्ये अहं मन्त्रार्थं कथयिष्ये ।
एतावन्तं पठित्वा । तयोः प्रतिनिधयामि मन्त्रार्थार्थं । सुनिश्चयं क
थये धरे शुभाशुभार्थमित्यन्तमपि योग्योऽयम् ।

१. अहमपि मन्त्रार्थं कथयिष्ये । इति मन्त्रार्थम् ।

२. सहि मन्त्रार्थं कथयिष्ये । इति मन्त्रार्थम् ।

विष्णावेहि अज्जउत्तं । जइ दाव तुल्लाणं अत्ते अणुकम्पणीआओ
तदो अप्पमत्तं परिकमेद्धत्ति ।

(मालतीमदयन्ति कावर्जं सर्वास्वयेति निष्क्रान्ताः ।)

मालती—हृद्धि । ण जाणीअदि कहं इयदी वेला अतिकमेम ।
होदु । पिअसहीए लवङ्गिआए पडिणिउत्तिमगं ओलोअन्ती चिट्ठिस्सम् ।
(परिक्रामति । साशङ्कम् ।) फुरिदंमे वामं अवामणअणेन । (उपविशति ।)

(ततः प्रविशति कपालकुण्डला ।)

कपालकुण्डला—आः पापे, तिष्ठ ।

मालती—(सत्रासम् ।) हौ अज्जउत्त । (इति वाक्काम्भं नाटयति ।)

कपालकुण्डला—(सक्रोधहासम् ।) नन्वाक्रन्द, आक्रन्द ।

त्वद्वल्लभः क्व नु तपस्विजनस्य हन्ता

कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम् ।

वेदयतम् । त्वमपि सखि लवङ्गिके, त्वरितं विज्ञापयार्यपुत्रम् । यदि तावदु-
ष्णाकं वयमनुकम्पनीयास्ततोऽप्रमत्तं परिक्रामतेति ।

१. हा धिक् । न ज्ञायते कथमियती वेलातिकम्पताम् । भवतु । प्रिय-
सख्या लवङ्गिकायाः प्रतिनिवृत्तिमार्गमवलोकयन्ती स्यास्यामि । स्फुरितं मे
रागमवामनयनेन ।

२. हा, आर्यपुत्र ।

त्वमम् । त्वमपि सखि लवङ्गिके, त्वरितं विज्ञापयार्यपुत्रम् । यदि तावदुष्णाकं
वयमनुकम्पनीयास्ततोऽप्रमत्तं यथा सादेवं परिक्रामतेति ॥ मालती । हा
धिक् । न ज्ञायते कथमियती वेलातिकम्पताम् । केन प्रकारेणातिपातनामित्यर्थः ।
भवतु । प्रियसख्या लवङ्गिकायाः प्रतिनिवृत्तिमार्गं व्यावर्तनमार्गमवलोकयन्ती स्या-
मि । यस्मीप्रत्यावर्तनमवलोकनमेव समयातिनाहनोपाय इत्याशयः । स्फुरितं
त्वमननुकम्प्यं यथा सादेवमवामनयनेन दक्षिणवशुपाप्रीणां दक्षिणाक्षिष्कुरण-
विक्षेपज्ञान् । एतच्चानिमित्तं संनिहितमालतीविषयज्ञानं चमित्याशयः । अथ य-
त्स्वरितमरक्षिताया मातुल्या हरणार्थं बद्धवैरायाः कपालकुण्डलायाः प्रवेशः ॥ आः
कपालकुण्डलाया वनो निशम्य सत्रासं मालती रोदिति । मालती ।
वेदित्ति । वाक्काम्भो गदूदाहयः सात्त्विकभावरूपस्य नाकमिहमहाभयनि-
वृत्तमेव न—'मदप्रमादशी उद्वेगीकम्पतो गदूदं विदुः' इति । आर्यपुत्र-
स्य गदूदनिमित्तानि भवन्ति ॥ कपालकुण्डला । स्वतः स्व-
पतीति पतिः । कन्याविटः कन्याद्वयः । तपस्विजनस्य हन्ता, न पीर-
कन्य । इत्येवमर्थादादक्षिविशेषस्य पतिनेन अदि तावता व्याधिपातना यतिता-

कलहंसः—(दृष्टः प्रविश्य ।) 'दिष्टिवा कुसलेण हि गिग्गादो सं-
घट्टमगादो । हिमाणहे । पेक्खामि विज्ज गिम्मलणिरन्तरञ्चुत्तरवा-
रिधारापडिफलिदचन्द्रकिरणुज्जुलन्तपिञ्जरिखमीसणदंसणं मदलीला-
कलिदकामवालविज्जडभुज्जदण्डावविद्धहलहेलाविस्वारिदुद्धक्खुमिद-
कलिन्दतण्णासोत्तसंणिहं विसङ्खलुप्पदिदिणिद्धवाणन्दमवरन्दक्खो-
भविज्जलपडिरोधपडिणिउत्तणुद्धवत्तमत्थगवणङ्गणावजासविज्जसन्द-
कोलाहलं पारक्खसमूहं दाणिं वि पेक्खामि विज्ज । सुमरामि ज्ज मीसण-
मुज्जवज्जत्तचित्तपञ्जरपज्जत्थसमरविमुहसुमटहत्थावल्लुत्तविविहाउहोव-
रुद्धजसेसरिपुसेण्णविज्जडापसारवइरिक्खिभग्गसंचारणिच्चित्तिदविसमसाहसं
णाहं माहवन् । अहो गुणाणुराजो णरेन्दस्स, जं दाणिं सो-

१. दिष्टया कुशलेनास्ति निर्गतः संघट्टमार्गात् । हिमाणहे । पश्या-
नीव निर्मलनिरन्तरोद्भूत्तरदारिधाराप्रतिफलितचन्द्रकिरणोज्ज्वलविस्तरित-
मीषणदर्शनं मदलीलाकलितकामपालविकटभुज्जदण्डापविद्धहलहेलाविस्वारितो-
धुर्भूतकलिन्दतण्णासोतःसंनिभं विशृङ्खलोत्पतितनिर्दयानन्दमकरन्ददोम-
विकटप्रतिरोधप्रतिनिवर्तनोद्धतसमस्तगगनाङ्गणावकादाविकसत्कोलाहलं पार-
क्खसमूहनिदानीमपि पश्यामीव । सुमरामि च मीषणभुज्जवज्जचित्तपञ्जरपर्य-
त्तसमरविमुखसुमटहत्थावल्लुत्तविविहाउधोपतद्वायेपरिपुसैन्दविकटापसारव्यति-
रिक्तमार्गसंचारनिर्दयितितदिपमसाहसं नाथं माधवन् । अहो गुणाणुराजो
नरेन्द्रस्स, यदिदानीं साधेशिखरावर्तार्णप्रतिहारविनमोयन्नासप्रशमितविरोधः

मदयन्तिवो । सखि मालति, ननु भणामि एहि मालतीति ॥ कलहंसः ।
दिष्टया कुशलेनास्ति निर्गतः संघट्टमार्गात् । सदर्प हिमाणहे । 'हिमाणहे भव-
हर्षे' इति देवी । पश्यामीदं निर्मलनिरन्तरोद्भूत्तरदारिधाराप्रतिफलितचन्द्रकि-
रणोज्ज्वलविस्तरितमीषणदर्शनं मदलीलाकलितकामपालविकटभुज्जदण्डापविद्ध-
हलहेलाविस्वारितोधुर्भूतकलिन्दतण्णासोतःसंनिभं विशृङ्खलोत्पतितनिर्दयान-
न्दमकरन्ददोमविकटप्रतिरोधप्रतिनिवर्तनोद्धतसमस्तगगनाङ्गणावकादाविकसत्को-
लाहलं पारक्खसमूहनिदानीमपि पश्यामीदं । प्रतिनिवर्तनं पश्यामन् । सुमरामि
च मीषणभुज्जवज्जचित्तपञ्जरपर्यत्तसमरविमुखसुमटहत्थावल्लुत्तविविहाउधोप-
तद्वायेपरिपुसैन्दविकटापसारव्यतिरिक्तमार्गसंचारनिर्दयितितदिपमसाहसं
नाथं माधवन् । अहो गुणाणुराजो नरेन्द्रस्स, यदिदानीं साधेशिखरावर्तार्णप्रतिहारवि-
नमोयन्नासप्रशमितविरोधः साधेशिखरावर्तार्णप्रतिहारविनमोयन्नासप्रशमितविरोधः

मअरन्द साहसिअ त्ति परिदेवणाओ । महाराओ किल मन्तिषी-
आणं विप्पलम्भउत्तन्दं सुणिअ संजाअमच्छरावेओ तक्खणविसज्जि-
आणेअपोढपदाइणिवहो चन्दादवसोहिदसोहसिहरद्धिदो पेक्खदिप्पि
मन्तिअदि ।

मदयन्तिका—हा, हतास्मि मन्दभागिनी ।

लवङ्गिका—सैहि, मालती उण कहिं ।

मदयन्तिका—सैहि, सा खलु पुढमं एव्व दे मगं ओलोइदुं
पसरिदा । पच्चा अहं तं ण पेक्खामि । सा णाम उज्जाणगहणं
पविट्ठा हवे ।

लवङ्गिका—सैहि, तुरिअं अण्णेसह्व । अदिकातरा मे पिअ-
संही उववणद्धिदा इमस्सि अवसरे न धारेदि अत्ताणं ।

लवङ्गिकामदयन्तिके—(त्वरितं परिक्रामन्त्यौ ।) सैहि मालदि,
णं भणामि सहि मालदि त्ति । (इतस्ततः परिक्रामतः ।)

मन्निदुहित्रोर्विप्रलम्भवृत्तान्तं श्रुत्वा संजातमत्सरावेगस्तत्क्षणविसर्जितानेकप्रौ-
ढपदातिनिवहश्चन्द्रातपशोभितसौधशिखरस्थितः प्रेक्षत इति मद्भ्यते ।

१. हा, हतास्मि मन्दभागिनी ।

२. सखि, मालती पुनः क्व ।

३. सखि, सा खलु प्रथममेव ते मार्गमवलोकयितुं प्रसृता । पश्चादहं
तां न पश्यामि । सा नामोद्यानगहनं प्रविष्टा भवेत् ।

४. सखि, त्वरितमन्विष्यावः । अतिकातरा मे प्रियसख्युपवनस्थिता-
स्मिन्नवसरे न धारयत्यात्मानम् ।

५. सखि मालति, ननु भणामि सखि मालतीति ।

गृहे गुणानुरागनिर्भरस्य पौरलोकस्य हा माधव महाभाग हा मकरन्द साहसिकेति
देवनामि । महाराजः किल मन्निदुहित्रोर्विप्रलम्भवृत्तान्तं श्रुत्वा संजातमत्सरावे-
गस्तत्क्षणविसर्जितानेकप्रौढपदातिनिवहश्चन्द्रातपशोभितसौधशिखरस्थितः प्रेक्षत
मद्भ्यते ॥ मदयन्तिका । हा, हतास्मि मन्दभागिनी ॥ लवङ्गिका ।

सखि, मालती पुनः क्व वर्तते ॥ मदयन्तिका । सखि, सा खलु प्रथममेव ते
मार्गमवलोकयितुं प्रसृता । पश्चादहं तां न पश्यामि । सा नामोद्यानगहनं प्रविष्टा
भवेत् । नामेति संभावनायाम् ॥ लवङ्गिका । सखि, त्वरितमन्विष्यावः । अ-
तिकातरा मे प्रियसख्युपवनस्थितास्मिन्नवसरे न धारयत्यात्मानम् । लवङ्गिका-

उद्वेष्टद्धनतण्डितण्डनिकराकीर्णस्य संख्योदधे-

द्वेषात्तन्मितपत्तिपङ्क्तिविकटः पन्थाः पुरस्तादचूत् ॥ ९ ॥

वयस्य, नन्वनुशयस्थानमेतत् । पश्य ।

अथैवेन्दुमयूखण्डनिचितं पीतं निशीथोत्सवे

यैर्लीलापरिरन्मदायिद्वयितागण्डूषशेषं मधु ।

संप्रत्येव भवद्भुजार्गलगुरुव्यापारभस्मस्त्रिभि-

र्गात्रिस्तौ कथयन्त्यसारभिदुरान्प्रायेण संसारिणः ॥ १० ॥

सर्तव्यं तु नरपतेरस्य सौजन्यम् । यदपराद्धयोरप्यनपराद्धयोरिव

नौ श्रुतोपसदनं चेष्टितवान् । तदेहि, मालतीसमक्षमधुना मदयन्ति-

काहरणवृष्टान्तं विस्तरतः कथ्यमानमनुभवामः । (पुरोऽवलोक्य ।)

कथं शून्या इवानी प्रदेशाः ।

मकरन्दः—सूतं शङ्क आवयोः समरसंकटोद्वेगेन व्याकुलत्वा-
दितस्ततोऽनन्त्यस्ता अत्रैवात्मानं विनोदयन्ति ।

माधवः—

कथयति त्वयि सस्मितमालती-

वलितलोलकटाक्षपराहतम् ।

यदनपङ्कजमुल्लसितत्रपं

स्तिमितदृष्टिं सखीं ननयिष्यति ॥ ११ ॥

अयमसाधुधानवादः ।

रुपा विष्टो विपुलः पुरस्तादभूत् । उद्वेष्टत लघ्वं ललन्ती दे रुरुरगण्डनिद-

रास्यः दीर्घस्य व्यातस्तेषु संख्योदधेर्विद्येभम् ॥ ९ ॥ वयस्य, अतो एतन्न-

त्पमरवर्गं वातुनयस्थानं पथात्तापस्थानम् । अयेति । यैः सुभेद्यन्त्रिकोप-

भोगसमये निरीये लीलादिभ्यः प्रेयसीनावावष्टिं तथा प्रतिशब्दितेन्दुहर-

षरमितमिन्दुप्रभासणवदिरिं मधु पीतं संप्रत्येव तैः सारैर्भवरीयव्यापारभस्म-

स्त्रिभिः संसारिणः पुरातनसासंशुच्यंस्तथा भिदुरसिद्वलान्कथयति ॥ १० ॥

समस्तस्यप्रती मदनमिदवादाः दृष्टे कथं तेषु विस्तरतो दग्धसमनवयो-

न्तंकारणवर्षेणोपस्थितमनुभवामः । पुरोऽवलोक्य । वयं शून्या इव मालती

विरहिते इवानी प्रदेशाः । सज्जत इति शेषः ॥ मकरन्दः । सूतं दृष्टे ।

आवयोः समरसंकटोद्वेगेनापुनःसाधुविदितस्ततोऽनन्त्यस्ता मालतीरदो-

ऽत्रैवोपाकरणमतीरत्यानं व्यातस्यं विनोदयति ॥ माधवः । कथयतीति ।

वयस्य मकरन्द, त्वयि कथयति राजपयोः एतद्वदद्वन्द्वं न मालतीः दृष्टे

मदनमिदवा मन्मिदमयोः पुरातनस्ययोः सारैर्भवेत्तदयोः व्यापकं व्यापक-

घसिहरावदिण्णपडिहारविणओवण्णासपसमिअविरोहो सोम्भेकसो-
वणीदमाहवमअरन्दमुहचन्दे ओलोइअ वारंवारं पसारिदसिणिद्वलो-
अणो कलहंसआदो अहिजणं सुणिअ निवत्तिअमहग्घगुरुवहुमाणो
फुरन्तमच्छरेस्सावेल्लक्खमसीमलिणिअमुहे भूरिवसुणन्दणे महुरो-
वण्णासेहिं किं दाणिं तुह्माणं भुवणाभोअभूसणेहिं महाणुहावेहिं
णवजोव्वणगुणाभिरामेहिं जामाउएहिं परितोसेत्ति पडिवोधिअ गओ
अब्भन्दरं राआ । इमे वि माहवमअरन्दा आअच्छन्दि इति अहं
वि एदं भअवदीए उत्तन्दं णिवेदेमि । (इति निष्कान्तः ।)

(ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।)

माधवः—अहो, प्रेयसः सर्वपुरुपातिशायि निर्व्याजमूर्जितं
तेजः । तथा हि ।

दोर्निष्पेषविशीर्णसंचयगलत्कङ्कालमुन्मथ्रतः

प्राग्वीराननुपात्य तत्प्रहरणान्याच्छिद्य विक्रामतः ।

सौम्यैकरसोपनीतमाधवमकरन्दमुखचन्द्राववलोक्य वारंवारं प्रसारितलि-
ग्घलोचनः कलहंसकादमिजनं श्रुत्वा निर्वर्तितमहार्घगुरुवहुमानः
स्फुरन्मत्सरेर्ष्यावैलक्ष्यमपीमलिनितमुखौ भूरिवसुनन्दनौ मधुरोपन्यासैः किमि-
दानीं युवयोर्भुवनाभोगभूषणाम्यां महानुभावाम्यां नवयौवनगुणाभिरामाम्यां
जामातृभ्यां परितोष इति प्रतिबोध्य गतोऽभ्यन्तरं राजा । एतावपि
धवमकरन्दावागच्छत इत्यहमप्येतं भगवत्यै वृत्तान्तं निवेदयामि ।

तयोर्मुखचन्द्राववलोक्य वारंवारं प्रसारितलिग्घलोचनः कलहंसकादमिजनं
श्रुत्वा निर्वर्तितमहार्घगुरुवहुमानः स्फुरन्मत्सरेर्ष्यावैलक्ष्यमपीमलिनितमुखौ भूरि-
वसुनन्दनौ मधुरोपन्यासैः किमिदानीं युवयोर्भुवनाभोगभूषणाम्यां महानुभा-
वाम्यां नवयौवनगुणाभिरामाम्यां जामातृभ्यां परितोष इति प्रतिबोध्य ततो
गतोऽभ्यन्तरं राजा । अत्र मत्सरः क्रोधः, उद्वेग इर्ष्या एतौ द्वौ मपी-

। । आभ्यां मलिनितं मुखं नन्दनस्य । वैलक्ष्यं मपीस्थानीयं भूरिवसो-
विवेकः । एतावपि माधवमकरन्दावागच्छत इत्यहमप्येतं भगवत्यै वृत्तान्तं
यामि ॥ **माधवः** । प्रेयसो मकरन्दस्य । निर्व्याजं स्वाभाविकमूर्जितं
तेजः ॥ **दोर्निष्पेषेति** । तथा ह्यस्य प्रेयसो मित्रस्य प्राक्प्रथमं वीरानुन्म-
। कथमुन्मथ्रत इत्यपेक्षायां दोर्भ्यामेव यो निष्पेषः संचूर्णनं तेन शीर्णं

न दलत्कङ्कालं यथा स्यादिति क्रियाविशेषणम् । अनुपात्य च तेषां प्रह-
।च्छिद्य विक्रामतो विक्रमं कुर्वतः । एवंभूतस्य प्रेयसो यः संहयोदधिः संप्रा-

ममस्वस्य पन्याः पुरोदेशो द्वेषा पार्थिणद्वये स्तम्भिता निश्चेष्टा या पदातिपङ्क्ति-

मदयन्तिका—तह क्खु इदो विणिग्गदे महाणुहावे बुद्धर-
क्खिदं अवलोइदं अ भववदीसत्वासं विसज्जिअ अप्पमादणिमित्तं
विण्णवेहि अज्जउत्तं त्ति लवङ्गिआ अणुप्पेसिदा । तदो उत्तम्ममाणा
अ एदाए मग्गं ओलोइदुं अग्गदो पसरिदा मालदी । पच्चादो अहं ।
तदो ण पेक्खामि । तदो अहोहिं माग्गदा एत्थ विडवन्दराइं जाव
तुल्ले दिट्ठत्ति ।

माधवः—हा प्रिये मालति,

किमपि किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्य-

द्विरमत्तु परिहासश्चण्डि पर्युत्सुकोऽस्ति ।

कलयसि कलितोऽहं बलभे देहि वाचं

अमति हृदयमन्तर्विहङ्गं निर्दयासि ॥ १३ ॥

उभे—हौ पिबसहि, कहिं ग आसि ।

मकरन्दः—वयस्य, किमित्यविज्ञाय वैक्लव्यमवलम्ब्यते ।

माधवः—सखे, त्वमपि किं न जानासि मत्त्वेहृदुःखिताया-
स्यस्याः कातर्यचेष्टितानि ।

१. तथा खल्वितो विनिर्गते महादुभावे बुद्धरक्षितामवलोकितां च भग-
वतीसकारं विसृज्याप्रनादनिमित्तं विज्ञापयार्यपुत्रमिति लवङ्गिकादुप्रेषिता ।
तत उत्तान्यमाना चैतस्या मार्गमवलोकयितुमग्रतः प्रसृता मालती । पश्चाद-
हम् । ततो न पश्यामि । ततोऽस्माभिर्नार्गितात्र विटपान्तराणि यावद्युवां दृष्टाविति ।

२. हा प्रियसखि, कुत्र गतासि ।

तद्वत्कर्दवेन हतोऽस्ति ॥ १२ ॥ मदयन्तिका । तथा खल्वितो विनिर्गते
महादुभावे खपि सति बुद्धरक्षितामवलोकितां च भगवतीसकारं विसृज्याप्रना-
दनिमित्तं विज्ञापयार्यपुत्रमिति लवङ्गिकादुप्रेषिता । तत उत्तान्यमाना चैतस्या
मार्गमवलोकयितुमग्रतः प्रसृता मालती । पश्चादहं प्रसृतेत्यर्थः । न ततः पर्यामि ।
ततोऽस्माभिरत्र दिशिता जावद्युवां दृष्टाविति ॥ माधवः । किमपीति । हे
चण्डि अत्रिकोपने, एवं परिहासः स्वात्मप्रच्छादनरूपे द्विरमत्तु । परिहासं परित्यज ।
ततः किमपि विमपीति यद्बहुमपि न शक्यते महोभ्यो यदन्वदनहलं तदहं तन्मि
शङ्के । अतस्त्वहं नार्ग्यं पर्युत्सुकोऽस्ति । अथवा कलयसि हादुमिच्छसि नामदु-
रामवानयं विरागो वेति रूपेण, तर्हि कलितोऽहं त्वदेव महामांसविच्छेदप्रकणा-
दिषु । तरिदानीं वामे, दाचं प्रदण्ड । यतो मदीयं हृदयं विहलं विहलमन्तरे-
पावस्थिति न लभते । एवं एवं निर्दयासि ॥ १३ ॥ मकरन्दः । अविहारवति-
थिल । तद्विपदमित्ताशयः ॥ माधवः । अन्यत्वाद्बुद्धादीनां न जानाति ।

(प्रवेशं नाटयतः १)

लवङ्गिकामदयन्तिके—सहि मालदि । (सहसा विलोक्य सहर्षम्)
दिष्टिआ पुणो वि अ महाणुहावा दिस्सन्दि ।

माधवमकरन्दौ—भवत्यौ, क सा मालती ।

उभे—कुंदो मालती । पदसद्देन अह्णे विप्पलद्धाओ मन्द-
भाइणीओ ।

माधवः—भवत्यौ, कथंकथमपि सहस्रधैव ध्वंसते मे हृदयम् ।
ततः स्फुटमभिधीयताम् ।

मम हि कुवल्याक्षीं प्रत्यनिष्टैकबुद्धे-

रविरतमनुबद्धोत्कम्प एवान्तरात्मा ।

स्फुरति च खलु चक्षुर्वाममेतच्च कष्टं

वचनमपि भवत्योः सर्वथा हा हतोऽस्मि ॥ १२ ॥

१. सखि मालति, दिष्ट्या पुनरपि च तौ महानुभावौ दृश्येते ।

२. कुतो मालती । पदशब्देनावां विप्रलब्धे मन्दभागिन्यौ ।

श्रान्ततयोल्लसितवीडं तथा स्तिमितदृष्टि निश्चलनयनं स्वकं मुखं कर्तव्याभावात्-
मयिष्यति । पुनः कीदृशम् । सस्मिता या मालती तस्याश्चलन्तो ये कटाक्षालैः
पराहतमिव पराहतम् । पराहतिर्जुगुप्सा यथा स्यादेवं कटाक्षैरवलोकित ईदृश-
निमित्तमत्याहितनिमित्तमिति मालत्याः सस्मितत्वे कटाक्षैराहने च हेतुः
॥ ११ ॥ अथ माधवमकरन्दयोः पदशब्दं श्रुत्वा मालतीमधिगतां ज्ञात्वा
तद्विरहव्याकुले लवङ्गिकामदयन्तिके । वदत इति शेषः । सखि मालति ।
अनन्तरं माधवमकरन्दावागतौ विलोक्य सहर्षं वदतः । दिष्ट्या पुनरपि च
तौ महानुभावौ दृश्येते । अथ लवङ्गिकामदयन्तिकयोः सखि मालतीति वचः
श्रुत्वा संप्रत्युत्पन्नदुर्निमित्तशङ्कितौ माधवमकरन्दौ पृच्छतः क सा मालतीति ॥
उभे । कुतः कुत्र सा मालतीति । कुत इति सप्तम्यर्थे तसिः । एतेन त्वत्र
मालती नास्त्येवेत्यर्थः । पदशब्देन भवतोरावां मन्दभागिन्यौ विप्रलब्धे ।
भवत्पदशब्दं मालतीपदशब्दमाकलय्य सखि मालतीत्युक्तमित्यर्थः ॥ माधवः ।
भवत्यापिति संयुद्धौ । कथंकथमपि केनकेनापि प्रकारेण वक्तुमप्यशक्यं सहस्र-
धैव ध्वंसते हृदयम् । तत इदमभिधीयताम् । मम हीति । मम त्वेषोऽन्त-

मम चेतो हि स्फुटं कुवल्याक्षीं मालतीं प्रति 'प्रेम पश्यति मयान्यपदेऽपि'
तैरनुबद्धोत्कम्प एव । यतः अत्र स एव तावदवश्यमनु-
कपालकुण्डलाकोपस्य विजृम्भितमिति वचनस्मरणादपि स तयोत्कम्प
। तथा धामाक्षिस्पर्न्दनं कष्टहेतुत्वात्कष्टम्, तथैवेत्यत्रयोर्वचनं कष्टम् ।

नवमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति सौदामिनी ।)

सौदामिनी—एषास्मि सौदामिनी भगवतः श्रीपर्वतादुपेत्य पद्मावतीं तत्र मालतीविरहिणो नाथस्य संस्तुतप्रदेशदर्शनासहिष्णोः संस्त्यायं परित्यज्य सह सुहृद्भ्रगेण वृहद्भ्रोगीशैलकान्तरप्रदेशमुपश्रुत्याधुना तदन्तिकं प्रयामि । भोः, तथाहनुत्वतिता यथा सकल एव गिरिनगरग्रामसरिररप्यव्यतिकरश्चक्षुषा परिषिच्यते । (पद्माद्विलोक्य ।) साधु साधु ।

पद्मावती विमलवारिविशालसिन्धु-

पारासरित्पारिकरच्छलतो विभर्ति ।

श्रीपर्वते कपालकुण्डलापहतां मालतीनाच्छिद्य निष्प्रयुहे देशे निधाय मालतीविनाशशक्तिनो नाथस्यवदयंभाविनिनाशनाशहृत् जीवलेव समागमिष्यतीति नाथवप्रतीतिहेतोः मालतीकण्ठाट्टकुलावलीनादाय सौदामिनी सन्ननुत्वतिता । अस्मिन्नवसरे नवमाहारम्भः । तत इति । सौदामिनी स्वात्मगतनेव स्वविधेयं विचारयति—यपास्तीति । एषाहं सैव सौदामिनी नान्धा । या भगवत्याः कामन्दक्या योगाभ्यासाद्युपदेशेनानुगृहीतावत्यदं प्रापिता । तदवदयं मया कामन्दक्या प्रणेनापि रक्षणीययोर्मालतीनाथवचोर्विपत्रवीकारः प्रागव्ययेनापि विधेय इत्येपास्तीति पदस्यारायः । भगवतः पूज्याच्छ्रीपर्वतादुपेत्य गत्वा पद्मावतीम् । तत्र पद्मावत्यां मालतीविप्रयुक्तस्य नाथस्य वृहद्भ्रोग्योपलक्षितो यः शैलस्त्वस्य कान्तारं दुर्गमार्गस्त्वत्र प्रदेशस्त्वत्र प्रवेशमुपश्रुत्याधुना तदन्तिकं मनुप्रयामि । भवतु तस्य कान्तारप्रवेशः किमेतावता स्यादित्यारायः । किंभूतस्य नाथस्य—मालत्या सह क्रीडाद्यधिकरणत्वेन संस्तुतः परिषितो देशस्त्वशेदानीं मालतीं विना तदवलोकनासहिष्णोः कथं कान्तारप्रवेशः क्विद्यो देवपेक्षाहृदे सह सुहृद्भ्रगेण संस्त्यायं गृहं परित्यज्येति पदद्वयं योजयम् । अत्र भगवच्छब्दो-त्पुण्ड्रत्वं च श्रीपर्वतस्थानकमन्त्रसाधनक्षेत्रत्वेन । तथाहमिति । तथा तेन वेगादिशयेन तथोक्तदेशगमनमाश्रित्य वीरयति तेनात्मनः शरीरलघुतोत्कर्षकारित्वं योगपरिपालनलिङ्गभूतं तथा शीघ्रगामितां चाध्वर्यहेतुव्येनात्मगतनेव विन्दयति । लपिना लघुर्भवति येन सूर्यकरानवलम्ब्य तद्विम्बं प्रविशतीत्युच्चैर्गगनारोहणं च नाथस्य गिरिशोण्या श्रीपर्वतस्यापि स्पष्टदर्शनायम् । व्यतिकरो विरोधः समूहो वा । अत्र रश्मिमण्डलेन परिषिच्यतेऽनेव्यान्व एतदेव । साधु साधु । पद्मावतीं शीघ्रं प्राप्तास्मि । भद्रनासप्रमिति साधुपदान्नासहोऽः । पद्मावतीति । पद्मावती नगरी अन्तरिक्षं गगनमिव विभर्ति । कलादिल्लपेक्षयां विमलवारिनिर्वि-

मकरन्दः—अस्त्येतत् । किंतु भगवतीपादमूलगमनमप्या-
शङ्कयते । तदेहि । तत्र तावद्गच्छावः ।

उभे—एदं वि संभाविअदि ।

माधवः—एवमस्तु नाम । (इति परिक्रामति ।)

मकरन्दः—(स्वगतम् ।)

याता भवेद्भगवतीभवनं सखी सा

जीवन्त्यथैष्यति न वेत्यभिशङ्कितोऽस्मि ।

प्रायेण बान्धवसुहृत्प्रियसंगमादि

सौदामिनीस्फुरणचञ्चलमेव सौख्यम् ॥ १४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवेऽष्टमोऽङ्कः ।

१. एतदपि संभाव्यते ।

त्वमपि किं मालतीति न जानासि । मम प्राप्तौ मत्त्रेहेन दुःखितया कातरया
तया यच्चेष्टितमिति चौरिकाविवाहप्रस्तावे मालत्याः स्वशरीरपरित्यागाद्यवसायं
स्मारयति ॥ उभे । एतदपि संभाव्यते । यद्भगवतीपादसेवां कर्तुं गता भवि-
ष्यतीत्येतत् ॥ माधवः । एवं नामास्तु । नामशब्दः संभावनायाम् ॥ मक-
रन्दः । यातेति । सा नोऽस्माकं सर्वेषां माधवप्रेमविषयतया तस्या एव गुण-
विशेषैश्च निःसीमन्नेहविषयत्वात्सखीव सखी मालती याता गता । तद्भगवती-
भवनम् नगराध्यक्षपुरुषावरोधव्यतिकरसंभ्रमादिभिः सत्यमेव जीवन्ती प्राणान्धा-
रयन्ती पुनरप्येष्यति न वेत्याशङ्कितोऽस्मि । अधोरघण्टव्याघ्रवधराजविरुद्धव्या-
पाराश्च मालतीजीवितसंदेहाशङ्कामिज्ञानानि । अथ मालतीविपदमनया निधित्य ।
वैपयिकमुखस्यास्थिरत्वं श्लोकस्योत्तरार्धेन व्यवस्थापयति—प्रायेणेति । बान्धवा-
दिसंगमसौख्यं सौदामिनीस्फुरणवचञ्चलम् । भवतीति शेषः । बान्धवादिषु
स्य सौख्यस्य तत्तादृक् । अथ च प्रथमाङ्कमुखसंधिसूचितायाः सौदामिन्याः
स्फूर्तिर्व्यापारविशेषो वा तन्मात्रनिदानं मालतीविपत्प्रतिकरणं माधव-
णं च मनसि कृत्वा प्रकरणकृदप्रिमाष्टे सौदामिनीप्रवेशसूचनाय च
पदमद्धान्तश्लोके निवेशितवान् ॥ १४ ॥

शवरस्वामिप्रीत्या प्रकरणरत्नाकरेऽत्र भवभूतेः ।

सारोद्वारे मन्दरमकृत कृती व्याकृतिं नान्यः ॥

इति श्रीनान्यदेवस्य कृतौ त्रिवुचरत्नावल्यां मालतीमाधव-
टीकायामष्टमाङ्कविवरणम् ॥

नवमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति सौदामिनी ।)

सौदामिनी—एपास्मि सौदामिनी भगवतः श्रीपर्वतादुपेत्य पद्मावतीं तत्र मालतीविरहिणो माधवस्य संस्तुतप्रदेशदर्शनासहिष्णोः संस्त्यायं परित्यज्य सह सुहृद्गुणेण वृहद्गोणीशैलकान्तारप्रदेशमुपश्रुत्याधुना तदन्तिकं प्रयामि । भोः, तथाहमुत्पतिता यथा सकल एव गिरिनगरग्रामसरिदरप्यव्यतिकरश्चक्षुषा परिपिच्यते । (पद्माद्विलोक्य ।) साधु साधु ।

पद्मावती विमलवारिविशालसिन्धु-

पारासरित्परिकरच्छलतो विभर्ति ।

श्रीपर्वते कपालकुण्डलापहतां मालतीमाच्छिद्य निष्प्रत्यूहे देशे निधाय मालतीविनाशशङ्किनो माधवस्यावश्यंभाविविनाशमाशङ्क्य जीवत्वेन समागमिष्यतीति माधवप्रतीतिहेतोः मालतीकण्ठादृक्कुलावलीमादाय सौदामिनी सत्वरमुत्पतिता । अस्मिन्नवसरे नवमाह्वारम्भः । तत इति । सौदामिनी स्वात्मगतमेव स्वविधेयं विचारयति—एपास्मीति । एपाहं चैव सौदामिनी नान्या । या भगवत्याः कामन्दक्या योगाभ्यासाद्युपदेशेनानुगृह्यैतावत्पदं प्रापिता । तदवश्यं मया कामन्दक्या प्राणेनापि रक्षणीययोर्मालतीमाधवयोर्विपत्प्रतीकारः प्राणव्ययेनापि विधेय इत्येषास्मीति पदस्याशयः । भगवतः पूज्याच्छ्रीपर्वतादुपेत्य गत्वा पद्मावतीम् । तत्र पद्मावत्यां मालतीविप्रयुक्तस्य माधवस्य वृहद्गोण्योपलक्षितो यः शैलस्तस्य कान्तारं दुर्गमार्गस्तत्र प्रदेशस्तत्र प्रवेशमुपश्रुत्याधुना तदन्तिकमनुप्रयामि । भवतु तस्य कान्तारप्रवेशः किमेतावता स्यादित्याशयः । किभूतस्य माधवस्य—मालत्या सह क्रीडाद्यधिकरणत्वेन संस्तुतः परिचितो देशस्तस्येदानीं मालतीं विना तदवलोकनासहिष्णोः कथं कान्तारप्रवेशः किविधो वेल्यपेक्षाद्वये सह सुहृद्गुणेण संस्त्यायं गृहं परित्यज्येति पदद्वयं योज्यम् । अत्र भगवच्छब्दोक्तपूज्यत्वं च श्रीपर्वतस्यानेकमन्त्रसाधनक्षेत्रत्वेन । तथाहमिति । तथा तेन वेगातिशयेन तथोच्चदेशगमनमाश्रित्य वोत्पति तेनात्मनः शरीरलघुतोत्कर्षसहितं योगपरिपालनलिङ्गभूतं तथा शीघ्रगामितां चाश्चर्यहेतुत्वेनात्मगतमेव चिन्तयति । लघिमा लघुर्भवति येन सूर्यकरानवलम्ब्य तद्विम्बं प्रविशतीत्युच्चैर्गगनारोहणं च माधवस्य निरिद्रोष्या श्रीपर्वतस्यापि स्पष्टदर्शनार्थम् । व्यतिकरो विशेषः समूहो वा । चक्षु रदिममण्डलेन परिपिच्यतेऽनिव्याप्य गृह्यते । साधु साधु । पद्मावतीं शीघ्रं प्राप्तास्मि । भद्रनासन्नमिति साधुपदाभ्यासहेतुः । पद्मावतीति । वती नगरी अन्तरिक्षं गगनमिव विभर्ति । कस्मादित्यपेक्षायां विमलवति

मकरन्दः—अस्त्येतत् । किंतु भगवतीपादमूलगमनमप्या-
शङ्कते । तदेहि । तत्र तावद्दृच्छावः ।

उभे—एदं वि संभाविअदि ।

माधवः—एवमस्तु नाम । (इति परिक्रामति ।)

मकरन्दः—(सगतम् ।)

याता भवेद्भगवतीभवनं सखी सा
जीवन्यथैष्यति न वेत्यभिशङ्कितोऽसि ।

प्रायेण बान्धवसुहृत्प्रियसंगमादि
सौदामिनीस्फुरणचञ्चलमेव सौख्यम् ॥ १४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवेऽष्टमोऽङ्कः ।

१. एतदपि संभाव्यते ।

त्वमपि किं मालतीनि न जानासि । मम प्रामो मत्संभेदं दुःखितया कातरया
तया यनेष्टिनमिति नीरिकाविवाहप्रस्थाने मालत्याः स्वशरीरपरित्यागाप्यवगारं
स्मारयति ॥ उभे । एतदपि संभाव्यते । यद्भगवतीपादमेवां कर्तुं गता भवि-
ष्यतीत्येवम् ॥ माधवः । एतं नामास्तु । नामशब्दः संभावनायाम् ॥ मकर-
न्दः । यान्नेति । या नोऽस्माकं गर्भेण माधवप्रमथिष्यतया तस्या एव पुन-
रिदंनिव निमीयेदं प्यय नम्यतीव मती मालती याता गता । तद्भगवती-
भवनम् नमस्यत्यस्तपुत्रय नराज-याजकरयनमादिभि मन्मथेन जीवन्ती प्राणान्ता-
र्यन्ती पुनरुत्पत्तिं न तन्वाशीकृतोत्पत्ति । अपारशयद्व्याजवभ्रमजनिददद्या-
पारशय मालतीदीपयम उदात्तशक्तिज्ञानान । अथ मालतीन्यपद्मनया निमित्तम् ।
त्रैलोक्यसुखस्योत्पत्तिरस्य स्वयम्योत्पत्तिर्न ज्ञानभाषयति—ज्ञानमिति । बान्धवा-
न्निवसन्तीत्येव सौदामिनीस्फुरणचञ्चलम् । मालतीनि अथः । बान्धवादिषु
नेम्ये मालत्या तदाह । अथ च प्रथमाद्भुवन्संमिर्भूतिनायाः सौदामिन्याः
भूतिर्नोत्पत्तिरिति वा तन्नाजनिदानं मालतीनिवत्प्रतिकर्णं साप-
त्तयेन सतति कृता प्रकल्पकृदप्रियादि सौदामिनीप्रोत्पत्तनाय च
नोत्पत्तयुक्तान्श्रीके निवेदिनवान् ॥ १४ ॥

दुःखस्योत्पत्तिरस्य प्रकल्पकृदप्रियादि सौदामिनीः ।

सुखोत्पत्तिरस्य मालतीनिवत्प्रतिकर्णं सापत्तयेन ।

श्रीशाल्वदेवस्य कृता विष्णुविरचितायां मालतीमाधव-
श्रीकृत्यामृतसाङ्गितरत्नम् ॥

उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराद्-

संघट्टपाटितविमुक्तमिवान्तरिक्षम् ॥ १ ॥

अपि च ।

सैषा विभाति लवणा वलितोर्मिपङ्क्ति-

रभ्रागमे जनपदप्रमदाय यस्याः ।

गोगर्भिणीप्रियनवोलपमालभारि-

सेव्योपकण्ठविपिनावलयो विभान्ति ॥ २ ॥

(अन्यतो विलोक्य ।) स एष भगवत्याः सिन्धोर्दारितरसातलस्तटप्रपातः ।

यत्रत्य एष तुमुलध्वनिरम्बुगर्भ-

गम्भीरनूतनघनस्तनितप्रचण्डः ।

पर्यन्तभूधरनिकुञ्जविजृम्भणेनं

हेरम्बकण्ठरसितप्रतिमानमेति ॥ ३ ॥

एताश्चन्दनाश्वकर्णसरलपाटलाप्रायतरुगहनाः परिणतमालसुरभयोऽ-
रण्यगिरिभूमयः स्मारयन्ति तरुणकदम्बजम्बूवनावद्धान्धकारगुरु-

शाला विपुला या सिन्धुर्नाम नदीविशेषः । कीदृशमन्तरिक्षम् । उत्तुङ्गा ये सौधा-
स्तेषां संघट्टनेन पूर्वं पाटितं पश्चाद्विमुक्तमिवेत्यर्थः । अन्तरिक्षं चात्र यन्नीला-
कारेणोर्ध्वदेशे प्रतिभाति तज्ज्ञेयम् । अन्यथा विभुत्वेनान्तरिक्षस्य पतनादिवा-
र्तानुपपत्तेः ॥ १ ॥ सेति । सेयं लवणा नाम नदी । जनपदशब्देन जनपद-
लोका गृह्यन्ते । तेषां प्रमदाय गोगर्भिणीनां प्रियास्तथा नवतृणराजिधारिण्यो
धारणशीला यास्ता एव वनावलयो विभान्तीत्यन्वयः । अत्र मालाशब्दस्य
'इष्टकेपीकामालानां चिततूलभारिषु' इति हखरूपम् । गोगर्भिणीति रूपं च
'चतुष्पादो गर्भिण्या' इति सूत्रेण जातिसमासे गोगर्भिणी, अजागर्भिणीति
च । अचतुष्पादेऽपि तु मानुषोगर्भिणीति, अजातावपि कालाक्षिगर्भिणीति
रूपं स्यात् ॥ २ ॥ स एष पूर्वपरिचितः । भगवतीपदेन पूज्यत्वाभिधायकेन
तीर्थत्वं सिन्ध्वभिधानायाः सरितः सूचयति । उच्चैर्देशादधःशिखरेषु प्रपतनं
प्रपातः । उच्चैःपतनाद्धारितभूनलः । यत्रत्येति । यत्र जातोऽयं संकुलो विभा-
व्यानेकमङ्घ्रिनिरभिनवघनध्वानवत्प्रचण्डः । अयं च समीपगिरिप्रतिफलितेषु
स्तसु गणपतिगलगर्जितसाम्यं गतः । अत्र च नूतनघनध्वनिसाम्येन मनोहरे
प्रकृते स्वर्णौ प्रचण्डत्वाभिधानं कदाचिदयं मालतीविरहिणो माधवस्य श्रुतिपथ-
रभ्रवाम्मोदध्वनिवत्प्रतिभातीति शङ्खामुत्पादयन्ननिष्टकारि स्वादिति हेतोः

३ ॥ एता इति । एताश्चारण्यभूमयश्चन्दनादिप्रचुरवृक्षवनाद्युत्प्रेक्षणाद्दिग्ना-
न्निन्नास्मारयन्ति तत्सादृश्येनेत्यर्थः । कीदृशोऽरण्यभूमयः पङ्क्तिविकल-
। किंभूतान्भूधरानित्यपेक्षायाम् तरुणकदम्बादिवनैरवबद्धो दृढीकृतो

प्रियमाद्यवे किमसि नय्यवत्सला
ननु सोऽहमेव यमनन्दयत्पुरा ।

नयमागृहीतकमनीयकदूपा-

स्तव मूर्तिमानिद मडोत्सवः करः ॥ ९ ॥

वयम्य मय्यनन्द, दुर्लभः मय्यु जगति तावतः लेहन् संभवः ।

मरुतुलुमधर्मैरङ्गैर्नरा महाज्वर-

धिरमदिरतोन्माथी सोढः प्रतिध्वजदारुणः ।

वृथामिद ततः प्राणान्मोक्तुं मनो विवृतं नय

दिगपरमतो निर्व्यर्तं यन्कार्पणसाहसम् ॥ १० ॥

अपि च ।

मयि विमलितप्रत्याशम्याद्विवाहविधेः पुरा

विद्यमद्वरुणैःसंभ्रंशेदव्यथाविधुर्नित ।

मार्गति मर्दिनेः संहातुं न मध्याध्यामभोदमा-

तहमपि मध्याभुदं पीतामर्गैर्ज्वरमागमः ॥ ११ ॥

(परिक्रम्योपविष्टतः ।)

मकरन्दः—(खगतम् ।) भवतु । एवं तावदाक्षिपामि । (प्रकशम् ।)

वयस्य भावव,

एतस्मिन्मदकलमल्लिकाक्षपद्म-

व्याधूतस्फुरदुरुदण्डपुण्डरीकाः ।

दाप्मान्मःपरिपतनोद्गमान्तराले

दृश्यन्तानविरहितश्रियो विन्मगाः ॥ १४ ॥

(भावः सोद्वेगमुत्तिष्ठति ।)

मकरन्दः—कथं निम्प्रतिपत्तिश्च्युत्युत्थायान्यतः प्रवृत्तः ।

(निःश्वस्योत्पाद्य ।) सखे, प्रसीद । पश्य ।

वानीरप्रसवैर्निवृत्तसरितामासत्तदासं पयः

पर्यन्तेषु च वृथिकालुमनसासुजृम्भितं जालकैः ।

उन्मीलकृष्टजप्रहासिषु गिरिरालम्ब्य सानृत्तितः

प्राग्भागेषु शिखण्डिताण्डवद्विधौ भेदेर्विज्ञानायने ॥१५॥

तरुणतमालनीलबहुलोज्ज्वलमदन्धुधराः

शिशिरसमीरणावधुतनूतनवारिकणाः ।

कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-

र्मदकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः ककुमः ॥ १८ ॥

(निश्चय शोकाति नाटयति ।)

मकरन्दः—कोऽप्यतिदारुणो दशाविपाको वयस्यस्य संप्रति वर्तते । (सालम्) मया पुनरज्ञानेन वज्रमयेन किल विनोदः प्रारब्धः । (निःश्चय ।) एवं च पर्यवसितप्रायेव नो माधवप्रत्याशा । (समयं विलोक्य ।) कथं प्रमुग्ध एव । हा सखि मालति, किमपरम् । निरनुक्रोशासि ।

अपहस्तितवान्धवे त्वया

विहितं साहसमस्य तृष्णया ।

विपादयोत्कमन्वयम् । तरुणेति । हा प्रिये, त्वमपि यदि मद्द्वियुक्ता जीवन्ती तिष्ठति तत्कथमधुनेदसो दिशो द्रष्टुं शक्यान्तत्कथमवलोकयेयम् । कीदृशः ककुम इत्यत आह—प्रीढतापिच्छतखत्रीलास्यया बहुला बहवस्तथोन्नमन्ती नेपा चासु ताः । तथा शीतमारुतावधूतप्रलप्रशीकराः । तथा हरिहेतिमतीरिन्द्रकासुंक्षुजाः । तथा मदेन हर्षेण कला ये नीलकण्ठकलहैर्मुखराः । अत्रेन्द्रचापव्यासास्यया मदान्यवर्हिंकलहैर्दुःशब्दान्विताः कथमवलोक्याः संप्रतीहृदयां दशायामिति दुरालोकत्वे हेतुः । शाब्दो ध्वनिः । अर्थस्तुद्धोपनविभावत्वेन ॥१८॥ विरहिजनात्सन्ताननीथा वज्रमदन्धुधरादिभिर्व्याप्ताः कथमवलोकया माहशीरिति शोकथित्तर्बधुयम् । वार्तिः पीडा । नाटयति माधवभूतो नटो न तु माधव एव । यतोऽवस्थानुहृतिर्नाट्यमुच्यते । न च माधवः स्वस्वावस्थानुक्करोतीति दुःखम् ॥ मकरन्दः । कोऽपि बलुमप्यशक्यो दशादिपाको नरणावस्थारुचः । वज्रमयेन ॥ सुहृदिनाशदर्शनदशायामपि जीवतीति वज्रमयलहेतुः । विनोदो दुःखनिवारणोपायः । माधवस्य जीवनीपाय इति निःश्चय विन्तपति—एवं चेति । आश्वसनीपायाभावाद्बलितप्रायेव समाप्तेव । सद्यः प्रियात्वेन सखीति संबोधनम् । किमपरं भवद्दृष्टयगोलया प्रसोचनम् । निरनुक्रोशासि निर्दयतात्वेतद्वत्त्वं त्वया संघृत्ताणि स्वदृष्टयानि हेतानि । यथा त्वयानवलोकितः पतिर्मरुतप्रसिद्धिलेखनारूपमहामांसनिष्कयप्रसरेन लज्जीवितं रक्षितयांत्वया त्वमपि कुतोऽप्यतिदारुणमना माधवजीवितं न रक्षतीति निरनुक्रोशा । अपहस्तितेति । नाज्जीवनीधनमवपेक्षितमावृषिभ्रासि संनटितिति । यथा त्वया ददानीमस्य माधवस्य लोकेन

अकरुण वितर स्मितोज्ज्वलां
दृशमतिदारुण देहि मे गिरम् ।
सहचरमनुरक्तचेतसं

प्रियमकरन्द कथं न मन्यसे ॥ २३ ॥

(भाषवः संज्ञां लभते ।)

मकरन्दः—(सोच्छ्वसम् ।) अयमचिरघौतराजपट्टरुचिरमांसल-
च्छविर्नवजलधरस्तोयशीकरासारेण संजीवयति मे प्रियवयस्यम् ।
दिष्ट्या समुच्छ्वसितस्त्रावत् ।

भाषवः—तत्किमिवात्र विपिने प्रियावार्ताहरं करोमि ।

फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिऋज-

स्खलनतनुतरङ्गामुचरेण लवन्तीम् ।

उपचितधनमालप्रौढतापिञ्छनीलः

श्रयति शिखरमद्रेर्नूतनस्तोयवाहः ॥ २४ ॥

(सरनसमुत्पादोन्मुखः कृताश्लिः ।)

वरन्तं स्नातुद्धरता लोकान्तरं नयता । जीवितमिवोद्धरता । एतच्च सर्वं विलापप्रका-
रत्वात् तावद्रसविशेषोपभावहृति ॥२२॥ स्पृशन्भाववशरीरम् । अकरुणेति ।
स्मितसाहचर्येणोज्ज्वलामकल्पसां दृशं वितर । तथातिदारुणगिरं स्मितोज्ज्वलां
देहि । प्रियो मकरन्दो यस्य तादृक् तत्संबोधनम् । मां सहचरमनुरक्तचित्तम्,
न तु पारानुरागम् । कथं न मन्यसे कथं न जानाति । किमहं कदाप्युपरक्तचेता
इति भावः । अत्र विदिष्टदृग्वचनदानमात्रैर्नैवेदानीं नम जीवनं स्नातन्मात्रेऽपि किं
ते वैमुह्यमकरुणेति दाहणोर्त्सां निमित्तम् ॥ २३ ॥ मकरन्दः । अचिरघौतः
सद्योनिर्मलीकृतो राजपट्टः इयामः पापागविशेषस्त्रद्वेव रुचिरा रम्या तथा मांसला
पुष्टा उपविष्य तादृगभिनवनेपसन्दहः । आसारी धारासंपातः । अत्र विद्योगिनो मा-
धवस्योच्छ्वासे विरहिदगातिदुःसहनवजलधरासारासुकूलरवे प्रायेणं मकरन्दस्य त्रि-
धादिरहितान्ममानवयान्देष्यपि जलधरादीनां सुखजनकतया आग्नेर्हैयन् । दिष्ट्या
भाष्येन ममात्मनश्च । उच्छ्वसितो विमुक्तनिरक्षोच्छ्वासस्तावदर्थं कृत इत्याशयः ॥
भाषवः—तदिति। एति जीवन्तमानन्दः' इत्यस्यापि वाक्कीर्तिवचनः प्रत्याशा-
दलम्बनीयेति भावः । विरेणानुसुरगन्धेति पूरणीयम् । किमिति सामान्यजाती तनुं-
सकतम् । प्रियायै मरुत्कालजालोत्कर्षकम् । फलभरेति । अद्रेः श्लां नवो मेघः
धयति । तदेतमेव वार्ताहरं करोमीत्याशयः । येननेक्ष्यामनुचरेण लवन्तीमिति
योज्यम् । लवन्त्या लहरसां दिग्दूरे फलभरस्य यः पतिमानः पाकस्तेन १२.
या जम्बूकतास्वामिर्निर्दिष्टो यो दिष्टुच्छत्र दस्तुलनं प्रतिपादयति २२२ -
यस्तास्योष्णम् । तथोपचितधनमाला विरन्तरपट्टो मे वाक्किञ्चिद्व्यहोत

जृम्भाजर्जरडिम्बिडम्बरघनश्रीमत्कदम्बद्रुमाः

शैलामोगभुवो भवन्ति ककुमः कादम्बिनीश्यामलाः ।

उद्यत्कन्दलकान्तकेतकभृतः कच्छाः सरित्स्रोतसा-

माविर्गन्धशिलीन्ध्रलोध्रकुसुमस्मेरा वनानां ततिः ॥ १६ ॥

माधवः—सखे, पश्यामि । किंतु दुरालोकरमणीयाः संप्रत्य-
रण्यगिरितटभूमयः तत्किमेतत् । (सालम् ।) अथवा किमन्यत् ।

उत्फुल्लार्जुनसर्जवासितवहत्पौरस्त्यज्ञञ्जामरु-

श्रेङ्खोलस्खलितेन्द्रनीलशकलस्निग्धाम्बुदश्रेणयः ।

धारासिक्तवसुंधरासुरभयः प्राप्तास्त एवाधुना

धर्मान्भोविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिनो वासराः ॥ १७ ॥

हा प्रिये मालति,

आह । प्राग्भागेषु गिरिभागेषु । विकसत्कुटजकुसुमैः प्रकृतो हासस्तद्वत्सु ॥ १५ ॥

जृम्भेति । जृम्भा विकासस्तेन जर्जरः शियिलसंहतियो डिम्बडम्बरः कलिञ्ज-

समूहस्तेषु घनश्रीयुक्तकदम्बद्रुमाः शैलपरिसरभुवो भवन्ति । एतान्मनोविनोदनार्थं

पश्येत्याशयः । अत्र शैलभुवोऽनुवाद्याः । कदम्बद्रुमाः विधेयाः । एवं दिशो मेघ-

मालाश्यामा भवन्ति । तत्रत्यककुभो मनोविनोदनत्वेनावलोक्य । तयानुवाद्यविधे-

यभावौ च । तथा सरित्प्रवाहाणां कच्छा येऽनूपप्रायदेशा उद्यत्कन्दलाद्य ते का-

न्तकेतकभृतश्चेति संप्रतिपन्नास्तेष्वपि मनो विनोद्यतामित्याशयः । तथा वनानां

ततिराविर्भूतगन्धानि यानि शिलीन्ध्रलोध्रयोः कुसुमानि तैः स्मेरेव स्मेरा । ते

मनोविनोदननिमित्तमित्याशयः । अनेन प्रवन्देन विरहिर्वाग्यन्तानिष्टहेतुरासन्नो

वर्षेतुः सूच्यते । शिलीन्ध्राः पुत्रागविशेषाः । रम्भेऽन्ये । 'शिलीन्ध्रः कन्दली

पुष्पे करत्रिपुटकाद्ययोः' इति विश्वः । त्रिपुटकेति विचकिलविशेषः ॥ १६ ॥

माधवः । भवद्वचनगौरवेण पश्यामि । दुरालोकत्वमस्यां दशायां सरोद्दीपक-

त्वेन, रमणीयत्वं तु सुखिनामविरहिणामरण्यगिरिभूर्मीनामिति विवेकः । तत्किमेत-

ति सामान्योक्तौ नपुंसकलिङ्गता । कोऽयं सर्वविदः मुहूर्दोऽत्यर्थप्रतिकूलानामेव

मम दुःखशान्त्यर्थमुपन्यासक्रम इत्यभिप्रायः । अथवा । किमन्यद्भाग्यविप-

त्रिमित्तान्तरं वयस्यस्योपन्यासक्रमे गवेपणीयमिति स्वात्मगतमेव संवृणोति ।

रमणीयानां दुरालोकत्वे निमित्तं विमृशन् । अथवा किमन्यते दिवसाः

दुरालोकत्वे निमित्तानीत्यर्थः । कीदृशो दिवसा इत्यत आह—उत्फु-

ल्लसितानि यानि ककुभसालकुसुमानि तैर्वासितो वहन्गच्छन्त्यः प्रचण्डः

श्रेङ्खलेनान्दोलनेन स्खलिताः स्वस्थानाचलिना इन्द्रनीलशकलवस्त्रि-

णेषु दिवसेषु तादृशाः । तथा नूतनाधारसकमेदिनीपरिमलमुग-

प्रस्येदजलस्याधारपवनशैल्यायो विगमो विनाशस्तथा प्रचण्डार्चनापाय

ोर्व्यतिकरो व्यामिश्रणं तच्छोभावहनशीलः ॥ १७ ॥ हा इति

मकरन्दः—(लोहैण्) । कथमिदानीमुन्मादोपराग एव नाधवे-
न्दुमास्कन्दति । हा तात, हा जन्म, हा भगवति, परित्रायत मात् ।
पश्य नाधवत्पावत्याम् ।

माधवः—विक्त्रनादः ।

नवेषु लोभप्रसवेषु कान्ति-
द्वेषः कुरक्षेपु गतं गजेषु ।

लजालु नम्रत्वमिति प्रमथ्य
व्यक्तं विभक्ता विभिने प्रिया मे ॥ २७ ॥

हा प्रिये मालति ।

मकरन्दः—

सुहृदि सुगणिवाले प्रेयसि प्रान्तनाये
कथमिव सहपांसुक्रीडनमौदिसस्ये ।

प्रियजनविरहाविव्याधिलेदं दवानं
हृत्सहृदय विदीर्य त्वं द्विवा न प्रयासि ॥ २८ ॥

माधवः—सुलभानुकारः खलु जगति वैवसो निर्मानसंनिवेशः ।

द्विपोगे लहमिते न जंविष्यतीत्येवंविधवचनैरित्यर्थः । इ एवैव कान्तवन्दु-
सकल वापतकृतः प्रयासो करोति यतः । तपोरुत्तम्यत्र नि—(अमरः)
इत्युक्तव्यः प्रयासो लक्षणम् इति ॥ २६ ॥ लदे, मनुष्ये हृत्सहृदयो
महत्तमत्वेनार्थं प्रयति इति सत्येवे हेतुः, तदन्वयः संतव्यानीत्यत्र
संवरणनिवृत्तद्वेषेणार्थम् ॥ मकरन्दः । उन्माद एवोपरगो सुहृदो मय
एवेन्दुसमस्तमन्त्रमिभवति । हा तावेलादिभिर्दुःखानोकार्थं मकरन्दस्य
पाल्यान् प्रयस्ये वनं होयति । भगवतीति वागमद्वीतमप्रदं विचिन्त-
त्यर्थम् । माधवः । प्रियप्रदे प्रमथ प्रमथरूपम् । नदेष्यति । यो
मे प्रिया कृदिनिर्गमप्रमथरिभिरिच्छिते प्रमथ भङ्गना कथं हृत्सं वि-
भक्ता । तथा हि तावद्विभक्तोऽप्रमथेषु, तथा हृत्सिण्ठु सप्त, यत् सहेतु
मन्त्रम्, तथा सप्तम् मन्त्रम् । प्रमथ इति सहेतुप्रमथम् । हृत्सि
प्रमथे ॥ २७ ॥ मकरन्दः—सुहृदीति । हृत्सि सिद्धे सुगणिवे प्रियेभिरे
प्रमथये वेग मित प्रमथम् न सवये । तथा सहेतुप्रमथम् मीट-
त्यर्थम् । प्रियविद्योऽन्वयो न आदिनेत्येवम् ईदं व्यथितोऽने विद्यते इति
तावत्, प्रिये विद्यते इति प्रिये न सवतीति । २७ ॥ माधवः ।
विचिन्तयामोऽन्वयेने लोभप्रसवेषु प्रिय विद्यते इति वागमि-
धमिरेति जगतीत्यर्थः । भगवतीति मकरन्दः । इति ॥ २७ ॥

तदिहानपराधिनि प्रिये

सखि कोऽयं करुणोज्झितः क्रमः ॥ १९ ॥

कथमद्यापि नोच्छ्वसिति । हन्त, मुषितोऽस्मि ।

मातर्मातर्दलति हृदयं ध्वंसते देहबन्धः

शून्यं मन्ये जगदविकलज्वालमन्तर्ज्वलामि ।

सीदन्नन्धे तमसि विधुरो मज्जतीवान्तरात्मा

विष्वक्मोहः स्थगयति कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥ २० ॥

कष्टं भोः, कष्टम् ।

बन्धुताहृदयकौमुदीमहो

मालतीनयनमुग्धचन्द्रमाः ।

सोऽयमद्य मकरन्दनन्दनो

जीवलोकतिलकः प्रलीयते ॥ २१ ॥

हा वयस्य माधव,

गात्रेषु चन्दनरसो दृशि शारदेन्दु-

रानन्द एव हृदये मम यस्वमासीः ।

तं त्वां निकामकमनीयमकाण्ड एव

कालेन जीवितमिवोद्धरता हतोऽस्मि ॥ २२ ॥

(स्पृशन् ।)

स्वकार्पणसाहसमनुष्ठितं तदेवमनपराधे कोऽयं निष्करणः क्रमो व्यापारः ॥१९॥
मातरिति । दलति स्फुटति । ध्वंसते ब्रुव्यति । देहबन्धः शरीरावयवसंधि-
स्थानम् । ईदृशपुरुषप्रकाण्डेन विना जगच्छून्यं जानामि । तथाऽविच्छिन्नज्वाळं
यथा स्यादेवमन्तर्हृदये ज्वलामीव ज्वलामि । तथान्तरात्मा सीदन्नवसन्नीभवन्न-
न्धयतीत्यन्धमस्मिस्तमसि मज्जतीव । विष्वक्सर्वतो मोहः स्थगयति सर्वेन्द्रियवृ-
त्तीरावृणोति । विधुरो व्याकुलः । कथं मन्दभाग्यः करोमि । अस्य प्राणरक्षामिति
शेषः । अथवा कथमिति किमित्यर्थेऽव्ययम् । किमिदानीं करोमीत्यर्थः ॥ २० ॥
बन्धुतेति । बन्धुता बन्धुसमूहः तच्चित्तस्य कृते कौमुदी मह इव कौमुदीमहः ।
महेशब्द उत्सवे । मालतीनयनयोः कृते प्रतिपचन्द्रः असंपूर्णदर्शनविषयत्वेन कदा
सम्यङ्नयनविषयतां यास्यतीत्यस्या उत्कण्ठाजनकत्वेन मुग्धचन्द्रत्वोक्तिः । मकरन्द-
नन्दनो मकरन्दानन्दनिमित्तं जीवलोकस्य तिलक इव । तिलको मण्डनविशेषः । प्रली-
यते नश्यति ॥२१॥ गात्रेष्विति । आलिङ्ग्यमानो गात्रेषु चन्दनरसः । दृश्यमानो
दृशि शरच्चन्द्रः । विभाव्यमानो हृदय आनन्द एव मूर्तः । निकामकमनीयं स्वभा-

मकरन्दः—(लौहैगम् ।) कथमिदानीमुन्मादोपराग एव माघवे-
न्दुमास्कन्दति । हा तात, हा अन्ध, हा भगवति, परित्रायत्त माम् ।
पश्य माघवत्यावस्याम् ।

माघवः—धिक्रमादः ।

नवेषु लोभ्रप्रसवेषु कान्ति-

दृशः कुरङ्गेषु गतं गजेषु ।

लतासु नम्रत्वमिति प्रमथ्य

व्यक्तं विभक्ता विपिने प्रिया मे ॥ २७ ॥

हा प्रिये मालति ।

मकरन्दः—

सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राणनाथे

कथमिव सहपांसुक्रीडनमौढसस्ये ।

प्रियजनविरहाधिव्याधिलेदं दधानं

हतहृदय विदीर्य त्वं द्विषा न प्रयासि ॥ २८ ॥

माघवः—सुलभानुकारः खलु जगति वेघसो निर्माणनंनिघ्नः ।

कान्पित्यकप्रसवपाटलगण्डपालि-

पाकात्पात्कुटितदाडिमकान्ति वक्रम् ॥ ३१ ॥

अयं च रोहिणानोकहृत्कन्धविश्रान्तकण्ठः करी । कथमत्राप्य-
नवसरः ।

कण्डूकुम्भलितेक्षणां सहचरीं दन्तस्य क्रोड्या लिख-

न्यर्थायव्यतिक्रीर्णकर्णपवनैराहादिभिर्वीजयन् ।

जग्धार्थैर्नवसहस्रीकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पय-

न्नन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागरभ्यनभ्यस्यति ॥ ३२ ॥

(अन्यतो विलोक्य ।) अयं तु

नान्तर्वर्षयति घनस्यु जलदेप्तामन्द्रमुद्गरिजितं

नासत्रात्सरसः करोति क्वलानावर्जितैः शैवलैः ।

दानज्यानिविषादमूकमधुपय्यासङ्गदीनाननो

नूनं प्राणसमावियोगविधुरः सन्धेरमत्त्वान्यति ॥ ३३ ॥

अलमनेनाप्यायासितेन । (सामन्दम् ।) एष सामन्दसहचरीसमाक-

नाह—अवतरनेना रसीकृदा कमनीया दन्तपडिर्धत्र वदने तत्तद्वत् । तथा
रोचनेकाकलवत्पाटला कपोलपाडिर्धत्र तत्तथा । पाकेनादणं बीजोच्छ्वासेन
कुटितं पद्माडिनं तस्यैव कान्तिर्धत्र वक्रं तत्तादृगित्यर्थः ॥ ३१ ॥ एष करी
दिष्टीति शेषः । रोहिणत्तन्मूले विश्रान्तप्रांशवः । रोहिणो वटः । अन्वचरो
मद्गचनस्य । कण्डूकुम्भलितेति । अन्यः क्रोऽप्ययं वनगजः कान्ताद्गृह्यति-
रिचये प्रौढिनमस्यति । क्रिडुर्वहिलपेक्षायां कण्डूवनेन सुकुलितनयनां त्रिषां
दन्तस्य क्रोड्या लिखन् । तथा पर्यायेण क्रमेण व्यतिक्रीर्णं निक्षिप्तं कर्णौ तनव-
नैराहादिभिः सुखजनकैस्तुचरीं वीजयन् । तथा भुजार्थैः प्रत्यप्रसहस्रीपत्रैः
सख्याः कारिण्या इति समर्थयदिति ॥ ३२ ॥ नान्तरिति । अयनस्यः । नूनं
शब्दे । प्राणसमा त्रिषा तद्वियोगेन विधुरः सन्धेरनो गजत्वान्यति । यतो गर्वस्तु
नेष्टे तुद्गरिजितं न वर्षयति नाविष्करोति । तथासमादिक्कृतसरोवरदादवर्जितैः
शैवलैः क्वलाना करोति । तथा मदस्य या ज्यानिर्हानित्वया मदनदानादेन यो
विषादनेन निःशब्दा ये नष्टपाल्लेषां यो व्यासङ्गो विरिप्रसक्तिनेदनस्यतात्वा-
दनाय निश्चलवया लयरुनस्तेन दीनमप्रहृष्टं वदने यस्य तादृक् ॥ ३३ ॥ नस्त-
नानवसनोऽप्यन्, वदलमनेन संलापद्वारापात्तिनेन । एषोऽप्यरो घृयनाथः संला-
पयोगे इत्यादिः । अस्य विशेषणम्—सामन्देति । सामन्दा या श्रियवता तथा
समाकर्ण्यमानो विदिष्टीवर्तिर्दस्य । सरोवरं वनेतानमनवगतं विद्विष्टीत्वन्वयः ।

धिगुच्छसितवैशसं मम यदित्यमेकाकिनो

धिगेव रमणीयवस्त्वनुमवाहृयामाविनः ।

त्वया सह न यस्तया च दिवसः स विध्वंसतां

प्रमोदसृगतृष्णिकां धिगपरत्र कामानुषे ॥ ३५ ॥

मकरन्दः—अये, उन्मादनोहान्तरितोऽपि मां प्रति कुतश्चि-

यल्लकात्प्रवृद्ध एवास्य सहजलेहसंस्कारः । तत्संनिहितमेव मां

मन्वते । (पुरतः स्थिता ।) एष पार्श्वचर एव ते स मकरन्दो

मन्दमाग्यः ।

माघवः—हा प्रियवयस्य । संमावय । परिप्वजन्न माम् ।

प्रियां मालतीं प्रति तु निराश एव संवृत्तोऽस्मि ।

मकरन्दः—एषोऽहं संमावयामि जीवितेश्वरम् । (विलेश्वर

संवरणम् ।) कष्टम् । कथमाविर्भूतमत्परिप्वज्जोत्कण्ठ एव निश्चेतनः

संवृत्तः । तत्कृतमिदानीं जीविताशाव्यसनेन । सर्वथा नास्ति मे

प्रियवयस्य इति युक्तः परिच्छेदः । हा वयस्य,

यत्केहसंज्वरवत्ता हृदयेन नित्य-

मावद्वेषेपथु विनापि निमित्तयोगात् ।

पर्यमानमधुरगम्भीरकण्ठगर्जितध्वनिरपरोऽपि मत्तमातङ्गवर्गपालकः
 प्रत्यग्रविकसितकदम्बसंवादिसुरभिशीतलामोदबहुलसंवलितमांसलक-
 पोलनिष्यन्दकर्दमिततीरं समुद्धृतकमलिनीखण्डप्रकीर्णकेसरमृणालक-
 न्दाङ्कुरनिकरमनवरतप्रवृत्तकमनीयकर्णतालताण्डवप्रचलकर्णजर्जरित-
 तरलतरङ्गविततनीहारवित्रस्तकुररसारसं सरोऽवगाह्य क्रीडति । भवतु ।
 एनमाभाषे । महाभाग नागपते, श्लाघ्ययौवनः खल्वसि । कान्तानु-
 वृत्तिचातुर्यमप्यस्ति भवतः । (सापवादम् ।)

लीलोत्खातमृणालकाण्डकवलच्छेदेषु संपादिताः

पुष्यत्पुष्करवासितस्य पयसो गण्डूषसंक्रान्तयः ।

सेकः शीकरिणा करेण विहितः कामं विरामे पुन-

र्न श्लेहादनरालनालनलिनीपत्रातपत्रं धृतम् ॥ ३४ ॥

कथमवधीरणानीरसं व्रजति हन्त, मूढ एवासि, योऽस्मिन्वनचरेऽपि
 वयस्यमकरन्दोचितं व्याहरामि । हा प्रियवयस्य मकरन्द,

सरोविशेषणान्याह—प्रत्यग्रविकसितेति । प्रत्यग्रविकसितो नूतनविकसितो
 यः कदम्बकुमुदसमूहस्तत्समानः सुरभिः शीतलो य आमोदस्तेन बहुलः प्रभूत-
 स्वथा संवलितः पुष्पीभूय स्थितोऽत एव मांसलः पुष्टो यः कपोलनिष्यन्दस्तेन
 संजातकर्दमं तटं यस्य सरसस्ताटक् । तथा समुद्धृतानि यानि कमलिनीखण्डानि
 पद्मिनीकदम्बानि तेभ्यः प्रकीर्णा विक्षिप्ताः केसरादयो यस्य सरसाः । अनवरतम-
 विच्छिन्नं प्रवृत्तं कमनीयं यत्कर्णतालयोस्ताण्डवमुद्धृतवृत्तं तेन चण्डी यो कर्णा
 ताभ्यां जर्जरिता ये तरङ्गास्तेभ्यो विनिर्गता ये नीहाराः शीकरास्तेभ्यो वित्रस्तौ
 कुररसारसौ पक्षिविशेषौ यत्र तत्ताटक् । भवतु । स्वस्थचित्तोऽयमाभाषणयोग्यः ।
 तदेनमामाषे । श्लाघ्ययौवनः प्रियावियोगवर्जयौवनः । कान्तानुवृत्तिचातुर्यं तव
 सदृषणम् । तदेव चातुर्यं व्यनक्ति—लीलेति । लीलयोद्धता ये विसकाण्डक-
 वलान्च्छेदेषु समाप्तिषु विकसत्पद्मसुरमितस्य जलस्य गण्डूषसंक्रान्तय उद्गीर्ण-
 जलचुवुकसंक्रान्तयः संपादिता दत्ताः । अनेन रतारम्भकं नायककृत्यमुक्तम् ।
 गण्डूषपदेन स्वयं पीत्वा जलदानं ध्वनितम् । तथाभ्यःकणवना स्थूलदम्बेन
 सेकः कृतः । तदिदं द्वयं कामं युक्तमेव । दोषमाह—विरामे रतिविरामे पुनर-
 कृटिलनालपत्रपत्रच्छत्रं न श्लेहाद्धृतम् । एतदयुक्तमित्यर्थः । अतः कान्तानुवृत्ति
 न जानामीति भावः ॥ ३४ ॥ अवधीरणा प्रविवचनादानम् । येन नीरसं यथा
 स्यादेवं व्रजनीत्यर्थः । हन्तेति विप्रादे । वयस्यमकरन्दोचितमित्यनेन प्रप-

तदेतदसितोत्पलद्युति शरीरमसितमू-
न्ममापि दृढपीडनैरपि न वृत्तिरालिङ्गनैः ।

यदुल्लसितविभ्रना वत निपीतवत्यः पुरा
नवप्रणयविभ्रनाङ्कलितनालतीदृश्यः ॥ ३८ ॥

हन्त भोः, एकस्यां तनावेवावतो गुणसमाहारस्य संनिवेशः क्रय-
मिवानूत् । सखे नाश्व,

जापूर्णश्च कलामिरिन्दुरमलो यातश्च राहोर्द्वि-
संजातश्च घनाघनो जलवरः शीर्षश्च वायोर्जवात् ।

निर्वृत्तश्च फलेप्रहिर्द्विनवरो दग्धश्च दावामिना

त्वं चूडामणितं गतश्च जगतः प्राप्तश्च नृत्योर्वेशम् ॥ ३९ ॥

तत्परिप्वजे तावदेवं गतमपि प्रियवयस्यम् । अर्थितश्चानेन सं-
त्ययनेवार्थः । (पतेष्वज्ज ।) हा वयस्य, विमलकलानिवे गुणगुरोः
हा नालतीस्वयं ग्राह्यं वितेश्वर, हा कामन्दकीनकरन्दानन्दजनक
नाश्व, जयमत्र ते जन्मन्यपथिनः पथिनावस्त्रादार्थितो नकरन्द-
वाहुपरिप्वहः । सखे, संप्रति दृष्टमपि नकरन्दो जीवतीति मैव-
मंसाः । कुतः ।

त्वय्यापदो गणयता भयमन्वभावि

तत्सर्वमेकपद एव मम प्रणष्टम् ॥ ३६ ॥

अथवा वरं त एवातिक्रान्ता मुहूर्ताः, येषु तथाविधमपि भवन्तं
चेतयमानमनुभूतवानस्मि । इदानीं तु मम

भारः कायो जीवितं वज्रकीलं

काष्ठाः शून्या निष्फलानीन्द्रियाणि ।

कष्टः कालो मां प्रति त्वज्रयाणे

शान्तालोकः सर्वतो जीवलोकः ॥ ३७ ॥

(विचिन्त्य ।) तर्हि नु माधवास्तमयसाक्षिणा भवितव्यमित्यतो जी-
वामि । तदस्माद्विरिशिखरात्पाटलावत्यां निपत्य माधवस्य मरणा-
श्रेयसो भवामि । (सकणं परिवृत्त्यावलोक्य च ।) कष्टम् ।

दुपस्थितं तद्विनापि । 'प्रेम पश्यति भयान्यपदेऽपि' इति लुप्तम् । पुनः कीदृशा
हृदयेन । लयीदृशावस्था विचारयता । तद्भयं सर्वं लयि निश्चेतने सति
एकपदे क्षटिति विनष्टमिति ॥ ३६ ॥ तेऽतिक्रान्ता मुहूर्ता एव वर्तमानमुहू-
र्तेभ्यो वरम् । भद्रा इत्यर्थः । 'वरशब्दोऽव्ययो भद्रम्' इत्यमरः(?) । 'वरं विरोधो-
ऽपि समं महात्मभिः' इत्यादिप्रयोगदर्शनात् । तथाविधं तादृगसद्यसर्वदुःखमनु-
भवन्तं येषु तेषु मुहूर्तेषु । चेतयतीत्येवं ज्ञानम् । इदानीं धैराग्यप्रभावादावि-
र्भूतशरीरव्यतिरिक्तात्मसाक्षात्कारो मकरन्द आत्मगतमेव विचारयति—भार
इति । यथा भारान्कान्तोऽपि तत्परित्यागाग्निर्दुःखः स्यात्, एवं शरीरप्राणपरित्या-
गाद्वाधारहितो भवामीति काये भारत्वोक्तिः । ईदृक्प्राणनाशविनाशोऽपि यत्र प्र-
याति तज्जीवितं वज्रकीलमिव वज्रकीलम् । वज्रकीलत्वोक्त्या दृढत्वमुक्त्वा दुःखद-
दुःखजनकत्वं च जीवितस्य कथितम् । लद्विरतिज्ञानान्मम सर्वशः प्रतिभाति ।
तदिदानीं सर्वाः काष्ठाः शून्या इव शून्या असंपूर्णायाः निष्फलान्येकादशेन्द्रि-
याणि यथायथमिन्द्रियैः स्वस्त्वानि प्राक्षाणि न गृह्यन्ते । सर्वव्यापाराणां निवृत्त-
त्वात्कालस्य कष्टत्वम् । त्वत्प्रयाणे मरण इति वक्तव्ये मरणशब्दस्याशक्त्यार्थत्वा-
त्तद्भक्तुमशक्तः प्रयाणपदेन कल्याणानिधायकेनाह यथा 'देवव्रते वाञ्छति
दीर्घनिद्रां द्रोणे च कर्णे च यशोवशेषे । लक्ष्मीसहायस्य तथैव वत्स वात्सल्य-
वान्द्राणिरयं सहायः ॥' इति । अत्र दीर्घनिद्रादिपदैः शब्दार्थप्रतिपादकभासैरश-
स्तान्येव कविरुक्तवान् । अत्र दीर्घनिद्रापदेन मरणम् । यशोवशेष इति श्रुते ।
लक्ष्मीसहायस्यैकाकिनः । वात्सल्यवानिति वात्सल्यसहायः । एकाकीत्यर्थः । शान्ता-
लोको जीवलोकः । शान्तद्योत इत्यनेन जीवलोकस्य तमोमयतां प्रतिपादयन्मो-
हमयतामात्मनः प्रतिपादयति ॥ ३७ ॥ माधवोऽस्तमनमेतीति माधवमरणवेदि-
त्वमेव मज्जीवितफलम् । तर्हि जीवितपरित्यागाद्य प्रयत्नं करोमीत्याशयः । गिरि-

तदेतदसितोत्पलद्युति शरीरमस्मिन्नभू-
न्ममापि दृढपीडनैरपि न वृष्टिरालिङ्गनैः ।

यदुल्लसितविभ्रमा वत निपीतवत्यः पुरा

नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः ॥ ३८ ॥

हन्त भोः, एकस्यां तनावेतावतो गुणसमाहारस्य संनिवेशः कथ-
मिवामूत् । सखे माधव,

आपूर्णश्च कलाभिरिन्दुरमलो यातश्च राहोर्मुखं

संजातश्च घनाघनो जलधरः शीर्णश्च वायोर्जवात् ।

निर्वृत्तश्च फलेऽहिर्द्रुमवरो दग्धश्च दावाग्निना

त्वं चूडामणितां गतश्च जगतः प्राप्तश्च नृत्योर्वशम् ॥ ३९ ॥

तत्परिष्वजे तावदेवं गतमपि प्रियवयस्यम् । अर्थितश्चानेन संप्र-
त्ययनेवार्थः । (परिष्वज्य ।) हा वयस्य, विमलकलानिधे गुणगुरो,
हा मालतीस्वयंभ्राह्मजीवितेश्वर, हा कामन्दकीमकरन्दानन्दजनक
माधव, अयमत्र ते जन्मन्यपश्चिमः पश्चिमावस्थाप्रार्थितो मकरन्द-
बाहुपरिष्वङ्गः । सखे, संप्रति मुहूर्तमपि मकरन्दो जीवतीति भैव-
मंस्याः । कृतः ।

शिखरात्पाटलावत्यभिधानायां नवां निपत्य तावदेव माधवो म्रियते तावदेव मर्त्या-
वितं परिलज्जानीत्यर्थः । तदेतदिति । तदेतन्माधवशरीरं नीलोत्पलप्रकान्ति ।
वृष्टिः संतोषो मम दृढपीडनैरप्यालिङ्गनैरस्मिन्नाभूत् । यदहं नवकेहविलासव्याकु-
लमालतीदृष्टय उपचिताश्रुताः पूर्वं निपीतवत्यः । निलादरेणालोकितवत्य इत्यर्थः ।
वतेति खेदे ॥ ३८ ॥ आपूर्ण इति । यथा निर्मलधन्वः कलाभिरापूर्णोऽङ्कता-
नन्दश्च सैहिकेयेन गृह्यते । यथा संजातमात्र एव घनाघनो वर्षको घनः प्रचण्ड-
बाहुवेगाद्विदीर्णो भवति । अङ्कतधराधरादिसंतापप्रदमः प्रचण्डपदनाद्विहीयते ।
यथा वा फलेऽहिः फलितसहस्रादारितरः स्वफलेरतर्पितपाण्यारिदयो शकामिना
दहते तथा दमस्यसाधारणैर्गुणप्रार्थितैर्जगद्गणान्तरितं प्राप्तमात्र एवाप्राप्तगुणप्रलो-
पयोगो नृत्योर्वशं प्राप्त इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ प्रार्थितो नादितोऽप्येवमाधेपरपोऽर्थः सं-
श्लेषे 'दस्य, संभावय । परिष्वजत माम् । प्रियां मालतीं प्रति तु निरासोऽस्मि'
इत्यनेन प्रणयेन शुभेष्टैः, न पुनः शरीरोपचयेन । तथा मालता यः स्वयंभारो मुह-
जगन्पेक्षो माधवबाहुसामान्यनिबन्धनः स्वशरीरसंभ्रमकरवः कर्मद्विरेषः न एव
जीविते पिबिष्यन् । न हि माधवपिपत्तौ संप्रति माधवीवितोऽप्येवमाधेपरपोऽर्थः
तन्मिलाराधः । कामन्दकीमकरन्दानन्दजनकदेवतेन कामन्दकीया दृष्टयानि तरे

त्वय्यापदो गणयता भयमन्वभावि

तत्सर्वमेकपद एव मम प्रणष्टम् ॥ ३६ ॥

अथवा वरं त एवातिक्रान्ता मुहूर्ताः, येषु तथाविधमपि भवन्तं
चेतयमानमनुभूतवानस्मि । इदानीं तु मम

भारः कायो जीवितं वज्रकीलं

काष्ठाः शून्या निष्फलानीन्द्रियाणि ।

कष्टः कालो मां प्रति त्वत्प्रयाणे

शान्तालोकः सर्वतो जीवलोकः ॥ ३७ ॥

(विचिन्त्य ।) तर्किं नु माधवास्तमयसाक्षिणा भवितव्यमित्यतो जी-
वामि । तदस्माद्गिरिशिखरात्पाटलावत्यां निपत्य माधवस्य मरणा-
त्रेसरो भवामि । (सकरणं परिवृत्त्यावलोक्य च ।) कष्टम् ।

दुपस्थितं तद्विनापि । 'प्रेम पश्यति भयान्यपदेऽपि' इति ह्युक्तम् । पुनः क्रीदशा
हृदयेन । स्वयीदृशावस्था विचारयता । तद्भयं सर्वं त्वयि निश्चेतने सति
एकपदे झटिति विनष्टमिति ॥ ३६ ॥ तेऽतिक्रान्ता मुहूर्ता एव वर्तमानमुहूर्-
तेभ्यो वरम् । भद्रा इत्यर्थः । 'वरशब्दोऽव्ययो भद्रम्' इत्यमरः(?) । 'वरं विरोधो-
ऽपि समं महात्मभिः' इत्यादिप्रयोगदर्शनात् । तथाविधं तादृगसह्यसर्वदुःखमनु-
भवन्तं येषु तेषु मुहूर्तेषु । चेतयतीत्येवं शानच् । इदानीं वैराग्यप्रभावादावि-
र्भूतशरीरव्यतिरिक्तात्मसाक्षात्कारो मकरन्द आत्मगतमेव विचारयति—भार
इति । यथा भाराक्रान्तोऽपि तत्परित्यागान्निर्दुःखः स्यात्, एवं शरीरप्राणपरित्या-
गाद्वाधारहितो भवामीति काये भारत्वोक्तिः । ईदृक्प्राणनाथविनाशोऽपि यत्र प्र-
याति तज्जीवितं वज्रकीलमिव वज्रकीलम् । वज्रकीलत्वोक्त्या दृढत्वमुक्त्वा दुःसह-
दुःखजनकत्वं च जीवितस्य कथितम् । तद्विरतिज्ञानान्मम सर्वशः प्रतिभाति ।
तदिदानीं सर्वाः काष्ठाः शून्या इव शून्या असंपूर्णायाः निष्फलान्येकादशेन्द्रि-
याणि यथायथमिन्द्रियैः स्वस्त्वानि प्राह्याणि न गृह्यन्ते । सर्वव्यापाराणां निवृत्त-
त्वात्कालस्य कष्टत्वम् । त्वत्प्रयाणे मरण इति वक्तव्ये मरणशब्दस्याशस्तार्थत्वा-
त्तद्भ्रुकुमशक्तः प्रयाणपदेन कल्याणामिधायकेनाह यथा 'देवव्रते वाञ्छति
दीर्घनिद्रां द्रोणे च कर्णे च यशोवशेषे । लक्ष्मीसहायस्य तथैव वत्स वात्सल्य-
वान्द्रौणिरयं सहायः ॥' इति । अत्र दीर्घनिद्रादिपदैः शब्दार्थप्रतिपादकाभासैरश-
स्तान्येव कविरुक्त्वान् । अत्र दीर्घनिद्रापदेन मरणम् । यशोवशेष इति मृते ।
लक्ष्मीसहायस्यैकाकिनः । वात्सल्यवानिति वात्सल्यसहायः । एकाकीत्यर्थः । शान्ता-
लोको जीवलोकः । शान्तद्योत इत्यनेन जीवलोकस्य तमोमयतां प्रतिपादयन्मो-
हमयतामात्मनः प्रतिपादयति ॥ ३७ ॥ माधवोऽस्त्वमनमेतीति माधवमरणवेदि-
त्वमेव मज्जीवितफलम् । तर्हि जीवितपरित्यागाय प्रयत्नं करोमीत्याशयः । गिरि-

आ जन्मनः सह निवासितया मयैव

मातुः पयोधरपयोऽपि समं निपीय ।

त्वं पुण्डरीकमुखवन्धुतया निरस्त-

मेको निवापसलिलं पिवसीत्युक्तम् ॥ ४० ॥

(सकरणं विमुच्य । परिक्रम्य ।) इयमघस्तात्पाटलावती । भगवत्यापगे,

प्रियस्य सुहृदो यत्र मम तत्रैव संभवः ।

भूयादमुष्य भूयोऽपि भूयासमनुसंचरः ॥ ४१ ॥

(इति पतितुमिच्छति ।)

सौदामिनी—(प्रविश्य सहसा वारयित्वा ।) वत्स, कृतं साहसेन ।

मकरन्दः—(विलोक्य ।) अम्ब, कासि । किमर्थं त्वयाहं प्रतिपिद्धः ।

सौदामिनी—आयुष्मन्, किं त्वं मकरन्दः ।

मकरन्दः—मुञ्च । स एवासि मन्दभाग्यः ।

सौदामिनी—वत्स, योगिन्यसि । मालतीप्रत्यभिज्ञानं च धारयामि । (वकुलमालां दर्शयति ।)

मकरन्दः—(सोच्छ्वासं सकरणम् ।) अपि जीवति मालती ।

सौदामिनी—अथ किम् । वत्स, किमत्याहितं माधवस्य । यदनिष्टं व्यवसितोऽसीत्याकम्पितासि ।

मकरन्दः—आर्ये, तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात्परित्यज्यागतः ।

विपत्प्रतीकारः कृतः क्रियते वेति प्राप्याकिञ्चित्कारित्वाद्विधेय इत्याशयः । अपथिम आद्यः । पुनर्ममालिङ्गनाभावादयमेवापथिमो दुर्लभः । पथिमावस्थान्यावस्था । आ जन्मन इति । जन्मप्रभृति सहचरतयाभिन्नजननीस्तन्यमपि पीला संप्रति वन्धुतया वन्धुसमूहेन निरस्तं दत्तं निवापमेक एव पिवति मकरन्दं विहायेत्युक्तम् । निवापः पितृतर्पणम् ॥ ४० ॥ प्रियस्येति । यत्र स्थाने प्रियस्य मत्प्रीतिस्थानस्य सुहृदो यत्र देशे संभवो जन्म स्यात्, तत्रैव ममापि संभवो भूयात् । तथामुत्र परलोके तस्यैवानुचरो भूयासमिति प्रार्थनाद्वयम् ॥ ४१ ॥ मकरन्दः । कामन्दकीसदृशवेपथीदादेवयोर्दर्शनादम्भेर्युक्तिः । प्रतिपिद्धो निवारितः । तस्यैवानुसंचरो भूयासमिति प्रार्थनावचो दूरादाकर्ष्य सौदामिनी पृच्छति । किं मकरन्द इति ॥ सौदामिनी । अथ किम् । जीवतीत्यर्थः । अत्याहितं महाभीतिः । किं विनाशो जातो माधवस्येत्याशयः । अनिष्टं स्वशरीरस्यागस्त्यं व्यवसितोऽपि ॥ मकः

सुकृतं तदस्तु क्वमस्त्वयं विधि-

र्यदकालमेघविततिर्व्यूयुजत् ॥ ४९ ॥

माघवः—हा प्रिये मालति, कष्टमतिवीमत्समापन्नासि ।

कथमपि तदाभवस्त्वं कमलमुखि कपालकुण्डलाप्रस्ता ।

उत्पातधूमरेखाक्रान्तेव कलौ शशाघरस्य ॥ ५० ॥

भगवति कपालकुण्डले,

निर्माणमेव हि तदा तव लालनीयं

मा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेव ।

नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा

मूर्ध्नि स्थितिर्न मुसलैर्वत कुट्टनानि ॥ ५१ ॥

सौदामिनी—वत्स, अलमावेगेन ।

अक्ररिप्यदसौ पापमतिदुष्करुणैव सा ।

नामविप्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥ ५२ ॥

उभौ—(प्रणम्य ।) अतिप्रसन्नमार्यापादैः । तत्कथय का पुनस्त्व-
मस्माकमेवंविधो वन्धुः ।

कृतं मद्रमेव चन्द्रिका शतमित्यर्थः । अयं पुनः कृतमो विधित्कालजलद्रविति-
र्विरजारः इमुदाहरेण व्यूयुजद्विदुक्तं चकार । अत्र चन्द्रिका मालती, इमुदाहरो
माघवः, अकालमेघविततिः कपालकुण्डलेत्याशयः ॥ ४९ ॥ अथ माघवो मालती-

व्यापन्ननादस्यां चिन्तयन्नाह—अतिवीमत्समापन्नार्तिगर्हितम् । कथ-
मिति । अपिवाब्द इत्यर्थे । कपालकुण्डला प्राचीकृता एवं वीरस्यटीति भावः ।

कपाल- चन्द्रवर्लका प्रसूते तपोपमा तव सा स्वदि-
प्यस्यो शानातिरयति । तेन प्रहृष्टमानवतीति ।

महता प्रसूतेन सापरीयनाष्टवैतनद्विदुक्तम्
। एवं पूतनात्वं राशटीत्वं गौरवाः । अत्रार्थः ।

५१—नैसर्गिकीति । सुरभिणः कुसुमस्य इत्य-
र्थः । तत्र कां सुमतिं तु हस्तसि । अत्र तु

सादयनादयः । शिवता एवं तात्पर्य-
वत्साधारणवार्थः । अत्र तु सुमतिर्नै,

अत्र तु सुमतिर्नै । अत्र तु सुमतिर्नै-

५१ । अत्रापिप्यदिति । एवं क-
थ्यमित्येतिवार्थः सा । अत्र स्वते

सुकृतं तदस्तु कृतमस्त्वयं विधि-
र्यदकालमेघविततिर्व्यूयुजत् ॥ ४९ ॥

माधवः—हा प्रिये मालति, कष्टमतिवीभत्समापन्नासि ।
कथमपि तदाभवस्त्वं कमलमुखि कपालकुण्डलाग्रस्ता ।
उत्पातधूमरेखाकान्तेव कलौ शशधरस्य ॥ ५० ॥

भगवति कपालकुण्डले,

निर्माणमेव हि तदा तव लालनीयं
मा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेव ।
नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा
मूर्ध्नि स्थितिर्न मुसलैर्वत कुट्टनानि ॥ ५१ ॥

सौदामिनी—वत्स, अलमावेगेन ।
अकरिष्यदसौ पापमतिदुष्करुणैव सा ।
नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥ ५२ ॥

उभौ—(प्रणम्य ।) अतिप्रसन्नमार्यापादैः । तत्कथय का पुनस्त्व-
मस्माकमेवंविधो बन्धुः ।

कृतं भद्रमेव चन्द्रिकया कृतमित्यर्थः । अयं पुनः कृतमो विधिरकालजलदवितति-
र्विस्तारः कुमुदाकरेण व्यूयुजद्वियुक्तं चकार । अत्र चन्द्रिका मालती, कुमुदाकरो
माधवः, अकालमेघविततिः कपालकुण्डलेत्याशयः ॥ ४९ ॥ अथ माधवो मालती-
व्यापादनावस्थां चिन्तयन्नाह—अतिवीभत्समसदृशहिंसनेनातिगर्हितम् । कथ-
मपीति । अपिशब्द इवार्थे । कपालकुण्डलया प्राचीकृता त्वं कीदृश्यसीति भावः ।
यदि कदाचिदप्युत्पातधूमरेखया चन्द्रकलैका प्रस्यते तदोपमा तव सा स्यादि-
त्यर्थः ॥ ५० ॥ भगवतीति । भगवच्छब्दो ज्ञानाविशयवति । तेन प्रकृष्टज्ञानवतीति ।
निर्माणमिति । मालतीशरीरस्य महता प्रयत्नेन लालनीयनाधुर्यत्वमतिश्रुत्य
राक्षसादेर्लालनीयनाधुर्यत्वभावम् । त्वं पूतनात्वं राक्षसीत्वं नोपगाः । अयमर्थः ।
अत्र रमणीयत्वं लालने हेतुर्द्वयन्तमाह—नैसर्गिकीति । सुरभिणः कुसुमस्य स्वाना-
विकी स्थितिः प्रसिद्धा स्मिरत्येव । ननु इत कष्टं मुसलैर्न तु कुट्टनानि । अत्र तु
कपालकुण्डलायाः प्रकृष्टज्ञानत्वेन संवन्धादयनाशयः । यत्किल त्वं तादृशप्रकृष्ट-
ज्ञानतया विचारयति न तावन्मालती तव साक्षादपकारिणी । न च ते शुद्धव्यव-
यर्थं सा व्यापादेता । निर्वाणार्णवैरा स्यात् मालती ते । तदर्थदानमिगन्मायन-
विदिकलो वर्तते । तदाश्रावयेत्याशयः ॥ ५१ ॥ अकरिष्यदिति । कलौ क-
पालकुण्डले मालतीमरणरूपं कर्म पापमद्वारेष्वरिल्लिङ्गित्करुणैव सा । तत्र स्वाने

मकरन्दः—इयमार्या योगीश्वर्यस्य मालत्यभिज्ञानस्योपनेत्री ।

माधवः—(सकरुणं कृताञ्जलिः ।) आर्षे, प्रसीद । कथय, जीवति मे जिया सा ।

सौदामिनी—वत्स, समाश्वसिहि । जीवति सा कल्याणी ।

माधवमकरन्दौ—(समुत्थास ।) आर्षे, यत्नेवं कथय क एष वृत्तान्त इति ।

सौदामिनी—अग्नि पुरा करालायतनेऽपौरघण्टः कृपाणपा-
निर्जापादितः ।

गाथाः—(पात्रेणम् ।) आर्षे, निरम । ज्ञातो वृत्तान्तः ।

मकरन्दः—सद्यो, क इव ।

माधवः—किमन्यत् । सकामा कपालकुण्डला ।

मकरन्दः—आर्षे, अप्पेवम् ।

सौदामिनी—एवं यथा निवेदितं वत्सो न ।

मकरन्दः—भोः, कष्टम् ।

कृष्णमकरेण शरदिन्दुचन्द्रिका

शरदिन्दुचन्द्रिका शरदिन्दुचन्द्रिका

तत्रमोऽङ्कः ।

२२९

एकक्षणदुटितसंघटितप्रमोह-

मानन्दशोकशवलं समुपैति चेतः ॥ ५५ ॥

तदत्र क्रान्तारावसाने सहासद्वर्गेण प्रविष्टां भगवतीमनुदत्त
दृष्टान्तमेवं कथयामि ।

(इति तिष्कन्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवे तत्रमोऽङ्कः ।

सौदामिनी—शास्त्रं सख्येतत् । (उत्थाय ।) इयमिदानीमं
 गुरुनर्गात्पक्ष्मन्त्रयोगाभियोगजाम् ।
 इनामाकृषिणीं सिद्धिभातनोभि शिवाय वः ॥ ५३ ॥

(उत्थायः शिवाय ॥)

माकरन्दः—आश्चर्यम् ।

व्यतिकर इव भीमस्तामसोर्वेद्युतश्च
 शण्डमुपाहृतवदुर्वृत्तिरुद्धूय शान्तः ।

(व्यतिकर । शण्डम् ।)

कृष्णमिदं न वयस्यावृत्तिकोतकियन्तम्

(कृष्णम् ।)

पुनरपि हि मदिष्यते येन योषीन्परीयम् ॥ ५४ ॥

(पुनरपि । मदिष्यते । योषीन्परीयम् । यपि च ।)

ननु वा ज्ञापयति तन्मन्त्रं

महान् ज्ञापयन्तस्वर्गं नः ।

एकक्षणवृद्धितसंवटितप्रमोह-

मानन्दशोकशत्रुं समुपैति चेतः ॥ ५५ ॥

तदत्र कान्तारावसाने सहासद्वर्गेण प्रविष्टां भगवतीमनुवृत्त्य
वृत्तान्तमेतं कथयामि ।

(इति निष्कान्ताः सर्गे ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवे नवमोऽङ्कः ।

न वृद्धितो मालतीविषयः पश्चान्नाथवदतीनसंवटितो मोहो यत्र मनसि
तत्तच्छु ॥ ५५ ॥ कामन्दकपेवातीन्द्रिदासं दर्शितोऽप्युर्ध्वं विचरन्नेति तस्यै
निवेदयामि ॥

तत्रस्तान्निध्या प्रवृत्तारण्यवरेऽत्र भवभूतेः ।

तत्रोत्तरे मन्दरमहत इती व्याहृति गान्यः ॥

इति श्रीमान्मद्रेपत्य वृत्तौ विद्युपस्तावल्यां मालतीमाधव-
टीकायां नवमोऽङ्कविरणम् ॥

सौदामिनी—ज्ञास्यथ खल्वेतत् । (उत्थाय ।) इयमिदानीमहं
गुरुचर्यातपस्तत्रमन्त्रयोगाभियोगजाम् ।
इमामाकर्षिणीं सिद्धिमातनोमि शिवाय वः ॥ ५३ ॥

(समाधवा निष्कान्ता ।) :

मकरन्दः—आश्चर्यम् ।

व्यतिकर इव भीमस्तामसोवैद्युतश्च
क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुद्धूय शान्तः ।

(विलोक्य । सभयम् ।)

कथमिव न वयस्यस्तत्किमेतत्किमन्यत्

(विचिन्त्य ।)

प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम् ॥ ५४ ॥

(सवितर्कम् ।) किमयमनर्थं इति संप्रति मूढोऽस्मि । अपि च ।

अस्तोकविस्मयमविस्मृतपूर्ववृत्त-

मुद्भूतनूतनभयज्वरजर्जरं नः ।

यदि तत्परिपन्थिनी विरोधिनी नाहमभविष्यम् । एतेन हतवत्येव परं न तु व्यापा-
दितवतीत्याश्वासयति ॥ ५२ ॥ सौदामिनी । ज्ञास्यथ फलेनैव याहं भवतो रिखा-
शयः । गुर्विति । गुरुचर्याविशिष्टमनुष्ठानम्, तपश्चान्द्रायणादि, तन्त्रं मण्डलवर्त-
नादि, मन्त्रस्वाराप्रभृतिदेवीनां तन्त्रस्य वागमस्य वा मन्त्रः, योगः समाधिः एष्वभि-
योगादन्यासाज्जातामिमामाकर्षिणीं सिद्धियुष्माकं कल्याणाय विस्तारयामि ॥ ५३ ॥
मकरन्देनानुपलक्षिता समाधवा ॥ व्यतिकर इति । व्यतिकरो विवर्तः, मिथो-
भावो वा । भीमो भयंकरः । तमोमयो विद्युन्मय इवोपहतचक्षुर्वृत्तिर्निरस्ततद्विप-
यनिरूपणशक्तिः । क्षणमात्रमुत्पाद्यास्तमितः । विद्याप्रभावादेवं महान्धतमसं महा-
न्प्रकाशश्चासीदित्यर्थः । प्रशान्ते व्यतिकरे माधवमपश्यन्कथमिह न वयसः ।
कपालकुण्डलाप्रेरिता माधवं श्रीपर्वतं नीतवतीति सभयत्वे बीजम् । किमन्यदिति
योगीश्वरीत्वेन योगसिद्धिरूपेण माहात्म्येन प्रभवति । माधवमपहर्तुं कृतवतीत्येवमा-
शयः ॥ ५४ ॥ किमयं माधवापहरणरूपो व्यापारो मालतीसमागमरूपेनानुरूपः
किमप्यसदृशकर्मप्रतिपादकत्वेनानुरूपं इत्यर्थः । अस्तोकिति । आनन्दशो-
कान्वां शवल्लमसंभिन्नत्वं च गच्छति । अस्तीवाश्रयं तावद्वातिकरदर्शनेन तथा
तादृगश्चर्यप्रभावादविस्मृतमालतीव्यापादादिरूपानुभूतवृत्तम्, तथोत्पन्नप्रत्यप्रमाध-
वानिष्टशब्दानितमयसंतापज्वरम्, तथैकस्मिन्नेव क्षणे पूर्वं सौदामिन्या वाक्यदाने-

कामन्दकी—(सविशेषलेदम् ।) हा वत्सौ,

अभिनवरागरसोऽयं भवतोः कृतकौतुकः परिप्वङ्गः ।

लवलीलवङ्गयोरिव नियतिमहादात्ययाभिहतः ॥ ३ ॥

लवङ्गिका—(सोद्वेगम् ।) हृदास, वज्जमजहिष्यज्ज, सञ्जहा णि-
संसेसि । (इति हृदयमाहृत्य पतति ।)

मद्यन्तिका—सहि लवङ्गिए, णं भणामि खणमेत्तं वि दाव
समस्सस ।

लवङ्गिका—मद्वन्तिए, किं करेमि । दिद्वज्जलेदपडिवद्वणि-
च्चलं विअ जीदिदं मं ण परिच्चवदि ।

कामन्दकी—वत्से नालति, जन्मनः प्रभृति वद्वभतरा ते लव-
ङ्गिका । तस्किमुज्जिहानर्जावितां नानुकम्पसे । इयं हि
उज्ज्वलालोकया लिग्धा त्वया त्यक्ता न राजते ।
मलीनससुखी वर्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥ ४ ॥

१. एतादा, वज्जमपहृदय, सर्वथा नृशंभममि ।

२. मखि लवङ्गिके, ननु भणामि दणमाजमपि तावत्समाश्रयित्ति ।

३. मद्यन्तिके, विं. करेमि एतद्वज्जलेपप्रतिच्छरणिः परिद्व वर्तिः मं
परित्यजति ।

दशमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कामन्दकी मद्यन्तिका लवङ्गिका च ।)

कामन्दकी—(सकृष्णं साक्षम् ।) हा वत्से मालति, मदङ्गालं-
कारिणि, कासि । देहि मे प्रतिवचनम् ।

आ जन्मनः प्रतिमुहूर्तविशेषरम्या-
प्याचेष्टितानि तव संप्रति तानि तानि ।
चाट्टनि चारुमधुराणि च संस्मृतानि
देहं दहन्ति हृदयं च विदारयन्ति ॥ १ ॥

अपि च । पुत्रि,

अनियतरुदितस्मितं विराज-
त्कतिपयकोमलदन्तकुञ्जलाग्रम् ।
वदनकमलकं शिशोः स्मरामि
स्खलदसमञ्जसमुग्धजल्पितं ते ॥ २ ॥

इतरे—(साक्षम् ।) हां पिअसहि, सुप्पसण्णमुहचन्दसुन्दरि,
कहिं गदासि । को दे सरीरस्स देवदुब्बिलासपरिणामो एक्का-
किणीए उवणदो । हा महाभाअ माधव, उदिअत्थमिअमहूसवो दे
जीअलोओ संउत्तो ।

१. हा प्रियसखि, सुप्रसन्नमुखचन्द्रसुन्दरि, क्व गतासि । कस्ते शरीरस्य
द्वैवदुर्विलासपरिणाम एकाकिन्या उपनतः । हा महाभाग माधव, उदितास्त्र-
मितमहोत्सवस्ते जीवलोकः संवृत्तः ।

अथ मालतीहरणानन्तरं माधवमकरन्दयोरवस्थानुकारार्थं तदनुगुणव्यापारः
कथितः । कामन्दक्यादीनामाप्तजनानां कृत्यविशेषप्रतिपादनार्थं निर्वर्णसंधिह-
पोऽष्टः प्रारभ्यते—ततः प्रविशतीति । साक्षमिति कृष्णारसस्यैव लिङ्गम् ।
आ जन्मन इति । वत्से, जन्मदशात् आरभ्य जातानि तव चेष्टितानि स्वभा-
वाच्छुभान्यङ्गव्यापारादीनि प्रतिमुहूर्तं विशेषेण रम्याणि चाट्टनि प्रीत्युत्पादकानि ।
चारुणि नेत्रमुखादिजनकानि मधुराणि तद्द्वारा मनोमन्दकानि संस्मृतानि देहं
दहन्ति हृदयं च विदारयन्ति । अनेन शरीरमनःपीडोक्ता ॥ १ ॥ अनिय-
तेति । तत्र शिशोर्वालायास्तद्वदनपत्रं स्मरामि । तद्विशेषणानि—अनियतादीनि ।
अनियतेऽव्यवस्थे रुदितस्मिते विपादहर्षलिङ्गे यत्र तादृक् । तथा विराजत्कतिपयम-
नोदरदशनमुकुलाद्गुरम् । तथा संपूर्णाकाङ्क्षायोग्यतासतिमदर्थप्रतिपादकमनोदरज-
ल्पितम् ॥२॥ इतरे । लवङ्गिकामद्यन्तिके साक्षमाकाशगापितत्वेन वदत इत्यर्थः ।

कामन्दकी—ननु लवङ्गिके, कामन्दक्यपि नातः परं वत्सा-
वियोगेन जीविष्यति । समश्वायमुत्कण्ठावेग आवयोः । किञ्च,
संगमः कर्मणां भेदाद्यदि न स्यान्न नाम सः ।

प्राणानां तु परित्यागे संतापोपशमः फलम् ॥ ७ ॥

लवङ्गिका—जहाँ तुझे आणवेत्य । (इत्युत्तिष्ठति ।)

कामन्दकी—(सदयं वीक्ष्य ।) वत्से, मदयन्तिके ।

मदयन्तिका—किं^३ आणवेध । अग्रेसरीहोहि चि । अवहिदक्षि ।

लवङ्गिका—सँहि, प्रसीद । विरम एत्तो अत्तणो वावादणादो ।

मा अ एणं जणं विसुमरेसि ।

मदयन्तिका—(सञ्ज्ञोपमेव ।) अपेहि । णक्षि दे वसंवदा ।

कामन्दकी—हन्त, निश्चितं वराक्या ।

१. यथा यूयमाज्ञापयथ ।

२. किमाज्ञापयथ, अग्रेसरीमवेति । अवहितास्मि ।

३. सखि, प्रसीद । विरमैतस्मादात्मनो व्यापादनात् । मा चैनं जणं
विसुरिष्यसि ।

४. अपेहि । नास्मि ते वशंवदा ।

करोतु, येन जन्मान्तरेऽपि तावत्प्रियसखीं प्रेक्षिष्ये । संगम इति । मरणदि-
न्तायाः संगमो भविष्यतीत्याशङ्क्य यद्यपि शुभाशुभकर्मणां भिन्नलोकप्राप्तिहेतुना
भेदात्कदाचित्संगमः स्यान्न वा स्यान्नाम । तत्फलं मरणफलं भवतु । माण्डी-
मरणरूपदुःखोपशमरूपं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ लवङ्गिका । यथा यूयमाज्ञाप-
यथ । उत्तिष्ठति पतनायेति श्लेषः ॥ कामन्दकी । सदयं लवङ्गिकां वीक्ष्य ।
लवङ्गिकां धारयेति वस्तुमक्षमा मदयन्तिकामाकारयति । मदयन्तिवा तु माण्डी-
विद्योगदुःखसहमाना लवङ्गिकापिनाशमपि द्रष्टुमसमर्थाः—मदयन्तिका । वि-
माज्ञापयेति । लवङ्गिकादारत्नप्रेतरीभवेति । अवहितस्मि तावदात्मनि त्वया
व्यापारे ॥ लवङ्गिका । सखि, प्रसीद । विरमैतस्मादात्मनो व्यापादनात् । ज्ञान-
नष्टिरस्य—मा चैनं जणं विसुरिष्यसि ॥ मदयन्तिका । विरमरेतस्मि हेतु-
गिथया लवङ्गिकां शोषोपमेव—अपेहि । नास्मि ते वशंवदा । अवश्यं मरण-
नीत्याशयः । वशंवदा वा भवत्यतः सैव सतिष्यतीत्याशयः । कामन्दकी ।
निश्चितं एतरीरपातनवर्माणया । दरपील्लवङ्गिकायाम् । मदयन्तिका कामन्दका-
मण्डीतस्मात्तनो जीविष्ये इत्यस्य लक्ष्यं मन्ता वदस्ये जीविष्ये इति प्रकथयति ।

कथं त्वं कल्याणि, कामन्दकीं त्यजसि । नन्वकरुणे, मदीयचीवरा-
ञ्चलोष्मणैव ते प्रगुणितान्यङ्गानि ।

स्तन्यत्यागात्प्रभृति सुमुखी दन्तपाञ्चालिकेव
क्रीडायोगं तदनु विनयं प्रापिता वर्धिता च ।

लोकश्रेष्ठे गुणवति वरे स्थापिता त्वं मयैव

स्नेहो मातुर्मयि समधिकस्तेन युक्तस्तवापि ॥ ५ ॥

(सवैकव्यम् ।) हा चन्द्रमुखि, संप्रति निराशास्मि संवृत्ता ।

अकारणस्मेरमनोहराननः

शिखाललाटार्पितगौरसर्षपः ।

तवाङ्कशायी परिवृत्तभाग्यया

मया न दृष्टस्तनयः स्तनंधयः ॥ ६ ॥

लवङ्गिका — भवति, प्रसीद । णिस्सहम्मि जीविदुव्वहणे । साहं
इमादो गिरिप्पपादादो अत्ताणं अवधुण्णिअ णिव्वुत्ता भविस्सं । तथा
मे भवदी आसिसं करेदु, जेण जम्मन्तरे वि दाव पिअसहिं पेक्खिस्सं ।

१. भगवति, प्रसीद । निःसहास्मि जीवितोद्वहने । साहमस्माद्गिरिप्रपा-
तादात्मानमवधूय निर्वृत्ता भविष्यामि । तथा मे भगवत्याशिषः करोतु, येन
जन्मान्तरेऽपि तावत्प्रियसखीं प्रेक्षिष्ये ।

सूत्रमालावर्तिः श्लिग्धा तैलपूर्णापि तथा शिखासंयोगदग्धत्वान्मलीमसमुत्ती न
राजत इत्यर्थः । 'आलोकौ दर्शनोऽस्ती' इत्यमरः ॥४॥ मदुत्सन्नवासेनेव चिर-
प्रवृद्धायास्तवाङ्गानि मदीयवप्राञ्चलोष्मणा वृद्धिं गतानीत्यर्थः । स्तन्येति । मातुः
स्तन्यपानत्यागादारभ्य मयैव तं बालक्रीडनकर्म क्रीडायोगं तदनन्तरं कलाशा-
स्त्रशिक्षितं प्रापिता तथा वृद्धिं नीता । लोकश्रेष्ठकुलीनतादिगुणवति प्रशस्तवरे, एवं
मयैव स्थापिता न पितृभ्यामित्याशयः । तेन हेतुसमूहेन मातुः सकाशात्समधिकः
स्नेहस्तवापि युक्तो भवेत् । यथा गजदन्तमयी पाशाश्लिका पुत्रिकाद्येनाभिमन्य-
माना गुणवति प्रशस्तगुणे व्यवस्थापिता बालक्रीडायोगादिकं नीयते तदनन्तरं
वरे स्थाप्यत इत्यर्थः । विनयः शास्त्रनिधयः ॥ ५ ॥ अकारणेति । परिगो-
पयोग्यभाग्यहीनया मया लवङ्गिकाद्यद्यामनायोग्यस्तनयो नावलोकितः । तनय-
विशेषणान्याह — अनुपलक्षितकारणं यदस्मानं तेन मनोहराननः । अथ रक्षार्थं शि-
खात्क्याटयोर्दत्तं श्वेतमपैपं यम् । अकारणपित्रादिविषयक्षेदेन मनोहरानन इति
पाठान्तरम् ॥६॥ लवङ्गिका । भगवति, प्रसीद । निःसहास्मि जीवितोद्वहने । साह-
मस्माद्गिरिप्रपातादात्मानमवधूय निर्वृत्ता भविष्यामि । तथा मे भगवत्याशिषः

(नेपथ्ये ।)

कथमतिदारुणो जनावमर्दः संप्रवर्तते ।

मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः

सांसारिकेषु विषयेषु च जीविते च ।

निश्चित्य बहिषतनाय सुवर्णविन्दु-

नभ्येति शूरिवशुरित्यधुना हताः स्मः ॥ ९ ॥

मदयन्तिकालवङ्गिकै—इति मालतीनाह्वयणं दंसणञ्छुदयो
इति अत्राहिदं अ ।

कामन्दकीमकरन्दौ—दिश्या । कष्टं भोः आश्चर्यम् ।

किमयमसिपन्नचन्द्रनरसञ्छटासारयुगपदवपातः ।

अनलस्फुल्लिङ्गकलितः किमयमनम्रः सुधावर्षः ॥ १० ॥

संजीवनौषधिविषयतिकरमालोकतिमिरसंभेदम् ।

अद्य विधिरशनिशशधरमयूखसंबलनमनुकुरुते ॥ ११ ॥

(नेपथ्ये ।)

हौ ताद, विरम । अमुषासि ते वदनकमलदंसणस्त पर्याद ।

१. इति मालतीनाधवयोर्दरानाम्युदयो इदित्यत्याहितं च ।

२. हा तात, विरम । उत्सुकामि ते वदनकमलदर्शनम् । पर्याद । सं-

पत्न्याद्विरताः सर्वः ॥८॥ नेपथ्य इति । दारपटुः राजनवल्लसत्तनस इदृषा
उमर्दः । मालतीति । पुनरपि, तर्धदापहतेति सामान्यतोऽधिगम्य जाता सांसा-
रिकेषु संसारभूतेषु विषयेषु जीवितेषु कोपरतमनाः पुनश्च तमेकारणं विहित
विप्रियेकनाय सुवर्णविन्दुसंहर्यं दिवाद्यतनमभ्येतीति हताः स्म इति परिकल्पनाः
॥९॥ मदयन्तिकालवङ्गिकै । इति मालतीनाधवयोर्दरानाम्युदयो इत्यत्र
एव जन्तः । इदित्यत्याहितं महातीतिः शूरिवशुरित्यधुना । कामन्दकीमकर-
रन्दौ । मालतीनाधवयोश्छुदयोः सहयोः शूरिवशुरहनप्रवेशनात् इत्येवं । शिखर-
निति । शिखरं शूरिवशुरहनप्रवेशप्रदेशमात्रं शिखरमत्रात्तद्वदन्तीति इत्ये-
वमन्तरात्तद्वदन्तीति इत्येवम् । एतदुक्तयोऽपि ह्यने । शिखरं शूरिवशु-
रोऽपि दिवा देहदहनवनात् इत्यर्थः ॥ १० ॥ संजीवनैति । अद्य शिखरं शिख-
रमात्रं सद्यः शिखरमात्रमिति । शिखरं शिखरं शिखरं शिखरं शिखरं शिखरं
तेन शिखरमुकुरुते । एतदा इति इति । शिखरं शिखरं शिखरं शिखरं शिखरं
शिखरयोः शिखरः शिखरः । एतदा इत्येवम् । शिखरं शिखरं । ११ ।

मदयन्तिका—(स्वगतम् ।) णाह मंअरन्द, णमो दे ।

लवङ्गिका—भैअवदि, अअं एव्व महुमदीसोत्तसंदाणिदपवि-
त्तमेहलो महीहरविटङ्को ।

कामन्दकी—कृतमिदानीं प्रस्तुतान्तरायेण ।

(सर्वाः पतितुमिच्छन्ति ।)

(नेपथ्ये ।)

आश्चर्यम्,

व्यतिकर इव मीमस्तामसो वैद्युतश्च
क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुद्भूय शान्तः ।

कामन्दकी—(विलोक्य साद्भुतहर्षम् ।)

कथमिह मम वत्सस्तत्किमेतत्

मकरन्दः—(प्रविश्य ।)

किमन्य-

त्प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम् ॥ ८ ॥

१. नाथ मकरन्द, नमस्ते ।

२. भगवति, अयमेव मधुमतीस्रोतःसंदानितपवित्रमेखलो महीधरविट-
टङ्कः ।

मदयन्तिका । नाथ मकरन्द, नमस्त इति ॥ लवङ्गिका । भगवति, अयमेव
मधुमतीस्रोतसः संदानितरवेन पवित्रमेखलो महीधरविटङ्कः । 'कण्ठेत्पालिकायां
तु विटङ्कं पुंनपुंसकम्' इत्यमरः । मधुमती नदी ॥ कामन्दकी । प्रस्तुतमत्र
मरणम् । तदन्तरायः कालक्षेपरूपः ॥ व्यतिकर इति श्लोको व्याख्यातपूर्वः ॥
कामन्दकी । साश्चर्यं सहर्षं च । वदतीति शेषः । अयमीदृशो व्यतिकरः सं-
प्रदायोपदेशपरस्परपरिपक्षसमाधिप्रभवप्रकृष्टाभ्युदयसूचकः कथमन्यत्र संभाव्यते
मदन्तेवापि व्यतिरेकेण । तद्व्यतिकरदर्शनमद्भुतहर्षयोर्निमित्तमिति भावः । तत्कथं
मम वत्सो मकरन्दो दृश्यत इति शेषः । तद्दर्शितफलं तावद्यतिकररूपेण शुभ-
निमित्तेन व्यतिकरनिदानमप्यस्मादेव ज्ञातव्यमित्याशयः । तत्किमेतदिति का-
मन्दकीप्रश्नवाक्यैकदेशं प्रति कथाजिज्ञासापरमधिगम्य मकरन्दः प्रविश्य व-
दति—किमन्यदिति । इयं कापि योगीश्वरी प्रकृष्टयोगिनिः । तत्प्रभावादयं
व्यतिकर इत्यभिप्रायः । कामन्दकीप्रभृतिभिश्च प्रकृष्टहर्षपूर्णमाणमकरन्दनयनचे-
ष्टाभिः कुशलिनी मालती समाधयेति निर्णयमिति प्रतीयमानोऽर्थः । अत एव

कामन्दकीमकरन्दौ—महाभागे, पुनः परित्रायस्व नः ।
किमर्थमन्तर्हितासि ।

मद्यन्तिकालवङ्गिके—सहि मालदि, णं भणामि सहि मालदि त्ति । (सोत्कम्पम् ।) भगवदि, परिचाहि । चिरणिरुद्धणिस्तासणिञ्चलं से हिअवं । हा अमच्च, हा पिअसहि, तुझे दुवे वि परत्परावसाणस्स कारणं जादा ।

कामन्दकी—हा वत्से मालति ।

माधवः— हा प्रिये मालति ।

मकरन्दः—हा प्रियसखि ।

(सर्वे मोहनुपगम्य पुनः संज्ञां लभन्ते ।)

कामन्दकी—तत्किमेष झटिति पाठ्यमानादिवाञ्छुदादम्बुनिवहः परिस्खलन्नस्मान्प्रीणयति ।

माधवः—(सोच्छ्वासम् ।) अये, प्रत्यापन्नचेतनेव मालती । तथा-
हस्याः

भवति विततश्वासोन्नाहप्रणुन्नपयोधरं

हृदयमपि च खिग्वं चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।

१. सखि मालति, ननु भणामि सखि मालतीति । भगवति, परित्रायस्व । चिरनिरुद्धनिःश्वासनिश्चलमस्या हृदयम् । हा अमाल्य, हा प्रियसखि, युवां द्वावपि परत्परावसानस्य कारणं जातौ ।

वचनं भूरिवसुवह्निपतनाय सुवर्णविन्दुमन्वेतीलेवंरूपम् । तस्मादनन्तरमन्तर्हितां न पद्यामि ॥१४॥ कामन्दकीमकरन्दौ । किमर्थं विरोहितासि । मालतीविपन्निराकरणद्वारेदानीमपि भूरिवसुविनाशरूपमालतीविपन्निरासेन पुनर्नोऽस्तान्परिद्रावखेलस्यर्धः । मद्यन्तिकालवङ्गिके । सखि मालति, ननु भणामि सखि मालतीति । विलापोक्तिप्रमेदोऽयम् । भगवति, परित्रायस्व । चिरनिरुद्धनिःश्वासनिश्चलमस्या हृदयम् । हा अमाल्य, हा प्रियसखि, युवां द्वावपि परत्परावसानस्य कारणं जातौ । द्वयोरपि विनाशहेतुरित्याशयः ॥ कामन्दकी । पाठ्यमानादिदेति स्थाभाविद्वर्षदिलक्षणाकाण्डप्रवृत्ताम्भःपतननिमित्तकोचिरियम् । प्रीणयति संतर्पयति । जीवपतीस्यर्धः ॥ माधवः । प्रत्यापन्नचेतनेव प्रत्यापन्नजीवितेव । तद्विज्ञान्याह—भवतीति । प्रथमं निरुद्धः पश्चाद्वित्तनो वित्तवारितो नः श्वासोन्नाहस्त्वेन प्रवृत्तौ पयोधरौ यत्र हृदये तत्तच्छब्दः । उन्नाह उच्छ्वासः । चक्षुरपि च यन्मोहप्रभावादक्षिणमासीत्तत्प्रकृतौ तत्प्रभावे स्थितं सुगधमभूरिस्यर्धः । अत्र विज्ञेति

संभावेहि मं । कथं मम कारणादो समस्तलोकालोकान्तरालविष्कम्भनिर्मलैकम-
णिम्लैकमङ्गलप्रदीपभूतमात्मानं परित्यजसि । मया पुनरलज्जया निरनुकोशया यूयं
गिरणुकोसाय तुझे परिचिता ।

कामन्दकी — हा वत्सो, मालति ।

जन्मान्तरादिन पुनः कथमपि लज्भासि यावदयमारः ।

उपराग इव शशिकलां कवलयितुमुपस्थितोऽनर्थः ॥ १२ ॥

इतरे—हा प्रियसहि ।

(ततः प्रविशति मुग्धा मालतीं धारयन्माधवः ।)

माधवः—कष्टं भोः ।

एषा प्रवारां कथमप्यतीत्य

याता पुनः संशयमन्यथैव ।

को नाम पाकाभिमुखस्य जन्तो-

द्वाराणि दैवस्य पिधातुमीष्टे ॥ १३ ॥

मकरन्दः—सखे, अथ क सा योगिनी ।

माधवः—

श्रीपर्वतादिहाहं सत्वरमपतं तथैव सह सद्यः ।

करुणवनेचरवचनादन्तरितां तां न पश्यामि ॥ १४ ॥

भावय माम् । कथं मम कारणात्समस्तलोकालोकान्तरालविष्कम्भनिर्मलैकम-
ङ्गलप्रदीपभूतमात्मानं परित्यजसि । मया पुनरलज्जया निरनुकोशया यूयं
परित्यक्ताः ।

१. हा प्रियसखि ।

वय माम् । कथं मम कारणात्समस्तलोकालोकान्तरालविष्कम्भनिर्मलैकमङ्गलप्र-
दीपभूतमात्मानं परित्यजसि । मया पुनरलज्जया निरनुकोशया यूयं परित्यक्ताः ॥

कामन्दकी । जन्मेति । अपरोऽनर्थो भूरिवसुविनाशहेतुरनलप्रवेशरूपः कपाल-
कुण्डलामिव त्वां कवलयितुमुपस्थितः । कापालिकाभिभवक्लेशैः क्षीणत्वेन शशि-

कलामात्रसमानामनर्थं उपराग इवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ माधवः । एपेति । जन्तोः
प्राणिनो दैवस्य भाग्यस्य । पुराकृतस्य कर्मण इति यावत् । पाकाभिमुखस्य संनि-

हितसुखदुःखारूपफलदानप्रवणस्य द्वाराणीव द्वाराणि दुःखाद्युत्पत्तिनिमित्तान्तरा-
णि पुराकृतकर्माव्यतिरिक्तानि परिदृश्यमानानि निराकर्तुमीष्टे । प्रभवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥

मकरन्दः । या त्वामादाय निष्क्रान्ता सा क्व गता ॥ श्रीपर्वतादिति । श्री-
पर्वतात्तथैव योगिन्या सह सत्वरं यथा स्यादेवमत्रापतमागतोऽस्मि । वनेचरस्य

मालती—वाढम् । इमाए क्खु भववदीसंबन्धपक्खवादिणीए णि-
त्तच्चिच्च कवालकुण्डलं अत्तणो आवसहं उवणिच्च आसासिदह्मि । किं
अ केसरावलीसामिष्णाणहत्थाए इह आगत्तूण सब्बे तुल्ले संघारिदा ।

इतराः—सुप्पसण्णा णो कणिट्ठा भववदी ।

मकरन्दमाधवौ—अहो नु खलु भोः ।

अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाश्चर्यमार्यया ॥ २२ ॥

सौदामिनी—(खगतम् ।, हन्त, लज्जयति मामत्यन्तसौजन्यमे-
तेषाम् । (प्रकाशम् ।) भगवति, एतन्नहृद्यनन्दनामिनन्दितेन राज्ञा प-
द्मावतीश्वरेण भूरिवसोः प्रत्यक्षमभिलिख्य पत्रमायुष्मतो माधवस्य प्रे-
षितम् । (लेख्यमर्पयति ।)

कामन्दकी—(शुद्धीत्वा वाचयति ।) 'सत्स्यलु वः । परमेश्वरः
सनाज्ञापयति यथा,

श्लाघ्यानां गुणिनां धुरिं स्थितवति श्रेष्ठान्ववाये त्वयि

प्रत्यस्तव्यसने नहीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि ।

१. वाढम् । अनया खलु भगवतीसंबन्धपक्षपातिन्या निर्मर्त्स्य कपालकु-
ण्डलानाम्मन आवस्यसुपनीयाश्वात्तितान्मि । किंच केसरावलीसामि-
ष्णहत्तयेहागत्य सर्वे दूर्यं संघारिताः ।

२. सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती ।

लक्ष्यः। कीदृशीजम् । पुरा काले विद्यापरिग्रहसमये प्रीतिबन्धोऽवदयमावान्मानव-
संबन्धः कार्य इति प्रतिहारूपो मम समक्षे स संबन्धोऽद्यतनतादृश्येन नित्यारस-
येन स्यादित्याशयः ॥२१॥ मालती । वाढम् । सौदामिनीमनेवेत्यर्थः । अनया खलु
भगवतीसंबन्धपक्षपातिन्या निर्मर्त्स्यकपालकुण्डलानाम्मन आवस्यसुपनीयाश्वात्ति-
तान्मि । केसरावलीसामिष्णहत्तयेहागत्य सर्वे दूर्यं संघारिताः रक्षिता मरणादन्ती
पशुजना इत्यर्थः ॥ इतराः । सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती ॥ मकरन्दमाधवौ ।
अहोमय् आश्चर्ये । भोः संकुर्वी । अपीति । चिन्तनमिरपि प्रायं वस्य चिन्तारवं
परिक्षममपेक्षते । इदं तु मालतीप्रपञ्चपरम् । तस्यैव मयाऽचिन्तितं तथात्पार्थना
एतं तदन्वयेन वत्सहृत्कारिनाम्पश्यम् । एत एवाश्रयम् ॥ २२ ॥ सौदामिनी ।
एतन्पत्रिकादीनां संदीपयतित्यारयः । मरुदन्तिकयास्तु मर्दप्रतिघरेरेण हर्ष-
मिभिसम् । श्लाघ्येति । जामातरीस्तु पित्रीजम् । 'प्रसवति चिन्तयन्त्यहोवत्स्य
महासम्' इति भूरिवदयस्यसंप्रत्ययेन जामातरीं मिरुदयस्यस्येरेरेण । प्रहृष्टान्ते

कामन्दकी—अने, भद्रम् । सौदामिनि ।

माधवमकरन्दौ—कथयितुं सा भगवत्याः पक्षपातस्थानमाय-
शित्या सौदामिनी । यतः सर्वमधुना संगच्छते ।

कामन्दकी—

एवेहि भूरिवसुजीवितदानपुण्य-

संभारभारिणि चिरादसि हन्त दृष्टा ।

दद्यप्रमोदमभिनन्दय मे शरीर-

मालिङ्ग सौहृदनिधे विरम प्रणामात् ॥ २० ॥

अपि च ।

वन्द्या त्वमेव जगतः स्पृहणीयसिद्धि-

रेवंविधैर्विलसितैरतिबोधिसत्त्वैः ।

यस्याः पुरा परिचयप्रतिबद्धवीज-

मुद्भूतभूरिफलशालि विजृम्भितेन ॥ २१ ॥

मद्यन्तिकालवङ्गिके—इंअं सा अज्जा सौदामिणी ।

१. इयं सार्या सौदामिनी ।

त्कपालकुण्डलाग्रहीतनालवीपरित्राणरूपमात्मनः पुरुषार्थसाधकत्वं सूचयति । रं-
रंतनः प्रथमाक्षरीक्षः सिद्धमन्त्रेणाचार्येण प्रथमप्रकृष्टमन्त्रः प्रकृष्टशिष्यभावात्
त्याशयः ॥ माधवमकरन्दौ । कथंशब्द आश्चर्ये । पक्षपातस्थानं स्मारयति ।
वैशिष्या सौदामिनीति । स्वतन्त्रेषु स्थानेषु सौदामिनीस्तरणाद्यत्सर्वमिदं मालती
विपत्प्रतीकारव्यापाररूपमेतत्सर्वं संगच्छते संगतं भवति । युज्यत इत्यर्थः । ए-
ह्येहीति । भूरिवसुजीवितदानेन यः पुण्यसंभारस्त्रद्वारेण । जीवितदानं च माल-
तीभूरिवसुविपन्निवारणद्वारम् । हन्त हर्षे । तदीदृगल्यन्तामीष्टद्वयसंपादनेन दत्त-
प्रमोदमपि मद्दपुरालिङ्गनेनानन्दय । प्रणामाद्विरम । त्वमेव जीवितदायित्वेनानुगु-
णोत्कर्षेण च प्रणम्या मयेत्याशयः । 'गुणाः पूजास्थानं गुणेषु न च लिङ्गं न च
वयः' इत्यादिवचनात् ॥ २० ॥ एतदेवोत्तरश्लोकेन व्यक्तीकरोति—वन्द्येति ।
एवंविधैः परोपकारफलैर्विलसितैर्व्यापारैरतिबोधिसत्त्वैरतिकान्तबोधिसत्त्वैः । मनो-
गतागमेषु ब्रह्ममायापीह बोधसद्गन्धेन कथिता(?)जीवितव्ययेनापि परार्थसाधनैक-
व्यापारस्यैर्विलसितैस्त्वमेव वन्द्या जगतः । तन्मम वन्दनाद्विरमेत्यर्थः । स्पृहणीया
सिद्धिर्यस्याः सा तादृशी मन्त्रसिद्धिरस्माकमपि स्पृहणीया । यस्यास्त्व विजृम्भ-
तेनेदृशव्यापारेण तद्बीजं मालतीमाधवतरुप्रताननिधानमद्भूतप्रचुरफलशाल्यभूदे-

मालती—वाढम् । इमाए क्खु भववदीसंबन्धपक्खवादिणीए णि-
व्मच्चिअ कवालकुण्डलं अत्तणो आवसहं उवणिअ आसासिदस्सि । किं
अ केसरावलीसाभिण्णाणहत्थाए इह आगत्तूण सव्वे तुल्ले संघारिदा ।

इतराः—सुप्पसण्णा णो कणिट्ठा भववदी ।

मकरन्दमाधवौ—अहो नु खलु भोः ।

अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाश्चर्यमार्यया ॥ २२ ॥

सौदामिनी—(खगतम् ।) हन्त, लज्जयति मामत्यन्तसौजन्यमे-
तेषाम् । (प्रकाशम् ।) भगवति, एतल्लहृष्टनन्दनाभिनन्दितेन राज्ञा प-
द्मावतीश्वरेण भूरिवसोः प्रत्यक्षमभिलिख्य पत्रमायुष्मतो माधवस्य प्रे-
षितम् । (लिव्यमर्षयति ।)

कामन्दकी—(गृहीत्वा वाचयति ।) 'खस्त्यल्लु वः । परमेश्वरः
समाज्ञापयति यथा,

श्लाघ्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्ववाये त्वयि

प्रत्यस्तव्यसने महीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि ।

१. वाढम् । अनया खलु भगवतीसंबन्धपक्षपातिन्या निर्भर्त्स्य कपालकु-
ण्डलामात्मन आवसथमुपनीयाश्वासितास्ति । किंच केसरावलीसाभि-
ज्ञानहृत्स्वयेहागत्य सर्वे चूयं संघारिताः ।

२. सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती ।

लघुः । क्रीडन्दीजम् । पुरा काले विद्यापरिग्रहसमये प्रीतिबन्धोऽवश्यमावाभ्यामपल-
संबन्धः कार्य इति प्रतिहारूपो मम समक्षं स संबन्धोऽयतनतत्तादृशेन निस्वाररू-
पेण स्वादित्यादायः ॥ २१ ॥ मालती । वाढम् । सौदामिनीयमेवेत्यर्थः । अनया खलु
भगवतीसंबन्धपक्षपातिन्या निर्भर्त्स्यकपालकुण्डलामात्मन आवसथमुपनीयाश्वा-
सितास्ति । केसरावलीसाभिज्ञानहृत्स्वयेहागत्य सर्वे चूयं संघारिताः रक्षिता मरणादनी-
वन्धुजना इत्यर्थः । इतराः । सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती ॥ मकरन्दमाधवौ ।
अहोवाच आश्चर्यं । भोः संहृष्टौ । अपीति । चिन्तामणिरपि प्रार्थकस्तु चिन्तारूपं
परिश्रममपेक्षते । इदं तु मालतीप्राणप्रापरूपम् । तत्कथं मयाऽचिन्तितं तथाप्यार्थया
कृतं तदन्धेन कलत्रहृन्निनाप्यकृतम् । अत एवाश्चर्यम् ॥ २२ ॥ सौदामिनी ।
एतद्व्यक्तिकारीनां संतोषपालित्यादायः । मरुपन्तिकपास्तु भर्तृप्राप्तिचंदेसेन हर्ष-
निमित्तम् । गृह्याद्येति । जामातरीत्युक्तिर्वाक्यम् । 'प्रभवति दिव्यस्य कल्पस्य
महादायः' इति भूरित्युपचनसंप्रत्ययेन मालतीं दिव्यवन्धुं उच्यते ।

लवङ्गिका—तदीयकज्जं वि अ एतस्सि संपूरिदम् । अदो
सवप्पवारमहूसवे णच्चइ ।

कामन्दकी—एवमेतत् । अस्ति वा कुतश्चिदेवंभूतं महाद्भुतं
विचित्ररमणीयोज्ज्वलं प्रकरणम् ।

सौदामिनी—इदमत्र रामणीयकं यदमात्यभूरिवसुदेवरातयो-
श्चिरात्संपूर्णोऽयमितरेतरापत्यसंबन्धरूपो मनोरथः ।

मालती—(स्वगतम् ।) तं क्वं विव ।

मकरन्दमाधवौ—(सकौतुक्म् ।) भगवति, अन्यथा वस्तु प्रवृ-
त्तम्, अन्यथा वचनपर्यायः ।

लवङ्गिका—(जनान्तिक्म् ।) भवति, किं पडिवज्जिद्वं ।

कामन्दकी—(स्वगतम् ।) संप्रति मदयन्तिकासंबन्धेन नन्द-
नादप्रहास्यस्तशङ्काः खलु वयम् । (प्रकाशम् ।) वत्सौ, न स्वस्व-

१. तदीयकार्यमपि चैतस्सिन्संपूर्णम् । अतः सर्वप्रकारमहोत्सवे नृत्यति ।

२. तत्कथमिव ।

३. भगवति, किं प्रतिपत्तव्यम् ।

तीति सलित्तत्वे हेतुः । अत एव लवङ्गिकाह—लवङ्गिका । तदीयकार्यमपि
चैतस्सिन्संपूर्णम् । अतः सर्वप्रकारमहोत्सवे नृत्यति । कामन्दकी । एवमेत-
दथा लवङ्गिका वदति । अस्ति वा कुत्रापिदसां प्रकरणं महोत्सवप्रकरणम् ।
ऋषेरादायस्त्वयम् । अस्ति वा कुत्रचित्केनापि कविना निर्मितनेवंविधं मालती-
नाथवचनं महाद्भुतरसजनकोत्साद्यार्थं विचित्ररमणीयं विविधसंनिवेशमनोहर-
सुञ्ज्वलमनुरसवत्सुगुणं सालंकारं चेति । अत्रेदानीं कविना मुखसंधिसूचित-
चर्चवस्तुजातं निर्वहणसंधौ प्रतिबंधते । यथा वालत्सौदामिनीसमक्षमनयो-
भूरिवसुदेवरातयोः प्रवृत्तेयं प्रतिज्ञावदमावाभ्यामपत्यसंबन्धः कर्तव्य इति सू-
चितं तत्सौदामिनीवचनसंनिवेशेनैव निर्वहणे प्रतिबंधितम् ॥ मालती । तत्क-
थमिवात्र रमणीयमिति । कथमिव हि मत्पितृभूरिवसुदेवरातयोरेवंविधपरिणा-
नप्रकार इत्याशयः । मकरन्दमाधवौ । यद्वस्तु यत्प्राग्निग्रहणरूपं तदन्यथा
प्रवृत्तं संपन्नम् । वचनपर्यायो वचनप्रमथाप्रकट इत्यर्थः ॥ लवङ्गिका । भग-
वति, प्रतिपत्तमिदानीं निगूढं वाक्यतत्त्वं च भवति प्रकटवचनात् । प्रवृत्ति-
कृतं तत्किं कर्तव्यमित्याशयः । कामन्दकी । तथैव जनान्तिक्नेव वदतीति
शेषः । नन्दनस्त्यालुत्वं नदयन्तिकामकरन्दसंबन्ध एव मिलितमित्याशयः ।
प्रत्यक्षराशौ निःसङ्गाः । अन्यथा वस्तु प्रवृत्तमिति नाथवमकरन्दान्त्यालुत्वं
तदुत्तरं प्रकाशं ददाति—वत्सापिति । न सलित्यति च । भावददरा-

शिवमस्तु सर्वजगतां परहितनिरता भवन्तु भूतगुणाः ।

दोषाः प्रयान्तु शान्तिं सर्वत्र सुखी भवतु लोकः ॥ २५ ॥

कामन्दकी—एवमस्तु ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवे दशमोऽङ्कः ।

वः संप्रीतौ संजातप्रीतिसंदुक्तौ ॥ २४ ॥ अतः किमपरं प्रियतरं किमस्ति
तदप्युच्यताम् । साधयामि इत्यादिपदैः क्रमेण विप्रादिशूद्रपर्वन्ताश्च चत्वारो
वर्णा आशंसाविषयाः (?) ॥ २५ ॥

राजस्वामिप्रीत्या प्रकरपरकाकरे तु भवभूतेः ।

सारोद्धारं मन्दरमकृतं कृती व्याहृतिं कान्यः ॥

अतिदुस्सरोऽल्पमतिना पावनकर्मप्रसादनो हि सुदा ।

हारं हारं व्याहृतामाश्रित्य प्रकरणोदधिस्तीर्णः ॥

इति श्रीशिलाभट्टीयान्वयधीहरिचन्द्रसूनुोखिपुरारिपदान्नो-
जभृङ्गायमानमानसस्य धीनान्यदेवस्य कृता मालती-
माधवीयटीकायां दशमाऽङ्कविवरणम् ॥

श्लोकः ॥२॥ (नान्यन्ते ।) सूत्रधारः—अलमतिविस्तरेण ।

सभाप्रधानं पान्तु । कीदृशः । चूडायां शिखायां य आपीडस्त्रियं इन्द्रमाला
तस्याः कपालैः शुष्कशिरोस्थिपिण्डैः संकुलं व्याप्तमत एव गलन्मन्दाकिनीवारि
गङ्गाजलं यासु ताः । माला चेह कपालानामेव । यद्वा येषां कपालानि तेषाम-
न्यैर्जङ्घान्वाद्यस्थिभिरामरणार्थं तिर्यङ्माला । तत्संबद्धानि कपालानीत्यर्थः ।
तथा विद्युत्प्रायं विद्युन्निभं यल्ललाटलोचनपुटं ललाटस्थनेत्रसंपुटं तत्तेजसा वि-
निश्चा मिलिता त्विद् प्रभा यासां ताः । अत्र पुटमध्यस्थस्य समत्वनेत्रभागस्य ते-
जोमयता पुटपदेनोक्ता । तथाकठोरया कोमल्यासंपूर्णया वा केतकशिखाया केत-
क्रीडुमुभाप्रेण संदिग्धः संशयितो मुग्धो रम्यो बालो वेन्दुर्यासु ताः । हरशिरसि
किं केतकशिखेयमित्यनौचिती । तदयं संशयोऽप्यनौचित्यमूलक एवेति भावः ।
तथा भुजङ्गाः सर्पा एव बह्व्यो लतास्ता एव बलया मण्डलाकारेण स्थिताः स्रजः
पुष्पमालात्वानिर्दो बद्धो जूटो जूलको निबद्धस्रज ऊर्ध्वभागो यासु ताः ।
तदनेन जटाजूटस्यानवरतज्ञानकपिशस्यापि भुजङ्गनद्धतया तिरोहितरूपत्वेनाति-
श्यामत्वेन मेधोदयमत एव सर्पविहरणसूचनम्, गङ्गाजलगलनेन वर्षणम्,
कपालमालया बलाकावलिम्, ललाटनेत्रत्विपा विद्युदुद्द्योतम्, शिशुशशिना
च केतकशिखावत्त्वं दर्शयता मदनमदोद्दीपनमुदिरनेदुरघनसमयसूचनेन शृङ्गा-
ररसशालिताप्यस्य प्रकरणस्य कटाक्षिता । अचेतनाया जटाया अक्षयत्वं देवता-
नुभावादवधेयम् । बह्विबलयत्तगित्यत्र रूपकनामालंकारः । यत्र मिथोऽपेक्षा तत्र
अपि चेति प्रयुज्यत इति व्युत्पत्तिः ॥ २ ॥ नान्यन्त इति । उक्तलक्षणं
नाटककार्यं पद्यं नान्दी । आशीर्योगादिना नन्दयतीति नन्दः । पचाद्यच् । नन्द
एव नान्दः । प्रज्ञादित्वादप्रत्ययः । 'टिड्ढाणञ्—' इति ङीप् । नान्दी । सूत्र-
धारलक्षणं च भरते—'नाट्यस्य यदनुष्ठानं तत्सूत्रं स्यात्समीजकम् । रङ्गदैवत-
पूजाकृत्सूत्रधार उदीरितः' ॥ इति । ननु नान्यन्ते सूत्रधार इत्यसंगतम् । न हि
नान्दीपाठानन्तरं सूत्रधारो रङ्गभूमिं प्रविशति । किंतु प्रविश्य पठति । न वान्येनैव
पठनीया । सूत्रधारपठनीयत्वेनैव नान्द्या उक्तत्वात् । 'सूत्रधारः पठेन्नान्दीं मध्यमं
स्वरमास्थितः' इति वचनात् । उच्यते । नान्दीं पठित्वा सूत्रधारः प्रविशति पठति
वा । नान्यन्ते सूत्रधारस्यैव श्रुतत्वेनेयमपि तेनैव पठनीया । प्रथमं सूत्रधारः प्रवि-
शतीति नोक्तम् । महार्यं देवतानमस्कारादेरेव विधानात् । यद्वा नान्दी ताव-
द्रङ्गप्रवेशानन्तरं सूत्रधारैरेव पठनीया । नान्यन्ते सूत्रधार इति सूत्रधारसाम्या-
त्स्थापके प्रयोगः । यदाह भरतः—'नान्दीं प्रयुज्य निष्कान्तेसूत्रधारः सहानुगः ।
स्थापकः प्रविशेत्स्थानसूत्रधारगुणाकृतिः ॥ पूर्वैरङ्गं विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते ।
प्रविश्य तद्द्वपरः काव्यमास्थापयेन्नटः ॥' अत एव केचिन्नान्यन्ते स्थापक इत्येवं
पठन्ति । ननु प्रस्तावनायाः पूर्वं बहूनि नाट्याङ्गानि सन्ति तानि किमिति नोक्तानि ।
यदाह भरतः—'रङ्गप्रज्ञादनधुरैः श्लोकैः काव्यायं द्बहैः । ऋतुं कंचिदुपादाय भार-
टीं वृत्तिमाश्रयेत् ॥ भैरवैः प्ररोचनादुक्तैर्वापि प्रहसनामुखैः । सूत्रधारो नटीं ब्रूते नारियं
वा विद्वेषकम् ॥ स्वकार्यप्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्त्वा चतुरानुखम् ॥' अत एवाह—

कोचभाक् तस्मिन् । विवरानुसरणे भोगिभोगसंकोच इति जातिनियमः । तद-
 नेन महाकायस्य नासाप्रवेशयोग्यतोक्ता । प्रवेशे हेतुमाह—शूलपाणेः शिवस्य
 ताण्डवे नृत्ये सति नन्दी गणभेदस्तस्य हस्तेनाहतस्य ताडितस्य मुरजस्य मर्दलस्य
 रवेण शब्देनाहृतो यः कौमारवर्ही कार्तिकेयमयूरस्तस्य त्रासाद्भयात् । अत्र
 नन्दिहस्ताहतत्वेन मुरजस्य गमीरताररवशालिता दशिता । मयूरस्य भुजंगमो-
 जित्वेन त्रासकत्वम् । विधुतयः किट्टयः । गण्ड उड्डीनाभिरूर्ध्वं गताभिरलिमा-
 लामिभ्रंमरपङ्क्तिभिर्मुखरिताः सशब्दीकृताः ककुभो दिशो यान्तिस्ताः । तथा ची-
 त्कारो भीतकरिणां त्रासघ्वनिस्तत्सहिताः । विनायकस्य गजानवत्त्वात् । इह
 साहित्यमात्रं मत्वर्थः । तथा च भयान्मुखे विधूननचीत्कारौ युगपद्भूताविति
 भावः । जातिरलंकारः । विधुतेरचेतनत्वेऽपि देवतानुभावादेव रक्षणकर्तृत्वम् ।
 अत एव त्रस्तस्यापि तत्कर्तृत्वम् । इह गम्भीरमुरजरवश्रुतिकृष्टमयूरभयेन फणिनां
 विवरानुसरणं जलदकालचिह्नम् । अत एव जलदकालमनुभाव्यैवंतत्प्रकरणवृ-
 त्तान्त इति ध्वनितम् । तथा च वक्ष्यति—‘धारासिक्तवसुंधरासुरभयः’ इत्यादि ।
 मुरजघातेन वाद्यम्, अलिमालया दिशां मुखरीकरणेन गीतम्, वदनविधूननेन
 नृत्यं च सूचयता तौर्यत्रिकमुक्तम् । चीत्कारेण नृत्यतः प्रव्यक्तपाठोऽपि सूचितः ।
 ‘कुमारः क्रौञ्चदारणः’ इत्यमरः । कुमारस्येदं कौमारम् । ‘तस्येदम्’ इत्यण् ।
 ‘मयूरो वर्हिणो वर्ही नीलकण्ठो भुजङ्गभुक्’ इत्यमरः । ‘नासा नाशा तु नासिका’
 इति शब्दभेदः । भोगः सुखे ह्यादिमृतावहेश्च फणकाययोः’ इति विश्वः ।
 उड्डीन इति उत्पूर्वाड्डीङ्घातोः क्तः । ‘ओदितश्च’ इति चकारान्तम् । ‘प्रदीनोड्डी-
 नसंघीनान्येताः खगगतिक्रियाः’ इत्यमरः । ‘दिशस्तु ककुभः काष्ठाः’ इति च ।
 ‘ताण्डवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तनम्’ इति च । ‘विनायको विघ्नराजद्वैमा-
 नुरगणाधिपाः’ इति च । विनायकस्येदं वैनायक्यम् । तस्येदमित्यण् । ‘टिड्ढाणञ्-’
 इति ङीप् । विधुतिरिति विपूर्वाङ्गजः द्वियां क्तिन् ॥ १ ॥ नाटकादौ प्रवृत्तिः
 प्रेक्षावतां सप्रयोजना । यदाह भरतः—‘न तज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न
 ताः कलाः । नासौ नयो न तत्कर्म नाटके यत्र दृश्यते ॥’ नाटके विघ्नविघाता-
 यादौ नान्दी कार्या यदाह भरतः—‘यद्यप्यज्ञानि भूयांसि पूर्वैरज्ञस्य नाटके ।
 तथाप्यवश्यं कर्तव्या नान्दी विघ्नप्रशान्तये ॥’ नान्दीलक्षणं च भरते—‘देव-
 द्विजन्तृपादीनामाशीर्वचनपूर्विका । नान्दी कार्या बुधैर्यत्नात्प्रमस्कारेण संयुता ॥
 गङ्गा नागपतिः सोमः स्वधानन्दो जयाशिवः । एभिर्नामपदैः कार्या नान्दी
 कविभिरद्विता ॥ प्रशस्तपदविन्यासा चन्द्रसंकीर्तनान्विता । आशीर्वादपरा
 नान्दी योज्यैर्यं मङ्गलान्विता । काचिद्वादशपदा नान्दी काचिदष्टपदा स्मृता ।
 सूत्रधारः पटेदेनां मध्यमं स्वरमास्थितः ॥ चन्द्रसंकीर्तनं यत्र तदवीनो रसो-
 त्तमः । प्रीते चन्द्रमणि स्फीता रसथीरिति भाङ्गुकिः’ ॥ तत्र केचनपदं
 धिमक्त्यन्तमास्थिपत् । केचित्त्रिदंशस्य भागमूचिरे । तदिह द्वितीयपदशिक्षे-
 पेण पद्यद्वयेनाष्टपदा नान्दीति । बहुविघ्नशङ्कया तत्राशयं पुनर्मङ्गलमाचरन्-
 ष्टपदां नान्दीं निवाहयति—चूडापीत्यादि । भूतेशस्य हरस्य जटाशस्य

श्लोकः ॥२॥ (नान्यन्ते ।) सूत्रधारः—अलमतिविस्तरेण ।

प्रभाप्रधानं पान्तु । कीदृश्यः । चूडायां शिखायां च लापीडस्त्रियंङ्गुलमाळा
 तस्याः कपालैः शुष्कशिरोस्थिपिण्डैः संकुलं व्याप्तमत एव गलन्मन्दाकिनीवारी
 गङ्गाजलं यासु ताः । माला चेह कपालानामेव । यद्वा येषां कपालानि तेषाम-
 न्यैर्जङ्घान्वायस्थिभिरामरणार्थं त्रिषट्पत्राला । तत्संबद्धानि कपालानीत्यर्थः ।
 तथा विद्युत्प्रायं विद्युन्निभं यहलाटलोचनपुटं ललाटस्थनेत्रसंपुटं तत्तेजसा वि-
 मिश्रा मिलिता त्विद प्रभा यासां ताः । अत्र पुटमध्यस्थस्य समत्वनेत्रभागस्य ते-
 जीमयता पुटपदेनीला । तथाकठोरया कोमल्यासंपूर्णया वा केतकशिखाया केत-
 कीकुमुनाप्रेण संदिग्धः संशयितो मुग्धो रम्यो बालो वेन्दुर्यासु ताः । हराशिरस्त्रि
 क्रि केतकशिखेयमित्यर्थात् । तदयं संशयोऽप्यनौचित्यमूलक एवेति भावः ।
 तथा मुजङ्गाः सर्पा एव बहयो लतास्ता एव बलया मण्डलाकारेण स्थिताः स्रजः
 पुष्पमालास्त्वानिर्नद्धो बद्धो जूटो जूलको निवद्धस्रज लघ्वभागो यासु ताः ।
 तदनेन जटाजूटस्थानवरत्नानकपिशात्यापि मुजङ्गनद्धतया तिरोहितत्वत्वेनाति-
 श्यामत्वेन नेषोदयमत एव सर्पविहरणसूचनम्, गङ्गाजलगलनेन वर्षणम्,
 कपालमालया बलाकावलिम्, ललाटनेत्रत्रिषा विद्युदुद्घोतम्, शिशुशाशिना
 च केतकशिखावत्त्वं दर्शयता नदनमदोहीपत्तुदिरनेदुरघनसमयसूचनेन शृङ्गा-
 ररसशाब्दिताप्यस्य प्रकरणस्य कटाक्षिता । अचेतनायां जटायां लक्षयत्वं देवता-
 नुनावादवधेयम् । बहिवलयलगिलत्र रूपकनामालंकारः । यत्र लियोऽपेक्षा तत्र
 अपि चेति प्रयुज्यत इति व्युत्पत्तिः ॥ २ ॥ नान्यन्त इति । उल्लक्षणं
 नाटकार्यं पदं नान्दी । आशीर्योगादिना नन्दयतीति नन्दः । पवायच् । नन्द
 एव नान्दः । प्रहादिक्तादप्रत्ययः । 'दिष्ट्वाण्—' इति वीप् । नान्दी । सूत्र-
 धारलक्षणं च भरते—'नाट्यस्य पददुष्टानं तत्सूत्रं स्यात्सर्वाङ्गम् । रङ्गदैवत-
 पूजाङ्गसूत्रधार उदीरितः' ॥ इति । ननु नान्यन्ते सूत्रधार इत्यसंगतम् । न हि
 नान्दीपाठानन्तरं सूत्रधारो रङ्गमूर्ते प्रविशति । किंतु प्रविश्य पठति । न वान्येनैव
 पठनीया । सूत्रधारपठनीयत्वेनैव नान्द्या उल्लेखात् । 'सूत्रधारः पठेन्नान्दीं मध्यमं
 स्वरमास्थितः' इति वचनात् । उच्यते । नान्दीं पठित्वा सूत्रधारः प्रविशति पठति
 वा । नान्यन्ते सूत्रधारस्यैव श्रुतत्वेनेयमपि तेनैव पठनीया । प्रथमं सूत्रधारः प्रवि-
 शतीति नोक्तम् । नङ्कार्यं देवताननत्कारादेरेव विधानात् । यद्वा नान्दी ताव-
 द्वाङ्गप्रवेशानन्तरं सूत्रधारस्यैव पठनीया । नान्यन्ते सूत्रधार इति सूत्रधारसाम्या-
 त्स्यानके प्रयोगः । यदाह भरतः—'नान्दीं प्रयुज्य निष्कानेत्सूत्रधारः सहाङ्गः ।
 स्थापकः प्रविशेत्संस्थात्सूत्रधारमुनाहृतिः ॥ पूर्वरङ्गं विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते ।
 प्रविश्य तद्द्वन्द्वः काव्यमास्थापयेत्तदः ॥' अत्र एव केचित्तान्यन्ते स्थापक इत्येवं
 पठन्ति । ननु प्रस्तावनायाः पूर्वं बहूनि नाट्यज्ञानि सन्ति तानि किमिति नोक्तानि ।
 यदाह भरतः—'रङ्गप्रचारमधुरैः श्लोकैः काव्यार्थद्वयैः । श्रुतं चंचिदुपादाय नार-
 तीं श्रुतिनाप्रेयम् ॥ नैर्दः प्ररोचनानुत्तरेपिप्रहसनानुत्तरे ॥ सूत्रधरो नटीं ब्रूते मातिथं
 वा निरूपयन् ॥ लक्षार्थप्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्तस्य यत्तदाङ्गम् ॥' अत्र एवाह—

कोचभाक् तस्मिन् । विवरानुसरणे भोगिभोगसंकोच इति जातिनियमः । तदनेन महाकायस्य नासाप्रवेशयोग्यतोक्ता । प्रवेशे हेतुमाह—श्लेषाणेः शिवस्य ताण्डवे नृत्ये सति नन्दी गणभेदस्तस्य हस्तेनाहतस्य ताडितस्य मुरजस्य मर्दलस्य रवेण शब्देनाहूतो यः कौमारवर्ही कार्तिकेयमयूरस्तस्य त्रासाद्भयात् । अत्र नन्दिहस्ताहतत्वेन मुरजस्य गभीरताररवशालिता दर्शिता । मयूरस्य भुजंगमोजित्वेन त्रासकत्वम् । विधुतयः किदृश्यः । गण्ड उड्डीनाभिरूर्ध्वं गताभिरलिमालामिर्भ्रमरपङ्क्तिभिर्मुखरिताः सशब्दीकृताः ककुभो दिशो यानिस्ताः । तथा चीत्कारो मीतकरिणां त्रासध्वनिस्तत्सहिताः । विनायकस्य गजाननत्वात् । इह साहित्यमात्रं मत्वर्थः । तथा च भयान्मुखे विधूननचीत्कारौ युगपद्भूताविति भावः । जातिरलंकारः । विधुतेरचेतनत्वेऽपि देवतानुभावादेव रक्षणकर्तृत्वम् । अत एव त्रस्तस्यापि तत्कर्तृत्वम् । इह गम्भीरमुरजरवश्रुतिकृष्टमयूरभयेन फणिनां विवरानुसरणं जलदकालचिह्नम् । अत एव जलदकालमनुभाव्येवतत्प्रकरणवृत्तान्त इति ध्वनितम् । तथा च वक्ष्यति—‘धारासिक्कवसुंधरापुरभयः’ इत्यादि । मुरजघातेन वाद्यम्, अलिमालया दिशां मुखरीकरणेन गीतम्, वदनविधूननेन नृत्यं च सूचयता तीर्यत्रिकमुक्तम् । चीत्कारेण नृत्यतः प्रव्यक्तपाठोऽपि सूचितः । ‘कुमारः कौशदारणः’ इत्यमरः । कुमारस्येदं कौमारम् । ‘तस्येदम्’ इत्यण् । ‘मयूरो वर्हिणो वर्ही नीलकण्ठो भुजङ्गभुक्’ इत्यमरः । ‘नासा नाशा तु नासिका’ इति शब्दभेदः । भोगः सुखे रुयादिमृतावहेश्च फणकाययोः’ इति विश्वः । उड्डीन इति उत्पूर्वाड्डीङ्घातोः क्तः । ‘ओदितथ’ इति चकारात्त्वम् । ‘प्रसीनोड्डीनसंघीनान्येताः खगगतिक्रियाः’ इत्यमरः । ‘दिशस्तु ककुभः काष्ठाः’ इति च । ‘ताण्डवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तनम्’ इति च । ‘विनायको विन्नराजद्वैमातुरगणाधिपाः’ इति च । विनायकस्येदं वैनायक्यम् । तस्येदमित्यण् । ‘टिष्ठाणञ्-’ इति ङीप् । विधुनिरिति विपूर्वाङ्गः प्रियां क्तिन् ॥ १ ॥ नाटकादीं प्रश्रुतिः प्रेक्षावतां सप्रयोजना । यदाह भरतः—‘न तज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न ताः कलाः । नागो नयो न तत्कर्म नाटके यत्र दृश्यते ॥’ नाटके विन्नविधाता-दादी नान्दी कार्या यदाह भरतः—‘यद्यप्यज्ञानि भूयांसि पूर्वैरज्ञस्य नाटके । तथाप्यवश्यं कर्तव्या नान्दी विन्नप्रशान्तये ॥’ नान्दीलक्षणं च भरते—‘शिवद्विजन्मपादीनामाशीर्वचनपूर्विका । नान्दी कार्या युर्थेयन्नाप्तमस्कारेण संयुता ॥ गता नागपतिः गोमः स्वघानन्दो जयाशिवः । एभिर्नामपदैः कार्या नान्दी कविनिरदिता ॥ प्रशस्तपदविन्यासा चन्द्रमंकीर्तनाश्रिता । आशीर्वाद्परा नान्दी योज्येयं मङ्गलान्विता । कान्धिद्वादशपदा नान्दी कान्दिदशपदा स्मृता । सूत्रधारः पटेदेतां मध्यमं स्वरमाश्रितः ॥ चन्द्रमंकीर्तनं यत्र तदधीनो रगो-मः । प्रीते चन्द्रमणि स्कीता रमथीरिति भाद्रुकिः’ ॥ तत्र केयनपदं शिवकदन्तमाश्रितम् । केनिरिवदपदस्य भागमूविरे । तदिह द्वितीयपदशनिशे-केय पदद्वयेनाष्टपदा नान्दीति । बहुविन्नदृश्या तत्राशाय पुनर्मङ्गलमाश्रित-श्रुतां नान्दीं निर्वाहयति—चूडापीत्यादि । भूतेशस्य हरस्य जटाश्रिता

श्लोकः ॥२॥ (नान्यन्ते ।) सूत्रधारः—अलमतिविस्तरेण ।

सभाप्रधानं पान्तु । कीदृश्यः । चूडार्यां शिखायां य आपीडस्त्रियं इन्द्रमाला
तस्याः कपालैः शुष्कशिरोस्थिपिण्डैः संकुलं व्याप्तमत एव गलन्मन्दाकिनीवारि
गङ्गाजलं यासु ताः । माला चेह कपालानामेव । यद्वा येषां कपालानि तेषाम-
न्यैर्जङ्घान्वायस्थिभिराभरणार्थं तिर्यङ्माला । तत्संबद्धानि कपालानीत्यर्थः ।
तथा विद्युत्प्रायं विद्युन्निभं यद्गलाटलोचनपुटं ललाटस्थनेत्रसंपुटं तत्तेजसा वि-
मिश्रा मिलिता त्विद प्रभा यासां ताः । अत्र पुटमध्यस्थस्य समस्तनेत्रभागस्य ते-
जोमयता पुटपदेनोक्ता । तथाकठोरया कोमलयासंपूर्णया वा केतकशिखया केत-
कीकुमुमाप्रेण संशयितो मुग्धो रम्यो बालो वेन्दुर्यासु ताः । हरशिरसि
किं केतकशिखेयमित्यनीचिती । तदयं संशयोऽप्यनौचित्यमूलक एवेति भावः ।
तथा भुजङ्गाः सर्पा एव बह्व्यो लतास्ता एव बलया मण्डलाकारेण स्थिताः स्रजः
पुष्पमालास्त्वानिर्नद्धो बद्धो जूटो जूलको निबद्धस्रज ऊर्ध्वभागो यासु ताः ।
वदनेन जटाजूटस्यानवरतज्ञानरूपिणस्यापि भुजङ्गनद्धतया तिरोहितरूपत्वेनाति-
श्यामत्वेन नेत्रोदयमत एव सर्पविहरणसूचनम्, गङ्गाजलगलनेन वर्षणम्,
कपालमालया बलाकावलिम्, ललाटनेत्रत्रिपा विद्युदुद्घोतम्, शिशुशशिना
च केतकशिखावत्त्वं दर्शयता मदनमदोद्दीपनमुदिरनेदुरघनसमयसूचनेन शृङ्ग-
ररसशालिताप्यस्य प्रकरणस्य कटाक्षिता । अचेतनाया जटाया अक्षयत्वं देवता-
नुभावादवधेयम् । बह्विवलयस्य त्रिपा रूपकनामालंकारः । यत्र नियोगपेक्षा तत्र
अपि चेति प्रयुज्यत इति व्युत्पत्तिः ॥ २ ॥ नान्यन्त इति । उक्तलक्षणं
नाटकाद्यं पद्यं नान्दी । आशीर्योगादिना नन्दयतीति नन्दः । पचायच् । नन्द
एव नान्दः । प्रज्ञादित्वादप्रत्ययः । 'दिङ्माणञ्—' इति ङीप् । नान्दी । सूत्र-
धारलक्षणं च भरते—'नाट्यस्य यदनुष्ठानं तत्सूत्रं स्यात्सदीजकम् । रङ्गदैवत-
पूजाकृतसूत्रधार उदीरितः' ॥ इति । ननु नान्यन्ते सूत्रधार इत्यसंगतम् । न हि
नान्दीपाठानन्तरं सूत्रधारो रङ्गभूमिं प्रविशति । किंतु प्रविश्य पठति । न वान्येनैव
पठनीया । सूत्रधारपठनीयत्वेनैव नान्या उक्तत्वात् । 'सूत्रधारः पठेन्नान्दीं मध्यमं
स्तरमास्थितः' इति वचनात् । उच्यते । नान्दीं पठित्वा सूत्रधारः प्रविशति पठति
वा । नान्यन्ते सूत्रधारस्यैव श्रुतत्वेनेयमपि तेनैव पठनीया । प्रथमं सूत्रधारः प्रवि-
शतीति नोक्तम् । महत्कार्यं देवतानमस्कारादेरेव विधानात् । यद्वा नान्दी ताव-
द्रङ्गप्रवेशानन्तरं सूत्रधारैरेव पठनीया । नान्यन्ते सूत्रधार इति सूत्रधारस्यान्या-
त्स्थापके प्रयोगः । यदाह भरतः—'नान्दीं प्रयुज्य निष्क्रान्तेसूत्रधारः सहानुगः ।
स्थापकः प्रविशेत्सदात्सूत्रधारगुणाकृतिः ॥ पूर्वैरङ्गं विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते ।
प्रविश्य तद्दरः काव्यमास्थापयेद्वटः ॥' अत एव केचिन्नान्यन्ते स्थापक इत्येवं
पठन्ति । ननु प्रस्तावनायाः पूर्वं दहूनि नाट्याङ्गानि सन्ति तानि किमिति नोक्तानि ।
यदाह भरतः—'रङ्गप्रसादनधुरैः श्लोकैः काव्यार्थञ्चकैः । श्रुतुं केचिदुपादाय भार-
तीं श्रुतिनाः प्रयेत् ॥ नैरैः प्ररोचनादुत्सवोऽपि प्रहसनादुत्सवैः । सूत्रधारो नदीं ब्रूते नारियं
वा विद्मसकम् ॥ स्वकार्यप्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्त्वा यत्तरादुत्सवम् ॥' अत एवाह—

कालप्रियनाथस्य यात्राप्रसङ्गेन नानादिगन्तवास्तव्यो
 महाजनसमाजः । आदिष्टश्चास्ति विद्वज्जनपरिषदा यथा
 केनचिदपूर्वप्रकरणेन वयं विनोदयितव्या इति । तत्कि-
 मित्युदासते भरताः । पारिपार्श्विकः—(प्रविश्य ।)
 भाव, परिपन्निर्दिष्टगुणं प्रवन्धं नाधिगच्छामः । सूत्र-
 धारः—मारिष, कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहर-
 न्त्यार्थविदग्धमिश्रा भगवन्तो भूमिदेवाश्च । नटः—
 'भूम्ना रसानाम्—' इति श्लोकः ॥ ६ ॥ सूत्रधारः—

तानि । रङ्गो नृत्यं तदर्थं मङ्गलानि लोकपालयुजादीनि । 'रङ्गो नृत्ये रणङ्गिता' इति
 विश्वः । संनिपतितः सर्वत्र आगत्यैकत्र मिलितः । कालप्रियनाथस्य तद्देशदेवमे-
 दस्य । यात्राप्रसङ्गेनेति नृत्यकालसूचनम् । 'इदं घञमहः श्रीमन्महेन्द्रस्य प्रवर्तते'
 इत्यभिधानात् । वास्तव्यो वासी । महाजनसमाजो विद्वद्गोष्ठो । उदासत उदासीना
 भवन्ति । भरता नटाः ॥ पारिपार्श्विकलक्षणं भरते—'सूत्रधारस्य पार्श्वे यः प्रव-
 चन्वृत्तेऽर्थनाम् । काव्यार्थसूचनालापं स भवेत्पारिपार्श्विकः ॥' इति । भाव
 मान्यनट, परिपदा प्रेक्षकेण निर्दिष्टो गुणो यत्र तं प्रवन्धं प्रकरणम् । प्रेक्षकस्तु—
 'यच्छृष्टे नृष्टिमायाति शोके शोकमुपति च । क्रुद्धः क्रुद्धे भये भीतः स नाट्ये
 प्रेक्षकः स्मृतः ॥' इति भरतश्लोकः । पूजावाचयगर्भं प्रथमाह—कतम इति ।
 'गोष्ठं नाम च संप्रीयातपूजावाचयं च सर्वतः' इति भरतः । कतमे । विद्यन्त इ-
 त्यर्थः । आर्याः सुकुलारिसंपन्नाः । यदाह भरतः—'कुलं शीलं दसा दानं धर्मः
 सत्यं श्रुतश्रुता । जद्रोह इति चैष्वेतत्तानार्यान्संप्रचक्षते ॥' विदग्धाधट्टः परित्यक्त-
 वेदिनः । मिथ्या वेदान्तवेदिनः । भगवन्तः स्मृतिधराः । यदाह—'दिवाश्च विदि-
 गर्थव नानास्मृतिधराश्च ये । भगवानिति ते वाच्याः पुरातः किम एव च ॥'
 इति । यद्वा । आरादाता दूरं गता प्राम्यत्वारिदोषेभ्य इत्यार्याः । विदग्धाः इ-
 त्यरहस्यमनसः । मिथ्याः पूज्याः । पूज्ये मिथ्यपदं मिलं चतुश्चकारणम् । 'मटी-
 चिनिर्धेदक्षेण' इति विश्वपुराणात् । भगवन्तो शास्त्रवित्प्रदाः । भूमिदेव इ-
 षणाः । इह तद्गोहातकत्वात् प्रजापतयः । यदाह भरतः—'सुप्रतीर्ष विस्वतः स
 यत्र वार्धं प्रदास्यते । तद्गोहातकवित्याहः प्रथोत्तरमतीरम् ॥' इति । प्रवन्धे
 गुणात्—भूरेति । यत्र प्रवन्धे रसानां रसाधारिता भूय प्रवृत्तेन चरन्त
 मग्नीताः राहस्यमात्रमाणाः प्रयोगाः सन्ति । एतेनान्ये रसमन्वृत्तम् । यत्र
 प्रवन्धे विद्येतादिति मालतीमाधववदोः परस्परव्यवहाराः सौहार्देन प्रेम्णा इत्यादि
 मनोवृत्तिः । यद्वा, त्वं नाथदेवमपि धर्तव्यं इत्यदिपुत्रात्सन्वयति । यदाहम् ।
 आधोपि तं विहितं यथासुखता प्रयोगे यत्र सत् । यद्वा । तं त्वं विनोदयितुं
 परममप्यहमिच्छाम् । रसमन्वृत्तं रसमन्वृत्तं विनोदयितुं इत्यहं इत्यहं

तदामुप्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य
पौत्रः पवित्रकीर्तेर्नीलकण्ठस्यात्मसंभवो भट्टश्रीकण्ठपद-
लाञ्छनो भवभूतिनामा जातूकर्णीपुत्रः कविर्निसर्गसौ-
हृदेन भरतेषु स्वकृतिभेवंप्रायगुणभूयसीमत्साकमर्षित-
वान् । यत्र स्वस्वियं वाचोयुक्तिः । 'ये नाम—'

र्यार्थम् । यागादीनां घनसाध्यतया तेषां तदादरो न तु भोगायेति भावः । दा-
रान्पत्नीराद्रियन्ते । अपत्याय संतत्यर्थं न तु कामायेत्यर्थः । त वायुर्जावनमा-
द्रियन्ते । तपोर्यं तपश्चरणार्थं न तु व्यसनार्थम् । क्लेशबहुलं घर्न्यं कर्म तपः ।
तदनेन तेषां सर्वगुणवत्त्वं दर्शितम् । 'भूयिष्ठं भूयश्च भूरि च' इत्यमरः । 'अथ
ऋतुर्मेष्टं पूर्तं खातादिकर्मणि । दाराः पुं भूनि च' । विनिश्चयायेत्यादीं तादर्थ्ये
चतुर्थी ॥ ७ ॥ अत्र कुले जातं वानुष्यायणः । तत्रभवतः पूज्यस्य । सुगृहीतं
शोभनोच्चारणं बलिकर्णादिवन्मङ्गल्यं नाम यस्य । भट्टश्चतुःशाखाभिज्ञः । पवित्रा
पुण्या कीर्तिर्यस्य । तस्यात्मसंभवः पुत्रः । श्रीः सरस्वती कण्ठे यस्य स श्री-
कण्ठः । तद्वाचकं पदं लाञ्छनं चिह्नं यस्य सः । नाम्ना श्रीकण्ठः । प्रतिध्या
भवभूतिरित्यर्थः । 'श्रीर्वैशारचनाशोभाभारतीसरलद्रुपु' इति नेदिनीकारः । जतू-
कर्णगोत्रप्रसूता जातूकर्णी तस्याः पुत्रः । निसर्गसौहृदेन साहजिकसौहार्देन ।
ननु 'हृद्भगतिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च' इत्युभयवृद्ध्या सौहार्दमिति स्यात् । उच्यते ।
हृदित्यादीं प्रतिपदोक्तस्य प्रहणात् 'हृदयस्य हृद्रेत्—' इति हृदादेशस्यादिवृद्धिः ।
यद्वा 'संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः' इति वचनादुभयपदवृद्धेरनित्यत्वम् । यद्वा
'सुहृद्सुहृदौ मित्रामित्रयोः' इति निपातस्य सुहृच्छब्दस्यावयवो हृच्छब्दस्तदन्तो-
त्तरपदवृद्धिर्भवति । एवंप्रायगुणभूयसीं 'भूनां रसानाम्' इत्यादिप्रायैर्गुणैस्त्वचि-
तामर्षितवान्प्रयोगतोऽर्धतश्च संकलितवान् । खलु प्रसिद्धौ वाक्यभूषायां वा ।
वाचोयुक्तिर्वचनरचनम् । 'वाग्दिकवद्वह्नौ युक्तिदण्डहरेषु' इति पद्यबुद्धिः ।
संप्रति स्वकौशलदलेन सगर्वमाह—ये नामेत्यादि । इह तावद्विधाः पु-
रुषाः । केचिदहा एव । केचिदद्वैतमतमन्ननसः । काव्यरसविरसाः । इतरे सह-
यहृदयानोदिकाव्यमव्यरसनररत्तिकाः । तत्रायान्प्रत्याह—ये केचिदहा नोऽस्मा-
कमिह प्रदन्धेऽवज्ञानवधीरणं प्रपद्यन्ति ख्यापयन्ति । नाम संभावनायान् ।
संभाव्यत इव न तु वास्तवमित्यर्थः । ते किमपि किंचिदलं जानन्ति । तान्प्रति
तांशुशीलस्य मन नैव यज्ञः । न हि वधिरे गीयते । यद्वा ज्ञिरावद जाज्ञेपे ।
ते किं जानन्ति । किंतु न जानन्तीत्यर्थः । द्वितीयान्प्रत्याह—ये नाम दिक्षये ।
वैपयिकमुखदिमुखा सुमुखव इत्यावधीरणमाचरन्ति ते किमपि वाच्यनसागोचरं
परं श्रुतं जानन्ति । ते नमस्तत्त्वान्प्रति मन नैव यज्ञः । न हि सजाज्ञमधिक्य
वैपीनं चक्षत इति भावः । तन्त्यान्प्रत्याह—मनं सनादधर्मा तुल्यगुणः
सोऽपि जन उत्तम्यते जन्मान्मल्यति मियते वा तं प्रलेप यज्ञ इति भावः ।
इत्यादिशब्देन काव्यन्यनदीशब्दात् । यदुत्तमेव काव्यन्यं वदयं दुर्जनविवर्जनायेतु-

(पुरतोऽवलोक्य ।) अये, उदितभूयिष्ठ एव भगवानशेष-
भुवनद्वीपदीपकस्तपनः । तमुपतिष्ठे (प्रणम्य) 'कल्या-
णानाम्—' इति श्लोकः ॥५॥ (नेपथ्यामिमुखमवलोक्य ।)
मारिष, सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि, संनिपतितश्च भगवतः

अलमिति । अयमाशयः—पूर्वोक्तान्यङ्गानि न भवन्ति किंतु परिपदोऽभिमुखी-
करणानि । सा चेत्स्वयमेव कृतावधाना नवनाटकविलोकनोक्ता च तदन्यत्रप्रयुज्य-
मानमपि रसभङ्गाय परं भवतीति कृतं तत्प्रणयनेन । अन्यथा समाया रसविच्छेदो
भवेदिति निष्फलतेति । अये इति निपातो व्यासङ्गादिनानाकलितस्याकलनेन
संभ्रमवाचकः । अकस्मात्सूर्योदयाकलनात् । 'ततः श्लोकं पठेदेकं गम्भीरस्वरं
युतम् । देवस्तोत्रं पुरस्कृत्य यस्य पूजा प्रवर्तते ॥' इति भरतमतमनुसृत्य माङ्गलि-
कतया रङ्गद्वारपाठ्यं श्लोकमुत्थापयति—उदितेति । उदितं भूयिष्ठं बहु यस्य सः
अस्य बहुतरभाग उदितः । किञ्चिदेवोदयायावशिष्यत इति भावः । अत्र 'नेपे-
थ्यन्तमादित्यम्' इति निषेधादुदितभूयिष्ठ इत्युक्तम् । भगं ज्ञानादिसंपत्तित्तद्गान् ।
गवानित्यर्थः । उपतिष्ठे । श्लोकेनेति शेषः । तदेवाह—कल्याणानामित्या-
भो विश्वमूर्ते, सर्वमयदेव । दीव्यतीति देवो द्युतिमांस्तादृश । कल्याणानां स
माङ्गलिकानां तेजसां त्वं भाजनं पात्रमसि । अतः प्रसीद प्रसन्नो भव । मयि
पये धुर्यां नृत्यधुरंधरां लक्ष्मीं संपत्तिमपि भृशमतिशयेन घेह्यारोपय । अयं
समुच्चयार्थः । घेहीति स्थाने देहीति पाठे ददस्वैत्यर्थः । तथा हे जगन्नाथ भुक्त-
यद्यत्पापमारब्धविरुद्धं नम्रस्य मेऽस्ति तत्प्रतिजहि नाशय । यद्यदिति वं-
कायिकवाचिकमानसिकरूपं पापत्रयमुक्तम् । वीप्सा तु न तच्छब्दे
वीप्सितस्यैव तच्छब्देन परामर्शात्तथैव व्युत्पत्तेः । क्वचिद्यत्पद इव तं
वीप्सा । यथा 'यां यां प्रियां प्रैक्षत' इत्यादौ । भद्रमदोषं भद्रममीष्टं वित-
यद्वा । भद्रं भद्रमतिशयेनामीष्टं देहीत्यर्थः । किमर्थम् । मङ्गलायाशंसनं
र्थम् । तादर्थ्यं चतुर्थी । मङ्गलाय मङ्गलं कर्तुमिति वा । कीदृशाय
प्रचुराय । तदिह हरिहरादीनपास्य भानोरुपस्थानेन प्रकरणनायकस्य
सूचितम् । अत एव देहीति ब्राह्मणोचिता प्रार्थना । सुर्वभुद्रसत्त्व-
प्रभातस्यादरेण प्रकरणकथावीजसूचनमपि । तथाहि—यद्यदिति वीप्साया
घोरघण्टविमर्दसूचनम् । पापप्रतिघातानन्तरं च भद्रं भद्रमिति वीप्सा
मालतीलाभेन मकरन्दस्य च मद्यन्तिकालाभेनेष्टसिद्धिः सूचिता ।
उपदेन कपालकुण्डलापकृतमालतीलाभो विद्यालाभादिकं च सूचितम्
नेपथ्येति । नेपथ्यं रङ्गभूमिः । 'नेपथ्यं रङ्गभूमौ स्यात्' इति
मान्यो भावेति वक्तव्यः किञ्चिन्न्यूनस्तु मारिषः' इत्यमरः । म-
रुषगान्मारुषः । सूत्रधारोक्तनिर्वाहसहिष्णुरित्यर्थः । सुविहितानि भि

२ अस्य श्लोकस्य जगद्धरकृतटीकानुक्रमे तृतीयत्वेऽपि पद्यम

नेपथ्याख्यानुक्रमेण श्लोकसंख्यासंमेलनार्थम्.

तदानुप्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतान्नो भट्टगोपालस्य
पौत्रः पवित्रकीर्तिर्नीलकण्ठस्यात्मसंभवो भट्टश्रीकण्ठपद-
लाञ्छनो भवभूतिनामा जातूकर्णीपुत्रः कविर्निसर्गसौ-
हृदेन भरतेषु स्वकृतिमेवंप्रायगुणभूयसीमस्माकमर्पित-
वान् । यत्र स्वस्वियं वाचोयुक्तिः । 'ये नाम—'

र्यैर्म । चागरीनां घनसाध्यतया तेषां तदादरो न तु भोगायेति भावः । दा-
रान्वनोराद्रियन्ते । अथत्याय संतल्यं न तु कामायेत्यर्थः । त वायुर्जावनमा-
दियन्ते । तपोर्थं तपश्चरणार्थं न तु व्यसनार्थम् । क्लेशदहुलं धर्म्यं कर्म तपः ।
तदनेन तेषां सर्वगुणवत्त्वं दर्शितम् । 'भूयिष्टं भूयश्च भूरे च' इत्यमरः । 'अथ
ऋतुकर्मैर्दं पूर्तं खातादिकर्मणि । दाराः पुं भूत्रि च' । विविधवायेलादीं तादर्थ्यं
चतुर्थी ॥ ७ ॥ अत्र कुले जातं वामुष्यायणः । तत्रभवतः पूज्यस्य । सुगृहीतं
शोभनोच्चारणं बलिकर्पादिवन्मङ्गल्यं नाम यस्य । भट्टश्वतुःशास्त्रामिहः । पवित्रा
पुण्या कीर्तिर्धस्य । तस्यात्मसंभवः पुत्रः । श्रीः चरत्तवी कण्ठे यस्य च श्री-
कण्ठः । तद्वाचकं पदं लाञ्छनं चिह्नं यस्य चः । नाम्ना श्रीकण्ठः । प्रतिष्ठा
भवभूतिरित्यर्थः । 'श्रीवैशरचनाशोभाभारतीचरलद्रुपु' इति मेदिनीकारः । जतू-
कर्णगोत्रप्रसूता जातूकर्णी तस्याः पुत्रः । निसर्गसौहृदेन साहजिकसौहार्देन ।
ननु 'हृद्भ्रगतिन्वन्ते पूर्वपदस्य च' इत्युभयवृद्ध्या सौहार्दमिति स्यात् । उच्यते ।
हृदित्यादीं प्रतिपदोक्तस्य ग्रहणात् 'हृदयस्य हृद्रेत्' इति हृदादेशस्यादिशुद्धिः ।
यद्वा 'संज्ञापूत्रको विधिरनिलः' इति वचनादुभयपदवृद्धेरनिलत्वम् । यद्वा
'सुहृद्सुहृदौ मित्रामित्रयोः' इति निपातस्य सुहृच्छब्दस्यावयवो हृच्छब्दत्वदन्तो-
त्तरपदवृद्धिर्भवति । एवंप्राद्युगभूयसीं 'भूत्रां रचानाम्' इत्यादिप्रायैर्गुणैस्त्वत्ति-
तामर्पितवान्प्रयोगतोऽर्थतश्च संकलितवान् । खलु प्रतिद्वौ वाक्यभूषायां वा ।
वाचोयुक्तिर्वचनरचनम् । 'वाग्दिकप्रदयद्भ्यो युक्तिदण्डहरेषु' इति षष्ठ्यङ्गु ।
संप्रति स्वकैशल्यलेन सगर्वमाह—ये नामेत्यादि । इह तावन्निविधाः पु-
त्याः । केचिदज्ञा एव । केचिदद्वैतमतमनननसः । काव्यरसविरसाः । इतरे सह-
यहृदयानोदिकाव्यमव्यरसनररतिष्ठाः । तत्राद्यान्प्रत्याह—ये केचिदज्ञा नोऽस्मा-
कमिह प्रदन्धेऽवज्ञानवधोरणं प्रययन्ति तदाप्रयन्ति । नाम संभावनायाम् ।
संभाव्यत इव न तु वास्तवमित्यर्थः । ते क्रिमपि क्रित्तिदलं जानन्ति । तान्प्रति
तांज्ञांश्च मन नैष वदतः । न हि वधिरे गीयते । यद्वा क्रिद्यत्वाज्ञेपे ।
ते क्रि जानन्ति । क्रितु न जानन्तीत्यर्थः । द्वितीयान्प्रत्याह—ये नाम लिख्ये ।
वैषयिकमुखविमुखा नुमुस्रव इहावधीरगामाचरन्ति ते क्रिमपि वाद्यनसागोचरं
परं ब्रह्म जानन्ति । ते नमस्तत्त्वान्प्रति मन नैष वदतः । न हि सत्राजमधिहृत्य
कौपीनं च्युत इति भावः । अन्त्यान्प्रत्याह—मम सन्नामधर्मा तुल्यगुणः
सोऽपि जन उत्तल्लते जन्मान्तल्लति विद्यते वा तं प्रत्येय वदत इति भावः ।
इहात्प्रत्येन साधर्म्यमनौदल्यप । बहुदत्वेन साधर्म्यं कदमंदुर्जनविवर्जनायेत्यु-

10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

तदानुप्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतान्त्रो भट्टगोपालस्य
पौत्रः पवित्रकीर्तिर्नीलकण्ठस्यात्मसंभवो भट्टश्रीकण्ठपद-
लाञ्छनो भवभूतिनामा जातूकर्णापुत्रः कविर्निसर्गसौ-
हृदेन भरतेषु स्वकृतिमेवंप्रायगुणभूयसीमस्माकमर्पित-
वान् । यत्र स्वस्वियं वाचोयुक्तिः । 'ये नाम—'

र्यार्थम् । यागादीनां घनसाध्यतया तेषां तदादरो न तु भोगायेति भावः । दा-
रान्पत्नीराद्रियन्ते । अपत्याय संतर्प्य न तु कामायेत्यर्थः । त आयुर्जावनमा-
द्रियन्ते । तपोर्थं तपश्चरणार्थं न तु व्यसनार्थम् । क्लेशयहुलं धर्म्यं कर्म तपः ।
तदनेन तेषां सर्वगुणवत्त्वं दर्शितम् । 'भूयिष्ठं भूयश्च भूरि च' इत्यमरः । 'अथ
ऋतुकर्मैष्टं पूर्तं खातादिकर्मणि । दाराः पुं भूनि च' । विनिश्चयायेत्यादौ तादर्थ्यं
चतुर्थी ॥ ७ ॥ अत्र कुले जात आनुष्यायणः । तत्रभवतः पूज्यस्य । सुगृहीतं
शोभनोच्चारणं बलिकर्णादिवन्मङ्गल्यं नाम यस्य । भट्टश्चतुःशाखाभिहः । पवित्रा
पुण्या कीर्तिर्यस्य । तस्यात्मसंभवः पुत्रः । श्रीः चरत्स्वती कण्ठे यस्य च श्री-
कण्ठः । तद्वाचकं पदं लाञ्छनं चिह्नं यस्य सः । नान्ना श्रीकण्ठः । प्रतिष्ठा
भवभूतिरित्यर्थः । 'श्रीवैशरचनाशोभाभारतीसरलद्रुपु' इति मेदिनीकारः । जतू-
कर्णगोत्रप्रसूता जातूकर्णा तस्याः पुत्रः । निसर्गसौहृदेन साहजिकसौहार्देन ।
ननु 'हृद्गतिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च' इत्युभयवृद्ध्या सौहार्दमिति स्यात् । उच्यते ।
हृदित्यादौ प्रतिपदोक्तस्य ग्रहणात् 'हृदयस्य हृद्रेत्' इति हृदादेशस्यादिवृद्धिः ।
यद्वा 'संज्ञापूर्वको विधिरनिलः' इति वचनादुभयपदवृद्धेरनिलत्वम् । यद्वा
'सुहृद्सुहृदौ मित्रामित्रयोः' इति निपातस्य सुहृच्छब्दस्यावयवो हृच्छब्दस्तदन्तो-
त्तरपदवृद्धिर्भवति । एवंप्रायगुणभूयसी 'भूजां रजानाम्' इत्यादिप्रायैर्गुणैर्यत्कि-
तानर्पितवान्प्रयोगतोऽर्थतश्च संकमितवान् । खलु प्रतिष्ठौ वाक्यभूषायां वा ।
वाचोयुक्तिर्वचनरचनम् । 'वाग्दिक्रयदयञ्चो युक्तिदण्डहरेषु' इति पद्मलुक् ।
संप्रति स्वकौशलवलेन सगर्वमाह—ये नामेत्यादि । इह तावत्रिविधाः पु-
रुषाः । केचिदज्ञा एव । केचिदद्वैतमतमन्नमनसः । काव्यरसविरसाः । इतरे सह-
यहृदयानोदिकाव्यमव्यरसभररसिकाः । तत्रायान्प्रत्याह—ये केचिदज्ञा नोऽस्मा-
कमिह प्रवन्देऽवज्ञानवधीरणं प्रथयन्ति खयापयन्ति । नाम संभावनायान् ।
संभाव्यत इव न तु वास्तवमित्यर्थः । ते किमपि किञ्चिदलं जानन्ति । तान्प्रति
तांल्लक्ष्मीकृत्य मन नैष दत्तः । न हि वधिरे गीयते । यद्वा किञ्चिद्वाक्षेपे ।
ते किं जानन्ति । किंतु न जानन्तीत्यर्थः । द्वितीयान्प्रत्याह—ये नाम निश्चये ।
वैपयिकमुखःविमुखा मुमुक्षव इहावधीरणामाचरन्ति ते किमपि वाद्यनसागोचरं
परं द्रष्टुं जानन्ति । ते नमस्तत्त्वान्प्रति मन नैष दत्तः । न हि सम्राजमधिकृत्य
कौपीनं च्छ्यत इति भावः । अन्त्यान्प्रत्याह—मम समानधर्मा तुल्यगुणः
दोऽपि जन उत्पत्स्यते जन्मान्पत्स्यति विद्यते वा तं प्रत्येय दत्त इति भावः ।
इहात्पत्स्यतेन साधर्म्यमनौदत्साय । बहुइत्वेन साधर्म्यं कर्धर्दुर्जनविवर्जनायेत्यु-

20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

तदामुप्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य
पौत्रः पवित्रकीर्तिर्नीलकण्ठस्यात्मसंभवो भट्टश्रीकण्ठपद-
लाञ्छनो भवभूतिनामा जातूकर्णीपुत्रः कविर्निसर्गसौ-
हृदेन भरतेषु स्वकृतिमेवंप्रायगुणभूयसीमस्माकमर्पित-
वान् । यत्र स्वस्वियं वाचोयुक्तिः । 'ये नाम—'

र्यथम् । यागादीनां घनसाध्यतया तेषां तदादरो न तु भोगावेति भावः । दा-
रान्यनीराद्रियन्ते । अपत्याय संतलर्यं न तु कामायेत्यर्थः । त आयुर्जावनमा-
द्रियन्ते । तपोर्यं तपश्चरणार्थं न तु व्यसनार्थम् । क्लेशबहुलं धर्म्यं कर्म तपः ।
तदनेन तेषां सर्वगुणवत्त्वं दर्शितम् । 'भूयिष्ठं भूयश्च भूरि च' इत्यमरः । 'अथ
ऋतुकर्मैष्टं पूर्तं खातादिकर्मणि । दाराः पुं भूत्रि च' । विनिश्चयायेत्यादौ तादर्थ्ये
चतुर्थी ॥ ७ ॥ अत्र कुले जात आमुप्यायणः । तत्रभवतः पूज्यस्य । सुगृहीतं
शोभनोच्चारणं बलिकर्णादिवन्मङ्गल्यं नाम यस्य । भट्टश्चतुःशाखाभिज्ञः । पवित्रा
पुण्या कीर्तिर्यस्य । तस्यात्मसंभवः पुत्रः । श्रीः चरस्वती कण्ठे यस्य च श्री-
कण्ठः । तद्वाचकं पदं लाञ्छनं चिह्नं यस्य सः । नाम्ना श्रीकण्ठः । प्रतिष्ठा
भवभूतिरित्यर्थः । 'श्रीवेश्वरचनाशोभाभारतीचरलङ्कण' इति मेदिनीकारः । जतू-
कर्णगोत्रप्रसूता जातूकर्णी तस्याः पुत्रः । निसर्गसौहृदेन साहजिकसौहार्देन ।
ननु 'हृद्गतिन्वन्ते पूर्वपदस्य च' इत्युभयवृद्ध्या सौहार्दमिति स्यात् । उच्यते ।
हृदित्यादौ प्रतिपदोक्तस्य ग्रहणात् 'हृदयस्य हृद्रेत्—' इति हृदादेशस्यादिशुद्धिः ।
यद्वा 'संज्ञापूवंको विधिरनिल्यः' इति वचनादुभयपदवृद्धेरनिल्यत्वम् । यद्वा
'सुहृद्सुहृदौ मित्रामित्रयोः' इति निपातस्य सुहृच्छब्दस्यावयवो हृच्छब्दस्तदन्तो-
त्तरपदवृद्धिर्मवति । एवंप्रायगुणभूयसी 'भूत्रां रसानाम्' इत्यादिप्रायैर्गुणैरुपचि-
तामर्पितवान्प्रयोगतोऽर्थतश्च संक्रमितवान् । खलु प्रतिष्ठौ वाक्यभूपायां वा ।
वाचोयुक्तिर्वचनरचनम् । 'वाग्दक्पश्यन्नो युक्तिदण्डहरेषु' इति पध्वलुक् ।
संप्रति स्वकौशलबलेन सर्गवमाह—ये नामेत्यादि । इह तावन्निविधाः पु-
रुषाः । केचिदज्ञा एव । केचिदद्वैतमतममननसः । काव्यरसविरसाः । इतरे सह-
यहृदयानोदिकाव्यमव्यरसभररत्तिकाः । तत्राद्यान्प्रत्याह—ये केचिदज्ञा नोऽस्मा-
कमिह प्रवन्देऽवज्ञानवधीरणं प्रथयन्ति खयापयन्ति । नाम संभावनायाम् ।
संभाव्यत इव न तु वास्तवमित्यर्थः । ते किमपि किञ्चिदलं जानन्ति । तान्प्रति
तांल्लङ्घीकृत्य मन नैष यज्ञः । न हि वधिरे गीयते । यद्वा किञ्चिद् आक्षेपे ।
ते किं जानन्ति । किन्तु न जानन्तीत्यर्थः । द्वितीयान्प्रत्याह—ये नाम निश्चये ।
वैपयिकमुखविमुखा मुमुक्षव इहावधीरणमाचरन्ति ते किमपि वाद्यनसागोचरं
परं द्रष्टुं जानन्ति । ते नमस्तत्त्वान्प्रति मन नैष यज्ञः । न हि सम्राजमधिकृत्य
कौपीनं च्छयत इति भावः । अन्त्यान्प्रत्याह—मम समानधर्मा तुल्यगुणः
सोऽपि जन उत्पत्स्यते जन्मान्पत्स्यति विद्यते वा तं प्रत्येय यज्ञ इति भावः ।
इहाल्पहृत्वेन साधर्म्यमनौदल्याय । बहुहृत्वेन साधर्म्यं कर्दधदुर्जनविवर्जनायेत्यु-

तदामुप्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य
पौत्रः पवित्रकीर्तिर्नीलकण्ठस्यात्मसंभवो भट्टश्रीकण्ठपद-
लाञ्छनो भवभूतिनामा जातूकर्णीपुत्रः कविर्निसर्गसौ-
हृदेन भरतेषु स्वकृतिमेवंप्रायगुणभूयसीमस्माकमर्पित-
वान् । यत्र खल्वियं वाचोयुक्तिः । 'ये नाम—'

चोर्यम् । यागारीनां घनसाध्यतया तेषां तदादरो न तु भोगायेति भावः । दा-
रान्पत्नीराद्रियन्ते । अपत्याय संतत्यर्थं न तु कामायेत्यर्थः । त आयुर्जावनमा-
द्रियन्ते । तपोर्थं तपश्चरणार्थं न तु व्यसनार्थम् । क्लेशबहुलं घर्म्यं कर्म तपः ।
तदनेन तेषां सर्वगुणवत्त्वं दर्शितम् । 'भूयिष्ठं भूयश्च भूरि च' इत्यमरः । 'अथ
ऋतुकर्मं पूर्तं स्वातादिकर्मणि । दाराः पुं भूम्नि च' । विनिश्चयायेत्यादौ तादर्थ्यं
चतुर्थी ॥ ७ ॥ अत्र कुले जात आनुष्यायणः । तत्रभवतः पूज्यस्य । सुगृहीतं
शोभनोच्चारणं बलिकर्णादिवन्मात्स्यं नाम यस्य । भट्टधनुःशाखाभिज्ञः । पवित्रा
पुण्या कीर्तिर्यस्य । तस्यात्मसंभवः पुत्रः । श्रीः सरस्वती कण्ठे यस्य स श्री-
कण्ठः । तद्वाचकं पदं लाञ्छनं चिह्नं यस्य सः । नाम्ना श्रीकण्ठः । प्रतिष्ठा
भवभूतिरित्यर्थः । 'श्रीवेशरचनाशोभाभारतीसरलद्वयु' इति मेदिनीकारः । जतू-
कर्णगोत्रप्रसूता जातूकर्णी तस्याः पुत्रः । निसर्गसौहृदेन साहजिकसौहार्देन ।
ननु 'हृद्भगतिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च' इत्युभयवृद्ध्या सौहार्दमिति स्यात् । उच्यते ।
हृदित्यादौ प्रतिपदोक्तस्य ग्रहणात् 'हृदयस्य हृत्तेजः—' इति हृदादेशस्यादिवृद्धिः ।
यद्वा 'संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः' इति वचनादुभयपदवृद्धेरनित्यत्वम् । यद्वा
'सुहृद्सुहृदौ मित्रामित्रयोः' इति निपातस्य सुहृच्छब्दस्यावयवो हृच्छब्दस्तदन्तो-
त्तरपदवृद्धिर्भवति । एवंप्रायगुणभूयसीं 'भूनां रसानाम्' इत्यादिप्रायैर्गुणैरुपचि-
तामर्पितवान्प्रयोगतोऽर्थतश्च संक्रमितवान् । खलु प्रतिद्वौ वाक्यमूपायां वा ।
वाचोयुक्तिर्वचनरचनम् । 'वाग्दक्पश्यन्त्यो युक्तिदण्डहरेषु' इति पद्मलुक् ।
संप्रति खकौशलबलेन सगर्वमाह—ये नामेत्यादि । इह तावत्रिविधाः पु-
रुषाः । केचिदज्ञा एव । केचिदद्वैतमतमन्नमनसः । काव्यरसविरसाः । इतरे सह-
चहृदयानोदिकाव्यभव्यरसभररसिकाः । तत्राद्यान्प्रत्याह—ये केचिदज्ञा नोऽस्मा-
कमिह प्रबन्धेऽवज्ञामवधीरणं प्रथयन्ति ख्यापयन्ति । नाम संभावनायान् ।
संभाव्यत इव न तु वास्तवमित्यर्थः । ते किमपि किञ्चिदलं जानन्ति । तान्प्रति
तांक्ष्णीकृत्य मन नैप यज्ञः । न हि षधिरे गीयते । यद्वा किंशब्दं व्याक्षेपे ।
ते किं जानन्ति । किंतु न जानन्तीत्यर्थः । द्वितीयान्प्रत्याह—ये नाम निश्चये ।
वैपयिकसुखविमुखा मुमुक्षव इहावधीरणमाचरन्ति ते किमपि वाद्यनसागोचरं
परं ब्रह्म जानन्ति । ते नमस्त्यात्त्वान्प्रति मम नैप यज्ञः । न हि सम्राजमधिकृत्य
कौपीनं चर्यत इति भावः । अन्त्यान्प्रत्याह—मम समानधर्मा तुल्यगुणः
कोऽपि जन उत्पत्स्यते जन्माप्स्यत्यस्ति विद्यते वा तं प्रत्येय यज्ञ इति भावः ।
इहाल्पइत्वेन साधर्म्यमनौद्धत्याय । बहुइत्वेन साधर्म्यं रुदर्थदुर्जनविवर्जनायेत्यु-

तदानुप्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो मद्गोपालस्य
पौत्रः पवित्रकृतिर्नालकण्ठस्यात्मसंभवो मद्दश्रीकण्ठपद-
लाञ्छनो भवभूतिनामा जातूकर्णीपुत्रः कविर्निसर्गसौ-
हृदेन भरतेषु स्वकृतिभेवंप्रायगुणभूयसीमत्साकमर्षित-
वान् । यत्र स्वस्वियं वाचोयुक्तिः । 'ये नाम—'

योर्धम् । यागादीनां घनसाध्यतया तेषां तदादरो न तु भोगायेति भावः । दा-
रान्यदीरादियन्ते । अपत्याय संतत्यर्थं न तु कामायेत्यर्थः । त आयुर्जावनमा-
दियन्ते । तयोर्थं तपश्चरणार्थं न तु व्यस्यनार्थम् । हेराबहुलं घर्ष्यं कर्म तपः ।
तदनेन तेषां सर्वगुणवत्त्वं दर्शितम् । 'भूयिष्ठं भूयश्च भूरे च' इत्यमरः । 'अथ
श्रुतकर्मैष्टं पूर्तं खातादिकर्मणि । दाराः पुं भूम्नि च' । विनिश्चयायेत्यादां तादर्थ्ये
चतुर्थी ॥ ७ ॥ अत्र कुले जात आमुप्यायणः । तत्रभवतः पूज्यस्य । सुगृहीतं
शोभनोच्चारणं यलिकर्णादियन्मात्स्यं नाम यस्य । मद्दशनुःशास्ताभिहः । पवित्रा
पुप्या क्रीर्तिर्धस्य । तस्यात्मसंभवः पुत्रः । श्रीः सरस्वती कण्ठे यस्य स श्री-
कण्ठः । तद्वाचकं पदं लाञ्छनं चिह्नं यस्य सः । नाम्ना श्रीकण्ठः । प्रतिष्ठा
भवभूतिरित्यर्थः । 'श्रीवैशारचनाशोभाभारतीसरलद्रुपु' इति मेदिनीकारः । जतू-
कर्णगोत्रप्रसूता जातूकर्णी तस्याः पुत्रः । निसर्गसाहृदेन साहजिकसाहृदेन ।
ननु 'हृद्गतिन्धन्ते पूर्वपदस्य च' इत्युभयवृद्ध्या साहृदमिति स्यात् । उच्यते ।
हृदित्यादां प्रतिपदोक्तस्य प्रहणात् 'हृदयस्य हृद्रेत्—' इति हृदादेशस्यादिवृद्धिः ।
यद्वा 'संज्ञापूर्वको विधिरणितः' इति वचनादुभयपदवृद्धेरनित्यत्वम् । यद्वा
'सुहृद्सुहृदौ मित्रामित्रयोः' इति निपातस्य सुहृच्छब्दस्यावयवो हृच्छब्दस्तदन्तो-
त्तरपदवृद्धिर्भवति । एवंप्रायगुणभूयसीं 'भूनां रसानाम्' इत्यादिप्रायैर्गुणैर्यवि-
तामर्षितवान्प्रयोगतोऽर्थतश्च संकलितवान् । खलु प्रतिद्वौ वाक्यमूपायां वा ।
वाचोयुक्तिर्वचनरचनम् । 'वाग्दिक्रयश्चो युक्तिदण्डहरेषु' इति पद्मबुक् ।
संप्रति स्वकांशालदलेन सगर्वमाह—ये नामेत्यादि । इह तावत्रिविधाः पु-
र्याः । केचिदज्ञा एव । केचिदद्वैतमतममननतः । काव्यरसविरसाः । इतरे सह-
चहृदयानोदिकाव्यमव्यरसभररत्तिकाः । तत्राद्यान्प्रत्याह—ये केचिदज्ञा नोऽत्ता-
कल्लिह प्रवन्द्येऽवज्ञानवचीरणं प्रथयन्ति ख्यापयन्ति । नाम संभावनायान् ।
संभाव्यत इव न तु वास्तवमित्यर्थः । ते किमपि किञ्चिदत्तं जानन्ति । तान्प्रति
तांल्लक्षित्य मन नैप दन्नः । न हि बधिरे गीयते । यद्वा किञ्चिद् आज्ञेपे ।
ते किं जानन्ति । किं न जानन्तीत्यर्थः । द्वितीयान्प्रत्याह—ये नाम निश्चये ।
वैपयिकमुखत्रिमुखा मुमुक्षव इहावचीरणानाचरन्ति ते किमपि बाध्ननसागोचरं
परं ब्रह्म जानन्ति । ते नमस्यात्त्वान्प्रति मन नैप दन्नः । न हि सत्राजमधिक्य
कौपीनं च्यत इति भावः । अन्त्यान्प्रत्याह—मम समानधर्मा तुल्यगुणः
कोऽपि जन उत्पत्स्यते जन्नाप्स्यत्यति विद्यते वा तं प्रलेप दन्न इति
इहाल्पहृत्वेन साधन्यमनौदत्याय । बहुहृत्वेन साधन्यं कदर्थदुर्जनानपवर्ष

स्मृतं तर्हि । नटः—भाव, किमिव । सूत्रधारः—
अस्ति दक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् । तत्र
केचिच्चैत्तिरीयिणः काश्यपाश्चरणगुरवः पङ्क्तिपावनाः प-
ञ्चाग्रयो धृतव्रताः सोमपिथिनो ढम्बरनामानो ब्रह्मवा-
दिनः प्रतिवसन्ति स्म । 'ते श्रोत्रियाः' इति श्लोकः ॥७॥

मन्मथेच्छायाः सूत्रं सूचकम् । सूत्रं संभोगः पटारम्भकस्तन्तुर्वा । अनेनात्र
कामोद्दीपकतयौद्धत्यं गुणाय । स्वाभाविकस्य तस्य भूपणत्वमिति दर्शितम् । यत्र
चित्राश्चर्यजनिका कथा कल्पितकथत्वात् । रसमयत्वाच्चाश्चर्यम् । वाचि वचने वि-
दग्धता परिपाको निर्दोषत्वं वक्रता च यत्र । एतेनान्यनाटकादस्याधिकगुणवत्त्व-
मुक्तम् । तं प्रबन्धं नर्तितुमादिशन्ति । मिश्रा इति शेषः ॥ ६ ॥ नटः—किमिव ।
किं स्मृतमित्यर्थः । अधुना 'रुणद्धि रोदसी वास्य यावत्कीर्तिरनश्वरी । तावत्किञ्च-
यमध्यास्ते सुकृतं वैबुधं पदम् ॥' इति निजनामादिकथनफलमनुबध्य तदाचरते—
अस्तीत्यादि । दक्षिणदेशस्य शृङ्गाररसवशतया तद्देशत्वेन स्वस्य तदुभयरसव-
र्णनशक्तिरुक्ता । विदर्भेष्वित्यनेन वेदर्भांरीतिपरिचयचातुरी दर्शिता । पद्मनगरं
पद्मावती । नाम प्रसिद्धौ । न तु नामपदमभिधानार्थम् । तदा प्रकृत्यादित्वात्तृतीया
स्यादित्यवधेयम् । तैत्तिरीयिणः । तैत्तिरीयकनामशास्त्रविशेषपाठिन इत्यर्थः काश्यपाः
काश्यपगोत्राः । चरणगुरव इति चरणशब्दः शाखाविशेषाध्ययनपरिकृतापन्नजनघट्ट-
वाची । तत्र समूहे । ते गुरवः क्रियां कृत्वा वेदाध्यापयितारः । 'स गुरुर्भ्यः क्रियां
कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति' इति स्मृतेः । यद्वा चरणैः कलापादिभिर्गुरवो महान्तः ।
पङ्क्तिपावनाः पक्षी भोजनादिगोष्ठ्यां पावना भ्रमभोजिनः पवित्रा चेत्यर्थः । यद्वा
'यजुषां पारगो यस्तु सात्रां यथापि पारगः । अथर्वशिरसोऽध्येता ब्राह्मणः पङ्क्तिपा-
वनः ॥' इति लक्षिताः । पञ्चाग्रयो दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयसभ्यावसथ्यरूपाग्नि-
पञ्चकोपासकाः । धृतव्रताश्चान्द्रायणादिप्रतयोगिनः । सोमपीथिनः सोमो लतावि-
शेषो हुतशेषो वा तत्पाथिनः । अनेन सोमयागयाजिलमुक्तम् । ढम्बरनामानो
ढम्बरमुत्कर्षसूचकं कुलनाम येषां ते । यद्वा ढम्बरं प्रतिद्धं नाम येषां ते ।
'प्रतिद्धौ ढम्बरं विदुः' इति विश्वः । ब्रह्मवादिनः । वेदशा इत्यर्थः ॥ त
इत्यादि । कथितरूपाः श्रोत्रियाश्छन्दोऽध्येतारः । जन्मादिसंपन्ना ब्राह्मणा वा ।
भूरि प्रचुरम् । शाश्वतं सार्वकालिकम् । श्रुतमध्ययनमाद्रियन्ते श्रद्धयति । यद्वा
शाश्वतं नित्यगमं वेदाध्यमाद्रियन्ते । कीदृशम् । भूरि श्रुतां बहुभ्यो बहुधा
बहुभिः सदाभ्यस्तम् । किमर्थम् । घर्मस्य कर्तव्याकर्तव्यरूपस्य विनिश्चयाय
याय । वैदिककर्मणि निर्णयादेव प्रवृत्तेरिति भावः । 'श्रोत्रियश्छन्दोऽधीये'
षाग्निनिर्गमम् । 'जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्करिर्द्विज उच्यते । विद्यया
प्रव्रं त्रिभिः श्रोत्रिय उच्यते ॥' इति स्मृतिः । शाश्वतमित्यत्र
'वाचित्रा शाश्वते प्रतिषेध इति भाष्यवचनात् । तथा चोऽर्थांश्च-
। इष्टाय कर्मणे यागादिकार्यार्थम् । पूर्वाय कर्मणे साक्षादिष्टा-

देव तत्र भवतः कालप्रियनाथस्य पुरतः प्रयोगेण प्र-
 ल्यापयितुमुद्यताः । तत्सर्वे कुशीलवाः संगीतप्रयो-
 गेण मत्समीहितसंपादनाय प्रवर्तन्ताम् । नटः—
 (सृष्ट्वा ।) एवं क्रियते युष्मदादेशः । किंतु या यस्य
 युज्यते भूमिका तां खलु तथैव भावेन सर्वे वर्ग्याः
 पाठिताः । सौगतजरत्परिब्राजिकायास्तु कामन्दक्याः
 प्रथमां भूमिकां भाव एवाधीते, तदन्तेवासिन्यास्त्व-
 हमवलोकितायाः । सूत्रधारः—ततः किम् ।
 नटः—ततः प्रकरणनायकस्य मालतीवल्लभस्य माध-
 वस्य वर्णिकापरिग्रहः कथम् । सूत्रधारः—मकर-
 न्दकलहंसप्रवेशावसरे तत्सुविहितम् । नटः—तेन

जिका वृद्धा निष्कुञ्जी । एतादृशी दौल्ये प्रशस्ता । यदाह भरतः—‘विधवेक्षणिका
 दासी निष्कुञ्जी क्षित्पकारिका । प्रविश्य चाशु विश्वाचं दूतीकार्यं च विन्दति ॥’
 इति । वृद्धत्वं चास्या रूपशून्यसर्वेदश्यत्प्रगल्भत्वसूचकम् । यदाह—‘लज्जितं
 नाथेवन्तं वा रूपिणं वा तथातुरम् । दूतं वाप्यथ वा दूतीं न तु कुर्यात्कथंचन ॥’
 अन्तेवासिनी निकटशिष्या । अहं भूमिकामधीय इत्यन्वयः ॥ ततः किमिति ।
 एतावदुक्त्वा किमिति विरतोऽस्मीत्यर्थः । प्रकरणलक्षणं भरते—‘आत्मशक्त्या क-
 विर्यत्र कथां नायकमेव च । औत्पतिकं प्रकुर्वते तद्धि प्रकरणं विदुः ॥’ इदं च
 शुद्धम् । यदाह भरतः—‘द्विधा प्रकरणं तत्तु शुद्धं संकीर्णमेव च । कुलधीर-
 चितं शुद्धं संकीर्णं वेद्यया कृतम् ॥ अत्र नाटके यादृशो नियमस्तादृशः । नाय-
 कलक्षणं भरते—‘निता विनीतो मधुरस्त्यागी दक्षः प्रियंवदः । रफलोक्तः शुचि-
 वाग्नी रुडवंशः स्थिरो युवा ॥ धृत्युत्साहसृतिप्रज्ञाकलानानसमन्वितः । शूरो
 दृश्यश्च तेजस्वी शास्त्रचक्षुश्च धार्मिकः ॥ विनयः शीलसंपत्तिर्नधुरः प्रियदर्शनः ।
 त्यागः सर्वस्वदानं स्याद्दक्षः क्षिप्रकरो मतः ॥ प्रियंवदोऽनुक्तवाक्सलेहो लो-
 करञ्जकः । मितप्रलुतवाग्वाग्नी नित्यकर्नरतः शुचिः ॥ ख्यातवंशो रुडवंशः
 षोडशाक्षिशको युवा । वाय्पनःकर्ननिर्यथ न चलः स स्थिरो मतः ॥ धृतिः सर्वेषु
 या प्रीतिस्तत्साहोऽग्लानिरेव च । सृतिः कालान्तरज्ञानं प्रज्ञा तीक्ष्णमतिर्नता ॥
 कलाक्षत्र चतुःषष्टिर्नानधित्तसमुद्रतिः । शूः संभ्राननिपुणो रूपवान्दृश्य उच्यते ॥
 अतिप्रतापस्तेजस्वी शास्त्रचक्षुश्चक्षीरपरः । आत्मवत्सर्वेभूतानि यः पश्यति स धा-
 र्मिकः ॥’ इति । ननु मालतीवल्लभत्वं माधवस्य न योग्यं नाधवेन वसन्तेन समं
 वर्षाकालीनाया मालत्या जातेः संदन्धाभावात् । नैवम् । अपूर्वमेव हि पदार्थ-
 स्तार्थ योगिनीप्रभावात्संपन्नमासाद्य सहृदयहृदयचमत्कारकारिणी वैदग्ध्यमेव क-

इति श्लोकः ॥ ८ ॥ अपि च 'यद्वेदाध्ययनम्—' इति
श्लोकः ॥ १० ॥ अतो यदस्माकमर्पितं प्रियसुहृदान्भवता
भवभूतिनाम्ना प्रकरणं स्वकृतिर्मालतीमाधवं नाम त-

भयत्र विवक्षा । अथेदानीमनुत्पन्नस्य कथमुत्पादोऽत्रानुपलब्धस्य वा कथमुप-
लम्भ इत्युभययोग्यतामाह—यतः कालोऽयं निरवधिर्विगतावसानः । विपुला
महती च पृथ्वी भूमिः । तथा च तस्येदानीमनुत्पन्नस्य कालान्तर उत्पाद इहा-
नुपलब्धस्य देशान्तर उपलम्भश्च स्यादिति भावः । इह प्रथमार्धे बहुत्वेन
प्रयोगो द्वितीयार्धे एकत्वेन प्रयोगश्च न दोषः । भिन्नवाक्यार्थत्वात् । एकवा-
क्यार्थत्वे तादृक्प्रयोगस्यायोग्यतया दोषत्वात् । तथैव व्युत्पत्तेरित्यवधेयम् ।
यद्वा अवज्ञाप्रथमावसरेऽहंकारेणात्मनो गौरवाद्बहुत्वं निजसमतावसरे शान्त्या-
त्मन्येकत्वम् । यद्वा जात्यभिप्रायमेकवचनम् ॥ ८ ॥ अधुना निजगुणगरिमोप-
दर्शनेन निजग्रन्थे विदग्धादरमाह—यद्वेदेत्यादि । यत्र खलियं वाचोयुक्ति-
रित्यत्राप्यनुपज्यते । अद्वैतप्रतिपादको वेदभाग उपनिषत्तज्ज्ञानम् । योगः पात-
ञ्जलशास्त्रम् । तयोरध्ययनज्ञानयोः कथनेन किम् । अपि तु न किमपीत्यर्थः ।
यतस्ततो वेदाध्ययनादेर्नाटके कश्चिद्गुणो नास्ति । तेषां नाटकेऽनुपयोगात् । तत
इति ल्यब्लोपे पञ्चमी । तान्प्राप्य नाटके न कश्चिद्गुण इत्यर्थः । वयं सर्वमेव
विद्यः, अनङ्गतया पुनस्तदत्र न निबद्धमिति भावः । तर्ह्यत्र कवेर्वेदादिज्ञानज्ञापनं
किमर्थमत आह—यदिति । वचसां यत्प्रौढत्वं वाक्यार्थे पदं पदार्थे वाक्यं
तत्कृतिः । यथा न दैवीयं किं तु मानुषीत्यर्थे निमेषवती । चन्द्रवदित्यर्थे 'नयन-
समुत्थं ज्योतिरत्रैः' इति । यदाह दण्डी—'पदार्थे वाक्यवचनं वाक्यार्थे च
पदाभिधा । प्रौढिर्व्याससमासौ च साभिप्रायत्वमस्य च ॥' इति । यच्च वचसासु-
दारता विकटत्वं यस्मिन्सति पदानि जनो नृत्यन्तीवेति मन्यते । यद्वा, उदार-
तालंकारादिदोषशून्यत्वम् । यद्वा, उदारता गुणभेदः । यदाह दण्डी—'उत्कर्ष-
वान्गुणः कश्चिदुक्ते यस्मिन्प्रतीयते । तदुदाराश्रयं तेन सनाथा काव्यपद्धतिः ॥'
इति । यच्चार्यतो गौरवमनर्ध्यार्थता । यद्वा स्वल्पं वचनमर्थसार्थप्रसरसमर्थ-
मित्यर्थः । तद्यदि नाटकेऽस्ति ततस्तदेव पाण्डित्यवेदगध्ययोगमकं बोधकम् ।
पाण्डित्यो वेदाध्ययनादिकुशलस्तस्य भावः पाण्डित्यम् । वेदगर्व्यं रसादियोगि-
प्रबन्धवचनकौशलम् । अनेन ग्रन्थे सर्वगुणवत्त्वमुक्तम् । तत्कर्तृत्वेनात्मनः
सर्वपथीनमतिमहत्त्वमप्युक्तम्—नाटक इति । ननु नाटक इत्युक्तम् । अस्य
प्रकरणनाटकयोर्भेदात् । मैवम् । नट नृत्तावित्यस्य घञि स्थाप्ये
नाटकमिति । तथा च नाटके नाट्य इत्यर्थात् ॥ १० ॥ भूमिका व्याज-
। यदाह भरतः—'अन्यरूपैर्यदन्यस्य प्रवेशः स तु भूमिका ।' इति ।
वर्ग्याः । नटमेलकस्था इत्यर्थः । सौगतस्य बौद्धस्य । जगत्परित्रा-

१ अत्रापि नवमत्वे दशमत्वं त्रिपुरारिकृतटीकानुक्रमेण संख्यासंभेदनाथैव ।

नटः—अहमप्यवलोकिता । (इति परिक्रम्य निष्क्रान्तौ ।)

प्रस्तावना ।

पृ० प०

१० ५ ०नेपथ्ये कामन्दक्यवलोकिते प्र० ।

११ १ ०रभिमतः पाणिग्रहः स्यात्० । ५ ०चित्तविक्रमेवो० ।

७ ईरिसे आ आसे० ।

११ ८ तर्हि उक्त्वण्डिद० । ९ णिडज्जिब्दि ।

नीतिग्रन्थभेदत्वं वेत्तीति कामन्दकी । 'तदधीते' इत्यप्, डीप् च । अनया नामन्युत्पत्त्या नीतिवेदिताबोधनेन प्रकृतसिद्धहेतुतोषा ॥ तदन्तेवासिनी अवलोकिता दृष्टिरिति कार्यसिद्धिदृष्टेरपि कार्यसिद्धिहेतुतोषा । तदुत्तेजनिकेति । निष्क्रान्तौ । सूत्रधारनटाविति शेषः ॥ प्रस्तावनेति । निवृत्तेति शेषः । एतल्लक्षणं भरते—'नटी विदूषको वापि पारिपार्थिक एव वा । सूत्रधारेण सहिताः संलापं यत्र कुर्वते ॥ आमुखं नाम तस्यैव सैव प्रस्तावना नता' इति । परिवृत्य पुनरागत्य । रक्षा पट्टिका लोहितपट्टिका नेपथ्यमलंकारो यद्योस्ते ॥ अद्युना कामन्दकी समस्तप्रकरणोपयुक्तमुपक्षेपमाह—अपीत्यादि । यदाह—'काव्यायंस्य समुत्पत्तिरुपक्षेपस्युतो बुधैः' । इह तु मालतीमाधवयोर्विवाहनिर्वाहः काव्यायः । अपि नामेति । नाम संभावनायाम् । तेन भवेदपीत्यर्थः । निश्चये वा नाम । तेन निश्चितमेव भवेदित्यर्थः । कल्याणिनोरित्यनेनाशंसनीयकुशलतयानुप्रास्यत्वमुक्तम् । भूरिवसुर्मा-लतीपिता । महाधनिककन्याया आवश्यकी वराकाङ्क्षेति नामतात्पर्यम् । देवरातो माधवपिता । देववद्राति दत्ते । 'रा दाने' कर्तारि क्तः देवरातः । तथा च जनो दातारि विवाह्यत इति महाधनिकवद्वदान्यत्वप्रमुखादियोगिनोऽनुरूप एव प्रायः पुत्र इति वरे कन्याकाङ्क्षासूचनं नामानुनयेन । एवं च योग्ययोर्योग्य एव संबन्ध इति भावः । पाणिग्रहो विवाहः । विवृण्वतेति । अपिरवधारणे । तेन वामकेनैव वामेनैव चक्षुषा दाक्षिण्यमवलम्ब्यते । कीदृशेन । स्फुरता सन्दवतास्त एव कल्याणं विवृण्वता सूचयता । स्त्रीणां वामाङ्गस्फुरणस्य शुभसूचकत्वात् । आन्तरङ्गेनेव मदी-यचित्तवृत्तिहेनेव । इवोत्प्रेक्षायाम् । 'उत्प्रेक्षा व्यज्यते शब्दैरिवशब्दोऽपि तादृशः' इति दण्डी । अथवापिर्विरोधे । वामेनापि प्रतिकूलेनापि दाक्षिण्यमातुकू-ल्पमवलम्ब्यत इति विरुद्धमिदम् । वामक इति स्वार्थे कन् ॥ ११ ॥ अवलो-किता । अत्र खलु निश्चये । चित्तविक्रमोऽसिद्धिप्रयामितिवेशः । चारेण वक्र-खण्डेन चारं, सौगतपरिव्राजकवासस्यदेव परिच्छदः परिकरो यस्यात्त्वाम् । पिण्डपातो नाम दौष्टानां निष्ठाभ्रमणेन भोजनम् । तन्मात्रेण प्रपद्यात्रा जीवनं यस्यात्त्वाम् । ईदृशे विवाहकार्ये । इह पुरंधीपानेवाधिकारो न तु भवादृशी-नामिति भावः । उक्त्वण्डित उन्मूलितः संसाररूपोऽवग्रहो मोक्षप्रतिदन्द्यो यत्र

हि तत्रयोगादेवात्रभवतः सामाजिकानुपासहे ।

सूत्रधारः—वाढम् । एषोऽस्मि कामन्दकी संवृतः ।

विरयमुत्प्रेक्षितवानित्यदोषः । माघव इति नाम्ना शृङ्गारमयतोका । वसन्तस्य शृङ्गारमयत्वात् शृङ्गारमयत्वेन विष्णुदैवतत्वमपि कटाक्षितम् । यदाह भरतः—
 'शृङ्गारो विष्णुदैवतः' इति । अत एव श्यामत्वमपि वक्ष्यति कुवलयदलश्यामो-
 ऽयमित्यादिना । 'श्यामो भवेत्तु शृङ्गारः' इत्यपि भरतः । अयममात्यत्वाद्धीरोदात्तो
 नायकः । यदाह भरतः—'सेनापतिरमात्यश्च धीरोदात्तौ प्रकीर्तितौ' इति ॥
 मालती नायिका । तल्लक्षणं भरते—'स्वान्यसाधारणस्त्रीति तद्गुणा नायिका
 त्रिधा । स्वकीया तत्र वक्तव्या मुग्धा मध्या प्रगल्भिका ॥ शीलार्जवादिंसंयुक्ता
 कुटिला च पतिव्रता । लज्जावती चापरुषा निपुणा च प्रियंवदा ॥ साधारणस्त्री
 गणिका कलाप्रागल्भ्यधौर्ययुक् । रूपकेषु च रक्तैव कर्तव्या प्रहंसं विना ॥ अ-
 न्यस्त्री द्विविधा प्रोक्ता कन्यकोढा तथा परा । रसे प्रधाने कर्तव्या नान्योढा
 नाट्यवेदिमिः ॥ कन्यानुरागमिच्छातः कुर्यादङ्गाङ्गिसंश्रयम् ॥' इति । अन्य-
 दपि प्रसङ्गादुच्यते । तथा हि—'नाटके वृत्तयः प्रोक्ताश्चतस्रो नाट्यवेदिमिः ।
 भारती कैशिकी चैव सात्वत्यारभटी तथा ॥' तत्र शृङ्गारे कामकलावच्छिन्नो
 व्यापारः कैशिकी ॥ 'विशोका सात्वती सत्वशौर्यत्यागार्जवादिमिः । मायेन्द्रजा-
 लसंग्रामक्रोधोद्भ्रान्तादिचेष्टितैः । भवेदारभटी नाम नाट्ये तिलस्तु वृत्तयः ॥
 भारती शब्दवृत्तिः स्याद्रसे रौद्रे च युज्यते । शृङ्गारे कैशिकी वीरे सात्वत्यारभटी
 पुनः ॥ एवमङ्गानि कार्याणि प्रधानस्याविरोधतः । आदौ विष्कम्भकं कुर्यादङ्ग-
 वाक्यार्थयुक्तितः ॥ अपेक्षितं परित्यज्य नीरसं वस्तुविस्तरम् । यदा संदर्शयेच्छेषं
 कुर्याद्विष्कम्भकं तदा ॥ यदा तु सरसं वस्तु मूलादेव प्रवर्तते । आदावेव तदाङ्गः
 स्यादामुखाक्षेपसंश्रयः ॥ प्रत्यक्षनेतृचरितो विश्वव्यापिपुरःसरः । अङ्गो नानाप्रका-
 रायैसंविधानरसाश्रयः ॥ अनुभावविभावाभ्यां स्थायिना व्यभिचारिभिः । गृही-
 तमुक्तैः कर्तव्यमङ्गिनः परिपोषणम् ॥ न चातिरसतो वस्तु दूरविच्छिन्नतां नयेत् ।
 रसं वा न तिरोदध्याद्द्वस्तलंकारलक्षणैः ॥ एको रसोऽङ्गो कर्तव्यो वीरः शृङ्गार एव
 वा ॥ अङ्गमन्ये रसाः सर्वे कुर्यान्निर्वहणेऽद्भुतम् । शृङ्गारहास्यकरुणरौद्रवीरभया-
 नकाः ॥ वीभत्सोद्भुत इत्येवमष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ॥' यद्यपि 'अविकारस्थितिः
 शान्तः शान्तस्तु नवमो रसः' इत्यस्ति, तथापि स न सर्वसंमतो न वा नाट्य-
 विषयश्चेति न पृथगुक्तः । स्थायिभावाभावात्तस्य नाट्यविषयता न संभव-
 तीति दिक् । नायिका च मालत्युदात्तनिभृता । कुलस्त्रीत्वात् । यदाह भ-
 रतः—'उदात्तनिभृता चैव भवेत्तु कुलजाङ्गना' इति वर्णिका मयी ॥ षाढं
 दृढम् । कामन्दकी संवृतः कामन्दकीरूपः । एतेन सूत्रेणैव काव्यार्थसूचनं का-
 र्यमिति मतमनुमत्य कामन्दकीसूचनमपि सूत्रसूचनमेव वृत्तमिति दर्शितम् । यद्वाप्रे
 मकरन्देन मालतीरूपं कर्तव्यमिति पुंसः स्त्रीत्वापत्त्यात्र सूचितम् । कामन्दकी

पृ० प०

१५ २ °कारप्रगुणरम° । ४ °मभिसंधाय° । तेण तेण
वअणोवण्णासेण° ।

१६ ३ वाढम् । जदो ताए वि अत्तणो विणोदणिमिचं
मा हव° । ४ °अज्ज णिहिदं° । °यतो माधवा° ।

७ °तीर्थेन घटते । ८ °उपोद्धातेन ।

१७ २ °महूत्सवं मञ्जरन्दुज्जाणं अज्ज पभादे अ° ।

यथा तावपि प्रकृतं न जानीतस्त्वया कृतं तेनेति भावः । युक्तं चादः । 'नादेशे
नाकाले नापरिपक्वेन्द्रिये न गुणहीने । कथयति हि कथां स्वगतां न तथास्य कथा
भवति बन्ध्या ॥' इति नीतेः ॥ १५ ॥ अनुरागेत्यादि । तयोरनुरागप्रवादः
सर्वलोकाविदितः सन्नस्माकम् 'श्रेयानस्ति' इति वा पाठः । श्रेयोल्गमी । यत एवं सति
राजा नन्दनशोभां वञ्चनीयां तयोरन्योन्यानुरागादेव परिणयो वृत्तो न मया कारित
इति वक्तव्यमेवेति भावः । सार्वलौकिक इत्यत्र सर्वलोका इत् । अन्योन्यानुरागेण
नान्धवंविवाहोऽपि सूचितः ॥ १६ ॥ बहिरित्यादि । विद्वान्मुमुक्षुद्विरेकः श्रे-
ष्टोऽद्वितीयो वा सकलं जनं कपटैरभिसंधाय वदति स्तान् स्नानार्थान् प्रयोजनानि
संपादयति । मौनमभाषणं भजते च । विधितिपेधपरं वचो न वदतीत्यर्थः । अत
एव तटस्थ उदासीन इवाननिव्यक्तव्यापार इत्यर्थः । कथम् । सर्वाकारेणोद्धितादिना
स्वभावमुन्दरं यथा भवति तथा बहिः प्रकटं व्यवहरन्नति सूक्ष्माप्यपि पराम्बूहस्था-
नानि परस्य तर्कस्थानानि स्वगयति पिदधाति । अपिभिन्नक्रमः । 'अभिसंधिर्वञ्च-
नार्थः' इति धातुसंग्रहः । 'केवलश्रेष्ठयोरेकः' इति धरणिः ॥ १७ ॥ अवलोकिता ।
सन्तोषन्यासो व्याजेन कार्योद्देशः । राजमार्गेणैवनेन सर्वसाधारण्यान्ना-
घदस्यानादित्यनद्वितीयवेद्यता च सूचिता । संचारणं च तद्दर्शनेन मालत्या
अनुरागायेति भावः । अत्र कामन्दक्यावलोकितायानेदमनुकलात्कथं तव वचना-
दिति घटत इति न देदमम् । प्राणस्त्वपोनिरित्यादिना तदभिधानात् ॥ कामन्दकी ।
धात्रेष्युपमावृष्टता । एतेन बाल्यात्प्रवृत्ति सकलचेष्टावेदित्वं ध्वनितम् । तथा च
लवङ्गिका मालतीगतं यत्कथयति तत्प्रमाणमेवेत्येवकारव्यञ्जम् । जनेनास्ताः स-
सोत्तमप्युक्तम् । यदाह भरतः—'कारदासी च धात्रेयी प्रतिवेद्या च स्तित्विच्छा ।
बाला प्रमजिता चेति नादिकानां सखीजनः ॥' इति ॥ न इति बहुवचनेनात्मनि
लवङ्गिकाहृदयजागरुकदहुमानेन वयकतानिरासः सूचितः । भूय इत्यादि ।
मालत्यङ्गैस्त्वाम्यति खिद्यत इति कथितमेव लवङ्गिकपेलन्दनः । लङ्गैरित्यत्रा-
त्पार्थे कन् । कल्पता सृष्टयेन । बहुवचनात्सर्वानुक्तम् । तथा च म्मुनिः सर्वा-
ङ्गैरित्यर्थः । कीर्तयः । तं नापर्वं दृष्ट्वा दृष्ट्वा पुनः पुनरवलोक्य । मातोऽन्वयात् द-
टाकहृया ललितललितैरतिन्वानकान्तिभिः । 'ललितललितैः' इति पाठे पूर्व ललितै-

पृ० प०

१९ ३ वरीयानन्यो ।

स्त्ववेति शेषः ॥ अवलोकिता । 'कौतुकं तु कुतूहलम्' इत्यमरः । मदनचहोत्प-
 न्नेन वसन्तकालः सूचितः । तस्य च वैवाहिकतन्म् । यदाह—'शरत्सङ्ग्रामविषये
 विवाहे ज्येष्ठमाधवा' इति । किल प्रसिद्धौ । इति हेतौ । अनुप्रेषणे तत्र किलेत्या-
 देह्युत्तम् । अन्योन्यदर्शनेनोभयानुरागे विवाहनिर्वाहः । प्रिये प्रीतिविषये कार्येऽभि-
 योग आसङ्गः । अत्र कपालवत् महामतम् । कुत इत्यादिना इमशानाङ्गवचनम् ॥
 कामन्दकी । किल प्रसिद्धौ । विविधा नानारूपा जीवा मानुषादय उपहारा
 वलयः प्रिया यस्याः सा अनेन मालत्युपहारः सूचितः । आत्मनिरपेक्षं कर्म
 साहसम्, तेन वर्तन्ते ते साहसिकाः । प्रवादः प्रसिद्धिः । इह प्रियेस्त्वस्यान्तरमिति
 पदं देयमन्दया पूर्वापरानन्दयात् । तथा च प्रियेस्त्वनेनाकारेण साहसिकानां प्रवाद
 इत्यर्थः । अत एव वाक्यार्थकर्मादावितेरध्याहारः ॥ अवलोकिता । इह खलु
 प्रसिद्धौ । तस्याश्चानुष्ठाया नाविदूरेणालासने वस्तुं शीलं वस्य । तस्य एतेन देवकु-
 लस्य लोकसंकुलतया किञ्चिद्विप्रकृतं सायकसंस्थानमुक्तम् । सायकस्य योगिनः
 मुण्डवारिणः कापालिकस्य । अधोरघण्टेति । 'कापालिकान्तु घण्टान्तनानानः
 समुदाहृताः ।' भरतः । अधोरोऽविन्द्वकारोति नामव्युत्पत्तिः । अनुसंधं
 संध्यायाम् । प्रवृत्तिर्वाता । सर्वनघोरघण्टनाशनमाधवरक्षणदिक्म् । अत्रतेन
 कापालिकादेः कथनेनालं निष्फलमधुनानुभवोगात् ॥ अवलोकिता । बलमिति
 भावप्रधानम् । तेन बाल्यान्निवृत्तमित्यर्थः । समुद्रहति विवहति ॥ कामन्दकी । दु-
 सरक्षितेस्त्वनेन निद्युकीत्वं सूचितम् । अत एव दौले निद्युक्ता ॥ अवलोकिता ।
 उत्तिष्ठेत्प्रार्थकर्मलाभ तद् ॥ कामन्दकी । अत्युदात्त गनीरा प्रतिप्रकार्या
 संवादिनी प्रवृत्तिर्यस्याः सा तथा । निदृशयति । नाद्रिकाया नायकस्य वा मनो-
 रपं ज्ञात्वा खनत्वा धार्य साधयति सा निदृशयति दूती तस्याः कल्पो व्यापारः ।
 प्रत्यावनीय इत्यर्थः । दूती च विविधा । यदा—'निदृशयति मितार्था च तथा सा-
 चनहारिका । सामर्थ्योत्पारिता हीना दूती तु विविधा मता ॥' इति । शरदि-
 त्यादि । सा मालती तं माधवं नन्दयतु प्रीणतु । यथा शरत्पन्द्रिका इहुरं नन्द-
 यति । यथा चन्द्रिकाइहुरयोगिले प्रीतित्वा तयोरम्पत्तिरिति भावः । वीररत्नम् ।
 कान्तं रम्यम् । सुजातं शोभनजन्यानम् । शोभनता च सुनन्दयेन । यदा कान्त-
 मन्पत्नीभोगपिहसन्त्यम् । यदाह भरतः—'अन्वलीभोगसंभूतं विदं वस्य न
 विदते । विहे वाप्यधरे वापि स कान्त इति वीरवितः ॥' सा वीरवी । बलार्थं
 निरयया । स च दूता वर्याणी विदारवत्प्राणयोर्गी संत्वं प्राप्य हतहस्यः ह-
 तार्थो भवतु । सुदेवनेन वाप्ययां मरुमनरोद्दीर्घलापोमित्तमुक्तम् । एवं एते नि-
 धातुः प्रयत्नः सफलो भवतु मगोदरस्य मूरुगदस्य पितृपितृमर्षद्वन्द्वोपहितवर्षः ।
 वीररत्नम् । अन्योन्यं समीचीः प्रवृत्ता इहुरत्ता ये सुप्रसिद्धा निर्गते इहुरत्ता एव
 दर्शयन्प्रेतो वरीयानन्यो । यदा अन्योन्यं प्रवृत्ता इहुरत्ता ये सुप्रसिद्धा निर्गते

पृ० प०

१८ १ ०दूराण्णवासिणो० ।

" ७ ०पिअं किदं होदि ।

" १२ ०मालती । तन्नि० । १३ ०कल्पः सूत्रयितव्यः ।

रम्यैरधुना लुलितैर्म्लानैरित्यर्थः । क्रीदशम् । सविधनगरीरथ्यया मालतीगृहनिर्कटरा-
जमार्गेण भूयो भूयः पुनः पुनः पर्यटन्तं गच्छन्तम् । इह राजमार्गोपन्यासेन माघव-
स्य निःशङ्कः संचारो मालत्याश्च तद्दर्शनेन परवितर्काभावः सूचितः । गमने पौनः-
पुन्येन दर्शनं प्रति दार्ढ्यमुक्तम् । दर्शनेन च पौनःपुन्येन तस्या उत्कण्ठाविशेष्य
उक्तः । यद्वा प्रथमवीप्सया दर्शनं दृष्ट्वानुवृत्त्या प्रथमं रम्यवस्तुचमत्कारेण तत
उद्भिद्यमानानुरागनवाङ्कुरेण नेत्रप्रीतिर्युज्यते । द्वितीयवीप्सया सहचरीभिरप्यज्ञाता
नयनप्रीतिरुक्ता । नगरीपदेन रथ्याया अनेककौतुकाधारतोच्चा । तथा चेतस्ततो-
ऽनेककौतुकदर्शनतरलितत्वेन माघवस्य सम्यग्दर्शनसंपादनिकटार्थकसविधपद-
निगर्व उक्तः । क्त्वाप्रत्ययेन चानन्तरभावविह्वलताया विषयान्तरसंचारेणापि व्यव-
धानस्यापादनादत्यन्तानुरागोद्भेदः सूचितः । कथमन्तःपुरस्था सा ददर्शयत
आह—भवनेति । भवनस्य प्रासादादेर्या बलभ्युपरिकुटी तस्यां तुङ्गमुचं यद्वाता-
यनं गवाक्षस्तत्रस्था । तुङ्गतया । यथाकाङ्क्षदर्शनमुक्तम् । वातायनेत्यनेन वातस्यायनं
गमनं यत्रेति व्युत्पत्त्या घर्मादितापवती गभीरसमीरपरिशीलनार्थं यातीति प्ररो-
हेण निरर्गलमस्या गमनं तत्रेति सूचितम् । यद्यपि 'सौधोपरिकुटी बलमी
विदुः' इति भवनपदमत्र गतार्थम्, तथाप्युक्तिपोपालंकारद्योतनार्थं भवनपदम् ।
यद्वा भवनरूपा बलमी मालतीवसतिः सौधोपरिकुटीत्यर्थः । एतेनास्या निजगृ-
हाद्वलमीगमनं किमर्थमित्यन्याशङ्कापरिहारो निरर्गलं च तद्दर्शनं भवतीति ध्व-
नितम् । यथा रतिः कामकान्ता नवं दाहानन्तरमुत्पन्नं साक्षात्प्रत्यक्षं कामं दृष्ट्वा-
ङ्गैस्ताम्यति तथेत्यर्थः । मालती रतिर्माधवश्च काम इति तयोर्वहल्लोकसंकुलेऽपि
पथि रागसागरोऽन्योन्यं ववृध इति भावः । यद्वा कामोऽनङ्गतयाप्रत्यक्षो वृद्धश्च ।
अत्रोत्प्रेक्षा विशिष्टस्यैव । साक्षात्प्रत्यक्षं नवं काममिवेत्यर्थः । ताम्यतीत्यनेनोद्भेग
उक्तः । यदाह भरतः—'चिन्तानिःश्वासखेदेन हृदाहामिनयेन च । श्लषाज्ञोपाङ्ग-
चेष्टामिरुद्भेगाभिनयो भवेत् ॥' इति ॥ १८ ॥ अचलोकिता । बाढम-
वितरामनुरक्ता मालतीत्यर्थः । विनोदः क्रीडा हर्षो वा । प्रतिच्छन्दकं प्रति-
रूपकम् । तावत्पदेन मन्दारिकाहस्तनिधानस्य प्रकृतकार्योपक्रमः सूचितः ।
अत एव कामन्दक्या सुविहितमित्युक्तम् ॥ कामन्दकी । विहारः
सौगतप्रवाजिकानामालयः । तत्र व्यापृता दासी विहारदासी । एतेन प्रकरण-
वाह्यत्वमुक्तम् । यदाह दण्डी—'शकारः कुटिनी दासी धर्मशास्त्रबहिष्कृताः । विट-
चेष्टादयो नित्यं बाह्याः प्रकरणे मताः ॥' तीर्थेन द्वारा, उपायेन वा । 'तीर्थमुपा-
यद्वारमन्त्रिषु' इति विश्वः । उपोद्घातेन प्रसङ्गेन । अभिप्रायस्तावदिति वादिन्या-

पृ० प०

२२ ५ ष्वनादिवाभृत् । ८ 'इत इतः' इत्यस्याप्रे
 धवः—(परिक्रम्य ।) कथं प्रियवयस्यो मम मकरन्द
 मकरन्दः—(उपचल्य ।) सखे माधव, ल^०
 धिकम् । ८ ०तपति तपनः । त^० ९ माधव
 यदभिरुचितं वयस्याय । (इत्युमावुपविशतः ।)' इ
 क्रम् । १० ०वालवडलुजाणं० ।

शान्तरयोगो विकाररुद्योगि यौवनम् । अयं तु युवेलयः । अत्र प्रमतिपदे
 च्छिन्नक्रियता, तद्वारा सर्वकालता, मुद्रपदेन सर्वदेशता, आज्ञापदेन दुर्
 हासं विना स्वीकारः, विकारिपदेन माधवाज्ञीकारिता च ध्वनिता । ल
 सुन्दरा मधुराः परिभाष्यमानास्ते ते प्रसिद्धा भावा रमणीवदनविभ्रमादयो
 रतां धैर्यं क्षिपन्त्यपनयन्ति । तदनेन कामकृतमेतदुद्गीयत इति भावः ।
 विमधुराः' इत्यपि पाठः । तत्र प्रकृत्या स्वभावत एव मधुरा मनोहराः ॥
 माधवप्रवेश इह द्विपदिकया । यदाह—'शोकविभ्रममुक्ते तु व्याधिविन्त
 श्रिते । श्रुतवार्तादिवैरुष्ये योज्या द्विपदिका दुर्धः ॥' इति । स्वगतस्मि
 'यत्तु धाव्यं न सर्वस्य स्वगतं तदिहोच्यते' इति भरतः ॥ अनुसृष्टिम
 तामित्यादि । तां नायिकामचिरमधुर्नव विचिन्त्य कथं मम चेतः ।
 कथमपि महता कष्टेन व्यपवर्तते व्यावर्तते नागच्छति वा । तस्यां लक्ष्म
 धायतीत्यर्थः । किं कृत्वा । दालदेन कुर्वन्त्येन च या लक्ष्म्या तानवाम
 वाप्रस्ताव एव विजित्वा । रभसकाल एव हि लक्ष्म्यादभावप्रस्ताव इति म
 दिनयं मनोमलक्षालनोपदेशं दरीकृत्य । मरणानुभवना साहसिकं प्री
 न्मूल्य । कीदृशम् । मन्यरो मन्यो विवेक इतिवर्तव्यता यत्र तद् ।
 विक्षेपणं वा कीदृशम् । इन्द्रोऽधन्द्राहन्द्रं सुखं यस्मात्सुम् ।
 चरण्येऽपि गमयन्तास्मान्तः । इह तामिलसुरसृष्टिः, इन्दुसुन्दरेति सुन्दरी
 निभाप्येति चक्षुःप्रीतिः, कथमपीच्छेयः, लक्ष्म्यां विजित्वेति सुन्दरादः, गन्धर
 मिति जटहेलनेवावस्योषा ॥ २१ ॥ यदित्यादि । लक्ष्म्यां च
 एदयं विस्मयेनाद्भुतरसेन सिञ्चितं निश्चलम् । एतेन सम्भ्र लक्ष्म्याः ।
 एवात्तमितो नाम प्रसिद्धोऽन्यो भावो विस्मयविरिष्ये धर्मो यत्र तद्
 नेन जटहेषा । यदाह—'इं कथिं वा हस्तुते वा न देते ते नो
 लक्ष्मीवः परवामः ए भवति जटहेषाः एतः ।' इत्यनेन विस्मय
 मन्दं मन्दं काभूत् । लक्ष्म्यादभिरु सुधारेवरीद । इय च नी
 रेण सुसृष्टिव्यवस्येनाद्भुतरेव विवेकः । इत्यपि परममन्दरेतेते भ
 एतेनाद्भुतविद्वेषणं ज्ञानाद्भुतमन्दरेण इति । इत्यनेन सुन्द
 लक्ष्म्यादभिरु सुधारेवरीद । इय च नी

पृ० प०

२० २ ०जाव इमस्मिं उ० । ०मजरन्दणन्द्रणं । ६ ०भवतु त-
त्रैव ग० । ०दिष्टाय वय० । ९ किमन्यदितो० ।

कुशला ॥ १९ ॥ निष्कान्ते कामन्दनगवलोकिते । निष्कम्भक इति । ऊ-
तोऽपि सेच्छया प्राप्तः संवन्धेनोभयोरपि । निष्कम्भकः स विज्ञेयो यस्तु काव्या-
र्मसूनकः ॥ निष्कम्भको द्विभा योऽयं शुद्धः संकीर्ण एव च । शुद्धो मध्यमपात्रेण
संकीर्णो मध्यमाधमेः ॥' इति भरतः ॥ उपकरणमुपलोकनम् । कलहंसः ।
अत्र तुलितो मकरानजस्य कामस्यावलेपो गर्वो येन रूपविभ्रयेण सौन्दर्यविला-
सेन तेनावक्षिप्तं तिरस्कृतं मालतीहृदयस्य माहात्म्यं गाम्भीर्यं येन तम् । 'अव-
लेपः स्मृतो गर्वः' इति शाश्वतः । मकरन्दस्य नन्दनं हृष्येकम् । कलहंसो राजहंसः ।
स च शरदि विराजमानोऽपि योगिनीप्रभावाद्भवन्ते मिलित इति नामाभिप्रायः ।
मकरन्दः । दिष्टोऽयमयं हृष्ये । माधवस्य वरान्तस्य मकरन्दः पुष्परसः सह-
चरो युज्यत एव । इत एवात्रैव । इह शृङ्गारो द्विविधः । यदाह भरतः—'संभोगो
विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधो मतः' । संभोगोऽपि विप्रलम्भपूर्वक एव खदते ।
यदाह—'न विना विप्रलम्भेन संभोगः पुष्टिमर्हति । कृपायिते हि वत्सदौ भूया-
न्रागोऽभिजायते ॥' स च दशारम्भः । यदाह भरतः—'अप्राप्तरतिभोगस्य नव-
स्तीरागजन्मनः । दश स्थानानि कामस्य काममन्तर्विषर्पतः । अभिलाषोऽत्र
प्रथमे द्वितीये चिन्तनं तथा । अनुस्मृतिस्मृतीये च चतुर्थे गुणकीर्तनम् ॥ उद्वेगः
पञ्चमे ह्येयो विलापः षष्ठ उच्यते । उन्मादः सप्तमे प्रोक्तो भवेद्याधिल्लयाष्टमे ॥
नवमे जडता प्रोक्ता दशमे मरणं भवेत् ॥' इति । तदिहानुस्मृत्यवस्थो माधवो
मकरन्देन कथ्यते—गमनमिति । अस्य गमनमलसं मन्दम्, नतु शरीरम् । ह-
स्तादेराकुञ्चनप्रसारणात् । अन्तरान्तरा विलम्बस्यात्यन्तासक्तिवशाज्जायमान-
त्वाच्च । इदमनुस्मृतिचिह्नम् । यदाह—'मुहुर्मुहुर्निःश्वसितैरधोमुखविचिन्तनैः ।
अन्वेपादन्यकार्याणां कथितानुस्मृतिर्यथा ॥' तथा यातो मामपि न पश्यति ततो-
ऽन्तःकरणं क्वापि लभम् । तथा च चिन्तासंततिपरतया ध्यानावधानेन शून्या
वाह्यार्थप्राहिणी दृष्टिरस्य । यदाह—'शून्या दृष्टिः स्मृता चिन्तासंमोहप्रणया-
दिषु' । शून्यदृष्टिलक्षणमप्याह—'निश्चला समतारा च ध्यानाद्वाह्यमगृह्णती ।
तथा समपुटोपेता शून्या दृष्टिरुदाहता ॥' तथा मनस्तापवतो ग्लानिः । सा च
क्षीणकपोलतादिनोन्नीयते । अत उक्तं शरीरमसौष्ठवं विकलम् । इष्टजनालाभभा-
वनार्हमाह—श्वसितमधिकम् । एतर्हिके नु स्यात् । एतदलसगमनत्वादिकं रोगजं
कामकृतं वेति वितर्क इत्यर्थः । रोगलिङ्गाभावादनङ्गलिङ्गसङ्गाच्च निश्चयमाह—कि-
मन्यदिति । अथवा पक्षान्तरे । इतः कामात्किमन्यत् । नान्यदित्यर्थः । किंशब्दो
निषेधे । अत्र पांशुकीडनात्प्रभृत्यनुभूतमाधवशरीरे तत्तद्विकारदर्शनात्तर्कविद्या-
विदो मकरन्दस्य परिच्छेदो युज्यत एवेति । निश्चयलिङ्गमाह—भुवने कंदर्पाज्ञा
भ्रमति सर्वं जनमास्कन्दति । विकर्तुं शीलमस्येति विकारी । पूर्वदशात्यागेन द-

पृ० ५०

४ ०रमणीयस्याङ्गनमुचो वा० । ६ ०भारव्यवानस्मि० ।

यद्वा मदिरामोदेन मधुर इति समासः । तेन मदिरामोदस्य बहुलमुष्णोद्गमं प्रति-
 दोहदत्तमाह । अङ्गनमुचोऽङ्गनस्यस्य । अनेन निरुद्धवार्तिनः चेकादिना मनो-
 हता दर्शिता । इहाङ्गनपदेऽनुविधादकामावाग्गत्युत्तरियुक्ता । पृथोदरादित्वाग्गत-
 मित्यपि वचोऽमूलकमेव । प्रत्युत 'अङ्गनं प्राङ्गणे जाले कामिन्यामङ्गना मता' इति
 विश्वादिचोपात्तवर्गपद्यमोपात्तमङ्गनं केवलमेति शब्दप्रकाशाच्च नान्तत्वमेवेत्यवधे-
 यम् । आलवालं खल इति ख्यातम् । 'स्यादालवालमावालमन्मसां यत्र धारणम्'
 इत्यमरः । विद्वन्वेति । मालानिर्माणं कामशास्त्रवैदग्ध्यद्योतनाय । उक्तं च
 मालाप्रथमविक्रमा इत्यादिनेति भावः । अतिमुकुमारतया कामिनोर्मनोहरतया
 सुगन्धितया सुन्दरतया चान्यपुण्याणि त्यज्ज्वा बहुलमुष्णैर्मालाप्रथममेव । अत
 एव दमयन्तीत्यवरादावपि बहुलमालासममधूकमालापरिग्रहः । चंचारिणी गम-
 नशीला मकरकेतोः कामस्य वैजयन्तिका पताका । गर्भमवनान्मध्यावासादुच्च-
 लया निर्मलया प्राम्दया च विशुप्रसाधनविरचनद्योतीतः कुमारीभावः कुमारीत्वं
 यस्याः । कुमारीत्वेनाद्यगुणनपटाद्यभावात्तदुप्रयनमेति भावः । महादुभावप्रह-
 तिरतिप्रभावस्वभावा । अत्युदारो महान्दक्षिणो वा 'उदारो महति दक्षिणे'
 इति शाश्वतः । परित्जनशक्तिष्वं सान्निष्यानयनेन हेयम् । तत एव तत्रैव ॥ तदु-
 पदीर्तनमाह—स्तेत्यादि । सा स्त्री रामपीयकस्य मनोहरतया निधेरधारस्या-
 धिदेवताधिष्ठात्री देवता । यद्वा रामपीयकमेव निधिरस्त्राधिष्ठात्री रक्षिका उ-
 च्यता । सौन्दर्यसारसमुदायस्य काम्तिनिर्वाहपूरस्य विक्रान्तं पृष्टं वा । निवेदनका-
 जहतिप्रतया सामानाधिकरण्यम् । मनोहरत्वं कामित्मत्वं च तत्रैव उच्यते-
 भावः । वा समुचये । यद्वा वा विकल्पे । तत्र निर्देष्टुं न शक्यत इति विद्वत्सार्थः ।
 यद्वा येषार्थे । रामपीयकनिधेरैवत्वेत्यर्थः । 'वा स्थातिद्वयोपमवोरिवार्थेऽपि अनु-
 चये' इति विश्वः । यद्वा । रामपीयकं रूपारिचरतिस्तन्निधेरधिदेवता । अनेन हो-
 भोक्ता । यदाह—'रूपार्थेनलादर्थैरपभोगोपहृतिः । अलंकरणमदानं होभेति
 परिशीलिता ॥' सौन्दर्येणैवादिना पाण्डितरत्ना । यदाह—'होभं च एतन्मतेन
 पूर्णिता वाण्डितरत्नते' । अतोऽनयोर्भेदः अत्यन्तविशेषणं तामनोहरवोरिवेति ।
 निरालं नृपं तस्याः वारुणं समुदाधिकार्यमिन्द्रमुष्णं तस्याः वारुणं वारुणमुष्णं ।
 यन्तो सुमत्स्य, रथाधरस्य, यस्यां शुक्रयोः, उयोश्च तावत्पदंनमिन्द्र
 भक्तः । वारुणियेन पदं पारयोः, विकल्पे हस्तयोरेति कालम् । यदो-
 पमाद्व्यपदिदेवमिति भक्तः । एवं मदन एतन्ना येषां ताम्भूत् । यदाहोद-
 धारणे । वैरज्जस्य एतन्मत्स्य इत्येते चतुर्निर्वाहवर्तिने भक्तः । यदाह-
 यत्स तदुपेनमुष्णतादयमिति न वेत्तम् । यस्यां होभेतिपौत्र नीरुत्तुत्तम-
 जस्योपेनमाह । एतन्मत्स्योपेनमाह । एतन्मत्स्योपेनोपेन-
 लाह । निरुत्तुत्तुपेनमाह । 'निरुत्तुपेनमाह' इति यदाह । १३ ।

पृ० प०

२३ १ ०अहवा मुहुचं वि० ४ ०काञ्चनारपा० । ६ ०माधव,
 अद्य किल स० । ७ ०रा ममदनोद्या० ८ ०अपि नाम
 मनागवति० । ०गोचरम् । १० तत्किमवनतमु० ।
 १२ ०जन्तुषु रजस्तम० १३ ०परमेश्वरे च ।
 २४ २ ०यतनम् । तत्र चैतस्त० । ०परिक्रम्यावलोक्य च प० ।

प्रियासङ्गे सुखं तद्वियोगे दुःखमिति दृष्टचरमेव तत्कथमाश्चर्यमिति वाच्यम् । अन-
 नुभूतरसस्य तस्य शिशुत्वेन किमिदं यदकाण्ड एव व्यथेति तत्संभवात् ॥ २२ ॥
 मकरन्दः । इतः । इहागच्छेत्पर्यः । आद्यादित्वात्तत्तिः । एतेन माधवस्य बाह्यार्था-
 प्रहान्मित्रादर्शनं सूचितम् ॥ मकरन्दः । ललाटं तपति ललाटंतपः । 'असूर्यल-
 लाटयोः' इति खशप्रत्ययः । स्त्रिलान्मुम् । माधवीयमन्मथोन्मादमपहोतुकामस्येदं
 वचनम् ॥ माधवः । वयस्यायेति । 'रुच्यर्थानां प्रीयमाणः' इति संप्रदानता ।
 कलहंसः । अत्र मकरन्देन पुष्परसेन सहचरो माधवो वसन्तो बालवकुलमलं-
 करोतीति ध्वनिरप्युन्मिपति । मुहूर्तं चेत्त्र सुस्थिते चित्ते वक्तुं युक्तमिति भावः ॥
 मकरन्दः । उत्फुल्लपुष्पाणां ये केसराः किञ्चलकास्तैः कपायो लोहितः शीत-
 लश्च य आमोदस्तेन वासितं सुगन्धीकृतमुद्यानं येन तस्य । 'कपायः सुलभौ लो-
 हितेऽन्यवत्' इति मेदिनीकारः । कपायादिसंबन्धेन सौरभस्यातिगभीरतोक्ता ।
 आमुद्यतेऽनेनेत्यामोद इति । कपायादिसंपदे काञ्चनारैत्युक्तम् ॥ प्रवर्तितः कृतः ।
 अभिरामेति यात्रान्वयि । इह मकरन्दवचनेन नमरूपा प्रतिमुखसंधिरुक्ता ।
 यदाह—'शृङ्गारार्थं त्रपाकारि वाक्यं गोष्ठिषु नर्म तत्' इति । अपिः समुच्चये ।
 नाम संभावनायाम् । इदं संभाव्येतापीत्यर्थः । मनागल्पम् । रतिरमणः कामः ॥
 मकरन्दः । मुग्धं किंकर्तव्यताशून्यम् । पुण्डरीकं सितपद्मम् । विरहधूसरत्वेन
 मुखस्य पुण्डरीकसाम्यम् । तस्य लज्जयाकथनमाशङ्क्याह—अन्येष्वित्यादि ।
 माधव, तवापहृतिर्लज्जया कथंचिदपि मा भूत् । लज्जयापहृत्वं मा कृयाः । एवमप्र-
 तीकारः स्यादिति भावः । खलु यतः सोऽयं चित्तजन्मा कानः प्रहयातपौदयः ।
 चित्तोन्माथविषय इति भावः । क्रीदशः । विश्वस्य घातरि जगत्घट्टरि परमेश्वरे
 हरेऽन्येषु जन्तुषु मानुषादिषु च रजस्तमोगुणप्रधानेषु सप्ततुल्यव्यापारः । यद्वा
 अन्येषु मानुषादिषु रजस्तमसावृतेषु च तिर्यग्योनिषु विश्वस्य घातरि ब्रह्मणि पर-
 मेश्वरे हरे च सम इति भिन्नमेव योज्यम् । अतो लज्जां त्यक्त्वा कथयेति भावः
 ॥ २३ ॥ माधवः । परिश्रमादिस्थित इत्यन्वयः । परिश्रमादिस्थितोऽहं न तु साक्षा-
 द्ब्रह्मादिति भावः । मदिरामोदवन्नमनोहरो यः परिमलः शुभगन्धः । 'स्वाच्छुभ-
 गन्धे परिमलः' इति विश्वः । मिलन्मिळितम् । संकृतेन व्याप्ताकृष्टिता या बह-
 लनुकुलावली विद्यासाभिमुखकटिकाराजिः सैव मनोहरमाभरणं येन रमणीयम् ।

पृ० प०

२८ १ अन्योन्यमावच० । ५ ञ्जीररसितानु० ।

कलापकलकिङ्किणी० ।

२९ १ मकरन्दः—(लगतम् ।) । ञ्महतः प्रागनु० ।

७ विविधममुत्पलाक्ष्याः ।

एव । निमित्तनिवृत्ता । तद्विद्यतेरावश्यकत्वात् । अत आन्तरनिमित्तनिवृत्तं केह-
 स्येति भावः । विप्रतिषिद्धं विरुद्धम् । बाह्यनिमित्तनिवृत्तया विरोध इति भावः ।
 खोके दुष्किमाह—व्यतिपजतीत्यादि । आन्तरो हेतुः क्रोडन्यनिवृत्तयोः
 पदार्थान्तरान्तरप्रवृत्तान्व्यतिपजति विशेषतो नेत्यति । अतः प्रोक्तयो वहिरन्वयो-
 न्वाद्यहेतुर्नान्दार्थान्तर संश्रयन्ते प्रकर्मपादलन्दन्ते । अत्र क्रोपीलनेन जन्मा-
 न्तरतामुभवजनितसंस्कारतावतिः । न खान्विलनेन दृष्टतादृमितसकर्महेतुना
 धिनियेधातयावसायः । अत एव विशेषप्रकर्मद्योतकान्यानुवसर्गान्वानासकस्य
 जादितावधितमुच्यम् । लक्षं द्रवयति—अतः पतहस्य सूर्यस्योदये पुष्परीकं विक-
 रति । अन्तरद्वयं उदिते अति अन्तरान्तो द्रवति क्षरति च । तथा च तीक्ष्णकरो-
 दये कोमलवनमलदत्तविकासादन्तकरोदये पाषाणधारणाच्च सहजमिन्द्र एव हेतुः ।
 इह किं कार्यं चारणं दृश्यते । तद्व्यप्रकृत्येऽपि स्वाभाविक एव केह इति भावः ।
 पुष्परीकपदमिह पद्ममात्रपरम् । अर्धान्तरन्यासोऽयम् ॥ ३७ ॥ लगन्त इति
 कर्मोपक्रमरीतिः ॥ नाश्रयः । तत्र स्थाने । सञ्चयित्वास्तमित्यादि । एवं
 तस्याः सलीजनेन तदा सोऽयमित्युच्यते । अत्रलमिहमिष पूर्ववृत्तमिति नाम्नोन्व
 सङ्घटितसं समूहां तथा तथा चयाक्षाः क्षिप्ताः । एतेन चयाक्षणां पूर्ववृत्त-
 मिहाकारसंपत्तमुच्यम् । कीदृशेन अन्योन्यासविशेषेन । अनेन साधितानुवा-
 रयतिहम उक्तः । कीदृशाः । स्मितगीपसहितमेवावृत्तं तेषु करोतः निवृत्त-
 तिर्गर्भः चयाक्षाः सौहृदान्वितैः । अद्यतन्तदुत्कर्तव्यतां । त्रिंशत् ॥ ३७ ॥
 इति भरतः । सत्तादृशवस्येन संभावनागामिहेतव्यः । अन्तरेति । त-
 तिला तदितिदम् । अद्यह—'गृहसङ्घटितरा च सङ्घटितरा च रन्वितः । अन्-
 न्यपविशरा च ततिः का ततिता मता ।' इह तु एवं दिक्कृतितः । अद्यह—
 'पु' इति च ततिता । धूमिलहेतवेण मोहादित्तमपि अद्यहियम् । ३७ ।
 मकरन्दः । प्रजापतिरस्य तर्कद्वयनिर्दिष्टम् (१) । अन्तःपुष्परीकः । अन्तःपुष्परी-
 कात्त रभावात्पुष्पः । अन्तःपुष्परीकः सधदन्तःपुष्परीकात् । अन्तःपुष्परीकः नाम्नः ।
 तामेव स्योऽयम्—अप्येति । अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परी-
 कः इति अर्थे अर्थान्ते, सौहृदं च तयोः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परी-
 कः इति अर्थे अर्थान्ते, सौहृदं च तयोः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परी-
 कः इति अर्थे अर्थान्ते, सौहृदं च तयोः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परी-
 कः इति अर्थे अर्थान्ते, सौहृदं च तयोः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परी-
 कः इति अर्थे अर्थान्ते, सौहृदं च तयोः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परीकः अन्तःपुष्परी-

पृ० ५०

२५ ५ अथ सा प्रण० । ०अनुचरिभिरविरलकुसुमसंचयावच-
यलीलादोहदिनीभिर० ।

„ ८ यतोऽस्याः ।

२६ २ च्छेदपाण्डुः क० । ४ ०अन्तःकरणमाकृष्टवती । किं० ।

२७ १ वयस्य माघव, स्ने० ।

„ ९ ०सोऽयमितीरयित्वा ।

प्रणयिनी क्षिग्धा । अनुचरी दासी । संचयः समूहः । अवचयन्नोटनम् । दो-
हदोऽभिलाषः । सहर्षमाह—तमेवेति । खोद्देशेनाह—कस्मिन्नपीति । ‘भा-
गधेयं भाग्यम्’ इत्यमरः । इहानुमानरूपो गर्भसंधिः कस्मिन्निदित्खनेनोक्तः ।
यदाह—‘व्याप्येन व्यापकज्ञानमनुमानमुदीरितम्’ इति ॥ विकारचिह्नमाह—
परिमृदितेति । यथास्या अङ्गं परिमृदिता मर्दनविषयीकृता या मृणाली त्रि-
सलता तद्वन्म्लानम् । क्रियासु ताम्बूलभक्षणादिषु परिजनयाचनाभिरस्याः कथ-
मपि प्रवृत्तिः । इह मृणालीपदेन तनुता, ग्लान्या निद्राच्छेदः, कथमपीत्यादिना विप-
यनिवृत्तिः कथिता । तनुलम्लानत्वमान्यैर्गलानिरुक्ता । यदाह—‘ग्लानी तनुत्वैव-
र्ष्यमन्दतादिनिदर्शनम्’ । ननु तनुत्वादिना व्यभिचारिणा कथं कामविकारोत्पन्न-
मत आह । कलयतीति । तस्याः कपोलो हिमांशोः शोभां कलयति । अनेन पा-
ण्डुता दर्शिता । कीदृशः । नूननदन्तिदन्तखण्डगौरः । छिद्यत इति च्छेदः सण्डः ।
इहाभिनवपदेन सुपुलकत्वं ध्वनितम् । तथा च कपोलपाण्डुलसुपुलकत्वादिना का-
मविकारव्याप्तेन तदुत्पन्नमिति भावः । विग्रहे पाण्डुनापि । यदाह—‘अङ्गस्यापी-
ष्टं तापः पाण्डुता कृणता रतिः’ ॥ २५ ॥ वर्णिनेवाजनलेखा । अयस्कान्तो
लोहाकर्षणो मणिः । लोहधातुर्लोहस्य द्रव्यम् । अन्तःकरणं मनः । ममान्तःक-
रणमाकृष्टवतीत्यर्थः । किं बहुनेत्यनेन मखेदनिःश्रायमूननम् । संतापेत्यादि ।
मर्दननेनम्लानां विषय आयक्तम्, समन्तात्प्रममस्तीत्यर्थः । संतापपरैरित
महाव्ययनं नदर्शम् । तादर्थ्यं अनुशी । संतनिपदेन मालतीलावमनरेण याव-
जीवमविच्छेदस्तद्व्याप्ते प्राणहानिव्योक्ता । कीदृशम् । अनपेक्षानिमित्तम् ।
एतेन विषयव्याप्तेऽप्यस्य स्त्राभाविद्धी प्रीतिरुक्ता । यदाह—‘अध्यापार्शनमा-
नान् नया संप्रत्ययादपि । विषयेभ्यश्च तत्त्वज्ञा विदुः प्रीतिं अनुर्विनाम् ॥’ अनेन
निजमृदुदृश्यमपि निरस्तम् । अत्र एवाह—प्राय इति । वादुत्पेन भगवती
विद्वन्मप्यशेषादि प्राणनकमे जीवानां शुभमशुभं च विदुषति । अत्र एव
॥ सर्वेदम सर्वेदम । तथा च प्रमादस्य च दुःखम्, संतु यतोर्वि च दुःखं इति
भावः । आद्येनव्यादृशतेन ‘पुन ममवाचं’ कः । सर्वेदमिदं च प्रत्ययं विषय-
स्तम् ॥ २६ ॥ मकरन्दः । मलयतीच प्रीतिरिति च तनुपपादवति—
इति । निमित्तमिदं द्रव्यं वाक्यमाव्ययनं च । नर्दद वाक्ये तपोः प्रेक्षेति च

पृ० प०

३१ १ तैश्च ।

नामिलापः सूचितः । उहसन्ती चपला भ्रूलतेव येषु तेषाम् । दीर्घत्वेन भ्रूलतयो रूप-
कम् । अनेन कान्तादृष्टिरुक्ता । यदाह—‘हर्षप्रसादजनिता कान्तात्यर्थं समन्मया ।
सभ्रूक्षेपकटाक्षा च शृङ्गारे दृष्टिरिष्यते ॥’ मच्छणानि चिह्नगानि लज्जया मुकुलि-
तानि च तेषाम् । दृष्टिरियं मुकुलिता—‘मुग्धा निनीलितान्ता च मुकुला दृष्टि-
रिष्यते ॥’ इति भरतः । यद्वा सुखभावनया मच्छणं मन्दं यथा भवति तथा मुकुलि-
तानाम् । एतेन दर्शनजनितानन्दसंपत्पर्यवसानं सूचितम् । पुनः पुनर्दर्शनाकाङ्क्षया
तिर्यगायतत्वेन प्रान्ते निकटे च विस्तारवताम् । शङ्किता दृष्टिरियम् । यदाह—
‘क्वचिच्चलस्थिरा क्वचिन्नमिता तिर्यगायता । गूढा चकिततारा च शङ्किता दृष्टि-
रुच्यते ॥’ अनेन कटाक्षपर्यवसानमुक्तम् । प्रतीपदिगायतमन्त्रेत्रपाते सति लज्जया
दर्शनोत्सुकतया च क्वचिदाकुञ्चितानां मुद्रितानाम् । आकुञ्चितेयं दृष्टिः । यदा-
ह—‘अनाकुञ्चितपद्माप्रा पुँटराकुञ्चितैस्त्वया । संनिकुञ्चिततारा च कुञ्चिता दृष्टि-
रुच्यते ॥’ न च ‘कुञ्चिता सूचिता नष्टदुष्प्रेक्षाक्षिव्यथास्तु या’ इति भरते नियमा-
दिह कुञ्चितदृष्टिकथनमयुक्तमिति वाच्यम् । लज्जया नाथवे दुष्प्रेक्षलसंभवात् ।
पात्रं कीदृशम् । विविधं नानाप्रकारम् । स्तिमितदृष्टिप्रयोगेऽपि मयापि तथैव दृष्टि-
प्रयोगः कृत इत्यर्थः । ‘योग्यभाजनयोः पात्रम्’ इत्यमरः । अमूर्वमिति भुवो लुङि
स्तिवि रूपम् ॥ ३० ॥ अल्लसेत्यादि । पद्मलाक्ष्याः प्रशस्तपद्मयुजायास्तैरव-
लौकितैः कटाक्षतापन्नैर्नम हृदयमपहृतं खवशीकृतम् । इह रक्षकवाहुत्येन गम-
नत्वरया शङ्कया वावलोकितानानेव कटाक्षलनुक्तम् । कटाक्षस्तिर्यग्विलोकना-
त्मकः कर्णाभ्यर्णसंचारितारकः सर्वानङ्गरङ्गजनक इति भावः । तथा निश्चल-
त्वेनापविद्धं मयितम् । नध्यमानतया द्रवरूपत्वेन पीतम् । अत एवोन्मूलितम् ।
तदा किमपि मया न ज्ञातमित्यर्थः । अत एवाशरणं रक्षकशून्यं ज्ञातम् । ततो
यथाहं कुर्विति भावः । कीदृशैः । लज्जालसैर्नन्दैः कौतुकेन वलितैश्चलितैः । अथ
मुकुलनेन मुग्धै रन्यैः । प्रीत्या क्रिग्धैः रूपदर्शनाद्भूतचिन्तान्यां निष्पन्दैरनि-
नेपैः । पुनः कोऽयं द्रष्टव्य इति विपादान्मन्दैरित्यर्थः । इयं विपादिनी दृष्टिः ।
यदाह—‘विपादविल्लीर्णपुटा पर्यस्तान्ता निनेपिणी । क्वचिन्नितृच्वतारा च नार्था
दृष्टिर्विपादिनी ॥’ यद्वा अलसं मन्दं यथा तथा वलितैः । इयं निर्विकारा दृष्टिः ।
यदाह—‘ललिताकुण्ठिता वा च वा च धीरावलोकिनी । निर्विद्यारा दृग्गिद्य सा
साध्वेवाकारगुह्यिषु ॥’ तथा प्रथमदर्शनापेक्षयाहुना विशेषदर्शनादधिकं विकसता-
न्तर्विलयेन सेरा मुग्धा तारा येषां तैः । इयं दृष्टिः क्रिग्वा । यदाह—‘क्वचि-
त्सहातेव सविलयेव सभ्रूक्षमुक्षेपकटाक्षयुजा । क्रिग्वा निकामं प्रमदेव निष्टा
शृङ्गारजा दृष्टिरिह प्ररिष्टा ॥’ यद्वा कटाक्षैर्नम हृदयमपहृतमित्यनेन प्रीतिरुक्ता ।
अन्यस्यापि बहुः प्रीतिहेतोर्ननोहरत्वं भवत्येव । अथविल्लितनेन चित्तात्तद् उक्तः ।
अपव्यधेरलन्तासावाचिज्ञासिति भावः । पीतनाम्नापत्ततां नीतम् । अनेन

शब्दानुगतः । मेखलायाः कलापो गुच्छः । यद्वा मेखला च कलापश्च तयोः
किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका । 'मेखला च कलापश्च भवेच्छ्लोणिविभूषणम् । एक्यष्टि-
र्भवेत्काञ्ची मेखला लघ्यष्टिका ॥ रशना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशतिः ॥'
इति भरतः । इदं सर्वं निवर्तनक्रियाविशेषणम् । गतिरियं विकला । यदाह—
'आवेगे चैव हर्षे च कार्ये च लरयान्विते । एतेषु च गतिं प्राज्ञो विकलां संप्र-
योजयेत् ॥' इति । 'राजा भट्टारको देवस्तत्सुता भर्तृदारिका' । राजपदनीश्वर-
मात्रपरम् । तेनामाल्यकन्यापि भर्तृदारिकेत्युच्यत इत्यवधेयम् । कोऽपि कस्या-
पीत्यनेनानुद्गतोद्भावनेन तासां चातुर्यमुक्तम् । अत एव कस्यापीति सामान्यनि-
र्देशात्कीवलम् । अन्यथा स्त्रीलिङ्गनिर्देशः स्यात् । कोऽपीति पुंलिङ्गनिर्देशस्तु
स्पष्टार्थः । अन्यथा किमपीति निर्देशे पुष्पादिप्रतिपत्त्या संशयः स्यादिति भावः ।
अङ्गुलीदलपदेन सविलासाख्यानमुक्तं संगुप्तमाख्यानं वा ध्वनितम् । इदमाख्यानं
नर्मवाक्यम् । यदाह—'सहास्यवचनप्रायं नर्मच्छन्ति मनीषिणः' ॥ मक-
रन्दः । हन्त हर्षे । उद्भेदः प्रकाशः ॥ कलहंसः । अनुबन्धिनी प्रतीय-
माना ॥ अत्रान्तर इत्यादि । सखीनां दर्शनावसर एव पद्माक्ष्याः संबन्धि-
तन्मान्मर्थं कामजमाचार्यकमुपदेशकमाविराचीत्प्रकटीभूतम् । क्रीदशम् । किमप्य-
निर्वचनीयमत एव वाग्विभावाद्बचनप्रपञ्चादतिवृत्तमतिशयितं वैविच्यं यस्य तत् ।
उल्लसित उत्थितो विभ्रमो भावभेदो यत्र तत् । 'यच्चित्तवृत्तेरनवस्थितत्वं शृङ्गार-
जो विभ्रम उच्यतेऽसौ । नेदास्त्रयस्तस्य मदानुबन्धकार्कश्यसंज्ञाः कथिता वि-
दग्धैः ॥' इति भरतः । भूरि प्रचुरः सात्त्विकविकारो यत्र तत् । सत्त्वं मानसं
किमपि तेन निर्वृत्तः सात्त्विको भावः । यदाह—'सत्त्वोत्कटे मनसि ये प्रभवन्ति
भावास्ते सात्त्विका निगदिताः कविभिः पुराणैः ।' ते च—'स्नेदः तन्मोऽथ रोमाश्च
स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमथ्रुप्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका मताः ॥' इति । अपात्रं
क्षिप्तं धीरत्वं येन तत् । महाभिजनत्वायनपेक्षलादिति भावः । विजयि त्वंत्राप्रति-
हृतम् । कुमार्या अपि शिशुत्वाद्भिजय इति भावः । उत्पलाक्ष्या इत्यनेन बहुविधे ने-
त्रविकारे प्रीतिगो हाव इहोक्तः । यदाह—'भ्रूनेत्रादिविकाराद्यः शृङ्गाराकारसूचकः ।
स्याविभावः स्थितो हाव ईर्ष्यातः प्रीतिगोऽपि च ॥' इह श्लोके विलास उक्तः ।
यदाह—'दयितावलोकनादौ विशेषोऽज्ञक्रियास्तु यः । शृङ्गारचेष्टासहितो विलासः
समुदीरितः' ॥ २९ ॥ संप्रति 'हेला हावात्समुत्थिता' इति भरतानुसारेण हावा-
नन्तरं हेलामाह—स्तिमितेत्यादि । 'नारीणां प्रियसंभोगलज्जासाध्वसकौतुकैः ।
स्वभावाविष्कृतो वेगो ह्येतेति परिचीर्तितः ॥' इति भरतः । श्लोकार्थस्तु तस्या
आलोकितानां सहसा दर्शनानां पात्रं योग्योऽहमभूवं वृत्तोऽस्मि । 'सहसा दर्शनं
यस्यात्तदालोकितमुच्यते' इति भरतः । क्रीदशानाम् । मदीयरूपनिरूपणाध्वर्येण
स्तिमितानि निश्चलानि हर्षेण विकृतितानि प्रफुल्लानि च तेषाम् । दृष्टिरियमद्भुता ।
यदाह—'समाकुञ्चितपद्माप्रा विस्रयोद्भूततारका । सौम्या विकृतितान्ता च
दृष्टिः स्याद्भृताभिधा ॥' यद्वा स्तिमितं मन्दं यथा तथा विकृतितानां प्रकाशि-
तानां प्रथमं नायकदर्शनेन शनैः शनैः प्रसारणमिति भावः । अनेनोत्तरोत्तरदर्श-

पृ० प०

३५ १ अहो अंभिष्वङ्गः । ५ ०मेव यस्मात् ।

३६ २ ०लब्धय वालनकुलकुसु० । ४ ०एष वः सुमनसां
संनि० । ५ ०दारिका वर्तते । तस्या अमि० ।

७ ०णीयता विधातुः स० ।

३७ २ तथा च म० । ६ ०सिदं खु म० । ता जिदं० ।

नीयः परिच्छेदमियत्तामतीतोऽतिक्रान्तो निवेक्तुमशक्यश्च । यः पुनरस्मिन्नन्म-
न्धनुभवपथं न गतवानत एव परिच्छेत्तुं निवेक्तुं चाशक्य इति भावः । सांप्रतं
तदनुभवेन तद्वयं किमिति न क्रियत इत्याशङ्क्याह—विवेकप्रध्वंसात्प्रशस्त्वज्ञाना-
भावाद्दुपचितमहामोहेन गहनः संकटः । तदानीं विवेकाभाव इति भावः । अ-
नेन जडता दर्शिता ॥ ३३ ॥ परिच्छेदव्यक्तिरित्यादि । संनिच्छेदेषु
घटादीं परिच्छेदव्यक्तिनिर्णयाभिव्यक्तिर्न भवति । घटादिकमपि निर्णेतुं न शक्नो-
नीत्यर्थः । अनेन बाह्येन्द्रियाणां विषयव्यावृत्तिरुक्ता । अभ्यस्तेऽपि वारंवारमनु-
भूतेऽपि स्वरणमतथाभावेन खण्डस्फुटिततया विरसं वैरस्यवत् । एतेन मन-
सोऽपदुल्लसुक्कम् । इयमनुस्मृत्यवस्था । विषयनिवृत्त्या संतापः शीतलसेवनादपि
नार्पतीत्याह—हिमसरति शीतलसरोवरे चन्द्रमस्यमृतकरकिरणे वा मनःसंताप-
हानिः । चन्द्रमःपदं लक्षणया लकिरणमाह । इयमुद्वेगावस्था । यदाह—‘वासने
दायने वापि न तिष्ठति न तुष्यति । आत्सुक्यं च भवेन्निलमुद्वेगस्थान एव च ॥’
निष्ठाशून्यं धैर्यरहितं मनो भ्रमति च स्वल्पत्वात् । किमपि मनोरथनादिसत्त्वादि-
इति । अनेनोन्मादावस्थोक्ता ॥ ३४ ॥ कलहंसः । अपहृतो दर्शकृतः । अपिः
संभावनायाम् । नाम प्रकाशे ॥ स्वगतमिति । ‘यत्तु ध्राव्यं न सर्वस्य नगत्तं
तद्विरोच्यते ।’ इति भरतः । अभिष्वङ्ग आसक्तिरूपो मनःपरामर्शः । ‘आक्रोश-
शापाभिभवेऽभिष्वङ्गपदं विदुः’ इति शाश्वतः ॥ मा मूसुहृदिति । अनन्ध-
जन्मा कामः सत्वत्वर्थं मा मूसुहृत् । न चित्तविलसहितमजीजनत् । एवं च
ते नतिर्मलामसदिकारेण कामजेन पना निधिया ना भूदित्यादिभिर्पेधवाचयन्ति-
हानर्थकमेव । ननुपदमनन्वये । यतः कामो ज्ज्मिभतो यत्तद्विदो गुणो ज्या यत्त
रुः । ज्ज्मिभतगुण उपचितव्यापारो वा कामः । नदयोदनं च ज्ज्मिभतगुणम् ।
प्रयत्नितरुपादिशमस्तीत्यर्थः । अतस्त्ववराधीनोऽयं न त्रिपेक्षुं स्वयं स्वयं
॥ ३५ ॥ प्रयत्नसमिति । ‘यत्तु सर्वजनश्राव्यं प्रकाशं हरिरोपदे’ इति
भरतः । अन्वयो यतः ॥ माधवः । बरेदुवा हरिणी । अन्वयान्वा ।
स्वार्थे तन्मत् । यद्वा एषपर्यायोऽयमनुपपन्न एवात्यन्तमरस्यः । हरयोपिद्विविधः ।
तस्या ईत्थत्वाद्दुपादानमिह । ०लब्धयैवतिरिणी भूत्वा । नैदंयदी तिद्वयस्या च
भूत्वा । उभयत्र पुष्पप्रोक्तव्यमेति बोध्यम् । इत्युत्तरोत्तरव्ययेन पुष्पप्रोक्त-
त्वेन । ०लब्धयैवतिरिणीभवेन स्फुटितं सामांहेति भावः । अथ च इत्युत्तरोत्तरव्यये
गुणगोपीयः कामः । तस्यानेन नां प्रयत्नैत्यर्थः । नदयानं नदयानं । ‘अतो

पृ० प०

३२ १ रसेनाभिसंधिना० । २ ०मात्मनोऽपनि० । ३ ०वेत्रश-
स्त्रपा० । ५ ०कृतवती तदाच० ।

संकल्प उक्तः । मानसव्यापारस्यात्मवशलादिति भावः । उन्मूलितमित्यनेन विषय-
निवृत्तिः सूचिता । अशरणमित्यनेन चित्तापहरणादिनिवारकाभाव उक्तः ।
नायिकाया निरवद्यरूपता च सूचिता । अलसेत्यनेन निद्रोद्भेदः, वलित
इत्यनेन त्रपानाशः, मुग्धत्वेन मधुरता, स्निग्धत्वेन साभिलापत्वम्, अभिलष-
णीयस्य स्नेहविषयत्वान्निष्पन्दतया निकोचवैमुख्यम्, मदत्वेन सहर्षत्वम्, अधि-
केत्यादिनान्तर्विकासिनी स्मेरतारा चेत्युक्तम् । एवं चालसवलितैरपहतम् ।
योऽपि हि चोरादिः किञ्चिदपहरति स मन्दं मन्दं वलत इति भावः । मुग्धः
सहजरूपदर्शनातिमोहवद्भिः स्निग्धैर्मद्विषयस्नेहसूचकचेष्टावद्भिरपविद्धं क्षिप्तम् ।
पराभूतमिति यावत् । 'विद्धक्षिप्तेरिताः समाः' इत्यमरः । अनेन चेतसोनायति-
दर्शिता । ननु चित्तावक्षेपनिवारकं तदनुध्यानादिकं किमिति न कृतमत आह—
निष्पन्दैर्विमुखैर्मन्दैर्मदेकविश्रान्तैश्च पीतं तदितरानुसंधानशून्यं कृतम् । तथा च
नान्यविषयपरिशीलनकथेति भावः । अधिकेत्यादिनोन्मूलितम् । अनेन मनोनि-
ग्रहाभावो मित्रोपदेशानवसरश्च सूचितः । इह पूर्वश्लोकेन नार्थपौनरुक्त्यम् ।
आलोकितावस्थाकटाक्षावस्थयोर्भेदात् । नायकस्य रसाक्षिप्तचित्तत्वाद्वा ॥ ३१ ॥
तथाविधभावदर्शनेन हृदयंगमत्वं संभाव्यते । अपदेऽपि प्रेम्णोऽनिद्याशद्वित्वादिति
भावः । अभिसंधिरभिप्रायः । यथाकथंचिदिति । चेतसस्तदपहतत्वादिति
भावः । वर्षवराः क्लीवास्तत्प्रायास्तत्प्रधानाः । यद्वा 'विनीताः सर्वसर्वाश्च क्ली-
वाश्चैव स्वभावतः । जाला न दोषिणश्चैव ते वै वर्षवरा मताः ॥' इति परिभा-
षिता वर्षवराः । हस्तिनीसमारोहणादिना महावंशजत्वेन मालत्या उत्तम-
स्त्रीत्वं सूचितम् । यद्वा हस्तिनीसमारोहणेनात्युच्चयानतया दूरदर्शित्वं सूचितम् ।
तत्रापि मन्थरगतिसूचनाय हस्तिनीग्रहणम् । हस्तिजातावपि त्रिया मन्थरगति-
मत्त्वात् । एतदुभयं चिरं माधवावलोकनायेति भावः ॥ यान्त्येत्यादि । तथा
पद्मलाक्ष्या यान्त्या मम हृदये गार्ढं यथा तथा कटाक्षो निखात इव दत्त इव ।
तदा तदवलोकनं मम हृदये लग्नमिवेत्यर्थः । निखात इत्यनेन कटाक्षस्य दुःसह-
त्वमुक्तम् । क्रीदश्या । तदाननं वहन्त्या । क्रीदशम् ? मुहुर्बलिता वकिता कंधरा
घाटा यत्र तत् । क्षणं क्षणं व्यावर्तमानं पश्यन्त्येत्यर्थः । आश्रुतश्रुतमाव-
जितनालं यच्छतपत्रं पत्रं ततो निरतिशया मा दीप्तिर्यस्य तत् । तस्मिन् तनु-
व्यमिति वा । श्रुतादारभ्यावर्तनेन पद्मविवर्तनसिद्धिः । क्रीदशः प्रथममान-
न्दहेतुतयामृतेन दिग्घ उपचितः पश्चाद्दर्शनानन्दविच्छेदाद्विषेण दिग्घः ॥ ३२ ॥
ततःप्रगृति तस्मादारभ्य ॥ परिच्छेदेत्यादि । विचारः कामजो भावोऽन्तर्-
ब्रयति नोदयति, तापं च कुर्वते व्यययति । यदा तदप्राप्तिचिन्ता तदा जडतेतरका-
यांप्रतिपत्तिः । यदा च तद्यतिरेकचिन्ता तदा ताप इति कालभेदेन जाय्यताप-
योर्न विरोधः । तदुभयजनक्यस्तुनोऽभावमाशङ्क्याह—कोऽपि विद्विभ्यादिर्येन-

पृ० प०

४० ३ ०केनैतन्माधवस्य प्रतिच्छन्दकमभि० । ७ ०ते वितर्कः

८ ०कलहंसक, कु० । १३ ०विणोदो चि ।

१४ ०स्य माधव, सर्वथा समा० ।

४१ ४ ०द्रष्टव्यस्वरूपा० । ०लिख्यतां नाल्ती । ५ ०स्याय
तदुपनय चित्रफलकं चित्रवर्तिकाश्च । (मकरन्द उपनयति ।)
(लि०) । ६ ०दृशोरुद्धमं वा० १० तथापि व्यवसितो० ।
११ ०तोऽभिष्वङ्गः ।

लिखितमित्यर्थः ॥ कलहंसः । अथ किं स्वीकारे ॥ माधवः । वितर्क लहः ॥
मकरन्दः । अधिगमः प्राप्तिः ॥ कलहंसः । उत्कण्ठादिनोद् इति ।
माधवापुराणा नालती तमननुश्राप्तवती चित्रलिखितालोकेनेनापि रमत इति
भावः ॥ येत्यादि । हे चखे, तत्संगमं प्रति नैव संशयोऽस्ति । भवतो नयन-
योर्वा कौमुदी ज्योत्स्ना आनन्दकारित्वाद् । तस्या मनोरमयन्वदन्धुरनिष्ठापदि-
दन्धाय प्रियः शोभनजन्मा भवानपि । ननु परस्परानुरागेऽपि द्विविक्रमवै-
मुह्यद्वात्र लिखित वाह-दस्तिनसंगमे द्विविधमदनी कृतप्रयत्नौ । चक्षुःश्रीत्या
कामः, एतद्देशानयनाद्विधिः कृतान्विधौ इत्यर्थः । अभिद्योगश्च कन्यालभः ।
यदाह—‘अभियोगाद्धि कन्याया लभो निश्चित एव च’ ॥ ३७ ॥ चित्रेण ना-
धवचित्तापुराणमुदीपयति—द्रष्टव्येति । माधवः । वयन्यायेत्यत्र ‘रक्ष्यमानौ
प्रीयमाणः’ इति संप्रदानता । अधुना मनःसौ हर्षात्प्राप्तिकभावमाह—‘चारं-
चारमित्यादि । धर्मं गम पातिलेखादिविषु चित्रनिर्माणेषु गितरानवर्षं वर्तते
एव न तु लिखति । अत्र किं करोति । यथा तथा लिखनीत्यर्थः । ‘न तस्मै’
इति पाठे नैव वर्तते इत्यर्थः । यतो वाक्पूरस्त्वदहृष्णानादानन्दानुप्रवाहो चारं-
चारं द्योतनं प्रचारं तिरयति च्छादयति । तस्याः संबन्धेन चित्रमेतदेति ते क-
रिमा सर्वकार्याप्रतिपत्तिरित्येव तद्वाचं करीरं तन्मं विधत्तदन्वयेति । ‘हर्षयोगमय-
विलासविषादमदयोपसंभवः सन्मः’ इति भरतः । एतदाः एते चित्रमेवम-
वाल एव सिद्धमाहभवत् । धर्मिणोऽभ्येतादिरथमेव लोकात्तु नैव चरुः ।
अमुष्या लिखतहेतुतया तत्रापणादित्यने नूयितम् । हरिपुराणमभेदवन्ता
उष्णः । सेनायापि च नोचम् । तेषां चित्रमापि कृतमाह । रमिरे च-
रिवं हर्षाद् । यदाह—‘वोधमहर्षतश्चापुःश्राप्तरेणवपीतमभः । तत्रा-
नलापरादेः सेरः स्वार्थीरमेनादि ॥ एतन्महर्षीवत्सं ज्ञातरेवः वन्तः ॥’
इति ॥ ३० ॥ अधुना नालती चित्रं द्रष्टव्येति सापुराणोक्तमं श्रीं कि-
रति—जगतीत्यादि । हे ते नरेन्द्राणां भवः यदाह इति नाल-
ती हर्षप्राप्तिरथाः सन्माली नोऽहं हर्षे तन्वेद मे तन्ने नदादि । ननु
सुनं कररेऽसः प्रभुता चारहेतव एवेति भावः । यत्र इति इत्येव वाचं मेरे

पृ० प०

३८ ३ तां च किल राजा० । ०नाय प्रार्थयते इ० ।

४ ०तया चाहमनुरुध्यमा० । ८ ०पौरजनस्य० ।

३९ २ ०कामाभिष्वङ्ग० । ४ ०भागधेयाः कुमार्योऽन्यत्रास० ।

भाग्यार्थयोरपि' इति विश्वः । सुखिष्ठगुणतया सुलग्नसूत्रत्वेन । संनिवेशो रचनाभेदः । कुतूहलिनी पुष्पदात्रि कौतुकवती । भर्तृदारिकेल्यनेन कन्यालादर्शनोत्सुक्यमुक्तम् । यद्वा भरतेन कन्याया विद्यम्भपात्रत्वस्त्रीकारादिह कन्यात्वेन तत्सूचनम् । अभिनवो लोकोत्तरो विचित्रो बहुप्रकारः । कुसुमेषु पुष्पेषु व्यापारो रचनाप्रबन्धः । एतेन माल्यप्रथनकुशलाद्भुतकौशलकुतूहलिनी सेत्सुकम् । वैदग्ध्यस्य प्रथनचातुर्यस्य । कृतार्थता कृतप्रयोजनता । विदग्धप्रेयसीयं प्रशंसयेति भावः । फलतु सफलास्तु । विदग्धजनाय दानात् । सरस एवाम्लान एव स्रवसंनिवेशः । महार्थतां बहुमूल्यताम् पक्षे वो युष्माकं संनिवेशः संयोगः । परस्परानुरूपपादिना रमणीयः क्रीडाहर्षोऽर्हणीय एव । इह व इति युष्मदो 'पुरावेकेषाम्' इति गौरवे बहुवचनम् । कुतूहलिनी दूतसमाजे साकाक्षा । अभिनवोऽभूतपूर्वः । तदेकासक्तत्वात् । विचित्रः साधुः । विविधविकारकारित्वेनाश्चर्यजनको वा कुसुमेषुः कामस्य व्यापारो मोहनम् । वैदग्ध्यस्य सकलकलाभिज्ञतायाः सार्थकत्वम् । विदग्धप्रीतिजनकत्वात् । निर्माणरमणीयता घटनरोन्मर्द्यम् । फलमनुरूपजनसंगर्गात् ॥ नो चेद्विदं सर्वं व्यर्थमिति भावः । सरसः शुशारोऽनु-रागो वा । कण्ठावलम्बनमालिङ्गनम् । महार्थता दुर्लभत्वम् । तदिह श्लिष्टादेन नायकव्युत्पत्तिमभिप्रायं च ज्ञात्वा दूतीव्यापारः प्रसारतीति ध्वनितम् ॥ मकरन्दः । वैदग्ध्यं श्लिष्टपदप्रयोगादिति भावः ॥ माधवः । अनुगुक्त्या पृष्ट्या । प्रमृतिरपत्यम् । प्रगादभूमिनिवासस्थानं तस्याः । तत्र च प्रगादभूमिरनुगुक्त्यापार्त्रं मालादानात् ॥ कलहंसः । अत्र विलगितं विवृम्भितम् । अनयोश्चो-न्यानुरागादिति भावः ॥ मकरन्दः । बहुमानस्य गौरवस्यापयोहितरत्नवि-स्तम् ॥ अनभिनवोऽन्वयस्वरक्षणत्वादियोगादिति भावः ॥ माधवः । अनुगुक्त्यामो सुदुर्भाष्यमानः । अर्था लवङ्गिका । अभिनिविष्टयानियत्ननिवेदितया । विह्व-तया व्याकुलनया ॥ महानर्यं प्रसाद इति । यतो न वस्तुनि प्रेम किंतु गुणेष्विति भावः ॥ मकरन्दः । गुच्छिष्टं निवृत्तम् । दृष्टः पूर्वं दृष्टः । ता-दृशो महाकुलजाः । अक्षरागानुरागयोरेकविपरत्वं सरसमतम् । अन्यद्व्यनुग-र्गवदनाद—अन्योन्येत्यादि । स्वयं तस्याः प्रागनुगमनिर्द्धं व्यक्तमस्ति । कथम् । स्वयंतामन्योन्यसंगतदशां कस्यापि कोऽपीति निवेदनमेकम् । कथम-न्यथा मन्वीजनस्तां दीक्ष्य कटाक्षयति तां कथं वा यत्पीवनो वदतेवमिति भावः । मकरन्दः लवङ्गिकाया व्युत्पत्त्यं वचनम् । कथमन्यथा कुच्छिष्टनीत्यादि वदतीत्यमिति भावः । 'मकरन्दे दारिद्र्ये निवृत्ते' इति निवृत्तः ॥ ३६ ॥ कलहंसः । अत्र येन प्र-त्येकावृत्तम् । अतिवन्द्यतोऽप्य कामनिवार इति भावः ॥ मकरन्दः । मालया

वनेन नायिकायाः सुकुमारतया निःसहत्वमुक्तम् । मालत्याः कन्यात्वेन पञ्जा-
 वल्यभावात्परिजनेत्युक्तम् । माङ्गल्यतया प्रातरैव कुङ्कुमेन पञ्जावलीलिखनम् ।
 अत एव वसन्तकालस्य शीतत्वात्कुङ्कुमेन भूषाकरणमिति मतमपास्तम् । 'धारा-
 त्तिकवसुंधरासुरभयः' इत्यभिधानाद्दर्पाकालप्रस्तावात् । 'समूहे निवहव्यूहसंदोह-
 विसरज्जाः' इत्यमरः । इहोन्मादावस्था । अत एवात्र तत्संबद्धा कथा । यदाह—
 'तत्संबद्धां कथां युद्धे सर्वावस्थागतमिह' इति ॥ ४० ॥ उन्मीलदिति । हे
 पवन, उन्मीलन्सुकुलेन विक्रवकोरकेण करालाद्विपमात्कुन्दगुच्छाक्षरनिविडम-
 करन्दश्च तयोर्वन्धो । मकरन्दस्य यो गन्धस्तद्वन्धो । तत्सहचरेति वा । ईदृ-
 शोऽपि त्वं ने न सुखाय किन्तु तापाय अतस्त्वां मालतीनीपदालिङ्गन्ममाङ्गमङ्गं
 प्रत्यङ्गं स्पृश । अमृतमपतदङ्गसङ्गशीतत्वं मम तापशान्तये भविष्यतीति
 भावः । यद्वा तदीयतापशान्तिर्भवत्वित्यनुरागात्तानालिङ्गनित्युक्तम् । तां क्रीद-
 शीम् । प्रचलनेत्रां विरहे पवनस्य दुःसहत्वेन भयादितत्त्वतः क्षिप्तनेत्राम् ।
 अत एव नम्रीभवद्दशां च । इह विपमकुन्दकोशसंचरणेन गतिप्रतिबन्धान्मा-
 न्यम्, मकरन्दसङ्गाच्छैलम्, गन्धवन्धुतया सौगन्ध्यं च वायोरुक्तम् । ईपद्वा-
 लिङ्गनिलनेन सुरमिपदेनाभिधातनिःसहत्वं मालत्यामुक्तम् । 'करालो दन्तुरे
 वृद्धे' इत्यमरः ॥ ४१ ॥ माधवत्सानङ्गदुःसहत्वमाह—अभिहन्तीत्यादि ।
 एष स्तरोऽनवग्रहः प्रतिरोधशून्यः क्रौञ्चकायं माधवं कथमन्त्रिरेणैवाभिहन्ति ।
 हन्तासुकन्यायाम् । 'हन्त हर्षेऽसुकन्यायाम्' इत्यमरः । क्रीदशः । विहृतस्य
 भावो वैहृतम्, तस्य विवर्तोऽन्यथावसानं तेन दारुणो दुःखदः । यथा क्लमं
 करिवालकं नृदुकायं कटोरो दुःसहः कूटपाकलो हस्तिवातज्वरोऽचिरेण हन्ति
 तथेत्यर्थः । सोऽप्यनवग्रहोऽप्रतिकरणायो विकृतिविवर्तदारुणश्च भवति । 'गजं
 वातज्वरो हन्ति तथा वै कूटपाकलः' इति वैदके ॥ ४२ ॥ माधवः । इदं
 स्वगतम् । स्वयमनन्धवसायादाह—तदत्रेति । अत एव भगवतो ज्ञानसंपन्नेह
 शरणं रक्षिका । द्वितीयाद्भावतारोऽयम् । यदाह—'अज्ञावसाने यत्रैव भावि-
 नोऽङ्गस्य सूच्यते । वस्तुबीजमुपोद्घातैः सोऽद्भावतर इष्यते ॥' इदानीमुन्मादा-
 वस्थोद्भावनावलतन्मयत्वमाह—पश्यामीत्यादि । तानेकानेव विवर्तमानां
 प्रपञ्चरूपां परितः सर्वत्र पश्यामीत्याक्षर्यम् । विवर्तमानत्वमेवाह । इत इत सम-
 यपायं । पुरतोमे । पश्चात्पृष्टे । अन्तर्मेवति । दहिस्त्वभागे । वनेन तदावेता-
 त्सर्वत्र तन्मयत्वमुक्तम् । यदाह—'यो येन भावेनाविष्टः सुखदेनेतरेण वा । स
 तदाहितसंस्कारः सर्वं पश्यति तन्मयम् ॥' परित इत्यत्र 'पर्यनिन्यां च' इति
 तत्तिः । क्रीदशीम् । वक्रं वहन्तीम् । उद्युद्धं विकसितं मुग्धं कान्तं परस्त्वपेपञ्चं
 ततो निरतिशया भा रक्षित्यस्य तद् । तस्मिन् तत्तुल्यमिति वा । एतेन गौरिद्व-
 मुक्तम् । आसत्तेन मय्यासत्तया विपंगववर्तिता दृष्टिर्त्यस्य तद् । यथा यान्त्या
 तयार्हं दृष्टस्यैव तां पश्यामीति भावः ॥ ४३ ॥ लघुना सर्वाकारेण पीडा-
 नाह—प्रसरतीत्यादि । ययस्य, पश्य । संप्रति मम कोऽप्यतिर्वचनीयस्वहरो
 देरदारः प्रसरति व्याप्नोति । अत एव परिमर्षी सर्वतो नश्यतीति । हरणना-
 निन्द्रियानामसंप्राप्त्यायं ने प्रनोदितिरपति निदपति । सर्वेन्द्रियसंनोदो मने-

पृ० प०

४२ ५ (प्रविश्य सत्वरम् ।) । ६ कलहंसज, अप्पा० । श्रेण
उवल० ।

४३ १ (माधवमकरन्दौ विलोक्य सल० ।) । ३ ष्ट आस्यताम् ।

४ (उपविश्य ।) कल० । १२ भाञ्ज, अह इं ।

४४ ८ ष्वयस्य, खरतरकिरणोऽयं भगवान्सहस्रदीपितिरलंक-
रोति मध्यमहः । त० । मेव गच्छावः ।

देशविशेषे च जयशालिन आनन्दसंदोहदा इत्युक्तम् । भाव्यन्ते भावनामर्हन्ति
सुन्दरतयेति भावः । मालतीमित्राः सहृदयाहादकाः । ते त इति वीप्सया
चन्द्रादयो देवादयश्च प्रतिष्ठा एवेति दर्शितम् । सर्वनात्रा च ये यत्र चेतःप्रति-
ष्ठास्ते तत्र गृह्यन्त इति ध्वनितम् । तुशब्देनान्येषां तथात्वं तत्संप्रतिपत्तिद्वारे-
त्युक्तम् । कस्तर्हि मदहेतुरत आह-मम पुनरियं चित्रलिखिता मालती नयनयो-
ज्योत्स्ना यन्नेत्रगोचरं प्राप्ता स एवैकोऽत्र जन्मनि महोत्सवः । अत्र किं पुनः
संभोगादिकमित्यनुरागः । स एव महोत्सवः । अनुरागो भवतु मा वा भूदित्युः
पालम्भः । एतेनाल्यन्तानुरागो मालत्यां दर्शितः । एकपदेनान्येषामाविर्भावेऽपि
नानन्दकलम् । अत एव स एषेल्यनेन तत्पोषः । जन्मनीति सामान्यनिर्देशेन
समस्तजन्मनि मालतीतुल्या नास्तीति व्यज्यते । वाचिकोऽयं रसः । यदाह—
'रसानुरूपैरालापैः श्लोकैर्वाक्यैः पदैस्तथा । नानालंकारसंयुक्तैर्वाचिको रस उ-
च्यते ॥' इति । इह प्रकृतिसधुरत्वेऽपि मालत्या एव मदजननाद्यतिरेकालंकारः ।
प्रियाख्यानात्प्रियोऽलंकारः । विलोचनचन्द्रिकेति रूपकम् । न चात्र नवेन्दुकला
प्रतिपच्चन्द्रकला, सा च न मदहेतुरिति वाच्यम् । यतो नूयत इति नवः प्रश-
स्तेन्दुरित्यर्थः । यद्वा नवं नूतनमिन्दुकलादिकं चेति द्वन्द्वः । यद्वा नवः सागरा-
दुत्थितमात्रः । पूर्ण एवेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ प्रविश्येति । यत्र पटीक्षेपेण प्रवेश-
स्तत्र प्रविश्येत्युक्तिः । अनुसारोऽनुसरणम् । एतेऽपि ये चित्रफलके लिखिताः ।
इह गौरवादेकत्वे बहुवचनम् । द्वित्वे वा बहुवचनम् ॥ कलहंसः । अभिलि-
खित इति शेषः । तथा च मालत्या विनोदाय माधवो लिखितस्तेनापि सा तदर्थं
लिखितेत्यर्थः ॥ मन्दारिका । अत्र विज्ञानं शिल्पिकौशलम् । अनुरूपानुरा-
गादनयोरिति भावः । अवितर्थं सत्यम् । एवमेतन्मालत्यैव माधवप्रतिच्छन्दकं
लिखितमित्यर्थः । दृष्टवतीत्यर्थः । लवङ्गिकया द्वारा माधवानुरागो मालत्याम-
स्त्वित्यर्थः ॥ मकरन्दः । संस्त्यायो गृह्यम् । 'संस्त्यायः संनिवेशे च संघातेऽपि
च दृश्यते' इति मेदिनीकारः ॥ घर्मत्यादि । मालत्याः परिजनवारसुन्दरीणां
कपोलकुङ्कुमानि प्रातर्विरचितविचित्रपत्रावलीवैदग्ध्यं यत्तदधुना मध्याह्ने जहति
त्यजन्ति । कैः । घर्मांभसो विसरस्य समूहस्य विवर्तनैर्विबिधजलकगैः करणैः ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

पृ० प०

४८ ३ ० दुईजा तुमं किं मन्तवन्ती० ।

∴ ६ ० जिनेदिदो । प्रथमा—तदो किं । द्वितीया—तदो म० ।

४९ १-२ ० ति नञ्णुज्जाणादो जेव नामदा ता किं संपदं संपत्ता ।

∴ ३ ० खु परापतन्ती ० हत्ये गेह्लिज पडिसिद्धपरि० ।

५० २ ता जादो जामरणं० ।

अधुना बहुलनालनादाय लवङ्गिका गता, तां प्रतीक्षमाणा मालती सौधा-
 र्खा तन्मार्गं पश्यति, नकरन्दय 'कामन्दकी नः शरणम्' इत्युक्त्वा तां तत्क-
 थनाय गतः, इति स्थिते चेट्योः प्रवेशः । चेट्याभाषा सौरसेनी । यदाह—
 'नायिकायां च चेट्यां च सौरसेनी प्रयुज्यते' । न च 'नाटकप्रकरणयोरद्वयः
 कार्याः प्रत्यक्षनायकाः' इति भरतादिह नायकप्रवेशानामावात्कथनद्वयावतार इति
 देयम् । मालती नायकत्वेन तत्सत्त्वात् । यदाह—'शुभः पुरोहितोऽनासौ
 नायको नायिकापि च । सार्यवाह इति प्रोक्ताः पठेते नायका युधः' इति ॥
 प्रथमा । अत्र हला सति । परिसरे निकटे ॥ द्वितीया । अत्र वृत्तान्तो
 वर्ता ॥ द्वितीया । भर्तृदारिका मालती । प्रयुक्तिवार्ता विविक्तं विजनम् । इह
 नकरन्दयदावमायवावस्थया कामन्दकया प्रकृतसिद्धयेऽवतरणार्थं मालती-
 वर्ता हातुं प्रहेलापालोक्तिवैति भावः ॥ प्रथमा । अत्र केतरो बहुलः ।
 अदचितोमि द्रोव्यलि इति हेतौ । द्वितीया । अत्र परापतन्ती सत्तरनाग-
 च्छन्ती । वृत्तकार्यत्वेन सत्तरनागमनं भूतयनेः । उपर्येत्तिद्वयम् । वाप्यपठ्या-
 कना । उपरोत्तर्यः । द्वितीया । अत्रातिभूतिमुत्कर्षम् । अतिविशेषा वा-
 सतिः । कृत्यं प्रतः । 'कति' इति पाठे कतिदारो देरी इतिदिव्यचक्षः ।
 अत्र एव 'कति पतीदिवादिनः' इति प्रथमा । किं विरक्तिलयः । द्वितीया ।
 इदमभूताहरणं वाच्यम् । यदाह—'अभूताहरणं तस्याद्वयार्थं अत्राप्यम्'
 वाच्यतरपमहात्माह । अत्र दुःखरूपेण सत्यमित्य शक्यम् । वाच्यतिसम् ॥
 प्रथमा । अत्रापि गान संभावयाम् । अगवतीर्षं इत्यर्थे वाच्यम् । निरुद्धे
 चेत्ये ॥ प्रदेशवा इति । सत्यस्य च सत्त्वत्वात्तद्वयार्थे नान्येतेन प्रदे-
 शकः । यदाह—'यत्तु प्रयोगसमुत्पारंशये न सत्त्वयते । सत्त्वत्वात्तद्वय-
 र्थः स निधेयः प्रदेर्यः ॥ अत्रापि वाच्येणैव चेत्येत्तद्वयार्थः । अत्रापि
 यदावचो निधेयोऽयं प्रदेशकः । मालती । हुं प्रमे । अत्रो नरपितृवृत्त-
 मालाप्रपेणरंनतुपुत्रादीना कालप्रितदार्थं इत्येतेषां वृत्तया अगर्षः ।

पृ० प०

४६ ८ मासकृति० ।

४७ ६ इति वकुलवीथिनाम प्रथमोऽङ्कः ।

त्यर्थः । मम गात्रं शरीरम् कर्तुं । रणरणकस्य वियोगतरोर्दृष्टिमुपचयं विभ्र-
दावर्ति भ्राम्यदस्ति । यद्वा रणरणः कामस्तस्य विवृद्धिमधिकाधिकदशागामित्वम् ।
'मारो रणरणः कामो विषयः' इत्युत्पलिनी । तथा मम हृदयम् । कर्तुं । अन्त-
र्दहति । ज्वलतीत्यर्थः । तन्मयत्वं मालतीमयत्वं च घत्ते ॥ ईदृशी मम दशा
सद्य एव विपत्तिमादधाति । तदत्र यथावत्त्वमाचरेति भावः । अत्रावर्ति
व्याधिः । ज्वलतीत्युद्वेगः । तन्मयत्वमित्युन्मादः । हृदयस्य तु तन्मयत्वधारणेन
दुःसहदशायामपि जीवनाशा दर्शिता । 'करणं साधकतमं क्षेत्रगात्रेन्द्रियेष्वपि'
इत्यमरः ॥ ४४ ॥ निष्क्रान्ता इति । वीजार्थं युक्तं कृत्वा निष्क्रमो भवति ।
यदाह—'वीजार्थं युक्तियुक्तं च कृत्वा कार्यं यथारसम् । निष्क्रमं तत्र कुर्वीत
सर्वेषां रङ्गवर्तिनाम् ॥' इति ॥ वकुलवीथीति । 'नानारससमायुक्ता संधि-
द्वयविभूषिता । अर्थप्रकृतिभिः पूर्णा स्यादेकाङ्का तु वीथिका ॥ त्रिभिः पात्रैः
प्रयोज्येयमुत्तमाधमध्यमैः । कर्तव्या नायिका चात्र शृङ्गारद्वयसंयुता ॥'
इति भरतः ॥

प्रासूत र्यं रत्नधरो गुणाढ्यो गुणाढ्यरूपा दमयन्तिका च ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेऽङ्को गतोऽयमाद्यो रसराजराजी ॥

इति प्रथमोऽङ्कः ।

पृ० प०

५५ १ ०ताओ अन्मकाओ जाओ० । ०पहवन्ति । (इति रोदिति ।) (साहम् ।) १० विसेसदो अज्ज पिअसहि,
(संस्कृतमाधिल्य ।)

५६ १ ०रागस्तीत्रं वि० । विसर्पत्यविरतं० । २ ०निर्धूमो ज्व० ।
५ ०एवं जेव्व पच्च० । ७ ०णेण सविसेससमि० । ८ ०सं-
मत्त० । ९ ०दंसणा भविअ अज्ज० ।

च्छति ॥ लवङ्गिका । अत्र दुर्लभायां त्वयि मनोरथानिनिवेशत्वेन यो दुःसहाया-
सत्त्वेन दह्यमाने चित्ते क्षणमात्रनिर्वापकमिति ॥ मालती । अत्रानासङ्गोऽनाश्वासः ।
लवङ्गिका स्वयं लिखित्वा माधवल्लिखितत्वेन बोधयतीति भावः ॥ सदृशमिति ।
नधुरतया निर्माणस्य सदृशं वचनमित्यर्थः ॥ तवाकृतिर्मधुरा यथा तथा वचोऽपि
नधुरमित्यर्थः । यत्सेदृशं वचस्तस्य कथमेवं दर्शनमित्युपालम्भपूर्विका पृच्छा । य-
दाह—‘यत्र भावनयोपेतनात्मानमथवा परम् । पृच्छन्निवाभिधत्तेऽर्थं सा पृच्छेत्प्र-
मिधीयते ॥’ नाट्यधर्मत्वेन परोक्षस्यापि प्रत्यक्षांकरणम् । यदाह—‘परोक्षेऽपि च
वक्तव्यो नार्था प्रत्यक्षवत्प्रियः’ ॥ अन्मकाशब्दः त्रियां कन्यायां वा देशी ॥
लवङ्गिका । अत्रोत्खण्डितं छिन्नम् । बन्धनं वृन्तशास्त्राच्योगः । कङ्कल्लिरशोकः ।
निःसहाऽक्षना । परिखिद्यसे परिहीयसे । एतेन कामावस्था तनुतोक्ता ॥ मालती ।
अत्रं नेत्रजलम् ॥ संस्कृतमिति । आसन्नमरणतया प्रकृतिविपर्ययद्योतनाय
त्रियाः संस्कृताश्रयणम् । यद्वा मरणसमये प्राकृतस्मरणस्य हीनयोनिजन्मफलक-
त्वेन बोधनात्तत्काले त्रियाः संस्कृताश्रयणम् । यद्वा वैदग्ध्यद्योतनाय तत् । य-
दाह—‘संस्कृतभाषावाचः प्रायो नाट्ये खलु त्रियाः श्लाघ्याः । क्वचिदपि विदग्ध-
तायाः प्रबोधनार्थं प्रशस्यन्ते ॥’ मनोराग इत्यादि । प्रियसखि, मामद्य त्रातुं
न तातः प्रभवति न वा नाता न वा लम् । कुतः । मनोराग आधिरविरतं
प्रमाथी क्षोभकारी यथा तीव्रं विषं तथा विसर्पति व्याप्नोति । यथा घातुलगादिषु
विषं व्याप्नोति तथाज्ञानि न उद्वेग इत्यर्थः । यद्वा सविशेषदर्शनाचित्तानुराग इच्छा-
भेदस्तीत्रं यथा तथा मनो विसर्पति व्याप्नोति दाहकारित्वाद्विषमिव । तथा विद्युतः
संयुक्तितोऽग्निर्वैद्या ज्वलति विद्यूननाग्निर्धूमं यथा तथा स एव रागो ज्वलति ज्वा-
लानालाङ्गुलीभवति । इत इतः सर्वत्र प्रत्यङ्गं हिनस्ति पीडयति गरीयाडवर इव । तं
लवला नमाधित्तया समाघातुं न शक्यत इति भावः । यद्वा तातत्रातुं न शक्नोति ।
नन्दनत्तरात्तेन माधवाय मददानात् । अन्व्यापि न तथा । तथानुवर्तमानस्य
तातत्त्वानिपेधात् । लवङ्गिकायाश्च तयोः समशीर्षिक्या गणनं स्वाच्छन्द्येन स्वम-
तप्रकाशनाय ॥ १ ॥ लवङ्गिका । अत्र मग्नित्वं युज्यत एवेत्यर्थः । यस्याञ्चलं
दर्शनं चन्द्रस्मान्निव जीवितसंशयं च कुरुते तस्य व्यक्तं दर्शनं तदुपन्यस्तप्रकारं
तापं कुरुत इति किमत्र चित्रम् । चन्द्रेऽग्नित्वेन ज्ञानान्निद्राच्छेद उक्तः । सुकु-

पृ० ५०

६५ ५ °अस्सत्थसरीरो महा० ।

६६ ४ °अप्रस्ताविकी म० । ८ °त्मनः सतीर्थ्ये पि० । १२
अकलितमहि० । १३ कथमपि भु० ।

कल्पपदेनोपदेष्टव्यत्वसूचनम् ॥ अयुना साहसोऽपि प्रवृत्त्यर्थं मालत्यनुशयाय पितुर्वे-
रस्य च दोषमाह । राज्ञा इति । कार्यादारारथनादेन तददृष्टार्थमित्यर्थः । अनेन स-
न्निवेन । वार्षिक्यात्कौरुप्याच्च दुर्दर्शनेन । धूमग्रहेण राहुणोत्पातधूमग्रहेण वा । पी-
डाकारित्वाद्दुर्दर्शनेन । ग्रहणं ग्रहः ॥ ८ ॥ मालती । मालती जातानुशयाह
एवं निःस्पृह इत्यर्थः । भोगेति । स्वभोगाय तमेवं करोपीत्यर्थः ॥ अवलोकिता ।
अत्र चिरायितं बहुकालमागतम् । इतीति । अतः शीघ्रं गन्धतामिति भावः ॥
लवङ्गिका । जनान्तिकमिति । 'उज्जस्याध्रवणं कार्यात्वार्षस्थैः स्यान्नान्-
न्तिकं' इति भरतः । लवङ्गिका मालतीं साकाङ्क्षयति । उद्गममुत्पत्तिम् ॥
मालती । अन्ति मे कुतूहलम् । तत्स्पृच्छेत्यर्थः ॥ लवङ्गिका । अत्र यस्य
कृत इति शेषः ॥ कामन्दकी । सञ्चित्रिभावहित्यमाह—अप्रस्ताविकीति ।
अयनाशयः । माधवगुणस्तुतावुपाधिनाशङ्क्य मालत्या अनादरे मन तदस्थता न
घटेत ॥ लवङ्गिका । अतः सानुबन्धं पृच्छत्विति सानुबन्धमियमप्याहेति ॥
कामन्दकी । समप्रः संपूर्णः । धुरि कार्यनारे साधुर्धुर्यो मन्त्री । प्रकाण्डं प्रशस्तम् ।
चूडामणिरिव चूडामणिः श्लाघ्यः । सर्वमन्त्रिप्रधानमित्यर्थः । महनीयं पूज्यम् ।
पुण्यं प्रशस्तम् । यद्वा महनीयौ पुण्यमहिमानौ यस्य तम् । सतीर्थ्य एकगुः । स-
नानं तीर्थमुपाध्यायो यस्य । 'तीर्थे चै' इति यत्प्रत्ययः । व्यतिकरितेत्यादि ।
इह जगति कथमपि शापादिना तादृशाः स्वर्गिणः संभवन्ति । कीदृशाः । यशो-
निर्व्याप्तदिवस्वरूपाः । श्वेतनारैरिति वर्तमाननिर्देशेन तेषामग्निवयसोयोगित्वा-
नुक्तम् । बलवतां पुण्यविपाकानां त एव स्थानम् । त एव महासुकृतिन इत्यर्थः ।
यद्वा पुण्यविलासानां बलवतां च त एव स्थानम् । तथा च पुण्यवन्तो बलवन्तश्च
त एवेत्यर्थः । अत एवाधिकमदृष्ट्वाः । महलानामर्षित्विद्वानां केतनं निवासः ।
'केतनं तु ध्वजे कार्ये निमन्त्रणनिवासयोः' इति विश्वः ॥ ९ ॥ मालती । अत्र
नामाग्रहणं श्वशुरत्वेनाङ्गीकारात् । 'गुरोर्नाम न गृहीयात्' इति स्पृतेः । तं देव-
रातम् ॥ लवङ्गिका । अत्र समं तुल्यं यथा तथा पाठः कृतो देवरातभूतिवसु-
भ्याम् । मन्त्रदन्ते कर्णाकर्णिकया वदन्ति ॥ कामन्दकी । प्रकृतविद्यर्थं
पितृगुणानुक्ता नामकगुणानाह—तत इत्यादि । ततो देवरातदिक एव
बालचन्द्र उदियाय । एको बालो जात इत्यर्थः । यद्वा बालचन्द्र इव
बालचन्द्रः । एकापलतया श्लेषाभिरुपसृपनार्थमेकग्रहणम् । परादानेकादिवल-
कपनाय वा । फीरताः स्फुरिता व्यतीहता गुणानां शीलशैली वा सुतिरिच्यत्वं
तथा सुन्दरः । यद्वा स्फुरितगुणसुतिशैली सुन्दरयेति । बलादायतुःसङ्घि-

पृ० प०

६२ ५ ० लम्गणीशासं । ६ ० रिंसं जेन्न मत्र० ।

६३ ३ ० ती वैनिलं ना० ।

६४ ७ ० मत्र गया म० । ११ ० साहसामासमि० ।

नाशं नेत्रजलम् । साम्भः । प्रतिबन्धः । मन्गयितो मन्गीकृतः । तादृशकृष्टे प्र-
 तिलगो निःशाशो यत्र तत्र ॥ कामन्दकी । परिवगो मालत्यभिपन्नः । उद्देग-
 कारणमिति शेषः ॥ इन्दमित्यादि । मालत्या इदं शरीरं विफलगुणातिशयं भा-
 ष्यतीति एवं किं न वेत्ति । अनुवितजामानृषं पन्धशो वनायत्नम् । यतः । इदं ज-
 गति मरकामस्य जेन्नं जयनशीलमत्रं सद्दजविलासस्य निवन्धनं कारणं च । ए-
 तेनेव सद्दजविलासा जायन्त इत्यर्थः । 'यरो जामातरि श्रेष्ठे' इति शिष्यः ॥ ६ ॥
 वैनिलं विमनस्कलाम् । नाटयति करोति ॥ लवङ्गिका । पितृनिन्दैव पूर्वलो-
 कार्थ इति द्योतयति लवङ्गिका । अत्र जुगुप्सते निन्दति ॥ मालती । अत्रानु-
 पदरणीयाप्युपदारीकृतोत्पन्नेन च्यर्थेन पितृगुणानभिज्ञत्वं सूचितम् । उपहारश्च मरण-
 शरणदशागादिः कियत इति मरणतुल्यतास्य दर्शिता । इदं पश्चात्तापनामा नाट्यालं-
 कारः । यदाह—'अनुतापातिरेकस्तु पश्चात्ताप उदाहृतः' ॥ इति बालजाल्ने-
 द्वाद्य तातस्य गुणानभिज्ञत्वं मालती न जानातीत्याशयेनाह—गुणेत्यादि । इदं
 कार्यं गुणनिरपेक्षममात्येन कथमारब्धम् । रूपादिमति पुरजने सति तद्रहितनन्द-
 नाय मालतीदानं कथमुपक्रान्तमिति भावः । अत एवाश्वर्यम् । अथवा पश्चान्तरे ।
 कुटिलनये परवचननीती कुशलचित्तानां कुतोऽपत्यन्नेहः । नैवेत्यर्थः । ज्ञेहस्य निरु-
 पाध्युपकारेच्छारूपस्य नृपानुरजनादावुपाधावभावादित्यर्थः । इदं यदुपक्रान्तं तदैव-
 पर्यमिदंपरम् । एतदभिप्रायकमिति यावत् । चतुर्वर्णादित्वादिदंपरशब्दे घ्यञ् । उत
 निश्चये वितर्कं वा । यद्युपतेर्नर्मसचिवो नन्दनः कन्यादानादस्माकं मित्रमनपकारी
 भवतिवत्येवमुपक्रान्तम् । निष्णात इत्यत्र 'निनदीभ्यां क्रातेः कौशले' इति पत्रम् ।
 'उत निश्चयवितर्कयोः' इति धरणिः । कामोपचरणं नर्म । यदाह—'उपचारः
 स्त्रीपुंसयोर्मनोजन्मनिवन्धनः । स एवात्र परिज्ञेयो नर्मसंज्ञः प्रयोक्तृभिः' ॥ इति
 भरतः ॥ ७ ॥ लवङ्गिका । इतीति दुर्दर्शनादिकम् ॥ लवङ्गिका । अत्र जी-
 वितमपि निष्फलत्वदुःखबहुलत्वाभ्यां मरणकल्पं जीवितमरणम् ॥ कामन्दकी ।
 उक्तप्रवन्धेन मालतीनैराशयं विधायहाह—अयीति । भगवत्येति । 'कृत्यानां कर्तारि
 वा' इति तृतीया न तु पृथी । अशक्यमित्यकारप्रश्लेषसंभवात् । गान्धर्वविवाहे क-
 न्यावरौ प्रभवत इति प्रायःपदतात्पर्यम् । जनयितेति । राजेति भावः । माधववि-
 वाहे भूरिवसुरेव सानुग्रहः । अत एव सरल इत्युक्तम् । किल प्रसिद्धौ । कौशिकी
 वन् । चक्रमे कामयते स्म । आख्यानं पुरावृत्तम् । इहाख्याननामा नाट्या-
 लंकारः । यदाह—'आख्यानं तु तदुद्दिष्टं यत्पुरावृत्तकीर्तनम्' ॥ इति । निदर्शन-
 नामा नाट्यालंकारोऽपि । यदाह—'कथनादन्यचेष्टानां साध्यत्विद्विनिर्दर्शनम्' ॥ इति

पृ० ५०

७० ३ सुतं तन्माहात्म्यं । ४ ०त्यथ त्रिधिविधे० ।

इति धवलगृहो नाम द्वितीयोऽङ्कः ।

प्रकृते निषन्नं स्वव्यापारनाह—वर इत्यादि । अन्यस्मिन्वरे नन्दने द्वेषः
 कारितः । पितरि निन्दा जनिता । पुरावृत्तोद्धारैः शकुन्तलादीनां पितृनिरपे-
 क्षात्मदानकथनैः कार्यपरिपाटी कथिता । माहात्म्यं महत्त्वं तस्य सुतं यत्कुला-
 चक्षुःशुपात्तदपि । इति हेतोः । अनन्तरं वत्सस्य परिचयः समागमो विधातुः
 कर्तव्यः । एतेनाह्वावतारोऽपि सूचितः । प्रसङ्गाद्याजादन्यापदेशादिति सर्वत्र
 योज्यम् ॥ १३ ॥ धवलगृह इति । धवलगृहोपलक्षित इत्यर्थः ॥

असूत यं रत्नधरोऽनवद्योऽनवद्यरूपा दमदन्तिक्का च ।

जगद्धरं तत्कृत्स्निपेऽष्टोऽग्नद्वितीयो रत्नराशिवासः ॥

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

पृ० प०

६७ ६ ०वैक एव । १२ ०त्रिधाधारः शि० । १३ ०जन्द्रमधुरः ।

६८ ८ ०उगमो । (नेपथ्ये शङ्खध्वनिः ।) । ११ ०मवाप्तोत्कण्ठानां ।

६९ १० ०दिणा सोवाणेण ओ० । १३ ०पार्थदूतीवृत्तस्य ल० ।

लायुक्तः । 'नागके वर्णयेद्वृत्ती कलावस्त्रं न रम्यताम्' इति भरतः । नयवतां चक्षुष्मतां महोत्सवस्य कारणम् । नेत्रप्रोतिजनकलात् । ययोद्यगिरेरेको बालन-
न्द्रोऽभिनवशस्युदेति सोऽपि स्फुरितगुणोन्मीलप्रमेत्यादिका या युतिः प्रभा तथा
मुन्दरः कान्तः कलावाग्नेत्रानन्दहेतुश्च भवति ॥ १० ॥ बालत्वादितस्तदनानन-
नमाशङ्क्याह—असावित्यादि । अर्षां शिशुरपि बालोऽपि संप्रतीहागतः ।
अस्तीति शेषः । क्रीदशः । विधाधारः प्रयीतदत्तविधाविद् । बालः पद्मदशवर्षव-
यस्कः । 'बालो वाप्यूनपोऽशः' इति वचनात् । भवनाद्विनिर्गल बहिर्भूय । अनेन
पदिकत्वमपास्तम् । यौवनमाह—अविच्छलः पूर्णां यः शारदशशी तस्मान्ननोज्ञ-
त्तद्वद्वा मनोज्ञः । यदृष्टिविषये पुरं नारीणां कटाक्षैः संजातनीलनलिनगवाक्षमिव
भवति । कुवलयितमित्यत्र तारकादित्वादितच् । क्रीदशोः । उन्मादतरलैः कामा-
वेशचपलैः । यदायं रम्यया याति तदोन्मादान्विता युवत्यो वातायनेनेनं पश्यन्ति ।
तत्र तन्नयनैः संजातकुवलयमिव लक्ष्यत इत्याशयः । अनेन विधावत्त्वन्नूनत्वरम्य-
त्वादिकमुक्तम् ॥ ११ ॥ विद्यामित्यनेन विद्यावशेनायात इत्यनोद्वल्यं संबन्धार्थदेवरा-
तप्रस्थानगोपनं च कृतम् ॥ मालती । मखि । श्रुतं लया । एतेनाभिलाषं दर्श-
यति ॥ लवङ्गिका । लवङ्गकैतद्ब्रूयति । अनेन महाकुलीनत्वं न तु कामन्दक्याः
कल्पनेति दर्शितम् ॥ कामन्दकी । कालातिपातः कालज्ञेपः ॥ क्षिपन्नि-
त्यादि । संप्रति गगनेऽयं संध्याशङ्खध्वनिः संध्याकालसूचकः शङ्खशब्दो विच-
रति श्रूयते । किं कुर्वन्, विहगमिधुनानां चक्रद्वन्द्वानां प्रत्यासन्नविरहात्सोत्कण्ठ-
नाम् । निद्रैव मुद्रा । संभक्षणप्रतिरोधात् । तां प्रथमतः क्षिपन्हरन् । क्रीद-
शीम् । मदनकलहः सुरतं तस्य छेदोऽवसानं तेन सुलभाम् । यद्वा मदनकलह-
दिच्छद्यतेऽनेनेति घञ् । 'पुंसि संज्ञायाम्' इति वा घः । मदनकलहच्छेदो रतं ततः
सुलभाम् । सुरतश्रमजनितामित्यर्थः । संप्रति धवलगृहाणां महत्सु गहरप्रदेशेषु
प्रतिध्वनितो धनतां दधानः । अत एवानिमृत्तः प्रौढः सन्विचरति । यद्वा प्रप-
मतः खे विचरति तदनु दिवा केलिकलहच्छेदात्सौघसनीपतरुनिवासकलविह्वलि-
धुनानां निद्रामुद्रां क्षिपन्विचरति । ते हि प्रबलशङ्खध्वनिनिबोधिताः कलकलं
कुर्वन्तीति भावः ॥ १२ ॥ मालती । अपवार्यं निमृत्तम् । 'निगूढभावसंयु-
क्तमपवारितकं भवेत्' इति भरतः । अधुना मनःप्रविष्टसाहसवाञ्छया वृत्ते—
लवङ्गिका । 'संजनन' इति पाठे संजननं सोपानमेव ॥ कामन्दकी । तदस्थतया
घटितकत्वेन साधुत्वम् । निस्पृष्टार्थेति । 'स्त्रीपुंसयोराशयमादधाना स्वयं च कार्यं
प्रतिपादयन्ती । स्पृष्टार्थिका सा परदारयोगे दूती नियोज्या बहुधा सुधीभिः ॥'
इति भरतः । मालतीं प्रतीत्यनेन मद्यन्तिकां प्रति विद्यत एवेति भावः ॥

पृ० प०

७५ ७ मरालमंसलजह० ८ ०चलणसंचारमसिणगमणोवणी-
दत्ते० । ९ विन्दुज्जन्तमु० । १० ०इदो पविसह ।
७६ २ (चहपेम् ।) हन्त० । ५ संतापदग्धस्य शिख० ।

च दाघः स्यादाघः सोऽहुण्डभापणे' इति नेदिनीकारः ॥ २ ॥ साधीयः साधुः । नि-
 दन्वनं कारणम् ॥ शकुन्तलादीनित्यादि । इयं शकुन्तलादीनितिहासवादा-
 नपुरावृत्तान्यन्यपरैर्वचोनिरन्यद्वयाप्रसङ्गेन प्रस्तावयति । शकुन्तलादिभिःपितृनि-
 रपेक्षमेवात्मा दत्त इति भगवति किं सत्यमिति मां पृच्छतीति भावः । अत्रान्यप-
 देनाखेटकाश्रमवर्णनशुश्रूषादेः साक्षादुद्देश्यत्वं साहसकरणं चाशयस्थमिति सूचि-
 तम् । एवमिति श्रुत्वा चेतोऽधृतनायकानुस्मरणान्मदीयकौठे निवेशितशरीरा भवति ।
 ततः किमेवं करोमीति चिन्तास्तिमितत्वं निश्चलत्वं चिरकालमेति । चिन्तेत्युपल-
 क्षणम् । निश्वासादिनापि लक्षिता भवतीत्यर्थः । यद्वा भविति पयनी । मत्सक-
 शाश्रुत्वैवं करोतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ समक्षं प्रत्यक्षमात्तरमनन्तरकृत्यम् ॥ इत आगच्छे-
 ति शेषः ॥ लघ्वङ्गिवा । अत्रैप लक्ष कुसुमाकरोयानमाद्यनस्त्रां परिष्वजतीति सं-
 यन्धः । कीदृशः । अतिमधुरमधुरसेनात्वाद्वाद्या मधुर्याः कयलने भक्षणं केलिः शोच-
 तथा कलमव्यपाधानं यत्कोकिलकुलं तस्य कोलाहलेनाकुलितादतिमुरभिचूतदिल-
 रादुहीनक्षत्रुलो मनोहो यो भ्रमरसमूहगम्य संषर्षेण विकतितपुटव्यान एव कालम-
 दन्तुरस्य चम्पकलापिदासेन गन्धेन मनोहराः । एतेन दौत्यसौगन्धे दर्शिते । मह-
 पारमशरीणां कोकिलाकुलत्वं भ्रमरस्य तदयाने हेतुः । मरालो हन्ती हंसी वा ।
 तस्य मांसलजघनपरिणाहोद्बहनेन गन्धरादयसां दाहूः । लक्ष्मीर्भाविति भावः ।
 तयोर्गौरवेण विमंगुलं विषमं यथा तथा रत्नलितस्य चरणस्य संक्षरैण मद्यं मर-
 यद्भ्रमनं सेनोपनीतेन खेदशीघरेणामृतविन्दुसहस्रे सुगन्धतुल्यचन्द्रे । अर्थापह-
 चन्दनायमानः शीतलः हस्यो यस्य सः । अनेन गन्धं दौत्यमपि धरितम् । 'स-
 कारोऽतिशौरभाः' इत्यमरः । 'चन्द्रीदोऽतीतीतयोः' इति धरतिः । 'धरते
 दन्तुरः' इत्यमरः । 'मरालो हंसगजयोर्मरालो विरहते हृमे' इति विश्वः । हेत-
 मरालस्य विचूतस्य हृमयेति वा नीत्यम् । 'मद्यं विषमं रत्नम्' इत्यमरः ।
 माधवः । हन्त हपे । परामता जाता ॥ आदिरित्यादि । इति भगवती वि-
 नायाः पुरस्तादाभिर्भारती प्रथमं राम चित्तं रथेऽर्त्तं करोति । दीपनम् । चत-
 पदगम्य वागाभिदग्धस्य । राम विदुः । एतत्तदभिर्द्वयं नानुवदन्म-
 किलं शोचन्ती करोति । विदग्धस्य । एतत्तदनुवदन्तरे ह्योचन्त । विदग्-
 हस्य 'प्रापत्तर्पणयोगे' इति धीः । एतत्तदनुवदन्तरे ह्योचन्त । विदग्-
 हस्यपदयोरे एताभावात् । एतेन विदग्धस्य शिखरं विदुः । ३ । मर-
 लीत्यदिशब्दो र्त्तरे । विदग्धस्य शिखरं । अत्रार्थनिश्चयः । अत्र
 पदस्य हृत्त्वस्यैवत्वस्यैवत्वं । हन्त हन्ति हन्ती हन्ती । अत्रिणां द्वय

तृतीयोऽङ्कः ।

पृ० १०

७१ ४-५-द्वाराणि । को वि अ काशो भ० । ८ ०संकरनरसंबद्ध ।

७२ ३ ०संकरनरं ग० । ६ भोऽनु वि । नु० ।

७३ २ ०जाणू दूरं आरोनिदो परोक्ष्याणुराभो । एसो अ से
मणो० । ७ (ततः प्रविशति कामन्दकी ।) । १० कति-
पगाहेन स० । १३ प्रीत्या दायं द० ।

परिनयस्यान्योन्यदर्शनात्प्रादिष्टममाममात्मकतया तदारम्भस्य प्रतिज्ञात-
त्वेन तत्रिर्वाहिकाया मदयन्तिकायाः मूलनाय तरंगयन्नाद्बुद्धरक्षिताप्रवेशः । यद्वा
नियुक्तव मया बुद्धरक्षितेलनेन प्रथमाद् द्वितीये न मालती प्रति लघूकृतो भार
द्वलेनेन ग्र्णितो बुद्धरक्षितायाः प्रवेशः ॥ अवलोकिता । अत्र प्रमुग्धा प्रस्मृता ।
पिण्डपातः सौमताम्रम् । कोऽप्यकालो निषिद्धकालः । तथा च सदैव मालतीस-
नोपे भगवती वर्तत इत्यर्थः ॥ बुद्धरक्षिता । हुमनुमती स्मरणे वा ॥ अवलो-
किता ॥ अत्र कुञ्जकं 'कूआ' इति द्यातस्तद्विदपः । कुञ्जकञ्चात्तरक्ताशोकव-
नस्य दुःसंचारत्वाद्विजनत्वं सूचितम् । पर्यन्तो मथ्यम् । 'गहनं काननं वनम्' इत्य-
मरः ॥ अवलोकिता । अत्र किलालीके । सौभाग्यवृद्धिप्रयोजनस्य व्याजत्वात् ।
एवमिति । स्वहस्तत्रोटितपुष्पैर्देवताः पूजयेत्यर्थः । आनेष्यतीति । मालती-
माधवयोरतर्कितदर्शनेन विजने तयोरनुरागो वर्धतामिति भगवत्या आशय इति
भावः ॥ बुद्धरक्षिता । अत्रामञ्जिताहृता । गच्छामि । मदयन्तिकास्थानमिति
शेषः ॥ अवलोकिता । मकरन्दमदयन्तिकापरिणये किं वृत्तमिति भावः ।
बुद्धरक्षिता । अत्र विस्मभो विश्वासः । इदृशस्तादृश इति मकरन्दगुणप्रकाश-
नमित्यर्थः । तस्या मदयन्तिकायाः । तं मकरन्दम् ॥ अवलोकिता । त्वया
भगवतीभारो लघूकृत इति भावः ॥ तथेत्यादि । तथा तेन प्रकारेण विनयन-
प्रानुद्धताकारतया नम्रा मालती कतिपयदिनैरुपायाच्छकुन्तलादिकथया मया स-
ख्यामिव विश्वासवृद्धिप्रवर्तनेन सेव्यतां शालीनत्वादिपरिहारं नीता । अत्रापिशब्द
एवार्थः । यद्वा अविनयनप्रापीत्यकारप्रश्लेषः कतिपयाहोमिरित्यत्राहो जातिपरतया
न समासान्तविधिः ॥ १ ॥ सखीचिह्नं दर्शयति—ब्रजतीत्यादि । संप्रति य-
तोऽस्माकं विरहे दौर्मनस्यं गच्छति नः संनिर्घो प्रसन्ना भवति । विजने रमते
मया सहेति शेषः । प्रीत्या दायं सोलुण्ठनमुत्तरं ददाति । यद्वा दायं कर्पूरादिदेयं
ति । गमनसमये मामनुवर्ततेऽनुगच्छति । ततः कण्ठे लम्बा सती पुनःपुनर्नि-
रूप्य मां शपथैः प्रणम्य तत्क्षणमेव प्रत्यावृत्तिं पुनरागमनं याचते च । सख्योऽप्येवं
कुर्वन्ति । अतः सखीत्वं गता सा मे मनोगतं करिष्यतीति भावः । 'देये दाने

पृ० प०

८१ १ ०खलु मन्मथोद्यान० । ९ शास्त्रेषु निष्ठा स० ।

८२ १ अतस्ते जी० । ५ दाहप्रेम्णा० । ०पत्रमात्रान्तराय० ।

खेदो वचनं तव स्वलयति । प्रत्यङ्गं संश्रयत्याश्रयति । 'संसयति' इति पाठे शिथिल-
यति । आस्यशशिनो निःसरत्स्वेदकणाघ्नयति । नयनद्वयं मुकुलयति च ।
'रतान्ते च श्रमे चैव सुखसंभोगभावने । गन्धे स्पर्शे च हर्षे च मुकुला दृष्टिरि-
ष्यते ॥' इति भरतः । वल्लभालोकनेऽप्येवं भवति । इह वल्लभालोकनं त्वयि वर्तत
इति भावः ॥ ८ ॥ लवङ्गिका । विरम्यतामित्याशयः ॥ कामन्दकी । चिबु-
कमधरतलावयवमुन्नम्योतोत्य । सुभग इत्यनेन माधवचिताकर्षणेन त्वमेव सौ-
भाग्यवतीति ध्वनितम् ॥ कामन्दकी । कुमार इत्यनेन विस्मय उक्तः । निव-
न्धनमालम्बनम् ॥ कामन्दकी । परवानस्वतन्त्रः ॥ यदित्यादि । शरीरोप-
तापेनायं परवानिव । यद्यस्माच्चन्द्रे प्रणयिनि जने वानन्दं प्रीतिं न भजते न ल-
भते । तत्तथार्थे । तथातिर्धैर्ययुक्तोऽप्ययं दुःसहमन्तस्वापं प्रकाशयति । फलिनी-
श्यामशरीरस्वभावोऽप्यापाण्डुमधुरनीपत्पाण्डु मनोहरमतिक्षीणं वपुर्वहति च यथा
यथा तथा तथा रम्यश्च भवति । अपिर्विस्मये । चकारः समुच्चये । अपिचेति स-
मस्त एव समुच्चये वा । तदिह रागावस्थायां यथोचितं विधेहीत्याशयः । 'प्रियङ्गुः
फलिनी' इत्यमरः ॥ ९ ॥ कामन्दकी । यावदवधारणे । मालत्वेव हेतुरित्येवा-
शृणवमित्यर्थः । अशृणवन्श्रौषम् ॥ अनुभवमित्यादि । अयं वदनेन्दुरस्य
महात्मनो निश्चितमेवानुभवमुपागमदुपागतः । चत्कारणादस्य स्तिमितस्य स्थिरस्य
मनो विचलितम् । तदेवं मनापि स एव निश्चयः । किंभूतम् । उत्कण्ठाचपलम् । यथा
स्तिमितस्य निश्चलस्य महात्मनोऽगाधस्य समुद्रस्य चन्द्रानुभवात्कलोलचपलं जलं
क्षुभ्यति । 'कथितोत्कलिकोत्कण्ठाहेलासलिलवीचिषु' इति नेदिनीकारः ॥ १० ॥
माधवः । शुद्धिरक्लिष्टता ॥ दूतीगुणानाह—शास्त्रेष्वित्यादि । निष्टेदमित्य-
मेवेति निर्णयः । तत्र सहजो बोधो नैसर्गिकं ज्ञानम् । ज्ञाने सति प्रागल्भ्यं वाच-
दूकता । अभ्यस्ता गुणाः श्लेषादयो यत्र तादृशी वाणी । यद्वा अभ्यस्तमभ्यासस्त-
दनुगुणा वाणी च । कालावबोधः समयज्ञानम् । प्रतिभानमनुरूपं तात्कालिकस्म-
रणं तद्योगित्वम् । एते गुणाः सर्वकर्मेषु प्रकरणादूतीकृत्येषु वा कामदुहोऽनि-
लपितप्रदाः तत्र शास्त्रनिष्ठया पटुत्वं प्रागल्भ्येन धार्ष्ट्यं प्रतिभानवत्त्वेनेङ्गितज्ञत्वं
दूतीगुण उक्तम् । यदाह—'पटुता घृष्टता चेतीङ्गितज्ञत्वं प्रतारणम् । देसकालज्ञता
चैव दूतीकृत्ये गुणा मताः ॥' कामदुह इत्यत्र सत्त्वित्यादिना क्विप् ॥ ११ ॥
कामन्दकी । जीवितादुद्विजमानेनेति 'प्रद्वेषः प्राणितव्येषु' इति भरतानुसरणम् ।
'न क्रियते' इति पाठे नः शिरश्चालने ॥ दुष्करमेवाह—धत्त इत्यादि । तेन
दुष्करं क्रियते । यस्मादयं नवाप्रे कलिकायुक्ते ध्वनत्कोकिले नृत्यवे मरणाय
नेत्रं धत्ते । वकुलगन्धवन्धोर्वातस्य वत्मेनि शरीरं क्षिपति स्थापयति । अत्र
मार्गपदेनानागतेन, वायुना येन पथा समागन्तव्यं तत्सूचितम् । वकुलानोदपदेन

पृ० प०

७६ ७ दृष्टा लव० । १० जाड्येन च०

७८ १ ०वि अण्णार्सि अ० । ८ ०जातासि । तथाहि० ।

८० ३ ०मामकीनस्य । ०यं निव० ।

जाड्येन जडिन्ना करणेन मम मनसा विकारः स्वरूपान्यथाभावः संघार्यते । कीदृशः । द्रवमय इव द्रवमयः । हृदयद्रवीकरणात्स्वेदादिमत्त्वाच्च । अन्यस्याः समागमाद्द्रवमयोविकारोऽस्यास्तु सात्रिध्यादेवेति कर्मातिशयदर्शनादाश्चर्यम् । यदाह भरतः—‘कर्मातिशयनिर्वृत्तो भवेद्विस्मयसंभवः । सिद्धिस्थानेष्वसौ साध्यः प्रहर्षपुलकादिभिः॥’ यथामलेन्दुसंनिधौ जडिमानं शैल्यमासाद्य शैल्येनैव चन्द्रकान्तेन शैलस्य द्रवमयो विकारो द्रवत्वं संघार्यते । अत्र महीधरसादृश्येन माधवस्य धीरत्वादिगुणावष्टम्भसंभार उक्तः । ‘जाड्येन’ इति पाठे जाड्येन जातिमता । उत्कृष्टेनेति यावत् । चन्द्रकान्तेनेत्यस्य परं विशेषणं द्रष्टव्यम् । यद्वा मनोविशेषणमपि । जाड्येनाभिजनवतापि । अत्रापिरेध्याहार्यः । अत एवाश्चर्यम् ॥ ५ ॥ संप्रतीति । पुरा कामवेगस्याङ्कुरावस्थया रमणीया । अधुना तु तस्य पल्लवितत्वेन रमणीया ॥ इदमेव स्फोटयति—**उवलयतीत्यादि** । संप्रति मालत्यङ्गैः कामाग्निमुद्दोपयति । चित्तं सोन्मादं करोति । नेत्रं कृतप्रयोजनं विधत्ते । ममेति शेषः । कीदृशैः । परिमृदितचम्पकमालावद्विलासैर्ललितैश्च।अलसैर्मन्दैर्लज्जया निमृत्तत्वेनेति भावः । ‘यानस्थानासनादीनां नेत्रवक्त्रादिकर्मणाम् । उपयातविशेषो यः स विलासो मतो बुधैः ॥’ इति भरतः । ‘हस्तपादाङ्गविन्यासभ्रूनेत्रोष्ठप्रयोजितम् । सुकुमारविधानेन ललितं तन्निगद्यते ॥’ इति भरतः । यद्वा परिमृदितचम्पकमालाविलासानि म्लानानि । ललितानीतस्ततः क्षिप्तानि । अलसानि मन्दानि । ततस्त्रिपदकर्मधारयः । ललघानुश्रवत्यार्थेऽपि । घातोरनेकार्थत्वात् । ‘लुलितालरैः’ इति पाठे लुलितानीतस्ततः क्षिप्तानीत्यर्थः ॥ ६ ॥ **प्रथमेत्यादि** । संप्रति मया मेघमालानवजलसेचनेन क्षणवद्भक्तिकनीपस्य हृष्यरः साम्यं प्रपन्नो वावलम्ब्यते । कीदृशेन । प्रथमप्रियावचनसंश्रवणाद्यकरोमाद्येन । संस्तयेति पाठे संस्तवः परिचयः । तदनेन दृष्टान्तेन सर्वाङ्गीणं पुलकं तस्य च स्थैर्यमुक्तम् । ‘घनजीमूतमुदिर’ इत्यमरः ॥७॥ **माधवः** । अपरिमेयेत्यादि । पुष्पत्रोटनकाले मालतीस्वनमुकुलादिदर्शनादानन्दसंदोहेन माधवस्य संतोषप्रकाश इति भावः ॥ अज्ञातमाधवसंनिधानां मालतीं श्रमोपन्यासञ्च्यजेन कामन्दकी क्लिष्टनर्भवचनमाह—**अयीत्यादि** । निःसहा परिश्रान्तादि लमतो विरम लज । सेदमिति शेषः । यद्वा विरमपुष्पावचयात् । उपविशेति भावः । पक्षे निःसहा कामाद्गलाना त्वं जातासि ततो विशेषेण रमस्य । आशंसायां सेद ॥ **स्वलयतीत्यादि** । हे मुमुक्षु शोभनब्रूयुते, वल्लभालोकनेन समं यथा त्वमि सेदो विलसति स्वव्यापारं कुरुते । यथा वल्लभालोकनं तथा सेद इति भावः । पक्षे वल्लभेनावलोकनं सेदश्च । अत एव सर्वथेति तुल्यत्वात् । तदेवाह—

पृ० प०

- ८६ ६ णीसाससेसजीविदा किं । वामूढदाए पढमप्प० ।
 ८ ववारं बहारित्तं जणं क० । ९ परिवेलवेसुबङ्गे ।
 ८७ १ ०हस्त भविस्तदि । क० । २ ०कोवोवराजप० । ४
 ०परिमलुगारसंवलणम० । ५-६ ०मुहा वसन्तरजणी-
 परिणाहा जण० । ७ कामन्दकी—लवङ्गिके, यदि० ।
 ८८ १ ०एव हृदयोद्देशो भ० ।

गच्छितो निःसृतः । कनेन दुग्धमन्नाद्यापुटानि-स्रगमाह । मूर्च्छाविच्छेदे तथैव श्व-
 चप्रवृत्तेः । जीवितेति । मोहे सखीजनसेचादिना मूर्च्छागमे दीर्घनिःश्वसेन
 जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः । किं कर्तव्येति । जीविता सती किं करोमीति न
 वेत्तीत्यर्थः । प्रथमेति । वधमेव प्रथमं त्रिपानह इत्यर्थः । स्वयमनघ्यवसापाह-
 वङ्गिका कामन्दकी पृच्छति—तस्मात्प्रेक्षतां भवतीति । पेलवं कोमलम् ।
 दाहपत्वं देहदाहादिकागितात् । इनाति विनावरीमुखानि त्रियसल्याः क्य-
 नेवं भविष्यन्तीत्यन्वयः । उपरागो लौहिलम् । पल्लवितः पल्लवाचारोद्धतः ।
 केरली केरलदेशात्री । तस्या वडिगौरत्वेन लौहिलार्थं ग्रहणम् । उद्देश्यतम् ।
 उद्दानदलितमविदारितम् । इह दृष्टकेरलीकपोलसान्धेनोदितवन्द्रेण तिलिरावरण-
 नाशे शत्रोरपन्नः कथितस्ववन्द्यस्य दुःसहता मालसा ध्वनिता । परिमलितं कृ-
 तम् । निर्मन्थनं नर्दनम् । उद्गार उद्गमः । संवलनं लिश्रीभावः । मन्थनं मन्दम् ।
 मांसलः पुष्टः । धूमापितं धूमेनैवाहुलीकृतम् । परिणाह कामोः ॥ काम-
 न्दकी । एवं क्षुत्ता कामन्दकी तदस्येवाह—यदीत्यादि । यदि तद्विषयोऽप्यु-
 रागस्तदा गुणहतायाः प्रत्यक्षमेतद्विचिष्टं फलम् । तदा सैव गुणं जानातीत्यर्थः ।
 एतद्वीति पाठ एतद्गुणहतायाः फलमेवेत्यर्थः । हिरववारणे । इति वन्दितमानन्दं
 प्रापितमपि मे हृदयमस्या लवस्तया विदार्यते । एतदवस्थतया मरणमन्यस्ताः
 संनान्यत इति भावः ॥ १३ ॥ माधवः । स्थाने दुक्तम् । स्थानेऽन्वोऽत्र योग्य-
 वार्त्ता । हृत्तासो हृदयस्योः । कामन्दकी । प्रकृतीत्यादि । अस्या वदुरिदं
 स्वभावमुन्दरं लौक्यार्थमेवैकः सारः स्मिरांशो यत्र तत्र । एतत्सर्वं निश्चितम् ।
 कथमेव कामचारित्तुमावात्कामोऽन्यं निर्दयः । कदोऽपि सत्यम् । पश्यमान
 इत्यनेनैकवागपेक्षया दुःसहस्तमुच्यते । कथमपि कलमलम्कल्पानिलकम्पि-
 तच्छुद्धुष्पधातवन्द्यमूषण्य । कथमेति शिखात्वे । हिमादेरपगमाचार-
 चन्दतम् । तद्विदोऽन्यहेतौ कथमेवं जीविष्यतीत्यर्थे प्रनादः । अत्र
 नाप्ययेन चित्रगतस्यापि माधवस्य मालतीनापत्वं घणितम् ॥ १४ ॥
 लवङ्गिका । विरचितेति हेतोः । जीवितफलकताजीवितम् । कार्यकारणयो-

पृ० प०

८२ ६ माधवः—अन्य एवाक्षुण्णः कथाप्रकारो भगवत्याः ।
७ अदिदु० । ९ ०स्त्री । यतोऽधुना श० ।

८३ १ मालती—(जनान्तिकम् ।) स० । २-३ ०आसङ्गन्तीए
भवदीए भीदाविदहि । ता किं दार्णी एत्थ पडिव-
ज्जिस्सं । ८ ०वेअणाधिअदरम० । ९ ०णन्दइ केलिक-
लाओ । केवलं कमलाअन्तकन्त० ।

स्वकायेक्षमता, गर्भपदेन बाह्यान्तरभावनादृढतोक्ता । दावप्रेम्णा वनवह्निप्रौला
चन्द्रकिरणान् वारंवारं श्रयति । एतेन चन्द्ररदमीनां दाहकत्वमुक्तम् । अत्र प्रे-
मपदेन नायिकानुरागस्य च विरोधिविमर्शशून्यत्वं तृतीयया चाङ्गसङ्गहेतुत्वं च
ध्वनितम् । कीदृशः । सरसपद्मिनीपत्रमात्रान्तरितो ग्लायमानकायः । सर्वत्र
नृत्यव इति योज्यम् । तथा च मरणाय कृतोद्यम इति भावः । यद्वा अन्तरायो
मरणे विघ्नः । तत्र पद्मिनीपत्रहेतुत्वम् । तदिह चन्द्रपादादीनां कामोद्दीपकत-
यानर्थहेतुत्वेन विप्रलम्भस्योत्कर्षः सूचितः । किं च मनोविकार इन्द्रियजन्य इ-
त्यनेनेन्द्रियाणां शान्तिः कृता । नवचूतदर्शनेन नेत्रस्य चूतैरानद्धत्वमुकुलितला-
भ्यामतिदुःखदलम् । कोकिलरवाकर्णनेन श्रोत्रस्य । वकुलगन्धसंबन्धेन प्राणस्य ।
वायुचन्द्रकरयोः स्पर्शेन लवच इति ॥ १२ ॥ माधवः । अक्षुण्णोऽन्याननुभूतः
कथाप्रकारः कथनक्रमः ॥ मालती । बालचूतदर्शनादेरतिपीडाकरत्वेन माल-
त्यापि ज्ञानादेवमुक्तमिति भावः ॥ कामन्दकी । अन्यत्रेत्यादिना लव्येव प्रथम-
मनुरक्तोऽयमिति दर्शितम् । तपस्यनुकम्प्यः । 'तपस्वी तापसे चानुकम्प्ये च'
इति विश्वः । अनेन वैदेशिकोऽयं वराक इति मर्यतदुच्यते न कारणादित्युक्तम् ।
शक्यमिति । तथा च लमनुरागिणी भवेत्यर्थः ॥ मालती । अत्रात्मनो मम ।
किमपीत्यमङ्गलतयावचनीयं मरणमित्यर्थः । भीतायितेत्त्राचारे कथम् । कि-
मिति । तर्जीवनाय ममापि तत्रानुराग इति वक्तुमुचितमपि कुमारीत्वेनानुक-
मतस्त्वं वदेति भावः । कामन्दकी प्रति जनान्तिकमिदम् । माधवश्च गुप्तः ॥
माधवः । स श्रुत्वाह—दिष्ट्येत्यादि ॥ लवङ्गिका । अत्र एवंवादिनीत्यत्र
कामावस्था गुरुजने लज्जया वक्तुमनर्हापि मालतीनिमित्तमाधवावस्थाश्रवणात्स्यापि
तन्निमित्ता कथ्यत इति भावः । अस्माकं भर्तृदारिका परिजनं हुनोतीत्यन्वयः ।
आश्लिष्टं स्पृष्टम् । सुग्धो बालः । कन्दं त्रिषम् । बालकमलिनीमूलं गृधुनरं रवि-
करस्पर्शान्म्लानं च भवति । तदनेन दृष्टान्तेन निःसहस्रतनुत्वे श्रवणयानामुक्ते ।
तद्दशायामपि सौन्दर्यद्योतनाय सुन्दरपदम् । अधिकतररमणीयार्थानेन कामा-
लिङ्गितक्यायस्य काम्निप्रकृपे उक्तः । अत एवापिर्षिस्ये । अतिदान्तस्य गुरु-
जनकत्वनेयस्येन दुःसजनकरथे चित्रान् । दुःखप्रकारमाह—नाभीत्यादि ।
अत्र यत् इत्यध्याहार्यम् । केलिः क्रीडा । कलाश्रवणुःपठिः । यद्वा केलीनां कला-
दमात्रम् । कथं तदिं दिनानि गमयतीत्याह—केवलमित्यादि । कमलपमानं

पृ० प०

८६ ६ णीसाससेसजीविदा किं० । ०दामूढदाए पढमप्प० ।

८ वावारं अहारितं जणं क० । ९ ०परिवेलवेसुअङ्गे ।

८७ १ ०हस्त भवित्सदि । क० । २ ०कोवोवराअप० । ४

०परिमलुगारसंवलणम० । ५-६ ०मुहा वसन्तरजणी-

परिणाहा जण० । ७ कामन्दकी—लवङ्गिके, यदि० ।

८८ १ ०एव हृदयोद्वेगो म० ।

गलितो निःसृतः । अनेन दुग्गननासापुटानिःसरणमाह । मूर्च्छादिच्छेदे तथैव श्व-
 सप्रवृत्तेः । जीवितेति । मोहे सखीजनसेकादिना मूर्च्छापगने चर्षनिःश्वासेन
 जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः । किंकर्तव्येति । जीविता सती किं करोमीति न
 वेत्तीत्यर्थः । प्रथमेति । वयमेव प्रथमं भ्रियामह इत्यर्थः । स्वयमनध्यवसायादि-
 बहिष्का कामन्दकीं पृच्छति—तस्मात्प्रेक्षतां भवतीति । पेलवं कोमलम् ।
 दादपत्वं देहदाहादिकारित्वात् । इमानि विभावरीमुखानि प्रियसख्याः कथ-
 नेवं भविष्यन्तीत्यन्वयः । उपराणो लौहित्यम् । पल्लवितः पल्लवाकारोद्धतः ।
 केरली केरलदेशाद्री । तस्या अतिगौरत्वेन लौहित्यार्थं प्रइणम् । उद्वेकान्वतम् ।
 उद्दामदलितमतिदारितम् । इह रठकेरलीकपोलस्तान्येनोदितचन्द्रेण तिमिरावरण-
 नाशे रात्रेरनकमः कथितस्वतश्चन्द्रस्य दुःसहता मालसा ध्वनिता । परिमलितं ल-
 तम् । निमग्न्यनं नर्दनम् । उद्गार उद्गमः । संवलनं मिथ्रीभावः । मच्छपं मन्त्रम् ।
 मांसलः पुष्टः । धूमादितं धूमेनेवाङ्गुलकृतम् । परिणाह आभोगः ॥ काम-
 न्दकी । एवं धृता कामन्दकी तदस्त्रेवाह—यदीत्यादि । यदि तद्विषयोऽनु-
 रागस्तदा मुण्डतायाः प्रवृत्तमेतद्विषिष्टं फलम् । तदा तत्र मुपं जानातीत्यर्थः ।
 एतद्वीति पाठ एतद्विषयतायाः फलमेवेत्यर्थः । हिरवधारणे । इति नग्दितमानन्दं
 प्रापितमपि मे हृदयमस्या अवस्थया प्रियार्थे । एतदवस्थतया नरणमप्यस्याः
 संभाव्यत इति भावः ॥ १३ ॥ माधवः । स्थाने दुष्कम् । स्थानेऽप्योऽत्र योग्य-
 वार्थ । एतासो हृदयतोषः । कामन्दकी । प्रवृत्तीत्यादि । अस्मा वदुतिदं
 स्वभावमुत्परे सौमुनार्थमेवैकः सारः स्थिरांशो यत्र तद् । एतत्सर्वं निमित्तम् ।
 अपमेव यामचरितःसुभाषाकामोऽप्ययं विद्वयः । अशोऽपि चतन् । परवान
 इत्यनेनैववाप्यपेक्षया दुःसहस्यमुपम् । अयमपि कालधलमलवाकिलञ्चिन्-
 तसुहृदुगणधारचन्द्रभूषणय । यचमिति विख्यातः । तिमिरवपगाश्चर-
 चन्द्रतन् । तदीशोऽनर्थेति वयमियं कोमिष्यतीत्यरी प्रमादः । अत्र
 नायपदेन विप्रगतस्यापि माधवस्य मालतीतायार्थं ध्वनितम् ॥ १४ ॥
 लवङ्गिका । विरिषिषेति हेतोः । जीविष्यत्तद्विषयं विदुम् । यन्महारणदे-

पृ० प०

- ८५ १ ०पफुरन्तकन्तदसणच्छदुच्छलन्तद० । मोत्तिआवलिक ।
 २ ०पहलकन्तकपोल० । ईसविअसिअणि० । ०न्दम-
 न्दता० । ४ ०सुन्दरललाटपट्टणवचन्द० । ८ ०कदली-
 वत्तसंवाहणादिवा० । ९ ०जलदासअणीए उ० ।
 १० ०सुहा सेअपज्जरिदपाद० ।
 ८६ १ ०मूलविसं० । २ ०णीसासवसवि० । ३ वरिणिहिदवे०
 ४ ०विसज्जिदुव्विण्णदि० ।

कपोलपुलक एव वर्ण्यते कविसंप्रदायेनेत्यवधेयम् । मन्दतारं किञ्चिच्चलतारकम् ।
 उत्तानमूर्ध्वविस्तृतम् । भावनोपनीतप्रिये लज्जादिदृक्षाभ्यामीपद्विकसितलम् । नि-
 ष्पन्दता मौग्ध्यात् । मन्दतारता नखदशनक्षतभावनया प्रियंप्रति सासृजलात् ।
 उत्तानत्वं मुखदिदृक्षया । मसृणत्वं स्नेहभावनया । मुकुलत्वं रतावसानभावनया ।
 यदाह—‘निश्चलत्वं तदा यातो मुकुलत्वं च लोचने’ । उद्भिन्नमुद्भूतम् । स्वे-
 देति । रतिश्रमादयं स्वेदः । तदनेन प्रबन्धेन तृप्तिरुक्ता । यदाह—‘रोमांशो
 वेपथुः स्वेदो लुलिते च विलोचने । मज्जन्त्या इव देहेषु आश्लेषस्तृप्तिलक्षणम् ॥’
 तदिह यदीयं वल्लभसमागमं न जानाति तदा कथमधरस्वन्दादिमती स्यात् । कुमा-
 रस्य भावः कौमारं शैशवं तस्य भावोऽभिप्रायः कटाक्षविक्षेपादिः संशयितो यस्याः
 सा । निशाचेष्टामाह—‘किंचेति । निकुरुम्बः समूहः । बुम्बितेन बुम्बनेन प्र-
 त्तनिःस्यन्दः संजातक्षरणः छटा ‘च्छट’ इति यस्याः प्रसिद्धिः । दन्तुरितं विपमी-
 कृतम् । संवाहनमर्पणम् । विरभिनोपनीतं विरचनेनाद्गदन्तम् । अस्मिन् पदे पूरः
 समूहः पूरणं वा । सविशेषपदेन शीतलकर्पूरसंस्पर्शादनिशीतललमुक्तम् । कदली-
 पत्रस्य बालत्वेन शैत्यसौकुमार्ये उक्ते । कमलिनीदलमेव जलार्द्रवस्त्रं तच्छब्द्या-
 याम् । ‘आर्द्रवस्त्रं जलार्द्रा स्यात्’ इति हारावली । औभ्रियेणोन्निरतया । आ-
 त्मनः सखीनां चेति शेषः । एतेन निद्राच्छेदोद्वेगाद्युच्यते । निद्रैव गुणं निद्रागु-
 षाम् । उद्वेगादिदुःखमयजागरविपर्ययरूपत्वादिदम् । निद्रैयं चिन्तावशात् । यदाह—
 ‘दीर्घलालस्यचिन्ताधिनिद्रा स्यात्कथयामि च’ इति । वल्लभसमागमसंकल्पनक्षो-
 देन प्रमृत्तक्षरणपङ्कथेनोद्गन्तः पिण्डीभूतालककरयो यस्याः सा । अलककच्छ-
 टेनातुरागनिबोधमतीति भावः । अतिवनत्वार्यं पिण्डपदम् । यरथरायमानं कम्प-
 मानम् । पीवरं महत् । वशं संयुक्तम् । विसंवदितं स्खलितम् । प्रियशोकाक्रमण-
 भावनया प्रकम्पः । तदाकपेणभावनया नीवीत्याउनम् । उत्तराज्जमानमुच्छलत् ।
 उत्तरतो याताश्चातवान् । विपमं यथा तथोच्छ्रयन् । पशुमलः शरोमासः । वेष्टनं
 वेष्टः । इह हृदयोत्सर्गनादिकं प्रियसंभोगव्यापामभावनया । उपरिनिर्निप्रियस्य
 सुखलतावन्वनमालिनीनभावनया प्रियप्राप्त्या प्रबुद्धा । प्रबोधश्च एतदीदृशो भवति ।
 मोहिति । शून्यशब्दादिदर्शनान्मूर्च्छिते लयैः । सस्यप्रमः सादरः साधेणो वा स-

पृ० प०

८६ ६ णीसाससेसजीविदा किं० । ०दामूढदाए पढमप्प० ।

८ वावारं अहारिसं जणं क० । ९ ०परिवेलेवेसुअङ्गे ।

८७ १ ०हस्स भविस्सदि । क० । २ ०कोवोवराअप० । ४

०परिमलुगारसंवलणम० । ५-६ ०मुहा वसन्तरअणी-
परिणाहा अण० । ७ कामन्दकी—लवङ्गिके, यदि० ।

८८ १ ०एव हृदयोद्वेगो भ० ।

गलितो निःसृतः । अनेन युगपन्नासापुटनिःसरणमाह । मूर्च्छाविच्छेदे तथैव श्वासप्रवृत्तेः । जीवितेति । मोहे सखीजनसेकादिना मूर्च्छापगमे दीर्घनिःश्वासेन जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः । किंकर्तव्येति । जीविता सती किं करोमीति न वेत्तीत्यर्थः । प्रथमेति । वयमेव प्रथमं म्रियामह इत्यर्थः । स्वयमनध्यवसायाद्भवङ्गिका कामन्दकी पृच्छति—तस्मात्प्रेक्षतां भवतीति । पेलवं कोमलम् । दारुणत्वं देहदाहादिकारित्वात् । इमानि विभायरीमुखानि प्रियसख्याः कथमेवं भविष्यन्तीत्यन्दयः । उपरागो लौहित्यम् । पल्लवितः पल्लवाकारिकृतः । केरली केरलदेशाधी । तस्या अतिगौरत्वेन लौहित्यार्थं प्रहणम् । उद्वेहन्पतन् । उद्दानदलितमतिदारितम् । इह सृष्टकेरलीकपोलसाम्येनोदितचन्द्रेण तिमिरावरणनाशे रात्रेरुपक्रमः कथितस्ततश्चन्द्रस्य दुःसहता मालत्या ध्वनिता । परिनलितं कृतम् । निर्मेन्धनं नर्दनम् । उद्गार उद्गमः । संवलनं मिश्रीभावः । मच्छणं मन्दम् । नांसलः पुष्टः । धूमायितं धूमेनेदाकुलीकृतम् । परिणाह आभोगः ॥ कामन्दकी । एवं श्रुत्वा कामन्दकी तटस्थेवाह—यदीत्यादि । यदि तद्विषयोऽनुरागस्तदा गुणज्ञतायाः प्रव्यचामेतद्विशिष्टं फलम् । तदा सैव गुणं जानातीत्यर्थः । एतद्धीति पाठ एतद्गुणज्ञतायाः फलमेवेत्यर्थः । हिरदधारणे । इति नन्दितमानन्दं प्रापितमपि मे हृदयमस्या अवस्थया विदार्यते । एतदवस्थतया नरणनप्यत्याः संभाव्यत इति भावः ॥ १३ ॥ माधवः । स्थाने दुष्काम् । स्थानेऽप्योऽत्र योग्यदायी । हृदासो हृदयतोषः । कामन्दकी । प्रकृतीत्यादि । अस्या वपुरिदं स्वभावमुन्दरं सांक्रुमार्यनेयैकः सारः स्थिरांशो यत्र तत् । एतत्सत्त्वं निश्चितम् । अयमेव कामपरितानुभावात्कामोऽप्ययं निर्दयः । अदोऽपि सत्त्वम् । पटवान् इत्यनेनैकवाणापेक्षया दुःसहलगुणम् । अयमपि बालधलन्नलवामिलकन्वितपूतपुष्पधारचन्द्रभूषणध । फलमिति विख्यातमे । रिगादेरपगनाधारचन्द्रत्वम् । तदीरसोऽनर्थेती । यथमिदं जीविष्यतीत्यती प्रसादः । अत्र नायपदेन विप्रगतस्यापि माधवस्य मालतीमाधवं ध्यतितम् ॥ १४ ॥ लवङ्गिका । विरिषिदेति रेतोः । जीवितफलदत्ताज्योषितम् । वामंकारणयो-

पृ० प०

- ८५ १ ०पप्फुरन्तकन्तदसणच्छदुच्छलन्तद० । मोत्तिआवलिक ।
 २ ०पहलकन्तकपोल० । ईसविअसिअणि० । ०न्दम-
 न्दता० । ४ ०सुन्दरललाटपट्टणवचन्द० । ८ ०कदली-
 वचसंवाहणादिवा० । ९ ०जलदासअणीए उ० ।
 १० ०मुहा सेअपज्जरिदपाद० ।
 ८६ १ ०मूलविसं० । २ ०णीसासवसवि० । ३ वरिणिहिदवे०
 ४ ०विसज्जिदुविण्णदि० ।

कंपोलपुलक एव वर्ण्यते कविसंप्रदायेनेत्यवधेयम् । मन्दतारं किञ्चिच्चलितारकम् ।
 उत्तानमूर्ध्वविस्तृतम् । भावनोपनीतप्रिये लज्जादिदृक्षाभ्यामीपद्विकसितलम् । नि-
 ष्पन्दता मौग्यात् । मन्दतारता नखदशनक्षतभावनया प्रियंप्रति सासूयत्वात् ।
 उत्तानलं मुखदिदृक्षया । मसृणलं स्नेहभावनया । मुकुलत्वं रतावसानभावनया ।
 यदाह—‘निश्चलत्वं तदा यातो मुकुलत्वं च लोचने’ । उद्भिन्नमुद्भूतम् । स्वे-
 देति । रतिश्रमादयं स्वेदः । तदनेन प्रबन्धेन तृप्तिरुक्ता । यदाह—‘रोमांबो
 वेपथुः खेदो लुलिते च विलोचने । मज्जन्त्या इव देहेषु आश्लेषस्तृप्तिलक्षणम् ॥’
 तदिह यदीयं वल्लभसमागमं न जानाति तदा कथमधरस्पन्दादिमती स्यात् । कुमा-
 रस्य भावः कौमारं शैशवं तस्य भावोऽसिप्रायः कटाक्षविश्लेषादिः संशयितो यस्याः
 सा । निशाचेष्टामाह—किंचेति । निकुरुन्वः समूहः । बुम्बितेन बुम्बनेन प्रवृ-
 त्तिनिःस्यन्दः संजातक्षरणः छटा ‘च्छट’ इति यस्याः प्रसिद्धिः । दन्तुरितं विषमी-
 कृतम् । संवाहनमर्षणम् । विरचितोपनीतं विरचनेनाङ्गदत्तम् । अस्मिन् पदे पूरः
 समूहः पूरणं वा । सविशेषपदेन शीतलकर्पूरसंस्पर्शादतिशीतलत्वमुक्तम् । कदली-
 पत्रस्य बालत्वेन शैत्यसौकुमार्ये उक्ते । कमलिनीदलमेव जलार्द्रार्द्रवत्त्वं तच्छय्या-
 याम् । ‘आर्द्रवत्त्वं जलार्द्रा स्यात्’ इति हारावली । औन्निद्येणोन्निद्रतया । आ-
 त्मनः सखीनां चेति शेषः । एतेन निद्राच्छेदोद्वेगावुक्तौ । निद्रैव सुखं निद्रासु-
 खम् । उद्वेगादिदुःखमयजागरविपर्ययरूपत्वादिदम् । निद्रेयं चिन्तावंशात् । यदाह—
 ‘दैर्बल्यालस्यचिन्ताचैर्निद्रा स्यात्कथयापि च’ इति । वल्लभसमागमसंकल्पजस्ने-
 देन प्रसृतश्वरणपल्लवेनोद्धान्तः पिण्डीभूतालककरसो यस्याः सा । अलक्तकच्छ-
 लेनानुरागमिवोद्धमतीति भावः । अतिघनत्वार्थं पिण्डपदम् । थरथरायमानं कम्प-
 मानम् । पीवरं महत् । वशं संसक्तम् । विसंवदितं स्वलितम् । प्रियस्योर्वाकमण-
 भावनया प्रकम्पः । तदाकर्षणभावनया नीवीस्वलनम् । उत्खण्ड्यमानमुच्छलत् ।
 उत्तरङ्गो यातायातवान् । विषमं यथा तथोच्छ्वसन् । पक्ष्मलः संरोमाद्यः । वेष्टनं
 वेष्टः । इह हृदयोत्खण्डनादिकं प्रियसंभोगव्यायामंभावनया । उपरिवर्तिप्रियस्य
 भुजलतावन्धनमालिङ्गनभावनया प्रियप्राप्त्या प्रयुद्धा । प्रवोधश्च स्पर्शादिना भवति ।
 मोहेति । शून्यशय्यादिदर्शनान्मूर्च्छितेत्यर्थः । ससंभ्रमः सादरः सावेगो वा सं-

- ८६ ६ णीत्ताससेसजीविदा किं० । ०दामूढदाए पढमप्य० ।
 ८ वावारं बह्वारिसं जणं क० । ९ ०परिवेलेवेसुअङ्गे ।
 ८७ १ ०हत्स भविस्तदि । क० । २ ०कोवोवराअप० । ४
 ०परिमलुगारसंवलणम० । ५-६ ०मुहा वसन्तरजणी-
 परिणाहा जण० । ७ कामन्दकी—लवङ्गिके, यदि० ।
 ८८ १ ०एव हृदयोद्वेगो भ० ।

गलितो निःसृतः । अनेन दुग्धप्रज्ञासापुटानिःसरणमाह । मूर्च्छाविच्छेदे तथैव श्वा-
 चप्रवृत्तेः । जीवितेति । मोहे सखीजनसेकादिना मूर्च्छापगने दीर्घनिःश्वासेन
 जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः । किं कर्तव्येति । जीविता सती किं करोमीति न
 वेतीत्यर्थः । प्रथमेति । वचनेव प्रथमं त्रियानह इत्यर्थः । स्वयमनव्यवसायाह-
 वङ्गिका कामन्दकी पृच्छति—तस्मात्प्रेक्षतां भवतीति । पेलवं क्रोमलम् ।
 दास्यत्वं देहदाहादिकारित्वात् । इनानि विभावरोमुखानि प्रियसख्याः कथ-
 नेवं नविष्यन्तीत्यन्वयः । उपरागो लौहिलम् । पल्लवितः पल्लवाकारोक्तः ।
 केरली केरलदेशात्री । तस्या अतिगौरत्वेन लौहिलार्थं प्रहणम् । उद्वेहन्पतम् ।
 उद्दामदलितमतिदारितम् । इह रथकेरलीरूपोल्लसान्येनोदितचन्द्रेण तिमिरावरण-
 नाशे रात्रेरपक्रमः कथितस्वतन्त्रस्य दुःसहता मालत्वा ध्वनित्वा । परिमलितं हृ-
 तम् । निरन्धनं नर्दनम् । उद्गार उद्गमः । संवलनं निश्चिभावः । मच्छणं मन्दम् ।
 नांसलः पुष्टः । धूमादितं धूमेनैवाङ्गुलीकृतम् । परिणाह वानोणः ॥ काम-
 न्दकी । एवं श्रुत्वा कामन्दकी तदस्येवाह—यदीत्यादि । यदि तद्विषयोऽनु-
 रागत्वदा गुणहतायाः प्रवृत्तनेतद्विशिष्टं फलम् । तदा सैव गुणं जानातीत्यर्थः ।
 एतद्वीति पाठ एतद्गुणहतायाः फलनेवेत्यर्थः । हिरवधारणे । इति नन्दितनामन्दं
 प्रापितमपि नै हृदयमस्या अवस्थया विदार्थये । एतदवस्थतया मरणमन्यस्याः
 संभाव्यत इति भावः ॥ १३ ॥ माधवः । स्थाने दुक्तम् । स्थानेऽवदोऽत्र योग्य-
 वार्त्ता । हृत्वालो हृदयसोपः । कामन्दकी । प्रकृतीत्यादि । अस्या वसुतिर्द-
 स्वभावमुन्दरं सौकुमार्यनेपैकः सारः स्मिरांशो यत्र तत्र । एतत्स्वत्वं निश्चितम् ।
 अयमेव कामचरितालुभावात्कानोऽन्यथं निर्दयः । अदोऽपि सलम् । पयदाय
 इत्यनेनैकदाप्यपेक्षया दुःसहलमुक्तम् । अयमपि बाल्यलम्बलपानिलकान्ति-
 तच्छुद्रुग्धधारचन्द्रभूषणथ । कयमेति शिरधालने । हिमादेरपगनाधार-
 चन्द्रलम् । तदीदृशोऽनर्थहेतोः कयमेवं जीविष्यतीत्यहो प्रमादः । अत्र
 नामपदेन चित्रगतस्यापि नाथवत्स मालतीनाथत्वं ध्वनितम् ॥ १४ ॥
 लवङ्गिका । विरचितेति हेतोः । विदितचलचत्ताजीवितम् । कार्यकारणयो-

पृ० प०

८५ १ ०पफुरन्तकन्तदराणच्छुच्छलन्तद० । मोतिआवलिक ।
 २ ०पलकन्तकपोल० । ईसत्रिअसिअणि० । ०न्दम-
 न्दता० । ४ ०मुन्दरललाटपट्टणवनन्द० । ८ ०कदली-
 वचसंवाहणादिवा० । ९ ०जलदासअणीए उ० ।
 १० ०मुहा सेअपज्जरिदपाद० ।

८६ १ ०मूलविसं० । २ ०णीसासवसवि० । ३ वरिणिहिदवे०
 ४ ०विसज्जिदुषिण्णदि० ।

कपोलपुलक एव वर्णते कविसंप्रदायेनेत्यावधेयम् । मन्दतारं किञ्चित्तारकम् ।
 उत्तानमूर्ध्वेविसृत्तम् । भावगोपनीतप्रिये लज्जादिदृष्ट्याभ्यामीपद्विकथितलम् । नि-
 ष्यन्दता मौग्यात् । मन्दतारता नरादशनशतभावनया प्रियंप्रति सास्यत्वात् ।
 उत्तानतां मुरादिदृष्ट्या । मृगणतां श्रेष्ठभावनया । मुकुलत्वं रतावसानभावनया ।
 यदाह—‘निक्षलत्वं तदा यातो मुकुलत्वं च लोचने’ । उद्भिन्नमुद्भूतम् । स्वे-
 देति । रतिश्रमादयं सेदः । तदनेन प्रयन्धेन तृप्तिरुक्ता । यदाह—‘रोमांशो
 वेपथुः स्वेदो लुलिते च विलोचने । मज्जन्त्या इव देहेषु आश्लेषसृष्टिलक्षणम् ॥’
 तदिह यदीयं बल्लभसमागमं न जानाति तदा कथमधरसन्दादिमती स्यात् । कुमा-
 रस्य भावः कौमारं शैशवं तस्य भावोऽभिप्रायः कटाक्षविक्षेपादिः संशयितो यस्याः
 सा । निशाचेष्टामाह—किंचेति । निकुम्भः समूहः । बुम्बितेन बुम्बनेन प्रवृ-
 त्तिनिःस्यन्दः संजातक्षरणः छटा ‘च्छट’ इति यस्याः प्रसिद्धिः । दन्तुरितं विपनी-
 कृतम् । संवाहनमर्षणम् । विरचितोपनीतं विरचनेनाङ्गदत्तम् । अस्मिन् पदे पूरः
 समूहः पूरणं वा । सविशेषपदेन शीतलकर्पूरसंस्पर्शादतिशीतलज्जमुक्तम् । कदली-
 पत्रस्य बालत्वेन शैत्यसौकुमार्ये उक्ते । कमलिनीदलमेव जलार्द्रार्द्रवधं तच्छय्या-
 याम् । ‘आर्द्रवधं जलार्द्रां स्यात्’ इति हारावली । औन्निद्येणोन्निद्रतया । आ-
 त्मनः सखीनां चेति शेषः । एतेन निद्राच्छेदोद्वेगावुक्तौ । निद्रैव सुखं निद्रासु-
 खम् । उद्वेगादिदुःखमयजागरविपर्ययरूपत्वादिदम् । निद्रैयं चिन्तावशात् । यदाह—
 ‘दैर्बल्यालस्यचिन्ताद्यैर्निद्रा स्यात्कथयापि च’ इति । बल्लभसमागमसंकल्पजलै-
 देन प्रसृतश्वरणपल्लवेनोद्धान्तः पिण्डीभूतालककरसो यस्याः सा । अलककच्छ-
 लेनानुरागमिवोद्धमतीति भावः । अतिघनत्वार्थं पिण्डपदम् । धरधरायमानं कम्प-
 मानम् । पीवरं महत् । वशं संसक्तम् । विसंवदितं स्वलितम् । प्रियस्योर्वाकमण-
 भावनया प्रकम्पः । तदाकर्षणभावनया नीवीस्वलनम् । उत्खण्ड्यमानमुच्छलत् ।
 उत्तरङ्गो यातायातवान् । विपमं यथा तथोच्छ्वसन् । पङ्कमलः सरोमाद्यः । वेष्टनं
 वेष्टः । इह हृदयोत्खण्डनादिकं प्रियसंभोगव्यायामभावनया । उपरिवर्तिप्रियस्य
 भुजलताबन्धनमालिङ्गनभावनया प्रियप्राप्त्या प्रबुद्धा । प्रबोधश्च स्पर्शादिना भवति ।
 मोहेति । शून्यशय्यादिदर्शनान्मूर्च्छितेत्यर्थः । ससंभ्रमः सादरः सावेगो वा सं-

पृ० प०

कुविलक० । ६ ष्टा रक्तव जवासति पिलसहीए
नदलन्तिबाए जीवि० ।

९१ ६ माधवः—(संभ्रमस्तुत्याय ।) बुद्ध० ।

९२ ४ माधवः—(सद्योपं परिक्रमति ।) । ४-५ काम-
न्दकी—अप्रमत्तो भूत्वा विक्रमत् । षु जादो ।
(सर्वात्सरितं परिक्रमन्ति ।)

९३ ३ षडभिपाति० । षुषः पूखात् । ६ ७ ८ काम-
न्दकीमाधवौ—(अनयन् ।) दृढं च पशुना हतः ।
इतराः—अत्राहिदं अत्राहिदं । कामन्दकीमा-

नित्यत्वात् । 'उरार्हेर्गल्याजितम्' इति रत्नकोशः । माधवः । नदयन्ति क-
परिरुगत्तरफाह—कालाविति । मालती । अन्महे अनयह्वं काश्यपे वा ।
एषोऽपीहस्य एव । अत्रानिर्वलये । यस्यावस्था नगवलोत्ता, यन्निनेता वा
ननेयनवस्था च एव इति भावः । लच्छन्द्रप्रियालोकेन दुष्टस्य भाववलोत्ताः—
हन्तेत्यादि । अत्रिरलेत्यादि । लयं शोको गदादिः । हन्त हर्षे । अति-
न्दिनेमस्थितदर्शनान्दिनेवद्यथा यद्युमा पौण्डरीकेणैव दाता सजाविरलं
यनं यथा तथाहं नखो बद्धः । काहृत इति भावः । चान्दालोकेनैव सत्त्विकमावा-
विर्माकालीयसन्मं इत्या नद इत्युत्प्रेक्षितम् । अत्राविरलपदेन पौनःपुन्यं पुण्डरी-
कपदेन श्रेयसागमिभावतं च धरितम् । दुग्धलोत्ता दुग्धान्मन्त्रवहेन निर्मरैण
निरतिशयेन संसत्तेन वा कृपित इवाहृत इवाहन् तयाविवालोकेन जातरोनाश-
त्वात् कृपितत्वेनोत्प्रेक्षितम् । अत्र निर्मरपदेन परिवदयर्षवसानलोत्ता । एवं
द्वान्यां नैत्रैर्नल्लमुच्यन् । हृत्को निःशेषोऽहं स्मरितेन विस्मरितेन चतुसा कव-
चित्त इव सीत इव । स्मरितत्वेन कवलनयोग्यलोत्ता । कवलनेन वात्सवैदेना-
भावप्रणय उत्प्रेक्षितः । चान्द्रेण निविडेन सुखमयनल्लपरेण प्रथमं यत्कालिक-
इवाहन् । कान्दनातिरुपरान्दितयात्प्रक्षिप्तत्वेनोत्प्रेक्षा । तत्रिह भाववत् परम-
निर्दिष्टिवैखमुच्यन् । तत्र च प्रथमपदेन तारकतरलता, द्वितीयेन गोलकवा-
त्पत्न, तृतीयेन सुद्विस्तारो विवालय, चतुर्थेन वैद्वयसंभर्तौ पुण्यवतीवसादनम्,
तथापि नैत्रपदेन संतापरागतिः, अन्तपदेन सन्मसंभावता, प्रथमपदेन तल्ल-
गतिरेव विनयवीकार इति सूचितम् । तैवतपदेन तल्लिन्दरलोकेऽसंभूता-
चान्दपदेन तल्लिच्छिच्छल्लेखविषयः सूचितः । तेषां निर्मरैरेति पठे विस्-
रेण प्रवर्तनेत्यर्थः ॥ ९६ ॥ बुद्धपक्षिदा । अत्रवेति अत्रलोत्तरादिन् ॥
माधवः । सद्योपं सद्येण् ॥ कामन्दकी । अनयते अनयान् । अतिवि-
शेषात्तेन् ॥ माधवः । तपरिदिं वैख सतीतत्वं चतुम् । काह विस्मये

पृ० प०

- ८५ १ ०पप्फुरन्तकन्तदसणच्छदुच्छलन्तद० । मोत्तिआवलिक
 २ ०पहलकन्तकपोल० । ईसविअसिअणि० । ०न्दम
 न्दता० । ४ ०सुन्दरललाटपट्टणवचन्द० । ८ ०कदली
 वत्तसंवाहणादिवा० । ९ ०जलहांसअणीए ३०
 १० ०मुहा सेअपज्जरिदपाद० ।
 ८६ १ ०मूलविसं० । २ ०णीसासवसवि० । ३ वरिणिहिदवे
 ४ ०विसज्जिदुव्विण्णदि० ।

कपोलपुलक एव वर्ण्यते कविसंप्रदायेनेत्यवधेयम् । मन्दतारं किञ्चिच्चलतारकम् ।
 उत्तानमूर्ध्वविस्तृतम् । भावनोपनीतप्रिये लज्जादिदृक्क्षाम्यानीपद्विकसितत्वम् । नि-
 ष्पन्दता भौगव्यात् । मन्दतारता नखदशनक्षतभावनया प्रियंप्रति सासूयत्वात् ।
 उत्तानत्वं मुखदिदृक्षया । मृत्णत्वं स्नेहभावनया । मुकुलत्वं रतावसानभावनया ।
 यदाह—‘निश्चलत्वं तदा यातो मुकुलत्वं च लोचने’ । उद्भिन्नमुद्भूतम् । स्वे-
 देति । रतिश्रमादयं खेदः । तदनेन प्रबन्धेन तृप्तिरुक्ता । यदाह—‘रोमाञ्चो
 वेपथुः खेदो लुलिते च विलोचने । मज्जन्त्या इव देहेषु आरुपेत्स्त्रितलक्षणम् ॥’
 तदिह यदीयं वल्लभसमागमं न जानाति तदा कथमधरस्सन्दादिमती स्यात् । कुमा-
 रस्य भावः कौमारं शैशवं तस्य भावोऽभिप्रायः कटाक्षविद्वेषादिः संशयितो यस्याः
 सा । निशाचेष्टामाह—किंचेति । निकुरम्बः समूहः । चुम्बितेन चुम्बनेन प्रवृ-
 त्तनिःस्यन्दः संजातक्षरणः छटा ‘च्छट’ इति यस्याः प्रसिद्धिः । दन्तुरितं विपनी-
 कृतम् । संवाहनमर्पणम् । विरचितोपनीतं विरचनेनाद्भुतम् । अस्मिन् पदे पूरः
 समूहः पूरणं वा । सविशेषपदेन शीतलकर्पूरसंस्पर्शादतिशीतलज्जमुकम् । कदलो-
 पत्रस्य बालत्वेन शैल्यसौकुमार्ये उक्ते । कमलिनीदलमेव जलार्द्रवत्त्वं तच्छब्द्या-
 याम् । ‘आर्द्रवत्त्वं जलार्द्रा स्यात्’ इति हारावली । औन्निर्येणोन्निरतया । आ-
 त्मनः सखीनां चेति शेषः । एतेन निद्राच्छेदोद्वेगावुक्तौ । निद्रैव मुक्तं निद्राशु-
 खम् । उद्वेगादिदुःखमयजागरविपर्ययरूपत्वादिदम् । निद्रेयं चिन्तावशात् । यदाह—
 ‘दैर्घ्यालस्यचिन्ताद्यैर्निद्रा स्यात्कथय्यापि च’ इति । वल्लभसमागमसंकल्पजस्ते-
 देन प्रवृत्तक्षरणपल्लवेनोद्धान्तः पिण्डीभूतालक्तकरसो यस्याः सा । अलक्तकच्छ-
 टेनानुरागनिबोधमतीति भावः । अतिघनत्वार्थं पिण्डपदम् । धरधरायमानं कम्प-
 मानम् । पीवरं महत् । वशं संसक्तम् । विसंवदितं स्वलितम् । प्रियस्रोर्वाक्रमण-
 भावनया प्रकम्पः । तदाकर्पणभावनया नीवीस्त्वजनम् । उत्तण्ड्यमानमुच्छलत् ।
 उत्तरङ्गो यातायातवान् । विपमं यथा तथोच्छुम्बन् । पक्षमलः सरोमाचः । वेष्टनं
 वेष्टः । इह हृदयोत्पण्डनादिकं प्रियसंभोगव्यायामभावनया । उपरिवर्तिप्रियस्य
 मुञ्जलतावन्वनमालिङ्गनभावनया प्रियप्राप्त्या प्रबुद्धा । प्रबोधश्च स्पर्शादिना भवति ।
 ति । शून्यशय्यादिदर्शनान्मूर्च्छित्वेत्यर्थः । ससंभ्रमः सादरः सावेगो वा सं-

पृ० प०

११६ ३ ०धुना तत्संदर्शनेनातिल्लपोऽपि न विशेषे । ४ ०सं-
भावितात्मजन्मनः संस्का० ।

११७ १ ०करोत्यन्तर्घृत्ति० ।

रमपास्य तदर्पणादतिक्रमः । यद्वा अतिमुक्तातिविरला मालत्यवलोकनव्यासद्वात् ।
एतादृशी या मद्भयिता केसरवली तस्याः सतताधिवासेन सुभगः सुरनिरपित-
त्तनौ यत्रेति क्रियाविशेषणम् । अविमुक्तेति पाठो न मनोहरः । अविमुक्तादेव
सतताधिवासस्य लब्धत्वात्सततप्रहणस्य व्यर्थत्वात् ॥ ८ ॥ संभूयेत्यादि । तस्या-
त्तन्मुखं पुनरपि पश्येयमित्येतदेव प्रार्थये । अद्भुत्प्राप्तेर्दुर्लभत्वादिति भावः । क्रीद-
शम् । कामस्य मङ्गलार्थं गृहम् । तत्र कामो हृद्ये वसतीत्यर्थः । यद्वा कामस्य मङ्गल-
घटितं हिरण्यघटितं गृहम् । 'कल्याणं मङ्गलं विद्यात्काश्रमं च तदक्षमम्' इति विश्वः ।
यद्वा अनङ्गस्य मङ्गलानामुपचयहेतूनां सौकुमार्यादीनां गृहम् । अत एवोत्प्रेक्षते ।
बालचन्द्रकलोदयात्सारैर्यहीतैरुत्पादितमिति । अत्रोदयादिति भावेन द्रव्याभिवाना-
न्वेन्दुकलाया अवचिताः सारास्तैरुत्पादितमित्येत्यर्थः । सकलजनानन्दिनवेन्दु-
कलातोऽप्यधिक्रमनोहरमिति भावः । यद्वा ल्यच्छ्लोपे पञ्चमी । तेन बालेन्दुकलोदयं
प्राप्यावचितैरित्यर्थः । यद्वा बालेन्दुकलोदयात्प्रतिपञ्चन्द्रकलोदयादारभ्यावचितैः
पूर्णिमापर्दन्तमित्यर्थात् । आरभ्येत्यस्य लाभः पञ्चमीत एव । तथा च पूर्णेन्दुना
सुखसाम्यं लभ्यते । क्वचित्कलोच्चादिति पाठः । तत्रोच्चात्समूहादित्यर्थः । यत्र
सुखे संमुखीभूते सुखानि । कर्तुणि । मिलित्वेव परं भूमानं बाहुल्यं वित्त्वारयन्ति
चित्ते । अनेनान्तःप्रीतिरुक्ता । इवशब्द उत्प्रेक्षायाम् । एवपाठे विलय एवशब्दः ।
बहिःप्रीतिमाह—नेत्रोत्सवोऽलव्वलाभाभिमानोऽनुरागं प्रस्तौति सवति । रतेर्दव-
नयीत्वात् । समाधिरलंकारः ॥९॥ मानसमौत्सुक्यातिशयमाह—मम हीति ।
नामक्रीनः प्रियात्स्वरूपज्ञानोत्पत्तेः संतानः परिणतिसमूहः नृतिरूप एव मम
चैतन्यमात्मतत्त्वं तन्नयमित्थं करोति । मालतीमयं करोतीत्यर्थः । क्रीदशः । प्रताप-
मानो दीर्घाभवन् । अत्र हेतुः । संस्कारस्य भावनाया अतिशयितप्रबोधदुदेकात् ।
क्रीदशस्य संस्कारस्य । सातिशयात्सादरात्स्फुटाकाराद्वा बहुलवीर्यां पूर्वकालानुभ-
वाद्बन्धजन्मनः । प्रतापमानत्वेनोपपादयति—तद्विचदसैर्नालतीविलक्षणविषयै-
र्ज्ञानान्तरैरतिरस्कृतप्रश्रुतिः । तथा चान्तरा विषयान्तरास्फुरणान्न प्रवाहतिरस्कृत्
इति भावः । नन्वात्मतत्त्वस्य पुष्करपलाशवन्निलेपतया कथं मालतीमयत्वमत
आह—अन्तरिति । अन्तःपदमिह बुद्धितत्त्वपरम् । तथा च बुद्धितत्त्वस्य या
प्रश्रुतिः सहजस्तिद्धौ व्यापारः सा यत आत्मतत्त्वे नेदाप्रहात्प्रतिभासते तस्मात् ।
सांख्यदर्शने बुद्धेर्भौकृत्वात् । यद्वा अन्तर्घृत्तिरिति भावप्रधानम् । तथा चान्त-
र्घृत्तिलादन्तरवस्थानरूपं सादृश्यमात्मदुष्योत्वत्वात् । स्तोत्रनेव दर्शयति—
लीनेवेत्यादि । सा त्रिजालाकं चैतत्ति एता संवद्धा । संवद्धत्वे यथासंभव

पृ० प०

१२८ १ प्रमादः । ३ रम्भकयो० । ९ ०हा दइअ माह० ।

१२९ २ (शत्रुमुच्यम् ।) यदस्तु तदस्तु व्यापादयामि । चा० ।

१० ०त्यक्त्वा शङ्कां प्रलापनिरर्गलं ।

पर्याप्तितः क्षिप्तः पर्वतो यत्र तत् । देव्या अनेकबाहुशालितया दोःखण्ड इत्यु-
क्तम् । 'अञ्जादिकदम्बे खण्डमत्रियाम्' इत्यमरः । तथा ज्वलतानलेन पिङ्गलं
यन्नेत्रं ललाटलोचनं तस्य छटा ज्वालानिर्गमप्रसरस्तस्य साटेन विस्तारेण भीमं
यदुत्तमाङ्गं शिरस्तस्य भ्रमिर्मण्डलाकारेण भ्रमणं तयाप्र स्तुता प्रारब्धालातचक्र-
क्रिया वह्निप्रज्वलितार्धकाष्ठविशेषकर्म तया स्यूता इवैकत्र प्रतिबद्धा इव दिग्भागा
यत्र तत् । तथातिमहत्खट्वाङ्गाप्रध्वजोत्कम्पाद्विक्षिप्त इतस्त्वतस्तारागणो यत्र तत् ।
तथा हृष्टकटपूतनोद्भूटवेतालानां तालेन कलकलेन स्फुटत्कर्णात् एव संप्रान्ता
त्रसन्ती सत्तरा वा गौरी तस्या निविडालिङ्गनेन हृष्यच्चित्तं त्र्यम्बकं शिवमल्लयर्धमा-
नन्दयति । आभीक्ष्ये णिनिः । 'साटो निकुञ्जे विस्तारे' इति विश्वः । 'शृङ्गमप्रे-
ऽपि कीर्तितम्' इति शाश्वतः ॥ २३ ॥ माधवः । धिक्प्रमाद इत्यत्र वर्तत
इति क्रियाध्याहारः । तत् 'उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्वलीयसी' इति धिग्योने
द्वितीयां बाधित्वा प्रथमेत्यवधेयम् । न्यस्तेत्यादि । सेयं भूरिवसोः सुता यस्याः
कृते मयैवं दुःखमनुभूयते पाखण्डचाण्डालयोगोचरं संमुखं गता । पाखण्डेषु चा-
ण्डालोऽसौ । तद्दर्शनविकृद्धक्रियाकारित्वात् । यदाह—'न भुञ्जीतार्कपत्रेषु स्त्रीबालं
नैव घातयेत्' । यद्वा । पाखण्डौ च तौ चाण्डालौ च । निपिद्धक्रियत्वात् ।
यदाह—'अवध्यास्तु समाख्याताः सर्वयोनिगताः स्त्रियः' । चाण्डालज्ञादेव पापा-
रम्भवतोर्नारणप्रवृत्तयोः । न्यस्ते अलक्तकरके नात्यवसने यस्यां सा । एतद्व्य-
चिह्नम् । यथा नृगी घृकयोः संमुखं गता तथेयं भीरुः । नृगीत्यनेन भयचलनेत्र-
तोक्ता । वसोर्देवताभेदस्य । एतेनास्य सुखिलमुक्तम् । नृलोयमस्य मुखे वर्तते ।
अत एव हाशब्दः परिदेविते स्त्रीरत्नमपि बध्यत इति । निन्दायां धिगिति । वि-
यादे कष्टम् । कोपेऽनिष्टम् । अस्त्रा नष्टा करुणा दया यत्र एतादृशो विधेरा-
रम्भः कोऽयम् । निन्दितोऽयम् । कीदृशदा । 'किं वितर्कं प्रतिप्रक्षे क्षेपे निन्दा-
प्रकारयोः' इति विश्वः । करुणोऽयं रसः । 'इष्टवधदर्शनाद्वा करुणरसो नाम
संभवति' इति भरतः । 'चाण्डालोऽपि च चाण्डालः' इति शब्दभेदः । 'पुष्प-
पुष्पस्रजौ माल्यम्' इत्यमरः ॥ २४ ॥ त्वं भद्रेत्यादि । प्रार्थिणीच्छन्दसा श्लो-
कार्थम् । चामुण्डे भगवतीत्याद्यप्रार्थम् । हे भद्रे, यत्स्व दयितो यत्तमत्वेनेष्टस्व
स्वर । गुरत्वात्स्वरणमस्य । यदाह—'पतिरेको गुरुः स्त्रीणाम्' इति । यद्वा मङ्ग-
पररणीयत्वेन स इह जन्मनि ते परमो न भूत एव । अतो जन्मान्तरेऽपि
सत्ताभाय तं स्वर । यदाह—'यं सं वापि स्वरभावं लज्जलन्ते इत्येवम् । तं
लनेपैति योन्तेय एता लज्जापनापितः ॥' इति । इज्जन्तो वरः । मालती ।

५० ५०

- १३७ २ अपिजः सैनिकाः इयं । ३ प्रजागतिर्भगं । म-
 न्दकी वः समां । ५ व्यष्टादन्यस्य कर्मतद्गीषणाद्भु-
 तम् । १० धान्यवसमाजमुस्त्रितां मालतीं विधायं ।
 १४ व्यक्तिकरणत्कारं । १५ वेगव्युपशानः ।
 १३८ १ अपिजितपिण्डेषु विलस-० ।

इति मशानवर्णनं नाम पञ्चमोऽङ्कः ।

इत्यत्र ॥ ३३ ॥ यामालमुपहृत्वा । लीलाद्भयेन पलायनेच्छुः—भगव-
 पिति । व्योमकादः । संशयान्तरणस्यापनेहेतुत्वा सातिवकतया च—
 वप्रतीति । पार्यं सुप्रसन्न आशयमेवो वा । 'पार्यं' पुरस्तीचं भावे क-
 रंति नेहति इति विधेः । मालती । मालती तत्रवेगानिरुदायद्—हा तात,
 हा मालती, इति । माधवः । मालतीरुदार्यं वापातिरो मया हत इत्यन्तो
 जगतिप्रसन्नो मालती च वापरां वीर्याद्—भवतिदति । जगद्वेसादिना
 भावितोपयोगेण । वापराः वापातिवदन्त्येवं कथमुपनिधि वादद् ।
 मालतीरुदार्यं । इत्यत्रोपेक्षितं प्रहारात्वापरात्—कथोरेत्यादि । हे
 पाप, मालति, मालिक, प्रसन्नं तवमः कथं कथं सपदीयानीमेव विदिन्दु ।
 इति मालतीरुदार्यं विदित्वा । वापरादि विचारनात् । लीलाः इतिना-
 विचारितव्यं नो मालती ललायतीति च । इत्यत्रः । इति माल-
 तीरुदार्यं इत्येवोपमा । ३४ ॥

इति मशानवर्णनं पञ्चमोऽङ्कः ।
 इति मशानवर्णनं नाम पञ्चमोऽङ्कः ।

मालतीं विधायं । मालतीं विधायं । मालतीं विधायं ।
 मालतीं विधायं । मालतीं विधायं । मालतीं विधायं ।

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

पृ० प०

१८५ ९ वर्तते हि० । १४ ०सान्द्रो मकरन्दः परा० ।

१८६ ३ ०मित्यद्यानिमित्तमन्यथैव सं० । ८ ०यि निरनुरोधे,

तदेवं मदयन्तिकामादाय मकरन्दे माधवान्तिकं चलिते मालतीमादाय निर्गतस्य माधवस्य कामन्दक्रीगृहस्थितस्य वार्ताप्रस्तावनायावलोकिताप्रवेशः । सूचनं च पूर्वाह्ने । जहिं ज्वेज्व मालतीति वचनेन मालतीमाधवयोरेकत्रवासः सूचितः । तत्र च यद्यपि तयोरेव प्रवेशोऽर्हति तथापि कन्याप्रलोभने सख्यानुकूल्ये तत्प्रवेश इति पूर्वाह्ने कृतमेव । अवलोकिता । अत्र 'सरो वापी तु दीर्घिका' इत्यमरः । दलयतीत्यादि । अयं चान्द्र उद्योत उद्गच्छन्नत एव शुष्यप्रगल्भतालीपत्रवत्पाण्डुरस्त्रिमिरसङ्घं खण्डयति । प्रथमतो व्योम्नि वायुवेगेनोर्ध्वमुखीभूय प्रचलितः घनः केतकीपराग इव । इन्दोरयमैन्दवः । मन्दमन्दमेति प्रचलनक्रियाविशेषणम् । उपवर्तये संमुखीकरोमि ॥ १ ॥ निश्च्योतन्त इत्यादि । हे सुशरीरे, यावदेते कवरीजलविन्दवः खवन्ति, यावत्कुचकलिकयोर्नेघ्य आर्द्रतां न त्यजति, यावच्च निविडव्यापि रोमासं प्रकाशयन्ती काययष्टिस्तावद्गाढं यथा तथा सञ्चदपि नेऽङ्कपालिं क्रोडप्रदेशं देहि । अतः प्रसीद । तदिह निदाघतापशान्तये जलविन्दवः । कुचार्द्रता पुलकोद्गमश्च सर्वाङ्गशैत्यापतये । यावत्तावच्छब्दावबध्यथौ । सान्द्रेत्यादिपदे कर्मधारयमत्पर्यायाद्बहुव्रीहिरेवेष्टो लघुत्वादिति न्यायेन बहुव्रीहिसंभवे कथं मत्पर्याय इति न देख्यम् । एतद्वचनस्य प्रायिकत्वात् । तथैव नानाप्रयोगदर्शनादिति दिक् । 'पालिः पट्टिप्रदेशयोः' इति शाश्वतः ॥ २ ॥ जीवयन्नित्यादि । बाहुः कण्ठेऽप्यन्ताम् । कीदृशः । समूहं सयोजातं पुष्टितं वा यत्तावच्च संभयं तेन खेदविन्दुर्यत्र सः । अननुभूततया भयम् । चान्द्रकरस्तृष्टोऽत एव स्यन्दी धरन्मालचन्द्रकान्तहारत्वनुत्प्लः । घनविघातकत्वात् । अत एव सौहिल्याप्तीवयन्निव । 'समूहः पुष्टिते भुम्ने सयोजाते लुनिधिते' इति विश्वः । सप्तम्वस्रधनेति पाठे सप्तम्वस्रो भदवान्यः ध्रम इत्यर्थः । संदिभागो भेदः । अनाजनमस्थानम् । अजहलितोऽयम् । अयं जन इत्यनेन दीनतोद्भावनेनाङ्कुल्यं स्वीयमाह । भवत्या इत्यनेन नापिकोतेजनम् ॥ ३ ॥ दग्धमित्यादि । चिरं दक्षिणवायुचन्द्रकरस्तः पितं ने वपुरालिभ्य न चेन्निर्वापितमतस्तीकृतं तदा समदकोकिलरपपीटिताने धुतिः कर्णोऽपेदानौ एयां वाचं पियत्रु । सादरं मुष्णोवित्यर्थः । अत एव दाघ्नापुर्णपोतनाय किंनरकण्ठि इति संशोधनम् । हे किंनरस्तेव कण्ठः खरो यत्सास्ताहृदि । 'खरे कण्ठः प्रकीर्तितः' इति रत्नकोशः । अङ्ककण्ठगत्रेभूयसंयानान्दीम् । पूचयिं कुर्यादो यदर्थः । द्वितीये पुनरर्थः । यदि नालिद्वयं देयं तदा मधुरमालनेति-
तं संभाव्यते । अतः खनि वदन्त्यां

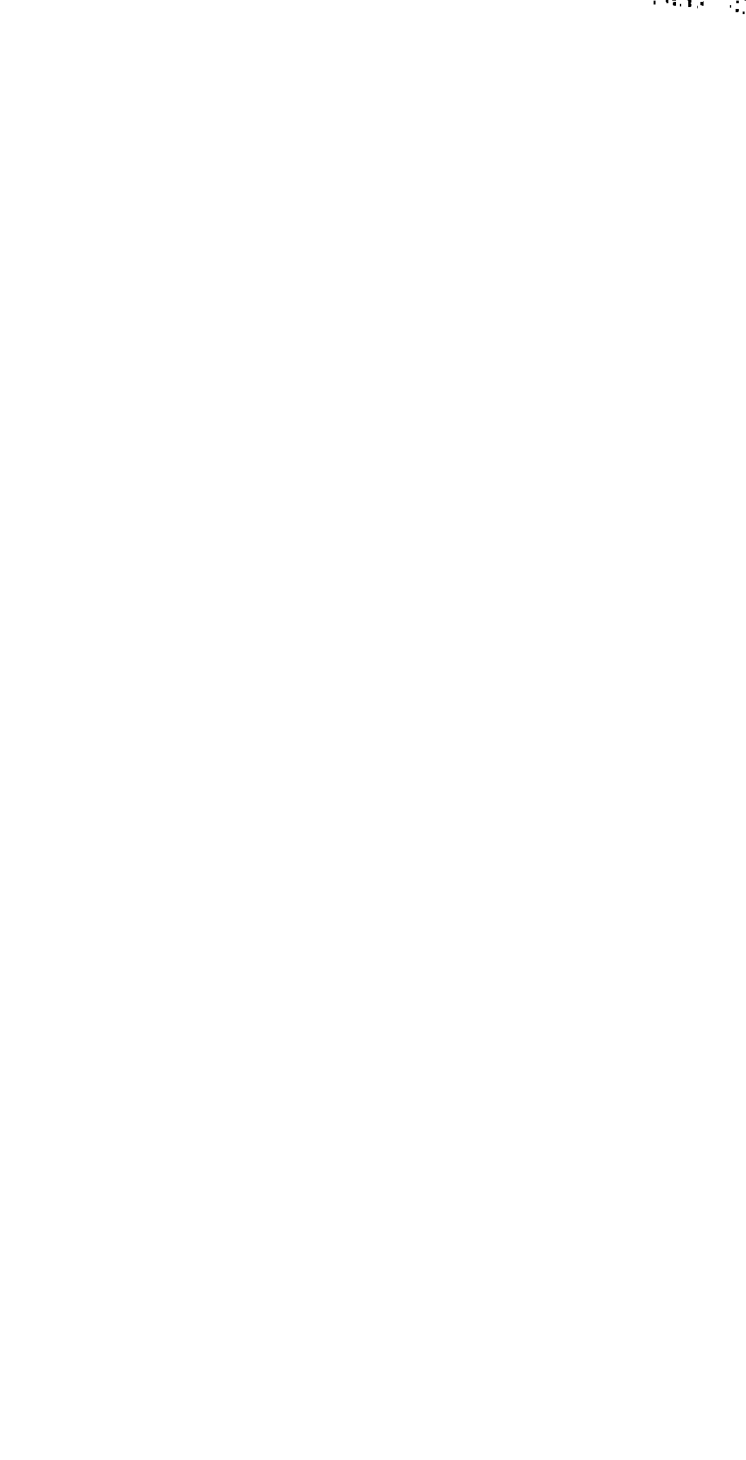
अष्टमोऽङ्कः ।

पृ० प०

१८५ ९ वर्तते हि० । १४ ०सान्द्रो मकरन्दः परा० ।

१८६ ३ ०मित्यद्यानिमित्तमन्यथैव सं० । ८ ०पि निरुद्धे,

तदेवं मदयन्तिकामादाय मकरन्दे माषवान्तिकं चट्टिं मालवीनाद्यय मित्त-
 तस्य माषवस्य कामन्दशीघ्रहासितस्य चार्ताप्रस्तावनायापलोकिताप्रयोगः । मूत्रं न
 पूर्वाह् । जर्हि लेख्य मालवीति वचनेन मालवीनायाययोरैकप्रदायः स्फुटितः । अत्र
 च यद्यपि तयोरेव प्रवेशोऽर्हति तथापि कन्याप्रलोभने सख्यामुद्दृष्ट्यै तत्रप्रयोग इति
 पूर्वाह् कृतमेव । अवलोकिता । अत्र 'सरो दासी तु संविष्टा' इत्यमरः ।
 दलयतीत्यादि । जयं चान्द्र उद्योत उद्गच्छत एव सुन्दरप्रगल्भमार्गपरप्रद-
 त्याङ्गुलिमिरसहं खण्डयति । प्रपन्नतो व्योम्नि वायुवेगेनोर्ध्वमुखीभूय प्रपत्तिः
 धनः क्रेतकोपराग इव । इन्दोरयमैन्दवः । मन्दमन्दमिति प्रचलनश्रियादिशेवमम् ।
 वनवर्तये संमुखीकरोमि ॥ १ ॥ निश्च्योतन्त इत्यादि । हे सुसरीरे, यावदेते
 क्वराजलविन्दवः खवन्ति, यावत्कुचकलिकपोनेष्य कार्श्रतां न खयति, यावत्
 निविड्यापि रोमाहं प्रकाशयन्ती कायकटिकावद्गाढं यथा तथा सखदपि मेऽङ्क-
 पालि श्रोत्रप्रदेशं देहि । अतः प्रसीद । तदिह निद्रापतापदान्तये जलविन्दवः ।
 कुचार्श्रता पुलकोद्भनय सर्वाङ्गरीलापत्तये । यावत्तावच्छब्दाववमयथौ । सान्द्रेत्यादि-
 पदे कनेपायनलर्षीपाद्दुद्ग्राहिरेवेद्यो लघुतादिति न्यायेन बहुग्राहिसंभवे स्थं
 नलपय इति न देस्तम् । एतद्भवन्त्य प्रायिकत्वात् । तथैव नानाप्रयोगदर्शना-
 दिति दिक् । 'पाणिः पाद्भिर्प्रदेशयोः' इति शाश्वतः ॥ २ ॥ जीवयन्नित्यादि ।
 बाहुः कण्ठेऽप्यन्तान् । कौट्यः । समूहं सद्योजातं पुष्टितं वा यत्साध्वसं भयं तेन
 लेदकिन्दुयंत्र सः । अननुभवतया मयम् । चान्द्रकरस्तृष्टोऽत एव स्यन्ती धर-
 न्नालचन्द्रकान्तहारस्तुल्यः । धनेविषादकत्वाद् । अत एव सौहित्याज्जीवयन्निव
 'समूहः पुष्टिते भुम्भे सद्योजाते सुनिश्चिते' इति विश्वः । ससाध्वसध्रमेति पा-
 ससाध्वसो मयवान्यः धन इत्यर्थः । संज्ञिनागो भेदः । अभाजनमस्थानम् ।
 अहरीश्रीऽपम् । जयं जन इत्यनेन दानोद्गावनेनासुख्यं लीयमाह । भवन्
 इत्यनेन नापिकोत्तेजनम् ॥ ३ ॥ दुग्धनित्यादि । चिरं दक्षिणवायुचन्द्रकरैश्च
 पित्तं नैवपुरालिद्रव न चैत्रिर्दन्दिमज्जोऽङ्गं तदा समदकोकिलरवपीडिताने उ-
 क्तोऽदेरातो हृदां वाचं निरनु । अदरं शृणोन्नित्यर्थः । अत एव मा-
 पोतनाय द्विरकटि इति संज्ञापनम् । हे द्विरस्त्रेव कण्ठः खरो यत्स-
 'खरो कण्ठः प्रकटितः' इति रत्नकोशः । अङ्ककण्ठागात्रेपूपसंख्यानाम्बु-
 दुग्धयोः वयस्यः । द्विर्द्वे सुतरपः । यदि नालिह्वनं देयं तदा म-
 भासः । ननु संभवत्यम् । कालिह्वनदानं संभाव्यते । अतः खरि

पृ० प०

२०६ २ ०चुम्बिनमु० ।

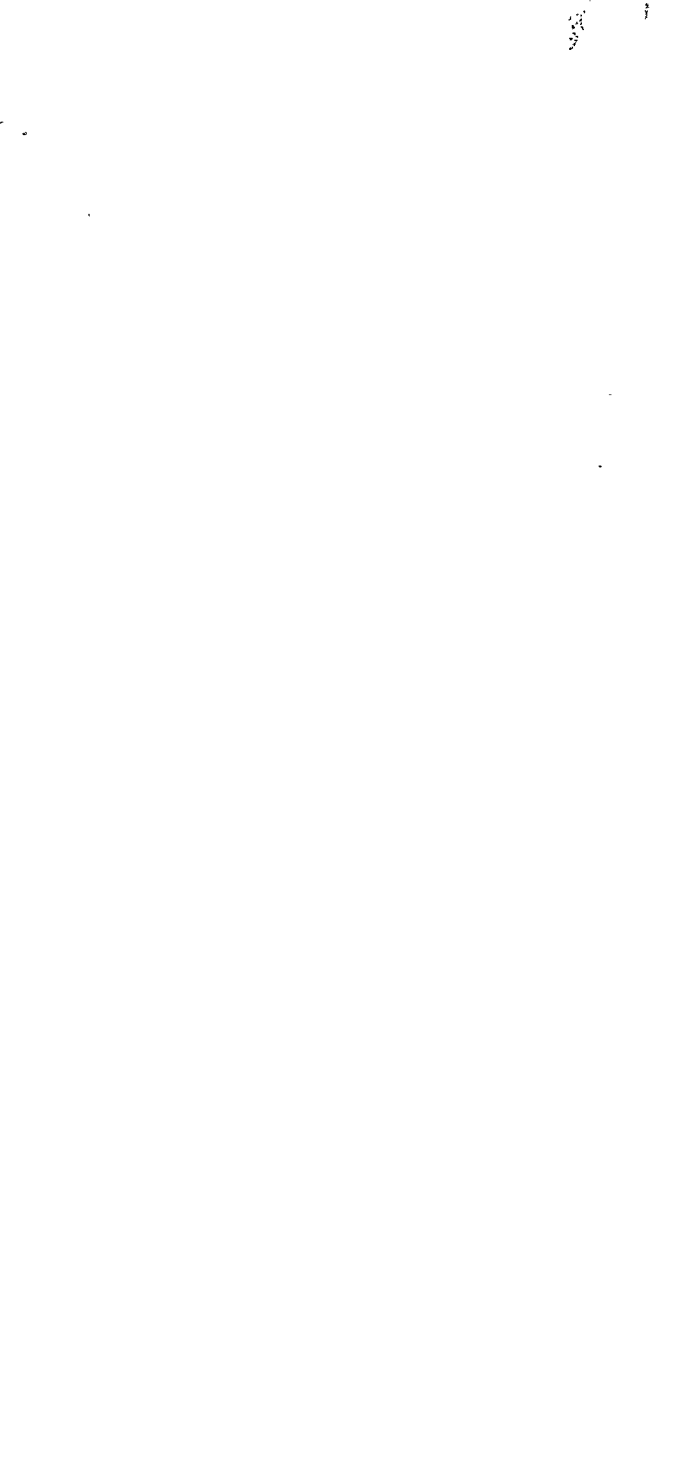
रसान्तर्गतत्वेन धीमतामनुद्वेगात् । 'यत्रोद्वेगो न धीमताम्' इति दण्डिवचनात् ॥ १० ॥ मयीत्यादि । खले, अर्था प्रिया स्नेहेक्षितं रुदितैस्तथा विस्तारयामास यथा पीडान्नपलचित्तोऽहमप्यभूवं भूतोऽस्मीति स्मरति । इतिरध्याहार्यः । अन्यथा कर्माप्राप्तिः । रुदितस्य करणजन्यत्वात्करुणहेतुमाह—विवाहविधेः पूर्वं मयि नैराश्याद्विकलानि स्वविषयव्यावृत्तानि करणानीन्द्रियाणि तैर्लक्षिता । अनेन मोह उक्तः । लक्षणे तृतीया । क्रीदशैः । मर्मच्छेदव्यथादीनैरिव । अनेन निःश्वासवत्त्वमुक्तम् । निःश्वासेन मर्मच्छेदोन्नयनात् । तथा च निःश्वासरुदितमोहैः करणरस उक्तः । यद्वा विकलकरणैर्व्यतनोद्बुदितैरिव । इतरत्समम् ॥ ११ ॥ अहो नु खलु भो इत्याश्रयै ॥ दलतीत्यादि । मन हृदयं दलति विदीर्यते । सवेदनत्वात् । दृढोद्वेगं नैव द्विधा भिद्यते द्विधा मित्रं न भवति । स्फुटितेऽपीद्वोपशान्तिरिति भावः । तुशब्द एवार्थे पुनरर्थे वा । पुनर्न नियत इत्यर्थात् । भिद्यत इति कर्मकर्तारि तद् । अथ च दलति तन्न भिद्यत इति विरोधाभासः । एवमुत्तरत्रापि । विह्वलः कायो मोहं दधति न तु चेतनां लजति । पुनश्चैतन्ययोगात् । स्थिरे मोहे दुःखाहानात्कृतार्थः स्यामिति भावः । तदिहाध्यात्मिकविषयमुक्तम् । अन्तर्दाहः शरीरं वीषयति न भस्मघातकरोति । कात्स्न्येन भस्मरूपं न करोतीत्यर्थः । सातिः कात्स्न्ये । तथात्वे दुःखाहानमेव स्यादित्याशयः । अनेनाधिभौतिकी विषदुक्ता । तदिह व्याधिदशायां मोहादय उक्ताः । यदाह—'मनःसंमोहसर्वाङ्गदाहवृत्त्यादिभित्तया । शिरसो वेदनाभिध व्याधेरभिनयो भवेत्' इति । इह कायावच्छिन्न आत्मा कायपदेनोक्तः । अन्यथा मोहस्यात्मधर्मेतया कायेऽसंभव इत्यवयेयम् । 'स्त्रियां मूर्तिस्त्वनुक्तनू' इत्यमरः ॥ १२ ॥ जडतानिदृश्यर्थे माधवमन्यचित्तं कर्तुमाह—वयस्य इति । निरवग्रहं निष्प्रदग्धं यथा ॥ उपवेशनफलमाह—उन्नालेत्यादि । समीरो वायुरिह तां प्रीणयिष्यति प्रीतिं कतिष्यति । तद्योग्यतामाह—प्रीम्नान्तेऽलोदकतयोद्गतनाला दाला ये पद्मसंघास्तेषां पुष्परसीदक्षरपेन सन्निधयेन तेन मांसलः पुष्टो यो गन्धस्त्वन्मित्रम् । अग्ने दोलायनानवहोलशीर्करः शीतलो जटो मन्दः । यद्वा शीकर एव तुपारस्तेर्जडः शीत इत्यर्थात् । 'आकरो निदहोत्पत्तिस्थानश्रेष्ठेषु कथ्यते' इति नेदिनीकारः । मकरन्दः । 'तस्येदम्' इत्यण् ॥ १३ ॥ आक्षेपोऽन्यमनररुचता । एतस्मिन्नित्यादि । यत्र सरति भुवः प्रवेशा दरमन्ताम् । अक्षुपूर्णनेत्रतयादर्शननाशहृताह—एकस्य नेत्रजलस्य परिपतनमन्यस्योत्थानं तयोर्नधे । कीदृशाः । हर्षाव्यक्तमधुररवदंशपिशोपपक्षवन्निददलरिपनालपद्माः नीलोत्पलदुक्ताय । पूर्वं दिशिद्वयप्रदुक्तमित्यु नीलोत्पलाप्रमित्युपानररुचम् । यद्वा पूर्वं श्वेतप्रदुक्तम् । इह तु नीले तरिलदोपः । श्वेतप्रदुक्तमवसदंशवत्तनेरातिरम्यलोका । अनिररिधिन इति पठे श्रीः रीना तस्मीर्वा । सरति तस्याः उद्वेगविरुद्धा । तथा च श्रीदुक्ता इत्यर्थः ।

पृ० प०

२०८ ६ वयस्य, निरवग्रहं दह० । १० ०संवलनमांस० ।

११ त्वां प्रीणयिष्यति० ।

म्बिनी नेघमाला कादम्बिनी च कथ्यते' इति शाश्वतः । 'कन्दलः कलहे कन्दे
मह्यपामङ्कुरसंघयोः' इति मेदिनीकारः । 'पुंसि कच्छत्तयाविधः' इत्यमरः । 'वनं
नीरेऽन्वुजे क्लीवं काननेऽप्यालये वनम्' इति मेदिनीकारः ॥ १६ ॥ उत्फुल्ले-
त्यादि । अधुना त एते दिवसाः प्राप्ता ये मनोरज्येन मया घृता इत्यर्थः । इह त
एत इति सर्वनामभ्यां दिनानामत्युत्कृष्टाहेतुत्वं ध्वनितम् । कीदृशाः । उत्फु-
ल्लाम्भामर्जुनशालाभ्यां वात्तितः सुरभीकृतो वहन् पौरस्त्यः प्राच्यो यो ज्ञञ्ज्ञानिलः
प्रचण्डवायुः प्रावृषेप्यवातो वा तस्य प्रेक्ष्योल आन्दोलनं तेन स्खलिताः स्वस्थान-
ध्रुता इन्द्रनीलमणिखण्डा इव स्थाना नेघपङ्क्तयो येषु ते । अत्रार्जुनप्रहणेऽपि द्वि-
तीयतरोः सर्जस्य प्रहणं कदम्बाद्युपलक्षणाद्यम् । तथा प्रीण्योष्मतप्तमहीसेकसौरभ-
वन्तः । ईपदृष्टौ तदुद्गमात् । घनेस्य प्रीण्यस्य विग्नोपगमोऽम्भस आगम आग-
मनं तयोर्व्यतिकरः संदन्धत्वेन श्रियं शोभां बोहुं शीलं येषां ते । यद्वा घर्मांमसः
स्वेदजलस्य यौ विगमागमौ तयोर्व्यतिकरः संनेदः । वर्षारम्भ इत्यर्थः । तस्य श्रीः
सम्पत्तित्वाद्वाहिन इत्यर्थः । पौरस्त्य इति पुरसस्त्यञ् । 'ज्ञञ्ज्ञानिलः ध्वनिविशेषे स्यात्'
इति मेदिनीकारः । तदन्वितोऽनिलो ज्ञञ्ज्ञानिलः । यद्वा 'ज्ञञ्ज्ञानिलः प्रावृ-
षेप्यः' इति रत्नकोशः । अत्र वास्यमानेति कर्तव्ये संपूर्णक्रियत्परनिष्ठाप्रत्ययान्त-
वात्तितपदोपादानात्समस्तपुष्पसौरभसंक्रान्तिर्वायोर्ध्वनिता । अत एव मलयानि-
लाञ्ज्ज्ञानिलोत्कर्षः कटाक्षितः । उन्मादावस्थो माधवः । उन्मादथेष्टवि-
चोगात् । यदाह—'इष्टजनस्य विद्योगादुन्मादो विभवनाशाच्च' ॥ १७ ॥ तरुणे-
त्यादि । कथमधुना दिशोऽहमवलोकयेदम् । तरुणतमालानीलात्तद्वद्वा नीलाः
प्रचुरा वृद्धच्छन्तो नेषा चाहु ताः । शीतवातक्षिप्तनवजलकणाः । हरेरिन्द्रस्य
हेतिरत्नं धनुस्त्वृतीः मदकलमयूरकोलाहलैः शब्दवतीः । 'कलं कलकलेऽपि
च' इति विश्वः । सरित इति पाठे प्रतिविन्देन नेघवत्त्वम् । हरेः कृष्णस्य हेतिसकं
तन्नामरूपक्षिपुत्वाः । दुःखितेनर्तुङ्गानं दुःखमयत्वेनैव । यदाह 'ऋदून्यस्यति
दुःखार्तः सर्वान्दुःखसमाश्रितान् ॥' इति । तदनेन प्रदन्धेन वर्षाकाल उक्तः ।
यदाह—'कदम्बनीपकुटजैः शाट्टलैः सेन्द्रगोपकैः । नेघवार्तैः मुखस्वसैः प्रावृद्-
कालं प्रदर्शयेत् ॥ १८ ॥ शोकेति । मूर्च्छितः पततीति भावः । मकरन्दः ।
विनोदधितस्वास्प्यम् । प्रमुग्धः संहास्यन्धः । अदुःखोऽदुःखकम्पा तद्विपरिज्ञानि ।
अपेत्यादि । अग्नितमात्रादिके हे सखि, अल्ल लोभेन त्वया साहसं कृतम् ।
तदिह प्रिये प्रीते निरपराधेऽपि निर्दयः क्रुः कोऽयं केयं परिपाटित्तवेत्यर्थः ।
कथनोदासं पतिं त्वत्ता निर्दयासीति भावः ॥ १९ ॥ उच्छ्वासः संहास्यन्धः ।
मातरित्यादि । मातर्मातरित्वादेगः । द्विधा भवति हृदयमिति पीडा । अ-
वचसंधिः सिद्धिर्भावतीत्यल्लस्यता । विश्वं इत्यं नन्य इति कालसंवेदना निर्वेदः

पृ० प०

२१० ४ ०माविर्भूतशिलीः ० । ९ ०प्राप्तास्त एतेऽधुना० ।
१० ०श्रीवाहिणो वा० ।

जयोः सौम्यः' इति शाश्वतः । प्रियालिङ्गने सुखं तद्विरहे दुःखमिति त्वमपि जाना-
सीति ध्वनितम् । यद्वा कश्चिदेवमभिमतं मनेत्यर्थः । उत्पन्नत्वेहेन सुभगाः सुमुखा-
श्चातकास्तां सेवन्ते । वा समुच्चये । अनेनार्थिसंपत्तिरुक्ता । पुरोवातश्च नृदु-
प्रेरणाभिस्तां सुखयति । अन्योऽपि सहायधरणमुष्टिग्रहणादिरूपसंवाहनां कुरुत
इति ध्वनिः । अनेन सहायसंपत्तिरुक्ता । विष्वक्सर्वतो लक्ष्मीं शोभां विभ्र-
दिन्द्रधनुः । कर्तुं । लक्ष्मिं चिह्नं तव तनोति । अनेन प्रसाधनमुक्तम् । विश्वं विभ्र-
दिति पाठे हे विश्वं विभ्रद्वनं दधान । वषेण सस्यादिसन्ध्या जगदुपकारक-
त्वमुक्तम् । प्रसाधनमाह । इन्द्रधनूरुपं चिह्नं तव शोभां तनोति । विश्वं विभ्र-
दिति पाठे तु विश्वं मण्डलं शोभां तनोति । क्रीदशम् । इन्द्रधनुश्चिह्नं विभ्रद-
धानम् । तदिह जगदुपकारकतया ममाप्युपकारं करिष्यसीति भावः ॥ २५ ॥
गर्जितेनानुमतिमाह—अयेति । प्रतिशब्दभरितकन्दरत्वेनानन्दिता सन्धो-
त्कण्ठा यस्य सः । यद्वा आनन्दिता हृद्य उत्कण्ठा उद्वृप्तीवा इत्यर्थः । मन्द्रं
गनीरम् । अनुमन्यते स्वीकरोति । आर्तिवशाद्देवत्वारोपणेन भगवन्निति । अवधा-
रणे यावत् । जीमूत नेष ॥ दैवादित्यादि । इच्छया जगति विचरंस्त्वं
मत्प्रियां यदि देवदशात्पश्येद्वक्ष्यति तदा प्रथमं तां प्रदोष्याय माधवदशां कथयि-
ष्यति । अवस्थानियेदेनेन तन्मरणमाशाह्नाह—कथयता ह्यदासा पुनःसंगमप्र-
त्याशा संव तन्तुः । जीवनमन्धहेतुत्वात् । नैवात्यर्थमुच्छेद्यः । च एवार्थे । अत्र
हेतुमाह—स आशातन्तुरेकत्वस्याः प्राणत्राणं बध्नकाष्या करोति नाहमित्यर्थः ।
इह तावत्कारणं सा जीवति न वेति संभावना दर्शनस्य देवादित्यनेनोक्तम् । प्रस-
ङ्गतो मत्कार्यमिति जगति विचरन्नित्यनेनोक्तम् । मत्प्रियामित्यनेन सुकुमारत्वा-
दिना विरहदुःखासहिष्णुतोक्ता । आदावाश्वासनं दातीश्रवणपदुत्कार्थम् । अत्यन्त-
मित्यनेन मध्यमविधया दशावधनम् । तेन च तर्कराद्यनिषेध इत्युक्तम् । कथ-
मपीत्यनेनाशातन्तुमात्रं तद्रक्षणाय कल्पत इत्युक्तम् । आनतादया इत्यनेन ह्यदासा-
दित्यारणेन शुण्डीर्तनम् । माधवस्वये माधवीया । इत्याहः । उन्मादावस्वेदन् ।
असंवेदप्रत्यावाह ॥ २६ ॥ तदर्थं सर्वं मद्रूपनमशीइत्य प्रवक्षित इति । महा-
रुदः । उपरागो राहुप्रासः । रौद्रये संवत्प्रदेशे विघ्नार्थिनां स्तरणस्य उन्म-
दात्तया विरहसंवेदेषु तदाह हा तावेति । माधवः । प्रसङ्गेति ।
नवेपित्यादि । नूनमलोप्रदुषेपु कान्तिः कान्तिगा गौतमं वा । इह नन्द-
वेन हिम्यतोक्ता । एतो वितोमित्यदि एरिष्येपु । गहनं एरिष्ये । नन्मदं
राजसु । एरिष्यन् आदर्थे । 'हिल एरिष्ये लगी एवम' इतिवद् । प्रत्यय गणवित्ता
मे प्रियावितिने विभक्त्य एवमस्य इत्येव इति । एत इतिः प्रसङ्गार्थः । तेन
सोप्रसङ्गावितिने प्रिया विभागीइति । एतन्मदिरिक्तमदुत्त प्रिया

पृ० प०

२०९ ९ ०कथं प्रतिपत्ति० । १४ प्राग्भारेपु० । ०तानाच्यते ।

अविरलज्वालं यथा तथान्तर्ज्वलामीति चिन्ताजनितो दाहः । अन्तरात्मा
 निरालम्बः सीदन्नवसादं गच्छन्गाढान्धकारे मज्जतीवेति ग्लानिः । विष्वक्स्वर्गतो
 मोहच्छादयतीति मोहः । मन्दभाग्योऽहं किं करोमीति दैन्यम् । कथंशब्दः
 किमित्यर्थः । सर्वनामत्वान्नानार्थता । विष्वगित्यत्र सुषामादित्वात्पत्वम् ॥ २० ॥
 परिदेवितमाह—कष्टमिति बन्धुतेत्यादि । सोऽयं बन्धुसमूहचितिका-
 र्तिव्युत्सवो मालतीनेत्रवालचन्द्रो मकरन्दहर्षजनकः सर्वजनतिलकोऽथ प्रलय-
 मापद्यत इत्यर्थः । 'मह उद्धव उत्सवः' इत्यमरः ॥ २१ ॥ गात्रेष्वित्यादि ।
 यस्त्वं मम काये चन्दनरस आसीः । सुखस्पर्शत्वात् । नेत्रे शरत्कालीनचन्द्रः ।
 आनन्दजनकत्वात् । चित्त आनन्द एव साक्षाद्धर्ष एवासीः । तं त्वामतिक-
 न्तमकस्मादेव मम जीवनमिवोद्धरतोन्मूलयता कालेन समयेन यमेन वा हतोऽस्मि ।
 यथा जीवनोद्धारेऽहं हतस्तया त्वदुद्धारेपीति भावः ॥ २२ ॥ सोन्मादो विल-
 पति—अकरुणेत्यादि । हे निर्दय, हासमनोज्ञां दृशं देहि । हासपूर्वं पर्ये-
 त्यर्थः । यद्वा स्मितेन विकासेनोज्ज्वलां विकसितामित्यर्थः । हे वचनादानादति-
 दारुण मे वाचं देहि । मित्रमनुरक्तचित्तं हे प्रियमकरन्द, कथं न मन्यसे । कथं
 नाङ्गीकरोषि । इहावेगादीनां सत्त्वात्करुणो रसः । यदाह—'इष्टनाशघनापाय-
 नः । शापक्लेशोपघातैश्च जायते करुणो रसः । अश्रुतिश्चासवैवर्ष्य-
 स्मृतिक्षयैः । परिदेवितशोकाद्यैरभिनेयः स सूरिभिः' ॥ २३ ॥
 मकरन्दः । अचिरधौतत्वेन राजपट्टस्य नीलत्वन्निग्धत्वे उक्ते । राजपट्टं खडीति
 ख्यातम् । रुचिरा रीतिमती मांसला घना छविः कान्तित्यस्य सः । माधवः ।
 वार्ताहरो दूतः । अतिप्रशुद्धकालतया दूतप्रेषणम् । यदाह—'प्रसन्नमानकामार्तो
 बहुस्थानसमुत्थितः । स्वावस्थादर्शनार्थं तु प्रेषयेद्दूतमात्मनः ॥' फलेत्यादि । न-
 वमेधो निरेरग्रं श्रयति । फलभारपाकश्यामजम्बूनिकुशात्सालनेनाल्पकल्लोलां नरी-
 चुरेण नद्या उत्तरसमीपे । एनपा द्वितीया । कीदृशः उपरि विघटमानं ऊर्ध्वस्थानं
 व्रजन् । विकसितमालपुष्पाश्रीलस्तद्गद्गा नीलः । उपचितघनमालेति पाठ उप-
 चला घना च माला येषामित्यर्थः । घने नूतनत्वेनातिश्यामता । यद्वा छव-
 र्जमुपरि विघटमानो विविधप्रकारेण श्रयन् । उत्तरेणोत्तरदेशे । उत्तरेणेति
 क्विप्रतिरूपको निपातः क्विदेवोत्तरेणेतिवत् । आश्चर्यायंक्तया घटेः मुहूर्त-
 । 'स्रवन्ती निग्रगापगा' इत्यमरः । कृताप्रलिरित्यनेन विनय उक्तः ।
 नवपूर्वकश्च संदेशः कार्यः । यदाह—'संदेशं चैव दृश्यामु प्रदद्यान्म-
 द्नाश्रयम् । तस्येयं समयस्येति कथया विनयेन द्वि' विनयेन ॥ २४ ॥ कश्चि-
 दित्यादि । प्रार्थनोचितं मुमगप्रथमाह—हे मीन्य सुन्दर, प्रिया कलम-
 सद्बन्धु सत्तानुगता विदुष्वामादिभ्यति क्विद् । कथयेत्यर्थः ॥ 'क्विद् कान-
 प्रवेदने' इत्यमरः । विरहित्वेन कान्तामित्यन्वयप्रथमं कान्तात्प्रथमप्रथः । 'कारवन्द'

पृ० प०

- २३५ २ जनसंमर्दो वर्तते । ४ ०जीवितेषु । ९ ०दिष्ट्या । हा
 धिक्कष्टम् । आश्व० ।
- २३६ १ ०अन्तरालविकलाणिन्मलकुलेकमङ्ग० ३ ०गिरणुकोसा
 तुक्षे चि संभाविदं आसी । १२ ०मुखस्य जन्तु० ।
 १७ ०वचनादनन्तरं तां० ।

हेह्वती तैलादियोगात् । मलीनसं न्दानं सुखमाननं यस्याः सा । मलीनसं दग्ध-
 तया इयामं सुखमग्रं यस्याः सा च ॥ ४ ॥ प्रगुणीकृतानि ऋजूकृतानि । उत्पत्त्य-
 नन्तरं नाडीनां शुद्धद्रव्येणलुकरणात् । यद्वा । प्रगुणता पुष्टिः । स्तन्येत्यादि ।
 तेन हेतुना नाहुः सकाशादधिकः लेहोऽयं मयि तत्र युजः । यद्वा तेन हेतुनायं
 वियोगस्तत्र युक्त इति लोहृठम् । यतः स्तनपानत्यागाद्भ्रम क्रीडायोगं खेल्म् ।
 यद्वा क्रीडा कला योगो विद्याप्रयोगस्तं प्रापिता । ततः पश्चाद्विनयमनौद्धत्यं
 प्रापिता वृद्धि प्रापिता च । दन्तपाद्यालिक्रेव दन्तमयकृत्रिममुत्रिक्रेव । ज-
 नेषु श्रेष्ठे शोभादिगुणयुक्ते जामातरि त्वं स्थिरीकृता । परिणयात् । मर्दव
 न तु पित्रादिनेत्यर्थः । बाल्य एव कान्तिमत्त्वात्सुखीत्युक्तम् । 'पाद्यालिका
 पुत्रिकायाम्' इति विश्वः । पाद्यालिकापि क्रीडारिकं कार्यत इति प्रसिद्धमेव ।
 विद्याभ्यासो बाल्य एव खीणाम् । यदाह—'बाल्येऽवीचीत विद्यां स्त्री काम-
 दास्त्रारिकं पुनः' । पुत्रपगुणा अपि भरते—'शोभा बिलासो नाहुर्धर्मैर्धर्म ना-
 म्नीर्धमेव च । ललितौदार्यतेजांति पैतृपेया गुणा अपि ॥ ५ ॥' हरणः केहाद्वि-
 यता । अकारणेत्यादि । विगतभाग्यया यदा तत्र पुत्रो न दत्तः । कीदृशाः ।
 अदारपेनालक्षितहेतुतया खेरीपदसंनं तेन मनोहं सुखं यस्त सः । विद्यायां
 ललटे न दत्तश्रेतसर्पदः । एतन्तु रक्षार्थं । क्रीटे एतः स्तनवापी च ॥ ६ ॥
 लघुद्विधा । अत्र जीवितेति । तां विद्या जीवनमर्दमिति भावः । निर्वृतेति । मर्ये
 तद्वियोगदुःखापनयारिति भावः । यामनर्दशी । उत्कण्ठेति । जन्मान्तरे
 तां द्रष्टव्यगीकृतवप्य नमापीत्यर्थः । तावयं मयपि खतीऽद्विस्तया लप्यारि-
 र्वात्मेति भावः । स्तनमेत्यादि । बर्मेनां पैत्रियमदलावं मातुल्य एव संनो
 न स्यात् । अगमनो निर्दुष्टिको यतः सः । मातुल्य एव च बर्मेनां सान्दे
 नानाभावात्समाहारे खती निर्दुष्टिक इति भावः । तर्हि प्रकृतमेव कनक
 एत—प्रकृतमयः पुनस्तमयमित्यपत्ता । यथा च तदर्थं न विवक्त इति भावः ।
 एतन्नाभावे तु मातुल्य—'दोऽपि मातुल्यः एको मातुल्यं सन् जन्तु । अत्रार्थे
 च तर्कस्य सपयः यथा विविदते ॥ इति वृत्तिः । ७ । मर्दयन्तिवदा ।
 भावितव्यवहारीवदा—दित्तिरिति । यार्थे इति भावे प्रथमा । अत्रादिनर्दुत् ।
 तदपिपत्ता । अत्रार्थे इति इत्यपत्ता । मर्दयन्तिवदा । अत्र पर्यवपत्ता ।
 ते ह्येव न दक्षिणार्थवर्धः । यामनर्दशी । निर्दुष्टे विद्यया इति । मर्द-

पृ० प०

- २४१ २ ०ऊवणिअ भभवदीसिणेहणित्रिसेसं समासासि० ।
 ४ मद्यन्तिकालवङ्गिके—सुप्प० । १४ ०श्रेष्ठान्वये
 च त्वयि ।
- २४२ १ ०मद्यन्तिकाद्य भव० । ४ ०सर्वतः कृता० । ५ ०दि-
 द्विआ दाणीं अवहदं हिअअस्स आसङ्कास० ।
 ६ ०णिरवसेसं माहवसिरिणो मालदीए अ फलिदा मणो० ।
 ७-८ ०कलहंसकेन सह प्रमोदनिर्भरं नृत्यन्त्यावित
 एवागच्छतः ।

मालत्या सह । करुणाप्रधानवनेचरवचनान्तरं तां मालतीं न पश्यामि । माल-
 त्वपायमधिगम्येत्यादि करुणवनेचरवचनम् । आर्याच्छन्दः ॥१४॥ लवङ्गिका-
 मद्यन्तिके । सखि नालति, ननु भणामि सखि मालति, इति । प्रलापक-
 नोऽयम् । अत्र निःस्फुरं चलनशून्यम् । कामन्दकी । सौदामिनीप्रभावकृतवृ-
 ष्याश्चर्यमाह—किमिति । नेघाभावाद्दृष्टेराश्चर्यहेतुतयेवकारः संगच्छते । माधवः ।
 प्रत्यापन्नं पुनरायातम् । भवतीत्यादि । अस्या नासा दीर्घश्वासा भवति ।
 चलनादेव । प्रसन्नस्तनं हृदयमपि भवति । चक्षुश्च स्निग्धं सन्निजप्रकृतिस्थिरं
 भवति । तदनु तत्पश्चान्मुखम् । कर्तुं । मूर्च्छापगमात्प्रसन्नं शोभते शोभया
 सर्वतो व्याप्तं पद्ममिव । परिणतमिति पाठे विद्वत्तमित्यर्थः । विततश्वात्तोत्राहप्र-
 पुत्रपयोधरमिति पाठे दीर्घश्वासस्योत्राहेनोद्गमेन प्रेरितौ स्तनौ यत्र तदित्यर्थः ॥१५॥
 अवीत्यादि । तत्क्षणं मद्वाप्यामाल्यो विवर्तते । क्रीदशः । नन्दनसहितं नृपं
 पादनतमपि तिरस्कृत्याग्निसमूहे पतन् । गाढहर्षाश्चर्यश्च । सहभावस्य विकल्पात्स-
 हनन्दनमिति ॥ १६ ॥ सेत्यादि । सेयं योगिनी भिन्ननेघा संप्रत्यायाति यस्या
 अयं वागमृतजलासारो वचनामृतजलधारा जलधरजलधारामप्यतिक्रामति । सौहि-
 ल्यादिना ततोऽप्यधिका भवतीत्यर्थः ॥१७॥ मालती । अत्र चिरस्य बहुकालेन ।
 जीवेत्यादि । हे पुत्रि, त्वं जीव । ततो बल्लभाय जीवितं देहि । त्वजीवना-
 दृन्धवोऽपि ते जीवन्तु । प्रशस्ताङ्गैः । प्रशस्तार्थे कन् । हिमसंबन्धशीतलैर्मा
 लवङ्गिकां च जीवय ॥ १८ ॥ मद्यन्तिकालवङ्गिके । संभावय योजय ।
 कपालेत्यादि । अनया सौदामिन्या कपालकुण्डलारोपाद्गुर्जातं मालत्वपहरण-
 रूपं तन्नितविपत्तेः सकाशात्कच्छ्रात्संकटाग्निर्वन्धेनातिप्रयत्नेन वयमुद्धृताः
 ॥ १९ ॥ मद्यन्तिकालवङ्गिके । अत्र पुनःकेशकारितया पुनरुक्तदारुण-
 त्वम् । प्रतिकूलस्यैव विधेरधुनानुकूलत्वमित्याश्चर्यम् । एहीत्यादि । मालतीरक्ष-
 णेन बहुजनरक्षणजन्यपुष्पनिवहधारिके हे चिरेण त्वं दृशसि । अतो हेतोस्त्वमे-
 त्यागच्छ । इन्त हर्षे । नमाल्लमालिङ्ग्य हर्षय । शरीरं क्रीदशम् । दत्तानन्दमपि

पृ० प०

२३८ ९ ०योगिन्यम्बरतो विध० । ०पैत्ययं यस्याः ।

२३९ ६ मद्यन्तिकालवङ्गिके—पिअस० । १२ वयमप्यु-
द्धृताः० ।

२४० १ ०अये, भद्रा सौदामिनी । ३ ०सौदामिनी । तत्सर्व० ।

५ ०भूरिजनजीवि० । ७ ०प्रमोदमपि नन्दय० ।

१३ ०शालि विजृम्भितं । ते ।

न्तिका । स्वगतं गुरुसमीपे प्रियस्मरणस्यायुक्तत्वात् । अत्र जन्मान्तरेऽप्ययं प्रियः स्यादिति तत्कालेऽस्य स्मरणमिति भावः । लवङ्गिका । अत्र मधुमती नदी । संदानितं वद्धम् । विटङ्को निम्नोन्नतप्रदेशः । 'विटङ्क उन्नते देशे' इति रत्न-कोशः । सकरुणः कश्चिद्वनेचर आह—मालतीत्यादि । भूरिवसुर्निधिल नि-धयं कृत्वा वह्निपतनायामिं प्रवेष्टुं सुवर्णविन्दुं शिवं लक्ष्मीकृत्यागच्छति । कीदृशः । मालतीमरणं ज्ञात्वा संसारविषयेष्वैश्वर्यादिषु जीवितेषु प्राणधारणेषु च विविक्तं वि-वेकशालि । निर्दिष्टमिति यावत् । चेतो यस्य सः । विरक्तेति पाठः सुगम एव । जीवितेष्विति बहुवचनं प्राणधारणक्रियाणां बहुत्वात् । अधुना भूरिवसुवियोगे सति हताः स्मः ॥ ९ ॥ मद्यन्तिकालवङ्गिके । अत्राल्याहितं महाभीतिः । क्षिमित्यादि । असयः खज्ञाः पत्राणि यस्य वृक्षस्य । दारकत्वात् । चन्दनरस च्छटा आश्चर्यात् । आसारो वृष्टिः । तयोरेकदावपातः पतनं किमयम् । भूरिवसु गतानर्थश्रवणादसिपत्रपातः । मालतीमाधवयोर्जीवनाश्चन्दनरसाधार इति भावः । किमयं मेवहीनोऽमृतवर्षोऽस्मिन्कुल्लिङ्गमिश्रः ॥ १० ॥ समित्यादि । संजीव-नापथेर्ध्रियस्य व्यतिक्रमं मेलकं तेजसस्तिमिरस्य च मेलकं वज्रस्य चन्द्रकरस्य च मिलनं विधाताय सहस्रीकरोतीत्यर्थः । आर्याच्छन्दः ॥ ११ ॥ नेपथ्ये । अत्र लोको जगत् । अलोकः स्वर्गः । तयोर्मध्य इत्यर्थः । मङ्गलं श्रेयः अनार्यया वात्स्या । निरनुकोशा निर्दयाः । नन्दनाय दानोपक्रमात् । जन्मेत्यादि । उप-सर्गो राहुग्रहः । यथा कृष्णपक्षजन्मान्तराचन्द्रस्यैका कलोपलभ्यते तां च क्य-लचित्तुं राहुग्रहस्थितस्तथा तावकीनमिदं वृत्तान्तस्यहपमिति भावः ॥ १२ ॥ प्रसु-वा विदुशोक्तप्रमितमोहात् । माधवः । अनर्थपरंपरायोगादतिक्रमम् । एते-दि । इयं मालती प्रवासमतीतापि राक्षसीहसामतिक्रान्तापि पुनरन्यथा कथं च प्राप्ता । विदुशोक्ताद् । अत्रोपपत्तिमाह—फलदानामिमुत्पत्त्य भाग्यस्य द्वा-सुन्दुःखोपनयनानि निवारयितुं को नाम जन्तुरिये समर्थो भवति । इ न कोऽकील्यर्थः । 'प्रवासः परहसो न परदेशेऽपि कथ्यते' इति वाक्यार्थः । नामानवकृता । द्वाराणीति बहुवचनं निवारणेऽन्वययोग्या ॥ १३ ॥ श्रीपद्मेत्यादिति । श्रीपद्मेत्यादिति । सत्तममितीप्रमपदनामोऽपि । दया

पृ० प०

२४३ १ लवङ्गिका—को वा इमास्ति संपूरिदसव्वप्पआरम-
हसवे ण परिहाससंपुण्णो होइ । ३ ०देवं महा० ।
५ ०मत्र रमणीयतरं यद० । ६ ०श्चिरात्पूर्णो० । ०संव-
न्धात्मा मनो० । ८ ०वस्तुवृत्त । ९ ०वचनमार्यायाः ।
११ ०संवन्धानन्द० । १२ ०नोपग्रहा० ।

मालतीदर्शनेनेति भावः । हे सौहृदाश्रये, नतेर्विरम । त्वमेव नमस्या यतः ॥२०॥
तदेवाह—वन्द्येत्यादि । त्वमेव संसारस्य नमस्या । एवंविधैर्विलसितैराकाश-
क्रमणरूपैर्वा श्लाघनीयसिद्धिस्त्वं यतः । कीदृशैः । बोधिसत्त्वा जीमूतवाहनादयः ।
तानप्यतिक्रामन्ति तैः । तेषामेकैकजीवनात्त्रया त्वनेकजीवनादतिशय इति भावः ।
यद्वा बोधिसत्त्वो बुद्धविशेषः । तदतिक्रमवर्तिभिः । अनेकपुण्यकारित्वात् । यस्या-
स्त्व विजृम्भितं चेष्टितं पूर्वपरिचयेन प्रतिवद्धमङ्कुरितं बीजं कारणं यत्र तत् ।
तद्भूतप्रचुरफलयुक्तं च भवति । तथा च लटुपकरणेन कृतार्थास्तीति भावः । अन्य-
दपि कलमाद्यङ्करूपं विजृम्भितं पूर्वप्रतिवद्धबीजमुद्भूतप्रचुरफलशालि भवतीति
ध्वनिः ॥ २१ ॥ मालती । अत्र समासादिता प्रापिता । केसरावली बकुल-
माला सैवाभिज्ञानं प्रत्ययचिह्नं हस्ते यस्याः । तथा संधारिता रक्षिता ।
मञ्जीवनेनेति भावः । दमयन्तिकालवङ्गिके । अत्र लज्जयेष्टा कामन्दकी
यथास्माकं सुप्रसन्ना तथा । यद्वा त्वमपि भवेत्यर्थः । सौदामिनीज्येष्ठत्वादि भगवत्या
गुरुत्वात्तस्यामत्यादरसूचनम् । यद्वा सौदामिन्या एव भगवतीकनिष्ठत्वेनादर
उक्तः । अपीत्यादि । चिन्तामणिरपि चिन्तारूपं परिश्रममपेक्षते । अचिन्ति-
तप्रदाने चिन्तामणित्वव्याघातादिति भावः । इदं पुनराश्रयं मन्ये यदार्यया
सौदामिन्याचिन्तितं कृतमिति । तथा चात्रानुकारोऽपि नेति भावः । अत
एवात्यन्ताश्रयम् ॥ २२ ॥ सौदामिनी । नन्दने प्रहर्षो मकरन्दमदयन्तिकानु-
रूपघटनात् । वरगुणानाह—श्लाघ्यानामिति । यदिह त्वयि जामात-
र्यत्यर्थं प्रीतोऽस्मि तेनेयं मदयन्तिका तव प्रीत्यै त्वत्प्रीतिं कर्तुं भवतः प्रेयसे
मित्राय मुहूर्दे मकरन्दायाद्यास्माभिरपि दीयते । पूर्वमनुरागेण दत्ता । प्रीतिहेतुमाह-
सच्चरितानां गुणिनां च गणनीये स्थिते प्रशस्तवंशे । पाठान्तरे ह्यातवंशे । प्रशस्तं
क्षिप्तं व्यसनमशुभं यत्र तत्र । सातिशये प्रत्युत्पन्नमताविति पाठेऽभिनवोत्पन्न-
प्रतिभावतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ माधवः । कृतार्थता नृपनन्दनाविरोधात् ।
। आशङ्का विरोधादिविषया । मममेदित्वाच्छल्यम् । लवङ्गिका ।
श्रीमाधवस्येति प्राकृते पूर्वेनिपातानियमत्वात् । फलिता मनोरथाः । एतयो-
ऽदिति भावः । सर्वे इति । भगवति कार्यनिधाने । अत्र
नेति शेषः । लवङ्गिका । अपि तु सर्वोऽपीत्यर्थः । कामन्दकी । अद्भुत-
मिल्यादिनोपगृह्यमाह । यदाह—‘अद्भुतस्य तु संप्राप्तिर्भवतादुपगृह्यन्म्’ ।

अनुक्रमणी ।

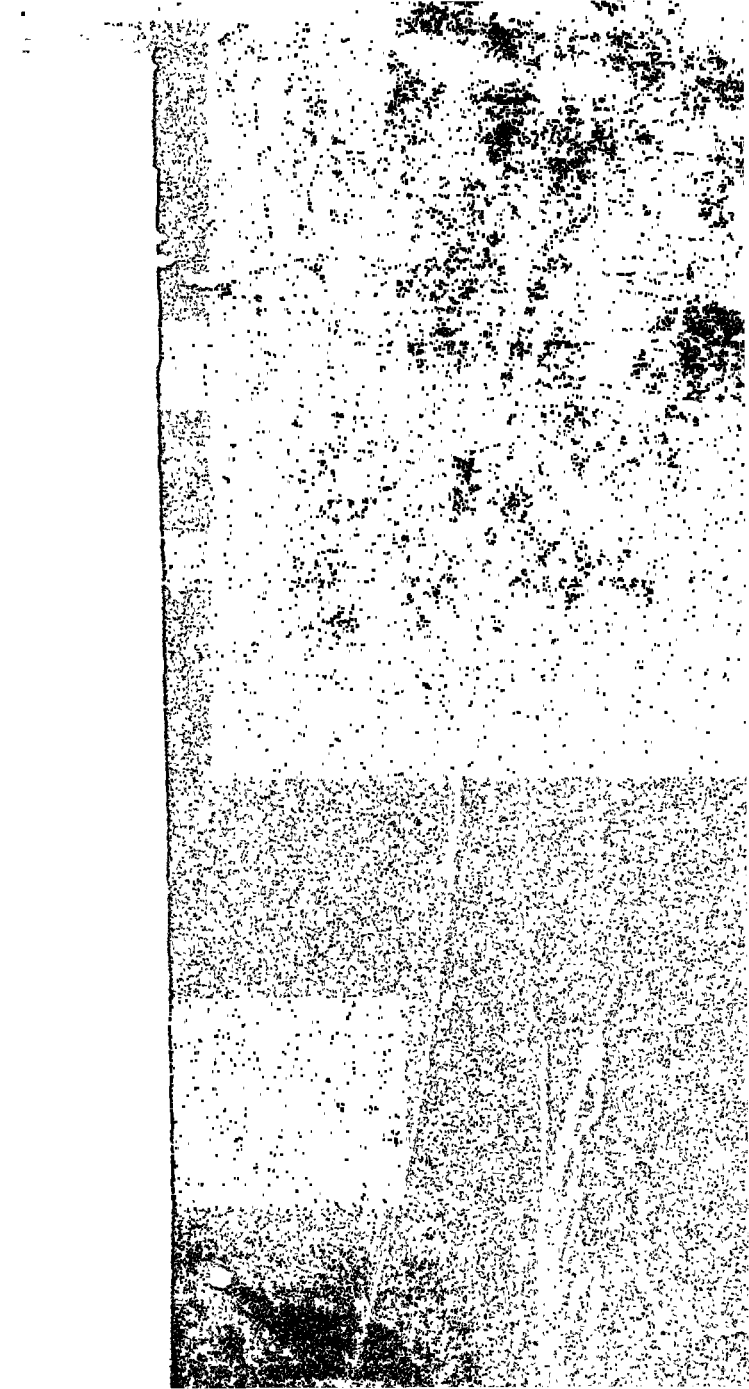
अकरिष्यदसौ ९।५२	आविर्भवन्ती ३।४	कुवलयदल ५।५
अकरण वितर ९।२३	आश्चर्यमुत्पल ३।५	केकाभिर्नालकण्ठ ९।३०
अकारणक्षेह १०।६	इदमिह २।६	क्षिपन्निद्रा २।१२
अतिमुक्तक ५।८	इयमवयवैः ६।६	गमनमलसं १।२०
अत्रान्तरे १।२९	इष्टतिर्यग्बलन ४।२	गाढोत्कण्ठ ६।१९
अद्यैवेन्दुमयूख ८।१०	उच्चलालोकया १०।४	गात्रेषु चन्दन ९।२२
अद्योजितं ७।४	उत्कृत्योत्कृत्य ५।१६	गुह्यत्कुञ्ज ५।१९
अनियतरुदित १०।२	उत्फुल्लार्जुनसर्ज ९।१७	गुणापेक्षा २।७
अनुभवं वदने ३।१०	उद्दामदेह ६।१३	गुणैः सतां न १।९
अनुरागप्रवा १।१६	उद्दुत्तस्खलित ५।३	गुरुचर्या ९।५३
अन्त्रैः कल्पित ५।१८	उन्नालवाल ९।१३	घर्माम्भो १।४०
अन्येषु जन्तुषु १।२३	उन्नीलन्मुकुल १।४१	चिरादाशातन्तु ४।३
अन्योन्यसंभिन्न १।३६	एकीकृतस्त्वचि १।१२	चूडापीडकपाल १।९
अपत्यसंबन्ध १।१३	एतत्पूतनचक्र ५।१४	जगति जयिनस्ते १।३९
अपहस्तित ९।१९	एतस्मिन्मदकल ९।१४	जन्मान्तरादिव १०।१२
अपि चिन्ताम १०।२२	एते केतकसून ९।४३	जयदेव भुवन ९।४
अग्निवराग १०।३	एषा प्रवासं १०।१३	जलनिविडित ४।१०
अग्निहन्ति हन्त १।४२	एषोहि भूरि १०।२०	जितमिह ३।१५
अयमग्निव ९।५	कच्चित्सौम्य ९।२५	जीव जीवित १०।१८
अलसवलित १।३१	कठोरास्थिग्रन्थि ५।३४	जीवयन्निव ८।३
अविगणय्य नृपं १०।१६	कण्डूकुड्मलिते ९।३२	जृम्भाजर्जर ९।१६
अविरलमिव ३।१६	कथमपि तदा ९।५०	ज्वलतु गगने २।२
अशस्त्रपूत ५।१२	कथयति त्वयि ८।११	ज्वलयति मनो ३।६
असारं संसारं ५।३०	कपालकुण्डला १०।१९	तं भद्रे ५।२५
असौ विद्या २।११	करालायतना ५।२१	तत उदय २।१०
अस्तोकविस्मय ९।५५	कर्णाभ्यर्ण ५।१३	तथा विनय ३।१
अस्माकमेक ६।४	कल्याणानां १।५	तदेतदस्मितो ९।३८
आ जन्मनः प्रति १०।१	कादमर्याः कृत ९।७	तन्ने मनः ४।८
आ जन्मनः सह ९।४०	किंवा भणामि ६।११	तरुणतनाल ९।१८
आनन्दनानि ९।४८	किमपि किमपि ८।१३	तां याचते नर १।१४
आपूर्णस्थ कला ९।२९	किमयमसि १०।१०	तामिन्दुसुन्दर १।२१
आमूलकण्टकित ६।३९	कुनुदाकरेण ९।४९	ते श्रोत्रियास्त १।७

व्यतिकरित २।९	श्लाघ्यान्वयेति ६।१७	सानन्दं नन्दि १।२
व्यतिपजति १।२७	पडधिकदश ५।१	सा योगिनी च १०।१७
व्याघ्राघ्रात ५।२९	संगमः कर्मणां १०।७	सा रामणीयक १।२४
व्योन्नत्तापिच्छ ५।६	संजीवनौषधि १०।११	सावष्टम्भ ५।२२
व्रजति विरहे ३।२	संतापसंतति १।२६	सुहृदि गुण ९।२८
शरज्योत्ला १।१९	संभूयेव ५।९	सुहृदिव प्रकटय्य ४।७
शाकुन्तलादी ३।३	संसज्जुटित ३।१७	सैषा विभाति ९।२
शान्तिः कुतस्तस्य ६।१	सन्तः सन्तु १०।२५	स्वल्पति वचनं ३।८
शास्त्रे प्रतिष्ठा ३।११	सन्नूविलास १।२८	स्वन्यलागात्र १०।५
शिवमस्तु १०।२५	समानप्रेमाणं ४।४	स्तिमितविकृति १।३०
श्रीपर्वतादिहा १०।१४	सरले साहस ६।१०	हरैरतुलवि ८।७
श्लाघ्यानां गुणि १०।२३	सरसकुसुम ९।१०	

समाप्तोऽयमकारादिवर्णक्रमकोशः ।

भाष्योपस्कारसाहितस्य वैशेषिकदर्शनस्य

भूमिका ।

प्रकाश्यते कणादस्य श्रीवैशेषिकदर्शनम् ॥
प्रशस्तपादभाष्येणोपस्कारेण च संयुतम् ॥ १ ॥
श्रीमान् कश्यपवंशेऽभून्मुनिर्योगविभूतिमान् ॥
भक्षयित्वा घान्यकृणाञ्चक्रे यस्तप उत्तमम् ॥ २ ॥
तत एव हि कणाद इति ख्यातोऽभवद्भुवि ॥
तस्याद्भुततपश्चर्यापरितुष्टो महेश्वरः ॥ ३ ॥
कृपयाऽखिलवस्तूनां ज्ञानदृष्टिं व्यधाच्छुभाम् ।
तेनैवाखिलमर्त्यानामुपकाराय निर्मितम्- ॥ ४ ॥
दर्शनं ह्यस्तशास्त्रेषु प्रधानं युक्तिसंभृतम् ।
"योगाचारविभूत्या यस्तोपयित्वा महेश्वरम् ॥ ५ ॥
चक्रे वैशेषिकं शास्त्रं तस्मै कृणभुजे नमः ॥"
इति प्रशस्तपादीयभाष्यान्तिमचञ्चलात् ॥ ६ ॥
"कणादेन तु सम्प्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं मद्यत् ।
गौतमेन तथा न्यायं सांख्यन्तु कपिलेन च" ॥ ७ ॥
इति पद्मपुराणीयवाक्यजातत्रलादपि ।
सूत्रकाररयोक्तमुनेः कस्मिन्देसो कदा एभूत् ॥ ८ ॥
स्थितिरित्यधुनाऽशक्यं निर्णेतुं धर्मचक्षुषाम् ।
मिथिलायां कश्यपस्य गोत्रेऽभूदिति कथन ॥ ९ ॥
सर्व्वेवाभूदुक्तोति संज्ञाऽस्या दौलुकावदा ।
यत्सददर्शनसंप्रोक्तमौक्त्यापरसंज्ञया ॥ १० ॥
नाश्वेन सप्तो मध्ये सर्वदर्शनतद्गते ।
विरचनानामनेकान् सूत्राणामर्थसङ्ग्रहम् ॥ ११ ॥
एवञ्च प्रशस्तदर्शनं व्यरत्नीज्ञाप्यलक्षणात् ।
वैशेषिकपदार्थानां धर्मसङ्ग्रहनामपम् ॥ १२ ॥

भाष्योपस्कारसाहितस्य वैशेषिकदर्शनस्य

भूमिका ।

प्रकाशयते कणादस्य श्रीवैशेषिकदर्शनम् ॥
प्रशस्तपादभाष्येणोपस्कारेण च संयुतम् ॥ १ ॥
धीमान् कश्यपवशोऽभून्मुनिर्योगविभूतिमान् ॥
महायित्वा चान्यकणांश्वके चस्तप उच्यते ॥ २ ॥
तत एव हि कणाद् इति ख्यातोऽभवद्भुवि ॥
तस्याद्भुततपश्चर्यापरिनुष्टो महेश्वरः ॥ ३ ॥
हृष्याऽखिलवस्तूनां शान्दष्टिं व्यवाच्छुमान् ।
तेनैवाखिलमर्त्यानामुरकाराय निर्मितम्- ॥ ४ ॥
दर्शनं हस्तशस्त्रेषु प्रधानं युक्तिसंभृतम् ।
"योगाचारविभूत्या यस्तोषयित्वा महेश्वरम् ॥ ५ ॥
चक्रे वैशेषिकं शास्त्रं तस्मै कणमुजे नमः ॥"
इति प्रशस्तपादीयभाष्यान्तिमप्रबोधलात् ॥ ६ ॥
"कणादेन तु सम्प्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत् ।
गौतमेन तथा ख्यातं सांख्यतु फणिलेन वै" ॥ ७ ॥
इति पद्मपुराणीयवाक्यप्रजापत्यादयि ।
एवमागस्त्योक्तमुनेः परिमन्देशे कदा ह्यभूत् ॥ ८ ॥
विधितिरित्यङ्गनाऽशब्दयं निर्येतुं चर्मचक्षुषाम् ।
मिथिलायां कश्यपस्य पात्रेऽभूदिति शक्यम् ॥ ९ ॥
सर्व्वेयान्मुमुक्षुवेति संज्ञाऽया कौतुभायंहा ।
यत्तन्महर्षेःसम्प्राप्तमौत्सवापरतंभया ॥ १० ॥
माध्वेन स्वर्षेः प्राये सर्व्वदर्शनतद्गुणे ।
विभूत्यात्मानेवैव सुप्रज्ञानर्थसङ्गमम् ॥ ११ ॥
इत्यां प्रशस्तदेवा तु परस्वीयाऽप्यतश्चम् ।
वैशेषिकप्रशस्तार्थानां धर्मलक्षणसङ्गम् ॥ १२ ॥

भाष्योपस्कारसाहितस्य वैशेषिकदर्शनस्य

भूमिका ।

प्रकाश्यते कणादस्य धीवैशेषिकदर्शनम् ॥
 प्रशस्तपादभाष्येणोपस्कारेण च संयुतम् ॥ १ ॥
 धीमान् कश्यपवंशेऽभून्मुनिर्योगविभूतिमान् ॥
 भक्षयित्वा चान्यकणांश्चक्रे यस्तप उत्तमम् ॥ २ ॥
 तत्त एव हि कणाद इति स्यातोऽभयदभुधि ॥
 तस्याद्भुततपश्चर्यापरितुष्टो मटेक्ष्वरा ॥ ३ ॥
 कृपयाऽखिलवस्तूनां हानदृष्टिं व्यध्राच्छुभाम् ।
 तेनैवाखिलमर्त्यानामुपकाराय निर्मितम्- ॥ ४ ॥
 दर्शनं ह्यस्तशास्त्रेषु प्रधानं युक्तिसंभृतम् ।
 "योगाचारविभूत्या यस्तोपयित्वा मटेऽश्वरम् ॥ ५ ॥
 चक्रे वैशेषिकं शास्त्रं तस्मै कणभुजे नमः ॥"
 इति प्रशस्तपादीयभाष्यान्तिमवचोवलात् ॥ ६ ॥
 "कणादेन तु सम्प्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं मतम् ।
 गीतमेव तथा न्यायं स्वाम्यन्त, कथितं न हि" ॥ ७ ॥
 इति पञ्चपुराणीयभाष्येणान्तमवकाशः ।
 गृह्यकारस्योपस्थानः कथितं न हि । यदा स्यात् ॥ ८ ॥
 विधिविधिव्यभूताऽऽशयं विवेकं सति स्यात् ॥ ९ ॥
 मिथ्यायां च प्रथमं च स्यात् ॥ १० ॥
 स्वर्गदास्युत्पत्तेः हि संज्ञा च न स्यात् ॥ ११ ॥
 यदा न दृष्टं स्यात् ॥ १२ ॥
 स्यात् ॥ १३ ॥
 स्यात् ॥ १४ ॥
 स्यात् ॥ १५ ॥
 स्यात् ॥ १६ ॥
 स्यात् ॥ १७ ॥
 स्यात् ॥ १८ ॥

२२

भाष्योपस्कारसहितस्य वैशेषिकदर्शनस्य

(१) इदमस्माद्वितीयं धीर्दिश्यं लिङ्गमिहेष्यते ।
 संयोगोपनयायैव तदेषा सिद्धिमेष्यति ॥ ४० ॥
 आत्मेन्द्रियाद्यधिष्ठाता करणं हि सकर्तृकम् ।
 इन्द्रियार्थप्रसिद्धिस्तु गुणत्वात्कचिदश्रिता ॥ ४१ ॥
 रूपवद्येत्यनुमितौ द्रव्यं यन्नवमं पुनः ।
 प्रसिध्यति तदेवाज्ञात्मशब्देनोपपादितम् ॥ ४२ ॥
 आत्मेन्द्रियार्थसम्बन्धाज्ज्ञानमुत्पद्यते तु यत् ।
 तदन्तःकरणा(२)दन्यत् अन्यज्ञानपदेशतः ॥ ४३ ॥
 ज्ञानवत्सुखबुःशेच्छात्रेषयज्ञाः पृथङ्पृथक् ।
 आत्मनो लिङ्गतां यान्ति मनसोऽपि गतिस्तथा ॥ ४४ ॥
 शरीरादि न चात्मा स्यान्मृतादिव्यभिचारतः ।
 ननुःशोनाधिकरणं सकर्तृकमपेक्ष्यते ॥ ४५ ॥
 वाच्यदिनयिति व्याख्या तदधिष्ठातृत्वात्मनि ।
 यत् प्राणादिभिर्दिग्भेदमनसः प्रेरणाच्च ने ॥ ४६ ॥
 तन्निर्गतेषु विद्योत्पत्तिरिक्तः स वेदतः ।
 इन्द्रियेभ्यश्चेति निर्दिष्टं न्यायवैशेषिके मते ॥ ४७ ॥
 अथवापि प्राणिव्यवस्थाद्वितीयोर्वाणात्त्वमीदितम् ।
 संसृष्टमात्माऽनार्थिनिष्ठाज्ञानवाचनयाऽपज्ञाः ॥ ४८ ॥
 वेदार्थं च तन्मादृशं च मत्ता रामादिवृत्तिभिः ।
 नु तन्मादृशं च कुर्वन् संसरति स्फुटम् ॥ ४९ ॥
 वेदोपपन्नवाचोनां तन्मादृशं यदा भवेत् ।
 तदा तन्मादृशं च रामोपपन्नमावतः ॥ ५० ॥
 तन्मादृशं च तन्मादृशं तन्मादृशं च ।
 तन्मादृशं च तन्मादृशं च तन्मादृशं च ॥ ५१ ॥
 तन्मादृशं च तन्मादृशं च तन्मादृशं च ।
 तन्मादृशं च तन्मादृशं च तन्मादृशं च ॥ ५२ ॥
 तन्मादृशं च तन्मादृशं च तन्मादृशं च ।
 तन्मादृशं च तन्मादृशं च तन्मादृशं च ।